

Kimmo Katajala
NÄLKÄKAPINA

Suomen Historiallinen Seura

Finska Historiska Samfundet

Societas Historica Finlandiae

Historiallisia Tutkimuksia 185

Kimmo Katajala

Nälkäkapina

**Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta
Karjalassa 1683–1697**

SHS / Helsinki / 1994

Kansi: Kimmo Katajala

**Kansikuva: Petrarkan mestari, Talonpoika lyö veronkerääjää, yksityiskoh-
ta. Saksa, 1500-luvun alku.**

**Takakannen kuva: Petrarkan mestari, Talonpojat kahleissa oikeuden
edessä. Saksa, 1500-luvun alku.**

**Tutkimus on otettu julkaistavaksi Suomen Historiallisen seuran sarjassa
Historiallisia tutkimuksia Joensuun yliopiston humanistisen tiedekun-
nan 30.3.1994 antaman painatusluvan perusteella**

© Kimmo Katajala

ISSN 0073-2559

ISBN 951-8915-98-9

Gummerus Kirjapaino Oy
Jyväskylä 1994

Lukijalle

Vasta ensimmäiset merkit 1990-luvun alun taloudellisesta taantumasta olivat näkyvissä, kun aloitin kolmisensataa vuotta sitten tapahtuneen nälkäkapinan tutkimusta. Kun sitten valtion ja yksityishenkilöiden taloudellisten vaikeuksien ilmenemismuodot tulivat esiin rinnan sekä tutkimuskohteessani että tässä päivässä aina leipäjonoja myöten, oli mahdotonta välttyä mielessä luoduilta analogioita. Pankkituki alkoi näyttää valtion varoja suunnattomasti syövältä suurvalta-ajan sotilaskoneistolta ja veronvuokraus julkisen sektorin yksityistämiseltä. Havaitsin, että jo 1600-luvulla kiisteltiin siitä, tulisiko talous paremmin hoidetuksi yksityisten vai valtion eli kruunun toimesta, tulisiko ”rahvaasta” laiskaa jos sen minimitoimeentulo kriisin sattuessa turvattaisiin valtion varoin ja että valtion virkamiesten palkkamenojen kasvu oli yksi keskeisistä valtion menosääntöä laativien huolenaiheista. Kansan kriisiajan tuntemusten julkituonti, kuten nimittelyt, kaskut, vitsit ja jopa uhkailut vallanpitäjiin nähden, ei sekään sisällöllisesti ollut juurikaan muuttunut kolmensadan vuoden aikana.

Toivottavasti nämä rinnastukset eivät ole johdattaneet tutkimustani, sillä analogioita historiallisessa tapahtumisessa ei ole. Tavoitteeni on ollut tulkita kolmensadan vuoden takaisia tapahtumia, ei tätä päivää. Jo kysymyksenasettelunsaakaan vuoksi historiallinen tapaustudkimus ei kykene ylittämään aikaa. Tämä tehtävä jää lukijan tulkinnalle. Kuitenkin sanotaan, että jokainen aika kirjoittaa oman historiansa.

Tutkimuksen päälähteenä ovat renovoidut käräjäpöytäkirjat, joita on käytetty mikrofilmikopioina. Käytettäessä lähteenä muita mikrofilmikopioita kuin käräjäpöytäkirjoja, on alaviitteeseen merkitty lyhenne mf. Vain alkuperäisiä asiakirjoja käytettäessä on merkitty säilytysarkiston tunnus. Käytetyt mikrofilmit ovat Karjalan tutkimuslaitoksen, Joensuun yliopiston historian laitoksen, Joensuun maakunta-arkiston ja Valtionarkiston kokoelmista. Mikrofilmeinä käytettyjen asiakirjojen alkuperäiskappaleista säilytetään läänin-

tilejä ja käräjäpöytäkirjoja Valtionarkistossa (VA), muita pääsääntöisesti Ruotsin Valtionarkistossa (RA).

Tutkimuksessa on käytetty talonpoikaisista henkilöistä suomenkielisiä nimimuotoja, vaikka nimet asiakirjoissa ovat melkein aina ruotsinkielisessä muodossa. Nimien suomentamisessa on pyritty käyttämään paikallishistoriallisessa kirjallisuudessa vakiintuneita muotoja: esim. Pähl = Paavo tai Pauli, Pehr = Pietari, Petter = Pekka, Anders = Antti, Hindrich = Heikki ja Grels = Reko. Etenkin Pekka, Pietari ja Paavo/Pauli nimien kohdalla tiukka johdonmukaisuus on mahdotonta. Samasta henkilöstä saatettiin eri lähteissä käyttää kaikkia kolmea ruotsinkielistä nimimuotoa. Tällöin on suomennokseen pyritty valitsemaan yleisin nimimuoto.

6

Karjalaisia nimiä on suomennettu ja nykyaikaistettu varovammin. Epävarmoissa tapauksissa on asiakirjan nimimuoto säilytetty tai pantu suomennoksen jälkeen sulkuihin. Samoin on menetelty niiden paikannimien kohdalla, joiden normaalimuodosta ei ole varmuutta. Säätyläisten nimet on säilytetty ruotsinkielisessä asussa. Useista lähteissä esiintyneistä nimivariaatioista on pyritty valitsemaan säätyläisen itse nimikirjoituksessaan käyttämä muoto. Paikannimien normina on käytetty Suomenmaa-teoksen nimimuotoja silloin, kun se on ollut mahdollista. Kylien sijainti on ilmoitettu 1600-luvun pitäjärajojen mukaan. Niissä tapauksissa, joissa Suomen kielen oikeinkirjoitussäännöt horjuvat (esim. nimessä ”suuri pohjan sota”), on noudatettu Terho Itkosen kielioppaan uusimman saatavilla olleen laitoksen (1991) ohjeita. Mahdolliset huomaamatta jääneet kielivirheet ovat tietenkin omia luomuksiani. Karttojen ja kuvioiden puhtaaksi piirtämisestä ovat huolehtineet Joensuun yliopiston kuvakeskuksen piirtäjät Riitta Honkanen ja Erja Koponen.

Vasta Ruotsin valtakauden lopulla siirryttiin juliaaniseen kalenterista gregoriaaniseen ajanlaskuun. Tutkielmassa esiintyvät päivämäärät ovat juliaanisen kalenterin mukaisia, kuten lähdeaineistosakin. Nykyisen kalenterin mukainen ajankohta on saatavissa lisäämällä päivämääriin 10 päivää. Tekstissä käytetään jonkin verran vanhoja määrän ilmaisuja, mittoja ja matkoja. Liitteenä on opas näiden mittojen tulkintaan.

Väitöskirjan laatija joutuu työnsä aikana vaivaamaan suurta joukkoa ihmisiä, joille hän jää kiitoksen velkaa. Näin on käynyt myös tässä tapauksessa. Tutkimukseni on valmistunut Karjalan tutkimuslaitoksen suojissa ja monitieteisessä työskentelyilmapiirissä. Kenties jotakin siitä on välittynyt myös seuraaville sivuille. Karjalan

tutkimuslaitoksen humanistisen osaston vanhempi tutkija dos. Antti Laine on suhtautunut työhöni myötämielellä ja tarjonnut minulle mahdollisuuden työskentelyyn osastossaan. Kaikkia niitä työtovereita, erityisesti VTL Ilkka Liikasta, jotka ovat jaksaneet vuosien ajan keskustella talonpojistani, kiitän sekä kärsivällisyydestä että saamistani virikkeistä.

Työrupeamani Karjalan tutkimuslaitoksessa alkoi vuonna 1989 professori Heikki Kirkisen kiinnitettyä minut asiakirjajulkaisuhankkeeseen ”Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta”. Tuo petroskoilaisen tutkijakollegan Irina Tšhernjakovan kanssa yhteistyössä kulunut kolmivuotinen työrupeama oli tärkeä lähteiden kriittisen tarkastelun koulu. Tutkimuksen käsikirjoitusta kommentoivat lisensiaatintyövaiheessa työni ohjaaja professori Antero Heikkinen ja emeritusprofessori Mauno Jokipii. Heidän ojennuksensa olen koettanut ottaa opikseni. Erityisen kiitokseni haluan osoittaa professori Veijo Saloheimolle, joka asetti käyttööni ehtymättömän tuntemuksensa Pohjois-Karjalan 1600-luvun vaiheista ja tuellaan kannusti työtäni suuresti eteenpäin.

Erilaiset säätiöt ja rahastot ovat tukeneet työtäni sen eri vaiheissa. Apurahojen merkitys väitöskirjaa valmistelevan tutkijan perheen taloudelle on ollut keskeinen, mutta ne ovat olleet myös tärkeitä uskon säilyttämiselle humanistisen tutkimustyön tärkeiden aikana, jolloin lihavia vuosia ovat seuranneet laihat. Työn valmistumisen kannalta keskeinen on ollut Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiön Karjala-apuraha. Muita työtäni apurahalla tukeneita säätiöitä ja rahastoja ovat Olla Teräsvuoren Säätiö, Suomen Kulttuurirahasto ja Onni Toivosen stipendirahasto. Lisäksi Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta on myöntämällä apurahan osallistunut työn painatuskustannuksiin. Kaikkia näitä, sekä tutkimukseni julkaisusarjaansa ottanutta Suomen Historiallista Seuraa, haluan kiittää lämpimästi saamastani tuesta.

Lopuksi haluan kiittää vanhempiani Marttia ja Lahjaa kannustuksesta, sekä erityisesti lapsiani Elliä ja pientä Ristoa, jotka suoremmin kiukuttelematta ovat kestäneet hajamieliseksi käynnyttä isäänsä. Olen kiitollinen, että vaimoni Ulla on jaksanut kanssani tämän joskus raskaankin ajan ylitse. Hänelle haluan omistaa tämän teoksen.

Joensuussa Pielisjoen linnassa 11.4.1994

Kimmo Katajala

Sisälllys

Lukijalle	5
Luettelo asetelmista, kartoista, kuvioista ja taulukoista	12
I KAPINA	15
II HISTORiantutkimus ja Kapina.....	32
1. Kapinatutkimuksesta yhteisötutkimukseen	32
2. Suomalainen talonpoika vastarinnassa	40
3. Talonpoikainen vastarinta ja suomalainen historiantutkimus	48
3.1. Levottomuuksien suomalaiset tulkinnat	49
3.2. Sota nuijasodasta	52
3.3. Käsitykset Karjalan kuolovuosien kapinasta	55
4. Kuinka syyllinen etsitään?	59
4.1. Yleisestä yksityiskohtaan	59
4.2. Lähteet	63
4.3. Kysymykset ja johtolangat	68
III KARJALA SUURVALTA-AIKANA	71
1. Karjala voittomaana	71
1.1. Hallinto	71
1.2. Väestö	75
1.3. Verotus	79
2. Reduktio, feodalismi ja maanluonto	81
3. Provinssien vuokraus ja kiinteä vero	89
3.1. Voudit vai vuokraajat?	91
3.2. Mikä vuokraus oli?	96
3.3. Arvio vai kiinteä vero?	101
4. Kartanoiden talous	105
4.1. Hovit	106
4.2. Karja ja kylvöt	108
4.3. Rakennukset	113
5. Hovi ja verot vuokraajan tulonlähteinä	117
6. Vuokraajat, sääty ja rahvas	123

IV	TALONPOIKAISEN VASTARINNAN MONET	
	KASVOT	135
	1. Vastarinnan ulottuvuudet	135
	2. Ei haukku haavaa tee?	140
	3. Väkivalta ja veronkantajat	151
	4. Päivätyö- ja veronmaksulakot	159
	4.1. Petäjärven piinatut talonpojat	161
	4.2. Päivätyöt ja pienet parselit	167
	4.3. Radikaaleja vai konservatiiveja?	171
	5. Kuninkaissakäynti ja vastarinta	175
V	RAHVAAN JA KUNINKAAN MIEHET	183
	1. Valittaminen organisoii yhteistoimintaa	183
	1.1. Kurkijoen kapinallinen	186
	1.2. Valittajia ja valtiopäivämiehiä	190
	1.3. Kuvernöörin vastatoimet ja Tiurulan rettelöt	196
	2. Suunsoitosta valituksiin	200
	3. Kärjäjäkapina	209
	4. Odotetut asessorit	217
VI	YLLYTTÄJÄT JA YHTEISTYÖMIEHET	224
	1. Lautamiehet – vuokraajan käsikassarat?	225
	2. Mustan mieron kokoukset	234
	3. Mierontien kulkijat	242
	3.1. Talonpoikien vuraat valittajat	243
	3.2. Pappi kauppiaina, talonpoika porvarina	249
	3.3. Brahean kaikuja?	255
	4. Karjalaiset kauppamiehet	261
	4.1. Talonpoikien vilkas maakauppa	263
	4.2. Porvarit, talonpojat ja vuokraaja	272
	5. Talonpojat papin kyydissä?	279
VII	NÄLKÄ VAI MIELIVALTA?	292
	1. ”Pieni jääkausi” Karjalassa	292
	1.1. Kato ja kruunun toimet	295
	1.2. Hovin velat ja alustalaisten häädot	303
	2. Niskoittelua etelässä	307
	3. Pohjoisen rahvas ei luovuta	314
	3.1. Pielisjärveläisten tappio	314
	3.2. Suistamon talonpojat niskuroivat	319
	3.3. Kurkijoen levottomuudet jatkuvat	324
	4. Niskoittelijoita vai kuninkaan alamaisia?	328

VIII KAPINA NOUSEE	334
1. Kilapan matkassa	334
2. Miksi periferia kapinoi?	339
2.1. Köyhien vai vauraiden kapina?	340
2.2. Uudet mieromiehet ja kapinalliset	346
2.3. Uudet kapinajohtajat	355
3. Kapinan tavoitteet, syyt ja organisaatio	358
3.1. Rästit, päivätyöt ja katovuosi	359
3.2. Huhujen ja johtajien organisaatio	363
IX KAPINAN TILINPÄÄTÖS	367
1. Verinen sotaväki	367
2. Oikeus jakaa oikeutta	378
3. Esivalta tuomiolla	388
X KARJALAN TALONPOJAN KAPINA	395
1. Isäntä kohtaa talonpojan	397
2. Talonpoika esivaltaa vastassa	400
3. Rahvas rikkoo säätyrajat	404
4. Kuka kapinan nosti?	406
LÄHTEET	410
LIITTEET	422
SUMMARY	429
TABULATIONS, MAPS, FIGURES AND TABLES	448
HAKEMISTO	450

LUETTELO ASETELMISTA, KARTOISTA, KUVIOISTA JA TAULUKOISTA

Asetelmat

1. Pielisjärven vuoden 1696 mieromiesten varallisuus 347

Kartat

1. Käkisalmen lääni, hovit ja kruunun alueet 1600-luvun jälkipuoliskolla 14
2. Pielisjärven kylät ja varallisuusvertailussa käytetty aluejako 342
3. Pielisjärven hovien ryöstöihin osallistuneiden alueellinen tausta 350
4. Liperin Lamminniemen hovin ryöstöön osallistuneiden alueellinen tausta 352

12

Kuviot

1. Muutamien Käkisalmen pohjoisen läänin hovien karja-varallisuuden kehitys nautayksikköinä 110
2. Talonpoikaisen vastarinnan ulottuvuudet 138
3. Kuninkaalle, kuvernöörille ja lääninhaltijoille tehtyjen valitusten ryhmittely 179
4. Vuokra-alueiden suhteellinen verorästikertymä ja katovuodet 1685–1699 304

Taulukot

1. Käkisalmen läänin vuokra-alueet kokoluokittain ja vertailualueittain 108
2. Vuokraajien sosiaalinen asema ja vuokra-alueiden sijainti vuosina 1683–1700 124
3. Talonpoikainen valitustoiminta ja valtuutettujen käyttö 1600-luvulla tuomiokirjakortiston mukaan 235
4. Kurenrannan hovin talonpoikaistilojen varallisuus arviouruplaluvun mukaan vuonna 1685 244
5. Sortavalan talonpoikaistilojen varallisuus arviouruplaluvun mukaan vuonna 1685 247
6. Suistamon ja Salmin talonpoikaistilojen varallisuus arviouruplaluvun mukaan vuonna 1682 248
7. Kurkijoen talonpoikaistilojen varallisuus arviouruplaluvun mukaan vuonna 1682 254

8. Pielisjärven talonpoikaistilojen varallisuus arviouru- luvun mukaan vuonna 1686	256
9. Pielisjärven talonpoikaistilojen varallisuus vuonna 1686, alueellinen vertailu	342
10. Haapajärven, Nurmeksen ja Ylikylän talonpoikaistilojen varallisuus vuonna 1686	343
11. Viljasato pellosta ja kaskesta Pielisjärven pitäjässä vuonna 1690 vertailualueittain	344
12. Ryöstöihin vuosina 1696–1697 osallistuneiden Pielisjär- ven talonpoikien varallisuus vuosien 1682 ja 1686 arvio- ruplalukujen mukaan	349
13. Ryöstöihin vuonna 1697 osallistuneiden Liperin talonpoikien varallisuus vuoden 1682 arvioluettelon mukaan	353

I. Kapina

Olli Antinpoika Meriläinen Pielisjärven Lipinlahden kylästä seisoi väijyksissä nälkävuonna 1696 seitsemäntenä päivänä joulukuuta. Kädessään hänellä oli haapajärveläisen Martti Väisäsen teräksinen jalkajousi, johon oli nuoleksi asetettu puukko. Olli Antinpoika odotti verotusta arvioimaan tulevaa Lieksan hovin veronkantokirjuria Simon Affleckia.¹

Kansan Simo Hurtaksi nimittämän Affleckin mukana olivat liikkeellä nimismies Johan Lång, pitäjänluutnantti Erik Alholm sekä talonpoikien edustajina lautamiehet Pekka Vartiainen ja Reko Partanen. Reessä istuvan voudin tullessa kohdalle Olli Meriläinen kohotti aseensa, mutta uraan asetettu puukko putosi illan hämärässä lumeen. Hädissään Meriläinen sohaisi Affleckia jousella saaden aikaan vain naarmun korvaan. Olli sai ilmeisesti jalat alleen, ainakaan voudin seuralaiset eivät vanginneet häntä.²

Salamurhayrityksen takana oli joukko haapajärveläisiä talonpoikia sekä Höljäkän Matti Eskelinen, jolta Affleck seurueineen oli juuri ulosmitannut kolme lehmää ja kaksi tynnyriä viljaa. Vilja ei suinkaan ollut löytynyt Eskelisen aitasta, vaan pitkän etsimisen jälkeen ladosta piilotettuna heinin alle.³ Vouti arveli, ettei Haapajärvelle ollut juuri menemistä, joten hän suuntausi rekensä ja seurueensa Koppelojärvelle. Murhaa hautoneet talonpojat asettivat jälleen väijyksiin kolme miestä: Heikki Heikinpoika Kilpeläisen, Heikki Ollikaisen ja Heikki Heikinpoika Liposen.⁴

Kolmen Heikin ryhmä asettui pertuskoin aseistautuneena Kilpeläisen talon molemmin puolin. Vouti saapui noin keskiyön ai-

.....

1 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 40. gg 16. Paikallishistoriallisessa kirjallisuudessa ja erillistutkimuksissa olevia kuvauksia kapinatapahtumista ei ole lähteinä mainittu, eikä niihin ole tässä tukeuduttu. Tapahtumakuvaus esitetään alkuperäislähteiden mukaan.

2 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 40. gg 16.

3 Pielisjärven talvikäräjät 21.–26.2.1698. s. 88–88v. gg 17.

4 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 40. gg 16.

kaan. Lähestyessään yön pimeydessä taloa hän päätti nousta reestä jo tiellä ja jatkoi matkaansa jalkaisin. Väijymässä olleet miehet hyökkäsivät Affleckin kimppuun, mutta seurueensa avun turvin hän sai varjeltua itsensä suuremmilta vahingoilta. Vain pieni haava tuli oikean käden peukaloon, kun hän pistooleilla torjui pertuskojen lyöntejä. Vouti väkineen pakeni pellolle, sillä sisällä talossa oli lisää väkeä ladattujen aseiden kanssa.⁵

Oliko tilanne todella niin uhkaava kuin vouti, nimismies, luutnantti ja lautamiehet aikanaan tapausta puitaessa yhteen ääneen kärjäsälissa vakuuttivat? Omituiselta tuntuu ainakin se, että moisen kahakan jälkeen lautamies Vartiainen meni kysymään talosta voisivatko he jäädä yöksi. Veronkerääjien majoittaminen kuului talonpoikien velvollisuuksiin. Talosta vastattiin jyrkästi ”ei”. Seurue jatkoi yötä myöten matkaansa yksinäiselle Matti Koukkarin talolle ja sieltä aamulla takaisin Lieksaan hoviin.⁶

Simon Affleck ei ollut ensimmäistä kertaa vastakkain haapajärveläisten kanssa. Edellisenä syyskesänä pidetyissä verotuksen arviointikokouksissa olivat haapajärveläiset ja monien muiden kylien asukkaat niskoitelleet, jolloin Affleck väkisin ja lyömällä kokosi heidät yhteen.⁷ Heinäkuussa arviomatallaan Haapajärvelä vouti joutui käsiryssyyn kyläläisten kanssa. Tarkoituksena oli toimittaa veroarvio, mutta kyläläisten vastaanotto oli sellainen, ettei Affleck voinut olla varma hengen säilymisestä. Haapajärven ja Koppelojärven talonpoikia oli kerääntyneenä yhteen 19 miehen joukko. Kun Affleck kysyi, ovatko talonpojat tulleet haastamaan riitaa, vastasi vastahankaisten puhemiehenä toiminut Martti Väisänen: ”Kyllä, sinä olet aikonut repiä meillä korvat päästä, tule nyt lattialle”. Vouti kiersi pöydän taakse ja kädessään olevalla puntarilla löi riitaa haastavaa Väisästä. Puntarin koukku tarttui Väisäsen käteen ja riita jatkui suunsoittona.⁸

Talonpojat vaativat, että heidän oli saatava mennä Kurkijoella järjestettävään veroasioiden tutkintaan. Kun Affleck kielsi heitä, talonpojat sanoivat: ”Mutta jos olemme poissa, me saamme tuhannen talarin rangaistuksen”. Kyläläiset uhmasivat: ”Kuningas on antanut kahden vuoden verot anteeksi. Rahvaan ei enää tarvitse maksaa savu-eikä tiakanrahoja, jonka vuoksi haluamme tehdä itsellemme oikeutta

5 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 40v. gg 16.

6 Sama.

7 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 38v. gg 16.

8 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 39–39v. gg 16.

omin käsin. Emme maksa enää rästejämme, vaikka meillä olisi siihen mahdollisuuskin". Suukovun jälkeen varakkaana pidetty Martti Väisänen maksoi 50 talarin rästeistään 5 talaria 28 äyriä.⁹

Levottomuutta esiintyi eri puolilla Käkisalmen pohjoista läänä. Ilomantsissa Venäjän rajan läheisyydessä Kuolismaan kylässä kolmen veljensä Jaakon, Riston ja Ollin kanssa taloa asunut Simo Sykkö kieltäytyi useampana vuonna veronmaksusta. Kruununvouti Thomas Pählsson lähetti joulukuussa 1696 verojen perintään kantokirjuri Johan Haraldssonin, nimismies Klöfwerin, ratsumies Iivari Samuelinpojan ja priistaavi Mikko Pesosen.¹⁰

Syköt vastasivat veronkantajien vaatimuksiin väkivallalla. Kirjuri pakotettiin kiväärillä uhaten makuulle ja miesjoukko tiukkasi paljonko hänellä oli rahaa mukana. He sanoivat kuulleensa, että kirjurilla on 200 kuparitalaria. Todellisuudessa hänellä oli vain 30 talaria. Myös muut veronkantajat lyötiin maahan. Jaakko Sykkö löi kirjuria kolme kertaa kirveen hamaralla käteen ja Olli Sykkö keran tangolla päähän, niin että Haraldsson kaatui maahan. Myös ratsulähettiä lyötiin tangolla päähän. Haava oli kahden sormen levyinen yli oikean ohimon. Nimismieskin sai osansa lyönneistä. Käräjille Sykköjä ei saatu pahoinpitelystä manattua, koska kukaan lautamiehistä ei uskaltanut mennä viemään haastetta.¹¹

17

Kuohunnan keskus oli kuitenkin Pielisjärvellä. Joulukuun alun murhayritysten jälkeen eivät Haapajärven talonpojat jääneet odottelemaan mitä tuleman piti. Joulukuun 14. päivänä tunkeutui 12 talonpoikaa Nurmeksen hoviin, joka oli muutamia vuosia aiemmin perustettu Pielisjärven pitäjän pohjoisosaan. Mukana oli myös murhaajakandidaatti Olli Meriläinen.¹² Hovin vähäisestä henkilökunnasta ei ollut lainkaan vastusta ja miehet poistuivat saatuaan kukin nipun kapahaukia. Mukana ollut Olli Sormunen otti myös lehmän ja kun hän asui lähellä, pantiin lehmä Sormusen luona lihoiksi. Osa lihoista keitettiin jo illalla ja loput aamulla. Vatsat täynnä lähtivät ryöstömiehet matkoihinsa hierottuaan ensin kauppoja talista ja jauhoista Sormusen kanssa. Maksuksi he jättivät tälle vuotia.¹³

.....

9 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 39v–40. gg 16.

10 Ilomantsin ja Pälkjärven syyskäräjät 4.–9.10.1697. s. 265v–266. gg 16.

11 Sama.

12 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 40v–41. gg 16.

13 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 40. gg 16.

Vierailu Nurmeksen hoviin oli vasta alkua. Jo 17. päivänä joulukuuta olivat talonpojat valmiina tunkeutumaan Lieksan hoviin. Nurmeksen hovissa saatettiin vierailta pikaisestikin, matkaa oli Haapajärveltä vain noin 20 kilometriä. Sen sijaan Lieksan hoviin oli taitettava 80 kilometrin taival Pielisjärven jäätä pitkin. Matkan-tekoon oli varattava ainakin päivä, joten Lieksaan oli lähdetty pian Nurmeksen hovista palattua. Nyt oli joukko kasvanut 59 henkeen, mukana myös Matti Sormusta lukuunottamatta kaikki Nurmeksen kävijät. Kolme veljestä Viensuulta otti myös sisarensa mukaan ryöstöön. Talonpoikia oli useista kylistä, vahvimmin kuitenkin jälleen Haapajärveltä, josta oli peräti 11 miestä. Paljon oli väkeä myös Viensuulta, Vuokosta, Kuokkastensalmelta ja Nurmeksesta. Pääosa joukosta oli Pielisjärven pohjoisosista, mutta kapinallisia talonpoikia oli myös lähempää hovia.¹⁴ Ryöstäjät kokoontuivat jonkinlaisena ”esikuntana” pitämänsä Viensuun kylään, joka sijaitsi vain muutaman kilometrin päässä Lieksasta.

Joulukuun 17. päivän vastaisena yönä väkijoukko tunkeutui hovin pihaan ja aittoihin. Vouti Affleck tiesi varautua tilanteeseen etukäteen, sillä hänellä oli hovin päärakennuksessa turvanaan nimismies Lång, luutnantti Alholm ja muutamia hovin renkejä. Talonpojat keräsivät halkoja hovin seinien viereen polttaakseen koko rakennuksen huolimatta sisällä olevista ihmisistä. Ajatukselta kuitenkin luovuttiin, sillä tuuli kävi kirkkoon päin ja sen pelättiin palavan hovin myötä.¹⁵

Viensuulainen talonpoika Erkki Martikainen yritti hakata reikää hovin kamarin seinään. Vouti Affleck lopetti moukaroinnin lyhyeen ampumalla Martikaista yön pimeydessä pistoolilla selkään. Martikainen ei kuollut saamaansa haavaan, mutta joutui olemaan pitkään vuoteen omana.¹⁶ Ehkä juuri yössä ammuttujen laukausten vuoksi väkijoukko jätti hovin päärakennuksen rauhaan ja keskittyi kauempaan sijainneiden aittojen tyhjentämiseen. Tal- lista ja navetasta saatiin vietyä vain kolme hevosta, lehmää ja lam- masta.¹⁷

Höljäkän Matti Eskelinen otti parhaan hevosen, kirjuri Simon Affleckin harmaan tamman, joka arvioitiin ainakin 200 kuparitala- rin arvoiseksi.¹⁸ Talonpoikien omien hevosten hinta oli noin 60–

.....
14 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 41–41v. gg 16.

15 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 41v–42. gg 16.

16 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 45v–46. gg 16.

17 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 41v–42. gg 16.

18 Pielisjärven talvikäräjät 21.–26.2.1698. s. 88v–89. gg 17.

80 talaria, joten kysymyksessä oli ajan oloissa upea ratsu. Ryöstön jälkeen pidettiin Viensuun kylässä peijaiset, kun kaksi lehmistä lahdatiin ja lihat jaettiin. Myös yksi lampaista päätyi myöhemmin pataan.¹⁹ Hovin hevoset olivat kuumaa kauppatavaraa. Vouti arvioi kunkin noin 100 kuparitalarin arvoiseksi. Kapinoinnin johtajaksi noussut lipinlahtelainen Antti Meriläinen, Olli Meriläisen isä, vaihtoi yhden hevosista kahdeksaan tankoon tupakkaa. Matti Eskelinen taas myi tammikuussa Affleckin tamman Ilomantsiin ja sai siitä 250 kuparitalaria. Yksi hevosista vaihtoi omistajaa puolestatoista tangosta tupakkaa.²⁰

Kun Lieksan ryöstö ei vastarinnan vuoksi ollut kovinkaan menestyksellinen, mentiin sinne mistä saalista sai. Osa joukosta suuntasi jälleen kohti Nurmeksen hovia, jonne tunkeuduttiin jo kahden päivän kuluttua, 19. joulukuuta. Asialla oli 31 pitäjän pohjoisosan talonpoikaa lähinnä Haapajärveltä, Ylikylästä, Kuokkastensalmelta ja Saramojärveltä. Mukanaan he veivät 14 leiviskää haukia, kuusi kirvestä sekä viinapannun. Yksi hovin lehmistä pääsi jälleen ryöstäjien pataan, kun retken päälle pidettiin taas peijaisia Olli Sormusen pihassa.²¹

Kirjuri Affleck matkusti pian näiden tapahtumien jälkeen Sortavalaan, jossa hänen esimiehensä, Lieksan ja Sortavalan hovit kruunulta vuokrannut Salomon Enberg oli pormestarina. Hurtta ei tuntenut oloaan turvalliseksi Lieksassa.²² Talonpojat eivät jääneet toimeettomiksi. Joulunpyhien aikaan kiertelivät Antti Meriläinen, Olli Meriläinen ja Matti Eskelinen pitäjää kehottamassa mukaan suureen hovin ryöstöön.²³ Affleckin harmaalla tammalla liikkeellä ollut Eskelinen aloitti reittinsä pohjoisesta Mujejärveltä, josta siirtyi Pielisjärven länsirannalle Vuokkoon, Juukaan, Polvijärvelle, Larinsaareen ja Ahmovaaraan.²⁴ Kylissä Eskelinen ja Meriläiset kehottivat talonpoikia puimaan kaiken sen viljan, jonka Enbergin palkolliset olivat viljelleet autioloilla. Vuokraajalla oli myös talonpoikien luona viljaa säilytyksessä. Sen sananviejät takavarikoivat.²⁵

Vihatun voudin hevosella liikkuneet Eskelinen ja Meriläinen saivat väkeä taakseen, kiihotus kantoi tulosta. Sovittuun aikaan kolmannen joulupäivän (27.12.) vastaisena yönä kokoontui 81

19 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 41v–42. gg 16.

20 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 42. gg 16.

21 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 42–42v. gg 16.

22 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 59. gg 16.

23 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 42 ja s. 47. gg 16.

24 Pielisjärven talvikäräjät 21.–26.2.1698. s. 89. gg 17.

25 Pielisjärven talvikäräjät 21.–26.2.1698. s. 90–90v. gg 17.

talonpoikaa lähelle hovia. Seitsemällä oli mukanaan myös vaimot. Jotkut tulivat paikalle lähes suoraan toisen joulupäivän kirkosta.²⁶ Sanansaattaja Matti Eskelinen ei kuitenkaan päässyt mukaan, sillä hän oli pitäjää kiertäessään sairastunut. Hyökkäykselle sovitun ajan koittaessa hän joutui jäämään Viensuulle sairasuoteeseen. Affleckin hevosen hän antoi Antti Meriläisen käyttöön.²⁷

Noin kahden aikaan yöllä käytiin ”suureen ryöstöön” vouti Affleckin hevosen vetäessä hyökkäystä johtaneen Antti Meriläisen rekeä. Kun vouti ei ollut hovissa, saattoivat talonpojat puuhata kartanolla aivan vapaasti. He veivät käytännöllisesti katsoen kaiken omaisuuden mitä hovissa oli. Aittojen ovet lyötiin sisään, kahdeksan oven lukot murrettiin ja kymmenen lukotonta ovea rikottiin. Retken organisaattorina toiminut, jo lähes 60-vuotias Antti Meriläinen repi irti kamarin oven lukon laittaakseen sen myöhemmin omaan oveensa. Samoin hän irrotti hovin tallin ovet rautasaranoineen ja asensi ne kotonaan omaan talliinsa. Antin poika Olli kävi ensi töikseen äitinsä Liisan kanssa noutamassa hovin tallista heiltä jokin aika sitten verorästeistä ulosmitatun varsan.²⁸

Aitoista työnnettiin pihamaalle vankkureita täynnä lihaa ja vuotia. Niistä kukin täytti rekensä ja ajoi kokoontumispaikalle Viensuulle. Rekeen mahtui noin 15 leiviskää lihaa. Myös kaikki irtain omaisuus kelpasi. Olli Hakkarainen sai riistettyä kappaleen hovin villakankaisesta raidallisesta seinävaatteesta. Affleckin ruskeasta takista ja housuista hän ompeli vaimolleen takin ja myssyn.²⁹ Antti Meriläisen vaimo Liisa kaappasi mukaansa kaksi näädännahkaista hattua, sata altinaa suuren purjeen, kymmenen altinan kokoisen kappaleen sinistä pumpulipalttinakangasta ja kolme altinaa punaista kangasta. Meriläisten omaisuus karttui myös kattilalla ja kivivadilla. Vuotien, lihan ja viljan lisäksi Meriläisten rekeen kannettiin tynnyrillinen silytä.³⁰

Seuraavana päivänä aamun valjettua oli Viensuulla melkoista liikettä. Kullekin mitattiin sovittu osa hovista tuoduista lihoista, vuodista ja viljasta, yleensä osuus oli neljä leiviskää lihaa ja neljä

26 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 55. gg 16.

27 Pielisjärven talvikäräjät 21.–26.2.1698. s. 89v. gg 17.

28 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 44–44v. gg 16; Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 54. gg 16.

29 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 54–55. gg 16.

30 Pielisjärven talvikäräjät 8.–12.2.1697. s. 44v. gg 16.

vuotaa.³¹ Saaliinjaolle saapui runsaasti väkeä, joka ei ollut mukana öisessä kartanon hävittämisessä. Myös moneen paikkaan ehtinyt viisissäkymmenissä ollut populi Juhani Kohonen oli niitä, jotka saapuivat Viensuulle vasta ryöstön jälkeisenä päivänä. Siellä hän tapasi veljensä Heikin, Pekka Honkasen Saramojärveltä sekä haapajärveläiset Olli ja Simo Tapanisen. Miehet jakoivat keskenään kaksi ryöstettyä nautaa. Osuutensa vuodista hän myi Olli Tapaniselle tangosta tupakkaa.

Tämän jälkeen Kohonen ryhtyi osille Matti Jaarasen reestä.³² Jaarasen reellä häärivät saalista jakamassa Kohosen lisäksi viensuulaiset Heikki Kaikkonen ja Juhani Väisänen, Heikki Ollikainen Vuokosta sekä varpasenrantalaiset Lauri ja Mikko Partanen, Juhani Parnu ja Niilo Siponen. Kunkin osuudeksi tuli neljännes ruhoa ja parkitsematon vuota.³³

Meriläisen reestä jaettiin suolattua lihaa, lohta ja särkeä ja kuvattuja haukia. Tapani Haapalaiselta Meriläinen puolestaan sai tynnyrin ja kahdeksan kappaa hovista tuotua kylvöviljaa.³⁴ Heikki Kilpeläinen Koppelojärveltä meni ryöstön jälkeisenä päivänä Viensuulle, jossa hänelle kuten muillekin jakomiehet antoivat osuutena kolme parkitsematonta vuotaa ja neljäsosan naudanneruhosta.³⁵ Muutama lehmä lahdattiin ja keitettiin syötäväksi urakan päälle.

Ryöstön jälkinäytös muistutti elintarvikkeiden uusjakoa. Jakomiehinä toimivat Antti ja Olli Meriläinen, polvijärveläinen Pekka Halonen, juukalaiset Tahvo Sejanen ja Antti Pyykkönen. Kullekin oli määritettävä oma osa.³⁶ Myös paikalle pääsemättömistä pidettiin huolta. Hovin ensimmäisessä ryöstössä luodista haavoittuneelle Erkki Martikaiselle Antti Meriläinen toimitti korvaukseksi lehmän ja kolme kappaa ohraa.³⁷ Jotkut eivät olleet halukkaita jakamaan saalistaan. Tilaton Juhani Luukkonen täytti keskellä käräjätupaa seisoneesta lihavaunusta rekensä. Kotimatalla tasasivat seitsemän muuta talonpoikaa vastustelevan Luukkosen kolmen ruhon kuormasta kaksi itselleen.³⁸

.....

31 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 54. gg 16.

32 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 45. gg 16.

33 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 54. gg 16.

34 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 44v. gg 16.

35 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 55v. gg 16.

36 Pielisjärven talvikäräjät 8.–12.2.1697. s. 47. gg 16.

37 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 46v. gg 16.

38 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 46. gg 16.

Hovista mukaan otetun irtaimen kukin kätki, vei kotiinsa tai myi nopeasti pois. Viensuulainen Olli Ollikainen ryhtyi kauppoihin. Vaimonsa Inkerin kanssa hän haki hovista suolatun naudan ruhon ja jokusen vuodan. Osan lihasta hän myi Viensuulla, vuodat hän kuljetti Ilomantsin puolelle Koitereen kylään.³⁹ Ryöstäjäjoukko hajaantui nyt eri ilmansuuntiin. Toiset pyrkivät pois esivallan ulottuvilta Venäjälle, jotkut palasivat tiloilleen, osa jatkoi ryöstelyä. Seuraavilla viikoilla yksi jos toinenkin kävi hovissa katselemassa, olisiko jäljelle jäänyt vielä mitään vietävää. Kun hovin pelloilta ajettiin jatkuvasti viljaa talonpoikien riihiin, päätti jokunen varsinaiseen ryöstöön osallistumatonkin korjata osansa parempaan talteen.⁴⁰

Joulun tienoo oli levoton myös Impilahdella. Vuokraamalleen alueelle hovin perustanut Christian Sahlo kohtasi syksyllä 1696 voimakasta vastarintaa verollepanoa suorittaessaan. Veroarvion lähetessä talonpojat piilottivat omaisuuttaan ja vuodentulonsa metsiin ja toisiin kyliin. Jotkut jopa muuttivat tavaroineen metsään, ilmeisesti piilopirtteihin. Myöskään hovin päivätöihin ei tullut väkeä. Hovin viljelykset jäivät kesällä kokonaan hoitamatta, niittyheinät korjaamatta ja ruismaat kylvämättä. Edellisvuonna kylvetty ruis, joka säästyi kadolta, korjattiin palkatun väen avulla. Liikkuesaakaan kylissä oli Sahlon pidettävä mukanaan turvallisuutensa takaamiseksi joulukuun puolivälissä Käkisalmen linnoituksesta avukseen komennettua kolmea sotilasta.⁴¹

Tilanteen alkaessa näyttää uhkaavalta oli vuokraaja Sahlo siirtänyt omaisuutensa Salmin rajavartioston varustukseen. Samalla matkalla hän lähetti yötä päivää kuljetettavan pikakirjeen kuverneörille. Siinä hän pyysi avukseen sotilaita Käkisalmen linnoituksesta taltuttamaan levottomuuden paikkakunnalla ja avustamaan veronkannossa. Käkisalimesta lähetettiin 23.12. kersantti Måns Arlanderin johtama seitsemän sotilaan ryhmä Impilahden hoviin, jonne he saapuivat ilmeisesti jo jouluaattona.⁴²

Vuokraajan veronkantokirjuri Olof Walling oli Käkisalimesta tul-

39 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 45v. gg 16.

40 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 46. gg 16.

41 Salmin ja Suistamon talvikäräjät 18.–21.1.1697. s. 11–12. gg 16; Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 139v. gg 16; Tutkinta Impilahdella 28.–29.7.1697. s. 219. gg 16.

42 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 140–140v. gg 16; Tutkinta Impilahdella 28.–29.7.1697. s. 219. gg 16.

leiden sotilaiden kanssa veronkeruumatkalla. Suuri väkijoukko seurasi kirjuria ja uhkasi tulla hävittämään koko hovin. Kerisyryjän kylässä eräästä pirtistä ammuttiin jalkajousella nuoli Wallingin vasemman olkapäähän läpi. Ampujaksi epäiltiin renki Juhani Määttästä. Walling joutui haavan vuoksi makaamaan monta viikkoa vuoteessa ja hänen uumoiltiin jäävän vammasta rammaksi lopuksi ikäänsä.⁴³

Wallingin palattua haavoittuneena hoviin ei Sahlo uskaltanut jättää henkeään muutaman sotamiehen turvaan. Hän pakeni vaimonsa ja lastensa kanssa Salmin rajavartiostoon anoppinsa, rajatarkastaja Magnus Arnanderin lesken Marian huomaan.⁴⁴ Samana iltana noin kuuden tai seitsemän aikaan kokoontui pertuskoin, kirvein ja keihäin aseistautunut yli 100 talonpojan joukko väkeä Kerisyryjästä, Kytösyryjästä ja muista kylistä kirkonmäelle lähelle Impilahden hovia. Kirkkoherra Staffan Sylvester oli juuri menossa hoviin antamaan ampumahaavasta heikkona olevalle kirjuri Wallingille ehtoollista, kun talonpoika Erkki Paasonen tuli kirkkoherran luo. Hän pyysi ettei kirkkoherra viipyisi pitkään hovissa, sillä tänä iltana saattaisi tapahtua jotakin. Talonpoika neuvoi kirkkoherraa suojautumaan ja pysymään poissa hovista.⁴⁵

Talonpojat huomasivat että hovissa oli sotilaita ja näkivät näiden ladatut aseet. Kapinalliset eivät tienneet, että sotilaita oli yhteensä vain 11 ja arvelivat etteivät voisi toteuttaa suunnitelmaansa. Pian joukko hajosi kukin taholleen.⁴⁶ Impilahden hoviin lähetettiin Käkisalresta uuden vuoden päivänä 1697 kersantti Otto Reinholdt Jönssonin johdolla korpraalilla terästetty 12 sotilaan ryhmä.⁴⁷ Kuria palauttamassa oli siis jo tammikuun alussa Impilahden hovissa upseerit mukaanlukien 24 sotilasta.

Myös Pielisjärven nimismies Johan Lång katsoi joulunpyhien tapahtumien jälkeen parhaaksi lähteä sukulaisvierailulle Savoona Rantasalmelle vaimonsa veljen nimismies Lauri Yrjönpojan luo. Mukaan hän otti vaimonsa, mutta jätti pienet lapsensa kotiin piian

.....
43 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 140v. gg 16; Tutkinta Impilahdella 28.–29.7.1697. s. 219. gg 16; Impilahden ja Salmin kesä- ja syyskäräjät 11.–16.10.1697. s. 277. gg 16.

44 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–22.3.1697. s. 140v. gg 16; Impilahden ja Salmin kesä- ja syyskäräjät 11.–16.10.1697. s. 277v. gg 16.

45 Impilahden ja Salmin kesä- ja syyskäräjät 11.–16.10.1697. s. 277–277v. gg 16; Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 140. gg 16.

46 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–22.3.1697. s. 140–140v ja s. 147–147v. gg 16.

47 Tutkinta Impilahdella 28.–29.7.1697. s. 219. gg 16.

hoitoon.⁴⁸ Talonpojat huomasivat Affleckin aisaparin lähdön. Aamuyöstä tammikuun 8. päivänä tunkeutui 22 pertuskoin, kirvein ja keihäin aseistautunutta miestä Långin tupaan. Lasten suojaksi jätetystä piiasta ei odotetusti ollut vastusta.⁴⁹

Kokoonkutsujana ja retken johtajana oli tällä kertaa Koppelojärven talonpoika Niilo Kilpeläinen. Mukana oli talonpoikia useista kylistä, pääasiassa kuitenkin pitäjän pohjoisosista. Ensimmäiseksi ryöstäjät menivät navettaan, jossa aamun sarastaessa pistivät lampaan ja naudat lihoiksi. Tuvasta löytyneillä avaimilla he menivät nimismiehen virkataloon ja ryhtyivät anastamaan irtainta omaisuutta. Kilpeläinen tahtoi, että kaikki olisi mennyt järjestyksessä ja tavarat olisi jaettu tasan. Häntä ei kuitenkaan enää kuunneltu, vaan jokainen otti mitä sattui käteensä saamaan.⁵⁰

Populi Olli Viiliäisen osaksi lankesi joukon ruokkiminen. Hän haki vettä, sytytti uuniin tulen ja pani lahdatuista lehmistä saatua lihaa kiehumaan. Koska hänen oli mahdollista tulla, ei hän ehtinyt mukaan talon irtaimiston anastamiseen. Keitos oli valmiina aamun koittaessa ja ryöstäjät nauttivat tukevan aamiaisen. Lehmien ja lampaan lihat jaettiin ja kukin ajoi reellään kotiinsa. Talo ryöstettiin tyhjäksi tavarasta ja ruuasta niin, että nimismiehen pikkulasten yllä olleet vaatteetkin vietiin.⁵¹

Seuraavana päivänä 9.1.1697 saapui toinen miesjoukko jälleen Nurmeksen hoville. Pitäjän pohjoisosista oleva 13 talonpojan ryhmä vei hovin aitoista lehmän ja kaksi porsasta. Karja teurastettiin Tahvo Saastamoisen talolla tämän vastustelusta huolimatta, mutta peijaiset pidettiin Reko Sormusen pihassa, jossa lihat valmistettiin ruuaksi.⁵²

Ryöväyksen viimeistelivät vielä lipinlahtelaiset Juhani ja Heikki Kohonen ja Olli Antinpoika Meriläinen, jotka tammikuun 12. päivänä kävivät Nurmeksessa tarkastamassa olisiko sinne jäänyt jotain vietävää. Enää ei hovissa ollut karjaa eikä huonekaluja saaliiksi. Miehet joutuivat tyytymään viiteen tankoon hamppua, arurautaan ja risukirveeseen.⁵³

Pielisjärven miehet eivät tiedneet, että tieto heidän teoistaan oli jo kiirinyt Narvaan kenraalikuvernööri O. W. von Fersenin korviin.

48 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 51–51v. gg 16.

49 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 51v. gg 16.

50 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 52. gg 16.

51 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 51v–52v. gg 16.

52 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 43v. gg 16.

53 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 43v–44. gg 16.

Tammikuun 11. päivänä, jo ennen viimeistä Nurmeksen vierailua, oli kenraalikuvernööri antanut määräyksen Käkisalmen linnoituksen komentajalle Märten Hästeskoolle lähettää 56 sotamiestä lopettamaan levottomuudet Käkisalmen läänin pohjoisosassa.⁵⁴

Tilanteen kehitystä lähinnä kihlakunnantuomari Carl Freesen selontekojen pohjalta seuranneet Käkisalmen linnoituksen komentantti ja kenraalikuvernööri paisuttelivat tapahtumia ja kapinaan nousseiden talonpoikien määrää. Vielä helmikuun puolessa välissä komentaja Hästesko ilmoitti kenraalikuvernöörille kapinallisia olevan ainakin 700 ellei yli tuhannen. Kenraalikuvernööri anoi puolestaan kuninkaalta lupaa pyytää apujoukkoja kapinan tukahduttamiseksi myös läheisistä Viipurin ja Savon lääneistä.⁵⁵

Myöskään ne liperiläiset talonpojat, jotka kokoontuivat 25. tammikuuta kirkonmäelle, eivät vielä tienneet sotaväen liikkeelle lähdistä. Huhut Pielisjärven talonpoikien menestyksestä huumasivat mielen. Edellisinä päivinä ja öinä Sipi Happonen ja Klemetti Räsänen olivat kierrelleet Liperin kylissä kehottamassa talonpoikia ryöstöihin. Pekka Eskeliselle he sanoivat, että jollei hän nyt lähde mukaan, menettäisi hän osuutensa pielisjärveläisille, jotka olivat jo matkalla kohti Liperin Lamminniemen hovia.⁵⁶

Noin 40 miehen talonpoikajoukko suunnisti kirkonmäeltä keihäät ja kirveet käsissään kohti Lamminniementä. Keulassa olivat varakkaiksi tunnetut talonpojat, johtajaksi mainittu Lasse Karttunen, seppä Matti Sorsa ja kirkkoväärti Antti Rouhiainen, kaikki iältään viidenkymmenen korvilla. Karttunen yllytti matkalla hoviin muuta joukkoa huutamalla: ”*Kokekaa päälle miehet!*”⁵⁷

Hovin isäntä, veronvuokraaja Simon Hoppenstång oli juuri tuolloin matkoilla Nevanlinnassa ja hovi jäänyt kymmenikkä Jooseppi Kaiposen hoidettavaksi. Kaiponen yritti alkuunsa puolustaa hovia, mutta hänet piestiin pahoin. Kahakassa Kaiponen sieppasi käteensä jääpiilun, jonka hän iski hoviin tunkeutuneen Antti Voutilaisen kylkeen. Voutilainen kuoli siihen paikkaan. Muut hovin väestä saivat jalat alleen. Talonpoikajoukko uhkasi

54 Liperin talvikäräjät 17.–20.2.1697. s. 61v. gg 16.

55 Lyhennysote komentaja Märten Hästeskon kirjeestä kenraalikuvernööri O.W. von Fersenille 15.2.1697; Kenraalikuvernööri O.W. von Fersen kuninkaalle 25.2.1697. Asiakirjat julkaistu artikkelissa Forsström 1891, s. 265–268.

56 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 150, s. 151v ja s. 155v. gg 16.

57 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 150. gg 16.

piestä myös vuokraaja Hoppenstångin hengiltä, jos tämä vain olisi kotosalla.⁵⁸

Kun Kaiponen oli nujerrettu, väki ryntäsi hovin aitoille. Lasse ja Heikki Karttunen sekä Sipi ja Heikki Happonen löivät aittojen ovet säpäleiksi ja kukin ryöstäjistä otti mitä kerkesi. Toiset ryöväisivät omaisuutta, toiset keskittyivät paikkojen särkemiseen. Kaikki ikkunat ja kaakeliuuni lyötiin säpäleiksi. Ovet murskattiin ja lukot revittiin irti. Ulkona olleet veneet hakattiin rikki. Johtajana esiintynyt ja parhaille osille päässyt Lasse Karttunen vei tavaraa hovista kotiinsa viidellä reellä. Kirkkoväärti Rouhiainen komensi myös kolme tytärtään kantamaan tavaraa hovista kotiin.⁵⁹

Köyhä loinen Mikko Miettinen jäi saaliissa muita vähemmälle, hän kun piti kiinni löytämästään oluttynnyristä, josta myös joi melkoisen osan. Kun Esko Korhonen Konttilansalmesta murtautui kellariin, tulivat kaikki muutkin nauttimaan sieltä löytynyttä paloviinaa ja olutta.⁶⁰

Vaikka hävitys oli melkoinen, eivät hovin varastot tyhjentyneet yhdessä päivässä. Jäljellä oli vielä melkoisesti viljaa ja eläimiä. Yksi jos toinenkin kävi katselemassa, josko jotakin otettavaa olisi vielä jäänyt. Mikko Lempinen tuli ryöstöä seuranneena päivänä Sysmästä hoviin osingolle yhdessä kaavilaisten Juhani Ahosen ja Juhani Vartiaisen kanssa. Avoimien aittojen laareista he saivat kukin kasaan kolme kappaa viljaa ja navetasta otti kukin mukaansa lehmän. Yhteisesti otettiin mukaan hevonen, jonka Juhani Vartiainen sittemmin omi itselleen.⁶¹

Lautamies Pekka Vartiainenkaan ei voinut vastustaa kiusausta, aivan hovin peltujen vieressä kun asui. Jokunen päivä ryöstön jälkeen hän kävi hovin navetasta lihotushärän, jonka pisti viikon päästä lihoiksi. Niitä hän sittemmin jakeli auliisti myös muille. Vartiainen vei myös rukiin tähkiä ja ohralyhteitä. Luikonlahtelainen Heikki Räsänen käytti Vartiaisen riiehtä ja ruumenhuonetta hovista kerätyn saaliin väliaikaisvarastona.⁶²

Kun Maljasalmen talonpoika Matti Kakkinen Heikki Räsäsen kutsusta noin viikko ryöstön jälkeen tuli hoviin hakemaan osuut-

58 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 150v. gg 16.

59 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 150v–151 ja s. 153v. gg 16.

60 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 157–157v. gg 16.

61 Liperin talvikäräjät 14.–17.2.1698. s. 76–76v. gg 17.

62 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.2.1697. s. 153v–154v. gg 16.

taan, ei mitään ollut enää jäljellä. Lautamies Vartiaiselta he kuitenkin saivat puolikkaan vuoden ja leiviskän teurastetun härän lihaa kumpikin. Härästä pääsivät leiviskän verran osalliseksi myös muutoin ryöstöihin osallistumattomat Tuomas Huovinen ja Antti Rahunen. Pielisjärven Kajoosta oli lähtenyt kerjuulle Jussi Hirvonen, joka pari päivää ryöstön jälkeen tuli hoviin ja avonaisesta aitasta täytti säkkinsä ohralla.⁶³

Paljon oli siis kutsumattomia vieraita Lamminniemessä tammikuun viimeisellä viikolla. Samaan aikaan nousivat Kiteen Oravisalossa talonpojat veronkantajia vastaan. Suorlahden ja Muljulan hovien vuokraajan Hindrich Nethoniuksen nuori kirjuri, 21-vuotias Säämingin kirkkoherran ottopoika Jöran Mollenius, lähti 18. tammikuuta tiluskierrokselle keräämään talonpojilta veroja. Tukena hänellä olivat ratsumies Mats Stare ja pristaavi Heikki Kinnunen.⁶⁴

27

Miehet saapuivat tammikuun 26. päivän iltana Oravisalon kylään ja jäivät yöpymään Pekka Juvosen taloon. Pristaavi Kinnunen lähetettiin puolen yön maissa edeltä käsin Varpasalon kylään kutsumaan talonpoikia kokoon seuraavan päivän veronmaksuun. Saapuessaan varpasalolaisen talonpojan Kalle Tolvasen luo, hän havaitsi pihalla talon isännän ja toisen talollisen Joonas Immosen, joilla molemmilla oli keihäs kädessä. Heti pristaavin tultua pihaan kävivät miehet häneen käsiksi ja sitoivat kädet selän taakse. Kinnunen kysyi miksi hänet sidottiin. Hänelle sanottiin ettei hänen enää tarvinnut kiusata heitä veroilla. Nyt hän näkisi jotain aivan muuta.⁶⁵

Populi Heikki Koikkalainen Oravisalon kylästä oli lähettänyt jo aiemmin sanaa kylän muille talonpojille. Nyt oli aika ryhtyä toimeen, kuten pielisjärveläiset ja liperiläiset olivat tehneet.⁶⁶ Kalle Tolvasen pihalle kokoontui yhteensä 15 aseistautunutta miestä. Sidottu pristaavi mukanaan he lähtivät yön selkään kohti Oravisaloa.⁶⁷

63 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 154v, s. 156v ja s. 157. gg 16.

64 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 26.–27.3.1697. s. 163–163v ja s. 165v. gg 16.

65 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 3.–12.2.1698. s. 60v–61. gg 17.

66 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 26.–27.3.1697. s. 163–163v ja s. 165v. gg 16.

67 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 3.–12.2.1698. s. 60v–61. gg 17.

Miehet tunkeutuivat aamun koitteessa Juvosen tupaan. Päästyään sisään Joonas Immonen kävi ensimmäiseksi käsiksi kirjuri Molleniukseen. Heikki Koikkalainen ja Tolvasen veljekset Kalle ja Pekka tarttuivat Molleniusta hiuksista ja löivät hänet lattiaan. Maassa makaavaa he vielä polkivat jaloillaan. Pekka Mononen, jolta oli edellisenä syksynä ulosmitattu nauta, talloi kirjurin rinnan päällä ja sanoi: *"Näin sinä minun lehmän otat"*. Kun kirjurin vastarinta oli taltutettu, nostettiin hänet pystyyn ja polvella rinnasta seinää vasten painaen hänen kätensä sidottiin selän taakse. Ratsumies Stare sai osakseen saman kaltaisen käsittelyn.⁶⁸

Mollenius oli ehtinyt kerätä verot 19 talolliselta sekä joltisenkin määrän sakkorahoja, yhteensä 285 talaria 12 äyriä kuparirahaa. Heikki Koikkalainen mursi rahakirstun ja sen sisältö vaihtoi nyt omistajaa. Ryöstäjille kelpasivat myös virkamiesten molemmat hevoset, kaksi pertuskaa, miekka ja ampuma-ase sekä kirjurin kirjoitusvälineet.⁶⁹ Kirstusta löytyivät myös veronkantokirjat. Kiristäessään kirjurin käsisiteitä Joonas Immonen sanoi Molleniukselle: *"Sinun ei enää pidä näistä kirjoista vetoa (veroarviota) lukeman"*.⁷⁰

Talonpojat Pekka Tolvanen ja Joonas Immonen pakottivat keihäillä uhaten vangitut Molleniuksen ja ratsumies Staren juoksemaan välissään kauas Savonselälle.⁷¹ Tarkoituksena oli viedä heidät Savon ja Käkisalmen läänin rajalle, syrjäiseen ja tiettomien taipaleiden takana sijainneeseen Hämeenlahteen (Hämöläx), jossa ryöväreillä oli majapaikka. Sieltä he eivät voisi häiritä aiottuja Muljulan, Suorlahden ja Kytänniemen hovien ryöstöjä.⁷²

Jäällä juostessaan Mollenius sai kuitenkin uskoteltua Tolvaselle ja Immoselle, että tyhjennetyssä arkussa oli vielä jäljellä rahaa ja kultaa. Epäröityään hetken talonpojat päättivät kääntyä takaisin saaliin kimppuun ja käskivät kirjuria ja ratsumiestä juoksemaan

68 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 26.–27.3.1697. s. 163v. gg 16; Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 3.–12.2.1698. s. 62v. gg 17. "Näin sinä minun lähmä otta."; tiivis esitys tapahtumista myös: Lyhennysote Turun hovioikeuden päätöksestä 28.7.1697. Barthold Ruuths arkiv, godshandlingar vol. 15. mf.

69 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 26.–27.3.1697. s. 164. gg 16; Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 13.–18.2.1705. s. 32–33. gg 24.

70 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 3.–12.2.1698. s. 63v–64. gg 17. "Sinä eij edäm pitä näist kirjoist wäto lukema".

71 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 26.–27.3.1697. s. 164. gg 16; Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 13.–18.2.1705. s. 32–33. gg 24.

72 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 3.–12.2.1698. s. 64. gg 17; Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 13.–18.2.1705. s. 32–33. gg 24.

jään poikki Savon puolelle. Heti talonpoikien hävittyä näkyvistä Mollenius ja Stare irrottivat jäätyneet köydet hampaillaan ja suunnistivat Oriveden ylitse Haapasalmen kylään, josta saivat apua ja kyydin Suorlahteen.⁷³

Oravisaloon jäänyt pristaavi Kinnunen joutui lojumaan seuraavan päivän Joonas Immosen pojan Tuomaan vartioimana. Seuraavana yönä hänet vietiin sidottuna Rasivaaraan Mikko Hukkasen luo. Kun pristaavi lupasi miehille, ettei hän menisi Muljulaan varoittamaan ryöstöstä vaan suuntaisi Savon puolelle, laskivat kapinalliset hänet vapaaksi.⁷⁴ Heikki Koikkalainen piti hallussaan kaikki Molleniukselta ryöstetyt rahat, myös muiden osuuden. Lisäksi hän otti vuokraaja Nethoniuksen sinettisormuksen.⁷⁵ Saalis jaettiin kahta päivää myöhemmin Koikkalaisen luona, missä tavarat olivat säilytyksessä. Kukin ryöväreistä sai seitsemän kuparitalaria. Joonas Immonen otti myös rahakirstun, veronkantokirjat, hopeanapit, paidan ja kaulaliinan.⁷⁶

29

Seitsemän talonpojan kanssa Koikkalainen suuntasi kulkunsa kohti kapinallisten kokoontumispaikaksi sovittua Rasivaaran kylää.⁷⁷ Myöhemmin kerrottiin, että Rasivaaraan olisi kokoontunut jo noin sata talonpoikaa valmistautumaan hovien ryöstöön. Hovirakennuksiin ei kuitenkaan vielä tohdittu kajota, sillä vahvistusta odotettiin tulevaksi Liperistä.⁷⁸ Suorlahden hovin pelloilla olleista aumoista sen sijaan varastettiin 12 tynnyriä ruista.⁷⁹

Koikkalainen tuli Rasivaaraan tovereidensa kanssa myöhään sunnuntai-iltana tammikuun 31. päivänä ja miehet päättivät majoittua räätäli Juhani Lötjösen tupaan. Kukin miehistä oli varustautunut ampuma-aseella, keihäällä, jousella ja kirveellä. Lötjönen ja hänen vaimonsa Maria Antintytär eivät olisi välittäneet tällaisista yövieraista ja pyysivät heitä jatkamaan matkaansa. Koikkalainen uhkasi tuikata kädessään olevan keihään Lötjösen lävitse,

73 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 26.–27.3.1697. s. 164–164v. gg. 16.

74 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 3.–12.2.1698. s. 61v. gg 17; Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 13.–18.2.1705. s. 32–33. gg 24.

75 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 26.–27.3.1697. s. 165–165v. gg 16; Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 13.–18.2.1705. s. 34. gg 24. Tosin Koikkalainen itse kiisti käräjillä saaneensa ryöstösaaliista yhtään mitään.

76 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 3.–12.2.1698. s. 63–63v. gg 17.

77 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 26.–27.3.1697. s. 165–165v. gg 16.

78 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 3.–12.2.1698. s. 62. gg 17.

79 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 3.–12.2.1698. s. 73–73v. gg 17.

jos tämä sanoisi vielä jotakin vastaan, eikä päästäisi heitä tupaan.⁸⁰

Seuraavana aamuna kolme tuntia ennen päivän koittoa saapuivat Käkisalmen linnoituksesta komennetut ratsumiehet ja sotilaat Rasivaaraan ja Lötjösen mökille. Sotaväki piiritti tuvan, jossa ryöstön hautojat majailivat. Mökin valoaukosta käsin Heikki Koikkalainen ampui talon ympärille asettuneita piirittäjiä jalkajousella osuen nuolella yhtä ratsumiehistä rintaan.⁸¹

Osuman saanut ratsumies Michel Brennman putosi hevosen selästä ja jäi makaamaan maahan. Kun ratsumies Mauritz veti nuolen ulos haavasta, oli Brennman jo kuollut.⁸² Nuolen sai kylkeensä Koikkalaisen jousesta myös sotamies Mikko Puurunen, mutta ei kuollut haavaansa. Pelästyneinä ratsumiehet ja sotilaat jättivät paikkansa ja peräytyivät pikaisesti jonkin matkaa naapuritaloon. Tuvassa majailleet kapinalliset saivat tilaisuuden paeta. He painelivat ulos ovesta ja häipyivät metsiin. Myös muu hovien ryöstöaikeissa kokoontunut väki hajaantui metsiin ja kiirehti koteihinsa nähtyään sotaväen saapuvan. Koikkalainen joukkioineen pyrki Savon puolelle Kerimäen ja Rantasalmen metsäsaunoihin odottelemaan tilanteen selkiytymistä.⁸³

Lötjönen jäi sairaana olevan vaimonsa kanssa mökkiin. Päivän valjettua ratsumiehet ja sotilaat palasivat Lötjösen tuvalle. Sotilaat huusivat, että syyttömät tulisivat ulos. Kun tuvassa ei ollut muita kuin räätäli Lötjönen, joka oli peloissaan piiloutunut penkin alle olkilyhteen taakse, sekä tämän sairaana vuoteessa makaava vaimo, tunkeutuivat sotilaat sisään. Tuvan lattian alta löytyi kaksi lekkeriä rosvojen tuomaa olutta, joten sotilaat päättelivät myös räätäli Lötjösen kuuluneen ryövärijoukkoon.⁸⁴

Ratsumies Roland Palm raahasi syyttömän räätälin hiuksista pihalle, mutta pysähtyi tämän kanssa porstuan oven ulkopuolelle. Ratsumiesten mukana ollut Liperin vuokraajan Simon Hoppenstångin 16-vuotias poika Simon oli seurannut heitä tuvasta ovelle. Ilman varoitusta hän ampui Palmiin selän takaa Lötjöstä selkäpuo-

80 Kiteen talvikäräjät 25.–27.2.1697. s. 78v. gg 16; Tutkinta Kiteen Muljulan hovissa 24.7.1697. s. 216. gg 16; Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 3.–12.2.1698. s. 64v. gg 7.

81 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 26.–27.3.1697. s. 165. gg 16; Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 13.–18.2.1705. s. 35. gg 24.

82 Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 13.–18.2.1705. s. 36. gg 24.

83 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 26.–27.3.1697. s. 165. gg 16; Kiteen talvikäräjät 25.–27.2.1697. s. 78v. gg 16; Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 3.–12.2.1698. s. 62. gg 17.

84 Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 1.–6.2.1699. s. 30v. gg 18.

lelta oikean kyljen vatsanseutuun niin että veri purskahti ulos.⁸⁵

Palmin hevonen pillastui laukauksen äänestä ja hän lähti tavoittamaan sitä kiinni.⁸⁶ Tällä välin murhatyö viimeisteltiin kun ratsumies Patrik Kustor ampui laukauksen, joka osui Lötjöstä vasempaan käteen ja lonkkaan. Ratsumies Johan Mauritzin päähän tähtäämä laukaus osui ensin Lötjösen suojakseen nostamaan oikeaan käteen josta irtosi keskisormi. Kädestä kuula kimmahti oikeaan korvaan tehden haavan.⁸⁷ Lötjönen kitui kolme päivää tapahtumien jälkeen ennenkuin kuoli. Sotilaat ryöstivät talon puhtaaksi. He ottivat matkaansa pari tynnyriä viljaa, seitsemän kattilaa, ketunturkin, uuden viitan, röijyn ja lukuisia muita vaatekappaleita, joita räätälin talossa olikin runsaanlaisesti.⁸⁸

Ilmeisen tietämättöminä sotaväen saapumisesta paikalle, koontui muutamia Lamminniemen ryöstöön osallistuneita talonpoikia kynttilänpäivänä (2.2.) seppä Matti Sorsan luokse Liperin Pappilansalmelle. Nämä olivat ilmeisesti juuri ne liperiläiset, joiden kanssa Koikkalainen oli sopinut yhteistyöstä Kiteen hovien ryöstämiseksi. He yrittivät houkutella Sorsaa mukaan Kiteen Suorlahden, Muljulan ja Kytänniemen hovien ryöstöön, mutta Matti ei enää ollut innokas mukaan. Miehet uhosivat panevansa toimeen kartanoiden ryöstelyn, joka ei loppuisi ennen Tiurulan Kopsalan hovia.⁸⁹ Mutta tuuli oli jo kääntynyt talonpojille vastaiseksi.

.....
85 Tutkinta Kiteen Muljulan hovissa 24.7.1697. s. 217. gg 16.

86 Kiteen talvikäräjät 25.–27.2.1697. s. 78v.–79. gg 16; Tutkinta Kiteen Muljulan hovissa 24.7.1697. s. 217. gg 16.

87 Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 1.–6.2.1699. s. 31–31v. gg 18.

88 Kiteen talvikäräjät 25.–27.2.1697. s. 78v.–79. gg 16; Tutkinta Kiteen Muljulan hovissa 24.7.1697. s. 217. gg 16.

89 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 152v. gg 16.

II. Historiantutkimus ja kapina

32

Kuolovuosien kapinatapahtumat etsivät selitystään. Oliko kapina katovuosien, nälän ja puutteen ahdistamien talonpoikien hyökkäys kartanoihin elintarvikkeiden ryöstämiseksi? Talonpoikaislevottomuuksien tutkimus ei ole yleensä hyväksynyt päällimmäistä pintatason selitystä syyksi kuohuntaan. Levottomuuksien taustalla on aina nähtävissä laaja, monisyinen ongelmien kasautumisen kenttä. Ärsyke, joka jälkimaailmalle näyttäytyy ilmeisimpänä pintatason synnä, vain puhkaisee avoimelle väkivallalle kanavan purkausta ulos.

Tutkimuksen on suunnattava katseensa niille eri tahoille, joilta vastausten aineksia ja rakennuspuita on löydettävissä. Talonpoikien kapinointia ja esivallan vastustamista on tutkittu paljon. Paljon on myös erilaisia yleistäviä selityksiä, joita tarjotaan kapinan syitä selvittävälle avaimeksi ongelmiin. Kapinoinnista esitetyt selitykset ja tulkintojen lähtökohdat on mielekäästä jakaa ulkomaiseen ja kotimaiseen tutkimukseen, siksi erilaisia ne ovat luonteeltaan. On myös pyrittävä näkemään, millä tavoin kuolovuosien kapinointi sijoittuu Suomen historiassa tunnettuihin muihin talonpoikaisiin levottomuuksiin.

1. KAPINATUTKIMUKSESTA YHTEISÖTUTKIMUKSEEN

Talonpoikaiskapinoiden tutkimus ulottuu jo 1500-luvulle, aika-laistutkimukseen. Huomiota kiinnitettiin kapinointiin valtion sisäisen järjestyksen ja vakauden ongelmana. Tähtäimessään valtion

turvaaminen kiinnostuivat politiikan ja juridiikan tutkijat 1600- ja 1700-luvuilla talonpoikaiskapinoista ja niiden syistä. Tutkimuksen suuntautumiseen 1800-luvun alkupuolella vaikutti voimakkaasti Ranskan suuri vallankumous.¹

Kapinatutkimuksen suuntaviivat määräsi 1800-luvulla pitkäksi aikaa Leopold von Ranke. Hän piti Saksan suurta talonpoikaiskapinaa haitallisena, historiankulun pääjuonetta, kansallisvaltioiden kehitystä, jarruttaneena tekijänä. Toista linjaa edusti Wilhelm Zimmerman, joka näki kapinassa ”vapauden taistelun epäinhimillistä sortoa vastaan, valon taistelun pimeyttä vastaan”.² Yleensäkin vanhempaa tutkimusta leimaa moralismi, kapinallisten talonpoikien leimaaminen roistoiksi tai sankareiksi.

Saksalaisen talonpoikaistutkimuksen 1900-luvun klassikoksi nousi Günther Frantzin teos ”Der Deutsche Bauernkrieg” vuodelta 1933. Frantz näkee Saksan 1500-luvun alun suuren talonpoikaiskapinan syyt paljolti eri ryhmien strategisina tavoitteina. Keisarin veli herttua Ferdinand käytti kapinoivia talonpoikia hyväkseen tavoitellessaan kruunua. Talonpojat Lutherin opeista voimaa ammentaen pyrkivät sosiaalis-uskonnollisiin päämääriin. Joillakin talonpojilla oli tavoitteena laajentaa kaupankäyntinsä liikkumavaraa. Summatessaan kapinoiden syitä Frantz kuitenkin painottaa talonpoikaisen itsehallinnon ja kehittyvän territoriaalisen yliheruuden välisen konfliktin yhteyttä kapinoiden esiintymiseen.³

Nykyistä talonpoikaiskapinoista käytävää keskustelua on usein lähdetty hahmottamaan neuvostoliittolaisen tutkijan Boris Poršnevin ja ranskalaisen Roland Mousnierin käymän kiistan kautta. Tutkiessaan Ranskan 1500- ja 1600-lukujen talonpoikaiskapinoita Poršnev esitti vuonna 1954, että talonpoikien liikehdinnällä ja keskitetyn valtion kehittymisellä on havaittavissa yhteys. Hänen mukaansa talonpoikaiskapinat pakottivat valtiokoneiston keskittymään. Tällöin absolutismi keskitetyn monarkian kehittyneimpänä muotona olisi seuraus talonpoikaisesta vastustuksesta, joka kulminoitui kapinoissa.⁴ Poršnevin esitystä sävytti marxilais-leniniläinen tieteenteoria. Analogisesti talonpoikien kapinointi rinnastettiin proletariaatin taisteluun 1800- ja 1900-luvuilla. Val-

.....

1 Schulze 1980, s. 21–22; myös Ylikangas 1989, s. 55.

2 Ylikangas 1990b, s. 45–48.

3 Frantz 1984 (1933), s. 281–291.

4 Heitz 1982 (1965), s. 172; Schulze 1980, s. 27; Ylikangas 1989, s. 65–66; tarkemmin Ylikangas 1990b, s. 46; uusin yleisesitys uudenaikaisen valtion kehityksestä varhaisella uudella ajalla ks. Tiihonen ja Ylikangas 1992, erit. s. 17–27.

tion tukema feodaalinen aateli asetettiin samaan asemaan kuin pääoma kapitalismissa.⁵

Ranskalainen Roland Mousnier hyökkäsi voimakkaasti Poršnevin näkemyksiä vastaan. Hän korosti läänitys- tai linnanherran isäntävallan merkitystä talonpoikiinsa nähden. Sen kautta tavalliset ihmiset olivat sitoutuneet aatelisiin, vaikka varsinainen feodalismi olikin jo 1500- ja 1600-luvuilla hävinnyt Ranskasta. Mousnierin mukaan aatelisten ja herrasväen merkitys talonpoikaiskapinoiden syntymiselle oli suuri. He kykenivät omien tarkoituksien ajamiseksi kiihottamalla kanavoimaan talonpoikien latentin tyytymättömyyden kapinaksi. Ranskan kapinoiden välittömänä syynä olivat useimmiten verojen korotukset. Mousnier myönsi myöhemmin myös kapinoinnin spontaanisuuden, vaikka korostikin sen olleen usein aristokratian suunnasta ohjailtua.⁶

Yleensä länsimainen talonpoikaiskapinoiden tutkimus on asetunut eriyvälle kannalle sekä Poršnevin että Mousnierin tulkintoihin nähden. Lähinnä on kiistely painotuseroista; olivatko talonpoikaislevottomuudet ensisijassa maa-aatelia vai keskittyvää valtiota vastaan suuntautuneita. Useimmiten vallitsee yksimielisyyttä siitä, että molemmat olivat osaltaan levottomuuksien taustalla.

Englantilainen Henry Kamen tarkastelee talonpoikaiskapinoita vuosina 1550–1660 ”yleisen kriisin” taustaa vasten. Hänen mukaansa useimmat kapinat suuntautuivat aatelia ja valtiota vastaan. Vain harvojen kapinoiden johdossa oli aatelinen.⁷ Tässä hän liittyy Frantzin lähtökohtaan aatelin ja keskusvallan aiheuttamien raskaiden keskeisyydestä talonpoikaiskapinoiden syynä ja eroa toisaalta jyrkästi Mousnierin esittämästä näkemyksestä.

Rodney Hilton näkee keskiajan englantilaisen talonpoikien kapinoinnin pohjimmiltaan johtuvan ristiriidasta talonpojan ja läänitsherran välillä.⁸ Hilton käsittelee talonpoikaistoa yhteiskuntakerrostumana tai -luokkana, jolloin hänen katsannossaan kysymyksessä on vastakkaisten kerrostumien, talonpoikais- ja aatelliluokan konflikti. Selvyden vuoksi on mainittava, ettei Hilton käytä käsitettä ”luokka” marxilaisittain, vaan määrittelee käsitejärjestelmänsä itse.⁹

.....

5 Ladurie 1987, s. 359–360.

6 Mousnier 1970, s. 41–52, s. 319–323; Ladurie 1987, s. 360–361.

7 Kamen 1971, s. 383.

8 Hilton 1973, s. 233–236.

9 Hilton selvittää talonpoikaistosta käyttämänsä käsitettä luokka esitelmässään ”The Peasantry as a Class” teoksessa Hilton 1975, s. 3–19.

Brittiläisessä tutkimuksessa on pyritty jaottelemaan englantilaiset talonpoikaiskapinat ajallisesti kolmeen vaiheeseen. Verotusta vastaan suunnattuja kapinoita esiintyi 1500-luvun alkupuolella ja reformaatiota vastaan noustiin 1500-luvun lopulla ja seuraavan vuosisadan alussa. Levottomuudet suuntautuivat 1600-luvulla aatelistoa vastaan, sen pyrkiessä aitaamaan maa-alueensa. Englannissa 1600-luku oli lukuisten alueellisesti rajoittuneiden kylämellakoiden aikaa, joiden taustalla oli talonpoikien vapauksia ja oikeuksia rajoittavan maan aitaamisen lisäksi myös usein nälkä.¹⁰

Marxilainen, entisen DDR:n tutkijoiden talonpoikaiskapinoiden teoretisointi ei ”liturgiasta” riisuttuna jää kovinkaan kauas länsimaisesta näkemyksestä, jossa aatelin ja valtion talonpoikiin kohdistamat vaateet olivat keskeisenä syynä kapinointiin. Vaikka näkemykset tuotantovoimien kehityksen lainomaisuudesta ja talonpoikaiskapinoiden varhaisporvarillisesta luonteesta ovat vallitsevia, nähdään aatelin ja valtiokoneiston liitto talonpoikiin kohdistuvan paineen synnyttäjänä. Gerhard Heitz toteaa: ”Absolutistinen monarkia on aatellisluokan diktatuuria, tarkemmin sanoen diktatuuria tämän luokan intressien mukaisesti”¹¹.

Neuvostoliittolainen A. N. Čistozvonov pyrki soveltamaan talonpoikaislevottomuuksiin marxilaista talousteoriaa, tuotantovoimien ja työnjaon kehittymisen dialektiikkaa. Kapitalismin kehityessä feodalistisen tuotantotavan sisässä talonpoikaiskapinat olivat ”varhaisporvarillisia vallankumouksia”. Talonpoikiin liittyivät tukijoina ja rahoittajina monissa maissa myös kaupunkien porvarit. Mallia hän soveltaa eri puolilla Eurooppaa käytyihin talonpoikaissotiin, joissa hän näkee toki eroja ja feodalismin ja kapitalismin kehitysasteesta johtuvia paikallismuotoja.¹²

Jo Friedrich Engels esitti käsityksensä Saksan suuren talonpoikaissodan olleen perimmältään ”porvarillista” alkuperää.¹³ Pidänkin Čistozvonovin käsitystä talonpoikaissodista lähes Engelsin näkemyksen toisintona. Sen sijaan Heikki Ylikankaan väittämää yhteyttä Engelsin ja Wilhelm Zimmermanın moralististen käsitysten välillä en Engelsin tuotannosta ole löytänyt.¹⁴

10 Ks. yleisesti Bush 1991; Manning 1988; myös Schulze 1980, s. 37.

11 Heitz 1982, s. 171.

12 Čistozvonov 1975, s. 1–26; Čistozvonovin näkemyksiä esittelevät Schulze 1980, s. 29; Ylikangas 1990b, s. 46. Varhaisporvarillisen vallankumouksen teoretisoinnista 1960-luvun alkuvuosina ks. Die Frühbürgerliche Revolution in Deutschland. 1961.

13 Engels 1979 (1880), s. 48 ja s. 66.

14 Vrt. Ylikangas 1990b, s. 36–37.

Yleensä neuvostoliittolaisessa tutkimuksessa tulkittiin talonpoikaiskapinat luokkataisteluksi sortajia ja feodaalisia omistussuhteita vastaan. Talonpoikaissotien syinä esitettiin kärjistyneet feodaaliset suhteet, feodaalisen talousjärjestelmän kriisi ja kapitalismin kehityksen alku. Vanhemman tulkinnan rinnalla talonpoikaissodista varhaisporvarillisina vallankumouksina on kapinoita tulkittu myös ”rankelaisittain” konservatiivisina ja haitallisina ilmiöinä; pyrkimyksenä vanhaan järjestelmään, jossa talonpoika oli vapaa.¹⁵

Uuden sysäyksen saksalaiselle talonpoikaiskapinoiden tutkimukselle antoi Saksan suuren talonpoikaiskapinan 450. juhlavuosi. Lukuisten konferenssien esitelmät ja useat julkaisut herättivät jälleen keskustelun talonpoikaiskapinoiden luonteesta sekä viimeisen suuren voimainmittelön marxilaisten ja länsimaisten tutkijoiden välillä talonpoikaiskapinoiden tutkimuksen saralla.¹⁶

Saksalaisen tutkimuksen suuntautumiselle on ollut tärkeä se panos, jonka uskonpuhdistus Saksan suurelle talonpoikaissodalle antoi. Uskonnolla onkin ollut Euroopassa merkittävä sija talonpoikaiskapinoiden motivoitumisessa ja kapinoiden ideologian luoja. Monissa kapinoissa papit ja saarnamiehet toimivat suoraanaisina kapinajohtajina. Uskonpuhdistuksessa julistetut opit kaikkien ihmisten tasavertaisuudesta Jumalan edessä taipuivat helposti talonpoikien käsissä, jollei tasavertaisuuden, niin ainakin oikeudenmukaisuuden vaatimuksiksi.¹⁷

Saksassa uudempi talonpoikaiskapinoiden tutkimus on pyrkinyt suuntaamaan otteensa sosiaalihistoriaan. Vastauksia etsitään valtiollis-poliittisten lähtökohtien sijasta talonpoikien ja kylien sosio-ekonomisista olosuhteista.¹⁸ Tämän tyyppistä tutkimusta harrastivat itäsaksalaiset tutkijat jo 1960-luvulla.¹⁹ Kiinnostuksen kohteiksi tulevat konfliktit kylien tai yhteisöjen (gemeinde), maanherruu-

.....
15 Gorskaja ym. 1977; Kovalenko, painamaton esitelmä.

16 Ks. länsimaisista kokoelmista *Revolte und Revolution in Europa*. 1975; *Der Bauernkrieg 1524–26*. 1975; yleisesityksenä Sievers 1978; itäsaksalainen kokoelma *Der Bauer im Klassenkampf*. 1975. Keskustelun myöhempää sataa edustavat artikkelikokoelma *Europäische Bauernrevolten der frühen Neuzeit*. 1980, jossa pääsevät mielipiteitään esittämään sekä länsimaiset että marxilaiset tutkijat; myös erillistutkimus Schulze 1980.

17 Teologisten kysymysten käytöstä talonpoikaisen ideologian aineksina ja tutkimuksen suuntautumisesta tämän kysymyksen pariin ks. Gerlach 1969, s. 51–80; Becker 1975, s. 232–263.

18 Hovi 1981, s. 68–69.

19 Ks. useat artikkelit teoksessa *Die Frühbürgerliche Revolution in Deutschland*. 1961.

den (grundherrschaft) ja modernin valtion välillä.²⁰ Uusimmat avaukset tällä saralla ovat suuntautuneet "alamaisen" näkökulmaan, jolloin talonpoikaiskapinoiden tutkimus on yhdistetty säätytutkimukseen.²¹

Yhdysvaltalainen David Sabean tarkastelee talonpoikaiskylää paikallisena ja alueellisena poliittisena perusyksikkönä. Kylän poliittinen autonomia ja itsehallinnon instituutiot ovat keskeisiä tyytymättömyyden organisoitumisessa avoimeksi levottomuudeksi. Peter Blickle puhuukin avoimesti kylissä toteutuneesta "kommunalismin" periaatteesta, jolla hän tarkoittaa yhteisön kulttuurinsa kautta ilmentämää pyrkimystä organisoitua "yhteisen hyvän" tavoitteiden ajamiseksi. Kylän pysyvä asutus ja itsenäiset talonpojat ovat Sabeanin mukaan aina olleet Länsi-Euroopassa talonpoikaisliikehännän selkäranka. Kylän tai talonpojan näkökulmasta tarkasteltuna kapinointi kohdistui useimmiten maan menetystä vastaan, joskin myös päivätyöt aiheuttivat lukuisia levottomuuksia. Aseisiin tartuttiin erityisesti perinteisten nautintojen tai oikeuksien ollessa uhattuna. Tällöin kapinoinnilla ei ollut "ideologiaa", vaan sen tavoitteet olivat yksilöityjä ja konkreettisia.²²

Ranskassa tutkimuksen kääntyminen talonpoikaisyhteisön puoleen alkoi jo 1960-luvun alussa. Paul Bois pyrki yhteisötutkimuksen avulla analysoimaan talonpoikien mielenilmauksia. Vuonna 1960 hän esitteli teoriansa homogeenisen talonpoikaisyhteisön kapinallisesta (kollektiivisesta) tajunnasta. Painostetuksi jouduttuaan talonpojat kykenivät yhteisöllisen tajuntansa koordinoimana hyökkäämään virallista järjestystä (tai epäjärjestystä) vastaan. Monimutkaisempia yhteisöjä tutkinut Maurice Aguilhon haki esiin kylä- tai pienkaupunkiyhteisön kommunikaatioverkostoja, joiden kautta kollektiiviset mielenilmaukset kanavoituivat.²³

Ranskalaisen historiantutkimuksen suuntautuminen mentaliteetin, uskomusten ja käsitysten tutkimukseen on vaikuttanut voimakkaasti Yves-Marie Bercén tulkintoihin kapinoiden synnystä ja käyttövoimasta. Bercé jakaa 1600-luvun ranskalaiset kapinat neljään tyyppiin. Kapinoiden taustalla olivat leivän hinnankorotukset, sotilaiden ylläpito ja väkivalta, verot ja veronkerääjät sekä

20 Ks. Blickle 1975; Blickle 1988, s. 71–78; Lottes 1984, s. 153–170.

21 Schulze 1980, s. 33–34.

22 Sabean 1982, s. 191–204; Blickle 1986, s. 530–535; Blicklen kommunalismista ks. Österberg 1992, s. 96; Aronsson 1992, s. 25–27.

23 Aguilhon 1982 (1969); myös Ladurie 1987, s. 361–362.

eräänlainen verojen vuokraus (tax-farming). Kaikilla näillä kapi-
natyypeillä oli oma luonteensa.²⁴

Myös Emmanuel Le Roy Ladurie kiistää ranskalaisten talonpoi-
kaiskapinoiden suuntautumisen kartanotalouden leviämistä tai
aatelia vastaan. Perusristiriita oli yhteisöiksi organisoituneiden
talonpoikien ja sotilastaloudellisen koneiston välillä. Ladurie to-
teaa, että vuosien 1358 ja 1775 välillä aateliston vastaiset kapinat
olivat poikkeuksia ja viranomaisten vastaiset kapinat sääntö. Mo-
net talonpojat näkivät lääninherrassaan resurssin viranomaisten ja
valtion aiheuttaman epäjärjestyksen vastustamiseen. Lääninher-
roista suurin osa omaksui kapinointiin nähden odottavan asen-
teen. Kun kapinat oli kukistettu, monet heistä anoivat armoa
alustalaisilleen. Heille ei ollut edullista nähdä työntekijöidensä
viruvan vankilassa. Ladurien mukaan kapinat eivät olleet feodalis-
min vastaisia eikä niistä ollut vaaraa aatelille. Ne olivat valtion
edustajia ja pakkovaltaa vastaan suuntautuneita.²⁵

Myöhemmässä konfliktitutkimuksessaan ”Karnevaalit” (1979)
Ladurie suuntautui kvalitatiiviseen aineistoon. Vuonna 1975 oli
ilmestynyt klassikoksi kohonnut yhteisöanalyysi ”Montaillou”, joka
on Karnevaalit-teoksen ilmeinen metodinen esikuva.²⁶ ”Karnevaa-
lit” lähtee liikkeelle tarkasta väestö- ja talousanalyysistä. Luokitel-
len tutkittavan kaupungin väestöä monin eri tavoin Ladurie etsii
yhteisöstä eturyhmiä ja ristiriitoja. Näiden avulla hän kokoaa kapi-
naan johtaneen kehityksen perusteita.²⁷ Ladurie ei tyydy vain kapi-
noinnin syiden selittämiseen. Hän pyrkii pureutumaan myös kapi-
noinnin ytimeen, niihin käytäntöihin ja paikallisiin instituutioihin
sekä symbolikieleen joiden ympärille kapinaliike saattoi organisoitua.
Näin hän muodostaa syvälle luotaavan kuvan pikkukaupun-
gin ja sitä ympäröivän maaseudun yhteisörakenteista.

Talonpoikaislevottomuuksien tutkimuksen yleisessä tarkastelussa
on mahdollista nähdä selvä linja yleistävistä kausaaliteorioista yhä
pienempiä yksikköjä tarkastelemaan mentaalisten rakenteiden
sekä symbolisten merkitysten tutkimukseen. Selityksinä on tarjot-
tu osapuolien ryhmätavoitteita, jotka motivoituivat erilaisista läh-
tökohdista. Tähän liittyy myös käsitys talonpoikaisen itsenäisen
kollektiivisen päätöksenteon ja keskittyvän vallankäytön vastakkai-

.....
24 Bercé 1990, s. 169–243.

25 Ladurie 1987, s. 371–374; myös Ladurie 1976 (1966).

26 Ladurie 1985.

27 Ladurie 1990, s. 8–25.

suudesta, sekä käsitys ulkopuolisesta kiihottajasta talonpoikaislevottomuuksien matkaansaattajana. Vastakkainasettelulla voidaan tarkoittaa paitsi valtiovallan keskittymistä myös kartanotaloudessa esiintyvää yliherruutta talonpoikiin nähden.

Länsimaisessa teorianmuodostuksessa korostuvat näkemykset absolutistisen ja keskitetyn territoriaalivaltion synnyn merkityksestä myöhäiskeskiajan ja varhaisen uuden ajan talonpoikaiskapinoiden puhkeamiselle. Kiristytvä keskushallinnon ote, kuten verotus, päivätyöt, kiristytvä kontrolli, ärsytti talonpojat vastarintaan. Tämän käsityksen rinnalla elää voimakas tendenssi nähdä levottomuudet ilmauksena aatelin harjoittaman kartanotalouden ja ”riiston” aiheuttamasta yhteiskuntasäätyjen vastakkainasettelusta.

Marxilaisissa näkemyksissä kapinoinnin taustalla ovat tuotantotavan kehityksen mukanaan tuomat häiriötilat, joiden kautta historian kulku etenee. Näin kapinat yhdistyvät myös rahatalouden yleistymiseen ja kaupankäynnin merkitys yhteisöä sosiaalisesti differentioivana voimana korostuu. Kapinat johtuivat näkemyksen mukaan pohjimmiltaan taloudellisista syistä ja ne johtivat keskitetyn valtion voimistumiseen.

Suuntautuminen pienempiin yksikköihin, pääasiassa talonpoikaiskyliin, on tuonut esiin näkökulman joka ei tarkastele niinkään levottomuuksien syitä, vaan talonpoikien aineellisia ja henkisiä valmiuksia vastarintaan. Tällöin keskeinen tutkimuskohde on ollut kylän tai muun talonpoikaisen yksikön merkitys vastarinnalle. Organisoitumisen edellytyksenä on nähty eräänlaisen yhteisöllisen ”kollektiivisen mielen” olemassaolo. Tällöin lähestytään talonpoikaisen mentaliteetin tutkimuksen alueita; niitä mielen rakenteita, jotka ovat mahdollistaneet vastarinnan. Ilmiasunsa nämä rakenteet saavat niissä symbolisissa merkityksissä, joilla vastarintaa ja käsityksiä on viestitetty muille yhteisön jäsenille.

Tässä tutkimuksessa on mielekästä sivuta jokaista näistä näkökulmista. Kysymyksessä ei ole teorian soveltaminen, vaan aiemmassa tutkimuksessa luotujen teoreettisten lähtökohtien selitysvaiman ja painoarvon vertailu empiirisen aineiston valossa yhdestä kapinatapauksesta ja sitä edeltäneestä kehityksestä. Tuloksia voidaan suhteuttaa yleiseen vain tarkastelemalla miten kuolovuosien kapina sijoittuu Suomen alueen muiden talonpoikaislevottomuuksien kirjoon.

2. SUOMALAINEN TALONPOIKA VASTARINNASSA

Suomalainen talonpoikaislevottomuuksia käsittelevä kirjallisuus on suurimmaksi osaksi tapaustutkimusta. Eurooppalaisesta tutkimuksesta poiketen se välttelee yleistyksiä ja teoreettisia asetelmia. Talonpoikien konflikteista esivallan kanssa on kirjoitettu pääasiassa paikallishistorioissa tai sivuteemana läänitys- ja kartanolaitosta käsittelevissä tutkimuksissa. Poikkeuksena on vain muutama erillistutkimus ja artikkeli.

40

Talonpoikaislevottomuuksilla tarkoitan tässä talonpoikien joukkomittaista esivaltaan (virkamieheen tai kartanon isäntään) kohdistuvaa avointa vastarintaa. Vastarinta saattoi saada väkivaltaisinkin ilmenemismuotoja, mutta väkivalta ei ole tapahtumasarjan talonpoikaislevottomuudeksi määrittämisen ehto. Itse vastarinta saattoi saada monia muotoja. Talonpoikaislevottomuuksia esiintyi Suomen alueella jo keskiajalla. Eniten niitä tunnetaan 1500- ja 1600-luvuilta. Pitkähkön hiljaisen kauden jälkeen levottomuudet purskahtivat jälleen esiin 1700-luvun lopulla.²⁸

Ensimmäinen varmasti nimettävä talonpoikaisnousu oli Jääskessä ja Viipurin linnaläänissä sattunut verokapina vuosina 1368–1369. Kapinasta on vain vähän tietoja, mutta kysymyksessä on täytynyt olla mittava kansannousu, koska unionikuningas Albrecht Mecklenburgilainen kiinnitti siihen erityistä huomiota. Ilmeisesti kapinan kohteena ovat olleet verovaltiota edustaneet voudit ja linnat, sillä Viipurin linnan päällikkö Sune Haakoninpoika sai surmansa todennäköisesti kapinan yhteydessä.²⁹

Paremminkin on tunnettu Ylä-Satakunnan ns. Davidin kapina vuodelta 1439, joka levisi aina Hämeeseen ja Karjalaan saakka. Pentti Renvall on esittänyt, että kapinalla olisi ollut yhteys Ruotsissa esiintyneeseen levottomuuteen. Kapinaan johti Väinö Voionmaan mukaan verotaakka ja Ruotsin valtionhoitajaksi pyrkivän Kaarle

.....
28 Esittely perustuu kirjallisuuteen. Perusteellisemmin ks. Katajala 1991 ja Katajala 1992. Suomen alue rajataan tässä tutkimuksen tarpeista määräytyen siten, että siihen lasketaan kuuluvaksi 1600-luvulla myös Käkisalmen lääni, vaikka aikalaistulkinnan mukaan se oli erillinen voittomaa. Samalla tapaa esitellään 1700-luvulta Venäjälle siirtyneiden entisen Käkisalmen läänin alueiden lahjoitusmailla sattuneita levottomuuksia. Tätä teknistä ratkaisua on arvosteltu anakronistiseksi. Ks. Åström 1984, s. 41–42; Lindgren 1992, s. 190.

29 Voionmaa 1916, s. 374–375; Jääsken kihlakunnan historia (Ylönen 1957) ei mainitse Jääsken kapinaa.

Knuutinpojan kiihotus. Kaarlo Blomstedt osoittaa levottomuuksien olleen talonpoikaista alkuperää ja asettaa Satakunnan ja Karjalan kapinoiden välittömän yhteyden toisiinsa kyseenalaiseksi. Seppo Suvanto on osoittanut kartanotalouden olleen voimakkaassa kehitysvaiheessa Satakunnassa juuri Davidin kapinan aikoihin ja arvelee, että tällä oli suuri merkitys kapinan syttymiselle.³⁰

Paikallishallinnon rasitukset johtivat Etelä-Karjalassa Lappeen kihlakunnassa levottomuuksiin vuosina 1551–1553. Karjalan rasitavat kestitys- ja käräjäjärjestelmät sekä uudet verot kiihdyttivät talonpoikien mieliä. Talonpoikien valitusten kohteina olivat kihlakunnantuomarin ja kihlakunnan voudin toimet. Väkivallan käyttö jäi selkkauksessa lähinnä symboliselle asteelle. Kuninkaan määräämien tarkastajien pitäessä käräjiä yritettiin kapinoinnin johtaja kuolemantuomion langettamisen jälkeen riistää huovien käsistä.³¹

Suomen talonpoikaiskapinoista tunnetuin on Etelä-Pohjanmaalta ja Savosta Rautalammilta alkunsa saanut nuijasota 1596–1597.³² Nuijasodan syynä on pidetty linnaleiriä eli sotaväen majoittamista talvi- ja rauhankausina talonpoikien luo. Tyytymättömyyttä ja kapinointia esiintyi jo 1570-luvulla monin paikoin Pohjanmaalla ja Itäisellä Uudellamaalla.³³ Syynä olivat verot sekä sotilaiden väkivaltaisuus ja raakuudet. Kun venäläisten kanssa solmittiin aselepo vuonna 1593, asetettiin sotaväki jälleen linnaleiriin ympäri maata.

Jo tällöin Rautalammilla esiintyi levottomuuksia. Ylikankaan mukaan varsinainen Rautalammin kapinan alku ajoittuisi joulun tienooseen 1595 (perinteisen käsityksen mukaan vuonna 1593). Useita huoveja otettiin kiinni, mukiloitiin ja osa työnnettiin elävänä jään alle. Joukko rautalampilaisia talonpoikia lähti liikkeelle ja ryösti kruunun verotavaroita. Kapina kukistettiin verisesti ja rautalampilaiset kokivat sotilaiden terrorin.³⁴

30 Voionmaa 1916, s. 375–379; Blomstedt 1937, s. 11–33; Blomstedt 1952, s. 12–20; Ylönen 1957, s. 124; Renvall 1962, s. 46; Suvanto 1973, s. 360; myös pohjoismaisten talonpoikaiskapinoiden yhteydessä Österberg 1979, s. 176.

31 Pirinen 1939, s. 38–52; Pirinen 1952, s. 21–29.

32 Nuijasodasta ja Rautalammin kapinasta on kirjoitettu viime vuosinakin paljon. Esim. Ylikangas 1977; Ylikangas 1980b; Ylikankaan artikkeli Rautalammin kapinasta sekä Nuijasota-teoksessa esitetyt tutkimustulokset sisältyvät muokattuina kokoelmaan Ylikangas 1990a s. 178–192; Luukko 1987 (1950), s. 515–598; Luukko 1978, s. 283–291; Saloheimo 1980 (1958), s. 67–71; Markkanen 1980, s. 193–205; Markkanen 1985, s. 131–149.

33 Renvall 1945, s. 39–41; Renvall 1949b, s. 169–171.

34 Ylikangas 1990a, s. 36–51; myös Erkki Markkanen yhtyy Rautalammin Kivijärven huovisurman myöhempään ajoitukseen; Markkanen 1985, s. 143–147.

Varsinainen nuijasota alkoi pitkällisten levottomuuksien jälkeen Kyröstä vuoden 1596 marraskuussa, kun talonpojat Jaakko Ilkan johdolla nujersivat alueelle asetetun sotaväen. Pohjalaisten kapinaan liittyivät myös rautalampilaiset. Sodan ratkaisutaistelu käytiin jouluna 1596 Nokiällä. Talonpojat hävisivät kaikki taistelunsa ja tilanne rauhoittui vähitellen.

Talonpoikaisen liikehdinnän keskuksina olivat 1600-luvun puolivälissä Kaakkois-Suomen Elimäen pitjä ympäristöineen, lännessä Etelä-Pohjanmaa ja idässä Käkisalmen läänin pohjoisosa, erityisesti Pielisjärvi. Kaikki nämä alueet oli läänitetty aatelisille.

Elimäen kartanon Gertrud von Unger korotti 1630-luvun lopulla talonpoikien päivätyövelvollisuutta. Riitaa syntyi myös von Ungerin talonpojilta sopimuksilla hankkimista näyttöpalstoista, joita nämä mieluilivat takaisin itselleen. Talonpojat kieltäytyivät päivätyöistä ja jotkut korjasivat heinät pois lahjoittamiltaan niityiltä.³⁵ Vuosina 1643 ja 1644 pidettiin Elimäellä ja Anjalassa laamanninkäräjiä, joissa käsiteltiin talonpoikien läänityksen haltijasta ja tämän päivätyövaatimuksista esittämiä valituksia. Käräjärauha oli olematon. Talonpojat poistuivat kärjäsalista mielensä mukaan ja melusivat niin kovasti, ettei asioiden käsittelystä tullut mitään.

Lähes vuosittain kävi Tukholmassa elimäkeläisiä talonpoikia kuningattaren luona valitusretkellä. Kun Anjalan kartanon väki oli elokuussa 1650 korjaamassa viljaa, kiipesi viisi kylän miestä seipäin ja kirvein aseistautuneina pellon aidan yli ja ajoi viljankorjaajat lyönnein ja iskuin pakosalle. Tämän jälkeen muu kylän väki tuli noutamaan viljat pelloilta. Talonpoikien keskuuteen oli levitetty perätöntä tietoa, että kuningatar olisi määrännyt talonpojilta otetut maat palautettavaksi ja luvannut, ettei enää tarvitsisi tehdä päivätyöitä. Vaikka näistä tapahtumista langetettiin ankaria tuomioita, muun muassa kapinoinnin johtaja Matti Sihvo mestattiin, jatkui päivätyölakkoilu vielä pitkään 1660-luvulle.

Vuonna 1680 toteutettu iso reduktio herätti talonpojissa toiveita päästä rälssin alta. Näiden toiveiden murskautuminen johti Elimäellä vielä 1680-luvun alussa väkivaltaisuuksiin.³⁶ Kaiken vastahankaisuuden tuloksena oli lähinnä se, että itsenäiset talonpojat menettivät maksamattomien verorästien vuoksi perintöoikeutensa. Heistä tuli kartanon lampuoteja ja täten he olivat päivätyöiden suhteen lähes kokonaan lääninherrojensa armoilla.

.....
35 Halila 1952, s. 70–77; Oksanen 1981, s. 109–131; Oksanen 1985, s. 78–102; perusteellisin selvitys tapahtumien kulusta ks. Oksanen 1979.

36 Oksanen 1985, s. 99.

Myös Etelä-Pohjanmaalla esiintyi talonpoikien keskuudessa levottomuutta. Erityisesti sotilaiden ylläpito, veroparseleista syntyneet kiistat ja päivätyöt ärsyttivät talonpoikia. Kuitenkin vain harvoissa tapauksissa talonpojat turvautuivat väkivaltaan. Pohjanmaalla puhuttiin paljon uudesta nuijasodasta ja talonpojat uhkasivat sillä usein esivaltaa, mikäli kiistoissa ei päästäisi ratkaisuun.

Pääosin Lapualta kerättiin 130 talonpojan puumerkit lääninherralle lähetettyyn valituskirjeeseen tervakauppaa koskeneessa riidassa, jonka seurauksena talonpojat olivat lähes ilmikapinassa. Muut levottomat alueet olivat Vöyrillä ja Vaasan tienoilla Vähässä- ja Isossakyrössä. Myös Pohjois-Pohjanmaa liikehti 1660- ja 1670-luvuilla. Ikalaporin vapaaherrakunnassa Kalajoella talonpojat hangoittelivat sitkeästi lääninherraa ja tämän tilanhoitajaa vastaan. Vastarinta noudatti enimmäkseen laillisia muotoja.³⁷

Vain Kauhajoella esiintyi väkivaltaisuuksia. Siellä talonpojat saivat tarpeekseen sotaveroista ja sotaväenotoista. Kun syksyllä 1658 varustettiin retkikunta vangitsemaan karkureita ja värväämään uusia rekryttejä palvelukseen, järjesti parikymmentä talonpoikaa väijytyksen. Kahakassa värväriyhmä mukiloitiin pahoin.³⁸

Myös Kainuu niskuroi 1600-luvun ensimmäisellä puoliskolla sotaväenotoissa.³⁹ Kajaanin linnassa ja sitä ympäröivällä seudulla selviteltiin vuonna 1667 talonpoikien lääninherra Pietari Brahelle lähettämää valituskirjelmää. Valitusten aiheena olivat pääasiassa päivätyöt. Uhkaavasta tilanteesta ei lopulta kehittynyt juurikaan käräjäjuttua suurempaa riitaa.⁴⁰

Samaan aikaan kiisteltiin sotaverojen maksamisesta Pielisjärvelä. Kun uusi vouti vangitutti pielisjärveläisten luottomiehen Pekka Vartiaisen, pitäjän talonpojat yksissä tuumin vapauttivat hänet piiskurin kahleista. Pitkään jatkuneen uppiniskaisuuden jälkeen talonpojat (tai virkamiehet talonpoikien nimissä) suostuivat lähettämään vuonna 1668 Pietari Brahelle anteeksipyyntökirjelmän. Muualtakin Pohjois-Karjalasta talonpojat lähettivät valituskirjeiden viejiä Tukholmaan. Päivätyöt aiheuttivat kahnausta ainakin Sortavalassa, Kiteellä, Pälkjärvellä, Ilomantsissa ja Suojärvellä.⁴¹

37 Erityisesti Luukko 1987 (1945), s. 567–576, s. 586–628; Luukko 1952a, s. 93–100; Virrankoski 1956, s. 299–320; Virrankoski 1973, s. 657–658; Jokipii 1960, s. 209–216.

38 Ruismäki 1987, s. 254–255.

39 Virrankoski 1973, s. 628–629.

40 Jokipii 1960, s. 217–219.

41 Saloheimo ym. 1954, s. 212–213; Jokipii 1960, s. 219–221.

Tohmajärven Värtsilän kylän talonpojat nousivat avoimeen kapinaan joulun alla 1679. Kapinaa edelsi vuosia jatkunut nis-kurointi verojen maksussa ja useita valitusmatkoja kuninkaan luo Tukholmaan. Pitkään jatkunut jännitys purkautui, kun maa-herra lähetti sotamiehiä keräämään statioveroa ja rästejä. Värtsilässä aseistautuneet talonpojat kieltäytyivät maksamasta rästejä ja läänityksen saatavia. Kruunun verot he sen sijaan suostuisi-
vat maksamaan. Läänityksen hopmanni Stille vangitutti talon-
poikien johtajina esiintyneet Tuomas Paakkunaisen ja Olli Sa-
volaisen.⁴²

Tohmajärven hovin lähettyville kokoontui noin viisikymmen-
päinen aseistautunut talonpoikajoukko, joka vapautti johtajansa
sotilaiden vartioinnista huolimatta. Hopmannin tullessa paikalle
hänet ahdistettiin keihäin perääntymään omaan tupaansa. Kapi-
najohtajat joutuivat käräjille helmikuussa 1680, mutta käräjien
jälkeen talonpojat vapauttivat heidät jälleen väkivalloin. Lopulta
Paakkunainen vangittiin ja tuomittiin kuolemaan. Lisäksi suuri
joukko pitäjäläisiä tuomittiin kujanjuoksuun.

Nuijasodan jälkeen suurimmat levottomuudet, jotka ovat tämän
tutkimuksen kohteena, alkoivat Pielisjärveltä joulukuussa 1696.
Nämä tapahtumat on esitetty edellä. Käkisalmen pohjoisen läänin
levottomuudet eivät laantuneet kuolovuosien jälkeenkään. Suu-
ren pohjan sodan aikana Pielisjärven talonpojat vehkeilivät hovin-
sa isäntää Simon Affleckia vastaan. Vuonna 1708 Pielisen ja Ilo-
mantsin talonpojat rikkoivat tahallaan paikallisesti sovitun raja-
rauhan ja hyökkäsivät läheisiin Venäjän puoleisiin kyliin. Tavoit-
teena oli houkutella venäläisten sotaväki tuhoamaan Lieksan hovi
ja vuokraajan suojana ollut puuskanssi.⁴³

Sodan yhä riehueessa alueella tarttui osa Käkisalmen läänin poh-
joisten pitäjien talonpojista vuonna 1710 papistonsa johdolla ve-
näläisten sotapropagandaan ja nousi avoimeen kapinaan. He van-
noivat uskollisuuden valan tsaarille ja valtasivat Nurmeksen hovin.
Simon Affleck löi kuitenkin parikymmenpäisen sotilasjoukon ja
kirjureidensa avulla kapinalliset hajalle. Tohmajärven Kemien
hovi ryöstettiin ja talonpojat pitivät hovin isännän vaimoa pari
päivää vankina. Itse isännän he saivat käsiinsä myöhemmin ja

.....

42 Jokipii 1960, s. 225–234; Saloheimo 1976, s. 138–141; Juvonen 1990, s. 401–404.

43 Manninen 1919, 20.9.1919 ja 29.1.1919, Mannisen artikkeli on kahdessa sanomalehti Karjalaisen numerossa; Saloheimo ym. 1954, s. 297–301; Saloheimo 1976, s. 349.

luovuttivat venäläisille, jotka tällä välin olivatkin jo miehittäneet maakunnan.⁴⁴

Kuin merkkilaukauksesta puhkesivat levottomuudet uudelleen 1770-luvulla samoilla eteläisillä ja itäisillä alueilla kuin sataa vuotta aiemmin. Ilomantsilaiset ja pälkjärveläiset rälssitalonpojat kimpaantuneena verotaakkaansa ja uuteen inspehtoriin laativat vuonna 1773 valituskirjelmän maaherralle. Maaherralta asia kulkeutui kuninkaalle, joka totesi valitukset aiheettomiksi. Kuninkaan päätöksestä huolimatta talonpojat niskoittelivat verojen maksussa. Kun asiat eivät kulkeneet käräjillä talonpoikien mielen mukaan, joutui tuomari useampaankin kertaan käsikähmään tulistuneen käräjärahvaan kanssa. Talonpojat vastustivat väkivalloin myös viranomaisia toimittamasta ulosottoja. Tuloksena oli useampia raipparangaistuksia.⁴⁵

Talonpojat liikehtivät myös Uudenkaupungin rauhassa 1721 Venäjän puolelle jääneessä Parikkalassa. Lahjoitusmaajärjestelmän alistamat Koitsanlahden hovin talonpojat niskuroivat mielihalua ja päivätöitä vastaan. Samanlaista haluttomuutta päivätöiden tekoon esiintyi myös läheisessä Jaakkimanvaarassa. Riita johti Parikkalassa vuonna 1783 lopulta väkivaltaiseen yhteenottoon Koitsanlahden talonpoikien ja paikalle komennetun sotaväen välillä. Suuri joukko talonpoikia surmattiin taistelussa.⁴⁶

Kuningas Kustaa III:n kruunajaispuheessaan vuonna 1772 esittämää kritiikkiä läänitysateelin kasvanutta valtaa kohtaan on pidetty 1770-luvun talonpoikaislevottomuuksien sysäyksenä.⁴⁷ Aulis J. Alanen on arvellut eri puolilla maata yhtä aikaa syttyneillä levottomuuksilla olleen myös suurpoliittisia juuria. Hän osoittaa Venäjän lähettilään lietsoneen levottomuutta talonpoikien keskuuteen juuri noina samoina aikoina.⁴⁸

Vaikka 1700-luvun alkupuoli näyttääkin päällisin puolin rauhaliselta, on kuitenkin osoitettavissa, ettei talonpoikien vastarinta ollut sammunut. Esimerkiksi Elimäellä sattui tavan takaa virkavalan ja kartanon edustajan väkivaltaista vastustusta. Vakavammat levottomuudet alkoivat Elimäen Värälästä vuonna 1773, jolloin

.....

44 Kujala 1953, s. 129–131; Saloheimo ym. 1954, s. 301–307; Saloheimo 1976, s. 353–356; Juvonen 1990, s. 408–409. Pielisjärven tapahtumien kuvauksissa on huomattavia eroja.

45 Saloheimo 1980, s. 294–297; Björn 1990, s. 491–493.

46 Salminen 1923, s. 66–67; Viiska 1928, s. 10–28; Holi 1993, s. 13–16. Perusteellisin kokonaisesitys tapahtumista ks. Holi 1990.

47 Jutikkala 1932, s. 351–372.

48 Alanen 1964, s. 64–73.

talonpojat kieltäytyivät päivätöistä, kunnes rasiituksen määrä olisi tarkastettu. Päivätyölakko levisi nopeasti myös muualle Elimäelle. Maaherra otti mukaansa parikymmentä sotilasta ja kun talonpojat eivät suostuneet taivutteluun, antoi hän vangita 14 niskuroivaa talonpoikaa.⁴⁹

Tutkintakäräjillä talonpojat eivät vieläkään taipuneet, jonka vuoksi vangittujen luku nousi 94:ään. Talonpoikien rintama vain tiivistyi. Nekin lampuodit ja torpparit, jotka aiemmin olivat vielä päivätöitä tehneet, kieltäytyivät nyt kaikesta yhteistyöstä kruunun ja lääninherrojen kanssa. Paroni Wrede päätti tarttua itse toimeen ja lähti renkiensä kanssa hakemaan työväkeä pelloille, mutta joutui Muhniemen kylässä käsikähmään talonpoikien kanssa. Alueelle kutsuttiin sotaväkeä pakottamaan niskoittelijat päivätöihin, mutta talonpojat jättivät mielummin tilansa ja pakenivat Kymiin yli Venäjän puolelle. Kyliin jäi vain naisia ja lapsia, jotka hekin käyttäytyivät vihamielisesti sotilaita kohtaan.

Värälän kylästä sotilaita joutuivat talonpoikien aseellisen vastarinnan vuoksi pakenemaan rälssialueen ulkopuolelle. Kartanoilla ei ollut työvoimaa ja talonpojat piileksivät metsissä ja Venäjällä. Vasta syksyllä alkoi tilanne purkautua, kun eversti Y. M. Sprengtporten ryhtyi välittäjäksi asiassa. Läänitysherrat suostuivat jonkin verran helpottamaan veroja ja vain muutama kapinan johtajista joutui kärsimään raipparangaistuksen.

Elimäeltä kulkeutui tieto talonpoikien uhmamielialasta myös muualle itäiselle Uudellemaalle. Nastolan talonpoikien tavoitteena oli palauttaa augmenttutiloille itsenäisen kruunun- tai perintötilan asema ja täten myös alhaisempi verotus.⁵⁰ Kolmattakymmentä talonpoikaa ryhtyi päivätyölakkoon ja Tukholmassa käytiin anossa päivätöiden vähentämistä ja perinnöksiosto-oikeutta tiloille.

Jotkut palasivat pian takaisin päivätöihin, mutta suurin osa talonpojista jatkoi määräyksistä ja käskyistä huolimatta lakkoa. Koska ketään ei saatu käräjille, lakkoon ryhtyneet määrättiin vangittaviksi. Nimismiehet olivat vastentahtoisia tätä tehtävää toimittamaan; lakkoilijoita ei tahtonut millään löytyä ja nekin harvat jotka saatiin kiinni pääsivät pian pakenemaan. Talonpojat vapauttivat itse joitakin vangittuja neljännesmiesten käsistä. Heitä ei saatu tästäkään kolttoesta välittömästi rangaistua,

.....
49 Kerkkonen 1931, s. 163, sekä koko artikkeli; Oksanen 1981, s. 424–430; Oksanen 1985, s. 301–315.

50 Jutikkala 1931, s. 268–280; Jutikkala 1932, s. 372–380; Mäkelä 1979, s. 447–449.

sillä talonpojat olivat aseistautuneet kirveillä ja sauvoilla.

Lopulta Nastolaan lähetettiin 20-miehinen sotaväen osasto. Ne, jotka oli aiemmin saatu käräjille, oli irtisanottu tiloiltaan. Kun lopulta suurin osa syytetyistä saatiin oikeuden eteen, päätettiin heidät vangita jutun loppuunkäsittelyn ajaksi. Käräjillä vaadittiin joka kymmenennelle talonpojalle kuolemantuomiota, mutta he selvisivät kuninkaan armahduksen vuoksi pääosin sakoilla ja korvauksilla.

Nastolan ja Elimäen välissä sijaitsevassa Iitissäkin esiintyi päivätyölakkoja. Tukholman valitusmatkalla myös iittiläiset vaativat tilojaan perintöluonteisiksi. Kun osa lampuodeista lopetti päivätyöiden teon vuonna 1773, määrättiin heidät hädettäväksi tiloiltaan. Kun nämä kieltäytyivät lähtemästä, asui useassa mökissä vuonna 1775 kaksi perhettä; uusi asukas ja hädetty lampuoti. Häätöjä toimeenpaneevaan nimismieheenkin käytiin käsiksi.⁵¹

Myös Varsinais-Suomessa Halikossa ja Uskelassa sijainneella Joensuun rälssitilalla kamppailivat talonpojat ja ankara tilanhoitaja 1770-luvun alussa. Tilanhoitajan väkivaltaisuus ja uudet määräykset saivat talonpojat laatimaan lääninherralle valituskirjelmän ja myös vaatimaan tiloille perintöoikeuksia. Tästä oli seurauksena 56 talonpojan irtisanominen. Häätöpäivän koittaessa ei yksikään talonpoika suostunut muuttamaan.⁵²

Käräjillä 51 talonpoikaa määrättiin heti pois tiloiltaan, viiden hädätöä ei voitu näyttää toteen. Kun tämä päätös ei laamannioikeudessakaan muuttanut ja kun Elimäen ja Nastolan talonpoikien tappio tuli Joensuun talonpoikienkin tietoon, päätyivät nämä anomaan armoa. Lopulta vain seitsemän talonpoikaa hädettiin, loput taipuivat lääninherran entistä ankarampiin ehtoihin.

Melko lähellä edellisten tapahtumien näyttämöä, Jokioisissa nousivat myös esiin talonpoikien vaatimukset perintöluonnon palauttamisesta lampuotitiloille. Prosessi alkoi jo 1750-luvulla ja pitkien käräjöntien seurauksena osalle talonpojista myönnettiinkin ”sukuioikeus” tiloihin. Tämä oli eräänlainen rälssi- ja perintömaan väliin sijoittuva ”välimaanluonto”. Erimielisyydet saatiin ratkaistua vasta 1800-luvun puolella. Myös Kuitiassa liikehtivät talonpojat lisättyjä veroja vastaan, mutta levottomuuksista selvittiin käräjiä istumalla.⁵³

.....

51 Jutikkala 1932, s. 380–386; Halila 1988 (1939), s. 543–547.

52 Jutikkala 1932, s. 386–400.

53 Jutikkala 1932, s. 400–407; Ruotsissa esiintyi samaan aikaan laajaa talonpoikaisliikehdintää, ks. Smedberg 1979.

3. TALONPOIKAINEN VASTARINTA JA SUOMALAINEN HISTORiantutkimus

Kuva rauhassa ja hiljalleen elävästä talonpoikaisyhteisöstä näyttää olevan perin väärä. Vaikka nuijasota ja kuolovuosien Karjalan kapina olivat viimeiset Suomen oloissa suuriksi luokiteltavat talonpoikaiset kapinat, näkyy lähteissä jatkuva talonpoikaisen niskoittelun ja vastarinnan virta jota voidaan seurata 1500-luvulta aina 1700-luvun loppuun. Ainakin osa talonpoikaisesta maailmasta ja tuotannosta oli jatkuvasti vastakkain esivallan vaatimusten ja näkemysten kanssa.

48

Kun talonpoikaista liikehdintää käsittelevä tutkimus on perinteisesti ollut kiinnostunut suurista ja lähteissä selvästi esiin tulevista levottomuuksista, on uudemmassa tutkimuksessa käännytty yhä enemmän tarkastelemaan jokapäiväistä ja usein yksilötason vastarintaa.⁵⁴ Niskoittelu, uppiniskaisuus ja omapäisyys luonnehtivat usein 1600-luvun talonpoikaisen yhteisön ja yksilön suhdetta esivaltaan.⁵⁵ Hidastelu, toimetttömyys ja typeräksi tekeytyminen on tulkittu vastarinnan ”sveikiläiseksi” muodoksi.⁵⁶ Myös mukautuminen muuttuneisiin vaatimuksiin voi saada protestoinnin sävyjä.⁵⁷

Tämä jokapäiväinen vastarinta ja protestointi ilmentää ja samalla rakentaa sitä mentaalista perustaa, joka mahdollisti talonpoikien avoimen väkivaltaisen vihamielisyyden ja kollektiivisen hyökkäyksen kruunun sille asettamaa esivaltaa vastaan. Jotta tutkimuksen pääkysymys – kuolovuosien kapinaan johtanut kehitys – voitaisiin selvittää, on välttämätöntä tarkastella myös levottomuuksia edeltänyttä aikaa ja esiintyneitä talonpoikaisen vastarinnan eri muotoja.

Talonpoikaista isäntävallan vastustamista on käsitteellistetty hyvin kirjavalla tavalla. Käsitteitä talonpoikaissota, -kapina ja -levottomuus on lähes aina käytetty lainkaan niitä määrittelemättä. Englantilainen John Stevenson näkee käsitteen ”mellakka” (riot) määrittely-yrityksissä neljä eri linjaa; juridiikan, sosiaalitieteiden ja aikalaisten määritteet sekä historiantutkijoiden määrittelyt. Juris-

.....
54 Ks. esim. Villstrand 1992, s. 29 ja siinä esitetyt viittaukset.

55 Tätä korostaa mm. Seppo Aalto. Aalto 1991b, s. 31 ja s. 47.

56 Scott 1985, s. 28–29; Scott 1986, s. 6; Aalto 1991b, s. 39–40.

57 Esim. Villstrand 1992, s. 33–34.

tiikan määrittelyistä voidaan erottaa tutkittavan aikakauden omat määrittelyt ja tutkijan ajan lakitekstin määrittely.⁵⁸

Jaan talonpoikien vastustuksen väkivallattomaan ja väkivaltaiseen. Väkivallattomia keinoja ovat mm. vastustajan herjaaminen ja pilkkaaminen, verojen maksusta tai päivätoista kieltäytyminen, valituskirjelmät kuninkaalle ja piiloutuminen metsiin tai karkaaminen. Vastarinta voi olla myös latenttia jokapäiväistä mielen osoittamista, joka ei useinkaan tule näkyviin lähteissä. Väkivaltaisista keinoja ovat yhden tai muutaman miehen aggressiivinen virkamiehen tai voudin vastustaminen, kylän tai pitäjän talonpoikien nousu kapinaan tai runsaasti osanottajia organisoiva maakuntien rajat ylittävä aseellinen konflikti, talonpoikaissota.⁵⁹ Kaikkia näitä ilmiöitä kutsun yleiskäsitteellä talonpoikaislevottomuudet.

3.1. Levottomuuksien suomalaiset tulkinnat

49

Talonpoikaiskapinoiden määrällistä esiintymistä tarkastelleen englantilaisen Henry Kamenin mukaan suurimmat kapinoiden esiintymishuiput sijoittuvat juuri nälkävuosiin. Tämä ei suinkaan tarkoita sitä, että nälänhädällä, kohonneilla elintarvikkeiden hinnoilla ja talonpoikaiskapinoilla olisi lainomainen kausaaliyhteys. Puute teki talonpoikien elämisen puitteet niin sietämättömiksi, että se joissakin olosuhteissa kiihotti heitä vastustamaan tilanteeseen syyllisiltä näyttäneitä rakenteita ja ilmiöitä.⁶⁰ Miten suomalaisten talonpoikaislevottomuuksien taustoja on pyritty selittämään?

Kalervo Hovi on tehnyt kansainvälisen aineiston perusteella pitkälle yleistävän talonpoikaiskapinoiden typologian. Hän luokittelee kirjallisuudesta keräämänsä talonpoikaissotia käsittelevän aineiston avulla keski- ja uudenajan vaihteen talonpoikaissodat kolmeen päätyyppiin. Läntinen tyyppi suuntautui aateliston pyrkimyksiä laajentaa kartanotaloutta vastaan. Keskittyvän valtion kiristytvä ote vaikutti taustalla, mutta kapinat olivat nimenomaan aateliston vastaisia. Itäisen tyyppin talonpoikaissodat vastustivat maaorjuuden kehitystä. Maaorjuus kytkeytyi keskittyvän valtion pyrkimykseen palkita aatellisia läänityksillä. Tämän tyyppin mallina ovat

.....
58 Stevenson 1979, s. 6–7.

59 Tämän tyyppisiä jaotteluita ovat tehneet muutkin, esim. Scott 1985, s. 1–47; Scott 1986, s. 6–9; Taussi-Sjöberg 1990, s. 187.

60 Kamen 1971, s. 332; Kamen 1982, s. 130.

Venäjän talonpoikaissodat. Pohjoisen tai perifeerisen tyyppin, johon Hovi sijoittaa myös nuijasodan, hän näkee kamppailuna uudenaikaisen valtiokoneiston kiristyvää verorasitusta ja kruunun virkamiesten väärinkäytöksiä vastaan.⁶¹

Suomen tunnetut talonpoikaislevottomuudet ajoittuvat noin 400 vuoden ajalle. Vain nuijasota 1596–97 ja kenties Davidin kapina 1439 olivat talonpoikaissotia. Käkisalmen läänin levottomuudet vuosina 1696–97 olivat alueellisesti ja osanottajiensa lukumäärän perusteella Suomen oloissa mittavia. Muut kapinoina tunnetut talonpoikaislevottomuudet vaihtelivat lähinnä pellonvaltauksista muutamiin ennalta suunnittelemattomiin kahakoihin esivallan edustajien kanssa.

Varhaisimpien levottomuuksien taustavaikuttajien painoarvoa on kaikkein vaikein arvioida. Niiltä osin kuin Jääsken talonpoikien nousu ja Davidin kapina olivat verotusta vastaan suunnattuja, voidaan niitä pitää kehityksensä alussa olevan uudenaikaisen valtiokoneiston laajenemisen vastaisina. Davidin kapinasta on tietoja myös kartanoita vastaan tehdystä hyökkäyksestä, jolloin kartanokeskeisen hallinta- ja talousjärjestelmän kehittyminen olisi ollut yhtenä vaikuttimena.

Nuijasodan sekä Pohjanmaan ja Pielisjärven 1600-luvun puolivälin levottomuuksien välittömänä syynä olivat sotilasrasitukset, jotka kytkeytyivät Ruotsin suurvalta-aseman luomiseen. Tästä näkökulmasta 1600-luvun talonpoikaisnousut, lukuunottamatta Käkisalmen läänin kapinoita vuosisadan lopulla, sopivat keskittyvää valtiokoneistoa vastaan suuntautuneiden pohjoisten talonpoikaiskapinoiden tyyppiin. Asia ei ole kuitenkaan aivan yksioikoinen. Heikki Ylikangas korostaa nuijasotaan johtaneen kehityksen dualistisuutta. Keskittyvä valtiokoneisto alkoi hahmottua ja esittää talonpojille uusia vaateita. Aateli puolestaan laajensi valtaansa paikallistasolla.⁶²

Elimäen kapinointi ja Käkisalmen läänin pohjoisen osan talonpoikaisnousut 1600-luvun lopulla olivat huomattavan rajuja yhteenoitoja esivallan kanssa. Tohmajärven kapinan välittömänä syynä olivat rästiintyneet sotaverot, mutta ristiriita talonpoikien ja esivallan välillä kytkeytyy kartanokeskeisen hallinnan ongelmatiikkaan. Tohmajärven talonpojat ilmoittivat maksavansa kaikki kruunun verot, mutta hoville eivät mitään.⁶³ Tätä tukee myös se, että

61 Hovi 1980, s. 7–17; Hovi 1981, s. 67–111.

62 Ylikangas 1977, s. 30. ja s. 47–49.

63 Saloheimo 1976, s. 116–120; Juvonen 1990, s. 402.

kartanoiden ylläpidolle välttämättömät päivätyöt aiheuttivat alituisen kahnauksia Käkisalmen läänin läänitettyillä ja rälssiksi aneetuilla alueilla.⁶⁴

Myös Elimäellä kapinan liikkeelle sysääjäksi tulivat päivätyöt, mutta ongelmavyhyti punoutui nopeasti maanluontokysymyksen ympärille. Rälssi pyrki parantamaan päivätövoimansa saantia hankkimalla talonpoikien tilojen perintöoikeuksia. Kartanon lampuodiksi vajonnut talonpoika oli lähes suojeaton rälssiherran päivätyövaateita vastaan. Talonpojat taas pitivät perintöoikeuksista kiinni ja pyrkivät kaikin keinoin laajentamaan liikkumavaraansa aatelin puristuksissa.⁶⁵ Iso reduktio vuonna 1680 helpotti monin paikoin talonpoikien asemaa, kun suuri osa rälssitalonpojista vapautui kruunun alustalaisiksi. Elimäellä läänityksen erityislaatu mitätöi reduktion lähes täysin. Seurauksena oli pettyneiden talonpoikien protesteja.

Etelä-Suomen kartanoalueiden levottomuudet 1700-luvulla suuntautuivat kartanoiden vaikutusvallan kasvua ja päivätyövelvollisuutta vastaan. Tällöin taistelu talonpoikaistilojen maanluonnosta muodostui keskeiseksi rakenteelliseksi elementiksi levottomuuksien taustatekijänä.⁶⁶ Tulkintaa voidaan soveltaa myös saman aikaisiin tapahtumiin Karjalassa Ilomantsissa ja Pälkjärvellä.

Pitkän aikavälin tarkastelussa tulee näkyviin talonpoikaisnousujen muuttuva perusluonne. Aina 1600-luvun puoliväliin talonpoikaislevottomuuksien rakenteellisena selittävä tekijänä on keskittyvän valtiokoneiston kiristynyt ote alamaisista. Tämän ilmentymänä talonpoikia ärsyttivät verotus ja sotalaitoksen aiheuttamat kustannukset.

Keskittyvän valtiokoneiston suojissa kasvoi kartanoiden vaikutusvalta talonpoikiin, heidän työhönsä ja tuotteisiinsa, valtaa paikallistasolle desentralisoivana voimana. Moderni valtio tarvitsi kartanoita suurtiloina ja hallintayksikköinä voidakseen järjestää maan talousolot merkantilismin vaatimalla tavalla. Kartanot pyrkivät varaamaan itselleen paikallistasolla enemmän liikkumavaraa, jonka konkreettisena ilmentymänä oli talonpoikien epäitsenäistymisprosessi. Näin 1700-luvun vaihteesta lähtien myös talonpoikien esivaltaan kohdistama vastustus sai toisenlaisen sisällön.

.....

64 Jokipii 1956, s. 287–288; Kuujo 1959, s. 160–168; Saloheimo 1976, s. 132–135.

65 Oksanen 1979; Oksanen 1981, s. 109–111 ja s. 131–134; Oksanen 1985, s. 78–80.

66 Tähän tulokseen tulee jo Eino Jutikkala. Jutikkala 1932, s. 408–409.

Varhaisia talonpoikaiskapinoita voidaan pitää itsenäisten talonpoikien nousuna kiristyvää valtiovallan otetta vastaan. Näistä viimeinen oli nuijasota. Erityisen selvästi muutos tuli esiin Elimäellä jossa 1600-luvulla itsenäiset perintötalolliset kamppailivat oikeuksistaan. Kun 1770-luvulla Elimäen rälssikylät ja kruununtalonpoikien kylät olivat erillään, kruununtalonpojat eivät millään tavoin osallistuneet rälssilampuoitien kapinaan.

Keskittyvän ja paisuvan valtiokoneiston aiheuttaman verorasituksen käyttäminen jonkinlaisena ”patenttilääkkeenä” talonpoikaiskapinoiden syynä ei ole mielekäästä. Tulkinnan suurin heikkous on erittelemättömyydessä ja yleisluontoisuudessa. Se ei selitä tyydyttävästi paikallistasolla vaikuttaneita konkreettisia levottomuuksiin johtaneita ristiriitoja. Tekijät, joiden ympärille ongelmat kutoutuvat paikallisesti, muuttuivat. Samoin muuttui kapinaan nousevien talonpoikien asema suhteessa esivaltaan. Kartano paikallisen tason instituutiona oli usein yhtenä tekijänä kapinaan johtaneessa kehityksessä.

3.2. Sota nuijasodasta

Heikki Ylikankaan vuonna 1977 ilmestynyt teos ”Nuijasota” viritti ainoan suomalaisen talonpoikaissotien luonteesta käydyin laajan keskustelun. Se onkin ensimmäinen suomalainen moderni talonpoikaissotaa käsittelevä erillistutkimus sitten Yrjö Koskisen kirjoittaman teoksen ”Nuija-sota, sen syyt ja tapaukset” (1857–59) jälkeen. Teoksen aiheuttaman kiivaan väittelyn hieman laannuttua järjestettiin vuonna 1980 Suomalais-Neuvostoliittolainen nuijasodan tulkintoja käsittelevä symposiumi. Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistuissa esitelmissä näkyvät ne teoreettiset peruslähtökohdat, joiden kautta tuolloisen tiedeyhteisön mielestä suomalaisia talonpoikaislevottomuuksia tulisi tulkita.

Nuijasodan syistä käytyä keskustelua hallitsivat lähinnä neljä näkökulmaa: säätyvastakohtaisuuden näkökulma, ylhäältä ohjautuvuuden näkökulma, taloudellisten muutosten ja eturistiriitojen näkökulma ja marxilainen näkökulma. On huomattava, etteivät kysymyksessä ole mitkään yhtenäiset teoreettiset oppirakennelmat, vaan yhteiskunnallisten muutosten analyysitapoihin perustuva tulkintamallit.

Säätyvastakohtiin perustuvan näkemyksen nuijasodan syistä muotoili ensimmäisen kerran Yrjö Koskinen. Hänen mukaansa talonpojat nousivat kapinaan puolustaakseen itseään aateliston sortoa vastaan. Tätä perustulkintaa asettui myös kannattamaan

Heikki Ylikangas.⁶⁷ Nuijasodan taloudellinen syy oli se, että linna-leirin avulla aateli ja sotapäällystö saattoivat rikastua talonpoikien kustannuksella. Tulkinta aatelin ja talonpoikien konfliktin olennaisuudesta on siis perusoletukseltaan sama kuin Rodney Hiltonilla.

Ylikankaan Nuijasota-teoksen tähtäimessä on kaataa käsitys, jonka mukaan sodan syttymisen pohjimmaisena syynä olisi ollut Kaarle-herttuan harjoittama poliittisista intresseistä lähtenyt yllytys ja kiihotus. Sotarasituksesta väsyneet talonpojat olisivat ymmärtämättömyyttään ja ”takapajuisuuttaan” menneet herttuan laatiin juoneen, valtakunnanpolitiikan pelinappuloiksi.⁶⁸ Näkemystä Ylikangas nimittää renvällilaiseksi, psykologiaa historianantutkimukseen soveltaneen Pentti Renvallin mukaan.⁶⁹

Suuri joukko historianantutkijoita, etunenässä Erkki Lehtinen, nousi kritisoimaan Ylikankaan esittämää näkemystä. Virinneessä keskustelussa ei esitetty Kaarle-herttuan harjoittamaa kiihotusta Nuijasodan yksinomaisena syynä. Ylikangas toteaa jopa propagandan menestyksen ehtona olevan sille edullisen kasvualustan.⁷⁰ Väittely tuon maaperän, johon kapinan siemenet kylvettiin, ominaislaadusta muodostikin käydyin keskustelun ytimen.

Kukaan historianantutkijoista ei vaatinut tuon kasvualustan, talonpoikien kerrostuman ja talonpoikaisen yhteisön, perusteellista tutkimista. Tämän näkökulman esiintuomiseen tarvittiin sosiologi. Risto Alapuro korosti kapinan syntyyn vaikuttaneena tekijänä talonpoikaiston sisäisen (lähinnä taloudellisen) eriytymisen merkitystä. Alapuron paikallisyhteisön taloudellisista eturistiriidoista lähtevä näkökulma herätti runsaasti kysymyksiä. Millainen oli talonpoikaisen yhteisön sisäinen luonne? Oliko se jakautunut ryhmiin vai oliko sen rakenne kiinteä? Alapuro kysyi: jos yhteisössä esiintyi ryhmittymistä, kykenivätkö ryhmät yhdistämään voimansa yhteistä vihollista vastaan.⁷¹

Kapinan käyttövoimaa Alapuro etsi paikallisen talonpoikaisyhteisön sisästä, sen rakenteesta ja voiman mobilisointikyvystä. Vaikka Alapuron näkökulma perustui yleistykseen taloudellisen differentiaation oletuksesta, lähestyi hän menetelmällisesti eurooppa-

67 Ylikangas 1977; Ylikangas 1980a, s. 100 ja s. 109.

68 Ylikangas 1980a, s. 100–101.

69 Vrt. esim. Ylikangas 1989, s. 62–63; Ylikangas 1990a, s. 70–71; Ylikangas 1990b, s. 43.

70 Ylikangas 1980a, s. 101; tähän on muuten viitannut jo Hugo Sommarström, ks. Sommarström 1935, s. 314.

71 Alapuro 1980, s. 120–123.

laisen tutkimuksen paikallisyhteisöön ja sen ominaisuuksiin suuntautuvaa virtausta. Löytyikö talonpojista tarpeellista, kapinatoninnan mahdollistavaa aktiviteettia ja yhteisörakenteesta aktiiviteetin purkautumiselle tarpeellisia välineitä? Nämä kysymykset eivät rajoitu vain nuijasodan tapaukseen. Niihin on vastattava aina, kun pyritään selittämään talonpoikaislevottomuuksien luonnetta ja syitä.

Marxilaisen tulkinnan nuijasotakeskusteluun toivat neuvostoliittolaiset tutkijat I. P. Šaskolski ja A. S. Žerbin, jotka katsoivat feodaalisen yhteiskuntamuodon sisäisten ristiriitojen olleen keskeisellä sijalla kapinoinnin taustalla. Talonpoikaiskapinan rakenteellisena taustatekijänä he esittivät valtiofeodalismien teorian. Heidän mukaansa jännityksen syntyminen eri yhteiskuntakerrostumien välille ei pohjautunut aatelien privilegioiden kasvuun vaan feodaalisen valtion päivätöinä ja maaverona harjoittamaan riistoon. Kartanotalous juurtui 1500-luvulla vain maan tiheimmin asuttuun osaan. Muualla talonpojat alistettiin vähitellen valtion holhoukseen ja maavero- ja päivätyövelvollisuuden kautta feodaaliseen alamaisuuteen.⁷²

Teorian perustana on ajatus siitä, että jo 1500-luvulla oli Ruotsissa voimassa valtion omistusoikeus kaikkiin yksityisomistajille kuulumattomiin (tarkoittaen perintötalonpoikia) tiloihin ja kaikkiin viljelemättömiin maihin. Maan käyttämisen oikeudesta talonpojat veloitettiin suorittamaan verot ja rasi-tukset maan omistajalle, valtiolle. Tämä maan omistamisen ja verotuksen muoto nähdään tässä teoriakonseptiossa feodaalisenä.⁷³

Feodaalisten rasi-tusten keräämisestä vastasivat läänityskartanoiden, kruununtilojen ja kruununhallinnon virkamiehet, voudit. Tämän vuoksi talonpoikien suurimman vihan vastaanottajina eivät olleetkaan aateliset, vaan kruunun ja lääninherrojen palveluksessa olleiden virkamiesten muodostama yhteiskuntakerrostuma.⁷⁴ Suomalaisessa ja ruotsalaisessa tutkimuksessa on omaksuttu näkemys kartanoiden vähäisestä merkityksestä rahvaaseen kohdistetulle hallinnalle. Oloja verrataan eteläisempiin alueisiin, joilla talonpojat olivat kartanoiden alaisina maaorjan asemassa ja karta-

.....
72 Šaskolski ja Žerbin 1980, s. 115–116.

73 Šaskolski ja Žerbin 1980, s. 117; feodaalisen maanluontoteorian pääpiirteistä ks. esim. Jutikkala 1983, s. 34–35; maan hallintaoikeuden kehityksestä ks. Revera ym. 1979.

74 Šaskolski ja Žerbin 1980, s. 118.

noiden tuotto valtavasti suurempi kuin pohjoisessa.⁷⁵ Puhutaan verofeodalismista.

Šaskolskin ja Žerbinin esittämää näkemystä voi verrata Heikki Ylikankaan kymmenisen vuotta myöhemmin esittämään oletukseen aatelin ja valtiokoneiston välisestä suhteesta. Ylikankaan mukaan "... valtion isoiloiminen irralleen aatelista on erittäin kyseenalaista ja jättää tykkänään auki, keiden intressejä valtio sitten edusti".⁷⁶ Olennaisen tärkeä huomio näissä näkemyksissä on se, että talonpoikien elinehtoihin vaikuttavien paikallistason käytäntöjen ja valtiokoneiston kasvun, sekä tähän liittyvien sosiaalisten ja yhteiskunnallisten prosessien, mm. sääty- ja virkakierron välillä on selvä yhteys.

3.3. Käsitukset Karjalan kuolovuosien kapinasta

Mielenkiinto Karjalan talonpoikien ja heidän hovinisäntiensä välisiä kärhämisiä kohtaan heräsi jo tämän vuosisadan vaihteessa. Tuolloin julkaistiin useita artikkeleita, jotka käsitelivät hovien vuokraajien ja heidän alustalaistensa välisiä suhteita. Suurin mielenkiinto näyttää kohdistuvan talonpoikien kapinointiin, toinen mielenkiintoa herättänyt tapahtuma olivat suuret kuolovuodet 1696–1697.

Varhaisimpia Käkisalmen läänin kapinaa käsitelleistä tutkijoista oli O. A. Forsström, joka jo vuonna 1891 esitteli kapinatapahtumien pääpiirteet. Aiemmin oli kummasteltu sitä, etteivät kuolovuodet aiheuttaneet kapinamieltä missään päin Suomea. Ruotsin Valtionarkistosta löytämiensä viiden kenraalikuvernööri Fersenin kamarikollegiolle lähettämän kirjeen perusteella Forsström kertoo Karjalan väestön kapinoineen suurten nälkävuosien aikana. Pohtiessaan syytä kapinointiin Forsström toteaa aikaalaistodistukseen vedoten "... nälänhätä kertomamme metelin aikaan oli juuri suurimmillaan, että ihmisiä kuoli joukottain ravinnon puutteen ja sitä seuraaviin tauteihin. Ei kumma siis, jos rahvas epätoivoissaan ryhtyi väkivaltaan".⁷⁷ Forsströmin mukaan Käkisalmen läänin levottomuudet olivat nälkäkapina.

Veikko Piipponen monipuolisti vuonna 1911 kahdessa paljolti samansisältöisessä artikkelissaan lähinnä tuomiokirjoista löytä-

.....
75 Jokipii 1960, s. 238–239.

76 Ylikangas 1990b, s. 48; vrt. myös Heitz 1982, s. 171.

77 Forsström 1891, s. 258–270, lainaus s. 262.

miensä uusien tietojen pohjalta tulkintaa Käkisalmen läänin talonpoikaiskapinasta. Piipponen näki kapinoinnin taustalla tyytymättömyyden verojen maksuun ja päivätöiden tekemiseen. Kuitenkin hän korostaa varsinaisena kapinaan johtaneena syynä suurta puutetta noina nälkävuosina. Molemmissa artikkeleissaan hän toteaa: ”Silloiset vuokraajat ja hallitusmiehet syytivät näistä kapinoista sekä huonoa aikaa että [talonpoikaisjohtajaa] Kilappaa ... .. Meidän arvostellessamme on pääsyy etsittävä etupäässä huonosta ajasta ja siitä johtuneesta ihmisten äärettömästä kurjuudesta”.⁷⁸ Piipponen tulkinnaa kiristynyt verotus, kartanoiden päivätyöt ja kurkijokelaisen Lauri Kilapan levittämät perättömät huhut olisivat suunnattoman kurjuuden aiheuttaneina katovuosina johtaneet väkivaltaisuuksiin.

Edellisenä vuonna A. R. Cederberg esitti näkemyksensä Käkisalmen läänin kapinan syystä Simon Affleckin eli Simo Hurtan elämää käsittelevässä artikkelissa. Hänen mukaansa kapinan takana oli ensisijassa Lauri Kilapan alueella harjoittama kiihotus. Cederbergin mukaan Kilappa johdonmukaisesti suunnitteli Karjalaan suurta talonpoikaiskapinaa. Cederberg toteaa: ”Hän sai Pohjois-Karjalankin talonpoikia villityksi niin, että nämä joulun alla 1696 rupesivat ryöstelemään herrojen hoveja”.⁷⁹

Toisaalta Cederberg esittelee vuokraajien ja erityisesti kantokirjurina toimineen Affleckin talonpoikiin kohdistamaa tylyä kohtelua, mutta ei yhdistä suoraan sitä kapinoinnin syyksi. Cederberg voidaan näkemyksensä perusteella liittää Mousnierin ja Renvallin psykologisoivaan tulkintakehykseen, jonka mukaan tietyissä olosuhteissa talonpoikiin kohdistunut kiihotus voi aiheuttaa väkivaltaisen purkauksen esiin.

K. O. Lindeqvist käsittelee vuonna 1913 ilmestyneessä artikkelissaan Pielisjärven talonpoikien ja vuokraaja Enbergin välisiä käräjäjuttuja 1680-luvulla. Tarkastellessaan kapinaa edeltänyttä aikaa hän laajentaa kapinaan johtaneen kehityksen tulkintalähtökohtia. Lindeqvist näkee erimielisyyksien ja kapinan syynä ison reduktion jälkeen Käkisalmen lääniin pystytetyn veronvuokrausjärjestelmän. Hän toteaa talonpoikien reaktioista ”He kohdistivat

.....
78 Piipponen 1911a, s. 127 ja s. 135; Piipponen 1911b. Veikko Piipponen julkaisi kuolovuosien oloja laajemmin kartoittavan artikkelinsa sanomalehti Karjalattaessa kymmenosaisena jatkoartikkelina, ilmestymispäivät olivat 19.1.1911, 4.2.1911, 14.2.1911, 16.2.1911, 28.2.1911, 16.3.1911, 23.3.1911, 30.3.1911, 22.4.1911 ja 6.5.1911. Myöhemmissä viitteissä käytetyn tiedon paikka artikkelissa osoitetaan ilmestymisnumeron päivämäärällä.

79 Cederberg 1910, s. 263–267.

vihansa ja syytöksensä vuokramieheen, mutta tosioloissa syy oli hallituksen suostumuksella säädettyssä järjestelmässä ... .. riita puhkeaa uudelleen esille ja vielä rajummassa ja laajemmassa muodossa v. 1696 ja 1697, jolloin lisäksi nälkäaika saattoi mielten kiihkon suuremmaksi”.⁸⁰

Näkemystään Lindeqvist perusteli vielä vuonna 1914 julkaistussa artikkelissaan, jossa hän selvitteli talonpoikien ja Suistamon veronvuokraajan käräjäjuttuja ja niiden yhteyksiä kapinointiin.⁸¹ Lindeqvistin tulkinta on perusteiltaan sama kuin Šaskolskin ja Žerbinin. Valtiokoneiston luoma verojenkeruu- ja paikallishallintojärjestelmä muutti talonpoikien asemaa siten, että selviytyminen useasta katovuodesta tuli mahdottomaksi. Tulkinnan keskeinen aspekti on valtion roolin havaitseminen olennaiseksi tekijäksi paikallisten olojen järjestämisessä Käkisalmen läänissä.

Myös paikallishistorioissa ja kaunokirjallisuudessa on käsitelty Pielisjärven talonpoikaiskapinaa ja esitetty pohdintoja sen syistä. Käsitteilyvaltaaan rajoittuneissa paikallishistorioissa ei ole pyrittykään synteeseihin kapinoiden syistä, vaan on pääasiassa toistettu joitakin edellä esitettyjä näkemyksiä. Siksi ei ole syytä esitellä jokaista mainintaa kapinasta. Simon Affleckin elämästä kirjoittamassaan romaanissa Onni Palaste esittää yleisimmän tulkinnan talonpoikien kapinasta. Palasteen mukaan kapinointi johtui hirveästä nälänhädästä sekä Affleckin julmuudesta ja ahneudesta veronkannossa.⁸²

Pielisjärvellä leimahtaneesta kapinasta on kirjoittanut eniten Veijo Saloheimo. Vuonna 1954 ilmestyneessä Pielisjärven historiassa hän erottelee kapinan syiksi aikalaisten antaman todistuksen mukaan nälkävuosien vaikutuksen, Affleckin kovuuden talonpoikia kohtaan ja Kilapan ja muiden kapinajohtajien harjoittaman kiihotuksen ja toisaalta vasta jälkeensä mahdollistuneena tulkintana paikallishallinnon piirteet. Saloheimon mukaan kruunun jäykkä verotusjärjestelmä pakotti hovien isännät keräämään saatavansa, vaikka olisivatkin halunneet lieventää talonpoikien rasitusta.⁸³ Myöhemmin Saloheimo on korostanut erityisesti veronvuokrausjärjestelmän merkitystä levottomuuksien ja kapinan syntyyn, sekä osoittanut myös aikalaisten ymmärtäneen tämän elementin tärkeyden syntyneessä tilanteessa.⁸⁴

80 Lindeqvist 1913, s. 219–233, lainaukset s. 231 ja s. 232.

81 Lindeqvist 1914, s. 34–36.

82 Palaste 1978, s. 307–348.

83 Saloheimo ym. 1954, s. 291 ja s. 279.

84 Saloheimo 1976, s. 339–340.

Erkki Kuujo esitti vuonna 1959 tulkintansa kapinan syistä. Taka-Karjalan verotusta käsittelevässä tutkimuksessaan hän arvelee talonpoikien tyytymättömyyden kohdistuneen pääasiassa paikalliseen erikoisuuteen arvioverotukseen sekä päivätyövelvollisuuteen, siis hoveihin.⁸⁵ Myöhemmin Kuujo on laajentanut jonkin verran tulkintaansa. Hän osoittaa veronvuokraajien kohdelleen mielivaltaisesti talonpoikia. Koska kaikki talonpoikien ryöstöhankeet kohdistuivat hoveihin, eivät koskaan pappiloihin tai maakauppiaiden taloihin, kapinallisten tavoitteena oli Kuujon mukaan hävittää vihattu hovijärjestelmä.⁸⁶

Voimakkaasti yleistettynä voidaan sanoa, että suomalaiset varhaisen uuden ajan talonpoikaislevottomuudet on nähty kamppailuna keskittyvän valtiokoneiston kiristyvää verorasitusta vastaan. Valtion edustajana ja kruunun tahtoa soveltavana esiintyi talonpojille byrokraatia: voudit, kirjurit ja kartanoiden isännät. Näin 1600-luvun valtiokoneiston kehitys ja sen paikalliset sovellukset tulevat keskeisiksi tarkastelukohteiksi talonpoikaislevottomuuksia tulkittaessa.

Toisaalla on havaittavissa vastakkainen trendi. Suurvalta-aikana perustettiin uusia kartanoita ja niihin keskittyi suuri osa paikallista taloudellista ja poliittista mutta myös oikeudellista valtaa. Tämän kehityksen merkitystä talonpojan vapaudelle on vähätelty. Joka tapauksessa kartanoiden, tai hovien kuten niitä Itä-Suomessa kutsuttiin, merkitys talonpoikien vastarinnalle on selvitettävä.

Kartanoiden merkityksen pohtiminen johtaa punnitsemaan aatelin ja kartanoita hallinneiden säätyläisten sekä talonpoikien vastakkainasettelua. Oliko levottomuuksissa kysymys säätykonfliktista? Säätyjen välistä suhdetta ei ole nähty vain talonpoikaa alistavana. Talonpoikien ulkopuolisilla säädyillä on osoitettu usein olleen yhteyksiä levottomuuksien syntyyn. Ns. kiihotushypoteesi on tutkittava.

Ruotsin-Karjalan erityisolot ovat nousseet keskeisiksi selitysperusteiksi niissä tutkimuksissa, joissa on sivuttu kuolovuosien kapiinaa ja sen syitä. Verotuksen paikalliset piirteet ja verotusoikeuden vuokraaminen ovat olleet keskeisiä näissä näkemyksissä. Yksi syy on kuitenkin ollut tulkinnoissa ylitse muiden: nälkä.

85 Kuujo 1959, s. 190.

86 Kuujo 1963, s. 167 ja s. 176.

4. KUINKA SYLLINEN ETSITÄÄN?

4.1. Yleisestä yksityiskohtaan

Heikki Ylikankaan Nuijasota-teoksesta käydyssä keskustelussa Risto Alapuro ja Heikki Sarmaja esittivät kaksi tapaa etsiä vastauksia poliittisen mobilisoitumisen tutkimisessa esiin tuleviin kysymyksiin. He käyttivät näistä lähestymistavoista nimityksiä ”romahdusteoria” ja ”solidaarisuusteoria”, joita he pitivät toisilleen vastakkaisina.

Romahdusteorioiden mukaan väkivaltaiset ilmiöt ja levottomuudet johtuvat yhteiskunnallisen kontrollin hölymisestä. Synnä voivat olla äkilliset muutokset yhteiskunnassa, jolloin perinteiset säännöt menettävät merkitystään ja seurauksena on konflikteja. Tällainen muutos voi olla nälänhätä, muutokset paikallisessa hallinnossa, verotuksessa tai talonpojan asemassa.⁸⁷ Pohtiessaan nälkävuosien vaikutusta yhteiskuntaelämään yleensä O. A. Forsström yllättäen formuloi lähes sanatarkasti romahdusteorian periaatteen ”Olisihan se ollut jotenkin luonnollista, jos yhteiskunnalliset siteet niin suuren hädän aikana olisivat irtautuneet”.⁸⁸

Solidaarisuusteorioiden mukaan väkivaltaisia konflikteja synnyttävät samat tekijät kuin muutakin toimintaa ryhmän kollektiivisten etujen ajamiseksi. Yhteisössä esiintyvien osapuolten välisestä tilanteesta riippuu se, esiintyykö niiden ristiriidoissa väkivaltaa vai ei.⁸⁹ Tätä lähestymistapaa Alapuro ja Sarmaja kuuluttivat nuijasota-keskusteluun.

Talonpoikaikapinan syitä voidaan etsiä kapinaan ryhtyneen yhteisön olemisen ehtojen, sisäisten ja ulkoisten suhteiden, sekä taloudellisten ja sosiaalisten mahdollisuuksien tutkimisen kautta. Tällä tarkastelutavalla on suoria yhtymäkohtia yhteisötutkimukseen niin sosiologian kuin antropologiankin tieteenaloilla. Historian tutkimuksen parissa tämä tutkimusote on tunnettu mentaalihistoriana, mikrohistoriana tai historiallisena antropologiana.

Yhteisöhistorialliselle tutkimusotteelle tarjoavat metodisen vertailukohdan antropologien yhteisötutkimukset, etnografiat. Etnografioiden klassikoiden tapaan on pyritty tarkastelemaan yhteisöelämän piirteitä, ihmisten välisiä suhdeverkostoja, tapoja ja usko-

87 Alapuro ja Sarmaja 1978, s. 69.

88 Forsström 1891, s. 258.

89 Alapuro ja Sarmaja 1978, s. 69.

muksia. Ruotsissa on 1950-luvulla kehitelty ns. historioivaa etnologiaa, jossa kysymyksenasettelut tehdään sosiaaliantropologisen tradition mukaisesti, tutkimuskohde on historiallinen yhteisö ja lähdeaineistona ovat tyyppilliset historian tutkimuksen lähteet.⁹⁰

Historialliset yhteisötutkimukset ovat kohdistuneet usein periferiassa sijainneisiin pieniin kyläyhteisöihin. Myös muutamia kaupunkiyhteisöjen analyysejä on tehty.⁹¹ Tarkoituksena on tuoda esiin yhteisöelämän eri puolia, erityisesti yhteisörakenteita, jotka ovat olleet historian tutkimukselta peitossa. Pyrkimys luoda totaalin etnografinen yhteisökuva on historian tutkimuksessa uutta. Etnografian alalla tämä tavoite on paremminkin klassinen kuin innovatiivinen ja enemmänkin poissa muodista kuin uusi.⁹²

Antropologisen yhteisötutkimuksen perusteet luotiin jo 1920-luvulla. Etnografian klassikot ovat selvityksiä paikallisista yhteisöistä, niiden rakenteista, toimintamekanismeista ja kokonaishahmoista.⁹³ Oman aikansa oppineisuuden näytteinä ja kenttätömenetelmien kehityksen kannalta ne olivat erinomaisia. Nykyaikainen antropologinen tutkimus suhtautuu klassisiin yhteisötutkimuksiin kriittisesti. Niiden ennakoasetelmat, tulkintakehykset sekä lähdemateriaalin käyttö antavat aiheita kysymyksiin, joita myös yhteisöhistoriaa kirjoittavan historian tutkijan on syytä pohtia.

Clifford Geertz on viime aikoina nostettu keskeiseksi historiallisen antropologian teoreetikoksi. Geertzin tulkitseva antropologia käsittää kulttuurin symboliseksi järjestelmäksi, jota tulkitaan lähteiden kautta merkityksenantoina. Kysymys on siis perimmältään hermeneutiikasta, ”ymmärtämisen ymmärtämisestä”.⁹⁴ Hieman samaan tapaan kuin Geertz, on venäläinen Aaron Gurevich korostanut symbolisen merkityksenannon tutkimista ja hermeneutiikkaa positivismin vastapoolina.⁹⁵ Mikrohistorian näkökulmasta Geertziä on arvostellut italialainen Giovanni Levi. Hän näkee tulkitsevan antropologian merkityksenannot paikan ja ajan suhteen liian

90 Ruotsalaisen Börje Hanssenin 1600- ja 1700-lukujen Skoonesta tekemän tutkimuksen esittelystä ks. Lehtipuro 1971, s. 86–87.

91 Heikkinen 1988; Ladurie 1985; Ladurie 1990.

92 Rosaldo 1986, s. 77.

93 Lyhyt johdatus antropologian yhteisötutkimusten klassikoihin on artikkelissa Lehtipuro 1971, s. 82–83.

94 Geertz esitelee tulkitsevan antropologian lähtökohdat teoksessa Geertz 1973, s. 3–30; ks. myös Geertz 1983, s. 5, s. 22; Peltonen 1992a, s. 28, s. 55–62.

95 Gurevich 1992a, s. 143–144; Gurevich 1992b, s. 3–6.

homogeenisina ja korostaa sosiaalisten kuvausten monikerroksisuuden tärkeyttä.⁹⁶

Sosiologiassa on työskennelty paljolti ihmisten ja ihmisryhmien välisten vuorovaikutussuhteiden parissa yhteisörakenteiden selvittämiseksi. Näissä ns. network-tutkimuksissa on pyritty selvittämään ihmisten välisen kanssakäymisen muotoja ja niiden vaikutusta yhteisölliseen käyttäytymiseen.⁹⁷ Historiallisessa yhteisötutkimuksessa tästä lähtökohdasta on edetty lähinnä kahteen suuntaan; ryhmän sisäisen vuorovaikutuskentän tarkasteluun ja yhteisöstä ulospäin suuntautuvan vuorovaikutuksen, interaktion tutkimiseen.

Norjalainen Sivert Langholm on 1970-luvun puolivälissä käsitellyt ryhmän sisäisen vuorovaikutuksen tutkimisen metodisia lähtökohtia. Langholm kytkee tämän mikrohistoriaksi kutsumansa tutkimuksen juuret englantilaisen L. B. Namierin nimeen. Namierin ympärille syntynyt koulukunta etsi 1920-luvun lopulla yhteiskunnan valtarakenteita, poliittisia ryhmittymiä ja päätöksenteon taustoja tutkimalla parlamentin edustajien ja heidän perheidensä välisiä sukulaisuus- ja aviositeitä. Menetelmää käytti Suomessa jo hie- man aiemmin Gunnar Suolahti, joka julkaisi vuonna 1919 teoksen ”Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla”. Suuresta määrästä henkilöbiografioita hän pääsi käsiksi kollektiivisten ilmiöiden kvantitatiiviseen analysointiin.⁹⁸

Langholmin biografis-genealogiseksi kutsumassa menetelmässä on olennaista yksilötason analyyseihin perustuvan metodin kvantitatiivinen hyödyntäminen. Sen vastapoolina Langholm näkee suuria valmiita tietomassoja ja teoriakehyksiä käytävän makrotason tarkastelun. Keskeisellä sijalla Langholmilla on yksilöiden, perheiden tai sukujen ominaisuuksista luotujen muuttujien sekä perheiden ja yksilöiden välisen vuorovaikutuksen selvittäminen. Menetelmässä pyritään kerätystä biografisesta aineistosta erottelemaan ne muuttujat, joita on mahdollista ja mielekäästä vertailla.⁹⁹

Yhteisön ulkoista vuorovaikutusta on analysoinut ruotsalainen Eva Österberg. Tutkiessaan 1500- ja 1600-lukujen talonpoikais-

.....
96 Levi 1991, s. 98–105; ks. myös Matti Peltosen johdanto teoksessa Levi 1992, s. 8–9.

97 Historiallisen yhteisötutkimuksen ja sosiologiien network-tutkimusten välisestä yhteydestä ks. Macfarlane 1977, s. 18–22.

98 Langholm 1976; Suolahti 1919; ks. myös Ahtiainen 1990, s. 237–241; Suolahden tuotannosta Tommila 1989, s. 151.

99 Langholm 1976, s. 8–11; menetelmän avulla on esiraporttina tehty analyysi Käkisalmen läänin sääty-yhteisöstä vuosina 1683–1700 (Katajala 1990). I-luvut III.4 ja III.6 perustuvat osin esiraportin tuloksiin.

yhteisöjen suhdetta keskusvaltaan Österberg näkee keskeisenä tutkimuskohteena yhteisön osallistumisen kokonaisuutena vuoropuheluun, diskurssiin, keskusvallan kanssa.¹⁰⁰ Yhteisön ulkoisen vuorovaikutuksen tutkimiseen antaa parhaat välineet talonpoikien esivaltaan kohdistuvien toimien tarkastelu toimintastrategioina. Strategiatulkintaa on kehitelty perheen tasolla erityisesti italialainen Giovanni Levi.¹⁰¹ Diskurssia paikallisten kerrostumien välillä on tarkasteltava niiden muotojen kautta, jotka ilmenevät ryhmien välisissä konflikteissa ja kompromisseissa.

Konfliktisuhde ilmenee lähinnä talonpoikien yksilö- ja ryhmätaoisena kruunun edustajien ja hovien isäntien vastustamisena, sekä esivaltaa edustavien säätyläisten itse tai väkivaltakoneistojen kautta talonpoikiin kohdistamina pakkotoimina. Kompromissiasenne näkyy valtion paikallisyhteisölle organisoiman itsehallintovallan käyttämisenä verotus- ja riita-asioita hoidettaessa.

Yhteistoiminta on pitkällä aikavälillä ollut talonpojille tärkein interaktion muoto suhteessa paikallistason valtaa pitäviin. Onhan sen avulla pyritty järjestämään jokapäiväinen elämä tavanmukaisesti uomiinsa.¹⁰² Konfliktisuhde korostuu lähteissä ja analyyseissä kahdesta syystä; jokapäiväisestä rauhallisesta vuorovaikutuksesta jäi vain vähän jälkiä asiakirjoihin ja toisaalta konflikti yhteisöllisenä murroksena kiinnittää helposti tutkijan mielenkiinnon ja saa unohtamaan, että kuitenkin suurin osa ihmisten elämästä sujui rauhallisissa merkeissä.¹⁰³

Dekkarikirjailija Agatha Christien kuuluisimmat hahmot neiti Marple ja yksityisetsivä Poirot käyttävät rikoksia ratkaistessaan eri menetelmiä. Neiti Marple vertaa rikosnäyttämön tapahtumia ja henkilögalleriaa asuinkylänsä St. Mary Meadin sosiokulttuuriseen kokonaishahmoon. Vertaamisen avulla hän tekee ratkaisuun johtavan motiivianalyyksinsä. Johtolangat hän löytää yleistyksistä. Edellisissä luvuissa olen esittänyt aiemman tutkimuksen luomat mahdolliset kontekstit, joihin talonpoikaislevottomuuksiin johtanutta kehitystä voidaan verrata. Yksityisetsivä Poirot'n tutkimuksissa ovat tärkeällä sijalla detaljit, yksityiskohdat jotka johdattavat rikosten tekijän jäljille. Näitä yksityiskohtia etsivä kerää tapahtumapaikalla,

.....

100 Österberg 1989, s. 74–75. Tätä interaktiotulkintaa on suomalaisessa tutkimuksessa hyödynnetty lähinnä teoksissa Pulma 1985 ja Villstrand 1992.

101 Ks. Levi 1992.

102 Talonpoikien paikallishallinnon vaikutuskanavista ks. Österberg 1989, s. 77; lautamiesten asemasta käräjillä ks. Taussi-Sjöberg 1990, s. 162 ja 173.

103 Vrt. Scott 1986, s. 5.

asettaa ne paikalleen ja rekonstruoi rikoksen. Samalla tapaa lähteiden yksityiskohtainen tarkastelu ja paikallisen yhteisön diskursseissa esiintyvien detaljien selvittäminen auttaa ymmärtämään syvemmin talonpoikaislevottomuuksien taustaa.

4.2. Lähteet

Kapinatapahtumien tutkimisessa ovat päälähteenä renovoidut kihlakunnanoikeuksien käräjäpöytäkirjat, joissa on säilynyt laaja kapinaa ja sitä edeltäneitä levottomuuksia käsittelevä aineisto. Turun hovioikeuden virka-arkisto tuhoutui lähes täysin Turun palossa vuonna 1827, joten tietoja hovioikeuden kapinatapahtumista tekemistä päätöksistä on saatavissa vain välillisesti ja hyvin fragmentaarisesti muissa arkistoissa säilyneistä pöytäkirjojen otteista ja käräjäpöytäkirjoissa olevista satunnaisista tiedoista.¹⁰⁴

Käräjäpöytäkirja on lähteenä ongelmallinen suhteessa historiantutkimuksessa omaksuttuihin menneisyyden selittämisen ja väittämien todistamisen kriteereihin. Ongelmallisia seikkoja ovat pöytäkirjojen antamien lähdetietojen kasuaalisuus ja tapausten kirjautumisen epäsystemaattisuus. Vain harvoista pöytäkirjoissa esiintyvistä tapausryhmistä voidaan tehdä kvantitatiivisen analyysin kautta johtopäätöksiä tarkasteltavan seikan määrällisistä tai laadullisista muutoksista. Esimerkiksi salavuoteudesta annettujen tuomioiden äkillistä lisääntymistä Pielisjärvellä 1690-luvun alussa ei selitä tapojen löystyminen ja salavuoteuden yleistyminen, vaan seurakunnan uuden kirkkoherran tiukempi linja suhteessa tähän lainrikkomukseen.

Samaan tapaan Robert Muchembled esittää, että noituus ei suinkaan lisääntynyt 1600-luvulla, vaikka tutkintapöytäkirjoissa esiintyvien tapausten lukumäärä näin osoittaakin. Se mikä muuttui, oli viranomaisten ja eliitin suhtautuminen noituuteen.¹⁰⁵

Henkirikokset ovat sellainen rikosten ryhmä, joiden voidaan olettaa systemaattisesti kirjautuneen käräjäpöytäkirjoihin. Näistäkin ovat poikkeuksena lapsenmurhat, joista on mahdotonta päätellä, kuinka suuri osa pysyi kokonaan tuomioistuinkäsittelyltä piilossa. Rikosasioiden lisäksi käräjillä käsiteltiin hallinnollisia toimia, jotka vaativat käräjien vahvistuksen saadakseen lainvoiman. Tällaisten toimitusten voidaan olettaa kirjautuneen pöytäkirjoihin

104 Ks. Oja 1956, s. 98–113.

105 Muchembled 1985, s. 236.

systemaattisesti, jolloin niitä voidaan tarkastella kvantitatiivisesti. Näistä tärkeimpiä tämän tutkimuksen kannalta olivat talonpoikien irtisanomiset tiloiltaan, joihin vaadittiin lautamiesten käräjillä antama vahvistus.

Pöytäkirjojen lähdetietojen kasuaalisuus asettaa ongelmia menneisyyden tapausten selittämiseksi, selitysten todistamiselle sekä historian tutkimuksen esitystavalle. Epäsysteemisestä tapauksista koostuvasta kvalitatiivisesta aineistosta lähtevä menneisyyden selittäminen ja päättely joutuu määrällisiin muutoksiin perustuvan todistamisen sijasta tukeutumaan lähdeaineistosta luotuun tarkasteltavan ilmiön kokonaishahmoon, jonka yhteydessä lähdeaineiston tarjoamat tiedot saavat merkityksensä. Tällainen päättely on selittämisen kannalta enemmänkin tulkintaa ja poikkeaa luonteeltaan sosiaalishistoriassa voimakkaasti korostuneesta kvantitatiivisesta todistamisesta.¹⁰⁶

64

Yleisten lausumien muotoileminen ja todistaminen epäsystemaattisen vaikkakin runsaan kvalitatiivisen aineiston avulla asettaa haasteita myös esitystavalle. Jokaista lausuman tueksi asetettavaa tapausta ei voi jo niiden määrän vuoksi esittää (edes lähdeviitteessä) lukijalle arvioitavaksi. Esityksessä on tyydyttävä muuttamaan esimerkkitapaukseen, joiden kautta päättely tulee ymmärrettäväksi. On kuitenkin korostettava, ettei esimerkki todista menneisyydestä esitettyä yleistä lausumaa vaan havainnollistaa päättelyä.¹⁰⁷

Käräjäpöytäkirjojen antamien lähdetietojen deskriptiivisyys ei ole ainoastaan ongelma. Toisaalta se voidaan nähdä myös rikkautena, joka levittää eteemme kvantitatiivista aineistoa elävämmin menneisyyden tapahtumien ja elämän kirjon. Samalla se pakottaa historian tutkijan tarkastelemaan tutkimuskohdettaan ja esitystapaansa narraation näkökulmasta. Pentti Virrankoski pitää tuomiokirjoja epäluotettavina aineistoina niiden kertovan aineiston vuoksi. Virrankoski etsiikin lähteestä ”pelkkää ja täydellistä totuutta”.¹⁰⁸

Käräjillä annettujen todistuksien ja lausuntojen sisältö saattoi olla joissain tapauksissa vääristeltyä. Pidän kuitenkin tuomiokirjojen kertomuksia ja syytteitä melkoisessa määrin kontrolloituna

.....
106 Kontekstin tai kontekstien suhteesta tutkijaan ja tutkimusobjektiin ks. Lempa 1990, s. 208; Kalela 1992, s. 23–45.

107 Kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen esitystavan suhteesta esim. Alasuutari 1989, s. 39.

108 Virrankoski 1970, s. 127–128.

aineistona. Lautamiesten ja kärjärahvaan paikallistuntemus karsi karkeimmat valheet pois.¹⁰⁹ Tutkijan oletus intentioista kertomuksia rakenteistavana tekijänä on osa kontrollia. Keskeistä tuomiokirjojen käytössä onkin, millaisia kysymyksiä kertovalle ainekselle voi ja tulee asettaa. Tuomiokirjat eivät aina kerro, mitä todella tapahtui. Sen sijaan ne usein kertovat kertojan suhteesta tutkittaviin tapahtumiin. Tärkeää on se aikalaistulkinta, jonka kertomus tapahtumasta esittää. Tämä huomio jäsentää myös lähtökohtia muidenkin käyttämieni deskriptiivisten aineistojen kuten valituksen ja kirjeiden lähdekritiikille.

Heikki Lempa on jaotellut kertomuksellisuuden ja kertomuksen käsitteen ymmärtämistavat kolmeen tasoon. Kertomuksellisuus esityskeinona liittyy historiankirjoituksen esteettiseen puoleen. Toiseksi kertomuksellinen ote on yhdistetty poliittiseen historiaan, jonka vastakohtana on nähty rakenteita tutkiva sosiaalishistoria. Kolmanneksi kertomus on ymmärretty kaiken historiallisen kokemuksen edellytykseksi, jolloin se käsitetään niin historian esittämistä kuin tutkimistakin jäsentäväksi tekijäksi.¹¹⁰

Giovanni Levi pohtii historian esityksen narraatioluonnetta kommunikointiongelmiana lukijan kanssa. Hän korostaa konkreettisin esimerkein tapahtuvan todistamisen ja demonstroinnin esittämistekniikalle asettamia haasteita. Sen sijaan narraatiosta käytävää keskustelua ei Levin mielestä pidä nähdä valintana kvalitatiivisen individualisoivan ja lakeja esittävän kvantitatiivisen historian välillä.¹¹¹ Jorma Kalela liittyy lähinnä tulkintaan narratiivista tietämyksen/tietoisuuden muotona, joka tulee näkyviin myös historioitsijan esityksessä. Narratiivi ei viittaa esityksen asiasisältöön, vaan sen muotoon tai jäsennykseen. Kertomukselle voi esittää kysymyksen, ”onko se totta?”, narratiiville ei.¹¹² Tuomiokirjojen kertomusten ja kertojien narratiivisen ymmärrystävän ansiosta myös tutkimus saa helposti kertomuksen rakenteen.

Sekä Antero Heikkinen että Emmanuel Le Roy Ladurie ovat tuoneet esiin kärjä- ja kuulustelupöytäkirjojen suunnattoman rikkauden talonpojan intentioiden, käsitysten ja elämän tutkimisen lähteenä. Sekä Ladurie että Heikkinen jakavat käsityksen siitä, että tuomiokirjojen ja kuulustelupöytäkirjojen lehdillä puhuvat itse

109 Vrt. Korhonen 1945, s. 12.

110 Lempa 1990, s. 213–214.

111 Levi 1991, s. 105; tällä Levi viittaa lähinnä Lawrence Stonen näkemyksiin, ks. Stone 1987, s. 74–96.

112 Kalela 1991, s. 146.

talonpojat omasta jokapäiväisestä elämästään.¹¹³ Toki on totta, että pöytäkirjat ovat ”verraton tietolipas” kansan elämästä. Kuitenkin sitä väitetä kohtaan, että tuomiokirjojen sivuilla puhuisivat itse talonpojat, voidaan osoittaa myös kritiikkiä, jopa niissä tapauksissa, joissa talonpojan pöytäkirjaan kirjatut sanat on suljettu lainausmerkkien sisään.

Yhdysvaltalainen antropologi Renato Rosaldo on arvostellut varsin kärkevästi Emmanuel Le Roy Ladurien kuuluisan Montailou-teoksen lähteiden käyttötapaa. Hänen mukaansa Ladurien tapa asettaa inkvisitiokuulustelujen tunnustuksina annetut talonpoikien lausumat objektiivisiksi kertomuksiksi talonpoikaisesta elämästä on kyseenalainen. Kun Ladurie sanoo tunnustusten olevan talonpoikien suoraa ilman välikäsiä tapahtuvaa todistusta itsestään ja näiden todistusten olevan ympäröitynä jokapäiväisen elämän kuvauksilla, Rosaldo katsoo hänen irrottaneen asiakirjan historiallisesta yhteydestään jossa se on syntynyt.¹¹⁴ Toisin sanoen Rosaldo syyttää Ladurieta tunnustuksen ja kertomuksen sekoittamisesta keskenään.

Toinen tärkeä asiakirjaryhmä, jota voi pitää kapinaan nousseiden talonpoikien äänenä, ovat heidän Tukholmaan kuninkaalle ja Narvaan ja Käkisalmeen kenraalikuvernöörille viemänsä valituskirjelmät. Valituskirjeisiin oli kirjattu ne syytökset ja perustelut, joiden vuoksi talonpojat vaativat olojen muuttamista. Muutamia näistä valituksista on säilynyt Ruotsin Valtionarkiston (RA) Livonica II kokoelmassa. Lähes kaikkien muidenkin valitusten sisältö on selvitettävissä kärjäpöytäkirjoista ja kenraalikuvernöörin lähettämien kirjeiden liitteistä.

Talonpojat eivät itse kirjoittaneet valituksia, vaan ne annettiin taitavien kynäniekkojen laadittaviksi. Nämä virkamiesten kanssa asioimaan tottuneet kirjurit, asianajajat tai kirkonmiehet muotoilivat valituskirjelmät siten, että niillä olisi ollut mahdollisimman hyvä menestys virkaportaissa. Talonpoikien esittämät syytökset saattoivat tällöin muuttua. Usein kävikin oikeudessa selville, että lukutaidoton talonpoika ei lopultakaan tarkkaan tiennyt, millaiseen paperiin puumerkkinsä piirsi.¹¹⁵

.....
113 Ladurie 1985, s. 9; Heikkinen 1988, s. 11.

114 Rosaldo 1986, s. 78–81. Ladurien teoksen suomalaisessa käännöksessä ilmaiset ovat kovin hämäräksi lyhentyneitä verrattuna Rosaldon käyttämään englannin kieliseen käännökseen. Vrt. Rosaldon lainaukset artikkelissa sekä Ladurie 1985, s. 9 ja s. 17.

115 Ks. Schulze 1980, s. 38–39.

Robert Muchembled on myös havainnut, että talonpoikien ja rahvaan mielipiteistä, käsityksistä ja mentaliteetista kertovat lähteet ovat kirjoitustaitoisen eliitin laatimia. Lähteet saattavat paremminkin antaa informaatiota siitä, kuinka eliitti käsitti rahvaan mentaliteetin vaikka haluttaisiin tutkia sitä, millainen tuo kansan käsitys maailmasta oikeastaan oli. Muchembled ei näe tilannetta toivottomana, sillä hänen mukaansa kirjoitustaitoinen eliitti oli 1500- ja 1600-luvuilla lähempänä kansaa kuin yhteiskunnan eliitti nykyisin.¹¹⁶

Saksalainen Winfried Schulze toteaaakin talonpoikaiskapinoiden tutkijan törmäävän lähteissä ”vaikenevaan talonpoikaan”, joka ei itse jättänyt juurikaan jälkiä historian tutkimuksen lähteisiin tavoitteistaan ja motiiveistaan. Schulze kääntääkin katseensa paikallisesta taloudesta ja yhteisöstä kertovaan materiaaliin, kenties se saisi talonpojan ”puhumaan”.¹¹⁷ Näin lähdekysymykset suuntaavat tarkastelua talous- ja sosiaalishistorialliseen yhteisötutkimukseen.

Paikallisen taloudellisen kehityksen ja erityisesti hovien tutkimuksen tärkeimpiä lähteitä ovat läänintilit. Näistä tälle tutkimukselle merkittävimmät ovat verifikaatio- eli tositekijasarjat. Niissä ovat talletettuina mm. vuoteen 1696 saakka peruutetuista tiluksista kruunun kanssa tehdyt vuokraussopimukset ja hoveista tehdyt inventaarioluettelot. Läänintileistä löytyvät myös vuodesta 1690 lähtien vuokra-aluekohtaiset tilinpäätökset, joiden avulla voi seurata kunkin hovin taloudellisen tilanteen kehittymistä.

Talonpoikien oloista kameraaliaineistot antavat varsin kalpean kuvan. Jotakin sentään voidaan muutamien kylvö- ja arvioluetteloiden avulla päätellä talonpoikaryhmän sisäisistä varallisuuseroista ja varallisuuden kehityksestä. Savuluetteloiden avulla kyetään arvioimaan joltisenkin tarkasti alueen väestömäärää ja hahmottamaan tarkastelun alle otettavien kylien asujaimistoa. Vuodelta 1697 laadittuun savuluetteloon on myös merkitty kapinaan osallistuneet talolliset, jolloin saadaan täydennettyä tuomiokirjojen antamia tietoja kapinallisista talonpojista.

Erityisesti säätyläisten ryhmää tutkittaessa on käytetty genealogian lähteitä, joista tärkeimpiä ovat erilaiset valmiit sukututkimukset, matriikkelit ja sukututkimuskirjallisuuden artikkelit. Tutkimuksen keskeisin teoreettinen, tapahtuma- ja paikallishistorialli-

.....
116 Muchembled 1985, s. 11.

117 Schulze 1980, s. 38–48.

nen kirjallisuus on esitelty jo tutkimustraditiota käsittelevissä lu-
vuissa.

Sekä viranomaisten että oikeuslaitoksen toimia säätelivät pitkäl-
ti ne määräykset ja kannanotot, joita kenraalikuvernööri alueen
korkeimpana virkamiehenä antoi. Kenraalikuvernöörin kirjeen-
vaihto kuninkaan ja kamarikollegion kanssa on säilynyt hyvin.
Kuninkaalle lähetetyt kirjeet ovat nimellä Livonica II tunnetussa
arkistokokonaisuudessa ”Skrivelser från Generalguvernörer i In-
germanland”. Kenraalikuvernöörin kamarikollegiolle lähettämät
kirjeet ovat sarjassa ”Kamarikollegion saapuneet kirjeet”. Molem-
pia arkistokokonaisuuksia säilytetään Ruotsin Valtionarkistossa.
Näistä asiakirjoista on käytetty Suomen Valtionarkistossa olevia
mikrofilmikopioita. Antoisia ovat myös kuvernöörin kirjeiden liit-
teinä olevat kopiot alempien virkamiesten kirjeistä ja raporteista.

68

Kirjeiden ja etenkin valitusaineistojen lähdeominaisuuksiin
kuuluu voimakas tendenssi; tarpeen mukaan asiat selitettiin par-
hain tai pahimmin päin. Tämä ei kuitenkaan ole näitä aineistoja
pidemmältä ajanjaksolta käsittelevälle tutkijalle suurikaan ongel-
ma, sillä tendenssivaikutus on asiakirjoissa niin voimakas, ettei se
juurikaan voi johtaa asiakysymyksissä harhaan. Sen sijaan tendens-
simäisyys voidaan tulkita myös lähteen rikkaudeksi, tuohan se
erinomaisesti esiin laatijansa asenteen tapahtumiin ja käsiteltävän
asian eri osapuoliin.

Kuninkaan tekemät päätökset ja kannanotot selviävät valtakun-
nanregistratuurasta, jonka Suomea ja Inkerinmaata koskevien
päätösten jäljennöksiä säilytetään Valtionarkistossa. Registra-
tuurajäljennösten käyttämistä voidaan arvostella, sillä onhan mah-
dollista, että jokin arvokas lähdetieto olisi kopiointivaiheessa jää-
nyt pois. Jäljennöskokoelma tarjoaa kuitenkin tutkijalle kohtuulli-
sella työmäärällä jokseenkin luotettavan aineiston, kun taas alku-
peräinen registratuuraa on koko laajuudessaan erittäin työläs käy-
tettävä.

4.3. Kysymykset ja johtolangat

On selvää, ettei Karjalan talonpoikaikapinaa käsittelevä tutki-
mukseni voi juurikaan tuoda esiin historian tutkimuksen etenemi-
selle korostetun tärkeiksi katsottuja ”uusia lähteitä”. Kaikkia ai-
neistokokonaisuuksia, jotka ovat tutkimukseni runkona, on vähin-
tään kertaalleen esitelty kapinaa tai Käkisalmen läänin historiaa
käsitelleessä varhemmassa tutkimuksessa.

Tavoitteenani on lisätä talonpoikaikapinan syykompleksin ym-

märtämistä lähteiden lähiluvulla ja liittää tapahtumista luotu konstruktio kansainvälisessä keskustelussa esiintyviin teoriakonseptioihin. On kuitenkin korostettava, että tutkimuksen perusta on lähdeaineistossa, ei esitettyjen yleistysten soveltamisessa tutkittavaan tapausvyhteen.

Tarkastelen myös ison reduktion jälkeistä aikaa Käkisalmen pohjoisessa läänissä uusimman Ruotsin suurvalta-aikaa käsittelevän tutkimuksen valossa näkökulmista, joista näitä Käkisalmen lääniä koskevia lähteitä ei vielä juuri lainkaan ole tarkasteltu. Pysin täten avaamaan uusia näköaloja suomalaiseen talonpoikien historiaa, paikallishallintoa, paikallista itsehallintoa sekä talonpoikaiskapinoita käsittelevään tutkimuskenttään.

Tutkimustehtäväni ponnistaa edellä esitellystä tutkimustraditiosta ja yhteisöhistoriallisen lähestymistavan asettamista kysymyksistä. Jaan tehtäväni kolmeen päätasoon; 1) valtakunnallisten ilmiöiden tasoon, 2) ns. välireportaan läänitasoon, jossa tarkastellaan Käkisalmen läänin erityisolojen vaikutusta tapahtumiin ja 3) yhteisötasoon, jossa tutkimuskysymyksiä lähestytään tarkastellen kapinaan ryhtyneiden talonpoikien asemaa ja organisoitumista.

Toisaalta jaan tutkimustehtäväni kahtia. Tutkielman johtavana lankana on tarkastella sitä syiden ja edellytysten vyyhteä, joka johti kuolovuosina 1696–1697 syttyneeseen talonpoikaiskapinaan. Toisen tutkielman pääteema on tarkastella niitä talonpoikaisen vastarinnan muotoja, jotka saivat ilmiasunsa Käkisalmen läänin talonpoikien yksilö- ja ryhmätasoisessa niskoittelussa esivaltaansa vastaan ison reduktion ja suurten kuolovuosien välisenä aikana.

Valtakunnan tason pääkysymyksenä on, mitkä tekijät vaikuttivat siihen, että itäiselle voittomaalle perustettiin kokonaisuutena muusta maasta poikkeava paikallishallinto- ja verotusjärjestelmä. Läänitason tarkastelussa keskityn selvittämään varhemmassa tutkimuksessa keskeisesti talonpoikaiskapinan syntyyn liitetyn veronvuokrausjärjestelmän ominaisluonnetta paikallishallintojärjestelmänä. Yhteisötason keskeinen tehtävä on etsiä ne prosessit ja instituutiot, joiden vuoksi ja avulla kapinaan ja vastarintaan nouseminen tapahtui.

Nämä pääkysymykset jakautuvat lukuisiin vastausta vaativiin osakysymyksiin. Valtakunnan tasolla on selvittettävä, mitkä olivat ne valtiolliset intressit, joiden vuoksi veronvuokrausjärjestelmä pystytettiin. Vastasiko veronvuokrausjärjestelmä joihinkin ryhmäintresseihin vai oliko se puhtaasti valtiontaloudellinen toimenpide? Miten Käkisalmen läänin erityisolot suhteutuvat yleiseen pohjoismaisen feodalismien teoriaan?

Läänitasolla veronvuokrausjärjestelmän ominaisuutta on tarkasteltava suurtilojen eli hovien talouden ja veronkannon järjestämisen näkökulmasta. Mikä oli hovien hallinnan kautta järjestetyn veronvuokrauksen suhde paikalliseen sääty-yhteisöön? Mitä reduktion jälkeen toimeenpantu kruunun verojen vuokraus merkitsi talonpojalle ja hänen oikeudelleen viljelemäänsä maahan ja kaskeamaansa metsään? Mitkä olivat ne alueelliset erityispiirteet, jotka selittävät sen, että nälkävuosina kapina nousi vain Käkisalmen läänissä?

Säätyläisistä eivät talonpoikien kanssa olleet tekemisissä vain kruununhovien isännät, vaan myös papistolla ja kaupunkien porvareilla oli kiinteät suhteet talonpoikiin. Mikä oli heidän roolinsa tapahtumissa? Käytettiinkö uskontoa tai kirkon instituutiota hyväksi kapinoinnin ja vastarinnan motivoinnissa? Esiintyikö näistä talonpoikaiston ulkopuolisista säädyistä kiihotusta? Mikä oli kurkijokelaisen talonpojan Lauri Kilapan harjoittaman talonpoikien kiihotuksen merkitys, alkuperä ja tavoite?

Yhteisötasolla on tarkasteltava kylä- ja pitäjätasoisien talonpoikaisen itsehallinnon merkitystä ja muotoja vastarinnan muotoutumiselle ja vastarinnan kanavana. Mitä muita kuin väkivaltaisia keinoja talonpojat käyttivät päämääriensä saavuttamiseksi? Keitä kapinaan ryhtyneet talonpojat olivat yhteisössään? Onko talonpoikaistossa havaittavissa sosiaalista tai taloudellista eriytymistä? Nousiko kapinaan jokin näistä ryhmistä vai leikkasiko väkivalta läpi koko talonpoikaisyhteisön? Mikä oli kapinasta syytettyjen talonpoikien johtajien rooli? Miten yksimielisyys kapinaan nousemisesta syntyi? Millaiset olivat ne kommunikaatioverkostot, joiden kautta kapinamieliala levisi? Mitkä olivat kapinallisten tavoitteet? Ja lopuksi, miten Käkisalmen pohjoisen läänin talonpoikaiskapina suhteutuu yleensä talonpoikaiskapinoista luotuihin yleisiin teoria-konseptioihin?

Nämä ovat tämän tutkimuksen johtolangat, joista liikkeelle lähtien pyrin selvittämään Karjalan talonpoikien esivaltaan kohdistaneen vastustamisen syitä, keinoja, vaikuttimia ja mahdollisuuksia. Matkan varrella törmätään uusiin, usein detaljien esiin tuomiin johtolankoihin.¹¹⁸ Kirjailija voi lukijaa harhauttaakseen antaa myös vääriä johtolankoja. Menneisyydessä ”vääriä” johtolankoja ei ole. Myös selityksen falsifioiminen auttaa ymmärtämään tutkielman suurta ongelmaa: mistä Karjalan talonpoikaislevottomuuksissa oli kysymys?

.....

118 Vrt. Ginzburg 1989, erit. s. 96–125.

III Karjala suurvalta-aikana

1. KARJALA VOITTOMAANA

Aina Pähkinäsaaren rauhasta lähtien oli Karjala Novgorodin, sittemmin Moskovan ja Ruotsin välisten rajakiistojen aiheena. Suomalaisen uudisasutuksen työntyessä itää kohti rajakahakat olivat yleisiä.¹ Ruotsalaiset valtasivat koko Korelan ujestin eli Käkisalmen läänin vuosien 1570–1595 sodassa. He pitivät lääniä hallussaan muutaman vuoden ja pyrkivät sissitoiminnasta huolimatta jo tuolloin keräämään verot. Täyssinän rauhassa alue jäi vielä Venäjän puolelle. Venäjän sisäiset levottomuudet vetivät Ruotsin mukaan uuteen sotaan ja Stolbovassa vuonna 1617 Inkerinmaa ja Käkisalmen lääni liitettiin Ruotsiin.²

71

1.1. Hallinto

Valloitetujen alueiden eli voittomaiden veronkannon ja hallinnon järjestäminen oli Ruotsin kruunulle hankalaa ja kallista. Siksi sotien runtelemat Käkisalmen lääni ja Inkeri annettiin vuonna 1618 verovuokralle Jakob de la Gardielle. Vuokrakausi jatkui vuoteen 1630.³ Tämän jälkeen Käkisalmen lääni oli pääasiassa kruunun verottamaa maata lukuunottamatta virkamiesten pieniä läänityksiä.⁴ Kruunun aikaa kesti parikymmentä vuotta.⁴

Uusi käänne alueen hallinto-oloissa tapahtui kuningatar Kristiinan palkitessa erityisesti 30-vuotisessa sodassa ansiotuneita aateliaisia sotapäälliköitä ja suurimpia kruunun velkojia läänityksillä ja lahjoitusmailla 1650-luvun alussa. Kristiinan läänitysten jakoa on

.....

- 1 Perusteellinen selvitys rajan siirtymisestä itään 1400- ja 1500-luvuilla on teoksessa Kirkinen 1976.
- 2 Kirkinen ja Könönen 1975, s. 111–149.
- 3 Grill 1949, s. 26–47, vuokrauksen päättymisvuodesta ks. s. 44; Korhonen 1953, s. 124 esittää vuotta 1628.
- 4 Valtion verotuskäytännön ja läänitysten kehittämisestä Käkisalmen läänissä 1600-luvun alkupuolella ks. Melander 1900, s. 111–322.

arvosteltu ja pidetty tuhlailevana sekä valtiontaloudelle turmiollisena. Mauno Jokipiin mukaan läänityspolitiikka oli yritys korvata palkka-armeijan sotapäällystön Westfalenin rauhan yhteydessä paljolti menettämät sotakorvaukset. Kysymys oli siis myös jälkikäteisestä palkanmaksusta.⁵ Erityisesti Kainuu, Pohjanmaa ja Käkisalmen lääni jaettiin ruotsalaisille ja balttilaisille aatelisille ja porvarisherroille. Läänitysten saajat eivät itse asuneet Käkisalmen lääniin muodostetuilla tiloillaan, vaan hovien taloutta hoitivat amtmannit, inspektorit ja hopmannit.⁶

Läänityksillä tarkoitetaan joko toistaiseksi tai saajan eliniäksi kruunun lahjoittamia maa-alueita, joilta läänityksen saaja sai kantaa verot. Lahjoitusmaille eli donaatioilla tarkoitetaan perinnöllisiä läänityksiä. Allodiaalidonaatiot annettiin rajoittamattomalla perintöoikeudella. Norrköpingin päätösten mukaiset donaatiot kulkivat perintönä saajan miespuolisille perillisille. Kreivi- ja vapaaherrakunnat periytyivät jakamattomina vanhimmalle pojalle ja saajalle kuului niissä myös paikallishallinto- ja tuomiovaltaa. Ostoja ja panttirälssi oli kruunun myymää tai lainoista pantattua maata, joka oli myös perinnöllistä.⁷

Suurin osa Käkisalmen läänin läänityksistä oli kreivi- ja vapaaherrakuntia, joskin syntyi myös yksi laaja ostorälssi. Tässä vaiheessa muodostuivat Käkisalmen pohjoiseen läänin Liperin, Kiteen ja Tohmajärven vapaaherrakunnat, Sortavalan ja Salmin kreivikunnat, Uukuniemelle ja Joukioon Nyyporin kreivikunta sekä Kurkijoelle Kruunuporin kreivikunta. Ilomantsi ja Pälkjärvi muodostivat pääosan valtavasta Cronstiernan ostorälssistä. Pielisjärvi kuului osana Pietari Brahen laajaan Kajaanin vapaaherrakuntaan.⁸ Kaarle XI:n aikana läänitysjärjestelmä purettiin ja läänitykset peruutettiin suurelta osin takaisin kruunulle ”isossa reduktiossa”, kuten vuoden 1680 valtiopäivillä tehdyn peruutus päätöksen toteuttamista kutsutaan. Peruutukset jatkuivat läänityksiin ja lahjoitusmailhin liittyvien säädösten vuoksi aina seuraavalle vuosisadalalle saakka.⁹

Isossa reduktiossa peruutettiin ensimmäiseksi kreivi- ja vapaaherrakunnat, jolloin suurin osa Käkisalmen pohjoisesta läänistä

5 Jokipii 1987, s. 239; Jokipii 1990, s. 50–51.

6 Jokipii 1956, s. 104–110, nimityksiä käytettiin lähes synonyymeinä. Amtmanni saattoi olla inspektorin tai hopmannin alaisena, joten virkanimike näyttää viittavan alempiarvoiseen tilanhoitajaan.

7 Ks. Brännman 1950 yleensä; Jokipii 1956, s. 19–25; Jokipii 1987, s. 236–237; Mäntylä 1987, s. 210.

8 Jokipii 1956, s. 41–48; Saloheimo 1976, s. 121–124.

9 Reduktiosta ks. Magnusson 1985.

palautui hyvin pian kruunun hallintaan. Seuraavaksi peruutettiin lahjoitetut kartanot ja Norrköpingin päätösten mukaiset donaatit, joiden verotulot ylittivät vuodessa 600 hopeatalaria. Sitten olivat vuorossa pienemmät läänitykset ja lopuksi alettiin puuttua myös pantti- ja ostorälsseihin. Monesti peruutus voitiin toimittaa vasta läänityksen saajan kuoleman jälkeen.¹⁰

Aluksi oli tarkoitus, että kruunu keräisi itse Käkisalmen läänin verot. Alueen talonpoikien asema olisi näin vakiintunut, mutta jo vuonna 1685 lähes kaikki läänin maa oli annettu veronvuokraajille eli arrendaattoreille.¹¹ Veronvuokraus jatkui Käkisalmen läänissä suuren pohjan sodan aikana vuonna 1710 tapahtuneeseen venäläismiehitykseen saakka. Uudenkaupungin rauhan 1721 jälkeen Ruotsille jääneitä nykyisen Pohjois-Karjalan alueita vuokrattiin edelleen kunnes järjestelmästä luovuttiin vuonna 1725.¹²

Käkisalmen läänin alue muodosti Novgorodin vallan aikana 1400-luvulla Vatjan viidenneksen pohjoisen osan joka tunnettiin nimellä Korelan ujesti. Paikallisen veronkannon perusyksiköiksi muodostuivat pogostat, jotka 1600-luvulle tultaessa jakautuivat suurpitäjiksi. Pogosta säilyi kuitenkin monin paikoin alueen nimityksenä. Ruotsalaiset muodostivat Korelan ujestin alueesta Käkisalmen läänin, jossa Etu-Karjalaa kutsuttiin eteläiseksi lääniksi ja Taka-Karjalaa pohjoiseksi lääniksi.

Ruotsin hallintoaikana Käkisalmen läänin ja Inkerinmaan ylimpänä hallinnollisena virkamiehenä oli kenraalikuvernööri, jonka toimipaikka oli 1600-luvun lopulla Narvassa. Kenraalikuvernöörin apuna toimi maaherra eli käskynhaltija (ståthollare), Inkerissä ja Käkisalmen läänissä omansa. Kenraalikuvernöörinkunta jakautui voutikuntiin. Koko Käkisalmen lääni oli 1680-luvun alussa yhtenä voutikuntana, sillä vuosisadan alun jako kahteen voutikuntaan oli purettu läänitysten vähennettyä kruununvoutien työmäärää.¹³

Vuonna 1689 jaettiin Käkisalmen lääni uudelleen eteläiseen ja pohjoiseen voutikuntaan. Voutikuntien välinen raja tuli kulkemaan Uukuniemen pitäjän pohjoisrajaa pitkin. Kruununvoudin työmäärä oli laajassa läänissä suuri ja kenraalikuvernööri halusi tehostaa hallintoa. Pienten sekaannusten jälkeen kruununvouti Diderich Boisman sai hallittavakseen eteläisen voutikunnan ja laajaan pohjoiseen voutikuntaan nimitettiin kruununvoudiksi

10 Mäntylä 1987, s. 230.

11 Kuujo 1959, s. 149–156; Kuujo 1963, s. 164–166; Saloheimo 1976, s. 312–318.

12 Saloheimo 1980, s. 282.

13 Forsström 1890, s. 80–81; Jokipii 1956, s. 97.

Hindrich Printz. Eteläinen ja pohjoinen voutikunta muodostivat alueellisesti ja väestöllisesti tasapainoiset kokonaisuudet, joista kummastakin laadittiin vuodesta 1689 omat läänintilinsä.¹⁴

Kruununvouti vastasi voutikunnan asioista ja myös laati voutikuntansa läänintilit. Huolimatta siitä, että Käkisalmen läänissä käytettiin vanhastaan käsitteitä eteläinen ja pohjoinen lääni (raja kulki Tiurulan ja Räisälän pitäjien välissä) oli läänintilit vuoteen 1689 saakka laadittu yhteisesti molemmista ”lääneistä”. Hallinnollisesti Käkisalmen lääni oli siis ollut yhtenäinen, vaikka kaikissa asiakirjoissa puhuttiinkin eteläisestä ja pohjoisesta läänistä.

Vuoden 1689 hallinnollisen muutoksen kautta Käkisalmen läänistä erottuu kolme aluetta. Pohjoinen voutikunta muodostaa oman kokonaisuutensa, taloudellisenä keskuksena Sortavalan kaupunki. Eteläisen voutikunnan pohjoisen osan, joka luettiin kuuluvaksi pohjoiseen lääniin, muodostivat Uukuniemen, Joukion, Tiurulan ja Kurkijoen pitäjät. Keskuspaikkana oli Kurkijoen pieni kaupunki. Kolmannen alueen muodostaa Käkisalmen eteläinen lääni eli voutikunnan eteläinen osa. Siihen kuuluivat Räisälä, Pyhäjärvi, Sakkola ja Rautu, sotilaallisena ja taloudellisena keskuksena Käkisalmen kaupunki linnoituksineen. (ks. kartta 1. s. 14.)

Pohjoinen voutikunta muodosti kaskiviljelyksestä pääasiallisen elantonsa saavan laajojen läänitysten ja rälssimaiden alueen. Toimeentulon kannalta pellon merkitystä on pidetty vähäisenä. Eteläinen lääni oli tiheästi asuttu. Peltoviljelyllä oli vanhastaan merkittävä asema, joskin myös kaskia poltettiin yhä yhteismetsissä.¹⁵ Läänitykset ja vuokra-alueet olivat alaltaan pieniä, mutta alustalaisia suurimmissa oli melkoisesti. Eteläisen voutikunnan pohjoisosaa muodosti väliin jäävän siirtymävyöhykkeen, jossa oli sekä laajoja hovileirejä että eteläiselle läänille tyyppillisiä pinta-alaltaan pieniä kruununhovien alaisia alueita.

.....

14 Aiempaa mainintaa läänin jakamisesta kahteen voutikuntaan vuonna 1689 en ole löytänyt. Siksi tässä esitetään jakoon liittyvät lähteet kokonaisuudessaan: Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 13.6.1688. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf; Kuningas kamarikollegiolle 10.7.1688. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 396; Kenraalikuvernööri Göran Sperling kruununvouti Diderich Boismanille 7.1.1689. VA 9762, s. 1137. mf; Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 6.3.1689. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf.

15 Saloheimo 1971, s. 17.

1.2. Väestö

Alueella asunut ”rahvaan” kerrostuma ei koostunut yksinomaan talonpojista. Populit olivat tilaa omistamattomia, mutta heillä oli yleensä oma asumus. He kaatoivat kaskia kylän yhteismailla ja olivat osakkaina talollisten kaskiyhtiöissä. Joskus he perustivat myös uudistiloja metsiin, viranomaisten luvalla tai ilman. Populi ei ollut välttämättä köyhä, vaan lähteissä esiintyy myös varakkainksi mainittuja populeita. Kauko Pirinen vertaa heitä Savossa edellisellä vuosisadalla merkittävään talollisten ja irtaimen väen väliin sijoittuneeseen ”kirvesmiesten” ryhmään.¹⁶ Ns. irtain väki muodosti liikkuvan väestönosan, joka elätti itseään renkinä, piikana tai muilla tilapäisluonteisilla töillä.¹⁷

Talonpoikien ryhmässä näkyy myös ammatillista erikoistumista. Sepät, räätälit ja suutarit olivat välttämättömiä maaseudullakin ja usein näitä toimia hoiti maanviljelynsä ohella talonpoika. Kaupungeissa oli ”puhtaammin” käsityön harjoittajia. Käkisalmen läänin erikoisuutena oli myös varsin vilkas maakauppa, joka oli merkantilismin oppien mukaisesti kielletty muualla maassa. Rajan takaa Venäjän Karjalasta haettiin erityisesti suolaa. Ilmeisesti rajan yli käyty salakauppa oli yleistä.

Talonpojat hoitivat lukuisia virallisia ja puolivirallisia tehtäviä ja luottamustoimia. Kymmenikät olivat alueidensa veronkannosta vastaavia talonpoikia. Talonpoikien valitsevat lautamiehet edustivat yhteisöä käräjillä, toimittivat haasteita, olivat mukana verojen keruussa ja arvioissa, tarkastivat rajoja ja sovittelivat kaskiriitoja. Sen sijaan tärkeässä asemassa olleet pitäjien nimismiehet lukeutuivat jo lähelle säätyläistöä. Usein kappalainen tai nimismies toimi pitäjänkirjurina.¹⁸

Myös seurakunnan luottamustoimet olivat talonpoikien hoidossa. Tärkein näistä oli kirkonisäntä eli kirkkoväärti. Kirkon kuudennusmiesten tehtävänä oli huolehtia seurakuntalaisten kirkossa ja kinkereillä käynnistä ja toimia papin ja kirkkoherran apuna erilaisissa toimissa. Kuudennusmiehille sälytettiin 1600-luvun aikana myös joukko veronkantoon liittyviä tehtäviä.¹⁹ Myös kirkon viinikassanhoitajan luottamustoimi oli merkittävä.

.....
16 Voionmaa 1969 (1915), s. 154; Pirinen 1963, s. 113–119.

17 Nimitys ”irtain väki” perustuu asiakirjoissa käytettyihin nimekkeisiin, esim. ”löösdrengh” (irtolaisrenki), ”lööskona” (irtolaisnainen).

18 Saloheimo 1976, s. 92–97 ja s. 307–311.

19 Ursin 1961, s. 84–113.

Hoveissa oli omat virkamiehensä. Talonpoikaista alkuperää oleva pristaavi huolehti hovin töiden tekemisestä, mm. johti päivätoiden hyväksikäyttöä hovin töissä. Raipparangaistusten toimeenpanosta huolehtimaan tarvittavaa piiskuria sanottiin profossiksi. Profossin virkaa saattoi toimittaa joku paikallinen talonpoika, jolle maksettiin hovista palkka. Kuolemantuomiot pani täytäntöön kullakin käräjäpaikalla hovioikeuden määräyksestä ja kenraalikuvernöörin toimeksiannosta kenraalikuvernöörikunnan yhteinen kiertävä pyöveli.²⁰

Talonpoikien epävirallisia luottamusmiehiä olivat Käkisalmen pohjoisessa läänissä mieromiehet, jotka valittiin kansankokouksissa ja joiden tehtävänä oli toimittaa talonpoikien laatima valitus kenraalikuvernöörille tai kuninkaalle. Mieromiehiä lähetettiin myös pitäjän edustajiksi kokouksiin ja heitä pidettiin kriisitilanteissa jonkinlaisina neuvonantajina.²¹

76

Vuonna 1690 läänin savuluetteloihin merkityistä yli 6 000 tilasta noin 3 500 sijaitsi pohjoisessa voutikunnassa, joka käsitti noin 3/4 läänin pinta-alasta. Pohjoisen voutikunnan asutus oli eteläistä harvempaa, mutta kyläasutus oli alkanut muotoutua jo varhain myös nykyisen Pohjois-Karjalan alueella. Veijo Saloheimon mukaan 1680-luvulla 75 % taloista kuului kyläasutuksen piiriin, 11 % taloista sijaitsi pareittain ja loput, vain 14 % oli yksittäisinä asutuspisteinä erämaassa.²² Eniten asukkaita oli laajassa Pielisjärven pitäjässä, mutta tiheimmillään asutus oli Sortavalan kaupungin ympäristössä. Taajaan asuttuja alueita pohjoisessa voutikunnassa olivat myös Kiteen ja Liperin pitäjät.²³

Eteläisen voutikunnan pohjoinen osa oli kokonaisuudessaan varsin tiheästi asuttu. Voimakkaimmin asutus keskittyi Kurkijoen pitäjän alueelle. Uukuniemen ja Joukion pitäjät käsittävän laajan

.....
20 Saloheimo 1976, s. 272–273 ja s. 306. Saloheimo samastaa profossin ja pristaavin toimet, nähden eron lähinnä kielellisessä alkuperässä. Kuitenkin esimerkiksi Liperissä ja Tohmajärvellä toimet ja niiden tehtävät olivat käräjäpöytäkirjojen mukaan erilliset. Liperin kesä- ja syyskäräjät 1.–4.10.1689, s. 130v–131. gg 8; Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 10.–15.2.1690, s. 15v. gg 9; tietoja pyövelin kierroksista pitäjien käräjäpaikoilla on läänintilien verifikaateissa, ks. esim. VA 9767, s. 1648. mf; VA 9778, s. 1424. mf; kuolemantuomiota ei saanut toimeenpanna kuin pyöveli, joten kun kenraalikuvernöörin oma pyöveli kuoli vuonna 1692, eikä uutta saatu tarpeen sattuessa hankittua, jouduttiin jopa lainaamaan Viipurin läänin pyöveliä, ks. VA 9775, s. 1641. mf.

21 Jokipii 1959a, s. 5–65; Kuujo 1960, s. 452–456.

22 Saloheimo 1971, s. 223.

23 Ks. Katajala 1990, s. 100.

Nyyporin hovin alaisuudessa oli myös runsaasti talonpoikia. Koko eteläisen läänin alue oli myös taajaan asuttua ja väestö sijoittui tiheässä oleviin kyliin.

Arvioitaessa alueen kokonaisväestömäärää 1600-luvun lopulla on käytettävä varsin summittaista menetelmää, jossa päätellään verotusyksikkönä käytetyn savun eli ruokakunnan koko. Käkisalmen läänin verotukseen liittyvä ”väestökirjanpito” poikkesi muun Ruotsin valtakunnan kirjanpidosta. Oman ongelmansa väestöarviolle aiheuttaa alueella lähes koko 1600-luvun vaikuttanut voimakas muuttoliike. Myös alueen 1600- ja 1700-lukujen taitteen seurakunnalliset lähteet ovat hyvin fragmentaarisia. Tämän vuoksi muualla valtakuntaan sovelletut matemaattiset väestömäärän laskentaperiaatteet eivät sovi Käkisalmen lääniin.²⁴

Savujen kokonaismäärälle valitaan kerroin, jonka avulla saadaan arvio alueen väestöstä. Eri tutkijoiden käyttämät kertoimet vaihtelevat viiden asukkaan ja yli kymmenen hengen ruokakunnan välillä. Ilmeisesti ruokakunnat olivat 1600-luvulla melko suuria, sillä etenkin pohjoisessa voutikunnassa harjoitettu kaskiviljely vaati aika-ajoin paljon työvoimaa. Neljästä kuuteen aikuista käsitävä ruokakunta näyttää käytettävissä olevan lähteistön valossa olleen nykyisen Pohjois-Karjalan pohjoisosissa yleisin.²⁵ Koska aineisto antaa tietoja vain ripillä käyneistä seurakuntalaisista, on keskimääräistä ruokakuntaa arvioitaessa lisättävä saatuun lukuun muutama lapsi. Kertoimeksi on täten valittu luku kahdeksan.²⁶

Sekä menetelmän että aineiston aiheuttaman epävarmuuden vuoksi on korostettava, että kysymyksessä on suuntaa antava arvio väestön määrästä. Koko Käkisalmen läänin alueen väestön määräksi tulee edellä mainituin perustein vuonna 1690 noin 50 000 asukasta. Pohjoisessa voutikunnassa väkeä oli 28 000 ja eteläisessä voutikunnassa 22 000 asukasta. Eteläisen voutikunnan väkiluvusta pohjoisosan osalle tulee 14 000 ja eteläisessä läänissä oli noin 8 000 asukasta.

.....
24 1600-luvun väestömäärän arvioinnin yleisistä periaatteista ks. Muroma 1991, s. 72–86; Käkisalmen läänin väestömäärän arvioinnin perusteet on selitetty seikkaperäisemmin teoksessa Katajala 1990, s. 19–21.

25 Kertoimen hakemisessa on käytetty Nurmeksen rippikirjan vuosilta 1680–n. 1710 aineistoa, josta on laskettu ruokakuntien henkilöluvun mediaani. Tulosta on verrattu lähialueilta tehtyihin väkilukuarvioihin. Ks. lähemmin Katajala 1990, s. 20–21. Tuloksia on verrattu myös Venäjän Karjalan väestömäärän arvioihin. Tšernjakova 1988, s. 130.

26 Länsi-Suomessa kertoimena on käytetty yleisesti lukua 7,5. Muroma 1991, s. 74.

Käkisalmen läänin väestössä tapahtui suuria muutoksia 1600-luvun aikana. Vuosisadan alussa lähes kokonaan karjalaisen ortodoksiuskoisen väestön tilalle hivuttautui lännestä ja etelästä suomalaista luterilaista väestöä. Karjalainen väestö muutti alueelta Venäjälle lähes kokonaan 1650-luvun ns. ruptuurisodan aikana.²⁷ Tilalle tuli nopeasti uusi läntinen asujaimisto. Vaikka karjalaisperheitä palailikin hiljalleen entisille asuinalueilleen, säilyi koko lääni selvästi suomalaisen asutuksen käsissä.²⁸

Ortodoksista karjalaisväestöä jäi kuitenkin jonkin verran alueelle, etenkin rajapitäjiin Ilomantsiin, Salmiin ja Suistamolle, mutta myös Liperiin ja Pielisjärvelle. Suomalaisen ja karjalaisen väestön väliset suhteet eivät olleet aina lämpimät, muutamien käräjäpöytäkirjoista löytyvien esimerkkien valossa voi olettaa asian olleen ennemminkin päin vastoin. Sortavalalainen porvari Klemetti Pesu juopotteli vuonna 1689 Pirtana Kauronpojan kanssa. Klemetti jätti tupakkaa leikattuaan puukkonsa käden ulottuville. Pirtana kysyi häneltä: ”*Miksi sinä laitat puukkosi kätesi alle?*”, johon Klemetti vastasi: ”*Ei saa koskaan juoda ryssien kanssa jos ei ole puukkoa käden alla*”. Seurauksena oli tappelu.²⁹

Kaksi karjalaisnaista, joista toinen oli nuori tyttö, väittivät Salmisissa vuonna 1686 suomalaistalonpojan sekaantuneen lehmään. Teosta verekseltä tavatulle oli luvassa ankara rangaistus. Hänet tuli tuomita kaivettavaksi elävältä saman eläimen kanssa maahan tai tulella poltettavaksi.³⁰ Kuulustelussa todistajalausunnot murenivat ja mies vapautettiin syytteestä. Suomalaiset lautamiehet sanoivat, että paikkakunnan venäläiset (karjalaiset) kantavat suomalaisille sellaista vihaa, että heti kun voisivat ottaisivat nämä hengiltä. Karjalaiset eivät suvaitse suomalaisten asuvan heidän keskellään ja siksi he tekevät näille kaikenlaista haittaa. Syytteen nostanut karjalaisnainen tuomittiin sakkohin, lyömään itseään suulle tunnus- taen valehdelleensa ja poistumaan käräjäsalista selkällä.³¹

27 Jussi T. Lappalainen on hyvin perustein esittänyt, että vuosien 1656–1658 sodasta käytettäisiin nimitystä Kaarle X Kustaan Venäjän sota. Lappalainen 1972, s. 20–23. Tässä käytetään kuitenkin sekaannusten välttämiseksi paikallishistoriallisessa kirjallisuudessa vakiintunutta ruptuurisota-nimeä.

28 Väestön muuttoliikkeistä Käkisalmen läänissä ks. Saloheimo 1974; Saloheimo 1976, s. 73–91 ja s. 141–158.

29 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 36v–37. gg 10.

30 Kysymyksessä on 1600-luvulla käytössä ollut Kuningas Kristoferin maanlaki vuodelta 1442 (KrML). Sivunumerot viittaavat vuonna 1978 ilmestyneeseen lain uusimpaan suomennokseen. Törkeitten asiain kaaren kohta 14. KrML. 1978, s. 135.

31 Salmin ja Suistamon kesä- ja syyskäräjät 20.–23.10.1686. s. 135v–136v. gg 5.

Liperiin jääneestä karjalaisasutuksen ”taskusta” Sotkuman kylästä ollut lautamies Lauri Hartikainen joutui syytetyksi vaimonsa murhasta. Vaimo, joka oli useiden todistusten mukaan armoton juoppo, löytyi eräänä talviyönä kuolleena naapurin pellolta. Hartikaisen oli nähty edellisenä päivänä kurittaneen jälleen juovuksissa ollutta vaimoaan. Syytteet murhasta todettiin perättömiksi. Hartikaisen mielestä syytteet johtuivat siitä, että naapurikylien suomalaiset tahtoivat pahaa hänelle, koska hän on karjalainen.³²

1.3. Verotus

Tietoja Käkisalmen läänin varhaisesta verotuksesta on säilynyt vuodelta 1500 Vatjan viidenneksen verokirjassa. J. V. Ronimuksen vuonna 1906 toimittaman verokirjan mukaan laskettiin Etu-Karjalassa vero obsien mukaan, Taka-Karjalassa taas täysikasvuisten miesten lukumäärän eli jousien mukaan. Sekä jousi että obsa laskettiin yhteismitallisen veroyksikön auran tai aatran (ruots. ader) kolmannekseksi.³³ Obsa määriteltiin ensimmäisen kerran ruotsalaisen veronkantojärjestelmän suhteen vuonna 1622, jolloin kuningas Kustaa II Aadolf määräsi sen suuruuden 30 tynnyrialaksi.³⁴

Verotuksessa esiintyneen epämääräisyyden vuoksi määrättiin vuonna 1653 jo aiemmin Inkerinmaalla toimitettu obsalaskelma pantavaksi toimeen myös Käkisalmen läänitetyillä alueilla.³⁵ Etu-Karjalassa obsa oli ollut käytössä jo pitkään, Taka-Karjalassa uudistus merkitsi usein väkivaltaisiakin verotuksen muutoksia, kun vanhoja nautintoja arvioitiin uusiin mittoihin.

Obsalukua arvioitaessa huomioitiin läänitysalueen tulot, myös myllytullit ja kalastamojen tuotot. Hopeatalareina lasketun yhteisumman jako 45:llä osoitti kunkin alueen obsamäärän. Koska hopeatalari jakautui pienempiin yksiköihin äyriihin ja penninkeihin ja käytössä oli 32-jakoinen rahajärjestelmä, muodostui moniin obsalukuihin hankalia murtolukuja.³⁶ Uusi obsalaskelma suoritet-

32 Liperin talvikäräjät 12.–15.2.1688. s. 95–98. gg 7.

33 Novgorodin vatjalaisten viidenneksen verokirja v. 1500. 1906, s. 93–94; Kuujo 1959, s. 14–15, s. 30–33 ja s. 42.

34 Melander 1896, s. 629; venäläisaikaisen Karjalan arvioverotuksen sovelluksesta Ruotsin kameraalisiin oloihin ks. Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta II. 1991, s. 7–16.

35 Kuujo 1959, s. 122.

36 Kuujo 1959, s. 123; rahajärjestelmästä 1600-luvulla ks. Tingström 1985, s. 12 ja s. 24–47.

tiin vuoteen 1655 mennessä. Ruptuurisodan 1656–1658 aiheutettua läänissä tuhoja suoritettiin vuonna 1666 obsalukujen tarkistus eli revisio, jolloin obsalukuja laskettiin pitäjittäin huomattavasti. Sodan taloudellisten vaikutusten hälvettyä nostettiin obsaluvut vuonna 1678 takaisin vuoden 1655 tasolle.³⁷

Käkisalmen läänin erikoisuutena oli arvioverotus, joka tunnettiin jo venäläisaikana. Verot määrättiin veronkantopiireittäin, joi-na 1600-luvulla toimivat pitäjät. Pitäjissä verot jaettiin 1600-luvun alkupuolella maksettavaksi vuosittain arvioidun talonpoikien keskinäisen varallisuussuhteen perusteella. Läänitysjärjestelmän seurauksena siirryttiin 1650-luvulta lähtien kiinteään suoritukseen vuotuisessa arviossa määrättyä verotusyksikköä, arviouruplaa kohden.³⁸ Läänityksen hoitajan saama veromäärä vaihteli tällöin kulloinkin määrättyjen arviouruplien mukaan.

Vuotuisen arvion suorittivat vuosisadan alkupuolella talonpoikien valitsemat arviomiehet ja läänityskaudelta lähtien läänityksen tilanhoitaja yhdessä arviomiesten tai lautamiesten kanssa. Arviossa otettiin huomioon kaikki talon tuottava omaisuus: työkuuntoiset miehet, hevoset ja muut kotieläimet, kalastus ja metsästysvälineet, peltokylvöt ja kaskisadot. Kysymyksessä oli siis tilakohtainen omaisuusvero. Suoritettuna arvion perusteella määrättiin talolle arviouruplaluku, verotettavan omaisuuden arvo.³⁹ Arviovero oli tärkein alueen veroista, sillä se muodosti esimerkiksi Suojärvellä 86 % koko verorasituksesta, jos mukaan ei lasketa erilaisia virkamiehille maksettuja palkkioita.⁴⁰ Arvioverotus soveltui nimenomaan kaskitalouteen, koska se otti huomioon vuosittaiset vaihtelut kylvöpin-ta-aloissa.

Verot jakautuivat vakinaisiin veroihin (ordinarie rännta) ja ylimääräisiin veroihin (ekstraordinarie tai ovissa rännta). Ylimääräisillä veroilla oli taipumus muuttua kiinteiksi, vakinaisiksi veroiksi. Vakinaisista veroista arvioveron ohella tärkein oli Venäjän ajalta periytyvä päävero, joka vastasi muualla valtakunnassa maksettavaa manttaalirahaa.⁴¹

Merkittävimpiä ylimääräisiä rasituksia olivat kyytimaksut, työ- ja apurahat sekä sotaväen ylläpitämiseksi kerätty statiovero, joka

37 Kuujo 1959, s. 123–136.

38 Pielisjärven osalta Jokipii 1956, s. 177–179; muuten Kuujo 1959, s. 141–145.

39 Voionmaa 1969 (1915), s. 253–262; Kuujo 1959, s. 81–87; Saloheimo 1976, s. 98; Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta II. 1991, s. 7–16.

40 Kuujo 1959, s. 145.

41 Melander 1896, s. 632–633; Kuujo 1959, s. 178–180.

muodostui kiinteäksi suoritukseksi vuoteen 1631 mennessä. Muita talonpoikien rasitteita olivat päivätyöt, jotka talonpojat saattoivat ennen verojen vuokraamista suorittaa ”kolurahoina”, sekä kapakkarahat. Lisäksi vuodesta 1628 lähtien kerättiin ns. pieni sota-apu. Muita lisämaksuja olivat myllyverot, osakalat, teinirahat, kihlakunnantuomarin- ja laamanninrahat sekä käräjäkapat.

2. REDUKTIO, FEODALISMI JA MAANLUONTO

Vuosien 1680, 1682 ja 1686 valtiopäiväpäätöksillä toteutettiin Ruotsin valtakunnassa iso reduktio. Suuri osa aatelin läänityksistä sekä pantti- ja ostorälssistä peruutettiin kruunulle. Reduktion perusteita voidaan tarkastella useammasta lähtökohdasta. Tärkeimpänä pontimena oli suurvallan sotilasmenojen ja kasvaneen virkamiehistön rasittaman valtiontalouden kohentaminen. Aloite reduktioon tuli talonpoikaissäädystä.⁴² Alemmat säädyt pyrkivät rajoittamaan aatelin valtaa. Kuninkaan yksinvaltaa laajentanut Kaarle XI käytti tilannetta hyväkseen ja ajoi reduktiopäätöksen läpi.⁴³ Kysymys oli siis valtion rahoituskriisistä, säätyjen valtataistelusta ja kuninkaan pyrkimyksestä yksinvaltaan, absolutismiin.⁴⁴

Ruotsalaista 1600-luvun talouspolitiikkaa hallitsi kaksi käsitystä valtiontalouden järjestämisestä. Ennen reduktiota vallinnut aatelin suosima linja lähti siitä, että valtio sai tulonsa enimmäkseen epäsuorista veroista, kuten tulleista ja muista elinkeinoelämälle asetetuista maksuista. Toisen näkemyksen mukaan, jota edustivat alemmat säädyt, tulot oli kerättävä pääosin kiinteästä maaverosta. Runsaasti uusia kruunun maaveron maksajia luonut reduktio oli siis myös talouspoliittinen linjakysymys.⁴⁵

Vaikka aloite reduktioon tulikin muodollisesti alemmista säädystä, oli myös suuri osa ritarihuoneesta reduktion takana. Valittavana oli joko suostuntaverojen kanto aatelilta tai läänitysten

.....
42 Rosén 1962, s. 642–644; Jutikkala 1983, s. 19; Magnusson 1985, s. 21–25.

43 Rosén 1962, s. 643; Magnusson 1985, s. 9–10.

44 Anderson 1974, s. 187–188; Magnusson 1985, s. 26–28.

45 Nilsson 1977, s. 145–147.

reduktio. Vain ylhäisaateli oli hyötynyt merkittävästi läänityksistä. Alempi virka-aateli valitsi mieluusti läänitysten peruutuksen välttääkseen ylimääräiset suostuntaverot.⁴⁶

Ylhäisaatelille reduktio merkitsi läänityksiin perustuneen mahdin murtumista. Kuitenkaan sen erityisoikeuksiin ei puututtu, eikä sen poliittinen merkitys suinkaan hävinnyt. Rälssin alta vapautuneet talonpojat, jotka olivat olleet reduktion ”takuumiehinä” valtiopäivillä, eivät päässeet juurikaan hyötymään uudesta asemastaan kruunun alamaisina. Kruunu keräsi saatavansa vähintään yhtä tarkkaan kuin aatelikin.⁴⁷

Tiloillaan asuneet aateliset eivät luopuneet hoveistaan ja kartanoistaan vapaaehtoisesti. Inkerinmaan ja Käkisalmen läänin ritarihuone jätti kuninkaalle vuoden 1680 alussa valituksen reduktiosta ja sen toimeenpanoon liittyneestä revisiosta.⁴⁸ Inkerissä oli paljon aatelisten hoveja. Valituksen mukaan Inkerinmaalla ei tulisi lainkaan toimeenpanna reduktiota tai revisiota. Aatelisten täytyi lähteä reduktiossa menettämiltään tiloilta, eivätkä he saaneet edes vuokrata entisiä tiluksiaan. Kuningas vastasi, että kruunun omaisuuden hallinta riippui täysin hänen tahdostaan, eikä muiden ollut soveliasta puuttua siihen. Jos joku kuninkaan uskollisista palvelijoista joutuisi reduktion vuoksi puutteeseen, oli siitä tehtävä selvitys. Sitten kuningas voisi auttaa reduktiosta kärsineitä harvintansa mukaan.⁴⁹

Aatelin vaikutusvalta valtakunnan asioihin oli heikentynyt jo 1670-luvulta lähtien valtaneuvoston menettäessä merkitystään. Björn Asker katsoo, että valtion eli kruunun muodostivat 1600-luvulla virkamiehet, jotka käyttivät valtaa ja eritoten toimeenpanovaltaa. Asker osoittaa, että aateli menetti 1600-luvun puolivälin jälkeen nopeassa tahdissa otteensa keskeisiin virkoihin. Esimerkiksi kihlakunnantuomarin toimet miehitettiin hiljalleen alemmasta säätyläistöstä käsin.⁵⁰

Askerin mukaan valtion hierarkiassa vanha eliitti korvautui uudella vuoden 1680 tienoilla. Tämä kehitys oli yhteydessä pitkän ajan muutokseen ruotsalaisessa yhteiskunnassa. Valtion virkamies-

46 Magnusson 1985, s. 16.

47 Mäntylä 1987, s. 231.

48 Kuningas Johan Gabriel Stenbockille ja Gustaf de la Gardielle 30.1.1680. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 87–88.

49 Kuninkaan päätös 18.2.1681. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 146–150.

50 Ks. Asker 1987, s. 228; virka-aatelin merkityksestä ks. Tiipponen ja Ylikangas 1992, s. 29–32.

ten lukumäärä ja toimintakompetenssi kasvoi valtavasti vuosisadan aikana. Suljettu ylhäisaateli ei sen vuoksi voinut enää domi-
noida yhteiskuntaa, vaan virkamiesten rekrytointipohja laajeni pe-
rusteellisesti.⁵¹ Upseerien osuus siviilivirkojen hoidossa oli merkit-
tävä.⁵² Täten reduktio oli myös valtakuntaa palvelevan uuden vir-
kamieskunnan edun mukainen heikentäessään aatelin asemia.

Ruotsia suurvalta-aikana on kuvattu saksalaisesta keskustelusta
lainatun ”machtstaat” -käsitteen avulla sotilasmahdin ylläpitoon
sekä armeijan toiminnan turvaamiseen keskittyvänä ja väestön
taloudellisia hyödykkeitä ja ihmismateriaalia tehokkaasti hyödyn-
tävänä ”totaalivaltiona”. Tämän näkökulman kautta valtakunnan
sisäistä kehitystä tarkastelevat tutkijat ovat korostaneet valtion kes-
kittymisen ja valtiovallan tunkeutumisen paikallistasolle keskeistä
merkitystä suurvalta-ajan ilmiöiden ymmärtämiselle.⁵³ Valtion kes-
kittyminen sekä virkamieskoneiston kehittyminen ja toisaalla sota-
koneiston huoltoon voimansa ponnistava ”machtstaat” eivät ole
vastakkaisia näkökulmia, vaan ne ovat saman ilmiön eri puolia
Ruotsin valtakunnan kehityksessä kohti modernin valtion raken-
teita.

Reduktioon johtanutta 1600-luvun kehitystä voidaan tarkastella
kahdesta lähtökohdasta käsin. Vanhemman käsityksen mukaan
aateli läänitystensä ja asemansa turvin pyrki laajentamaan vaiku-
tusvaltaansa yhteiskunnassa. Feodaalisten käytäntöjen yleistymi-
nen läänityksillä johti alempien säätyjen vastarintaan.⁵⁴ Uudempi
näkemys lähtee siitä, että 1600-luvun valtiollisen kehityksen kes-
keinen piirre on keskusvallan ja sen muodostaneen byrokratian,
virkamiehistön pyrkimys valta-asemiensa vahvistamiseen. Yhteen-
törmäys ylhäisaatelin privilegioiden ja pyrkimysten kanssa oli väis-
tämätön.⁵⁵

Nämä näkökulmat antavatkin kaksi lähtökohtaa sekä valtakun-
nallisella että paikallisella tasolla tehtyjen ratkaisujen ja esiintynei-

51 Asker 1983, s. 4–10; Asker 1990, s. 90.

52 Ks. Artéus 1982, s. 48–67. Artéus käsittelee 1700-lukua, mutta hänen tuloksistaan voidaan päätellä myös kehityslinjoja 1600-luvun lopulla.

53 Keskustelua ”machtstaatista” on käyty pääosin yhteispohjoimaisen projektin ympärillä. Keskustelun teemoista saa käsityksen keskitetystä teoksesta: Magt-
staten i Norden i 1600-tallet og de sociale konsekvenser. Rapporten til den
XIX nordiske historikerkongres Odense 1984. Bind I. Odense 1984; useat
artikkeleista on julkaistu myös aikakauskirjassa *Scandinavian Journal of His-
tory* 1985. Vol 10. No 4; aihepiiriä käsitellään myös em. projektiin liittyen
valmistetussa väitöskirjassa Villstrand 1992, erit. s. 4–9.

54 Magnusson 1985, s. 29–32.

55 Magnusson 1985, s. 12–17.

den ristiriitojen tarkasteluun. Valtakunnan tasolla arvioinnin pohjaksi voidaan ottaa näkemys keskusvallan voimistumispyrkimyksistä. Kuitenkin paikallistasolla niin säätyläisten kuin talonpoikienkin aseman määritti suhde kruunuun ja rälssiin.

Keskiaikaiseen eurooppalaiseen desentralisoituneeseen järjestelmään viittaavan feodalismikäsitteen käyttäminen kuvaamaan pohjoismaisen 1600-luvun valtiorakenteen merkantilistista talouspolitiikkaa on ongelmallista. Marc Bloch huomautti jo 1930-luvulla feodalismien käsitteen hämärtyneen tarkoittamaan lähes kaikkea auktoriteetin väkivaltaista käyttöä.⁵⁶ Pohjoismaissa käsitettä on käytetty viittaamaan 1600-luvun yhteydessä jo aikaisten formuloidun teorian maan omistuksen, hallinnan ja nautinnan suhteesta kruunuun ja sen edustajana kuninkaaseen.⁵⁷

Feodalismilla sanotaan olevan kahtalaiset juuret, vasallius ja läänityslaitos. Ruotsin 1600-luvun yhteiskuntamuodostuma, jota on nimitetty feodalismiksi tai feodaaliseksi, on sukua nimenomaan läänityslaitoksesta lähtevälle feodalismikäsitteelle. Kunin-gas luovutti maata talonpoikiseen sovittuja palveluksia vastaan yksityisille henkilöille. Mauno Jokipii on tehnyt jaon keskiaikaiseen feodalismiin ja Kustaa Vaasan ajoista lähtien kehittyneeseen uusfeodalismiin. Jälkimmäistä luonnehti läänitysten muuttuminen valtion viranhoitoon kuuluvaksi etuisuudeksi, jolloin läänityslaitos sai palkkausjärjestelmän piirteet.⁵⁸

Feodaaliseksi käsitetyt teorian perusteet lausui julki valtakunnandrotsi Pietari Brahe kuningatar Kristiinan kruunajaisvaltiopäivillä vuonna 1650. Brahe sanoi aatelisten olevan valtakunnan välitömiä alamaisia (*immediate*), mutta talonpoikien vain välillisiä alamaisia (*mediate subditi*). Brahen mukaan talonpojat olivat oikeudellisesti alamaisia suoraan aatelille ja vasta lääninherransa kautta kruunulle.⁵⁹

Eino Jutikkala kutsuu feodaaliseksi sellaista yhteiskuntaa, jossa valtio luovuttaa yksityiselle valtaansa ja tehtäviään siten, että maan

.....
56 Bloch 1989, s. 422.

57 "Feodalismi" lienee yksi historiallisen tutkimuksen käyttämistä ongelmallisimmista yläkäsitteistä. Käsitteen alkuperää ja käyttöyhteyksiä on suomessa esitellyt artikkelissa Männikkö 1978, s. 203–214. Tässä työssä seurataan pitkälti Eino Jutikkalan esittämää kokonaishahmoa pohjoismaisesta feodalismista.

58 Jokipii 1956, s. 13–22; Jokipii 1987, s. 232.

59 Heckscher 1936, s. 333; Magnusson 1985, s. 14; Eino Jutikkala viittaa talonpojan historiassaan opin formulointiin 1700-luvun alun lähteiden kautta, Jutikkala 1942, s. 341–342; Jutikkala 1952 (1942), s. 142–143 ja lähdeittä mainitsematta Brahen puheeseen, Jutikkala 1942, s. 359; Jutikkalaan tukeutuen myös Jokipii 1956, s. 99.

omistajasta tulee esivalta tällä maalla asuville ihmisille. Kustaa Vaasan ajoista lähtien kruunulla katsottiin olevan ylin omistusoikeus *dominium plenum* valtakunnan maahan. Tämän lisäksi oli erotettavissa maan hallintaoikeus *dominium directum*, joka antoi oikeuden maan tuottoon (veroon) ja maan perinnöllinen nautintaoikeus (oikeus viljelykseen) *dominium utile*.⁶⁰

Omistusoikeudellaan kruunu saattoi luovuttaa hallinta- tai nautintaoikeuden aateliselle tai talonpojalle. Tämä oppirakennelma muotoiltiin vasta 1700-luvun alussa, mutta sitä sovellettiin käytännössä jo 1500-luvulta lähtien. Feodaaliseksi kutsuttu teoria maanomistuksen ja sen hallinnan luonteesta vaikutti voimakkaimmin – myös mentaalaisella tasolla – 1600-luvun lopulla.⁶¹ Tiukimmin tulkiten ei talonpoikaista maan omistusoikeutta ollut lainkaan ennen yhdistys- ja vakuuskirjaa 1789. Vain perintötiloilla talonpojalla oli perinnöllinen nautintaoikeus, johon kuului myös oikeus pantata tai myydä tila. Muutoin talonpoika oli periaatteessa tilan vuokraajan asemassa, jolloin kruununtilojen ja rälssitilojen nautinta- ja hallintaoikeus oli kruunulla tai lääninherralla.⁶²

Käkisalmen läänissä reduktion jälkeen toimeenpannun veronkanto-oikeuden vuokrauksen yhteydessä laadituissa vuokrasopimuksissa kruunu siirsi vuokrasummaa vastaan yksityishenkilölle oikeudet vuokratun alueen talonpoikien veroihin sekä alueella sijainneeseen hoviin. Talonpoikien verojen vuokraaminen merkitsi käytännössä sitä, että kruunu luovutti maan hallintaan ja nautintaan liittyvää valtaansa veronvuokraajille siinä määrin, että nämä tulivat edustamaan talonpojille ensimmäistä esivaltaa paikallisyhteisössä. Voittomaan vuokrattujen alueiden talonpojat olivat suhteessa viljelemäänsä maahan samankaltaisessa asemassa kuin aatelisille läänityksinä luovutettujen tilojen talonpojat.

Vuokraajalla oli kruunun valta antaa sijoituskirjoja tiloille asetettaville talonpojille. Muutamia näiden sijoituskirjeiden (inrymmningszedel) kopioita on säilynyt muiden asiakirjojen liitteinä. Sijoituskirjassa ilmoitetaan tila, johon talonpojalle annetaan viljelyoikeus. Samoin siinä kerrotaan tilalle myönnettyistä verohuo-

.....
60 Jutikkala 1977, s. 41 ja 45; Eino Jutikkala selvittää käsityksensä pohjoismaisen feodalismin luonteesta kiteytyneesti teoksessa Jutikkala 1978 (1965), s. 46–59.

61 Jutikkala 1942, s. 341–342; Jutikkala 1952 (1942), s. 142–143.

62 Jutikkala 1977, s. 45; Jutikkala 1983, s. 34–35; Magnusson 1985, s. 14; Loit 1979, s. 38–41.

jennuksista.⁶³ Nautinnalle haettiin usein käräjiltä vahvistus.⁶⁴

Minkäänlaista perintöoikeutta ei sijoituskirja eikä tilasta mahdollisesti joskus suoritettu kauppahinta antanut. Talonpoika ei saanut myydä eikä pantata hänelle sijoituskirjalla annettua tilaa. Kaupankäynti talonpoikaistiloilla oli varsin yleistä lähes koko 1600-luvun ennen vuokrausaikaa. Erityisesti maakunnan karjalaisväestö myi ja osti vielä 1680- ja 1690-luvuillakin sitkeästi tilojaan.

Vuoden 1688 alussa puitiin Liperin käräjillä riitaa veronvuokraaja Simon Hoppenstångin ja talonpoika Romana Parviaisen välillä. Romana oli asustanut viiden veljensä kanssa tilaa Liperin Komperon kylässä. Olo koettiin kuitenkin ahtaaksi ja veljekset Jaakko ja Romana ostivat yhteisen tilan sadalla kuparitalarilla. Perheiden kasvaessa suunniteltiin tilan jakoa. Muodostettavista tiloista olisi tullut kuitenkin liian pieniä ja niinpä Romana anoi vuokraajalta lisää maata tai kokonaan uutta tilaa. Hoppenstång ei suostunut. Tällöin Romana myi veljelleen osuutensa tilasta ja muutti Salmiin Kirkkojoen kylään. Tänne hän sai vuokraaja Magnus Arnanderilta 20.3.1686 sijoituskirjan, raivasi pellon ja rakensi talon. Hoppenstång vaati häntä kuitenkin palaamaan Liperiin ja lupasi osoittaa uuden tilan. Samoin hän vaati palauttamaan tilasta maksetun hinnan, koska talonpojat eivät saaneet myydä maata. Romana puolestaan anoi vapautusta vuokraajan käskyvallasta.⁶⁵

Vuokraaja Christian Sahlo valitti samoin vuonna 1688, että hänen suistamolaiset alustalaisensa Nirkko ja Jorma Simanoff olivat vieneet osan omaisuudestaan ja karjastaan Venäjälle aikomukseensa muuttaa sinne. Osuutensa viljelemästään talosta he olivat luvottomasti myyneet kolmannelle veljeksistä Pönttö Simanoffille. Vuokraaja valtuutettiin takavarikoimaan Nirkon ja Jorman vielä jäljellä oleva omaisuus ja karja, joka asetettaisiin säilytykseen Käikisalmen linnoitukseen niin, etteivät talonpojat karkaisi Venäjälle.⁶⁶

Talonpojat eivät kuitenkaan olleet tiloihinsa ehdottomasti sidottuja. Jos kaikki verot oli maksettu, eikä muitakaan rasitteita vuokraajalle ollut suorittamatta, saattoi talonpoika vuokraajan luvalla jättää tilansa ja ottaa maata viljeltäväkseen muualta. Ilmeisesti tästä oli ollut paljonkin riitaa, koska kenraalikuvernööri Sperling antoi asiaa koskevat erityiset määräykset 26.6.1686 ja

63 Esim. Antti Pertinpoika Hietasen valituksen liitteet D ja E. Livonica II, vol. 209. RA.

64 Esim. Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 63v. gg 8.

65 Liperin talvikäräjät 12.–15.2.1688. s. 102v–106. gg 7.

66 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 27.–30.3.1688. s. 148v. gg 7.

17.3.1687.⁶⁷ Käytännössä muuttaminen saattoi kuitenkin olla hankalaa. Talonpojilla oli usein verorästejä ja vaikka velkoja ei olisi ollutkaan, eivät vuokraajat varmaankaan mielellään jaelleet matkapasseja poismuuttajille. Heille oli edullista mitä enemmän alueella oli veroa maksavia talonpoikia.

Ilmeisesti monet uudisasukkaat asettuivat muitta mutkitta erämaahan ja alkoivat raivata kaskea. Tästä aiheutui lukuisia riitoja, sillä erämaat oli jaettu kylien välillä yhteismaiksi. Vuonna 1689 Pielisjärven Salomon Enbergin oli erityisesti ilmoitettava käräjillä, ettei kukaan saisi ilman hänen lupaansa tai tietämättä asettua erämaahan asumaan ja viljellä peltoa tai kasketa. Kiellon uhmaajaa uhattiin 40 markan sakolla ja luvatta rakennetut talot puret-
taisiin.⁶⁸

Muuttaminen tilalta ilman vuokraajan suostumusta oli karkuruutta; vuokraajat kuuluttivat karanneita talonpoikiaan käräjillä. Sortavalan vuokraaja Johan Methers valitti vuoden 1689 talvikäräjillä, että eräs hänen vuokratalonpoikansa oli karannut Salmin pitäjän puolelle Kuronlahden kylään. Käräjät valtuuttivat vuokraajan hakemaan talonpoikansa karjoineen takaisin ja ulosmittaamaan vuosilta 1687 ja 1688 jääneistä verovelosta tilalle jääneen sadon.⁶⁹ Samaan tapaan annettiin Pielisjärven Salomon Enbergille lupa noutaa takaisin karannut talonpoikansa karjoineen Ilomantsin Kivilahdesta. Myös Enberg sai ulosmitata rästeistä talonpojan mukanaan viemät 3 000 ruislyhdettä.⁷⁰

Sijoituskirjassa määriteltiin talonpojan velvoitteet ja henkilökohtainen oikeus asuttaa ja viljellä tilaa. Jos velvoitteiden täyttämiseksi havaittiin laiminlyöntejä, saattoi vuokraaja käräjillä irtisanoa ja häätää talonpojan tilalta. Häätöön ryhdyttiin vasta, kun useamman vuoden verot oli jäänyt joko kokonaan tai suurelta osin maksamatta. Muualla valtakunnassa perintötila, jolta jäi kolmen vuoden verot maksamatta, otettiin kruununtilaksi.⁷¹ Tällaista selkeää "kolmen vuoden sääntöä" ei Käkisalmen läänissä noudatettu. Menestyviä, mutta uppiniskaisuuttaan veronsa maksamatta jättäneitä, ei häädetty, vaan heille määrättiin käräjillä sakko. Vuokraaja ja kruunu saattoivat periä saatavansa ulosoton kautta. Kun talonpojalla ei ollut enää mitään ulosotettavaa eikä edellytyksiä tilan

67 Liperin talvikäräjät 12.–15.2.1688. s. 103–103v. gg 7.

68 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 74v. gg 8.

69 Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 12.–16.2.1689. s. 39v–40. gg 8.

70 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 61–61v. gg 8.

71 Tarkemmin samalta ajalta esim. Mäntylä 1988, erit. s. 64.

menestyksekkääseen hoitoon, oli edessä häätö. Usein perusteluna mainittiin, ettei köyhtyneellä talonpojalla ollut enää lehmää eikä hevosta. Lautamiehillä oli käräjillä periaatteessa mahdollisuus estää häätö, mutta yhtään kertaa he eivät Käkisalmen pohjoisessa läänissä asettuneet tässä asiassa vuokraajalle vastahankaan.

Reduktio merkitsi Käkisalmen pohjoisen läänin talonpojille muutosta. Ulkoisesti katsoen ei muuttunut paljoakaan. Läänitysten hoitaja muuttui vain vuokraajaksi ollen usein vielä sama henkilö. Verot pysyivät ainakin muodollisesti ennallaan. Mitään suuria hallinnollisia muutoksia ei toteutettu. Jos talonpojat eivät saaneet läänitysaikanakaan olla rauhassa hallintokoneistolta, tunkeutui esivallan koura kuitenkin nyt yhä lujemmin ja yhä syvemmälle itäisen voittomaan erämaihin. Vuokraajat, joiden intressissä oli verotulojen lisääminen ja valvonta, alkoivat kontrolloida tarkasti uudisraivausta. Kaikki uudistilat oli saatettava verolle ja tiloille oli asetettava asukkaat sijoituskirjoilla. Talonpoikien vanhastaan pitäjä oikeus myydä ja pantata tilojaan osoitettiin laittomaksi. Tilojen myynti kiellettiin ja ostamalla tai perimällä saaduksi oletetut oikeudet tiloihin osoitettiin pätemättömiksi.

88

Peruutettujen läänitysten talonpoikaistiloja alettiin vuokrausajalla hallita maanluontonsa mukaisesti kruununtiloina. Jos talonpoika ei kyennyt täyttämään tilalle asetettuja velvollisuuksia, sai hän lähteä. Mielivallan käyttöä tässä suhteessa on kenties liikaa korostettu, sillä säännöt olivat selkeät. Vasta useiden vuosien maksamattomien verojen ja lautamiesten toteaman pysyvän veronmaksukyvyttömyyden myötä talonpoika irtisanottiin. Toisaalta vuokraaja pyrki estämään myös talonpoikien muuttamista toisille tiloille. Voittomaan maanluontoa alettiin toteuttaa vasta, kun siitä saatava välitön hyöty (vero) kosketti suoraan maan hallintaoikeuden vuokraamalla lunastanutta arrendaattoria.

3. PROVINSSIEN VUOKRAUS JA KIINTEÄ VERO

Reduktiopäätöksen tultua tietoon vuoden 1680 valtiopäiviltä ryhtyi maaherra Hindrich Piper⁷² pohtimaan kuvernöörikunnan hallinnollisten olojen järjestämistä. Hän ehdotti, että kaikki kruunulle peruutetut tilat olisi arvioitava. Niille tulisi asettaa pysyvä vero ja ne olisi otettava suoraan kruunun hallintaan. Tätä varten tulisi alueelta laatia maakirja. Jos peruutetut tilat vuokrattaisiin, talonpojat joutuisivat maaherran mukaan arrendaattorien painostamiksi ja ”ikeen ja orjuuden alle”. Kuningas asettui maaherransa kanssa samalle kannalle ja suositti Piperin laatiman muistion perusteella pysyvän veron asettamista kuvernöörikuntaan.⁷³ Vuoden 1683 helmikuussa maaherra Piper, jolle kuvernöörikunnan taloudellisten asioiden kehittäminen oli väliaikaisesti uskottu, raportoi kuninkaalle kiinteän veron asettamisen edistymisestä. Inkerissä oli päästy jonkin verran eteenpäin, mutta Käkisalmen läänissä ei asia ollut edennyt vielä mihinkään.⁷⁴

Peruutettujen läänitysten hallintakysymys oli ratkaistava koko valtakunnassa. Maaliskuun alussa 1681 kuningas määräsi valtakunnan veromestari Sten Bielken tekemään esityksen siitä, kuinka peruutettuja tiloja oli hallittava. Kuningas esitti omana kantanaan, että pienet säterit voitaisiin hajottaa talonpoikaistiloiksi, sillä niistä ei näyttänyt olevan kruunulle suurtaakaan hyötyä. Suuremmat tilat tulisi sen sijaan säilyttää ja niitä voitaisiin hoitaa talonpoikien päivätöillä.⁷⁵ Kuninkaan määräyksestä kokoontui 20.3.1681 veromestarin lisäksi seitsemän kenraalikuvernööriä ja käskynhaltijoita kamarikollegioon pohtimaan reduktiossa peruutettujen tilojen

.....

72 Kirjallisuudessa (mm. Kuujo 1959, Immonen 1958) sekoitetaan usein keskenään Viipuriin asettuneen saksalaisen kauppiaan poika Hindrich Berendtsen Piper (s. 1610-luvulla, venäjänkielen kääntäjä, Käkisalmen läänin vouti, Nevanlinnan pormestari, Novgorodin komissaari, Käkisalmen läänin maaherra 1667, kuoli 1673) ja hänen poikansa Hindrich Hindrichsson Piper (s. 1640-luvulla, kamarikirjuri, kamreeri ja Inkerin ja Käkisalmen läänin käskynhaltija 1678, kuoli 1704). Tarkemmat biografiset tiedot Elgenstierna 1930, s. 712–715.

73 Kuninkaan päätös 20.12.1681. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 794. ”... hållen under ook och tråldom ...”; vrt. Kuujo 1959, s. 159.

74 Kuujo 1959, s. 150; Kuujon käytämä lähde maaherra Piperin relaatio 19.2.1683 ei sisälly hänen ilmoittamaansa lähdekokonaisuuteen *Livonica II*, vol. 209.

75 Kuningas Sten Bielkelle 5.3.1681. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 190–190v.

hallintakysymystä. Käydyn keskustelun perusteella kuningas lähetti 23.3.1681 maaherroille kirjeen, jossa käskettiin selvittämään kruunulle peruutettujen kartanoiden kunto ja mahdollisuudet säilyttää ne kokonaisina.⁷⁶

Peruutettujen läänitysten hallintakysymyksen ratkaisuun liittyi myös päätöksenteko vasta organisoidun jakoislaitoksen virkatalojen hankinnasta.⁷⁷ Kuningas lähetti 29.3.1681 maaherroille kirjeen jossa todettiin, että peruutettujen tilojen käyttö jakoislaitokseen oli vaikeaa, kun sotilaiden täytyisi itse viljellä maata. Siksi olisi upseerien kanssa tehtävä vuokrasopimus, joka pantaisiin osaksi palkkaa.⁷⁸ Näyttää siltä, että myös kuningas tuli hyvin pian reduktiopäätöksen jälkeen siihen tulokseen, että vuokraaminen oli kaikkein nopein tapa hyödyntää peruutettuja läänityksiä. Suuri osa sätereitä ja kuninkaan latokartanoita annettiin toki korkeille virkamiehille ja sotilaspuustelleiksi, vuokraaminen koski valtakunnan varsinaisilla alueilla vain pääkartanoita.⁷⁹

Pohjanmaan suurläänitykset oli suurimmaksi osaksi peruutettu jo vuonna 1674. Ison reduktion jälkeen monet niistä annettiin panttirälssiksi, mutta ne palautuivat takaisin kruunulle jo 1690-luvulla.⁸⁰ Muutamia peruutettuja alueita Vaasan ympäristöstä annettiin myös lyhytaikaisesti vuokralle 1670- ja 1680-luvuilla.⁸¹ Etelä-Pohjanmaa ja ainakin Kemiön vapaaherrakunnan verot Varsinais-Suomessa annettiin reduktion jälkeen amiraliteetin nautintaan.⁸² Hyödyntääkseen aluettaan tehokkaasti asetti amiraliteetti oman voutinsa ja vuokrasi kartanoita arrendaattoreille. Reduktiosta iloinnut rahvas sai kokea, että amiraliteetin voudit ja vuokraajat olivat entisiä isäntiä ankarampia. Talonpoikien valitusten johdosta asiaa tutkinut maaherra Lorentz Creutz esittikin jo vuonna 1684 amiraliteetille annettujen alueiden palauttamista kruunun hallintaan ja entisiin kihlakuntiinsa. Palautus pantiin heti toimeen.⁸³ Ruotsissa asuvat aateliset antoivat 1600-luvun lopulla yhä

76 Kuningas kaikille maaherroille 23.3.1681. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 246–247; vrt. Loit 1975, s. 266.

77 Jakoislaitos on yhteisnimike sotilaiden ylläpidoksi perustetulle ruotujakoislaitokselle ja upseerien ja virkamiesten veropalkkalaitokselle. Ks. Suomen historian yleisesitykset esim. Mäntylä 1987, s. 231–234; valtakunnassa oli jo ennen vuoden 1682 valtiopäiviä käytössä tärkeiden virkojen osalta ns. vanhempi veropalkkalaitos, ks. Roos 1933, s. 1–48; Jokipii 1987, s. 235.

78 Loit 1975, s. 268.

79 Roos 1933, s. 97–103; Heckscher 1936, s. 340–341; Loit 1975, s. 269.

80 Luukko 1987 (1945), s. 639–644.

81 Åkerblom 1941, s. 377.

82 Luukko 1987 (1945), s. 640–641; Gardberg 1935, s. 282–292.

83 Gardberg 1935, s. 282–292.

joitakin peruuttamatta jääneitä kartanoitaan vuokralle. Jo Yrjö Koskinen on esitellyt 1690-luvulla sattuneita Porkkalan kartanon vuokraajan ja talonpoikien välisiä kärhämia.⁸⁴ Muualla kuin voitto- mailla ei reduktion jälkeen muodostunut vahvaa ja ajallisesti selvä- rajaista (1683–1725) vuokrausjärjestelmää.

Inkerinmaan ja Käkisalmen läänin kenraalikuvernööriksi tuli vuonna 1683 Göran Sperling.⁸⁵ Maaherra Piper velvoitettiin toimi- maan hänen neuvonantajanaan ja apunaan kenraalikuvernööri- kunnan talousasioiden hoidossa, olihan hän ollut alueen talous- asioiden ohjaksissa viimeiset vuodet.⁸⁶ Uusi kenraalikuvernööri ryhtyi innokkaasti ajamaan kiinteää veroa kenraalikuvernöörin- taan. Ilmeisesti maaherra Piperin selontekojen pohjalta käsityk- sensä luonut kuningas lähetti uunituoreelle kenraalikuvernöörille kesäkuussa 1683 kirjeen, jossa kehotti selvittämään mahdollisuuksia kiinteän veron asettamiseen. Puolen vuoden kuluttua helmi- kuussa 1684 kenraalikuvernöörillä olikin ensimmäinen selvitys asiasta valmiina.⁸⁷ Hän joutui ottamaan kantaa myös kysymykseen peruutettujen kruununtilojen hallinnasta, siitä oliko ne pidettävä kruunun hallussa, kuten maaherra Piper ehdotti vai voitaisiinko ne vuokrata.

3.1. Voudit vai vuokraajat?

Sekä kiinteän veron toteuttaminen kuvernöörinkunnassa että pe- ruutettujen läänitysten hallintatapa liittyivät kiinteästi yhteen. Kiinteä vero ja vuokraus eivät Piperin mielestä olleet yhdistettävissä.⁸⁸ Kuvernööri Sperling asettui kuitenkin pian tässä asiassa maaherransa kanssa eriävälle kannalle. Jo vuoden 1683 lopussa Sperling esitteli kamarikollegiolle esityksensä peruutetuista läänityksistä laadittavista vuokrasopimuksista.⁸⁹ Kamarikollegion määräys vuokraamiseen annettiin vasta 14.6.1684, mutta vuokrasopimus-

.....

84 Koskinen 1866, s. 75–85.

85 Kuninkaan määräys kenraali Sperlingille 18.3.1683. Valtakunnan registra- tuura. VA jälj. s. 156.

86 Kuningas maaherra Hindrich Piperille 23.5.1683. Valtakunnan registra- tuura. VA jälj. s. 269.

87 Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin muistio 12.2.1684, pykälä 7. Iivonica II, vol. 186. mf.

88 Maaherra Hindrich Piperin memoriaali 28.4.1681. Kamarikollegion saapu- neet kirjeet. mf; Maaherra Hindrich Piperin relaatio 19.2.1683. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf.

89 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 22.12.1683. Kamari- kollegion saapuneet kirjeet. mf.

ten solmiminen alettiin kaikkialla Inkerissä ja Käkisalmen läänissä jo kesällä ja syksyllä 1683.⁹⁰ Tällöin on kenraalikuvernöörillä täyty-
nyt olla jo suuri varmuus, että kaikki kuvernöörikunnan peruute-
tut läänitykset tultaisiin lopulta vuokraamaan. Vuoden 1684 alussa
Sperling asetui jo avoimesti kannattamaan peruutettujen aluei-
den vuokrausta kruunulle edullisimpana vaihtoehtona.⁹¹ Kenraa-
likuvernööri ilmoitti kamarikollegiolle antamassaan selonteossa
18.4.1684, että vuokraus oli mahdollista toteuttaa huolimatta
alueelle suunnitellusta kiinteästä verotuksesta.⁹²

Miksi peruutettujen läänitysten vuokraamiseen ryhdyttiin, vaik-
ka se näytti olevan voimakkaasti ristiriidassa erityisesti talonpoi-
kien etujen kanssa? Veijo Saloheimo esittää vuokraukseen ryhty-
miselle kaksi syytä. Läänitysten tilanhoidajien muuttuminen kruu-
nun viranhaltijoiksi olisi kasvattanut palkkamenoja, joita oli vältet-
tävä. Toisaalta hallitus pyrki verotulojen vakinaistamiseen. Arvio-
verotus ja rajaseudun kaukaisuus aiheuttivat epävarmuutta vuotui-
siin tuloihin.⁹³ Vuotuinen vuokrasumma olisi helposti sovitettavis-
sa menosääntöön, jossa jokaiselle tulolähteelle oli osoitettu meno-
momentti.⁹⁴ Erkki Kuujan mukaan vuokraukseen päädyttiin, koska
hovileirien valvonta oli vaikea järjestää harvalukuisille kruununvou-
deille.⁹⁵

Saloheimo ja Kuujo osuvat niukkasanaaisissa arvioissaan ytimeen
aprikoidessaan syytä vuokraukseen. Taustalla vaikutti kuitenkin
paljon monimuotoisempi etujen ja tarpeiden vyyhti, kuin he esit-
tävät. Kamarikollegion päätöstä Käkisalmen läänin peruutettujen
läänitysten vuokraamisesta on tarkasteltava siinä päätöksenteon
kokonaisuudessa, joka kosketti kaikkien itäisten voittomaiden –
myös Inkerin, Eestin ja Liivinmaan – kruunulle peruutettujen
kartanoiden hallintaa.

90 Esimerkiksi Liperin ja Kiteen peruutetun vapaaherrakunnan vuokrannut
Simon Hoppenstäng solmi kenraalikuvernöörin kanssa vuokraussopimuk-
sen jo 17.12.1683, joka kamarikollegion 14.6.1684 vuokrauksesta tekemän
päätöksen jälkeen vahvistettiin uudella sopimuksella 28.11.1684. Hop-
penstängin sopimus 28.11.1684. VA 9794, s. 827–830. mf.

91 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 22.12.1683. Kamari-
kollegion saapuneet kirjeet. mf; Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamari-
kollegiolle 22.1.1684. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf.

92 Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin esitys kuvernöörikunnan taloudellisten
olojen järjestämiseksi 18.4.1684. Livonica II, vol. 186. mf.

93 Saloheimo 1976, s. 312.

94 Valtiontalouden hoidosta ja Kaarle XI:n ajan menosäännöstä ks. Heckscher
1963, s. 288–290.

95 Kuujo 1959, s. 149–150.

Alexander Loit on käsitellyt Ruotsin voittomaana olleen Eestin veronvuokrausta. Samalla hän on vertaillut reduktion jälkeistä kehitystä Liivinmaalla ja osin myös Inkerissä. Realistisia peruutettujen läänitysten hallintavaihtoehtoja reduktion jälkeisessä tilanteessa olivat alueiden ottaminen suoraan kruunun hallintaan tai niiden vuokraaminen. Hovileirien purkaminen ja maiden viljely talonpoikaistiloina oli vain teoreettinen vaihtoehto. Kartano tai hovi oli paikallisen hallinnon perusyksikkö ja niiden maiden viljely talonpoikien päivätoiden avulla vallitsevan talousajattelun mukaista. Suuri osa peruutetusta kruunun omaisuudesta Ruotsissa ja Suomessa annettiin määräjakolaitoksen kautta virka- ja palkkatiloiksi sotilas- ja siviiliviranhaltijoille. Veropalkkalaitos oli olemassa jo Kustaa II Aadolfin ajoista, mutta reduktion yhteydessä sitä laajennettiin voimakkaasti. Koska koko reduktion tavoitteena oli ratkaista sotilasvaltion ylläpito-ongelma, oli luonnollista, että tilojen hallintakysymykseen kiinnitettiin huomiota määräjakolaitoksen ja jo olemassa olevien kruunun virkatalojen kannalta.⁹⁶

Määräjakolaitosta suunniteltiin laajennettavaksi myös Itämeren provinssiin. Aateli ja talonpojat vastustivat ajatusta peläten, että sotilaat ja nihdit majoitettaisiin heidän vaivoikseen. Kuitenkin jonkinlainen ruotujakolaitos ulotettiin myös voittomaille. Vuonna 1694 antoi kuningas muuttaa ylimääräisenä verona kerätyt majoitusrahat ja ratsumiehen yöspidon pysyväksi veroksi. Tämä koski niin vuokratiloja kuin aatelin tiloja.⁹⁷

Voittomaille virkataloiksi annettiin vain pieni osa peruutuksista. Usein ne olivatkin jo ennen reduktiota vuokrattuina viranhaltijoille osana palkkaa tai annettuna pienenä palkkaläänityksenä kruununpalvelijalle. Esimerkiksi osan Käkisalmen linnoituksen komentajan palkasta muodosti Käkisalmen pohjoisen latokartanon eli Pärnän vuokrausoikeus jo vuodesta 1669 lähtien.⁹⁸ Vuonna 1680 annettiin määräys, että kihlakunnantuomarin oli asuttava kihlakunnassaan. Tällöin oli kihlakunnantuomarinkin hankittava vuokraamalla itselleen sopiva virkatalo. Käkisalmen läänissä tuo-

96 Loit 1975, s. 236–238; vanhemmasta jakolaitoksesta (n. 1625–1680) ks. Roos 1933, s. 1–48; Lappalainen 1975, s. 13–15; Jokipii 1987, s. 235–236; Eestin alueen vuokrauksista ks. myös Soom 1954, s. 325–343; Liivinmaasta ks. Isberg 1953, s. 74–89.

97 Loit 1975, s. 260–261.

98 Kuujo 1958, s. 135; Hornin sopimukset 31.3.1686. VA 9774, s. 871–871v. mf; 22.3.1691. VA 9766, s. 827–827v. mf; 22.7.1692. VA 9774, s. 872. mf; 15.11.1693. VA 9778, s. 751. mf; 7.9.1694. VA 9782, s. 972–973. mf; Hästeskoon sopimus 10.6.1696. VA 9790, s. 875–876. mf.

mari vuokrasi Tiurulan pitäjässä sijainneen Asilan hovin.⁹⁹ Myös käskynhaltijat, kruununvoudit, kihlakunnankirjurit, rajatarkastajat ja nimismiehet vuokrasivat osana palkkaa kruunun latokartanon tai talonpoikaistiloja. Kuningas antoi tästä Käkisalmen lääniä koskevat erilliset määräyksensä vuonna 1684.¹⁰⁰

Vuokraamisen kannattavuus verrattuna kruunun omaan hallintaan oli keskeinen kysymys. Vuokran määrääminen oli ongelmallista, jos alueille ei koskaan ollut määrätty maaveroa. Tämän vuoksi oli tarpeen suorittaa hovien ja alueiden inventointi, ennenkuin vuokra voitiin määrätä. Vuokra antoi valtiolle mahdollisuuden kiinteään varojen budjetointiin, mikä ei ollut mahdollista kruunun itse hallitsemien alueiden osalta, joiden vuosittaista verotuotoa ei tiedetty.¹⁰¹ Kruunu saattoi myös vuokraamalla vaikuttaa tulojen muotoon määräämällä vuokrat osin tai pelkästään rahaksi. Muutoin tuotot olisivat muodostuneet suurelta osin luonnontuotteista, jolloin olisi jouduttu vaihtamaan veroparselit rahaksi tai tarvittaviksi hyödykkeiksi. Tämä oli myös kenraalikuvernööri Sperlingin yksi keskeisimmistä perusteluista vuokraamisen puolesta.¹⁰²

Kun kruunu käytti tilanhoitajaa, ei alueen hallinnassa ollut mukana yksityistaloudellista voitontavoittelua. Tällöin olisi ainakin oletettavaa, että valtuuksien väärinkäytöksiä esiintyisi vähemmän kuin vuokrauksessa. Vuokraus olikin jo Kustaa II Aadolfin aikana aiheuttanut talonpoikien valituksia, jotka vaikuttivat vuokrauksesta luopumiseen 1630-luvulla.¹⁰³

Jo 1500-luvun lopulla esiintyi erityisesti aatelin taholla mielipiteitä, että kartanoiden talous tuli tehokkaammin hoidetuksi yksityisten kuin valtion toimesta ja että kruunun ei tulisi itse harjoittaa maataloutta tai vuoritointa. Valtaneuvosto selvitti 1660-luvulla,

99 Ehrnroothin sopimus 28.12.1684. VA 9749, s. 845–848. mf.

100 Kuninkaan päätös 6.3.1684. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 131v–132v; vrt. Loit 1975, s. 239.

101 Peruutettujen läänitysten hallintatavan ja verotuskäytännön vaikutusta valtion ja alueen menosäännön laadinnassa korostettiin useissa yhteyksissä. Esim. Kuninkaan päätös 6.3.1684. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 131; Maaherra Hindrich Piperin relaatio 19.2.1683. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf; Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin esitys 18.4.1684. Livonica II, vol. 186. mf; Kuningas kaikille kenraalikuvernööreille, kuvernööreille ja käskynhaltijoille 22.8.1685. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 410; vrt. Heckscher 1936, s. 288–290.

102 Loit 1975, s. 238–239; Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 11.2.1684. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf.

103 Melander 1896, s. 609–612; Melander 1900, s. 133–135; Loit 1975, s. 239.

että kartanot tuottivat aatelin käsissä kolminkertaisesti kruunun hallintaan verrattuna. Ottaessaan läänitykset omaan hallintaansa kruunu ottaisi myös itse riskit maanviljelystä ja verotavaroiden kaupasta. Vuokrattaessa peruutettu läänitys yksityiselle, kruunu nautti sopimuksissa itselleen pidättämänsä veroparselit, sekä sai säännöllisen tuoton vuokraajalta.¹⁰⁴

Vuokra antoi valtion tuloille varmuuden, mutta sulki myös pois mahdollisuuden saatavien lisäämiseen. Kruunu tarvitsi yksinkertaisen ja halvan organisaation paikallistalouden järjestämiseen ja rahvaan kontrollointiin. Saatavien tuli olla helppoja kuljettaa provinssista tai ne olisi suoritettava kruunulle tarpeellisia tuotteina tai palveluksina. Siellä missä oli paljon läänityksiä, kruunulta puuttui oma toimiva ja riittävä veronkantokoneisto. Hoiveissa oli tällainen valmiina. Tilanhoitajat olivat läänitysaikana keränneet alueen tuoton, myös kruunulle maksetut ylimääräiset verot. Kruunun ylläpitäessä itse kartanoita olisi palkattava tilanhoitajat, jotka huolehtisivat verojen kannosta. Veronkannon näkökulmasta paras vaihtoehto perustui jo toimivaan järjestelmään.¹⁰⁵ Taloudelliset ja monet käytännön argumentit puhuivat voimakkaasti peruutettujen alueiden verojen vuokraamisen puolesta.

Ratkaistaessa kysymystä peruutettujen läänitysten hallinnasta kokonaisuutena, oli aatelin ottaminen huomioon välttämätöntä. Aateli oli huomioitava erityisesti niillä alueilla, joilla oli runsaasti läänityksiä ja joilla lääninherrat itse asuivat. Nämä alueet käsittivät Itämeren provinssit mukaan lukien myös Inkerin. Itse asiassa voitomaista vain Käkisalmen pohjoisessa läänissä kaikkia läänityksiä hoitivat palkatut tilanhoitajat tai lääninherrojen yksityiset vuokraajat.¹⁰⁶ Kysymys alueen aatelisten ja Käkisalmen läänissä läänitysten virkamiesten tuloista ja asunnoista oli polttava. Kaikille lääninherroille ja tilanhoitajille ei tulisi löytymään sopivaa kruunun virkaa.¹⁰⁷

Jos peruutettuja kartanoita ja läänityksiä ei olisi vuokrattu, vaan kruunun virkamies olisi hoitanut ne, tuloksena olisi ollut Baltiassa ja Inkerinmaalla kaksi rinnakkaista järjestelmää: kruunun talonpoikia peruutetuilla alueilla ja peruuttamattomalla läänitysmaalla balttilaisaatelin alaisia rälsitalonpoikia. Varmastikaan jälkimmäi-

104 Loit 1975, s. 240–244.

105 Loit 1975, s. 245 ja s. 255.

106 Vrt. Isberg 1953, s. 74–90; Soom 1954, s. 332–338; Katajala 1990, s. 37–43.

107 Loit 1975, s. 258.

set eivät olisi sovinnolla suostuneet edellisiä huonompaan asemaansa. Ainakin karkaamisia kruunun maalle olisi ollut odotettavissa. Vuokratessaan hovin verot lääninhaltija maksoi vuokraa, kun hän aiemmin saattoi nauttia läänityksestään vapaasti. Kuitenkin vuokraajaksi ryhtynyt aatelinen piti hovin säädynmukaisena asuinpaikkana ja tulonlähteenä, jonka saattoi olettaa elättävän perheen. Kruunun tavoitteena ei ollut ajaa aatelia pois peruutetuilta läänitysiltä, vaan saada säännölliset tulot.¹⁰⁸

Sekä taloudelliset, sosiaaliset että sotilaspoliittiset kysymykset tukivat peruutettujen alueiden vuokraamista voittomailla. Itse asiassa edellä esitettyjen keskusvallan kannalta hyvin perusteltujen näkökohtien valossa ei ollut muuta järkevää tapaa ratkaista voittomaiden peruutettujen läänitysten hallintoa kuin vuokraaminen.¹⁰⁹

Vaikka Käkisalmen läänissä tehtyä ratkaisua peruutettujen alueiden vuokraamisesta onkin tarkasteltava osana suurempaa kokonaisuutta – kysymystä Itämeren provinssien hallinnasta – ei lääni suinkaan purjehtinut veronvuokrauksen myrskyihin muiden alueiden vanavedessä. Liivinmaalle kuningas antoi jo vuonna 1681 määräyksensä, että peruutetut alueet tuli ensisijaisesti vuokrata.¹¹⁰ Käkisalmen läänin alueiden vuokraaminen alkoi toden teolla kamarikollegion kesäkuussa 1684 antaman määräyksen jälkeen.¹¹¹ Eestissä, jossa reduktio eteni hitaammin, annettiin määräys alueiden vuokraamisesta vuonna 1685.¹¹² Muodollisesti provinssien kohtalosta päätettiin kustakin erikseen. Samat argumentit painoivat kuitenkin jokaisen vaakakupissa vahvasti vuokrauksen suuntaan.

3.2. Mikä vuokraus oli?

Vuokraus oli 1600-luvun Ruotsissa yleinen tapa järjestää alueiden ja nautintojen verotus. Käkisalmen läänin talonpojat joutuivat vuokrauksen kanssa tekemisiin jo 1618 kun kruunu vuokrasi läänin Jakob de la Gardielle. Ruotsin kruunu pyrki 1620-luvulla varmistamaan verosaatavansa ja toisaalta myös maksamaan velkaansa yksityisille valtion luotottajille, jonka vuoksi suuri osa valtakunnan veroista vuokrattiin suurliikemiehille. Vuosittaista vuokrasummaa

.....
108 Loit 1975, s. 259–260.

109 Loit 1975, s. 141 ja s. 270–274.

110 Isberg 1953, s. 74–75; Loit 1975, s. 272.

111 Katajala 1990, s. 31–50.

112 Loit 1975, s. 275.

vastaan he saivat oikeuden kerätä tietyltä alueelta talonpoikien verot. Inkerissä ja Käkisalmen läänissä vuokraus käsitti tuolloin kaikki kruunun saatavat lukuun ottamatta statio- ja myllyveroja. Erik Grill on osoittanut vuokrauksen olleen niin tuottoisaa, että Jakob de la Gardien talous käytännöllisesti lepäsi 1620-luvulla itäisten provinssien vuokrauksen varassa.¹¹³

Muita kruunun mahdollisuuksia hankkia nopeasti kipeästi kaipaamiaan rahatuloja oli antaa alueita pantti- tai ostorälssiksi. Ostosumma määriteltiin talonpoikien pysyviä veroja 3 % alemmaksi, jolloin rälssinsaajan voitto koostui erotuksesta sekä ylimääräisistä ja ”epävarmoista” (ovissa) veroista. Käytännössä voitto oli paljon suurempi johtuen mm. veroparselien myyntihinnan ja määritellyn kruununarvon erosta.¹¹⁴ Laajojen sotatoimien köyhdyttämä kruunu tarvitsi 1600-luvun alussa nopeasti rahatuloja. Pääasiassa parseleina koottavat verot olivat hankalia muuttaa rahaksi lyhyessä ajassa. Kun varakas vuokraaja tai pantti- tai ostorälssin havittelija tarjoutui veronkanto-oikeutta vastaan maksamaan kiinteän summan rahaa kruunulle, turvasi valtio itselleen ainakin vähimmäistuoton alueelta. Samalla se vapautui kustantamasta vouteja vuokralle annetuille alueille.¹¹⁵

Ruotsissa veronvuokrausjärjestelmä aiheutti hankaluuksia jo vuonna 1622. Talonpojat valittivat vuokraajien vaativan liikaa päivätöitä ja kyydityksiä. Tämän vuoksi annettiin julistus, jossa vuokraajia kiellettiin kiskomasta talonpoikia. Valitukset väärinkäytöksistä jatkuivat kuitenkin edelleen. Talonpojat väittivät vuokraajien kantavan säädetystä poikkeavia veroparseleita. Valitettiin, että joitakin parseleina maksettavia veroja vaadittiin rahana ja tällöin vuokraajat määrittelivät niille kruunun arviota korkeampia hintoja. Käytäntö oli yleinen ja vuonna 1627 annettiin päätös, että hinnat oli määrättävä lähimmän kaupungin käyvän hintatason mukaan¹¹⁶. Vuokraajien veronkeruussa käyttämien kappojen väitettiin olevan suurempia kuin kruunun mitat. Vuokrauksen loputtua saatettiin vielä vuosien perästä periä todellisia ja olemattomia saatavia talonpojilta. Olojen vakiinnuttua valtakunnassa

.....

113 Melander 1896 s. 313; Melander 1900 s. 111–113; Grill 1949, s. 26, s. 44; vuokrauksesta valtion luottojen takaisinmaksujärjestelmänä 1620-luvulla yleensä ks. Heckscher 1936, s. 284.

114 Heckscher 1936, s. 308–309; Brännman 1950, s. 227–228, s. 232, s. 237–243; Brännmanin tulosten kritiikki Jutikkala 1952, s. 148–153.

115 Melander 1900, s. 112.

116 Brännman 1950, s. 237.

luovuttiin vuonna 1635 verojen vuokraamisesta lähes kokonaan.¹¹⁷

Verotuksen vuokraajia oli myös yksityisillä, ei vain kruunulla. Kuningatar Kristiinan aktiivinen läänityspolitiikka tarkoitti käytännössä sitä, että läänitysten saajat saivat käyttää hyväkseen läänitetyn alueensa verotulot. Käkisalmen suurläänityksistä vuokrasivat lääninherrat veronkanto-oikeuden Sortavalan kreivikunnassa 1668–1669, Salmin kreivikunnassa 1652–1667, Kiteen vapaaherrakunnassa 1661–1671 ja Tohmajärven vapaaherrakunnassa 1668–1676.¹¹⁸

Myös ostorälssejä annettiin verovuokralle. Balttilaissyntyinen sotakomissaari Henrik Cronstierna antoi Käkisalmen läänin rässi-tiluksensa vuokralle luutnantti Jacob Ruuthille. Ruuthin vuokraajan 1661–1666 raskaudesta talonpojille kielivät monet kärhämät, joita puitiin tuolloin käräjillä vuokraajan ja talonpoikien välillä.¹¹⁹ Rällsimaiden vuokraajia toimi reduktion jälkeen yhtä aikaa kruunun arrendaattoreiden kanssa Ilomantsin, Pälkjärven, Suistamon ja Tiurulan alueilla. Mainita kannattaa erityisesti balttilaisen eversti Fabian von Platerin lyhyt vuokrakausi Ilomantsissa ja Pälkjärvellä vuonna 1683. Hänen häikäilemätön käyttäytymisensä sekä talonpoikia että kruunun virkamiehiä kohtaan johti siihen, että hänet pidätettiin jo 1684.¹²⁰ Saloheimon mukaan hänet vietiin Tarton hovioikeuden tuomittavaksi.¹²¹ Tälle tielle pahamaineinen vuokraaja ei kuitenkaan jäänyt.

Narvassa pidettiin tutkinta Platerin omavaltaisuuksista. Koska kenraalikuvernöörikunta oli siirretty Turun hovioikeuden alaisuuteen, alistettiinkin tuomio Turkuun, ei Tarttoon. Vietiinkö Plateria koskaan Tarttoon, ei selviä lähteistä. Sen sijaan hän istui syksyllä 1684 Turun linnassa. Syyskuussa 1684 kuningas kirjoitti Turun hovioikeudelle, ettei annettu kuva everstin omavaltaisuuk-

.....
117 Melander 1896, s. 609–612; Melander 1900, s. 133–135; Grill 1949, s. 26; Jokipii 1956, s. 381. Vuokrausta jatkettiin vuoden 1635 jälkeen mm. pikkutullien, kruununkalastamoiden, joidenkin tehtaiden ja kruunun kartanoiden osalta. Ks. kaupunkien verotuksen ja tullien vuokraamisesta Kerkkonen 1945, s. 105–107, s. 181–191, s. 275.

118 Jokipii 1956, s. 382; Tohmajärven vuokrausajasta ks. Simon Örtken kuninkaalle ilman päiväystä. *Livonica* 209, vol. 209. RA.

119 Kuujo 1959, s. 162; Kuujo 1963, s. 158.

120 Platerin omavaltaisuuksista mm. Pälkjärven talvikäräjät 6.–11.3.1684, s. 82v–83v. gg 3; Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 26.–28.2.1685, s. 48, gg 4; Kuningas Tarton hovioikeudelle 15.4.1684. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 211–211v.

121 Saloheimo 1976, s. 316–317; Kuningas Tarton hovioikeudelle 15.4.1684. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 211–211v.

sista ollutkaan aivan paikkansa pitävä. Plateria oli kuitenkin ran- gaistava rikkomuksista itselleen ojennukseksi ja muille varoituk- seksi.¹²² Lokakuun 25. päivänä hovioikeus lähetti kuninkaalle tuo- mion vahvistettavaksi. Vastauksessaan marraskuulta 1684 Turun hovioikeudelle kuningas kuitenkin armahti eversti Platerin ja määräsi hänet päästettäväksi heti vapaaksi ja syyttömäksi rikok- sistaan.¹²³

Jotkut yksityisten vuokraajat ryhtyivät peruutusten myötä myös kruunun arrendaattoreiksi. Heillä saattoi olla yhtä aikaa vuokralla sekä yksityisen rälsimaata että kruunun peruutettua aluetta. Näin toimivat ainakin Ilomantsissa Johan Stolpe ja Simon Affleck.¹²⁴ Edellä esitettyjen veronkantojärjestelmien lisäksi alueella oli lääni- tettiinä vielä pieniä virka- ja eläketiluksia. Näiden verot muodosti- vat osan sotilaiden ja virkamiesten tai heidän leskiensä palkasta tai eläkkeestä.

Veronvuokrauksen perustan muodosti sopimus veronvuokraajan eli arrendaattorin ja kruunun edustajan, kenraalikuvernöörin vä- lillä. Veronvuokraussopimuksen tehnyttä henkilöä kutsuttiin ar- rendaattoriksi eli vuokraajaksi. ”Arrendaattori” nimitys näyttää ol- leen suomenkielisen väestön käytössä tuona aikana.¹²⁵ Sopimukset laadittiin kaikki samaan formulaan ja niissä annettiin vuokraajalle oikeus nauttia kaikki se tuotto, mitä alueelta ”maalta tai vedestä” saatiin. Tämä tarkoitti käytännössä vakinaisia veroja (ordinarie rântta), joista pääosan muodosti arviovero, sekä talonpoikien päi- vätöitä ja päivätyörahoja, sillä kruunu pidatti itselleen ylimääräiset suoritukset (ekstraordinarie pälagor). Näistä sopimuksissa mainit- tiin statio-, kyyditys-, laamannin ja kihlakunnantuomarinrahat sekä käräjäkapat. Kruunu ilmoitti myös pidättävänsä manttaalira- hat, sikäli kuin niitä kerätään. Lisäksi kruunu katsoi oikeudekseen peria erikseen määrättävät ylimääräiset verot, joita kulloinkin tar- vittiin kruunun hallinnon ylläpitoon.¹²⁶

.....
122 Kuningas Turun hovioikeudelle 12.9.1684. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 584–584v; hovioikeuksien kompetenssialueista ks. Blomstedt 1973, s. 121.

123 Kuningas Turun hovioikeudelle 10.11.1684. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 709–709v.

124 Björn 1991, s. 309 ja s. 488–489.

125 Esim. Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 36v–37. gg. 7. Tekstissä on käy- tetty sekä arrendaattori että vuokraaja -nimityksiä synonyymeina. Luettavuuden vuoksi on pyritty suosimaan suomenkielistä nimitystä ”vuokraaja”.

126 Esim. Oluffssonin sopimus 19.9.1685. VA 9749, s. 839–841. mf; suomennos teoksessa Katajala 1990, s. 101–103; Esimerkkejä sopimuksista myös mm.

Vuokranmaksun varmistamiseksi vaadittiin arrendaattoriksi ryhtyvälle tarpeeksi varakkaat takaajat. Monesti vuokraaja takasi toisen. Käkisalmen eteläisessä läänissä myös papit saattoivat men-
nä takaamaan pienten kruununhovien vuokraajia. Yhdessä ta-
pauksessa myös vuokra-alueen talonpojat takasivat vuokraajan.¹²⁷

Sopimuksissa määriteltiin puitteet, joiden rajoissa arrendaatto-
rin oli lupa alueellaan toimia. Uusia rakennuksia vuokraaja ei
saanut turhaan rakentaa. Jos vuokra-alueella ei ollut arrendaatto-
rille sopivaa asuntoa, saattoi hän perustaa hovileirin. Talonpoikia
ei saanut tällöin tarpeettomasti häätää taloistaan. Maanviljelystä ja
karjanhoitoa tuli tehostaa. Metsien tuhoaminen liiallisella kaskea-
misella tai hakkaamisella myyntiä varten oli erityisesti kiellettyä.
Tarvepuut talon ylläpitoon sai toki metsästä ottaa, mutta ei enem-
pää.

Vuokraaja sai hovinsa pystyttämiseen ja viljelystensä hoitoon
käyttää talonpoikien päivätöitä. Sopimuksessa määriteltiin päi-
vätöiden määrää sovellettavaksi ”maan tavan mukaan” (... dhet
dhe före dette warit wahne effter landsens maneer ...), jonka
tulkinta saattoi arrendaattorilla ja talonpojilla olla joissakin ta-
pauksissa huomattavan erilainen. Tämän kohdan ongelmat olivat
selvästi jo sopimus pohjaa suunniteltaessa tiedossa, sillä arrendaat-
toria erityisesti kiellettiin rappioittamasta talonpoikia liiallisilla
päivätöillä.

Vuokrasummaan myönnettiin puolueettomien miesten suorit-
taman arvion perusteella alennusta kadon tai sodan sattuessa.
Tämä kohta muuttui sopimuksissa 1690-luvun alussa. Kamarikol-
legio ilmoitti 8.8.1689 kenraalikuvernöörielle, että tästä lähtien oli
vuokra vaadittava aina täytenä peruutetun veron suuruisena suori-
tuksena. Mitään helpotuksia kadon vuoksi ei vuokraan saisi antaa,
vaan kruunun oli saatava aina saman suuruinen varma tulo. Jo
ennen suuria kuolovuosia katohelpotuskohta poistettiin kaikista
uusista ja uusittavista sopimuksista ja korvattiin yksiselitteisellä

.....

teoksissa Kuujo 1959, s. 153–154; Saloheimo 1976, s. 318–319. Inkerin ja Käkisalmen läänin sopimusten formaatti on kenraalikuvernööri Göran Sperlingin käsialaa. Sopimusmallin muotoutumisesta ks. Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 22.12.1683. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf; Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 22.1.1684. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf; Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 11.2.1684. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf.

127 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 2.5.1684. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf; esimerkki pappien takauksesta Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven syskäräjät 19.–24.11.1688, s. 260. gg 7; talonpoikien takaus Sakkolan talvikäräjät 30.–31.5.1684. s. 135. gg 3.

toteamuksella, ettei mitään alennuksia vuokraan enää tultaisi antamaan.¹²⁸

Reduktion jälkeisten vuokrauksien sopimusehdot olivat melkoisesti tarkemmat ja yksityiskohtaisemmat, kuin vuosisadan alun vuokrauksissa. Vuokrausjärjestelmän aiemmin aiheuttamat ongelmat olivat tiedossa. Samoin 1680-luvulla solmitut sopimukset olivat vuokraajalle sikälikin epäedullisempia, että nyt kruunu pidätti itselleen ylimääräiset verot, kun ne vuosisadan alussa olivat muodostaneet sekä vuokraajien että ostorälssin haltijoiden tuloista olennaisen osan.¹²⁹

3.3. Arvio vai kiinteä vero?

Talonpojan asema suhteessa vuokrattuun tai kruunun hallitsemaan hoviin jäsenyi keskeisesti verotuksen kautta. Erityisesti vuokratuilla alueilla arvioverotus koettiin raskaaksi ja maaherra Piper kiinnitti tähän seikkaan huomiota. Tämän vuoksi hän ehdotti luopumista arviosta ja siirtymistä vuosittain samana pysyvään kiinteään maaveroon.¹³⁰ Kuningas mieltäi ajatukseen, ja hätyytteli uutta kenraalikuvernööriään Göran Sperlingiä kiinteän veron toteuttamiseen. Sperling laati asiasta kuninkaalle muistion. Sperling kertoo kuninkaalle tiedustelleensa kaikilta osapuolilta, ”niin ylhäisiltä kuin alhaisiltakin”, mielipidettä kiinteän veron toteuttamisesta. Suurin osa talonpojista kannatti kiinteän veron asettamista maakuntaan.¹³¹

Kuvernöörin matkustellessa maakunnassa olivat talonpojat tehneet esityksiä kiinteään veroon siirtymisestä, sekä esittäneet otteita vuoden 1655 maakirjasta. Muutamat Pähkinälinnan läänin talonpojat olivat tarjoutuneet maksamaan kiinteän rahaveron obsan maalta.¹³² Useat olivat tehneet valituksia veroista ja päivätöistä. Läänitysten tilanhoitajat, arrendaattorit ja aateli puolestaan vastustivat kiinteän veron asettamista kiivaasti ja pyrkivät te-

.....
128 Ks. uudistetut vuokraussopimukset vuodelta 1690, esim. Jacob Boismanin sopimus Ilomantsin Mekrijärven hovista 16.1.1690. VA 9766, s. 1152–1153. mf; myös Saloheimo 1976, s. 320.

129 Brännman 1950, s. 232–235.

130 Kuninkaan päätös 4.5.1681. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 366; Maaherra Hindrich Piperin memoriaali 28.4.1681. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf.

131 Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin muistio 12.2.1684, pykälä 7. Livonica II, vol. 186. mf.

132 Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin esitys kuvernöörinkunnan taloudellisten olojen järjestämiseksi 18.4.1684. Livonica II, vol. 186. mf.

kemään asian eteenpäin viemisen mahdollisimman vaikeaksi.¹³³

Jo huhtikuun 18. päivänä vuonna 1684 kenraalikuvenööri Sperling päiväsi laajan esityksensä kuvernöörikunnan taloudellisten olojen järjestämiseksi ja lähetti selontekonsa Tukholmaan kuninkaalle. Pysyvää veroa hän puolusti kruunun tulojen vakiintumisella ja arvioverotuksen aiheuttaman epävarmuuden poistumisella. Kruunu pääsisi eroon lyhennyksistä (kruunun veroista tehtävistä vähennyksistä) ja rahvaalla ei olisi enää syytä alituisesti valittaa epäkohdista.¹³⁴

Ensin kuvernööri ruotii arvioverotusta, jonka jälkeen hän todistelee kiinteän verotuksen paremmuutta. Talonpoika ei saanut työstä tulosta, vaan vaurauden noustessa kasvoivat myös verot. Tämän vuoksi ei talonpoika halunnut työskennellä yhtään enempää kuin oli välttämätöntä. Arviointi oli pohjimmiltaan arvaamista ja epävarmuuden seurauksena olivat valitukset. Arvioinnin toimitivat kaksi tai kolme arviomiestä ja tilanhoitaja. Inkerissä ja Käkisalmen eteläisessä läänissä arvio suoritettiin pellon koon ja sängin mukaan. Tuotto arvioitiin jyvittämällä, arviot vaihtelivat kahdesta seitsemään tai useampaan jyvään tähkässä. Jyvittämisen jälkeen arviomiehet vetäytyivät sivummalle niin, ettei talonpoika tai tilanhoitaja kuullut, ja päättivät tilalle asetettavan veron. Käkisalmen pohjoisessa läänissä arviointi oli perusteellisempaa. Siellä arvioitiin omaisuus, karja, pellon ja kaskan tuotto sekä työvoima voimassa olevan taksan mukaan. Saadut arvot laskettiin yhteen arvioplikiksi.¹³⁵

Kuvernööri asettaa selonteossaan raskaita syytöksiä sekä arviomiehille että tilanhoitajille. Hänen mukaansa arviomiehet ovat usein erimielisiä. Kysyttäessä päätöksen perusteluja, saa vastaukseksi, että arvio on epätarkka ja laaja. Arvioinnin ollessa niin epävarmaa, ettei verotuksen perusteita voida osoittaa, arviomiehet usein antavat lahjusten vaikuttaa päätökseensä. Joskus tästä kärsii tilanhoitaja, joskus rahvas. Lääninherran poissa ollessa voi tilan-

133 Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin muistio 12.2.1684, pykälä 7. Livonica II, vol. 186. mf.

134 Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin esitys kuvernöörikunnan taloudellisten olojen järjestämiseksi 18.4.1684. Livonica II, vol. 186. mf. Sperlingin näkemysten esittely perustuu tähän asiakirjaan, jollei viitteessä toisin mainita.

135 Käkisalmen pohjoisen ja eteläisen läänin erilaisista verotusperusteista ks. Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta II. 1991, s. 7–16; kenraalikuvernööri Sperling liitti Käkisalmen pohjoisen läänin arviotaksalistan mukaan selontekoonsa. Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin esitys kuvernöörikunnan taloudellisten olojen järjestämiseksi 18.4.1684, Liite A. Livonica II, vol. 186. mf.

hoitaja muuttaa arvioluetteloita ja vaatia talonpojilta ylimääräistä omaan taskuunsa. Talonpoika ei itse tiedä, mitä arvioluetteloon on hänen kohdalleen kirjoitettu, jolloin hänen on vain maksettava. Useimmiten rahvas arvioidaan niin, että tälle jää tuskin vuoden ylitse syömäviljaa. Lisäksi yritetään kaikin tavoin saada talonpojat ajattelemaan, että muutos kiinteään veroon olisi heille haitallinen.

Myös itse arviointi aiheutti talonpojalle suuria kustannuksia, sillä hänen oli ruokittava ja kestittävä koko arviojoukko, mukaan lukien tilanhoitajan rengit ja hevoset. Tilanhoitajalla saattoi olla mukanaan vaimo ja lapset ja huonolla säällä he viipyivät jopa kahdeksan päivää. Kuvernöörin selonteon tässä osassa kuultavat hänelle tehtyjen valitusten yksityiskohtaiset kuvaukset vääryyksistä, joita talonpojat arvioinnin yhteydessä olivat kokeneet.

Kiinteä vero oli Sperlingin mukaan varmasti mahdollista toteuttaa. Inkerissä oli kaksi kartanoa, joiden alueella oli vero kerätty kiinteänä jo vuodesta 1674. Aluksi talonpojat olivat vastustelleet, mutta huomattuaan kiinteän verotuksen edut he olivat muuttaneet käsitystään. Tällä perusteella kuvernööri arveli osan talonpojista alkuun vastustavan kiinteäksi määrättävää veroa, mutta pian taipuvan huomattessaan sen heille paremmaksi.

Kiinteän veron pohjaksi kuvernööri suunnitteli vuoden 1655 maakirjaa. Se oli laadittu jo vuosisadan puolivälissä suunniteltua kiinteää verotusta varten. Vero kohdistuisi maahan sekä omaisuuden laatuun ja määrään. Verotettavan maan arvio perustuisi vuonna 1678 suoritettun revision obsalukuihin, jolloin koko alueen arviointi ei olisi tarpeellista. Tarvittaviin uusiin obsalukuihin suuntaa voisi ottaa vuoden 1678 revisiosta, vuoden 1655 maakirjasta sekä niiden kahden inkeriläisen tilan verokirjoista, joilla jo oli kiinteä vero. Kenraalikuvernööri aprikoi hankkeen toteuttamismahdollisuuksia, koska lähes kaikki tilanhoitajat ja arrendaattorit vastustivat kiinteää veroa ja pitivät itselleen edullisemmasta arviosta kynsin ja hampain kiinni. Tilanhoitajat eivät halunneet ryhtyä asiassa minkäänlaisiin toimiin ja pyrkivät kääntämään talonpoikiaan kiinteää veroa vastaan. Kiinteän veron pelättiin syrjäyttävän ja tekevän tyhjäksi vuokraussopimukset. Kuvernöörin mielestä vuokraussopimukset voitaisiin varmasti sopeuttaa myös pysyvään veroon.¹³⁶

.....
136 Kuujo 1959, s. 150; Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin esitys kuvernöörin kunnan taloudellisten olojen järjestämiseksi 18.4.1684. *Livonica II*, vol. 186. mf.

Jo ennen edellä kuvatun laajan selvityksen laatimista oli kuningas lähettänyt maaliskuun 6. päivänä kenraalikuvernööri Sperlingille kirjeen, jossa tätä kehoitettiin ahkerasti työskentelemään kiinteän veron asettamiseksi provinssiinsa. Kuningas rohkaisi kuvernööriä olemaan välittämättä alueella esiintyvistä vastustuksesta.¹³⁷ Kirje saapui Narvaan toukokuun alussa, jolloin laaja selvitys oli jo tehty, laadittu ja lähetetty Tukholmaan.¹³⁸ Jo kesäkuussa Sperling lähetti jälleen muistion, jonka yhtenä kohtana hän kehotti kiirehtimään ratkaisua kiinteään veroon siirtymistä koskevassa asiassa.¹³⁹

Sperlingin muistio oli tuskin lähtenyt Narvasta kun kuningas 21.6.1684 antoi vahvistuksen pysyvän veron säätämisestä Inkerinmaan ja Käkisalmen läänin kuvernöörikuntaan.¹⁴⁰ Mutta myös talonpojat olivat jo liikkeellä kiinteän veron puolesta. Inkerinmaalainen talonpoika kävi vuonna 1684 Tukholmassa jättämässä valituskirjelmän, jossa yhtenä keskeisenä vaatimuksena ehdotettiin kiinteän veron säätämistä maakuntaan.¹⁴¹ Talonpojat ryhtyivät siis liikehtimään kiinteän veron puolesta.

Myös Käkisalmen läänissä oli kokemusta järjestelmästä. Jo ”kreivin aikana” vuonna 1654 oli Pielisjärvellä ja koko Käkisalmen ja Inkerin kuvernöörikunnassa suunnitteilla kiinteä vero. Vuonna 1655 laadittiin Inkerin alueesta maakirja verotuksen pohjaksi. Tuolloin kuitenkin hanke kullekin tilalle määrättävästä pysyvästä verorasituksesta tyrehtyi talonpoikien vastustukseen. Ruptuurivodan 1656–1658 jälkeisessä tilanteessa Pielisjärven talonpojat katsoivat kiinteän veron itselleen edullisemmaksi ja suostuivat Brahen hankkeeseen. Vuonna 1668 asetettiin kullekin tilalle pysyvä arvoruplaluku ja joka ruplalta maksettiin kaksi hopeatalaria. Uudisasutuksen lisääntyessä pitäjän ruplaluku kasvoi, kun uusille taloille määrättiin vero. Kun läänityksen haltija kreivi Brahe myönsi katovuosina veroon lievennyksiä, oli tämä järjestelmä varsin joustava. Reduktion jälkeen Pielisjärvellä palattiin tavanmukaiseen arviointiin. Pienempiä kokeiluja kiinteän veron asettamiseksi

137 Kuninkaan päätös 6.3.1684. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 131–131v; Kuujo 1959, s. 151.

138 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 2.5.1684. *Livonica II*, vol. 186. mf.

139 Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin muistio kuvernementin asioista 19.6.1684. *Livonica II*, vol. 186. mf.

140 Kuujo 1959, s. 151.

141 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 12.10.1687. *Livonica II*, vol. 187. mf. Kopio valituksesta liitteenä.

oli läänitysaikana myös Hiitolassa ja Uukuniemen Villalassa.¹⁴² Suuri osa 1600-luvun lopun Käkisalmen läänin asujaimistosta oli ruptuurisodan jälkeen Jääskestä ja Savosta muuttaneita suomalaisia.¹⁴³ He olivat entisillä asuinpaikoillaan tottuneet kiinteään maaveroon. Näin pitäjissä oli sekä alueen omaan kokemukseen perustuvaa että muualta saatua tietoa kiinteän verotuksen luonteesta.

Kiinteän veron asettaminen eteni Inkerissä ja Käkisalmen eteläisessä läänissä. Pohjoisen läänin osalta asia kohtasi sen sijaan yllättävän esteen. Kenraalikuvernööri Sperling antoi 10.8.1686 julistuksen arvioverotuksen loppumisesta vuokratuilla tiloilla.¹⁴⁴ Kuvernööri oli tullut kuitenkin epäröivälle kannalle, eikä pysyvän veron asettamisessa tapahtunut vieläkään käytännössä mitään. Vuoden 1687 tammikuussa kuvernööri lähetti kuninkaalle kirjeen, jossa hän esittää arvion lakkauttamista Inkerissä, mutta arvioverotuksen pysyttämistä Käkisalmen pohjoisessa läänissä vedoten alueen taloudelliseen erityislaatuisuuteen.¹⁴⁵ Kuningas vahvisti Sperlingin ehdotuksen saman vuoden heinäkuussa ja nimenomaisesti tarkensi, ettei määräystä tullut soveltaa Käkisalmen pohjoisessa läänissä.¹⁴⁶

4. KARTANOIDEN TALOUS

Läänityksen tai kruunun hallinnassa olleen alueen keskuspaikkana oli usein kartano, jota Itä-Suomessa kutsuttiin hoviksi (hof). Hoveilla tai hovileireillä oli omaa karja- ja maataloutta, jota ylläpidettiin pääasiassa hovin alle määrättyjen talonpoikaistilojen päi-

.....
142 Kuujo 1959, s. 148; Saloheimo ym. 1954, s. 213 ja s. 265; Inkerin maakirjasta vrt. Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin esitys kuvernöörinkunnan taloudellisten olojen järjestämiseksi 18.4.1684. *Livonica II*, vol. 186. mf.

143 Saloheimo 1976, s. 144–145, erit. kartta.

144 Kuujo 1959, s. 151. Kuujon käyttämää lähdettä Kenraalikuvernööri Sperlingin julistus 10.8.1686. ei ole lähdekokonaisuudessa *Livonica II*, vol. 187, kuten hän ilmoittaa. En ole myöskään muualta kyseistä julistusta löytänyt, joten tässä tukeudutaan Kuujon antamaan tietoon.

145 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 29.1.1687 *Livonica II*, vol. 209. RA; myös Kuujo 1959, s. 151, joka ei ilmoita asiakirjan arkistotietoja.

146 Kuninkaan päätös 29.7.1687. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 459–461; Kuujo 1959, s. 151.

vätöiden avulla. Hovilla saattoi olla myös vakinaisesti asuttamaton latokartano (ladugård), jossa pidettiin karjaa. Latokartano oli myös kaukaisten viljelysten tukikohta. Läänitettyä tai vuokrattua aluetta hoveineen ja talonpoikaistiloineen kutsuttiin nimityksellä ”tilat” (godz).

4.1. Hovit

Suurin osa Käkisalmen läänin hoveista syntyi läänitysaikana (ks. kartta 1. s. 14.). Rakennustyö oli kiivaimmillaan 1660-luvulla, jolloin nousivat harjaansa myös Kurkijoen Kruunuporin ja Tervun hovit. Nyyporin kreivikunnan hovi sijaitsi Koitsanlahdessa. Sortavalaaan rakennettiin Savilahden hovi kaupungista nähden Vakkosalmen toiselle puolen. Vaikka hovi oli kaupungin välittömässä läheisyydessä, rakennettiin kreivikunnan hallintorakennus kaupungin rantaan. Ilmeisesti tätä rakennusta kutsuttiin myöhemmin kaupungin hoviksi.¹⁴⁷

Salmin kreivikuntaan rakennettiin 1650-luvulla hovi Impilahden Sumeriaan, mutta se hävitettiin ruptuurisodassa. Impilahdelle nousi uusi kartanorakennus vasta vuokrausaikana, kun vuokraaja Christian Sahlo rakensi sinne itselleen hovin. Ruptuurisodan jälkeen 1660-luvulla Salmin käräjiä pidettiin Miinalan hovissa. Miinalan hovi mainitaan muutaman kerran myös vuokrausaikana käräjäpöytäkirjoissa. Tuolloin Miinalan kylä kuului Johan Metherin rajatarkastajan viran palkkana saamiin vuokrauksiin. Kun kreivikunnasta tehtiin reduktion jälkeen inventointi vuonna 1681 sijaitsi Salmin ainoa hovitila kuitenkin Lunkulansaaren Kuronlahdessa.¹⁴⁸

Kiteelle syntyi läänitysaikana kolme hovia. Flemingien Kiteen puoleisen läänityksen keskuspaikaksi tuli Suorlahti eli Vanha hovi. Vapaaaherra Lillien läänitykselle nousi hovi Kytänniemeen. Henrik Cronstiernan ostorälssiä hoidettiin Muljulan hovista käsin. Tohmajärvelle rakennettiin hovi Kemien kylään ja Liperin vapaaherrakunnan keskuspaikaksi muodostui Lamminniemen hovi.¹⁴⁹ Pälkjärvellä sijaitsivat ostorälssien Leppälahden ja Iljalan hovit.¹⁵⁰ Ilomantsissa oli peruutettujen läänitysten keskuspaikkana Mekri-

.....
147 Jokipii 1956, s. 261–263.

148 Jokipii 1956, s. 263–264; Metherin vuokrauksesta osana rajatarkastajan palkkaa ks. Metherin sopimus 18.2.1691, VA 9770, s. 1067–1067v. mf.

149 Jokipii 1956, s. 264–265.

150 Saloheimo 1976, s. 324.

järven kylä, jossa myös mainitaan olleen hovi. Mekrijärven hovi oli ilmeisesti hyvin vaatimaton.¹⁵¹

Käkisalmen läänin keskiosissa Laatokan rantamilla ja eteläisessä läänissä oli lukuisia pieniä hoveja. Jaakkimanvaarassa oli pieni, vain Miklin kylän käsittänyt veromestari Cronbergin läänitys. Läänityksen vuokraaja Lars Örn rakennutti kylään pienen hovin. Myös Kurenrannan hovi sijaitsi Jaakkimanvaarassa vapaaherra Gustaf Bielken läänityksellä. Tilusten hoitaja Jacob Hoppenstång rakennutti 1680-luvun alussa sinne uudet rakennukset ja suunnitelti myös latokartanon perustamista.¹⁵²

Tiurulan pogosta jakautui 1660-luvulla pieniin läänityksiin, joihin perustettiin hoveja. Kenraali Taube antoi Asilan kyläläisille häätömääräyksen vuonna 1668, sillä paikalle perustettaisiin hovi-leiri. Asilan hovi rakennettiinkin 1670-luvun taitteessa. Everstiluutnantti Bockin läänitykselle perustettiin hovi Kopsalan kylään ja everstiluutnantti Fockin läänityksen keskuspaikkana oli Mustolan hovi. Ratsumestari Böllian läänityksien hovi kehkeytyi Kounkuniemeen kymniekan talon ympärille.¹⁵³

Käkisalmissa oli kaksi latokartanoa, eteläinen ja pohjoinen, jotka olivat vuokrausajana annettuna Käkisalmen linnoituksen komentajalle osaksi palkkaa.¹⁵⁴ Käkisalmen eteläisen läänin Pyhäjärven pitäjässä sijainnut Suur-Pyhän hovi oli ainoa, jonka juuret ulottuivat jo 1500-luvulle venäläisaikaan asti.¹⁵⁵ Pyhäjärvellä sijaitsi myös ratsumestari Tauben perustama Valkiamäen hovi.¹⁵⁶

Sakkolaan muodostui useita hoveja. Sakkolan hovi sijaitsi nimensä mukaisesti Sakkolan kylässä. Petäjärven hovi muodostui jo 1600-luvun alkupuolella kamreeri Johan Klöverbladın läänityskylien keskuksiksi.¹⁵⁷ Myös Lapinlahden ja Haparaisen kylissä oli hovit. Raudun pitäjän Örneholman vapaaherrakunnassa on ollut hovi, mutta sen tarkka sijainti ei ole tiedossa. Raudussa sijaitsivat myös kenraaliluutnantti Gallen pienet läänitykset. Niiden tilan-

.....
151 Hovista Björn 1991, s. 487–488; ainakaan vuonna 1683 Mekrijärven hovilla ei ollut omia viljelyksiä. Ks. Käkisalmen läänin tilit 1683, VA 9743, s. 733–734; kirjallisuudessa on ainakin yksi maininta vain verovapauden vuoksi perustetusta lähes olemattomasta kartanosta, Jokipii 1959b, s. 379.

152 Immonen 1958, s. 182–189.

153 Immonen 1958, s. 195–206.

154 Kuujo 1958, s. 135; Katajala 1990, s. 31–34.

155 Jokipii 1956, s. 261.

156 Katajala 1990, s. 34.

157 Suomenmaa V. 1923, s. 292–293.

hoitaja ja myöhemmin vuokraaja asui Leinikylässä. Ainakin 1700-luvulla oli Leinikylässä hovi.¹⁵⁸

Useimmilla vuokra-alueilla oli siten hovi jo valmiina, joten vuokraajan ei tarvinnut kuin asettua taloksi. Mikäli hovia tai muuta sopivaa asumusta ei tilalla ollut, oli vuokraajalla oikeus perustaa sellainen. Hovileiriksi voitiin yhdistää kahden obsan tilat, mihin yleensä tarvittiin noin kymmenen talonpoikaistilan maat.¹⁵⁹ Määräysten mukaan talonpoikia ei kuitenkaan saanut muutta mutkitta häätää, vaan heille tuli osoittaa muualta vastaava alue tilaksi.

Reduktiossa peruutetut ja sittemmin vuokratut läänitykset on jaoteltu pieniin alle 10 obsan alueisiin, keskiuuriin 10–20 obsan vuokrauksiin ja usein koko pitäjän käsittäneisiin yli 20 obsan alueisiin.¹⁶⁰

Taulukko 1. Käkisalmen läänin vuokra-alueet kokoluokittain ja vertailualueittain

obsat	pienet		keskis.		suuret		yht.	
	0–10	%	10–20	%	20–	%		%
1.	2	25	2	25	4	50	8	100
2.	4	29	5	36	5	36	14	101
3.	6	55	3	27	2	18	11	100
yht.	12		10		11		33	

1. Pohjoinen voutikunta, 2. Eteläisen voutikunnan pohjoisosa, 3. Eteläinen lääni

Kokoluokitus on laadittu siten, että eri suuruisia vuokra-alueita tulee kuhunkin luokkaan jokseenkin yhtä paljon. Taulukosta näkee, että pienten vuokrausten painopiste on Käkisalmen eteläisessä läänissä ja suurten läänin pohjoisimmassa osassa. Keskiässä Käkisalmen läänissä eri kokoisia vuokrauksia oli varsin tasaisesti.

4.2. Karja ja kylvöt

Hovien varallisuudesta kertovia tietoja on saatavissa reduktion yhteydessä tehdyistä vuoden 1681 inventaarioluetteloista ja parin seuraavan vuoden läänintileistä. Inventaarioluetteloita on säilynyt vuoden 1681 läänintilien tositekijassa. Niissä luetellaan hovin

158 Suomenmaa V. 1923, s. 285–286.

159 Saloheimo 1976, s. 324.

160 Ks. liite 1.

karja, annetaan tietoja kylvöistä sekä rakennuksien lukumääristä ja sijoittumisesta. Jotakin voidaan hahmotella myös rakennusten sisustastakin. Vuosien 1683 ja 1684 läänintileissä on kruunun tulojen laskemista varten ilmoitettu hovien sadot ja karjan määrä. Vuokrauksen myötä tiedot hovien menestymisestä katoavat läänintileistä.

Merkilliseltä tuntuu, ettei monissakaan läänitysajan itäsuomalaisissa hoveissa ollut luetteloiden mukaan lainkaan hevosia. Kruunuporin hovissa oli vuonna 1671 viisi hevosta, mutta kymmentä vuotta myöhemmin ei hevosia mainita inventaariossa lainkaan. Outoa hevosten puuttuminen on myös sikäli, että tallissa mainitaan olleen peräti 12 pilttuuta.¹⁶¹ Salmassa hevosia oli tilaa peruutettaessa kolme. Vetojuhdat, joihin saatettiin käyttää myös härkiä, saatiin hovin peltotöihin ilmeisesti talonpojilta päivätoimen yhteydessä.

Sonneja pidettiin hoveissa siitoseläiminä, niiden ohella oli härkiä lihakarjana. Tervun hovi on ollut 1680-luvun alussa alueen suurin häränlihan tuottaja. Parhaimmillaan Tervussa oli 23 härkää. Salmin Kuronlahdessakin pidettiin vuonna 1683 kahtatoista härkää. Sortavalan hovin navetassa niitä oli kahdeksan. Sonneja oli eniten Liperin Lamminniemessä; vuonna 1683 viisi. Yleensä hoveissa näyttää olleen kuitenkin vain yksi tai kaksi sonnia.

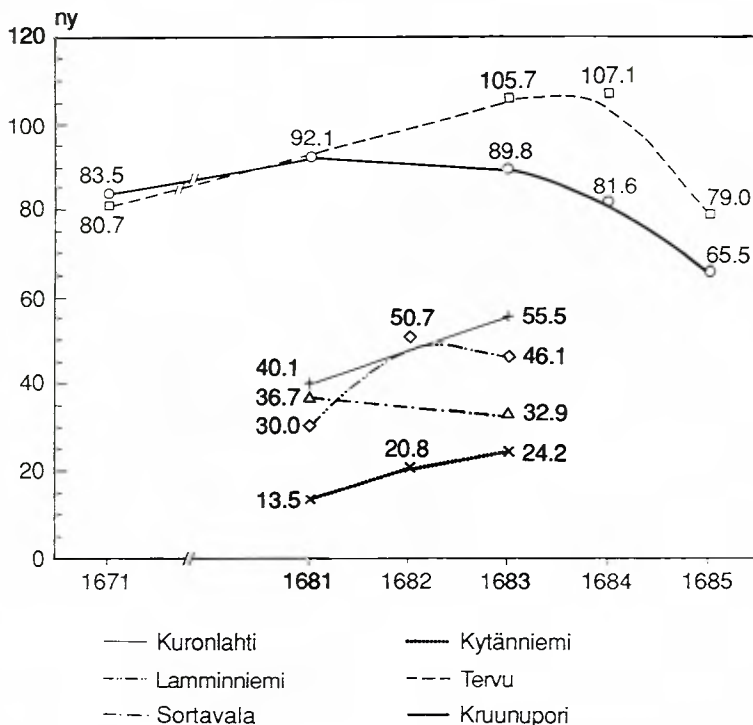
Lehmiä hovien laitumilla käyskenteli runsaasti. Kurkijoen hoveissa karjaa oli kummassakin yli neljäkymmentä päätä; kolmisenkymmentä lypsävää ja parikymmentä hiehoa. Pienemmissä Liperin ja Salmin hoveissakin nautojen luku kohosi reilusti toiselle kymmenelle. Mauno Jokipiin mukaan Käkisalmen läänin läänitysajan kartanoiden karjanhoito ei ollut itäsuomalaisten aateliskartanoiden tasoa. Se oli kuitenkin suhteellisesti mittavampaa verrattaessa talonpoikaiseen karjanhoitoon kuin Etelä-Pohjanmaan suurläänityksillä.¹⁶²

Suurissa Kruunuporin ja Tervun hoveissa lampaiden kokonaisuus määrä nousi kummassakin sataan. Liperin ja Salmin lammaskatras oli varsin vaatimaton, vain parikymmentä. Sortavalassa ei ollut lampaita reduktiota toteutettaessa lainkaan. Sen sijaan sikoja oli parikymmentä, jota enemmän niitä oli vain Kruunuporin kartanossa.

.....
161 Kruunuporin inventaarioluettelo 25.8.1681. VA 9739, s. 447–448v. mf. Seuraavat inventaarioluetteloihin perustuvat tiedot karjavarallisuudesta on esitetty liitteessä 3, jossa on ilmoitettu käytetyt lähteet.

162 Jokipii 1956, s. 290–291.

Kuvio 1. Muutamien Käkisalmen pohjoisen läänin hovien karjavarallisuuden kehitys nautayksikköinä (ny) 1671–1685

110

Sortavalan hovien karjavarallisuudesta voi saada luetteloiden informaatiosta poikkeavaa tietoa vuodelta 1684, sillä tuolloin hovissa raivosi paha suu- ja sorkkatauti, joka tappoi 18 vasikkaa, joita edellisen vuoden luetteloiden mukaan oli vain kaksi. Vaikka Sortavalassa ei luetteloiden mukaan ollut edellisvuotena lainkaan lampaista, karitsoja tai vuohia, kuoli seuraavana vuonna tautiin kuusi vastasyntynyttä kiliä, kolme lammasta ja kahdeksan sikaa. Lisäksi olivat sudet raadelleet saareissa olleista vuohista seitsemän.¹⁶³ Inventaarioluetteloiden ja karjaluetteloiden tiedot antavatkin hovien karjavarallisuudesta liian vaatimattoman kuvan,

.....
 163 Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 25.–28.2.1690. s. 33v. gg 9.

sillä ne kuvastavat syksyllä teurastusajan jälkeen vallinnutta tilannetta.¹⁶⁴

Käkisalmen läänin hovien karja näyttää ennen reduktiota ja hovien vuokraamista vaihdelleen Kurkijoen suurten hovien parisaapaaisesta laumasta vaatimattomampien Sortavalan, Liperin ja Salmin noin puoleensataan eläimeen. Kuviossa 1. on pyritty vertaamaan muutamien hovien karjavarallisuutta ja sen kehitystä kansainvälisen nautayksikön (neat unit) avulla.¹⁶⁵ Suuret Kurkijoen ja Tervun hovit näyttävät olleen karjavarallisuudeltaan kasvu-suunnassa läänitusaikana 1670-luvulla. Reduktion jälkeisenä neljänä kruunun hallintavuonna Tervun karjavarallisuus näyttää oltuaan ensin yhä nousussa palautuvan nopeasti 15 vuotta aiemmalle tasolle. Kurkijoen hovin karja näyttää jopa vähentyneen ajanjaksona 18 nautayksiköllä.

Muiden Käkisalmen pohjoisen läänin hovien karjavarallisuudesta saatavat tiedot ovat niin fragmentaarisia, ettei niiden perustella voi päätellä mitään pidempiä kehityslinjoja. Kuronlahden ja Kytänniemen karja näyttäisi olleen 1680-luvun alussa enenemässä, samoin ehkä myös Lamminniemen hovissa. Sortavalan hovin karjamäärissä saattaisi aavistaa hienohkoa laskua. Nämä luvut eivät kuitenkaan voi kertoa mitään siitä, kuinka karjanhoito onnistui veronvuokraajilta.

Jotakin viitettä vuokrausajaisen karjan määrästä saadaan vuoden 1697 Liperin talvikäräjiltä. Liperin hovista ryöstettyä omaisuutta lueteltaessa ilmoitetaan myös varastetun karjan määrä. Teurastettua karjaa vietiin aitoista 70 raavasta ja 50 lammasta. Lisäksi mainitaan varastetun 70 lehmää ja 40 hevosta.¹⁶⁶ Näiden tietojen mukaan olisi Lamminniemen laitumilla käyskennellyt kesällä 1696 lähes puolitoistasatapäinen nautalauma. On kuitenkin ilmeistä, että ainakin osa teurastetusta karjasta oli talonpojilta kato vuosien verorästeistä ulosmitattuja eläimiä.¹⁶⁷ Vaikka myös navetoissa olisi säilytetty jonkin verran talonpojilta takavarikoituja elikoita, voidaan verrattaessa lukuja viittätoista vuotta aiempaan tilanteeseen aavistella karjan määrän kasvaneen Lamminniemessä.

.....
164 Tämä käy selvästi ilmi läänintilien karjalueteloista, joissa ilmoitetaan karja vuoden alussa ja lopussa sekä vuoden aikana suoritettut teurastukset. Esim. Käkisalmen läänin tilit VA 9743, s. 896–928. VA; karjan lahtausajan merkityksestä varallisuuden arvioinnille ks. myös Villstrand 1992, s. 33.

165 Nautayksikön (ny) laskentaperusteista ks. Luukko 1987 (1945), s. 154. Luvut on esitetty myös liitessä 3.

166 Tuomi 1984, s. 346.

167 Vrt. Jokipii 1956, s. 293. Alaviite 1.

Vuokraussopimuksissa korostettiin karjanhoidon tärkeyttä peltoviljelykselle.

Kruunuporin hovi oli mahtava myös viljelytilana. Syksyllä 1680 kylvi Kruunuporin hovin inspehtori Hindrich Printz kaskeensa 14 tynnyriä ruista. Huomattava on myös erikoisuutena tuolloin hovin peltoon kylvetty neljä tynnyriä syysvehnää. Keväällä Printz kylvi hovin peltoon 10 tynnyriä ohraa, 20 tynnyriä kauraa ja kaksi tynnyriä tattaria.¹⁶⁸ Mauno Jokipii on Tidön linnan tilien avulla osoittanut, kuinka sekä Kruunuporin että Tervun hovien viljelykset laajenivat 1660-luvun aikana noin 50 tynnyrin kylvön suuruisiksi. Sellaisina ne näyttävät pysyneen ainakin 1680-luvun alkupuolen.¹⁶⁹

Vuoden 1684 satotiedot Sortavalan hovista osoittavat, että viljelykset olivat sielläkin melkoisen suuret. Korjatut 150 tynnyrin ruis-sato ja 128 tynnyrin ohrasato ovat suurimmat, mitä lähteet mainitsevat Käkisalmen pohjoisen läänin hoveista 1680-luvulta. Vuosi 1684 näyttääkin olleen kaikissa niissä hoveissa, joista vertailutietoja on saatavilla, paras satovuosi peruuttamisen ja vuokraamisen välisenä kruunun hallinta-aikana. Kylvöjen yhteismäärä liikkui 1680-luvun alussa 40–50 tynnyrissä. Sortavalan hovin viljelykset olivat siis varsin suuret. Käräjäpöytäkirjoissa on säilynyt tieto, ettei niitä juurikaan enää laajennettu ennen kuolovuosia 1696–1697.¹⁷⁰ Pienemmät Salmin Kuronlahden, Kiteen Suorlahden ja Kytännien, Tohmajärven Kemien sekä Liperin Lamminniemen hovit keskittyivät perinteisiin viljalajeihin; rukiiseen, ohraan ja kauraan. Kuronlahden kylvöt olivat nekin yli 40 tynnyriä, Kemien, Kytännien ja Suorlahden kylvöt noin 30 tynnyriä ja Liperin Lamminniemessä keskimäärin 25 tynnyriä.¹⁷¹

Pelto näyttää olleen hovien kylvöissä merkittävimmissä osassa, mutta etenkin Sortavalassa myös kaskettiin. Vuonna 1684 Johan Mether kylvi kaskeen peräti 25 tynnyriä ruista. Sortavalan lisäksi vain Kurkijoen Kruunuporissa harjoitettiin mittavaa kaskeamista, sillä vuonna 1681 Kruunuporin isäntä Hindrich Printz kylvi 14 tynnyriä kaskiruista. Muiden hovien kaskikylvöt eivät juuri eronneet varakkaiden talonpoikien kaskikylvöistä. Suorlahdessa tosin

.....
168 Kruunuporin inventaarioluettelo 15.9.1681. VA 9739, s. 447–448v. mf. Esitetävät tiedot hovien viljanviljelystä ovat taulukkona liitteessä 4, jossa on esitetty myös lähteet.

169 Jokipii 1956, s. 279; 1680-luvun kehityksestä ks. liite 4.

170 Salmin, Suistamon ja Sortavalan kesä- ja syyskäräjät 2.–6.10.1694. s. 120. gg 13.

171 Vrt. liite 4.

kylvettiin vuonna 1690 kaskeen 10 tynnyriä kauraa. Pohjois-Karjalan alueella kylvettiin lähes 80 % rukiista kaskeen. Ohra (77 %) ja kaura (69 %) sen sijaan olivat voimakkaasti painottuneet peltoviljelyyn.¹⁷²

Viljasadot näyttävät vaihdelleen saatavilla olevien kylvö- ja sato- lukujen perusteella hoveissa suuresti. Normaalisti näytään rukiista saadun noin nelinkertaisen sadon, hyvänä vuonna sato saattoi olla kuusinkertainen. Ohran viljely saattoi olla hyvänä vuonna vielä tuottoisampaa. Huonona vuotena korjattiin viljasta vain noin kaksin- tai kolminkertainen sato. Myös kauran viljely oli hyvinä vuosina tuottoisaa. Kaurasato saattoi olla hyvänä vuonna jopa seitsenkertainen.

Hovien viljelyksessä korostuu kauran osuus voimakkaasti. Pellon ja kaskan käyttäminen kauran viljelyyn oli epätaloudellista jos sato tarkoitettiin myyntiin, sillä kauran arvo tynnyriltä oli vain noin puolet verrattuna ruukiiseen ja ohraan.¹⁷³ Kauraa ei myöskään koskaan mainittu vuokrataparselina, joten sen viljely tähän tarkoitukseen ei ollut tarpeen. Kauraa viljeltiinkin todennäköisesti lähinnä omiin tarpeisiin.

Mauno Jokipii on pohtinut, miksi kauralla oli niin erikoisen merkittävä asema Käkisalmen läänissä aina Kiteen ja Tohmajärven korkeudelle asti. Hän asettaa etusijalle kauran viljelyominaisuudet. Kaura menestyi myös laihoilla hiekka- ja moreenimailla ja kaurasta saatiin vielä sato, kun kaskihuuhta ei enää vaativammille ohralle ja rukiille kelvannut. Kauran menestyminen uudisraiviolla ei välttämättä vaatinut lannoitusta. Heckscheriin tukeutuen Jokipii viittaa siihen, että kauraa viljeltiin myös karjan rehuksi.¹⁷⁴ Tämä onkin todennäköistä ainakin hoveissa, sillä kauraviljelmät saattoivat olla todella mittavia. Suurimittainen kauran viljelykin osoittaa pyrkimyksiä karjatalouden tehostamiseen.

4.3. Rakennukset

Hovien rakennuksista on jäänyt jälkipolville varsin vähän tietoa. Yhtään 1600-luvun hovirakennusta ei ole Käkisalmen läänin alueelta säilynyt tähän päivään. Pielisjärven Lieksan hovista on säilynyt käräjäpöytäkirjassa luettelo uudistetusta rakennuskannas-

.....
172 Saarenseppä 1912, s. 44; Manninen 1922, s. 104; Jokipii 1956, s. 277.

173 Ks. esim. Tohmajärven hovin satotiedoista, Käkisalmen läänin tilit VA 9746, s. 831.

174 Heckscher 1936, s. 327; Jokipii 1956, s. 281.

ta. Hovin päärakennus perustettiin vanhan suuren käräjätuvan ympärille. Käräjätuvassa oli vanhastaan eteinen ja leipomatupa, jotka kunnostettiin korjaamalla perustukset sekä muurauttamalla leivinuuni ja kakluuni. Käräjätupaa jatkettiin kahdella kamarilla, joihin rakennettiin pellilliset uunit ja ikkunoihin laitettiin samalla kuin käräjätupaankin lasit ja luukut.¹⁷⁵ Hovi tuohikattoineen ei siis ollut mitenkään Etelä-Suomen kartanoihin verrannollinen merkikirakennus, mutta savupirttien keskellä se oli kuitenkin selvästi erottuva vaurauden kuva.

Uusia ulkorakennuksia rakennettiin Lieksaan kaksikerroksinen riihi (noin 8x8 m) sekä saman kokoinen talli ja kaksi suurta olkilataa. Samoin korjattiin yhdessä rakennuksessa olleet kaksi suurta ja yksi pieni karjasuoja. Pihapiirissä oli vielä kaksi suurta aittaa ja sauna. Lisäksi korjattiin entisen Brahean porvarin talo vierastuvaksi kattamalla ja perustamalla se uudelleen sekä muurauttamalla kaakeli- ja leivinuuni ja piippu.¹⁷⁶

Koska vuokra-alue oli laaja, perusti vuokraaja Salomon Enberg 1680-luvun lopussa Nurmeksen Porokylään uuden sivuhovin, johon rakennettiin entisen lisäksi uusi uloslämpivä tupa, jossa oli kaksi kamaria. Piharakennuksia olivat navetta ja aitta. Hovin tehtävänä oli ilmeisesti mahdollistaa kaukana Lieksasta asuvien talonpoikien päivätöiden hyväksikäyttö. Hovin maiksi yhdistettiin kolmen vierekkäisen talonpoikaistilan maat.¹⁷⁷ Enberg pyrki laajentamaan uuden hovinsa vaikutusalueetta, sillä 1690-luvun alussa siihen liitettiin peltoja myös Liuhalananiemestä läheltä Haapajärven kylää. Maksamattomista veroista häädetty tilaa viljellyt talonpoika ei luopunut maista vapaaehtoisesti.¹⁷⁸

Aivan toista suuruusluokkaa oli Kruunuporin hovin päärakennus. Hovi käsitti suuren hallin molemmin puolin sijainneet kaksi salia, kreivin ja kreivittären salit. Kumpaankin saliin oli liitetty kaksi kamaria. Jokipii mainitsee rakennuksessa olleen lähes 40 ikkunaa ja seitsemän tulisijaa. Kysymyksessä on siis jo aivan täysimittainen eteläisempiä esikuviaan jäljittely herraskartano. Muista Kruunuporin rakennuksista kannattaa mainita amtmannin asuntona toiminut tupa, pakarirakennus sekä suurehko krouvi, jossa oli tuvan lisäksi kaksi kamaria, ilmeisesti paremman matkaväen

175 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 78. gg 8; Saloheimo ym. 1954, s. 255.

176 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 78–78v; vrt. lähteen kanssa pieniä eroja Saloheimo ym. 1954, s. 255.

177 Saloheimo ym. 1954, s. 256.

178 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1693. s. 12–12v. gg 12.

yöpymistä varten. Talousrakennukset olivat neljä karjasuojaa, joissa oli jokaisessa kaksi huonetta, kaksi läävää sioille, suuri hevostalli sekä kaksi riihtä. Kurkijoen toisen hovin Tervun rakennukset olivat paljon vaatimattomammat, päärakennuksessa sali ja kaksi kamaria, pihassa amtmannin asumus ja pakaritupa.¹⁷⁹

Myös Käkisalmen eteläisen latokartanon rakennukset ovat tiedossa vuodelta 1699, jolloin kartano oli vuokralla komendantti Märten Hästeskoolla. Rakennukset olivat sijoittuneena saarelle kehämäiseen muodostelmaan. Suurin oli päärakennus, jonka vieressä oli pienempi väentupa. Muita pihapiirin rakennuksia olivat talli, vaunuhuone ja riihi samassa rakennuksessa. Rannassa ja mantereen puolella oli erilukuinen määrä navettoja, vajoja ja aittoja.¹⁸⁰ Kartanon välittömässä läheisyydessä oli myös krouvi.

Veronvuokraajien käydessä taloksi näyttää jo valmiissa hoveissakin ryhdytyn usein pikaisesti uudisrakentamiseen ja kohentamaan vanhojen rakennusten kuntoa. Hindrich Nethonius rakennutti Kiteen Suorlahteen kokonaan uuden uloslämpiviävän tuvan, jossa oli myös kellari. Samoin oli tarpeen pystyttää uusi aitta.¹⁸¹ Korjauksen tarpeessa tuntuivat olevan myös Salmin Kuronlahden hovin rakennukset, sillä vuonna 1681 päärakennuksen 26 ikkunasta oli 18 ruutua rikki. Samoin siihen liitetyn kamarin ikkunat olivat säpäleinä. Ilmeisesti päärakennus ei ollut asuttuna pitkään aikaan. Kalustuksena hovissa oli ”jaloilla seisova” pöytä, sänky, kaappi ja kolme pitkää penkkiä. Lisäksi kamarin puolella oli vielä vanha sänky.¹⁸²

Margareta Bielken Jaakkimanvaaran läänitysten keskuspaikka oli Kurenrannan hovi, jota isännöi hopmanni Jacob Hoppenstång. Hovina oli ensin vanha käräjätupa, jossa oli kaksi kamaria. Vieressä oli pieni savutupa ja rakennukset liitti yhteen porstua. Koska rakennukset olivat huonot, antoi Hoppenstång 1680-luvun alussa pystyttää samaan pihapiiriin uudet hovin rakennukset. Uusi hovi oli samanlainen kuin aiempikin, vain suurempi ja lähempänä järven rantaa. Pihapiirissä olivat myös tavanomaiset aitat ja karjasuojat. Vanha hovirakennus jäi palvelemaan käräjä- ja pitäjätupana. Hovi sijaitti hiekkaharjulla, eikä sen ympäristöön ollut mahdollista raivata peltoa tai saada niittyjä karjalle häätämättä Kurenrannan kylän talonpoikia. Tämän vuoksi hopmanni suunnitteli

.....

179 Kruunuporin hovin inventaarioluettelo 25.8.1681. VA 9739, s. 447–448v. mf; Jokipii 1956, s. 272–273.

180 Kuujo 1958, s. 142.

181 Saloheimo 1976, s. 325.

182 Salmin hovin inventaarioluettelo 9.9.1681. VA 9739, s. 658v–659. mf.

kin jo vuonna 1683 latokartanon perustamista Kokkonniemen kylään karjanhoitoa varten.¹⁸³

Sortavalassa oli kaksi hovia, pitäjän puolella kreivikunnan hovi-leiri ja Johan Metherin 1670-luvun alussa rakennuttama hovi kaupungissa. Hoviaan varten Mether yhdisti 11 talonpojan tilat ja otti kolmasosan kaupungin porvariensa pelloista. Lisäksi raivattiin suota lisää peltoa.¹⁸⁴ Sortavalan pitäjän puolella sijainneen hovin kuvaus on säilynyt vuodelta 1681. Hovin pihalla oli vanha täysin raunioitunut rakennus. Itse päärakennus oli uusi. Siinä oli eteisen toisella puolen sali ja kolme kamaria ja toisella taas keittiö ja kaksi kamaria. Rakennuksessa oli yhteensä 11 ikkunaa. Pihalla oli pari aittaa, kaksi leivintupaa (vanha ja uusi), kaksi tallia joissa 32 pilttuuta, sauna ja kaksi riihtä.¹⁸⁵

Hovin ja Janaslahden kalastamon vuokrasi vuonna 1693 Salomon Enberg. Uusi vuokraaja ei ollut tyytyväinen hovin paikkaan. Lähistöltä ei ollut saatavissa hyvää puhdasta vettä, vaan se oli kannettava sekä karjalle että ihmisille kaukaa. Samoin Enberg valitti, ettei saattanut kuulla kirkonkellojen soittoa hoviinsa. Tämän vuoksi hän rakennutti uuden hovin paremmalle paikalle lähemmäs kaupunkia ja kirkkoa.¹⁸⁶

Myös vuokraaja Christian Sahllo rakensi Impilahdelle hovin. Hovia ei ilmeisesti pystytetty ruhtuurissa hävinneen Sumerian hovin paikalle.¹⁸⁷ Hän raivautti suota pelloiksi hovin tarpeiksi talonpoikien päivätoiden avulla heti vuokrakautensa alussa.¹⁸⁸

Hovien irtaimistosta voidaan vetää muutamia piirtoja niiden tietojen perusteella, mitä tuomiokirjat antavat vuodelta 1697 talonpoikaiskapinan aikana ryöstetystä ja hävitetystä tavarasta. Pielisjärven Lieksan hovista kerrotaan särjetyn paitsi ikkunat, myös peilit ja kaakeliuuni. Ovista oli revitty lukot ja heloitukset irti, ne olivat kallisarvoisia esineitä. Nurmeksesta vietiin ryöstöissä irtaimistoa muun muassa ryijy, kaksi näädännahasta tehtyä myssyä,

.....

183 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 20.–24.10.1685. s. 216v–217. gg 4.

184 Salmin, Suistamon ja Sortavalan kesä- ja syyskäräjät 2.–6.10.1694. s. 120. gg 13.

185 Sortavalan hovin inventaarioluettelo 29.10.1681. s. 517. VA 9739, s. 517. mf; Jokipii 1956, s. 273.

186 Sortavalan, Salmin ja Suistamon kesä- ja syyskäräjät 5.–12.10.1695. s. 177v–178. gg 14.

187 Se, että Sahlon hovi ei sijainnut Sumerian kylässä vaan Impilahdella, ilmenee hovin kymmenikän pahoinpitelyä käsitelleestä käräjäjutusta. Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 6.–11.3.1693. s. 47v–48v. gg 12.

188 Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 15.–19.10.1688. s. 185–186. gg 7.

huiveja, sinistä ja punaista kangasta, purje, kattiloita, kivivati ja viinapannu. Ruokapuolesta anastettiin lähinnä kuivattuja kapa-haukia, joita näyttää hovissa olleen todella runsaasti, lohta ja sär-keä ja suolattua lihaa sekä luonnollisesti viljaa, pääasiassa ohraa.¹⁸⁹

Hovit olivat itäsuomalaisen talonpoikaisyhteisön keskellä vauraan oloisia tiloja huolimatta siitä, että ne olivat kovin vaatimattomia verrattuna Lounais-Suomen säätyläisten asumuksiin. Kun lännessä kartanojärjestelmä oli ehtinyt vaikuttaa jo pitkään, otti se Käkisalmen läänin alueella 1600-luvun lopulla vasta ensiaskeleitaan. Siirtyminen läänitysajasta veronvuokraukseen merkitsi Käkisalmen pohjoisessa läänissä sitä, että kokonaan uudet hovit rakennettiin Pielisjärvelle ja Suistamolalle. Sortavalassa hovin paikkaa siirrettiin. Yhä läänityksenä olleessa Jaakkimanvaaran Kurenranassa rakennettiin uusi hovi. Jotkut vanhat hovit puolestaan kohensivat uusien isäntiensä käsissä ulkonäköään.

5. HOVI JA VEROT VUOKRAAJAN TULONLÄHTEINÄ

Suomen suurläänityksiä tutkineen Mauno Jokipiin mukaan Käkisalmen läänin kreivi- ja vapaaherrakuntien keskuspaikoiksi syntyneet hovit olivat rakennuksina monesti vaatimattomia verrattuna Etelä-Suomen herraskartanoihin, mutta viljelytiloina ne ulottuivat täysin jälkimmäisten rinnalle. Jokipii pitää kartanoiden merkitystä suhteessa läänitysten koko tuottoon kuitenkin hyvin vaatimattomana. Läänitysherra sai pääasiallisen tuoton talonpoikien veroista.¹⁹⁰

Peruutettujen läänitysten vuokra asetettiin alkuun vuokratun alueen talonpoikien kaikkien verojen arvoa hieman alemmaksi. Vuokraussopimuksissa, jotka solmittiin aivan 1680-luvun alussa, vuokran määrittelyssä pidettiin normina 18 tynnyriä viljaa (ruista tai ohraa) obsalta. Jos vuokra-alueesta syntyi kilpailua, määräytyi vuokra korkeimman tarjouksen mukaan. Kenraalikuvernööri

.....

189 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 38v–53. gg 16.

190 Jokipii 1956, s. 277 ja s. 323.

Sperling pyrki myöhemmin nostamaan vuokria ja ilmoitti vuonna 1685 kamarikollegiolle ja kuninkaalle saaneensa niitä jonkin veron korotettuakin. Suunnitellessaan kiinteän veron asettamista lääneihin, kenraalikuvernööri kaavaili asettavansa vuokrat obsaa kohden veroa hieman alemmalle tasolle. Näin kuningas saisi saattavansa ja vuokraaja saisi sopivan voiton. Tämä järjestelmä, joka ei toteutunut, olisi ollut saman kaltainen kuin vuokrauksissa vuosisadan alkupuolella.¹⁹¹ Vuonna 1689 kamarikollegio kuitenkin ilmoitti kenraalikuvernöörille, että uusittavissa sopimuksissa vuokra olisi vaadittava reduktiossa peruutettujen verojen suuruisena täysimääräisenä suorituksena.¹⁹² Tämä merkitsi vuokraajille vuokraehtojen kiristymistä erityisesti, kun samalla katovuosina vuokrahelpotuksiin oikeuttava kohta poistettiin sopimuksista.

Jos talonpoikien arviouruplalukua ei voitu sadon arvioinnin perusteella nostaa, ei vuokraajalle jäänyt verojen tuotosta paljoakaan käteen. Tavallista oli, ettei kaikkia veroja saatu kerätyksi talonpojilta. Mauno Jokipii on osoittanut, että läänitysaikana suurikin osa talonpoikien veroista saattoi jäädä saamatta.¹⁹³ Kun vuokrauskaudelle 1680- ja 1690-luvuilla osuu useita katovuosia, on ilmeistä, ettei tilanne talonpoikien verotuottojen suhteen ainakaan parantunut. Vuokraajien tulojen muodostusta voidaan arvioida vertaamalla vuokrauskautta edeltäneeltä ajalta vuodelta 1683 olevia tietoja hovien tuotoista ja talonpoikien maksamista veroista niihin maksuihin, joihin arrendaattorit sopimuksissa sitoutuivat.

Pielisjärvellä vuokra määrättiin läänityskaudella sovitun kiinteän veron suuruiseksi. Kun kruunu vaati ylimääräiset verot kuten statiot, kydytysrahat ja laamannin- ja kihlakunnantuomarin rahat itselleen, odotettavissa oleva vuokraajan voitto muodostui perustettavan hovin tuotosta, talonpoikien muista maksuista ja siitä, kuinka paljon arviokäytäntöön palattaessa veroja pystyttäisiin kiristämään. Sortavalan ja Tohmajärven talonpoikien kaikkien verojen tuotto oli suurempi kuin tiluksista peritty vuokra. Talonpoikien

.....

191 Vuokrien ja kannelun veron suhteesta ks. liite 2; Vuokran määräytymisestä: Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 12.11.1685. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf; Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 12.11.1685. Livonica II. vol 186. mf; kiinteän veron suhteesta vuokraan: Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin esitys kuvernöörinkunnan taloudellisten olojen järjestämiseksi 18.4.1684. Livonica II. vol 186. mf.

192 Ks. vuonna 1690 uudistetut vuokrasopimukset, esim. VA 9766, s. 1152–1153. mf.

193 Jokipii 1953, s. 141.

veron arvoon sisältyivät kuitenkin myös kruunulle tulevat statiot ja muut ylimääräiset verot, jolloin voittoa ei itse asiassa ollut odotettavissa näidenkään talonpoikien veroista. Erityisen epäedullisen vuokraussopimuksen solmi Kurkijoen Hindrich Printz, jonka vuokra oli korkeampi kuin talonpoikien kaikkien verojen summa.¹⁹⁴ Ilmeisesti hän odotti saavansa kiskotuksi vauraalta vuokra-alueeltaan huomattavasti enemmän kuin kruunu oli vaatinut. Tämä johtikin hänet pian moniin hankaluuksiin.

Kruunu vaati maksut juuri niinä osuuksina rahaa ja viljaa, joina vuokra oli sopimuksissa määritelty, sillä tämä mahdollisti valtion tiukan ”kehysbudjetin” suunnittelun ja toteuttamisen. Koko Käkisalmen pohjoisen läänin verotuoista (yht. 55 748 hopeataria) muodostui vuonna 1683 rahasta 55,1 % ja 44,9 % viljasta ja muista parseleista.¹⁹⁵ Vuokrasopimuksissa vuokraajan hyödyksi tuleviksi määriteltyjen verojen (yht. 35 864 hopeataria) suhteellinen koostumus oli jokseenkin sama (rahaa 54,7 %, viljaa 45,3 %), ja niiden osuus kaikista veroista oli 64,3 %. Arvioveron tuoton arvosta näyttäivät raha sekä vilja muodostaneen kumpikin melko tarkkaan puolet.¹⁹⁶ Vuokraussopimuksissa korostuu rahan osuus vuokrissa (n. 70 %) viljan laskennalliseen kruununarvoon (n. 30 %) nähden.¹⁹⁷

Viljan markkinahinta oli korkeampi kuin verotuksessa käytetty laskennallinen hinta¹⁹⁸, joten monin paikoin vuokraaja saattoi katata veroista saadun rahamäärän ja vuokrana vaaditun rahan erotuksen myymällä osan verona kerätystä viljasta. Tästä saattoi joskus jäädä voittoakin, mutta vuokraajan oli kerättävä talonpojilta verot tarkasti saadakseen niistä sekä rahat että viljaparselit vuokrasumman katteeksi. Jos hän hyvinä satovuosina arvioi talonpoikien verot korkeammalle, aiheutti tämä katkeruutta. Katovuosina, jol-

.....
194 Ks. liite 2. ja siinä esitetyt lähteet.

195 VA 9743, s. 716–718.

196 Vrt esim Liperin tiedot VA 9743, s. 728–729; sekä Kruunuporin ja Tervun tiedot VA 9743, s. 732–733.

197 Vrt esim. Kruunupori VA 9749, s. 831–834 (raha 67,7 %, vilja 32,3 %); Salmi VA 9749, s. 873–875v. (raha 70,0 %, vilja 30,0 %); kuitenkin esim. Pielijsjärvi VA 9749, s. 825–826v. (raha 47,1 %, vilja 52,9 %); pienten vuokra-alueiden vuokra saatettiin maksaa kokonaan rahana, esim. Mekrijärvi Ilomantsissa VA 9786, s. 851–854. mf; Asila Tiurulassa VA 9770, s. 912–912v. mf; Kopsala Tiurulassa VA 9762, s. 969–970. mf.

198 Melander viittaa lähinnä tähän mahdollisuuteen vuokraajien voitto-odotusten perustana. Melander 1900, s. 112; Jokipii esittelee läänitysajalta talonpoikien pyrkimystä maksaa verot edullisesti luontaistuotteiden laskennallista hintaa vastaavana määränä rahaa: Jokipii 1953, s. 119; Jokipii 1956, s. 169–171.

loin talonpojat eivät saattaneet maksaa kaikkia verojaan, vuokraus saattoi tuottaa veronkannon osalta tappiota.

Talonpoikien kaikkien verojen tuotto koostui arvioveron lisäksi muista talonpojille määrätystä maksuista. Käkisalmen pohjoisen läänin talonpoikien hoviin maksamista muista suorituksista merkittävin oli päivätyöraha. Kaikkien talonpoikien päivätoita ei tarvittu hovien viljelemiseen, joten suuri osa talonpojista maksoi työnsä rahana, vuonna 1683 arviopäältä 1 $\frac{2}{3}$ talaria. Esimerkiksi Kiteen Kytänniemen hoviin teki päivätoita vain 34 miestä, 268 maksoi päivätyörahaa. Tohmajärveltä kerättiin päivätyörahoina 596 hopeatalaria, siis lähes yhtä paljon kuin rahaa arvioverona (606 hopeatalaria). Kruunuporin ja Tervun päivätyörahoja saatiin 935 hopeatalaria.¹⁹⁹ Päivätyörahat näyttävät tuottaneen arvioveron arvoon nähden jopa 30–50 % lisän vuokraajan tuloihin. Toinen merkittävä maksu, joka jäi vuokrauskaudella arrendaattorin hyväksi ja kattamaan maksettavaa vuokraa, oli heinäraha, joka oli suuruudeltaan noin viidesosa työrahojen tuotosta. Muiden veroluontoisten maksujen kuten pellavaveron tuotto näyttää olleen kokonaisuuden kannalta lähinnä marginaalinen.

Hovin maiden viljelyn ja karjatalouden tuottoja ei huomioitu vuokraa määriteltäessä. Hoville erotetut maat nauttivat verovapautta. Käkisalmen pohjoisen läänin hovien viljelysten tuotot olivat 1680-luvun alussa noin 10–20 % talonpoikien verojen arvosta.²⁰⁰ Hovien viljelysten tuottojen raha-arvoista on saatavilla tietoja muutaman hovin osalta vuodelta 1683. Karjatalouden harjoittaminen jää kokonaan rahaksi arvioitujen tuottojen ulkopuolelle. Sortavalan, Kruunuporin ja Tervun hovien tuotot olivat suurimmat. Sortavalan viljelyksiltä saatu sato oli vuonna 1683 arvoltaan 562 hopeatalaria. Kruunuporin ja Tervun hovit tuottivat samana vuonna yhteensä 808 hopeatalarin arvosta viljaa. Tohmajärven, Liperin ja Salmin Kuronlahden hovien viljelykset tuottivat kukin noin 200 hopeatalarin arvosta satoa. Kiteen Kytännimestä korjattiin 335 hopeatalarin arvoinen sato.²⁰¹

Mauno Jokipiin mukaan Kruunuporin kreivikunnan molemmat kartanot, Kruunupori ja Tervu kuuluivat 1660-luvulta lähtien koko Suomen alueen suurimpiin viljelystiloihin. Salmin Kuronlahden, Sortavalan, Kiteen Kytänniemen ja Tohmajärven hovit hän lukee kylvöjen suhteen keskikokosiin kartanoihin. Vain Lipe-

.....
199 VA 9743, s. 725–728 (Tohmajärvi ja Kytänniemi), s. 732–733 (Kruunupori).

200 Vrt. liite 2. ja siinä esitetyt lähteet. Myös Loit 1975, s. 152; Jokipii 1953, s. 125.

201 Käkisalmen läänin tilit 1683. VA 9743, s. 724–733. Ks. liite 2.

rin Lamminniemi jää pienimpien ryhmään.²⁰² Jokipii toteaa kuitenkin Suomen alueen kartanoiden olleen tuotoltaan pieniä. Tähän tulokseen hän tulee verratessaan suurläänitysten hovien tuoton suhdetta Viron kartanoiden tuottoon.²⁰³ Tämän vuoksi kartanoiden viljelyksellä, kartanotaloudella ja päivätöillä, ei ollut sellaista asemaa kuin Baltiassa tai Keski-Euroopassa feodaalisten suhteiden kehittymiselle Suomen ja Käkisalmen läänin läänitys-alueilla.

Veronvuokraus muutti erään keskeisen tekijän hovin isännän ja talonpojan suhteessa. Läänitystä hoitava tilanhoitaja sai tulonsa isäntänsä maksamasta palkasta. Vuokraajan toimeentulo muodostui pääosin vuokra-alueen verotuottojen ja vuokran erotuksesta, hovin maiden viljelystä ja karjanhoidosta. Hän saattoi myös leven-tää leipäänsä esimerkiksi hoitamalla vuokrauksen ohella valtion virkaa. Joissakin tapauksissa vuokraus voidaankin nähdä toisin päin: mahdollisuutena viran ohella tai jopa virkaan kuuluvaan lisätulon hankintaan, sekä myös säätyläiselle sopivaan asuinkarta-noon. Hovin viljelysten tuottavuuden kannalta talonpoikien päi-vätyöt olivat tärkeitä. Lisäksi vuokraaja saattoi hankkia lisätuloja kalastamoista ja käymällä kauppaa talonpoikien ja kaupunkien porvareiden kanssa.

Hovien tuoton ja vuokraajien hoveista oletettavasti saaman hyö-dyn suhdetta läänitysaikeisten tilanhoitajien palkkioihin voidaan tarkastella muutamalla esimerkillä 1680-luvun alusta, ajalta ennen vuokrauskautta. Liperin Lamminniemen pienehkön hovin ins-pehtori Salomon Enberg sai vuonna 1681 palkkiota 450 kupari-talaria ja 24 tynnyriä viljaa.²⁰⁴ Inspehtorin palkka oli siis hopea-rahana arvioituna noin 204 talaria. Hoviin palkattu emäntä tai piika sai palkkaa 20 kuparitalaria ja kuusi tynnyriä viljaa, tallirenki sai puolet tästä. Veronkannossa avustaville kymmenikälle ja pris-taaville maksettiin hovista palkkiota kuusi tynnyriä viljaa, mutta heille kuului jokaiselta veroamaksavalta talonpojalta myös osasuo-ritus, josta pääasiallinen elanto koostuikin. Vielä hovissa tarvittiin

.....
202 Jokipii 1956, s. 277.

203 Jokipii 1956, s. 323; Eestin kartanoista Soom 1954, kartanon tuoton ja vero-tuottojen suhteesta s. 212–214, kartanotalouden tuottavuudesta s. 374–379.

204 Liperin hovin palkkaluettelo vuodelta 1681. VA 9739, s. 629. mf. Luontais-tuotteiden raha-arvot on laskettu vuoden 1683 läänintileissä esiintyvien ker-toimien avulla seuraavasti: tynnyri ruista tai ohraa á 2 ¼ hopeatalaria, tynnyri kauraa á 1 ⅛ hopeatalaria, kuorma heinää á 21 ⅓ hopeäyriä, esim. VA 9743, s. 714. Kysymyksessä on kruunun tileissä käytetty laskennallinen arvo, ei käyvä markkina-arvo joka oli korkeampi. Hopeatolari vastasi 1600-luvun lopulla kolmea kuparitalaria, ks. liite 7.

profossia eli piiskuria, jonka palkkio oli vuodessa 30 kuparitalaria ja kuusi tynnyriä viljaa.²⁰⁵ Palkkojen yhteisarvo oli noin 80 hopeataralaria. Kun hovin viljasadon tuotto vuonna 1683 oli 215 hopeataralaria (ks. liite 2.), saattoi tiluksen hoitaja pyrkiessään alueen vuokraajaksi olettaa saavansa palkkansa jo pelkästä hovin maiden viljelystä, jos muut tulot kattaisivat vuokran sekä hovin ylläpidosta aiheutuvat kulut ja maksettavat palkat.

Karjanhoito ja kalastamot olivat hovissa pienenä lisätulona. Esimerkiksi vuonna 1682 annettiin Lamminniemen karjan tuotoista todistus, jonka mukaan voita oli saatu joulukuuhun mennessä vain seitsemän leiviskää. Tämä oli johtunut siitä, että lehmät olivat tulleet tuona vuonna kantaviksi liian varhain. Edellisenä vuonna Lamminniemen hovi oli saanut Pielisensuun ja Liperin kalastamoilta 6 tynnyriä lohta ja 7 1/2 tynnyriä siikaa. Kalojen suolaukseen oli kulunut neljä tynnyriä suolaa ja kalastajille maksettiin palkkaa yhteensä 26 kuparitalaria, jotka oli laskettava hovin tappioksi. Viinijärven kalastamolta oli toimitettu hoviin kaksi tynnyriä pientä siikaa.²⁰⁶ Kalastamoiden tuotto kulujen vähentämisen jälkeen ja voin arvo olivat yhteensä noin 32 hopeataralaria. Niiden merkitys hovin tuottojen kannalta oli pieni.

Kytänniemen hovi jäi vuokrausaikana syrjään Kiteen vuokraajien asuessa Suorlahdessa ja Liperin Lamminniemessä. Hovin amtmannin Zacharias Månssonin palkkio oli vuonna 1682 100 hopeataralaria, 20 tynnyriä viljaa, 10 tynnyriä kauraa ja 25 kuormaa heiniä.²⁰⁷ Amtmannin palkan arvo oli siten yhteensä noin 173 hopeataralaria. Piika sai täyden ylöspidon lisäksi 12 kuparitalaria ja kaksi hovin ratsastajaa samoin kumpikin 30 kuparitalaria. Kymmenikän palkkio perittiin suoraan talonpojilta. Vuonna 1683 hovin viljelykset tuottivat satoa 335 hopeataralin arvosta. Olettaessa huomioon kulupuolella pelkästään hovin väen palkat, tuotti hovin viljelys voittoa noin 128 hopeataralaria (414 kuparitalaria), ilman amtmannin palkkiota 301 hopeataralaria (903 kuparitalaria).

Kruunuporin ja Tervun hopmanni ja myöhempi vuokraaja Hindrich Printz sai vuonna 1682 palkkseen 167 hopeataralaria ja 24 tynnyriä viljaa, arvo yhteensä noin 220 hopeataralaria. Palkkaa hänen oli maksettava kummankin hovin amtmanneille ja karjak-

.....
205 Liperin hovin palkkaluettelo vuodelta 1681. VA 9739, s. 629. mf.

206 Voileiviskän laskennallinen arvo oli 1 3/4 hopeataralaria, lohitynnyri 8 hopeataralaria, siikatynnyri 4 hopeataralaria, ks. voi: VA 9743, s. 743; lohi ja siika: VA 9739, s. 612–613. mf; lehmien tuotosta: VA 9739, s. 614. mf.

207 Kuitit Kytänniemen hovin palkoista VA 9739, s. 534–541. mf.

kona toimineelle toisen amtmannin vaimolle yhteensä 27 hopeatalaria, 30 tynnyriä viljaa, kahdeksan lammasta ja kuusi sikaa.²⁰⁸ Profossi sai palkkana 10 hopeatalaria ja 4 tynnyriä viljaa. Kukin hovien viidestä ratsumiehestä sai 40 kuparitalaria, 5 tynnyriä viljaa ja yhden lampaan. Henkilökunnan palkat, hopmannin palkkaa lukuunottamatta, olivat tuona vuonna arvoltaan yhteensä noin 370 hopeatalaria (1 110 kuparitalaria). Kun kummankin hovin viljelysten tuoton arvo oli yhteensä noin 800 hopeatalaria, jää palkkojen jälkeen erotukseksi noin 440 hopeatalaria.

Hovien tuotto näyttää edellä esitettyjen esimerkkien valossa muodostaneen olennaisen osan vuokrausten tuotoista. Hovin henkilökunnan palkkojen vähentämisen jälkeen viljelysten tuotosta jäävä arvo ei ollut huimaavan suuri. Lamminniemellä tulos jäi vielä kalastuksen ja lypsykarjan tuottojenkin jälkeen hieman inspehtorin palkkaa huonommaksi. Juoksevilla kuluilla vähennettynäkin jo pelkästään hovin tuotto näyttää silti jokseenkin hyvin taanneen vuokraajaksi havittelevalle tilanhoitajalle toimeentulon. On korostettava, että edellisistä laskelmista puuttuvat kokonaan mm. hovien teuraskarjan tuotot. Etenkin talonpoikien maksamat päivätyörahat ja heinärahat, mutta myös hoviin toimitetut ”pienet parselit” ovat olleet merkittävä osa vuokraajan tuloista. Toisaalta hovin ylläpidosta palkkojen lisäksi aiheutuvien kulujen suuruutta on vaikea arvioida. On kuitenkin selvää, että arrendaattorin oli, saadakseen vuokrauksensa kunnolla tuottavaksi, perittävä verot talonpojilta mahdollisimman tarkkaan.

6. VUOKRAAJAT, SÄÄTY JA RAHVAS

Peruutetun läänityksen vuokraajaksi päädyttiin Käkisalmen läänissä monista lähtökohdista. Suurin ryhmä olivat entisten läänitysten hoitajat: inspehtorit, amtmannit ja hopmannit. Heitä oli vuokraajista noin neljännes. Myös monet upseerit vuokrasivat hovin. Kruunun virkamiesten osuus oli vain noin kahdeksasosa kaikista arrendaattoreista.²⁰⁹

.....

208 Lampaiden arvoksi määriteltiin vuonna 1681 1 ½–2 hopeatalaria kappaleelta, sian arvo oli 4 hopeatalaria. Kruununporin hovin inventaarioluettelo 25.8.1681. VA 9739, s. 447–448v. mf. Laskettaessa palkkana saatujen eläinten arvoa on käytetty näitä lukuja.

209 Katajala 1990, s. 29–50.

Sosiaalista asemaa josta kukin ryhtyi vuokraajaksi on mahdotonta määrittää yksiselitteisesti. Säätyläisellä oli elämänsä varrella ja yhtä aikaa useita rooleja. Upseeri saattoi ennen vuokrauskauttaan toimia kruununtilan inspehtorina ja hoitaa yhtä aikaa kruunun virkaa. Sortavalan Johan Mether toimi nimismiehenä, hopmannina ja Sortavalan pormestarina ja vuokrausaikanaan rajatarkastajana. Hänet mainitaan myös muutamissa yhteyksissä upseerina. Kurkijoen vuokraaja Hindrich Printz puolestaan oli samaan aikaan sekä vuokraaja että kruununvouti.²¹⁰

Käkisalmen läänin pohjoinen voutikunta oli veronvuokrausaikana vain muutamia poikkeuksia lukuunottamatta läänitysten entisten tilanhoitajien käsissä. Eversti Johan Stael von Hollstein vuokrasi itseltään peruutetun Suistamon Äimjärven tilat. Hän koki vuokrauksen entiseen läänitykseen nähden liian kalliiksi, eikä enää uusinut sopimustaan sen umpeuduttua.²¹¹ Cronstiernan rälssin peruutettua osaa vuokrannut Thomas Pahlsson oli toiminut mm. 1680-luvulla vuokraaja Hindrich Printzin veronkantovoutina ja 1690-luvun alussa Käkisalmen läänin kihlakunnankirjurina ja kruununjyvästön hoitajana.²¹² Vuokraajaksi hän ryhtyi vuonna 1693, jolloin hänet nimitettiin kruununvoudiksi edesmenneen isäntänsä Hindrich Printzin paikalle.²¹³

Taulukko 2. Vuokraajien sosiaalinen asema ja vuokra-alueiden sijainti vuosina 1683–1700²¹⁴

	1.		2.		3.		yht.	
	%		%		%		%	
tilanhoitajia	7	21	3	9	4	12	14	42
virkamiehiä	1	3	4	12	1	3	6	18
upseereita	1	3	6	18	7	20	14	42
yht.	9	26	13	39	12	35	34	100

1. Pohjoinen voutikunta, 2. Eteläisen voutikunnan pohjoisosaa, 3. Eteläinen lääni

210 Printz: Jokipii 1960, s. 291; Katajala 1990, s. 30, s. 93; Mether: Jokipii 1960, s. 293; Katajala 1990, s. 30, s. 91.

211 Katajala 1990, s. 35.

212 Pahlssonin taustasta Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 198. gg 4; Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 40. gg 10.

213 Katajala 1990, s. 44–45.

214 Taulukossa on keskitytty vain kolmeen suurimpaan taustaryhmään. Tämän ulkopuolelle jäävistä miespuolisista vuokraajista kaikki muut paitsi kauppias Victor Gröön olivat johonkin pääryhmistä kuuluvien vuokraajien poikia.

Kaikki Käkisalmen pohjoisen läänin suurläänitykset siirtyivät entisten tilanhoitajien vuokra-alueiksi. Tosin kaikki eivät jatkaneet omalla tilallaan. Liperin inspehtori Salomon Enberg vuokrasi Pielisjärven, Liperiin tuli vuokraajaksi Ilomantsista Simon Hoppenstång.²¹⁵ Siirtyminen tilanhoitajasta vuokraajaksi olikin luonnollinen ratkaisu. Työ säilyi entisellään ja vuokraussopimus antoi lisää valtuuksia talonpoikien maahan nähden. Tilanhoitajan isäntä vain vaihtui lääninherrasta kruunuksi. Entiset tilanhoitajat siirtyivät vuokraajiksi koko Käkisalmen läänin alueella, mutta erityisesti pohjoisessa läänissä maat keskittyivät heidän käsiinsä. Pohjoisen laajat vuokra-alueet mahdollistivat ”päätoimisille” vuokraajille kohtuullisen tuoton.²¹⁶

Eteläisemmillä alueilla vuokraajiksi ryhtyivät myös upseerit ja virkamiehet, sijaitsivathan nämä vuokra-alueet lähellä Käkisalmen läänin hallinnollista ja sotilaallista keskusta Käkisalmea ja Kurkijokea. Toisaalta maa oli etelämmässä myös viljavaa ja asutus tiheää, joten huomattavasti pienemmän vuokra-alueen pito oli kannattavaa. Pienet vuokra-alueet sijoittuvatkin pääasiassa juuri eteläiseen lääniin ja eteläisen voutikunnan pohjoisosan viljaille seuduille. Tuskin oman toimensa ohella vuokrauksia pitäneillä virkamiehillä ja upseereilla olisikaan riittänyt aikaa huolehtia pohjoisen voutikunnan vuokra-alueiden kaltaisista laajoista erämaista.²¹⁷

Vuokraajina toimineet upseerit olivat varsin eritasoisia arvoltaan: ratsuväen korpraali, luutnantit, majuri ja everstiluutnantit. Niinpä myös vuokrauksen lähtökohdat olivat upseeriston sisänsäkin erilaiset. Virkansa puolesta vuokraajiksi joutuivat Käkisalmen varuskunnan komentajiksi määrätty everstit Henning Rudolph Horn vuosina 1686–1696 ja Märten Hästesköö vuosina 1696–1700. Entiset lääninhaltijat tai heidän perillisensä, joilta oli reduktiossa peruutettu Käkisalmen läänin tiluksia, halusivat muutamissa tapauksissa jatkaa tilojensa hallintaa vuokrauksen kautta. Nämä läänityssukujen jäsenet olivat myös upseereita.²¹⁸

Näitä kahta upseeriryhmää johti vuokraukseen virka tai aiempi tilan hallinta. Useat upseerit asuivat vuokraamallaan tiloilla, jol-

.....

Myöskin lesken vuokraajuus on määrätynyt aviomiehen aseman mukaan, joten heitä ei ole huomioitu. Kahden vuokraajan asemaa ei ole voitu selvittää. Inspehtori Johan Metherilla ja nimismies Diderich Boismanilla oli vuokrauksia kahteen eri ryhmään kuuluvilla alueilla, joten heidät on jouduttu ottamaan taulukossa huomioon kahteen kertaan. N = 34.

215 Saloheimo 1976, s. 315–316; Björn 1991, s. 136, s. 138 ja s. 310.

216 Katajala 1990, s. 30.

217 Katajala 1990, s. 31, vrt. taulukko 2.

218 Katajala 1990, s. 34.

loin ne tarjosivat statuksen mukaisen majapaikan, sillä veropalkkalaitosta ei ulotettu täydessä mitassa Käkisalmen lääniin. Muutamat upseerit päätyivät veronvuokraukseen myös tarkoituksenaan hankkia lisätuloja upseerin palkan lisäksi. Lisätuloja ja asuinkartanoa haki veronvuokrauksen kautta myös joukko kruunun virkamiehiä; kruunun verokirjurit, nimismiehet, kruununvoudit, kihlakunnan tuomarit ja jopa maaherra ryhtyivät vuokraajiksi.²¹⁹

Veronvuokraus leikkasi siis lävitse koko Käkisalmen läänin maallisen säätyläiskerrostuman. Erilaisista lähtökohdista olleiden ihmisten toimeentulon ja virka-asunnon tarpeeseen vastanneella veronvuokrauksella oli keskeinen sija alueen olojen ja sosiaalisten suhteiden järjestämisessä. Se erosi muun valtakunnan virkatalojärjestelmästä siinä, että se jatkoi ja korosti reduktion jälkeenkkin läänitysaikana muotoutuneita käytäntöjä talonpojan ja tilaa hoitaneen tai vuokranneen säätyläisen välillä.

Erityisesti tilanhoitajista rekrytoitunut arrendaattorikunta tavoitteli vuokrauksella voittoa. Suurvaltakauden aateliston ideologiaa tutkinut Peter Englund on esittänyt, ettei aatelismiehen kunnia sallinut kartanotalouden ja kaupankäynnin harjoittamista voitontavoittelun näkökulmasta. Vuosisadan kuluessa esiin murtautui kuitenkin uusi, paljolti kaupallisista piireistä lähtöisin ollut ja porvariston ihanteet jakanut alhaisaateli joka ei suinkaan suhtautunut penseästi ja yliolkaisesti kaupankäyntiin.²²⁰

Voittoa tavoittelevat veronvuokraajat edustivatkin nousevaa ja voimistuvaa säätyläiskerrostumaa, jonka toimeentulo ja olemassaolo perustui vuokrauksesta saatavaan hyötyyn ja kauppaan. Vanhaa aatelia, jota kaupankäyntiä hyljeksivät kunniakäsitykset mahdollisesti sitoivat, edusti vuokraajista vain komendantti Horn. Hänelle vuokraus oli osa palkkaa. Myös muut äskettäin aateloidut vuokraajat kuten ratsumestari Taube, kihlakunnantuomari Ehrnrooth ja ratsumestari Freudensfeldt vuokrasivat tiloja osana palkkaa tai vanhoina läänityksinään. Aatelittomia eivät ideologiset piiräkkeet sitoneet.

Aatelin keskinäiset sukulaisuussuhteet ovat olleet tutkimuksen ja erityisesti genealogian kiinnostuksen kohteena jo pitkään. Avio-liittojen solmiminen vain omaan säätyyn kuuluvien kanssa oli merkittävä este säätykierrolle.²²¹ Myös provinssissa, Käkisalmen

.....
219 Katajala 1990, s. 29–50.

220 Englund 1989, s. 49–69 ja s. 127–151.

221 Carlsson 1950, s. 20.

läänissä, säätyläiset ja samalla veronvuokraajat kietoutuivat toisensa sukuihin lukuisin aviositein. Tämän seikan vaikutuksiin kiinnitettiin huomiota jo 1600-luvun puolivälissä. ”On paha valittaa, kun isä on vouti, vävy tuomari ja poika kirkkoherra” oli pielisjärveläinen lautamies sanonut.²²²

Avoliitto merkitsi sääty-yhteiskunnassa yksilöiden liiton ohella myös perheiden ja sukujen kytkeytymistä toisiinsa. Tämän vuoksi avioituminen oli tarkoin säätyrajojen mukaan harkittua. Säätyläisyys voidaan käsittää kahdella eri tavalla. *Poliittisiin säätyihin* lukeutuivat vain ne, joilla oli oikeus valita edustajia valtiopäiville. Tällöin säätyläisiin luettiin paitsi aatelisto, porvaristo ja papisto, myös vapaat talonpojat, jotka olivat edustettuna valtiopäivillä. Poliittista säätyläistöä ei Käkisalmen läänissä ollut lainkaan, sillä voittomaalta ei valittu valtiopäiväedustajia. Narvassa pidettyjä Inkerin ja Käkisalmen läänin maapäiviä, joihin osallistui edustajia aatelista ja aatelittomasta säätyläistöä, ei järjestetty enää vuoden 1683 jälkeen.²²³

127

Tavallisimmin säädystä puhuttaessa tarkoitetaan *yhteiskuntasäätyä*, joka on poliittista säätyläisyyttä huomattavasti laajempi käsite. Tällöin jako tapahtuu säätyläisten, yhteiskunnan pintakerrostuman eli herrasväen, ja ei-säätyläisten eli rahvaan välillä. Näin säätyläisyyteen tulee mukaan myös laaja aateliton maallikkosäätyläistö, joka koostui suurelta osin valtiopäiväedustusta vailla olleesta sotilashenkilöstöstä ja virkamieskunnasta.²²⁴ Toisaalta talonpoikaisto ja pienempi porvaristo rajautuvat tällöin säätyläisyyden ulkopuolelle.

On vaikea arvioida tarkasti, kuinka suuri osa Käkisalmen läänin säätyläisperheistä sai ainakin osan elantoaan veronvuokrauksesta. Joka tapauksessa kaikki tärkeimmät kruunun virkamiehet; kruununvoudit, kihlakunnantuomarit ja kirjurit saivat virkatalonsa vuokraussopimuksen kautta (vrt. s. 124.). Myös osa Käkisalmen varuskuntaan sijoitetusta upseeristosta toimi vuokraajina. Käkisalmen läänin kaupunkien porvaristosta ryhtyivät vuokraajiksi vain Kurkijoen Victor Gröön sekä vähäksi aikaa enemmänkin tilanhoidajana toiminut Esko Pirhonen.

Ylimpänä vuokraajien kerrostumana olivat luonnollisesti aatelissuvut, jotka pysyttelivät omana ryhmänään. Ylhäisaatelinen Käkisalmen linnoituksen komentaja Henning Rudolph Horn oli

222 Saloheimo ym. 1954, s. 211; Jokipii 1956, s. 124–128.

223 Forsström 1890, s. 98–102.

224 Wirilander 1974, s. 15–21.

vuokraaja palkka- ja virkatalonsa takia. Hornin perheellä ei ollut tarvetta sitoutua muuhun paikalliseen säätyläistöön, olihan Käki-salmen varuskunta komentajalle vain komennuspaikka matkalla kohti ylempiä sotilasvirkoja.²²⁵

Sotilassukujen väliset avioliitot muodostavat oman ryhmänsä. Pyhäjärven Valkiamäen hovin vuokraajan ratsumestari Claes Johan Tauben tytärten aviopuolisoiksi valikoituivat aktiiviupseereina toimineet arrendaattorit. Elsa Elisabet Tauben puolisoiksi tuli Sortavalan vuokraajan Johan Metherin upseerinuralla koHoava poika Henrik Mether. Leskeksi jääneen Eva Kristiina Tauben nai vastikään aateloitu ratsumestari Georg Freudensfeldt.²²⁶ Poikkeuksen muodosti Eva Kristiinan ensimmäinen puoliso, kauppias- ja raatimiessukuinen kihlakunnantuomari Johan Ehrnrooth, joka ilmeisesti merkittävän virka-asemansa sekä aateloitintinsa vuoksi kelpuutettiin ”korkeimpaan kastiin”. Samalla Taubeilta peruutettu Tiurulan pitäjän Asilan hovi palautui naimakaupassa takaisin ”sukuun”. Kihlakunnantuomari oli vuokrannut sen virkataloksi.²²⁷

Arrendaattori ja rajatarkastaja Johan Mether naitti muutkin lapsensa vuokraajille tai näiden lapsille. Tytär Katarina Mether sai puolisoikseen peruuttamatonta Tiurulan hovia vuokranneen Henrik Slöörin. Toinen pojista majoitusmestari Anders Mether, joka myöhemmin itsekin sai vuokralle osana rajatarkastajan palkkaa muutaman kylän, otti vaimokseen Sakkolan Kiviniemen ja Haparaisen sekä Ilomantsin Mekrijärven vuokraajan Jacob Boismanin tyttären Katarinan.²²⁸

Tauben sukuun liittyivät Claes Johanin pojan Herman Reinholdt Tauben naimakauppojen kautta myös Arnanderin ja Sahlon vuokraajaperheet. Hermanin ensimmäinen vaimo oli Salmin ja Suistamon vuokraajan rajatarkastaja Magnus Arnanderin tytär Ottiliana. Ottilianan sisar Christina Arnander puolestaan oli naimisissa Suistamon ja Salmin vuokrausta appensa jälkeen jatkaneen Christian Sahlon kanssa. Vuokraajan sisar Christina Sahlo avioitui

.....
225 Käki-salmen läänin veronvuokraajien suppeat biografiat on kerätty teokseen Katajala 1990, s. 83–96. Tässä mainitaan se biografinen kirjallisuus, johon tekstissä mainitut tiedot perustuvat. Lewenhaupt 1921, s. 319. Komentajan palkkatiluksista Kuujo 1958, s. 135.

226 Lewenhaupt 1921, s. 210; Holmberg 1959, s. 46; Carpelan 1965, s. 1156–1159; seuraavassa esitettävä sukulaisuussuhteiden verkosto on esitetty kaaviolina teoksessa Katajala 1990, s. 52–58.

227 Wirilander 1950, s. 97; Holmberg 1959, s. 46.

228 Bergholm 1901, s. 151–152; Wilskman 1912–1916, s. 613–614; Carpelan 1937, s. 41; Immonen 1958, s. 202; Kuujo 1970, s. 57.

Sortavalan ja Pielisjärven vuokraajan Salomon Enbergin kanssa. Kun Herman Tauben vaimo Ottiliana kuoli, avioitui Taube entisen vaimonsa sisarentyttären Maria Sahlon kanssa.²²⁹

Myös kruununvirkamiesten perheet kytkeytyivät toisiinsa avioitein. Oman kerrostumansa muodostavat alemmasta virkakunnasta, kuten kirjureista ja voudeista vuokraajiksi nousseet henkilöt. Tällaisia olivat entinen Simon Hoppenstängin kantokirjuri ja Kiteen Suorlahden hovin vuokraaja Hindrich Nethonius ja kruununjävstönhoitajasta kruununvoudiksi noussut Cronstiernan peruutetun rälssin vuokrannut vuokraaja Thomas Pählsso. Nämä kaksi arrendaattoria liittää yhteen rälssin vuokraamisessa epäonnistunut Johan Stolpe, jonka tytär avioitui kruununvouti Pählssoin kanssa ja tytärpuoli Helena Sutthoff vuokraaja Nethoniuksen kanssa.²³⁰

Hindrich Nethoniuksen kuoltua alkuvuodesta 1697 Suorlahden hovin valtiatar Helena Sutthoff avioitui pikaisesti Joachim Wargentinin kanssa, josta tuli myös hovin vuokraaja Wargentini ei kuitenkaan ollut pitkäikäinen ja jo muutaman vuoden kuluttua sekä Sutthoffin aviosiippana että Suorlahden vuokraajana oli Jacob Biörkman. Näyttääkin siltä, että avioituminen lesken kanssa on ollut tässä tapauksessa yksi keino, ehkäpä jopa edellytys hovin vuokraajaksi pääsemiselle.²³¹

Alempien virkamiesten ryhmään kuuluu myös Tohmajärvelle asettunut viipurilaisen tupakkakompanian palveluksessa aiemmin ollut Sven Stille ja hänen vaimonsa Elisabet Johansdotter. Stille toimi ennen vuokratuttaan Tohmajärven vapaaherrakunnan tilanhoitajana. Elisabetillä oli ensimmäisestä avioliitosta edenneen Petter Schultzin kanssa useita lapsia. Silmiinpistävä ero muiden vuokraajien perillisiin on, että Stille- ja Schultz-sukuiset tytöt avioituivat melkein kaikki seutukunnan pappien ja kappalaiten kanssa.²³²

Poikkeuksina tyttäristä Brita Schultz nai Kitelää yksityisesti vuokranneen Måns Göökmanin ja Kristiina Schultz eli naimattomana. Lähellä oli jälkimmäiselläkin päätyminen pappilan emännäksi, sillä Liperin kirkkoherra Henrik Sundius oli hänet jo kirjeitse kihlannut, mutta peruutti jostakin syystä lupauksensa. Korvaukse-

.....

229 Lewenhaupt 1921, s. 586; Carpelan 1937, s. 82–83; Saloheimo ym. 1954, s. 252; Jokipii 1956, s. 114; Kuujo 1963, s. 165.

230 Könönen 1891, s. 74–75; Saloheimo 1976, s. 316.

231 Saloheimo 1976, s. 316. Pappien osalta tällaiseen käytäntöön viittaa Gunnar Suolahti. Suolahti 1919, s. 87–88.

232 Saloheimo 1976, s. 315–316; Luther 1985, s. 7–8.

na kihlauksen purkamisesta Kristiinan veli Petter Schultz hyväksyi 15 leiviskää voita.²³³

Tilanhoitajina veronvuokraajille kuului tärkeitä toimia paikallis-hallinnossa. Heidän tehtävänään oli sekä hoitaa tiluksia että olla kruunun lähimpänä esivaltana alueensa talonpojille. Jo vuokraaja-perheiden sitoutuminen yhteen aviositein osoittaa, etteivät sääty-läiset suinkaan olleet hoveissaan pitkien korpitaipaleiden eristä-minä. Yhteyksiä hoidettiin paitsi kirjeitse myös lukuisissa tapaami-sissa ja tehtävissä, joissa he joutuivat tekemisiin toistensa kanssa.

Vuokrattujen hovien tilit tarkastettiin vuosittain jolloin vakiin-tui käytäntö, että vuokraajat kokoontuivat samana päivänä tilien tarkastukseen. Kokousten pitopaikka vaihteli, mutta Käkisalmen pohjoisessa läänissä ne pidettiin 1690-luvulla useimmin kruunun-vouti Thomas Pählssonin vuokraamassa Leppälahden hovissa Pälkjärvellä. Eteläisen voutikunnan vuokra-alueiden tilit tarkastet-tiin useimmiten Käkisalmissa.²³⁴

130

Vuonna 1692 pohjoisen voutikunnan vuokraajat kokoontuivat 3. heinäkuuta poikkeuksellisesti Narvaan, ilmeisesti kenraali-kubernööriin luo. Paikalla oli kahdeksan vuokraajaa: Suista-mon Christian Sahlo, Tohmajärven Elisabet Johansdotter, Ki-teen Hindrich Nethonius, Ilomantsin Mekrijärven vuokraaja Jacob Boisman, Sortavalan Johan Mether, Cronstiernan räls-sin vuokraajan Johan Stolpen puolesta Märten Lång, Pielisjär-ven Salomon Enberg ja Liperin Simon Hoppenstång. Saman vuoden toukokuun viimeisenä päivänä oli Käkisalmeen kokoon-tunut tilien tarkastukseen viisi eteläisen voutikunnan vuok-raajaa.²³⁵

Vuodesta 1693 lähtien pohjoisen voutikunnan vuokra-alueiden tilit vahvistettiin pääsääntöisesti Leppälahdessa. Tuona vuonna hoviin kokoontui toukokuun viimeisenä päivänä kahdeksan vuok-raajaa. Seuraavana vuonna heinäkuun 27.–29. päivinä paikalla oli hovien isännistä kuusi. Kokousten traditio Leppälahdessa jatkui ainakin vuoteen 1696 saakka. Vuodelta 1697 ei ole tietoja käytettä-vissä, mutta seuraavana vuonna vuokraajat ovat vahvistaneet tilinsä kukin omilla tiloillaan. Viisi päiväyksistä sattuu kuitenkin elokuun

.....
233 Luther 1985, s. 8.

234 Kenraalikuvernööri Göran Sperling määräsi tarkastustilaisuudet pantavaksi toimeen vuosittain, koska kaikille vuokraajille ei saatu takaajia. Kenraaliku-vernööri Göran Sperling kuninkaalle 12.11.1685, Livonica II, vol. 186. mf.

235 VA 9769, s. 1172–1360.

17. päivälle, joka todistanee jonkinlaisesta yhteydenpidosta. Ete-läisen voutikunnan vuokraajat ovat tuona vuonna kokoontuneet heinäkuun 1.–5. päivinä jälleen Käkisalmeen.²³⁶

Useampia päiviä kestäneen tilien tarkastamisen aikana ehdittiin varmasti vaihtaa kuulumisia ja sopia yhteisistä asioista. Järjestelmä muistuttaa Pietari Brahen itäisillä läänityksillä käytäntönä ollutta virkamiesten ja voutien tapaamista, Kajaanin konventtia.²³⁷ Mitään konventin sääntöjen tapaisia ohjeistoja kokouksen toimialasta tai mainintoja Leppälahden ja Käkisalmen kokousten muista hallinnollisista tehtävistä ei ole säilynyt. Ainoastaan tilien allekirjoitusten päiväykset todistavat vuokraajatapaamisten säännöllisestä olemassaolosta.

Vuokraaja oli läsnä kärjäkunnassa kaksi kertaa vuodessa järjestettävillä käräjillä. Kun kahdesta kolmeen pitäjää muodosti yhden kärjäkunnan, oli usein käräjillä paikalla useampi vuokraaja. Päiviä kestäneiden käräjien aikana ehdittiin viettää myös seuraelämää kihlakunnantuomarin ja muiden paikkakunnan säätyläisten kanssa. Käräjillä vuokraajille määrättiin usein yhdessä toimitettavia tarkastuksia.²³⁸ Riidat kylien välisistä nautinta-alueista olivat hyvin tavallisia. Jos riitaisat kylät sattuivat kuulumaan eri arrendaattoreiden alueeseen, velvoitettiin molemmat veronvuokraajat olemaan lautamiesten kanssa tarkastuksessa läsnä. Luonnollisesti kukin vuokraajista pyrki pitämään omien talonpoikiensa puolta, olihan talonpojan etu myös verotulojen kautta arrendaattorin etu.

Aina ei elo sujunut keskinäisittä kärhämittä. Huolimatta sukulaisuussiteistäkin saattoivat veronvuokraajien välit olla viileät, jopa tulehtuneet. Esimerkiksi Sortavalassa syntyi vakava kiista vuokraoikeuksista Johan Metherin ja Salomon Enbergin välille. Kun Mether ei pitänyt kiirettä Sortavalan pitäjän vuokrasopimuksensa uusimisella, Salomon Enberg tarjosi Tukholmassa käydessään näistä alueista huomattavasti Metherin vuokraa korkeampaa hintaa ja lupasi ottaa katoriskin. Kamarikollegio vuokrasikin Sortavalan Enbergille. Metherillä yhä vuokralla olleet alueet hän saisi, kunhan ne tältä vapautuisivat. Enbergin toimien seurauksena näiden kaupungin

.....
236 VA 9773, s. 1206–1394; VA 9777, s. 1266–1458; VA 9781, s. 1298–1470; VA 9785, s. 1260–1440; VA 9793, s. 1447–1470.

237 Ks. Jokipii 1956, s. 148–156.

238 Tästä on kärjäpöytäkirjoissa lukuisia esimerkkejä, esim. Tohmajärven ja Kiteen syyskäräjät 5.–10.9.1687, s. 155v–156v, gg 6; Ilomantsin, Suojärven ja Pälkäjärven syyskäräjät 12.–14.9.1687, s. 162v–163, gg 6.

mahtimiesten välisiä vuokra-alueiden hoitoa koskevia kärhämiiä puitiin useilla käräjillä.²³⁹

Huolimatta ylimmän säätyläiskerrostuman ohuudesta eivät Käki-salmen läänin veronvuokraajat ja kartanoiden isännät näy juurikaan seurustelleen talonpoikiensa kanssa. Korkea asema paikallisessa hierarkiassa asetti pidäkkeitä, joita ei sopinut ylittää. Tosin juuri tämä statukseen perustuva arvovalta saattaa estää myös kansakäymisen esiintuloa lähteistössä, joka synty-yhteytensä puolesta korostaa erityisesti arkaluontoisiksi koettuja elämän alueita.

Tuomiokirjoissa esiintyvien siveellisyysrikosten kautta voidaan näet tarkastella säätyläisten ja hoviin palkattujen voutien kanssakäymistä rahvaan kanssa. Ajanjaksolta 1685-1695 on tuomiokirjoista poimittavissa kymmenen eri tapausta, joissa ”hovin väki” joutui käräjille vastaamaan siveellisyysrikoksesta.

132

Yhdessäkään esiin tulleessa tapauksessa ei syytettynä ollut itse hovin isäntä, arrendaattori. Lähimpänä tätä olivat tapaukset, joissa Tohmajärven Kemien hovin vuokraajan lesken Elisabet Johanssonin poika Petter Schultz joutui samalla kertaa syytetyksi kahdesta aviottomasta lapsesta. Kanteen nostanut piika perui kuitenkin puheensa ja isäksi löytyi muuan renkimies. Schultzia lapsensa isäksi syyttänyt irtolaisleski Kaisa Kainutar ehti kuolla, ennen kuin pääsi todistamaan käräjiin. Kun Schultz jyrkästi kiisti syyllisyytensä, raukesi kanne näytön puutteeseen.²⁴⁰

Tohmajärven hovin tulevan isännän kunniaan oli kuitenkin jäänyt tahra, jota tämä itsekkin valitteli käräjillä sanoen menettävänsä ”autuutensa välineet” näiden puheiden vuoksi.²⁴¹ Maine säilyi, sillä paria vuotta myöhemmin käräjäitiin jälleen Schultzista levitetystä puheista. Väitettiin, että tämä olisi antautunut luvottomaan suhteeseen akkalalaisen talonpojan vaimon kanssa. Huhun levittäjäksi syytetty kiisti jyrkästi puhuneensa mitään paha vuokraajasta.²⁴²

Se, että vain Petter Schultz joutui kaikkien hovin vuokraajien joukosta syytetyksi siveellisyysrikoksesta rahvaannaisen kanssa on

.....

239 Kuujo 1963, s. 165; Enbergin sopimus 17.6.1692, VA 9774, s. 1048-1052. mf; Enbergin sopimus 25.2.1695, VA 9786, s. 1153-1155. mf; Salmin, Suistamon ja Sortavalan kesä- ja syyskäräjät 2.-6.10.1694, s. 119-121v. gg 13; Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 29.2.-5.3.1692, s. 152-152v. gg 11; Sortavalan kesä- ja syyskäräjät 18.-23.10.1697, s. 292-293, gg 16.

240 Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 13.-16.3.1689, s. 90v-91v. gg 8; Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 7.-12.10.1689, s. 144, gg 8.

241 Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 7.-12.10.1689, s. 144, gg 8.

242 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 16.-22.10.1691, s. 204, gg 10.

ymmärrettävää, kun muistetaan, että myös avioitumisessa Tohmajärven hovin isäntäparin jälkeläiset muodostivat oman ryhmänsä. Kukaan Schultzin sisarista tai sisarpuolista ei solminut kovin hyviä naimakauppoja, vaan melkein kaikki avioituivat usein läheltä rahvasta lähteneiden paikallisten pappien kanssa. Muiden vuokraajien perilliset eivät menetelleet näin.

Kaikki muut "hovin väkeen" luettavat henkilöt, jotka joutuivat syytetyiksi siveellisyyserikoksesta rahvaan kanssa, olivat kirjureita tai vuokraajan alaisina toimineita amtmanneja. Tapaukset sijoittuvat Räisälän hoviin, Jaakkiman Kurenrantaan, Lieksan hoviin Pielisjärvelle, Suistamolle sekä Kiteen Suorlahteen ja Kytänniemeen, siis varsin tasaisesti ympäri lääniä. Lähes kaikissa tapauksissa kirjurin kumppanina oli ollut hovissa palvellut piika, jonka sosiaalinen status ilmoitettiin "irtolaisnaiseksi" (lööskona).²⁴³

Kirjurit kuuluivat hovin palkattuun väkeen, eivätkä he siten olleet sosiaalisesti liian kaukana rahvaasta. Toisaalta kirjureina toimi paljon nuoria naimattomia miehiä, jotka muuttivat usein palveluspaikkaa ja olivat urakehityksensä alussa. Heille hovissa palvellut piika oli varsin luonnollinen mielenkiinnon kohde. Samaa tulokseen on päätyneet myös Seppo Aalto, joka on tutkinut 1600-luvun lopun siveellisyyserikollisuutta Uudellamaalla. Syytetyiksi joutuivat säätyläishierarkian alimmilla portailla olleet kartanoiden palkatut kirjurit ja voudit piiksi palkatun irtolaisnaisen makaamisesta.²⁴⁴

Ylin paikallinen yhteiskunnallinen säätyläiskerrostuma näyttää siis rahvaan suuntaan varsin eristyneeltä. Säätyläisten suhdetta kansaan jäsentävätkin pitkälti ne näkemykset, joiden kautta he rahvasta tarkastelivat. Peter Englund on piirtänyt kuvaa aatelin ideologiasta ja samalla näkemyksistä alemmista yhteiskuntaryhmistä. Englundin mukaan aateli käsitti yhteiskunnan perheenä, jossa talonpojat ja rahvas olivat lapsia. Vertaus lapseen ei rajoittunut vaatimukseen kansan tottelevaisuudesta ja aatelin huolenpidosta ja oikeudesta rankaisemiseen. Siihen liittyi myös käsitys rahvaan henkisistä kyvyistä.

Vallitsevana oli kaksi toisilleen ristiriitaista, mutta aatelin kannalta aina tilanteen mukaan selitysvoimaista näkemystä. Toisaalta kansa oli idyllisen hyväntahtoista ja yksinkertaista, mutta laiskaa ja

.....
243 Siveellisyyserikostapausten käsittely tuomiokirjoissa: gg 4, s. 104; gg 5, s. 142; gg 8, s. 120; gg 10, s. 90v–91; gg 12, s. 42; gg 12, s. 92; gg 14, s. 240–240v.

244 Aalto 1991b, s. 182–183.

hieman saamatonta väkeä. Se ei muuta toivonutkaan kuin saada olla isäntänsä suojeluksessa. Kun ylemmät sosiaaliryhmittymät joutuivat hankaluuksiin niskoittelevien ja vastustelevien talonpoikien kanssa, selitettiin nämä raaoiksi ja kunnottomiksi olioiksi. Arvaamattomuuden ja epäluotettavuuden huippu oli yhteen lyöttäytynyt rahvas, ”yhteinen joukko” (gemenna hoopen).²⁴⁵

Paljon näistä näkemyksistä on välittynyt myös historian tutkimukseen. Pentti Renvall korosti talonpoikien affektiivista eli tunteenomaista suhtautumista ympäristöön. Erityisesti häiriötekijöiden, vastoinikäymisten sattuessa talonpojan mielen tasapaino järkkäyi herkästi. Vähäinen harkinta menetti otteensa hänestä ja affektiivinen suuttumus pääsi ohjaamaan hänen reaktioitaan.²⁴⁶ Renvall korosti suurvalta-ajan aatelisten tavoin erityisesti talonpoikaisjoukkojen ”henkistä alkukantaisuutta”. Väenpaljouteen vaikuttivat enemmän tunne- kuin järkisyyt. Yhteisö normitti yksilön käytöstä ja henkistä rakennetta.²⁴⁷ Renvallille uuden ajan alun talonpoika oli sivilisoitumaton lapsi, joka ärsytettynä oli kärkeä primitiivisiin väkivaltaisiin reaktioihin.²⁴⁸

Kumpi näkemyksistä on oikea? Oliko rahvas avuton ja yksinkertainen lapsi vai ovela ja epäluotettava viekastelija? Vai voidaanko kansan mentaalinen kehys piirtää aivan toisesta näkökulmasta? Tähän kysymykseen ei voida vastata ylempien säätyjen näkemysten kautta. Siihen voi vastata vain rahvas itse oman toimintansa, puheidensa ja käsityksensä kautta. Yksi näkökulma tämän ongelman avaamiseksi on tutkia tilanteita, joissa rahvas ja talonpojat joutuivat konfliktiin paikallisten ylempien sosiaalikerrostumien kanssa.

.....
245 Englund 1989, s. 90–102 ja s. 194–204.

246 Renvall 1949a, s. 35–43 ja s. 182–183. Johan Huizinga käsittelee samaa ilmiötä keskiajalla kuvaamalla sitä tuon ajan ihmisen taipumukseksi paatoksellisen intohimoiseen suhtautumiseen asioihin. Huizinga 1951 (1923), s. 16.

247 Renvall 1949a, s. 35–39 ja s. 192–193. Renvallin ajattelun tulkinnoista ks. Pirinen 1983, s. 94–99 ja Heikkinen 1983, s. 114–115.

248 Erit. Renvall 1949a, s. 92.

IV Talonpoikaisen vastarinnan monet kasvot

1. VASTARINNAN ULOTTUVUUDET

Talonpoikien vastarinta hovien ja kartanoiden isäntiä ja kruunua vastaan ei aina ollut avointa kapinaa tai väkivaltaa. Väkivallattomia keinoja olivat passiivisuus, kuten kärejiltä pois jättäytyminen tai hidastelu, piiloutuminen metsiin, karkaaminen, päivätyö- ja veronmaksulakot, vastustajan solvaaminen, haastaminen kärejiin ja valitukset ohitse paikallisen vallankäytön muotojen.

Väkivalta astui kuvaan usein yksittäistapauksissa. Yleisintä oli väkivallalla uhkaaminen. Pieni muutaman miehen ryhmä saattoi asein vastustaa kruunun virkamiestä tai voutia ja estää heitä suorittamasta esimerkiksi ulosottoa. Avoimen väkivallan käyttö tai pahoinpitely ei ollut tällöin tavatonta. Käkisalmen läänistä on myös esimerkkejä voudin tai kruunun virkamiehen taposta ja suunnitellusta murhaamisesta. Kylän tai pitäjän talonpoikien nousu avoimeen väkivaltaiseen kapinaan oli koko valtakunnassa perin harvinaista. Pitäjien ja maakuntienkin rajat ylittäviä talonpoikaissotia sattui ani harvoin, Suomen alueella vain yksi, nuijasota.

Ruotsin talonpoikaiskapinoista lienee tunnetuin Dacken kapina 1542–1543.¹ Dacken kapinan ja nuijasodan jälkeen ei Ruotsin valtakunnan alueella esiintynyt talonpoikaissodiksi nimettäviä kansannousuja. Tässä valossa Käkisalmen läänin talonpoikien kapina kuolovuosina 1600-luvun lopulla oli vuosisatansa merkittävin talonpoikaislevottomuus valtakunnassa.

James C. Scott on kiinnittänyt huomion talonpoikien jokapäiväiseen kätkeytyyn vastarintaan. Hänen mukaansa talonpoikaisen vastarinnan tutkimus on keskittynyt niihin harvoihin hetkiin, jol-

.....

1 Rosén 1962, s. 404–406; Hovi 1981, s. 97–100. Dacke-kapinaan liittyviä asiakirjoja on julkaistu teoksessa Silvéén-Garnert ja Söderlind 1980, s. 122–132.

loin levottomuudet puhkesivat avoimiksi. Valaisevampaa on Scot-
tin mielestä tutkia jatkuvaa pientä ja huomaamatonta jokapäiväi-
sen elämän vastarintaa, jota harjoitettiin avoimien levottomuu-
kien välillä. Näitä vastarinnan muotoja ovat teeskennelty tietämät-
ömyys, väärä myöntövyys, näpistely, kunnianloukkaukset ja mur-
hapoltot. Nämä toimet eivät edellytä suunnittelua tai yhteistyötä,
vaan ne ovat yksilöllisen vastarinnan muotoja. Esimerkiksi lähteis-
sä väitetty talonpoikien typeryys tai yksinkertaisuus ei olisikaan
muuta kuin taktikointia.²

Myös hallitsevat tunsivat ainakin osin talonpoikien protestikäyt-
täytymisen kielen. He kutsuivat sitä usein käräjäpöytäkirjoissa nis-
koitteluksi (tredska, ovilligheet). Nils-Erik Villstrand on erotellut
paikallisyhteisön reaktiostrategioiksi mukautumisen ja protestin.
Hänen mukaansa joskus myös mukautuminen voidaan tulkita
protestoinnin muodoksi. Härkien suosion kasvu talonpoikien ve-
toeläiminä on protestiksi tulkitusta mukautumisesta hyvin tunnet-
tu esimerkki. Valtio näet pyrki sota-aikana pakko-ottamaan mah-
dollisimman paljon talonpoikien hevosia. Arkipäivän protesti-
muodot voidaan tulkita kollektiivisiksi, vaikka ne eivät juuri kos-
kaan täytäkään vaatimuksia ajallis-paikallisesta yhteydestä tai orga-
nisoitumisesta. Toisaalta paikallisyhteisöä ei pidä tulkita homo-
geeniseksi yksiköksi, jossa kaikki suhtautuisivat protestoinnin koh-
teeseen samoin. Arkipäivän vastarinta ei myöskään ollut välttämät-
tä tietoista yhteiskunnallisten olojen kyseenalaistamista.³

Marja Taussi-Sjöberg on esitellyt talonpoikien passiivista vasta-
rintaa erityisesti kärjäinstituution kannalta. Arjen aherrukseen
liittyneet vastarinnan passiiviset muodot eivät tule näkyviin lähteis-
sä samaan tapaan kuin avoimiksi puhjenneet ristiriidat. Käräjillä
mielenilmaus kirjattiin ja usein annettiin myös rangaistus. Tyyty-
mättömyyttä osoitettiin oikeudessa eri tavoin. Yksinkertaisin tapa
protestoida oli jättäytyä pois kärjäistunnosta käsiteltäessä epä-
miellettäviä asioita. Tästä langetettiin kolmen markan sakko, mut-
ta maksun saattoi siirtää tulevaisuuteen. Toinen tapa oli aiheuttaa
häiriötä kärjäsalissa tai solvata tuomaria tai lautamiehiä. Protes-
tointi kohdistui Taussi-Sjöbergin mukaan 1600-luvun loppua koh-
den enenevässä määrin lautamiehiin.⁴

Haasteita vievien Käkisalmen läänin lautamiesten oli vaikea saa-
da syytettyjä talonpoikia käräjiin. Syytetyn jättäytyminen pois kärä-

.....

2 Scott 1986, s. 5–9.

3 Villstrand 1992, s. 29–32.

4 Taussi-Sjöberg 1990, s. 187.

jiltä oli lähes maan tapa. Joukion talvikäräjillä 1685 puitiin riitajuttua Nyyporin peruutetun kreivikunnan hopmannin Johan Törnen ja tilaltaan irtisanotun Waski Hyöhilänpojan välillä. Waski ei itse saapunut istuntoon, mutta paikalla olivat hänen vanhempansa. Hopmanni Törne väitti Waskin oleilevan piilossa ja juovuksissa käräjätuvan lähistöllä. Harmistuneena hän selitti, että on talonpoikien tapa, etteivät itsensä sylliseksi tietävät saavu käräjiin. He lähettävät vanhempansa tai jonkun edusmiehensä kuulostelemaan mitä käräjillä tapahtuu.⁵

Passiivista vastarintaa on myös muu esivallan antamien käskyjen ja määräysten jättäminen huomiotta. Monet tilaltaan häädetyt talonpojat eivät suostuneet muuttamaan pois. Huolimatta käräjillä vahvistetusta häädöstä he jäivät asumaan tilalleen. Hopmanni Törnellä ei ollut korkea käsitys Joukion ja Uukuniemen talonpojista. Talonpojat eivät hänen mukaansa lainkaan piitanneet irtisanomisesta. Vaikka tilalle olisi jo määrätty uusi asukas, istuivat häädetyt tuvassaan. Heidän karkottamisessaan oli hopmannille suuri vaiva. Törnen mukaan kreivikunnan talonpojat eivät pelänneet Jumalaa eivätkä esivaltaa, koska olivat suurimmaksi osaksi karkureita Viipurin ja Savonlinnan läänistä. He olivat tulleet alueelle vasta ruptuurisodan jälkeen. Ennen ruptuuria aluetta asuttivat lähinnä karjalaiset.⁶

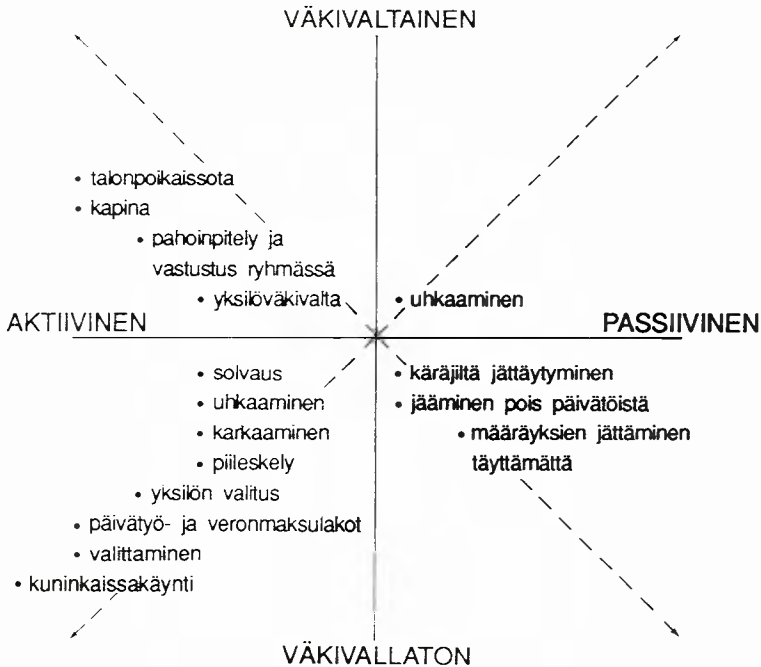
Jos talonpojat eivät kyenneet järjestäytyneeseen yhteistoimintaan paikallishallinnon virallisen organisaation ulkopuolella, kohdistuu kysymys levottomuuksien ja aggressioiden puhkeamisen edellytyksistä pääosiltaan ihmismielen ja käyttäytymisen tutkimuksen alueelle. Näyttää kuitenkin siltä, että talonpojat kykenivät myös ryhmässä suunnittelemaan vastarintaansa ja asettamaan sille tavoitteita. Tällöin olennaiseksi talonpoikien esivallan vastustamisen muotoja jäsentäväksi tekijäksi tulee vastustuksen organisoitumisen taso. Tämä ei tarkoita sitä, että spontaani ja yksilötasoinen vastarinta voitaisiin sivuuttaa. Spontaanin vastarinnan yhteydessä tulee esiin juuri niitä mielen ja yhteisön mentaliteetin rakenteita, jotka mahdollistivat myös talonpoikaisen organisoituneen vastarinnan.

Spontaanin tai yksilötason vastarinta ei edellytä organisoitumista. Pienten tilapäryhmien kokoontuminen vastustamaan esimerkik-

5 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 16.–21.3.1685. s. 85v. gg 4.

6 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 16.–21.3.1685. s. 85v. gg 4. Hopmanni käyttää sanaa "ryss", venäläiset, joka tässä on tulkittava tarkoittamaan karjalaisia.

Kuvio 2. Talonpoikaisen vastarinnan ulottuvuudet

138

si ulosmittausta osoittaa alkeellista toiminnan suunnittelua. Päätös vastustuksesta on tehtävä ryhmässä. Joukolla voi olla kenties johtajakin, joka organisoii hankkeen. Ryhmän toiminta ja olemassaolo on kuitenkin lyhytaikaista kohdistuen yhteen tilanteeseen. Joukkomittaiset päivätyö- tai veromaksulakot edellyttävät pitkäjänteistä yhteydenpitoa ja pitävää päätöksentekoa. Spontaanisuus on vähäistä ja toiminta perustuu harkintaan.

Pitkälle menevää talonpoikaisen vastarinnan järjestäytymistä edustavat pitäjän rahvaan nimissä ohitse virallisen organisaation tehdyt valitukset. Tällaisten valitushankkeiden toteuttaminen on historiantutkimuksessa usein vieritetty yksilöiden, valituksenviejien ja rettelöitsijöiden, syyksi tai ansioksi.⁷ Yhteisen valituksen laatiminen edellyttää kuitenkin kollektiivista tyytymättömyyttä ja jonkinlaista yhteistä päätöksentekoa. On myös mahdollista, että

7 Esim. Luukko 1945, s. 46–53; Luukko 1987 (1945), s. 606–607.

päätöksentekoon on tarjolla talonpoikainen, epävirallinen paikallinen organisaatio, jonka kautta toiminta voi kanavoitua. Valituskirjeissä ei ainoastaan kerrota epäkohdista, vaan esitetään myös ratkaisumalleja, mielikuvia toivotusta tulevaisuudesta. Valituksen laatineella ryhmällä on tällöin myös tavoite tai tavoitteita tulevaisuutensa suhteen.

Mitä pidemmälle organisoitunutta talonpoikainen vastustus on, sitä paremmin voidaan sen muotoja käsitellä talonpoikien ”toimintastrategioina”. ”Strategian” valinta ei välttämättä ollut tietois- ta harkintaa eri vaihtoehtojen välillä. Olennaista on, että talonpo- jilla oli kussakin tilanteessa valikoima keinoja, joiden avulla he pystyivät vastustamaan itselleen epäedullisia toimia. Missä määrin avoin kapina tai talonpoikaissota oli organisoitunutta toimintaa, on tämän tutkimuksen keskeisiä kysymyksiä. Voi kuitenkin esittää oletuksen, että mitä suurempia talonpoikajoukkoja levottomuu- det liikuttivat, sitä monimutkaisempaa oli liikehännän organisoit- tuminen.

Talonpoikaisen vastarinnan erilaisia luokittelutasoja ja tasojen välisiä yhteyksiä voi havainnollistaa nelikentällä, jossa organisoitu- misen määrä kasvaa laidoille päin mentäessä. Kuvion kenttä, joka kuvaa passivisuutta ja väkivaltaa jää luonnollisesti lähes tyhjäksi. Tähän luokkaan voidaan kuitenkin perustellusti sijoittaa uhkaa- minen väkivallalla, sillä uhkaamisen ei tarvitse olla suoraa ja avoin- ta. Katsoivathan sekä Lieksan hovin vouti Simon Affleck että Impi- lahden hovin vuokraaja Christian Sahlo kapinatalvena 1696 talon- poikien taholta uhkaavan väkivallan pelossa parhaaksi siirtyä paik- kakunnalta turvaan muualle. Passiivisten ja väkivallattomien kei- nojen ryhmään sijoittuvat käräjiltä pois jättäytyminen, jättäytymi- nen pois hovin päivätöistä ja välinpitämättömyys esivallan mää- räyksiä kohtaan.

Aktiivisia väkivallattomia keinoja ovat solvaaminen, uhkaami- nen ja karkaaminen tai piileskely, jotka ovat yleensä yksilötasolla käytettyjä protestointitapoja. Elimäellä tosin vuosina 1772–1773 talonpojat pakenivat joukolla päivätöitä rajan yli Venäjän puolel- le. Talonpoika saattoi yksilönä tehdä valituksen kuvernöörille tai kuninkaalle kokemistaan vääryyksistä. Joukkomittaiset päivätyö- ja veronmaksulakot ovat jo organisoitunutta toimintaa. Väkivallatto- mien aktiivisten vastustuskeinojen organisoitunein muoto oli va- littaminen ja kuninkaassakäynti. Aktiivisen väkivallan käytön orga- nisoitumistaso kohoaa siirryttäessä yksilötasolta tilapäryhmien harjoittamaan väkivaltaan ja lopulta avoimeen kapinaan ja talon- poikaissotaan.

2. EI HAUKKU HAAVAA TEE?

James C. Scott on tuonut tutkimuksen valokeilaan sanoihin ja eleisiin kätkeyn vastarinnan. Tämä vastarinta oli kätkeytä siksi, että rahvas ei suinkaan saattanut puhua suutaan puhtaaksi vallan edustajien edessä. Scott viittaakin yhteiskuntaryhmien sisäiseen ”salaiseen” koodistoon, jonka sanoihin ja eleisiin vastarinnan ilmaukset kätkeyttiin.⁸ Talonpoikaiskapinoiden tutkijat ovat nimittäneet uuden ajan alun talonpoikaa ”vaikenevaksi talonpojaksi”.⁹ Erityisen vähän meille on jäänyt suoria tietoja talonpoikien puheesta, kielestä ja sanoista mitä he käyttivät. Talonpoikien puheen kautta voisi tarkastella niitä peruslähtökohtia, joista uuden ajan alun talonpoika loi käsityksensä suhteestaan ympäröivään yhteisöön, esivaltaan ja säätyläisiin.

140

Karjalan talonpoikien puheesta on jäänyt jäljelle 1600-luvun lopulta vain pieniä katkelmia kihlakunnankäräjien pöytäkirjoissa. Synty-yhteytensä vuoksi lausumia on säilynyt vain pääasiassa negatiivisiksi koetuista suhteista. Kärjäsaleissa puitiin runsaasti herjauksia, sillä kunnianloukkaussyytteet olivat yleisiä. Monissa tapauksissa lausutut loukkaukset kirjattiin kärjäpöytäkirjaan. Talonpoikien puhe on useimmiten käännetty ruotsiksi, mutta joskus lauseet tai sanat kirjattiin myös suomeksi pöytäkirjaan. Tutkimusajanjaksolta on puhetta merkitty pöytäkirjoihin 1680-luvulla varsin runsaasti, mutta niukemmin 1690-luvulla, jolloin pöytäkirjaan merkittiin usein ainoastaan kanteen aihe ja tuomio.

Säätyläisten nimittely ja uhkailu on yksi talonpoikaisen vastarinnan muodoista. Julki tullessaan se oli avointa, aktiivista vastustusta ja sellaisena kriminalisoitua. Solvaamisesta ja herjaamisesta oli suurvalta-aikana sovelletussa Kristoferin maanlaissa määrätty sakorangaistus.¹⁰ Vaikka herjaaminen on väkivallatonta niskoittelua, liittyy se lähteissä monesti myös väkivaltaan tai sillä uhkaamiseen. Solvausten, herjaamisen ja uhkailun tutkiminen valaisee sitä talonpoikaisen vastarinnan mentaalista kehystä, jonka puitteissa veronmaksulakot, päivätyölakot, avoin väkivalta ja kapina syntyivät. Kunnianloukkaus oli yleinen kärjöönnin aihe. Kärjölle joutui

.....
8 Scott 1990.

9 Esim. Schulze 1980, s. 38–48.

10 Kunnianloukkaustapauksissa sovellettiin pääsääntöisesti KrMI:n kärjäkaaren 43 kohdan ensimmäistä pykälää ”Joka pikaistuksissaan lausuu toisesta haukkumasanan, millaisen tahansa, joka loukkaa kunniaa tai mainetta, maksakoon kolme markkaa kolmijakoon ...” KrMI. 1978, s. 120.

todistajien kuullen sanotusta ”kelmistä”. Kanteen nostajan oli näytettävä herjaus toteen todistajilla tai syytetytyn tunnustuksella, mikä osaltaan hillitsi käräjille haastamista.

Saksalainen Peter Schöttler lainaa kirjallisuudentutkija Roland Barthesin ajatuksia, joiden mukaan historioitsijankaan ei ole puhetta tutkiessaan hedelmällistä pohtia tekstin sanojan tai kirjoittajan intentioita, niitä välittömiä vaikuttimia, jotka ovat aikaansaaneet tarkasteltavan lauseen.¹¹ On keskityttävä tarkastelemaan niitä sosiaalisia, mentaalisia ja institutionaalisia suhteita, jotka ovat mahdollistaneet tutkittavan tekstin syntyminen. Tällöin teksti irrotetaan mahdollisuuksien mukaan tapahtumakontekstistaan ja pyritään tutkimaan lausumien sisältöä, niiden sanomaa, ivaa, huumoria ja asenteita.

Historiallisessa sanastotutkimuksessa voidaan erottaa toisistaan leksikometrinen (lexicometry) ja semioottinen metodi. Leksikometria on erityissanaston käytön kvantitatiivista analysointia (frekvenssi- tai taajuustutkimus), semiotiikka taas tarkastelee sanoja merkkeinä, symboleina.¹² Leksikometria ei sovellu hyvin tuomiokirja-aineiston analysointiin, koska saatava sanamateriaali ei vastaa systemaattisesti ”todellisuudessa” lausuttujen sanojen useutta. Aineisto kertyy niistä käräjille saakka viedystä tapauksista, joiden yhteydessä on sanat satuttu kirjaamaan pöytäkirjaan. Tuomiokirjojen antaman kokonaisotoksen – tarkasteluajanjaksolta 1683–1696 noin 100 tapausta – perusteella voidaan kuitenkin havainnoida eri tyyppisten sanojen yleisyyttä suhteessa toisiinsa, sekä niiden kohdentumista paikallisen yhteisön eri sosiaaliryhmiin.

Lähtökohtana sanojen tulkinta symboleina ja merkkeinä (tai merkityksinä) on tässä tutkimusasetelmassa mielekäs sillä esioletuksella, että puhujan käyttämät käsitteet ovat yhteisölle yhteisesti merkitysisällöltään tunnistettavia. Merkityksen tunnistamisen yhteisöllisyys ei edellytä sitä, että kaikki yhteisön jäsenet jakaisivat kollektiivisesti lausumien käsitykset, vaan että he tuntevat ja ymmärtävät niiden sisällön. Käsittämättä jäävä iva ei pure, kohteeltaan ymmärtämättä jäänyt solvaus ei johda kunnianloukkaussyytteen. Merkityksen tunnistaminen 300 vuoden takaisesta puheesta on usein tulkintaa, mutta ei mahdotonta.

Yleisin solvaamisen konteksti oli ulosotto ja verorästien keruu. Tarkasteltaessa tuomiokirjoissa käsiteltäviä ulosottoasioita saa usein vaikutelman, että talonpojat mykkinä antoivat verovoutien

.....

11 Schöttler 1989, s. 41.

12 Schöttler 1989, s. 42–44.

ulosmitata lehmänsä, viljansa, rahansa tai muun arvotavaran. Tuskin näissä tilanteissa on oltu tuppisuina, mutta vain murto-osa käydyistä sanaharkoista on kantautunut käräjille saakka. Toinen yleinen suunsoiton paikka ovat olleet arviokokoukset, joissa kunniansa ovat kuulleet erityisesti verollepanon suorittaneet arvio miehet. Mutta myös käräjätuvassa ja sen ulkopuolella tehostettiin nyrkin heristelyä voimasanoin.

Ehdottomasti käytetyin haukkumasana oli ”kelmi”, josta esiintyi myös muotoja ”tuplakelmi”, ”vanha kelmi” ja ”kruunun kelmi” (24 tapausta). ”Varas”, ”julkinen varas”, ”hovin varas”, ”kruunun varas”, ”ryövär” ja ”rosvo” kuuluvat sisällöltään samaan ulosottojen yhteydessä yleisten herjausten ryhmään (15 tapausta). Tavallista oli myös solvaaminen ”hunsvotiksi” (8 tapausta). Yleisimmät solvaukset olivat sosiaalikerrostumiin nähden ”osoitteettomia”. Kelmiksi, hunsvotiksi tai varkaaksi saatettiin sanoa hovin isäntää, pappia, nimismiestä, pristaavia, lautamiestä tai toista talonpoikaa, joten nämä sanat eivät kerro konfliktisuhteen muodosta juuri mitään.

Heikki Ylikankaan mukaan käräjiin viedyille kunnianloukkausjutuille oli 1500-luvulla ominaista, että kysymyksessä oli herjaus eli viittaus rangaistavaan tekoon kuten varkauteen. Solvauksilla, kuten nimittelyillä, oli tuolloin vain häviävän pieni osuus käräjiin tuoduista tapauksista. Seuraavalla vuosisadalla solvausten osuus kunnianloukkausjutuissa kasvoi.¹³ Karjalassa 1600-luvun lopulla solvausten merkitys käräjille tuoduissa kunnianloukkausjutuissa oli keskeinen herjauksiin nähden. Herjauksen kaltainen nimitys ”varas” eri epiteeteineen on tulkittavissa myös solvaukseksi, jossa nimitys kuvaa halveksuntaa ja vihaa, ei sitä että varkaaksi nimitetty todella myös juridisessa katsannossa olisi varas.

Kansan viljelemästä huumorista, pilkasta ja ironiasta on jäänyt vähän todisteita. Esivallan asiakirjoissaan välittämää mielikuvaa talonpojasta verotusobjektina, toimeentulorajoilla ahertavana toisena ja yksinkertaisena rahvaana, on vahvistanut myös tutkimus. Säilyneen vähäisenkin puheen välittämä kuva talonpojan käsitysmaailmasta on kuitenkin monimutkaisempi. Vuokraajalle kohdistetuissa loukkauksissa on myös humoristisia piirteitä, lähinnä kärkeää ivaa ja ironiaa. Rahvas osasi myös uuden ajan alussa asettaa yhteisönsä osapuolia ”virallisesta” järjestyksestä poikkeaviin asemiin.

”Nuole isäntä minun persettä ja te kanssa hunsvotit ja kelmit. Minulla on kyllä rahoja, mutta en anna puoliäyristäkään” totesi kapinavuoden

.....

13 Ylikangas 1988, s. 165–166.

1696 maaliskuussa tohmajärveläinen talonpoika ulosottoa suorittamaan tulleille lautamiehille ja hovin pristaaville Olli Karviselle.¹⁴ Isännällä talonpoika tarkoitti ulosottajat lähettänyttä vuokraaja Petter Schultzia. Samaan tapaan toivotteli seppä Heikki Tarvainen Pyhäjärven hovin Albrecht Johan Orbinsille. Vuokraaja oli antanut olutta myytäväksi käräjäpaikan ulkopuolella. Oluen myyjälle seppä tokaisi: *”Se on helmi joka antaa tätä olutta myydä täällä ja suuri huora on se joka sitä myy. Arrendaattori Orbinski on minun murhaajani ja hän saa suudella takapuoltani sillä hän on luvannut tappaa minut”*.¹⁵

Tämä mielikuva vuokraajan alistamisesta on karkeutensa ohella myös humoristinen. Aihelman käyttö eri puolilla lääniä osoittaa enemminkin sanonnan ja mielikuvan yleisyyttä kuin sen erityisyyttä. Kuitenkin aina se kohdistuu käräjäpöytäkirjoissa vuokraajaan. Tohmajärven Petter Schultzin ja Pyhäjärven Orbinskin ohella samankaltaisen toivotuksen sai myös Sortavalan pormestari ja vuokraaja Johan Mether, tosin tällä kertaa papin suusta. *”Mitä sillä kelmillä on tekemistä pappien kanssa, hän voi armollisesti suudella vannahaa tammaa”* huusi kiivastunut Tohmajärven erotettu kappalainen Johan Illianus saadessaan lautamiehiltä Metherin lähettämän haastekirjelmän. Kirjeen hän repi ja polki jalkoihinsa.¹⁶

Juuri 1600-luvulla voimakkaimmillaan olleita noitavainoja tutkinut Marko Nenonen kertoo, että noitasapattiin lentäneet noidat vahvistivat usein liittonsa pahalaisen kanssa suutelemalla tämän takapuolta.¹⁷ Nöyryyttävä toimitus vahvisti liiton ja teki ihmisestä pahalaisen palvelijan. Talonpoikien ja erotetun kappalaisen käyttämä mielikuva hovin isännästä suutelemassa takapuolta tai hevosta voidaan yhdistää myös Keski-Euroopassa erityisesti 1600-luvulla suosittuun teemaan käännetyistä maailmasta, jossa ylhäiset on alennettu ja alhaiset korotettu heidän hallitsijoihinsa. Tämä käännetyin maailman aihe maailma sai voimakkaita muotoja katolisen kir-

14 Kiteen ja Tohmajärven talvi- ja kesäkäräjät 26.–27.6.1696. s. 17v–18. gg 15. Puhunta on tekstissä sovitettu lähelle nykysanamuotoja. Viitteissä esitetään pöytäkirjan teksti alkuperäisessä muodossaan. Ne puhunnaksi merkityt tekstin osat, joita ei ole lähdeviitteissä esitetty, on käännetty pöytäkirjan ruotsinoksesta. ”Nole isändä minun pärsät ja tee kans huusfätit ja Skälmit”.

15 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 3.–8.4.1693. s. 93. gg 12. ”... han må kyssa mig baak ...”.

16 Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 5.–8.10.1685. s. 131–131v. gg 4. ”... han må med gunst kyssa Mär”: Illianuksen erottamisesta ks. Saloheimo 1976, s. 266.

17 Nenonen 1992, s. 88.

kon karnevaaliperinteessä.¹⁸ Myös taiteessa teema oli suosittu juuri 1600-luvulla: härkä kyntää ja isäntä vetää auraa, lapsi syöttää äitiään, nihti vangitsee isäntänsä ja orja lepää kun isäntä raataa.¹⁹

Kansan naurukulttuuria on tutkittu sosiaalisten konfliktien kannalta pääosin entisessä Neuvostoliitossa talonpoikien antikulttuurina, joka nousi pilkkaamaan hallitsevien kulttuuria.²⁰ Uranuurtaja ja klassikko länsimaissakin on ollut Mihail Bahtin. Hän ottaa lähtökohdakseen Nikolai Gogolin pohdinnat verraten niitä Rabelais'hin. Bahtinin (Gogolin) mukaan: "... se mikä on naurettavaa, on alhaista. Vain sitä, mikä on lausuttu ankaralla ja jännittyneellä äänellä, sanotaan korkeaksi ...".²¹ Koomisen vaikutelman luominen alentamalla arvostettu, pienentämällä suuri, on useiden koomisuutta tutkineiden mielestä yksi naurettavuuden luomisen keskeisiä elementtejä.²² Bahtinin mukaan koomiseksi tekeminen poistaa pelon ja kunnioituksen, tasavertaistaa ja tekee tutuksi. Huumori liikkuu tällöin karkealla alueella ja on perusluonteeltaan kunnian riistämistä. Bahtin viittaa myös hävettyjen ruumiin-osien merkitykseen tässä alentamisen prosessissa.²³

Merkityksen kääntäminen ylösalaisin näyttää olevan varsin tyyppillinen varhaisen uuden ajan talonpojan käyttämä ivaamismenetelmä. Inkeriläisiä lahjoitusmaa-aikaisia "maaorjarunoja" tutkinut Olli Alho katsoo useissa Etelä-Karjalankin runoissa käytettyjen alkusäkeiden "Kuulkaa kuninkaan valta, kuink' on helppo herran valta" olevan peräisin Ruotsin vallan ajalta. Vaikka Alho yrittääkin tulkita säkeen pilkaksi, ei hän pysty ymmärtämään, miksi juuri hovin herran vallan alaiset lauloivat tätä säettä.²⁴ Alholta jää näkemättä, kuinka ironian kautta raskas kohtalo kääntyi päällelleen "helpoksi".

Vuokraaja ja hänen palkollisensa esitetään tuomiokirjoissa myös pari kertaa rinnasteisina sanottaessa: "*Sellinen kuin on isäntä, sellainen on renkikin*"²⁵ tai apupapin sanoessa hovin pristaaville:

.....

18 Ks. esim. Ladurie 1990 usein kohdin. Käännetyn maailman aihelmaa saattoivat käyttää myös valtaa pitävät osoittaakseen, että on olemassa yhteiskunnan järjestys, jonka arvoja ei voi muuttaa. Ladurie 1990, s. 118.

19 Ks. esim. Kunzle 1978, erit. s. 61–64.

20 Kovalenko (painamaton esitelmä).

21 Bahtin 1979, s. 512.

22 Knuutila 1992, s. 106–107. Knuutila esittelee tässä Th. Lippsin ja H. Spencerin pohdintoja.

23 Bahtin 1979, s. 845–846; myös Knuutila 1992, s. 101.

24 Alho 1979, s. 28–30.

25 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 11.–17.10.1687. s. 208v. gg 6.

"*Samanlainen kelmi kuin sinä olet on myös isäntäsi*".²⁶ Näissä tapauksissa ei kuitenkaan ole suoraan kysymys vuokraajan arvon alentamisesta, vaan hovin väki niputetaan sananparrenomaisen lausahduksen kautta samaan joukkoon; kelmeiksi.

Käräjäpöytäkirjoista voi löytää jonkin verran suoranaista talonpoikien pilaa säätyläisistä, heidän asemastaan, käytöksestään, kielestään ja pukeutumisestaan. Nasevasti kuvasi pyhäjärveläinen talonpoika Juhani Jortikka suhtautumistaan paikkakunnan säätyläisväkeen näiden ollessa Albrecht Johan Orbinskin johdolla kuuntelemassa ruotsinkielistä saarnaa. Suureen ääneen Jortikka kehotti vaimoaan poistumaan kirkosta: "*Käy pois, nyt Saksan Pedon edessä saarnataan erityisesti, vasenkätistä punotaan*".²⁷

Orbinski "Saksan Petona" korostaa vierasmaalaisuutta sekä talonpojan käsitystä hovin isännän julmuudesta. Ruotsin kielen kuvaaminen "vasenkätisen punomiseksi" on kielikuvana humoristisen arvoituksellinen kiertoilmaisu, jonka täytyy olla talonpoikaisyhteisössä hyvin tunnettu.²⁸ Käräjien pöytäkirjassa mainitaan talonpojan puhuneen tarkoituksellisen kovalla äänellä. Toisaalta saarnakielen vetäminen protestoinnin aiheeksi korostaa eriseuraisuutta, vastakkainasettelua yhteisön eri ryhmien, säätyläisten ja talonpoikien välillä.

Ainakin kerran viitataan käräjäpöytäkirjoissa talonpoikien pilkalliseen suhtautumiseen säätyläisten koreilevaa pukeutumista kohtaan. Vuokraaja Björn Finne sai kuulla tilattomalta Anna Ristontytär Kostilta olevansa maalaispoliisi (gevaltner, myös vanginkuljettaja) ja "*hoikkapöksy*".²⁹ Hovin isäntien mahtailevaa käytöstä arvioi ääneen Kurkijoen käräjillä talonpoika käräjärahvaan joukosta: "*Isännät tuossa vaan pöllistelee*".³⁰

Säätyläisten asema talonpoikien viljasta riippuvaisina "leipäsusiina" tuli esiin Pyhjärven Suur-Pyhän hovin inspehtori Leonhardt

26 Sortavalan, Salmin ja Suistamon kesä- ja syyskäräjät 20.–26.10.1692. s. 103. gg 11.

27 Raudun, Sakkolan ja Pyhjärven talvikäräjät 23.–31.3.1686. s.100v. gg 5. "Käy pois, nytt Päto Saxon edes Sarnatan erittäin, wasen kätist Punotan"

28 Aulis Ojan tulkinta sanoista "aitosuomalaisuutena" väistää täysin paikallisen yhteiskunnallisen vastakkainasettelun ja anakronistisesti siirtää oman aikansa tulkintakehyksen 1600-luvulle. Oja 1945, s. 30; hovin isännän nimittäminen "saksaksi" oli tunnettu Etelä-Karjalassa, Inkerissä ja Virossa. Ks. SKVR XIII 3, s. 266–286; Alho 1979, s. 65; Rantatupa 1989, s. 47. Pohjois-Karjalasta tällaista sanamotiivia ei tunneta.

29 Raudun, Sakkolan ja Pyhjärven kesä- ja syyskäräjät 18.–23.11.1689. s. 198. gg 8.

30 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan talvikäräjät 7.–12.3.1687. s. 102v. gg 6. "Isännät tuossa wan pöllistelee."

Caspar Kustorin kanssa riitaantuneen Pauli Rytyn puheessa keväällä 1687. Hovin kevätkylvöjen aikaan muille päivätyöläisille Rytty sanoi inspehtorista: *"Oikea mies se, jolla ei ole kappaakaan kauroja kylvettäväksi, vaan hänen täytyy kerjätä, seuloa talonpojilta, jotka viljäsäkit selässään tulevat kyntämään"*.³¹ Tässä talonpoika rinnastaa inspehtorin kerjäläiseen, jonka on kerättävä kylvöviljansakin talonpojilta. Alun määre "oikea mies" asettaa ironisena hovin isännän käännettyyn kontekstiin.

Mitään koomista elementtiä ei ole talonpoikien uhkauksissa vuokraajien henkeä vastaan. Nämä puheet kuvastavat lähinnä vain vihaa ja epätoivoa. Nyyporin kreivikunnan hopmanni Johan Törne sai verorästeistä häätämältään talonpojilta tappouhkauksen: *"Jos minä vielä jossain tapaan arrendaattorin, kuten haluankin, hakkaan häneltä pään irti"*.³² Liperin ja Kiteen vuokraanneen Simon Hoppenstångin lähettämät ulosottomiehet toivotettiin seipäiden ja keppien tuella Kiteen Höksölässä helvettiin ja pikaiseen kuolemaan. Joukon päällimmäisenä ollut talonpoika Lauri Pakarinen lisäsi: *"Isännän pitäisi itse tulla hakemaan viljaa niin leikkaisin häneltä kurkun poikki"*.³³

Tiurulan hovin inspehtori Johan Bagge sai kesällä 1687 odottamattoman vieraan. Tilaton Ollukka Miihkalinpoika tuli juovuksissa hoviin, otti halon ja yritti lyödä sillä inspehtoria. Paikalla ollut kappalainen sai Ollukan peräytymään aikeestaan, mutta tämä uhosi vielä: *"Jollei pappi olisi kieltänyt, ei olisi inspehtori kerännyt enää mitään veroa"*.³⁴ Samana vuonna sanoi kiivastunut Sortavalan talonpoika Johan Metherille: *"Jos kuningas tietäisi, ei arrendaattori saisi pitää päätään"*.³⁵

Lutnantti Christer Hindrich Bockin vuokraaman Tiurulan pittäjän Kopsalan hovin talonpoika Pekka Karjalainen suunnitteli juopotellessaan lähtemistä ratsumieheksi Jääskeen: *"Minä hylkään Bockin tilan, minä kuljen saappaissa ja kannuksissa ja paremmissa vaatteissa kuin Bock. Jumala suokoon sen ajan että palaan Jääskestä saappaissa ja kannuksissa, silloin savuaa tämän seudun hovi"*. Pari vuotta aiemmin hän oli uhonnut Mustolan krouvissa: *"Minä aion polttaa Bockin talon ja hakata irti hänen jalkansa"*. Kun Kopsalan hovi

31 Raudun, Sakkolan ja Pyhjärven kesä- ja syyskäräjät 11.–17.10.1687. s. 207. gg 6.

32 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 1.–4.3.1687. s. 77. gg 6.

33 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 16.–22.3.1688. s. 119v–120. gg 7.

34 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan syyskäräjät 3.–8.10.1687. s. 196v–197. gg 6.

35 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 21.–28.2.1687. s. 41v. gg 6.

todellakin yritettiin polttaa kesällä 1688, joutui Jääskeen lähtenyt Karjalainen puheidensa vuoksi epäillyksi, mutta hän pystyi puhdistautumaan syytöksistä kuuden valamiehen todistuksella.³⁶

Vuokraajat saivat kuulla myös henkilökohtaisempaa nimitelyä. Olof Bergh sai vuonna 1689 pääsiäiskirkkomatkallaan kuulla olevansa ”*Pohjanmaan rotta*”.³⁷ Seuraavana vuonna häntä solvattiin jälleen kirkossa nimittelemällä ”*rötkäksi*” tai ”*röyköksi*”.³⁸ Impilahden vuokraajalle Christian Sahlolle oli eräs talonpoika keksinyt nimen ”*Niemi Pentti*”.³⁹

Juhani Pesu Salmin Pitkärannasta suhtautui arvostelevasti myös korkeampaan esivaltaan. Kuultuaan kenraalikuvernöörin saapuvan Sortavalaan hän sanoi: ”*Eikö suurempia herroja tule kuin kenraali, kyllä hän amptmannin kanssa yhtä pitää kun on suuri kukkaro, ei talonpojan kanssa mitään. Kyllä meillä on täysi kuningas Salmassa, vieläkö meillä muuta kuningasta pitää*”.⁴⁰ Vuokraaja Magnus Arlander oli hänen mielestään kuin kuningas Salmassa, itsevaltiassakin veronkerääjä. Luottamus kenraalikuvernöörinkään puolueettomuuteen ei ollut talonpojalla vahva. Kenraalikuvernööri joutui hyvin harvoin suorien loukkausten kohteeksi.

Myös kihlakunnantuomari ja oikeuden päätökset olivat varsin hyvin suojassa talonpoikien pahoilta kieliltä.⁴¹ Muutaman kerran sentään kihlakunnantuomarikin sai kuulla kunniansa. ”*Piru ottakoon sen sielun ja ruumiin, joka minut pani jalkapuuhun, mutta Jumala ottaa vastaan minun sieluni*” huusi juopuneena käräjäsälissä metelöinnistä jalkapuuhun määrätty talonpoika.⁴² Myös annettua tuomiota saatettiin halventaa väittämällä sakkorangaistusta liian alhaiseksi. Esimerkiksi Kurkijoen käräjillä 1687 talonpoika arvioi

.....
36 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan syyskäräjät 12.–17.11.1688. s. 248v–249. gg 7; Karjalaisen valahtoinen puhdistautuminen syytöksistä Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan kesä- ja syyskäräjät 11.–16.11.1689. s. 191. gg 8.

37 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 4.–9.11.1689. s. 181. gg 8.

38 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 6.–11.3.1690. s. 53v. gg 9.

39 Salmin, Suistamon ja Sortavalan kesä- ja syyskäräjät 7.–11.10.1690. s. 119–119v. gg 9.

40 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 27.–30.3.1688. s. 144–144v. gg 7. Ks. myös Kuujo 1959, s. 176. ”Eikö Surembj Herroj tule, Cuin Generali, kyllä hän amptmannin Cans pitää, Cuin on suurj kukkaro, Eij Talonpojan Cans mitän; Kyllä meil on täys Cuningast Salmis, Wieläkö meil muta Cuningast pitää”.

41 Vrt myös Renvall 1949a, s. 41.

42 Räisälän, Kurkijoen ja Tiurulan talvikäräjät 23.3.–1.4.1685. s. 102v. gg 4.

tuomiotaan: ”*Langettakaa minulle kuusi markkaa eikä kolme markkaa*”. Hän sai toki tahtonsa läpi.⁴³

Kihlakunnantuomarin arvovalta asetettiin pari kertaa kyseenalaiseksi. Olli Varis Sortavalan Helylöstä totesi tuomarin päätöksestä: ”*Ei kelpaa kihlakunnantuomarin sanat siinä*”.⁴⁴ Paljon raisummin arvioi annettua tuomiota joukiolainen talonpoika Heikki Lankinen: ”*Minä en välitä paskaakaan tuomarin ja lammaspaimenen tuomiosta, sen minä panen etupuolelta sisään ja vedän takapuolelta ulos, syljen siihen ja poljen sen tuomion jalkoihini, oli se tuomari, arrendaattori tai ryssä*”.⁴⁵

Yhtään kertaa eivät talonpojat arvostele tuomiokirjan sivuilla suoraan kruununvoutia. Sen sijaan voudin kanssa kävivät sanasotaa pari vuokraajaa ja Kiteen virasta erotettu apupappi Gustaf Sinkko.⁴⁶ Sinkko nimitteli kruunun sakot ja rästit ulosmittaukseen määrännyttä kruununvoutia pariinkin otteeseen ”*kruunun varkaaksi*” ja ”*ryöväreiksi*”.⁴⁷

Suur-Pyhän inspehtori Leonhardt Caspar Kustor kimpaantui kruunun saatavia virkansa puolesta perivään kruununvouti Diderich Boismaniin. Voudin lähettämille ratsumiehille hän sanoi: ”*Kuka piru teidät tänne taas ajaa ... .. kun minä kerran tapaan kruununvoudin katkaisen minä hänen kaulansa tai hän minun kaulani, mutta ulosmittaukseen en anna edes vesiryppyä*”.⁴⁸

Tiurulan Mustolan hovin vuokraajana toiminut leskirouva Sigerdt Brandskiöld joutui kohtuuttomien vaatimustensa ja terävän kielensä vuoksi vastakkain sekä talonpoikiensa että kruununvoudin kanssa. Kruununvoudille rouvastaan kannelleille talonpojille hän sanoi: ”*Te kävitte armoa anomassa voudilta, mutta minä teille armon annan, minä en huoli voudista*”. Tämän jälkeen hän kirjoitti kruununvoudille vielä loukkaavan kirjeen.⁴⁹

Kirkonmiehiä loukkasivat useimmin hovien palkolliset, mutta myös jotkut talonpojat kiivastuivat heihin. Myös pappeihin koh-

.....

43 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan talvikäräjät 7.–12.3.1687. s. 99v. gg 6.

44 Sortavalan, Suistamon ja Salmin kesä- ja syyskäräjät 21.–25.10.1689. s. 171v. gg 8. ”*Ei kelpa heradshöfdingin sanat siinä.*”

45 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan talvikäräjät 13.–18.2.1688. s. 31. gg 7.

46 Gustavus Matthiae Sinkon erottamisesta ks. Saloheimo 1976, s. 266.

47 Ilomantsin ja Suojärven talvikäräjät 16.–18.2.1686. s.28. gg 5; Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 7.–12.11.1691. s. 178. gg 11.

48 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 23.–31.3.1686. s. 90–90v. gg 5.

49 Tiurulan, Räisälän ja Kurkijoen talvikäräjät 17.–23.3.1692. s. 76v–77v. gg. 11. ”*Tee kävitte Armo Anomas Fougdiit, mutta minä teille Armo Annan, minä ään huoli Foudista.*”

distuneet yleisimmät solvaukset olivat kelmi tai hunsvotti. Papinsaatavien perintä oli tilanne, joka katovuosina hiersi papin ja talonpojan suhdetta. Tällöin sai kirkonmies pari kertaa kuulla olevansa ”kerjäläinen”.

Jotkut ”pikkusäätyläiset” ja hovien palkolliset asettivat puheisaan kirkonmiehen pappeuden kyseenalaiseksi. Brahean entisen kaupungin koulumestari Herman Hermigier sanoi Ilomantsin kappalaiselle Jöran Harleniukselle: ”*Piispa on tehnyt vasikoista pappeja ja sinä olet tullut papiksi palkan perään*”.⁵⁰ Sortavalan hovin pristaavi Tuomas Snikkari riiteli apupappi Erich Boumanin kanssa. Hän tokaisi että Boumanin tulisi istua vankilassa ja ettei tämä ollut mikään oikea pappi.⁵¹ Kiteen Muljulan hovin pristaavi Heikki Kinnunen ja hänen veljensä Klemetti Kinnunen kurittivat pariin otteeseen joulun tienoossa 1694 Kiteen virasta erotettua apupappia Gustaf Sinkkoa. Tällöin Sinkko sai myös useaan kertaan kuulla olevansa ”pappiheitto”.⁵²

Pälkjärven kirkonmiehet olivat yksittäisten talonpoikien arvostelun kohteena. Apupappi Peer Wallbergius sai tappouhkauksen puikkolalaiselta irtolaiselta Yrjö Immoselta, kun oli kovistellut tätä juovuksissa kirkkoon tulemisesta.⁵³ Pälkjärven kappalainen Johan Ryggius ja kirkkoherra Sigfred Avonius saivat makariinvaaralaiselta Antti Makkoselta kuulla olevansa ”*hunsvoitteja, kelmejä ja lappalaisia*”.⁵⁴ Ortodoksiset kirkkoherrat ja tiakat eivät ole juurikaan vetäneet kunnianloukkauksia käräjille, varmasti niitä on kuitenkin ollut. Ainakin Sortavalan kirkkoherra Sofron Wasiliof sai katsella, kun Riekkalan Simana Iivananpoika Kuhmoinen paljasti hänelle mielenosoituksellisesti takapuolensa.⁵⁵

Ulosottoja toimeenpanneet ja verorästejä keränneet kirjurit, ratsumiehet ja muut hovien palkolliset sekä kruunun nimismiehet ja lautamiehet saivat kokea nahoissaan rahvaan vihan ja kuulla myös herjasanat. Tavanomaisten kelmien ja ryövärien lisäksi he saivat

50 Pielisjärven talvikäräjät 10.–12.2.1687. s. 24. gg 6.

51 Sortavalan, Salmin ja Suistamon kesä- ja syyskäräjät 20.–26.10.1692. s. 103. gg 11.

52 Tohmajärven talvikäräjät 28.1.–2.2.1695. s.19–22v. gg 14. Papin heitosta ks. Vilkuna 1953, s. 128–134.

53 Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 15.–20.2.1692. s. 31v. gg 11.

54 Ilomantsin ja Suojärven kesä- ja syyskäräjät 8.–10.10.1685. s. 138. gg 4.

55 Sortavalan, Salmin ja Suistamon kesä- ja syyskäräjät 24.–30.9.1691. s. 182v. gg 10; toinen toimituksen ajallis-paikallista kulttuurista kiinnittymistä ja herjaavaa sisältöä vahvistava esimerkki on esitetty vuodelta 1620 teoksessa Korhonen 1938, s. 172–173.

usein kuulla olevansa ”koiria”. Nimityksenä ”koira” osoittaa paitsi vihaa, myös ylenkatsetta ”koiran viran” hoitajaa kohtaan.⁵⁶ Liperin Selkiellä talonpoika Kauro Rodiwanof sanoi hevosta tarvinneelle nimismies Johan Långille: ”*Sinäkö koira tulet minulta hevosta ottamaan*”.⁵⁷ Sotilas Gabriel Jönsson sai kuulla olevansa ”*Tanskan koirra*”.⁵⁸ Veronkantokirjuri Märten Långia haukuttiin Pälkjärvellä ”*Ruotsin hurtaksi*”.⁵⁹ Ratsumies Matias Ruotsalainen oli sekä ”*kelmi*” että ”*haisuhäntä*”.⁶⁰

Lautamiehet, arviomiehet, kymmenikät, pristaavit ja profossit keräsivät kansalta runsaiten solvauksia ja köllinimiä. Heidän toimensa ulosotoissa, haasteiden viemisessä, rästien perinnässä ja päivätoiden valvonnassa olivat juuri niitä, joissa esivalta koetteli talonpojan kärsivällisyyttä ja varallisuutta. He olivat kruunun tai hovin toimestaan huolimatta talonpoikia, kuten epämiellyttävien toimitusten kohteetkin. Mitään säätyaseman antamaa arvovaltaa, joka olisi luonut pidäkkeitä suunsoitolle, heillä ei ollut. Paitsi että heitä saatettiin vihata suorittamiensa ulosottojen vuoksi, kohdistui näihin kruunun ja hovin ”juoksupoikiin” ainakin nimittelyn tasolla myös ylenkatsetta tai halveksuntaa.

Kelmien, hunsvottien ja ryöväreiden lisäksi lautamiehet keräsivät seuraavia lisänimiä: *koira, nälkäinen koira, nälkäiset kuikat, omaisuuteni syöjä, maani kalvaja, hovin varas, sotamiehet, kaksi lähetettyä pirua, mustamies, pahuksen poika ja Perkeleen paisti*. Eriytyisen lisänimen ”*Raato Yrjö*” sai ulosmittauksessa Raudun lautamies Yrjö Loponen Taipaleen Martti Käeltä. Haastettaessa tästä nimittelystä käräjiin oli Martti sanonut: ”*Minä tulen kylällä käräjille vastaamaan Raato Yrjänästä, täällä maassa ei ole suurempaa varasta kuin hän on*”. Käräjiin Martti ei kuitenkaan ilmaantunut.⁶¹

Arviomiehet, joina usein olivat lautamiehet, eivät aina nauttineet talonpoikien luottamusta. Suistamolainen Romana Miihkalinpoika ei ollut tyytyväinen arviomiehiin syksyllä 1686. Verolukujen asettajat saivat kuulla olevansa ”*kelmejä*” ja ”*sokeita arviomiehiä*”. Sanojaan Romana vahvisti vielä puukolla ja keihäällä uhkaamal-

56 Vrt. Renvall 1949a, s. 40 ja s. 160.

57 Liperin talvikäräjät 26.–28.2.1689. s. 56v. gg 8. ”Sinäkö Coira tulet minulta häwosta ottaman.”

58 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 21.–28.2.1687. s. 68v. gg 6.

59 Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 23.–24.3.1688. s. 130v. gg 7.

60 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 6.–11.3.1693. s. 47. gg 12.

61 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 15.–20.11.1686. s. 174–174v. gg 5.

la.⁶² Nyyporin lautamies Klemetti Kärpänen kuuli vuoden 1690 arviossa Olli Kietäväiseltä olevansa ”nutisuus” ja ”sieluns myyjä”.⁶³ Ilmeisesti Kietäväisen mielestä lautamies oli rikkonut arviomiehen valansa ja myynyt sielunsa verojenkerääjälle arvioiden sen mukaisesti.

Ankarimman ryöpytyksen kohteeksi säätyläisistä näyttävät joutuneen vuokraajat ja tilojen hoitajat. Heihin kohdistui paitsi karkeaa pilaa, myös runsaasti suoria tappouhkauksia. Säätyläisten maailma jossa ”punottiin vasenkätistä”, pukeuduttiin ja käyttäydettiin oudolla tavalla, näyttäytyi talonpojille vastakkaisena ja ärsyttävänä. Säätyläisiin voitiin suhtautua paitsi vihamielisesti myös ivallisesti. Seppo Knuutila viittaaakin käsitykseen kansan huumorista ja ivasta sen kollektiivisen mielenilmauksen muotona.⁶⁴ Kenraalikuvernööri, kihlakunnantuomari ja kruununvouti olivat enimmäksi yläpuolella talonpoikien arvostelun. Papisto näyttää olleen eräänlainen ”välisääty” joka riitautui, mutta myös liittoutui, sekä maallisen esivallan että alamaisten kanssa. Kansan ukkosenjohdattimina toimivat ”koiran virkaa” hoitaneet hovin palkolliset ja kruunun virkaja luottamusmiehet. He olivat välittömässä kosketuksessa talonpoikien kanssa niissä tilanteissa, jotka eniten aiheuttivat hankausta rahvaan ja esivallan välillä.

151

3. VÄKIVALTA JA VERONKANTAJAT

Väkivaltaisuus hovien hoitajia ja heidän palkollisiaan vastaan oli Käkisalmen läänissä varsin yleistä jo läänityskaudella ennen reduktiota. Tuolta ajalta on jopa muutama esimerkki tilanhoitajan murhaamisesta. Cronstiernan rälssin vuokrannut luutnantti Jacob Ruuth sai pelätä henkensä puolesta. Aggressiot purkautuivat kui-

.....

62 Salmin ja Suistamon kesä- ja syyskäräjät 20.–23.10.1686. s. 126v–127. gg 5.

63 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä ja syyskäräjät 27.–31.10.1690. s. 151v. gg 9.

64 Knuutila 1992, s. 101. Knuutila viittaa tässä Bahiniin. Mauno Jokipii on kerännyt läänitysaikaisista tuomiokirjoista esimerkkejä kunnianloukkauksista, mutta rajoittaa niiden tulkintaa: ”löysille haukkumasanoinle ... ei kannata perustaa mitään koko kansan mielipiteistä muodostettavaa kuvaa” ja hän näkee kunnianloukkausten kuvastavan yksilöiden mieliin patoutunutta jännitystä. Jokipii 1960, s. 199–208, lainaus s. 199.

tenkin hänen palkollistaan kohtaan. Talonpojat ajoivat takaa Ruuthin palveluksessa ollutta talonpoikaa. Kun tämä etsi suojaa kirkkoherran luota, odottelivat talonpojat tunnin verran pappilan ulkopuolella. Ruuth koki uhkaavaksi myös talonpoikien käytöksen verorästien keruumatkalla vuonna 1667. Soanlahden miehet olivat kerääntyneet yhteen pirttiin. Ruuthin astuessa sisään he istuivat kaikki penkeillä hattu päässä ja aivan hiljaa.⁶⁵

Tohmajärvellä kuohui jo ennen vuoden 1679 Värtsilän kapinaa. Vapaaherrakunta joutui vuonna 1668 vuokralle kahdeksaksi vuodeksi hopmanni Simon Örtkenille. Örtken toimi aiemmin Tohmajärven läänityksen tilanhoitajana. Kansa niskoitteli veronmaksussa, joten kenraalikuvernööri lähetti pitäjään sotilaita kantamaan kruunun statioita ja muita saatavia. Tohmajärveläiset eivät taipuneet sotilaidenkaan edessä. Noin 80 miehen aseistautunut joukko asettui veronkantajia vastaan ja ajoi nämä pakosalle. Sotilaiden oli palattava jalkapatikassa Käkisalmeen. Hopmanni Örtken yritti saada Turun hovioikeudelta komissiota tutkimaan tapausta. Kun hovioikeudesta ei kuulunut apua, hän kääntyi kirjeitse kuninkaan puoleen.⁶⁶

Vuosina 1673 ja 1674 kieltäytyivät eversti Alexander von Anderssonin Impiiahden läänitysten talonpojat suorittamasta verojaan tilanhoitaja Röthgiert Boismanille. Pristaavi kiersi kaksi kertaa kylissä hätyyttämässä talonpoikia tuomaan veronsa tilanhoitajalle. Hän sai osakseen vain pilkkasanoja. Vain hovin pristaavi ja yksi lautamies maksoivat veronsa. Kaikki muut talonpojat tuomittiin

.....
65 Kuujo 1963, s. 158–160.

66 Hopmanni Simon Örtken kuninkaalle, päiväamätön, Livonica II, vol. 209. RA; Örtkenin vuokrauskausi esitetään aina vain kahdeksi vuodeksi (1668–1669): Jokipii 1956, s. 382; Jokipii 1960, s. 297; Saloheimo 1976, s. 126; Juvonen 1990, s. 401; Kauppinen 1994, s. 100. Kirjeessään kuninkaalle Örtken ilmoittaa, että vuokrasopimus solmittiin 24.6.1668 kahdeksaksi vuodeksi, jolta ajalta hänellä oli suuret saatavat talonpojilta. Saloheimo, Juvonen ja Kauppinen nojaavat Jokipiin (1956, s. 382.) tietoon vuokra-ajan kestosta. Jokipiin ilmoittamissa käräjäpöytäkirjalähteissä kutsutaan Örtkeniä vuokraajaksi vuosina 1668–1669, mutta ei mainita mitään vuokratuon loppumisesta. Jokipiin päättely vuokratuon päättymisestä vuonna 1669 näyttää perustuvan siihen, että Örtken vuokrasi 1670-luvulla myös Käkisalmen eteläistä latokartanoa asuen itse Käkisalmissa (Jokipii 1960, s. 297.). Kuitenkaan Jokipiin vuosilta 1668–1669 esittämässä lähteessä Örtken ei ollut koskaan itse käräjäpaikalla, vaan esitti asiansa aina edustajan tai kirjeen välityksellä. Todennäköisesti hän ei siis asunut tuolloinkaan Tohmajärvellä. Örtkenin kuninkaalle lähettämän kirjeen perusteella onkin todennäköistä, että vuokrauskausi kesti vuodet 1668–1676. Tällöin kirjeessä esitetyt tapahtumat ajoittuisivat 1670-luvun alkupuolelle.

käräjillä vastustelusta sakkoihin.⁶⁷ Asia jäi kaivamaan talonpoikien mieltä. Seuraavana vuonna Boismanin ollessa keräämässä veroja Suistamolla kaksi talonpoikaa tappoi hänet kirveellä.⁶⁸ Boisman oli joutunut jo aiemmin vuonna 1661 murhayrityksen kohteeksi toimiessaan Tohmajärven vapaaherrakunnan inspektorina.⁶⁹

Suistamon Äimäjärven tilan hoitaja Arens Alandt koki väkivaltaisen kuoleman. Riita lähti hevosvarkaudesta. Tilanhoitaja vaati Proko Jaakonpoikaa maksamaan korvauksena hevosen hinnan 160 kuparitalaria.⁷⁰ Proko mieluummin jätti veljiensä kanssa viljelemän tilan ja karkasi Venäjälle ja uhkasi tappaa tilanhoitajan.⁷¹ Vuoden 1680 elokuun lopulla Alandtin ollessa matkalla Koitonse-län kylään kävivät veljekset Proko, Simana ja Pentti Jaakonpoika hänen kimppuunsa. Miehet väijyivät häntä kuusen alla ja suuren kiven takana. Proko juoksi hevosella ratsastaneen Alandtin kiinni ja iski venäläisellä kirveellä selkään. Työ viimeisteltiin lyömällä karhukeihäs rintaan vasemmasta kyljestä sisään ja oikeasta ulos. Ruumis raahattiin metsään ja ryöstettiin. Työn jälkeen veljekset kävivät ryöstämässä myös Alandtin talon ja pakenivat Venäjän puolelle. Talonpojat väittivät käräjillä, että tilanhoitajan murha johtui kokonaan hevosriidasta.⁷²

Sangen lievätkin mielenosoitukset puitiin käräjillä. Jo epäystävällisestä tiuskaisusta saattoi saada sakkoja esivallan vastustamisesta. Juhani Immonen Jaakkimanvaarasta kivahti ulosmittaavalle ratsumiehelle: ”*Vie nyt kaikki kerralla*” ja vastasi puheestaan seuraavilla käräjillä.⁷³ ”*Jos haluat pitää henkesi, jätä minun myllyni rauhaan*” uhkasi pyhäjärveläinen talonpoika häätöä toimittavaa lautamiestä.⁷⁴ Nähdessään omaisuutensa häviävän ulosottajan rekeen talonpoika saattoi myös epätoivossaan tarttua kirveeseen tai puukkoon estääkseen toimituksen. Nämä tapaukset on varmasti kaikki puitu käräjillä.

67 Salmin ja Suistamon talvikäräjät 12.–13.2.1674. s. 20–20v. gg 1.

68 Kuujo 1963, s. 158.

69 Jokipii 1960, s. 208.

70 Hinta on huomattavan korkea. Käräjäpöytäkirjoissa monin kohdin mainitut hevosten hinnat ovat yleensä noin 40–100 kuparitalaria; ks. myös Saloheimo 1976, s. 206; Vänskä 1993, s. 67.

71 Salmin ja Suistamon syyskäräjät 10.–11.9.1680. s. 201 (799) ja 204–205 (800–801). gg 2. Asiakirjassa on kahdet sivunumeroinnit.

72 Salmin ja Suistamon syyskäräjät 10.–11.9.1680. s. 201–205 (799–801). gg 2; Kuujo 1963, s. 158.

73 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 16.–21.3.1685. s. 98. gg 4. ”Tag nu alt i hopa”.

74 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 11.–17.10.1687. s. 211v–212. gg 6.

Käräjäpöytäkirjoista on poimittavissa koko Käkisalmen läänin alueelta 41 tapausta vuosilta 1685–1695, joissa talonpoika on käyttänyt väkivaltaa tai uhannut aseella veronkantajaa, ulosottajaa, kyydityksen ottajaa tai hovin isäntää. Tapausten vuosittainen määrä on koko ajanjakson lähes sama. Väkivaltatapaukset näyttävät vähenevän tarkasteluajanjakson loppua kohden. Keskimäärin tapauksia oli vain kolme tai neljä vuodessa. Ainoa poikkeava vuosi on 1688, jolloin väkivaltaa käytettiin tai sillä uhattiin esivaltaa yhdeksän kertaa.

Pielisjärven lautamies Pekka Vartiainen ei ollut kaikkien talonpoikien suosiossa. Yksillä ja samoilla vuoden 1685 käräjillä koviteltiin kolmea talonpoikaa siitä, että he olivat uhkailleet Vartiaista. Hodar Lappalainen oli uhannut lautamiestä puukolla ja Reko Puittinen kävi rikkomassa Vartiaisen kotirauhaa. Matkalla Kajajaaniin Vartiaista hätyytteli yöpymispaikassa Mikko Kortelainen.⁷⁵ Samana vuonna toisessa päässä Käkisalmen lääniä, Pyhäjärvellä, lautamies oli perimässä kärjäkappoja Simo Pöystiltä. Kun Simolla ei ollut millä maksaa, aikoi lautamies ulosmitata häneltä kattilan, jolloin Simo löi ulosottajaa nyrkillä kaksi kertaa niskaan.⁷⁶ Pälkjärveläinen varakas talonpoika lainasi useille talonpojille rahaa. Kaikki eivät kuitenkaan kyenneet maksamaan takaisin, jolloin velkoja oli perittävä käräjien kautta. Käräjät määräsivät velat ulosotettaviksi.⁷⁷ Velkoja lähti lautamiesten mukaan toimittamaan ulosottoa Syskyänjoelle. Ulosoton toimeenpanosta hirmustunut velallinen kävi rahanlainaajan päälle piiskan ja puukon kanssa. Velkoja sai haavan päähän ja käsivarteen.⁷⁸

Lautamiehet selvisivät kuitenkin yleensä vähällä kolhimisella. Eniten väkivaltaa kohtasivat ratsumiehet, sotilaat ja hovien palkolliset sekä voudit. Käräjilläkään ratsumiehet eivät saaneet olla rauhassa. Kurkijoen talvikäräjillä 1685 ratsumies Olof Täcklingiä solvattiin ja revittiin hiuksista.⁷⁹ Pielisjärven nimismies oli sotamiehen kanssa perimässä verorästejä. Jonkerin kylän talonpoika uhkasi poikansa kanssa virantoimittajia puukolla ja kirveellä. Nimismiestä miehet haukkuivat ryöväriksi ja meteliksi.⁸⁰ Ulosottoa toi-

.....

75 Pielisjärven ja Liperin talvikäräjät 20.–23.2.1685. s. 32v–33. gg 4.

76 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 5.–14.11.1685. s. 185v–186. gg 4.

77 Pälkjärven talvikäräjät 1.–2.3.1686, s. 44 v. gg 5.

78 Pälkjärven talvikäräjät 1.–2.3.1686. s. 44. gg 5.

79 Räisälän, Kurkijoen ja Tiurulan talvikäräjät 23.3.–1.4.1685. s. 115. gg 4.

80 Pielisjärven talvikäräjät 10.–12.2.1687. s. 16v. gg 6.

mittavaa Suorlahden hovin ratsumiestä uhattiin kirveellä Kiteen Puhoksessa.⁸¹

Päivätyöt olivat vihattuja. Tämän saivat karvaasti kokea erityisesti pristaavit, kymmenikät ja profossit, joiden tehtävänä oli huolehtia päivätöiden organisoimisesta. Koitsanlahden hovin profossi joutui Rautalahdella pahoinpidellyksi noutaessaan talonpoikia päivätöihin. Profossin vasempaan käteen sekä päähän lyötiin haava ja oikea käsi hakattiin aivan siniseksi.⁸² Tiurulan Mustolan kymmenikkää lyötiin kolme kertaa kirveen hamaralla selkään, kun hän vaati erästä talonpoikaa hoviin töihin.⁸³

Hovin palkkalainen ei säästynyt väkivallalta muissakaan tilanteissa. Impilahden hovin kymmenikkä Juhani Sipinpoika oli kiertämässä pitäjää keräämässä savurahoja ja rahaa uuteen kirkonkelloon, kun hän yhytti Sumerian talonpojat veljekset Tuomas ja Yrjö Pitkäsen sekä näiden langon Joonas Suikin. Miehet olivat palamassa Joonaksen äidin hautajaisista, joita olivat juhlistaneet palo-viinalla Impilahdella. Kymmenikkä oli juuri käynyt veljesten isän luona, josta oli ottanut savurahojen pantiksi kirveen ja kattiloita. Tuomas otti veronkerääjän reestä ulosmitatun kirveen lyödäkseen sillä kymmenikkää, mutta tämä pakeni paikalta juoksemalla. Veljekset saivat hänet pian omalla reellään kiinni ja nyrkein ja kirveellä pieksivät perinpohjaisesti.⁸⁴

Tilojen vuosittainen veroarvio oli tilanne, jossa väkivalta saattoi helpostikin ryöstäytyä esiin. Vuokraaja Magnus Arnander oli pristaavin ja kahden lautamiehen kanssa suorittamassa arviota Suistamolla syksyllä 1686. Romana Miihkalinpojan mielestä hänelle asetettiin liian korkea vero. Kiihtynyt Romana vetäisi puukkonsa esiin, kun naapuri tönäisi häntä nyrkillä hänen soittaessaan suutaan asiasta. Pristaavi väänsi puukon Romanan kädestä ja arvioväki siirtyi seuraavalle tilalle. Romana haki kotoaan keihään ja seurasi arviomiehiä naapurinsa tupaan, jossa uhkasi heitä aseellaan.⁸⁵ Suistamolla rettelöitiin arviotoimituksessa useamminkin. Syksyllä 1690 arvioinnissa uhkailtiin kirjuri Claes Thomassonia ja revittiin tätä hiuksista.⁸⁶

81 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 16.–22.3.1688. s. 120. gg 7.

82 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkiman syyskäräjät 5.–9.11.1688. s. 232. gg 7.

83 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan syyskäräjät 12.–17.11.1688. s. 241–242. gg 7.

84 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 6.–11.3.1693. s. 47v–48v. gg 12.

85 Salmin ja Suistamon kesä- ja syyskäräjät 20.–23.10.1686. s. 126v–127. gg 5.

86 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 40. gg 10.

Eivät hovien vouditkaan olleet turvassa väkivallalta talonpojan kokiessa omaisuutensa uhatuksi. Verorästejä perineet kirjuri Benjamin Walling ja hovin pristaavi joutuivat pakenemaan Liperin Vaiviosta, kun eräs talonpoika asettui poikineen heitä vastaan kirveiden kanssa.⁸⁷ Amtmanniksi Pälkjärvelle siirtynyttä Benjamin Wallingia hätyyteltiin toistamiseen kirveellä vuonna 1694.⁸⁸ Walling ei tuntunut olevan kansan suosiossa, sillä jälleen vuonna 1695 Pälkjärven Kontioleppälahden kylässä tarttui Taavetti Skinnari veronkannossa ollutta kirjuria hiuksista ja käski alaikäistä veljeään lyömään veronkantajaa puulla päähän. Nuorempi veli totteli vanhempansa käskyä. Hiukset revittynä ja kaksi suurta kuhmua päässään amtmanni Walling joutui pakenemaan talosta.⁸⁹ Ilmeisesti edellisen veli, Impilahden hovin kirjuri Olof Walling joutui päällekkarkauksen kohteeksi vuonna 1690.⁹⁰

Myös Lieksassa otettiin kirveen kanssa vastaan rästejä ulosmittaava vouti Simon Affleck.⁹¹ Arviolistojen tarkastustilaisuudessa Pielisjärvellä vuonna 1692 Pekka Kotilainen haastoi kirjuri Simon Affleckin tapeluun ja uhkasi tätä talikolla.⁹² Nyyporin kirjuri Märtnen Kostiano (Martti Kostiaainen) ei päässyt pakenemaan. Tarnalan kylän kaksi talonpoikaa pahoinpitelivät hänet riihessä verojen perintämatkalla. Toinen miehistä löi kirveellä haavan kirjurin päähän, toinen osutti kirveellään käteen.⁹³

Suistamon Äimäjärvellä joutui amtmanni Johan Auvoni tullaan tilanteeseen vuonna 1692. Kylässä pidettiin ortodoksien praasniekkaa Marian päivän aikaan, kun amtmanni ratsasti paikalle. Praasniekkaan tulleet kolme talonpoikaa kävivät hänen kimppuunsa. Amtmannia hosuttiin puukolla, mutta aikaan saatiin vain reikä takkiin ja viilto satulaan. Vähän juovuksissa olleet talonpojat repivät yhteistuumin amtmannin alas hevosen selästä.⁹⁴

Joukolla talonpojat uhmasivat esivaltaa koko tutkimusajanjak-solla vain kolme kertaa. Värttilän kapinan ja kuolovuosien tapah-tumien välillä ei mittavia talonpoikaisia joukkoja nähty. Väkivallan

87 Liperin talvikäräjät 12.–15.2.1688, s. 101, gg 7.

88 Salmin, Suistamon ja Sortavalan kesä- ja syyskäräjät 2.–6.10.1694, s. 114v–115, gg 13.

89 Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 20.–26.2.1695, s. 49v, gg 14.

90 Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 25.–28.2.1690, s. 44–44v, gg 9.

91 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689, s. 82, gg 8.

92 Pielisjärven talvikäräjät 28.–30.1.1692, s. 7, gg 11.

93 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 27.–31.10.1690, s. 152, gg 9.

94 Sortavalan, Salmin ja Suistamon kesä- ja syyskäräjät 20.–26.10.1692, s. 108v–109, gg 11.

käyttö oli pääasiassa yksilöiden toimintaa. Vaikka kaunaisuus hovin palkkaväkeä kohtaan oli yleistä, kiinnittyi väkivallan käyttö kulloiseenkin yksittäiseen tilanteeseen. Jaakkimanvaarassa asettuivat naapurukset, yhteensä kahdeksan miestä, yhteistuumin aseiden kanssa vastustamaan ulosmittausta ja yhdelle heistä määrättyä häätöä.⁹⁵ Kiteellä kirjuri Lars Biörk ja hovin pristaavi menivät toimittamaan hevosen ulosmittausta kruununverojen rästeistä Särkisyrjään. Talonpoika haukkui hovin palkollisia kelmeiksi ja varkaiksi ja uhkasi keihäällä sanoen: *"Tänään te ette vie hevosta"*. Talonpojan kaksi veljeä ajoivat kirjuria ja pristaavia takaa puolen virstaa pyssy ja tappara kädessä koko ajan heitä solvaten ja uhkaillen.⁹⁶

Myös Kiteen Höksölästä vuokraaja Simon Hoppenstångin rästien perintään lähettämät pristaavi kaksi sotamiestä saivat palata tyhjin toimin. Jaakko Silvennoinen kolmen poikansa kanssa, Mikko Toivainen sekä Lauri Pakarinen kahden poikansa kanssa asettuivat rästien kerääjiä vastaan. Pakarinen huusi miehille: *"Jos tulette lähemmäksi, saatte nähdä mitä saatte"*, uhkasi leikata arrendaattorin kurkun poikki ja toivotti sotilaat helvettiin ja pikaiseen kuolemaan.⁹⁷

Pienempien hovien hoitajat ja vuokraajat osallistuivat itse ulosottoihin ja rästien perintään. Tällöin he saivat osansa talonpoikien uhkauksista. Kiteellä vuokrannut Måns Göökman joutui kahteen otteeseen päällekkäisyyden kohteeksi.⁹⁸ Raudussa vuokraaja Biörn Finne joutui verorästejä ulosmittaamassa ollessaan vastustusten orjansaarelaisen Yrjö Nypelön kanssa. Yrjö yritti riihessä lyödä vuokraajaa puimavarstalla päähän, mutta varsta osuikin kattoparuun. Kiivastunut talonpoika veti puukkonsa esiin, ajoi Finnen ulos riihestä uhaten: *"Älä tule isäntä tai viillän sinut"*.⁹⁹ Raudun Noisniemen vuokraaja Esko Pirhoselle löi torppari kirveen hamaralla käteen suuren ruhjeen.¹⁰⁰

Suoraan isäntään, inspehtoriin tai hopmanniin kohdistunut väkivalta oli kuitenkin harvinaista. Väkivallalla tai tapolla uhkailun sijaan oli tavallisempaa. Avoimen väkivallan saivat enimmäk-

95 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 29.–30.10.1686. s. 143. gg 5.

96 Tohmajärven ja Kiteen syyskäräjät 5.–10.9.1687. s. 157v–158. gg 6.

97 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 16.–22.3.1688. s. 119v–120. gg 7.

98 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 10.–15.2.1690. s. 17–17v. gg 9.

99 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven syyskäräjät 19.–24.11.1688. s. 264–264v. gg 7.

100 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 26.–31.1.1694. s. 4v. gg 13.

seen vastaansa hovien palkolliset, veronkannosta ja ulosotoista huolehtineet pristaavit, profossit ja kirjurit. Asetelma oli samanlainen myös kapinavuonna 1696. Vain ne hovit ryöstettiin, joissa ei isäntä ollut paikalla. Vuokraajien henkeä uhkailtiin sanoin, mutta avoin väkivalta kohdistui hovien palkollisiin.

Väkivalta oli sporadista ja tapauskohtaista. Mitään suunnitelmallisuutta ei ole havaittavissa. Silloinkin, kun häätäjiä tai ulosottomiehiä vastaan käytiin muutaman miehen ryhmässä, oli joukkion muodostumisperusteena sukulaisuus tai naapuruus. Organisoitumisen taso oli siis hyvin alhainen. Useimmin väkivalta purkautui ulosotto- tai veronkantotilaisuudessa. Ulosottoa (uthmätning) kutsuttiin suomeksi vielä 1800-luvunkin oikeudenkäyntipöytäkirjoissa ryöstöksi ja sellaiseksi talonpojat sen myös puheidensa perusteella kokivat.

Talonpoikia ahdistelleisiin ulosottomiehiin ja verottajiin kohdistunutta väkivaltaa esiintyi lähes kaikkialla Käkisalmen läänissä. Ainoastaan Ilomantsin, Salmin ja Suojärven rajapitäjistä ei ole tarkasteluajanjaksolta yhtään tapausta. Tuomiokirjojen aineisto on kuitenkin niin suppea, että johtopäätöksen teossa väkivalta-tapauksien alueellisesta jakautumisesta on oltava varovainen.

Useimmin ulosottajat ja veronkantajat kohtasivat vastarintaa Suistamalla, Kiteellä ja Pielisjärvellä. Nämä olivat myös juuri ne alueet, joilla nälkävuoden 1696 kapina puhkesi avoimeksi väkivalaksi. Toisaalta juuri Ilomantsi, Suojärvi ja Salmi pysyivät kapinan ulkopuolella. On siten mahdollista, että esivallan toimien väkivaltaisen vastustamisen traditiolla oli merkitystä myös Käkisalmen pohjoisen läänin vuosien 1696–1697 kapinan syttymiselle.

Tohmajärvellä eli voimakas vastarinnan traditio aina 1680-luvun alkuun saakka. Inspehtori Boismanin murhayritys vuonna 1661, joukkomittainen veroniskoittelu ja sotaväen vastustaminen 1670-luvun alussa ja valitusmatkat Tukholmaan kulminoituivat Värtsilän kapinassa vuonna 1679. Kapinan murheellinen päätös vaikutti varmasti osaltaan siihen, ettei Tohmajärvellä enää 1680- tai 1690-luvuilla esiintynyt avointa vastarintaa. Inkeriläinen kappalainen Matthias Moisander kertoo vuonna 1686 valituksessaan kuninkaalle, että Tohmajärven talonpojat olivat pelästyneet suurellisin menoin järjestettyä kapinajohtajansa teloitusta niin, etteivät enää uskaltaneet lainkaan valittaa avoimesti.¹⁰¹

.....
 101 Kappalainen Matthias Moisanderin valitus kuninkaalle, ei päiväystä, (saapumismerkintä 11.11.1686), Livonica II, vol. 209. RA.

4. PÄIVÄTYÖ- JA VERON- MAKSULAKOT

Veronkanto ja ulosotot olivat yleisimmät avoimen väkivallan puhkeamisen kontekstit. Hovien palkolliset, pristaavit ja profossit saivat tuntea talonpoikien vastarinnan mennessään hätyyttelemään heitä hovin päivätöihin. Yksittäiset talonpojat niskoittelivat useinkin päivätöidensä tekemisessä, mutta päivätyölakkoilu sai joskus myös organisoituneita muotoja. Osa talonpojista saattoi yhteistuumin jättää päivätyönsä tekemättä, ryhtyä päivätyölakkoon.

Kiistat päivätyöistä olivat 1600-luvulla yleisiä. Erityisen tunnettuja ovat Elimäen ja Etelä-Pohjanmaan päivätyörettelöt 1600-luvun puolivälissä. Myös Käkisalmen pohjoisessa läänissä päivätyöt kuumsivat tunteita jo ennen reduktiota. Kun Jacob Ruuth vuonna 1667 solmi vuokraussopimuksen Kiteen vapaaherrakunnasta, olivat hänen suhteensa talonpoikiin jo kiristyneet, sillä hän oli tosiasiassa hallinnut aluetta jo vuodesta 1665.¹⁰² Ruuthilla oli samoihin aikoihin ongelmia talonpoikien kanssa myös vuokraamallaan Cronstiernan rälssillä Pälkjärvellä, Ilomantsissa ja Suojärvellä.¹⁰³

Ruuthin vuokra-alueiden keskuksena olleessa Muljulassa oli huonot rakennukset, joten hän rakennutti sinne kunnan hovin. Sen jälkeen hän ryhtyi päivätöiden avulla suurimittaiseen kaskeamiseen.¹⁰⁴ Kun käräjillä kuulutettiin Kiteen talonpojille Ruuthin ja kreivi Lillien solmimasta vapaaherrakunnan vuokraussopimuksesta, kieltäytyivät talonpojat Ruuthille tehtävistä päivätyöistä. Kiihtyneet talonpojat ”kirkuivat ja huusivat yhteen ääneen” haluavansa maksaa päivätyöt rahana kuten tähänkin asti. Niskoittelu ei auttanut, vaan oikeus määräsi päivätyöt tehtäväksi kuten vuokraussopimuksessa määrättiin.¹⁰⁵

Maareviisori Arnoldt Emmerlingille läänitettyjen Salmin kylien talonpojat valittivat 1670-luvulla päivätyöstään valituskirjeellä lääninherralleen. Talonpojat valittivat, että heiltä kerättiin päivätyörahat, mutta vaadittiin myös päivätyöt. Näin he joutuivat kaksinkertaisesti verotetuiksi. Erityisesti he olisivat halunneet päästä viljana suoritettavasta osuudesta ja maksaa rahana. Maaherra Be-

102 Jokipii 1956, s. 382.

103 Kuujo 1963, s. 158–160.

104 Kuujo 1959, s. 162.

105 Kiteen käräjät 28.–29.11.1667. s. 152 (854) ja s. 163 (865). gg 1; Kuujo 1959, s. 162; Jokipii 1960, s. 207.

rendt Mellin selitti talonpojille, että heidän lääninherransa auttaa Käkisalmen linnoituksen korjauksessa, jonka vuoksi kerättiin mollemmat suoritukset.¹⁰⁶

Päivätyöt ja päivätyölakkoilu ovat talonpoikaislevottomuuksia käsitelleessä tutkimuksessa pitkälle jäsentäneet tutkijoiden käsitystä talonpoikien suhteesta kartanotalouteen ja asemasta paikallisyhteisössä. Uuden ajan alun feodalismista luodun teorian termeillä ”Grundherrschaft” ja ”Gutsherrschaft” on pyritty kuvaamaan talonpoikien ja kartanon isännän välistä suhdetta. Käsitteet voidaan suomentaa maanherruudeksi ja tilanherruudeksi.¹⁰⁷

Maanherruus antoi läänityksen haltijalle tai hänen valtuuttamalleen oikeuden talonpoikien maaveroon. Läänitysaikana Käkisalmen pohjoisessa läänissä sovellettiin pääasiassa maanherruutta. Donataarien tilanhoitajat keräsivät lääninherran hyödyksi talonpojilta verot. Kartanotaloudella ei ollut tässä läänityksen hallintamuodossa merkittävää sijaa, sillä tilanhoitaja sai olennaisen osan toimeentulostaan isäntänsä maksamasta palkasta.

Monet läänityksen saajista katsoivat kuitenkin itselleen edullisemmaksi antaa läänityksensä vuokralle.¹⁰⁸ Tällöin talonpoikien suhde hoviin muuttui. Vuokraaja, toisin kuin lääninherra, asui läänityksellä. Hänen toimeentulonsa muodostui ennen kaikkea hovissa harjoitetusta viljelystä ja kerättävien verojen ja maksettavan vuokrasumman erotuksesta.¹⁰⁹ Yksityiset läänitysten vuokraukset olivat useimmiten melko lyhytaikaisia¹¹⁰, jolloin kartanotalous ei päässyt kehittymään. Päivätöiden tehostettua hyödyntämistä osoittavat kuitenkin jo tältä ajalta vuokraaja Ruuthin kärhämät talonpoikien kanssa.

Reduktiossa kruunulle peruutettujen läänitysten antaminen verovuokralle muutti tilannetta. Käkisalmen lääniin muodostui läänitysaikaisten lisäksi muutamia uusia hoveja, joille raivattiin peltoa ja kaskea. Käkisalmen pohjoisessa läänissä päivätyöt nousivat jälleen merkittäväksi talonpoikien valitusten aiheeksi. Heikki Ylikan-

106 Salmin ja Suistamon talvikäräjät 2.–3.3.1675. s. 22 (1179). gg 2.

107 Käsitteiden kääntäminen suomen kielelle ei ole vakiintunut talonpoikaislevottomuuksia käsittelevässä tutkimuksessa. Yleensä myös englanninkielisessä tekstissä käytetään termien saksan kielisiä muotoja. esim. Lottes 1984, s. 151, s. 152 ja s. 166. Eino Jutikkala on jo 1940-luvulla perustellen kääntänyt termin ”grundherrschaft” maanherruudeksi, Jutikkala 1942, s. 30, viite. Käsiteparista tiiviisti Ylikangas 1991, s. 93; ks. myös erityisesti saksalainen talonpoikaiskappinoita käsittelevä kirjallisuus esim. Blicke 1988; Schulze 1980.

108 Jokipii 1956, s. 381–389; Katajala 1990, s. 25.

109 Loit 1975, s. 152.

110 Ks. Jokipii 1956, s. 382.

kaan mukaan maanherruudessa maaveron kautta jäsenyvä isännän ja talonpojan suhde on välineellisempi ja etäisempi kuin tilanherruudessa talonpoikien päivätöiden kautta muodostuva alistussuhde.¹¹¹ Tilanherruus liitetään uuden ajan alkuun yhdistetyssä feodalismi-konseptiossa käsityksiin läänityksen haltijan valtaoikeuksista alustalaisiinsa.

Käkisalmen läänin vuokraajat eivät saaneet kruunun kanssa tekemänsä sopimuksen nojalla mitään oikeudellista toimeenpanovaltaa vuokraamiinsa talonpoikiin. Talonpoikien rasituksia ei saanut muuttaa. Kuitenkin heillä oli mahdollisuus hyödyntää talonpoikien päivätöitä entistä tehokkaammin. Käkisalmen läänin talonpojat olivat maksaneet suuren osan päivätöistään rahana, ns. kolurahoina.¹¹² Vuokraajalla oli oikeus vaatia päivätyöt tehtäväksi työnä. Lisäksi oli lupa vaatia myös apupäivätöitä. Päivätyöt olivat keskeinen riidan aihe talonpoikien ja veronvuokraajien välillä niin Käkisalmen eteläisessä kuin pohjoisessakin läänissä.

Käkisalmen eteläisessä läänissä päivätyölakkoilu puhkesi heti reduktion jälkeen. Eteläisen läänin pienissä hoveissa tilan isännän ja talonpoikien suhde oli välittömämpi kuin pohjoisessa, jossa suuri osa talonpoikien ja hovin isännän suhteesta välittyi kuitenkin verotuksen kautta. Eteläisen läänin läänitykset olivatkin usein upseerien hallitsemia palkkaläänityksen luonteisia hoveja, joissa isäntä asui itse paikan päällä. Etelä-Karjalassa hovien alustalaiset työskentelivät hovin pelloilla ja pihassa isännän välittömässä vaikutuspiirissä, jolloin myös konfliktit saivat etelässä välittömämpiä muotoja kuin pohjoisessa.

161

4.1. Petäjärven piinatut talonpojat

Pyhäjärven pitäjän Petäjärven hovissa syntyi levottomuuksia päivätöiden vuoksi 1680-luvun vaihteessa. Hovia läänityksensä hallinnut ratsumestari Carl Klöfwerskiöld vaati talonpojilta kaksi päivätöitä aatraa kohden. Ratsumestari kuoli vuonna 1675 ja hovin otti hallintaansa hänen poikansa Robert Erich Klöfwerskiöld. Uusi läänitysisäntä vaati talonpojilta kolme työpäivää sekä runsaasti luontaistuotteita pieninä parseleina. Talonpojat vastustivat rasitusten korotusta ja Pauli Kuparinen jätti valituksen kenraalikuver-

.....
111 Ylikangas 1991, s. 93.

112 Kuujo 1959, s. 111; ks. myös kolu- eli päivätyörahat (ven. kolovye den'gi) verosuorituksena Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta II. 1991, s. 9 ja esim. s. 68.

nöörille. Valituksen mukaan talonpoikien oli suoritettava ylimääräinen heinäkuorma, ylimääräinen syli puita, naula voita lehmältä, katiska, kaksi mertaa, pärepuita, kolme hevospäivätyötä viikossa, kyyditykset ja vaimoväen oli kehrättävä pellavalankaa hoviin. Lisäksi oli ylläpidettävä hovin lammaspaimenta, maksettava kruunun verot ja tehtävä linnoitukseen vaadittavat possakkatyöt. Asiaa tutkittiin käräjillä toukokuussa 1684, mutta mitään päätöstä ei tehty vaan kenraalikuvernööriltä pyydettiin ratkaisua kiistaan.¹¹³ Hovin isäntä ja talonpojat pääsivät tällä välin päivätöistä sopimukseen. Talonpojat sitoutuivat korvaamaan päivätyönsä rahana 50 hopeatalaria obsalta, sekä suorittamaan kaikki hoviin vaadittavat pienet parselit. Kenraalikuvernööri teki sopimuksen mukaisen päätöksensä valituksesta 18.11.1684.¹¹⁴

Talonpoikien ja hovin isännän suhteet olivat tulehtuneet. Klöfwerskiöld pahoinpiteli talonpoika Lauri Kuparista loppuvuodesta 1684. Hän löi päähän verihaavan ja neljä verihaavaa käteen, otti Kuparisen kirveen ja löi sen rikki.¹¹⁵ Keväällä hovin renki rikkoi Matti Karosen katiskat, vei tältä kirveen ja löi olkapään mustaksi.¹¹⁶ Kenraalikuvernöörin päätöksen mukaisesti talonpojat lopettivat päivätyöidensä teon juhannuksena 1685. Klöfwerskiöld huomasi, ettei hovia voinut ylläpitää ilman päivätyötä. Hän pyysi kruununvoutia laatimaan kirjeen, että talonpoikien tuli edelleen tehdä päivätyönsä kuten ennenkin. Voudin 22.6.1685 laatima kirje julistettiin juhannuspäivänä kirkossa. Talonpojat protestoivat. Päivätyötä voitaisiin toki tehdä, mutta niiden määrästä tuli vähentää maksetun 50 hopeatalarin arvo. Mitään sopimusta siitä, kuinka paljon heidän olisi maksun lisäksi päivätyötä tehtävä, ei isännän kanssa ollut.¹¹⁷

Juhannuksen jälkeisenä päivänä Klöfwerskiöld lähti renkiensä kanssa noutamaan talonpoikia päivätyöhin. Talonpoika Risto Vesikko oli juuri tulossa metsästä kirveen kanssa, kun isäntä saapui hänen tilalleen. Kun Risto ei suostunut päivätyöhin Klöfwerskiöld löi häntä piiskalla selkään. Talonpoika pakeni metsään. Muu paikalla ollut talonväki oli aivan hiljaa, eikä vastannut mitään isännälle. Klöfwerskiöld jatkoi matkaansa seuraavaan taloon ja käski sen isäntää päivätyöhin. Talonpoika vastasi: ”*Koska ei kukaan muukaan*

113 Sakkolan talvikäräjät 30.–31.5.1684. s. 139–140. gg 3; Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 15.–22.3.1687. s. 122–122v. gg 6.

114 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 15.–22.3.1687. s. 122v. gg 6.

115 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 19.–28.1.1685. s. 4–4v. gg 4.

116 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 23.–31.3.1686. s. 92v. gg 5.

117 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 15.–22.3.1687. s. 122v–123. gg 6.

mene, en mene minäkään”. Kiivas isäntä löi niskoittelijaa kolme kertaa piiskalla selkään.¹¹⁸

Robert Klöfwerskiöld päätti kurittaa niskoittelevia talonpoikia. Hän kirjoitti Käkisalmen linnoituksen komendantille kirjeen, jossa kertoi talonpoikiensa aikovan murhata hänet. Erityisesti Pauli Kuparinen kiihotti talonpoikia ja teki heidät uppiniskaisiksi. Klöfwerskiöld pyysi komendantilta apuun sotilaita voidakseen vangita kiihottajat ja murhan hautojat, sekä saadakseen muut talonpojat hoviin päivätöihin.¹¹⁹ Komendantti lähetti matkaan korpraalin ja kolme sotilasta. Näiden tuli ensin hakea ohjeet kruununvoudilta. Kruununvouti antoi heille kirjeen, jonka he luovuttivat Klöfwerskiöldille saapuessaan lauantaipäivänä 3.7.1685 Petäjärven hoviin.¹²⁰

Seuraavana yönä lähti Petäjärven hovista liikkeelle kahdeksan miehen joukko: Klöfwerskiöldin kolme renkiä, hovin ratsumies Ernest Hindrich Regnhardt sekä Käkisalmen linnoituksesta komennetut korpraali Antti Torkkeli ja sotilaat.¹²¹ Ensimmäinen joukko saapui vastarinnan johtajaksi nimetyn Pauli Kuparisen luo. Talonpojat Pauli ja Yrjö Kuparinen revittiin hiuksista ylös vuoteistaan. Korpraali Torkkeli löi miekalla haavan Yrjön selkään ja tämän Riitta-vaimon kasvoihin. Sotilaat pahoinpitelivät veljesten äidin sinisille mustelmille. Kiinni otettiin myös kolmannen veljeksen Lauri Kuparisen nuoret pojat Pekka ja Juhani, jotka olivat nukkumassa uunin pankolla. Miesten kädet sidottiin tiukasti selän taakse ja heidät ajettiin pelkkä yöpaita yllään hevoskyydillä hoviin. Pihalla sotilaat päästivät Yrjön hevosen irti ja löivät sitä halolla niin, että hevonen juoksi ympäri kylää.¹²²

Samalla tavalla vuoteestaan vangittuina vietiin hoviin talonpojat Mikko Mutalainen, Tuomas Kiuru, veljekset Matti ja Heikki Karonen, Juhani Suokas, Antti Lamppu, Simo Tähkäpää ja Matti Kolitisa. Tuomas Kiuru tavoitti ovensuusta käteensä halon, jolla yritti lyödä päällekkäisiä. Sotilaat löivät häntä miekalla käteen ja toisesta kädestä piiskattiin nahat irti. Heikki Karosen vaimoa Markettaa lyötiin niin, että hän makasi kolme päivää sängyssä. Antti

.....
118 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 15.–22.3.1687. s. 123–123v. gg 6.

119 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 5.–14.11.1685. s. 228. gg 4.

120 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 15.–22.3.1687. s. 123v. gg 6.

121 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 5.–14.11.1685. s. 223. gg 4.

122 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 5.–14.11.1685. s. 223–223v. gg 4.

Kolitsan luo sotilaat saapuivat yöllä miekat paljastettuina. He raahasivat hänet tukasta pihalle, mutta talonpoika pääsi lujahtamaan heidän käsistään. Paenneen Antin sijasta vangittiin veli Matti. Pekka Kiurun vaimo Valpuri seurasi pidättäjiä hoviin, jossa yksi sotilaista repi häntä hiuksista, kaasi maahan ja löi piiskalla selän ja kasvot mustelmille.¹²³

Hovissa miehet vietiin huoneeseen, jossa heidän käskettiin riisuutua. Ensin määrättiin keskelle lattiaa Antti Lamppu ja Heikki Karonen. Heille annettiin kummallekin vitsakimppu käteen ja heidät pakotettiin hakkaamaan toisiaan niillä selkään kunnes vitsakset olivat hajonneet. Kun miesten annettiin lopettaa, olivat he aivan veressä. Samalla tavoin joutuivat renkien ja sotilaiden paljastettujen aseiden piiriin pareina Juhani Kuparinen ja Matti Karonen sekä Pekka Kuparinen ja Juhani Suokas. Tuomas Kiuru joutui jo riisuttuna piiriin, mutta hovin rouvan tullessa paikalle hän pääsi livahtamaan pakoon. Simo Tähkäpää riisuttiin myös alastomaksi ja yksi sotilaista repi häntä hiuksista ja isäntä löi kepillä. Tähkäpää lupasi piinaajilleen nautan jalan, jolloin hänet päästettiin menemään. Samoin Matti Kolitsaa piiskattiin, mutta myös hänet päästettiin tämän luvattua isännälle puoli tynnyriä ohraa.¹²⁴ Yrjö Kuparinen ja Mikko Mutalainen saivat virua hovissa vangittuina kolme päivää. Kolmantena päivänä myös heidät riisuttiin ja panttiin piiskaamaan toisiaan. Väliin isäntä löi Kuparista kepillä sanoen: ”Tässä on sinun kenraalisi, kihlakunnantuomaris, lakisi ja oikeutesi”.¹²⁵

Kuparisen ja Mutalaisen viruessa yhä hovissa kiersivät sotilaat sunnuntaina isännän määräyksestä kylissä keräämässä ”jalkarahojia”. Tiellä Räisälänrannan kylään he tapasivat Mikko Jortikan. Yksi sotilaista nousi hevosen selästä, paljasti miekkansa ja otti talonpojan vyön sitoen sillä tämän kädet selän taakse. Mikon he veivät Sipi Koirasen tilalle, jonka myös vangitsivat. Kirkonmenojen aikaan sotilaat saapuivat vankeineen Risto Jortikan luo. Sotilaat tulivat tupaan miekat paljaina ja vaativat Ristoa hoviin työhön. Lapset ryömivät pelästyneinä pöydän alle. Pihalla sotilaat löivät Riston mustelmille miekanlapppeella, sitoivat käsistä hevosten väliin ja juoksuttivat häntä virstojen matkan Kuninkaanristin kylään Yrjö

123 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 5.–14.11.1685. s. 224–225v. gg 4.

124 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 15.–22.3.1687. s. 124–125v. gg 6.

125 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 15.–22.3.1687. s. 124. gg 6.

Karosen tilalle. Porstuassa sotilaita vastaan tullut Yrjö määrättiin seuraamaan joukkoa Juhani Karosen tilalle.¹²⁶

Juhani Karonen oli juuri sotilaiden tullessa tupaan kamarissa laittamassa evästä rengilleen, joka oli lähdössä hoviin työhön. Juhani käskettiin ulos, mutta jo porstuassa sotamies Pekka Antinpoika löi miekan lappeella mustelman hartioihin. Juhani yritti paeta pihan poikki saunalle päin, mutta ratsumies Regnhardt sai hänet kiinni jo noin 60 askeleen päässä ja löi hänelle verihaavan päähän. Maahan kaadettu Juhani pahoinpideltiin perin pohjin. Käteen ja selkään hän sai kuusi verihaavaa ja seitsemän mustelmaa, yhden lihashaavan olkapäähän ja kaksi lihashaavaa päähän. Pahoinpidelty jätettiin makaamaan pihalleen. Hänen pelättiin kuolevan vammoihinsa ja kirkkoherra kävi antamassa hänelle jo viimeisen ehtoollisen. Muut vangit juoksutettiin, Risto Jortikka yhä hevosten välissä, takaisin Riston tilalle. He saivat kukin maksaa kuparitalarin jalkarahoja ja luvata puoli tynnyriä ohraa, ennenkuin heidät päästettiin vapaaksi.¹²⁷

Talonpojat vetivät asian käräjiin. Marraskuussa 1685 pidetyillä syyskäräjillä joutui Klöfwerskiöld tunnustamaan suurimman osan teoistaan. Talonpoikiaan vastaan hän esitti yhdeksänkohtaisen valituskirjelmän, jossa väitti talonpojilla olevan hänelle suuret rästit. Talonpojat eivät maksaneet hänelle pieniä parseleita eivätkä saapuneet päivätöihin. Tämän vuoksi viljelyksille aiheutui suuri vahinko. Lisäksi hän väitti häntä uhatun kirveellä ja tupakan hienontamiseen tarkoitettulla nuijalla. Kaikki isännän syytökset voitiin osoittaa perättömiksi tai niihin oli annettavissa tyydyttävä selitys.¹²⁸ Tuomari katsoi, ettei asiassa voitu vielä tehdä päätöstä. Oli saatava lisäselvityksiä, uusia todistajia, löydettävä muutama asiaan liittyvä asiakirja ja hankittava kaikki julmuuksista syytetyt sotilaat ja ratsumiehet paikalle käräjiin. Talonpoikien tuli tällä välin laatia selvitys päivätöistään yhdessä isäntänsä kanssa ja totella kenraalikuvernöörin antamia määräyksiä.¹²⁹ Klöfwerskiöld ei saapunut seuraaviin käräjiin. Koska ei myöskään uusia todistajia ilmaantunut, lykättiin

.....
126 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 5.-14.11.1685. s. 225v-226v. gg 4.

127 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 5.-14.11.1685. s. 226v-227. gg 4.

128 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 5.-14.11.1685. s. 230. gg 4.

129 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 5.-14.11.1685. s. 230v-230v. gg 4.

asian käsittelyä edelleen. Talonpojat olivat tyytymättömiä viivytyksestä.¹³⁰

Rauha ei palannut Petäjärven tilalle. Mikko Mutalaisen ja Klöfwerskiöldin välille syntyi vakava riita ulosmittauksesta. Petäjärven hovin renki uhkaili helmikuussa 1686 Mikko Yrjönpoika Kuparista puukolla tämän tuvassa.¹³¹ Marraskuun 1685 käräjien jälkeen talonpojat myöntivät päivätöihin, joita tekivät kaksi viikossa aat-
raa kohden. Kaksi aat-
raa vastasi yhtä obsaa. Vuoden 1686 alussa Pauli Kuparinen kävi kruununvoudin luona, sillä päivätöiden arvioimisesta rahaksi oli jälleen syntynyt kiistaa Klöfwerskiöldin kanssa. Kruununvouti määräsi, että päivyöt tuli arvioida kuudeksi hopeaäyriksi päiväältä. Kun Klöfwerskiöld ei halunnut kuulla-
kaan tällaisesta, lopettivat talonpojat jälleen päivätöiden tekemisen. Päivyötlakko jouduttiin lopettamaan kesällä, kun hovin isäntä hankki kruununvoudilta määräyksen palata päivätöihin. Nyt he joutuivat tekemään kolme päivää viikossa aatralta.¹³² Kun talonpojat jälleen protestoivat, lupasi Klöfwerskiöld 16.10.1686, että talonpojat saisivat tulla tekemään selvityksen päivätöistään hoviin. Talonpojat eivät suostuneet selvitykseen ilman kruununvoutia, joka lupauksistaan huolimatta ei saapunut selvitystilaisuuteen.¹³³

Maaliskuussa 1687 saatiin asia viimein käsitte-
lyyn. Paikalla olivat syytetyistä ainoastaan tilan isäntä Robert Klöfwerskiöld ja renkinsä Juhani Yrjönpoika, liikanimeltään Rytäri. Tiedusteltaessa, missä oli syytetty renki Jaakko Tuomaanpoika, vastasi rengistään takuuseen mennyt Klöfwerskiöld ylimielisesti: ”*Mistähän tuon löytäisi*”. Jaakko oli jo edellisenä talvena ottanut hovin hevosen ja paennut erään piian kanssa Narvaan, jossa kuului nyt toimivan kauppiana. Renki Joonas Eerikinpoika oli paennut Venäjälle. Hovin ratsumies Regnhardt piileskeli hovissa. Aina kun lautamiehet saapuivat haastekirjelmän kanssa, ei hän suostunut tulemaan esiin. Myöskään syytteesen asetettuja Käkisalmen sotilaita ei ollut paikalla, sillä haastetta tuotaessa he eivät olleet linnoituksessa.¹³⁴

Hovin isäntä Klöfwerskiöld, hänen palkollisensa ja sotilaat to-
dettiin kuulusteluissa kiistatta syyllisiksi mielivaltaan. Isäntä muutti taktiikkaansa ja pyrki nyt sovittelemaan riitaansa talonpoikien kanssa. Omasta pyynnöstään ja oikeuden luvalla hän meni kesken

.....
130 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 23.–31.3.1686. s. 92v. gg 5.

131 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 23.–31.3.1686. s. 92–92v. gg 5.

132 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 15.–22.3.1687. s. 127v. gg 6.

133 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 15.–22.3.1687. s. 127–128. gg 6.

134 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 15.–22.3.1687. s. 121–121v. gg 6.

käräjäistunnon ulos hovissa piiskattujen kanssa. Palattuaan sisään, miehet kertoivat sopineensa asian. Korvauksena mielivallasta Klöfwerskiöld vapautti kiusaamansa talonpojat ja heidän tilansa kuudeksi vuodeksi kaikista päivätöistä. Tähän talonpojat sanoivat olevansa tyytyväisiä.¹³⁵

Vaikka yksityiset kanteen nostajat tekivätkin sovun syytetyn isäntänsä kanssa, ei asia ollut sillä selvä. Lautamiehet eivät voineet pitää tapahtunutta minään muuna kuin rauhanvalan rikkomisena, ryöstönä, pahoinpitelynä ja vahingontekona, mistä kaikista oli maanlaissa säädetty ankarat rangaistukset. Renki Juhani Rytäri tuomittiin rauhanvalan rikkomisesta menettämään oikean kätensä ja irtaimen omaisuutensa. Myös muut syytetyt edellytettiin saatettavaksi tuomioistuimen eteen, jossa heitä odottaisi todennäköisimmin samanlainen kohtalo. Rälssimiehen privilegioiden mukaisesti ei Klöfwerskiöldille saatettu langettaa tuomiota kihlakunnan-oikeudessa, vaan hänen tuomitsemisensä oli jätettävä hovioikeuden tehtäväksi.¹³⁶

Hovioikeuden päätös ei ole tiedossa. Syyskäräjillä 1688 Turun hovioikeus kirjeellä määräsi, että suoritettua tutkinnan pöytäkirja ja päätös luettaisiin Klöfwerskiöldille. Hovin isäntä pyysi lykkäystä seuraaviin käräjiin sairautensa ja heikon kuntonsa vuoksi.¹³⁷ Mitään merkintää jatkotoimista ei enää käräjäpöytäkirjoissa ole, sillä Klöfwerskiöldin valtakausi oli jo Petäjärvellä päättynyt. Klöfwerskiöldin donatio oli jo peruutettu ja hovi kylineen annettu vuokralle kapteeni Gustaf Gaddelle vuonna 1687.¹³⁸

4.2. Päivätyöt ja pienet parselit

Välittömästi reduktiota seurannut aika oli levotonta Käkisalmen eteläisessä läänissä, etenkin Sakkolassa ja Pyhäjärvellä. Pyhäjärven pitäjän Petäjärven hovin talonpoikien ohella niskuroivat isännilleen Tungellin suvulta peruutettua Sakkolan tilan talonpojat sekä Albrecht Johan Orbinskin isännöimän Pyhäjärven Suur-Pyhän ho-

135 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 15.–22.3.1687. s. 128. gg 6.

136 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 15.–22.3.1687. s. 128v–130. gg 6; tuomion perusteena KrML:n rauhanvalan kaaren kohdat 1,19,20,21,35 ja 44. Kohta 44 koski Klöfwerskiöldiä ”Joka käskee toista tai palkkaa lyömään, tappamaan tai tekemään jotakuta vastaan rikoksia, kärsiköön saman rangaistuksen kuin jos hän ne itse tekisi”. KrML 1978, s. 120–131.

137 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven syyskäräjät 19.–24.11.1688. s. 263v. gg 7.

138 Gadden sopimus 28.9.1687. VA 9754, s. 1327–1331. mf; Gadden sopimus 13.21.1692. VA 9778, s. 756–756v. mf; Gaddesta ja peruutuksesta ks. Katajala 1990, s. 88.

vin talonpojat. Sakkolan tilaa hoitivat noina vuosina sekä Esko Pirhonen että Johan Nielsson, jotka karvaasti riitelivät oikeudesta tilan hallintaan.¹³⁹ Sakkolan talonpoikien edusmiehenä Sipi Laurinpoika toi valituksen käräjille. Talonpojilta vaadittiin ylimääräinen rekikuorma heiniä, lammas, tynnyri kauraa ja naisväen oli kehrättävä pellavaa hoviin. Hovin rakennustöitä ja kyydityksiä ei laskettu päivätöihin. Talonpojat vaativat palaamista rälssiäaikaa edeltäneeseen kruunun käytäntöön, jolloin rasitukset olivat huomattavasti lievempiä. Oikeus alisti valituksen kenraalikuvernööriille.¹⁴⁰

Pyhjäjärven Albrecht Orbinski joutui vastatusten talonpoikiensa kanssa keväällä 1685. Talonpojat kokivat hovin verot ja rasitukset liian raskaiksi ja kävivät syksyllä 1683 kysymässä arrendaattorilta liian raskaiksi ja kävivät syksyllä 1683 kysymässä arrendaattorilta, saisivatko he pyytää kenraalikuvernööriltä tähän helpotusta. Orbinski vastasi, että heillä oli tähän lupa, sillä hän ei voinut heiltä sitä kieltääkään. He saivat hänen puolestaan hakea itselleen kaikkea hyvää, mutta sen mikä oli tapana oli arrendaattorin heiltä otettava.¹⁴¹

Vuokraajalla oli ilmeisesti ongelmia talonpoikien veronkannossa ja ulosottojen toimeenpanossa, sillä vuosina 1684 ja 1685 hänellä oli kahteen otteeseen sotilaita Käkisalmen linnoituksesta apunaan. Ensimmäisellä kerralla, elokuun lopulta lokakuun alkuun, kylä kiersi neljä sotilasta, toisella kertaa uuden vuoden jälkeen toimituksissa avusti kaksi sotilasta.¹⁴² Sotilaiden toiminta muistutti enemmänkin ryöstöä tai terroria kuin esivallan toimittamaa ulosmittausta. He perivät talonpojilta paitsi vuokraajan saatavia, myös ”jalkarahoja” ja elintarvikkeita omaan ylöspitoonsa. Pahoinpitelyt ulosottojen yhteydessä olivat yleisiä.

Elokuun lopulla sotilaat perivät Juhani Inkiseltä juomarahoihseen kahdeksan kappaletta ruista. Erkki Karhuselta takavarikoitiin turkki, jonka tämä joutui lunastamaan takaisin kapallisella herneitä. Talvella häneltä vietiin ulosmittauksen varjolla takki, joka oli lunastettava kahdella kuparimarkalla. Syyskuun puolivälissä sotilaat saapuivat ulosmittaamaan rästejä Pekka Hatulta. Kahden markan velasta he takavarikoivat kattilakoukun, jonka menivät juomaan krouviin. Myös tavara kelpasi näet hyvin krouvarille maksuk-

.....
139 Riidasta ks. esim. Raudun, Sakkolan ja Pyhjäjärven talvikäräjät 23.–31.3.1686. s. 93. gg 5.

140 Sakkolan talvikäräjät 30.–31.5.1684. s. 138v–139. gg 3.

141 Tutkinta Pyhjäjärven kylässä 8.–9.5.1685. s. 214v. gg 4.

142 Sama.

si. Pekka sai lunastaa krouvista koukkunsa takaisin. Lokakuun alkupuolella samat sotamiehet ajoivat Pekka Hattua takaa kirveen ja paljastettujen miekkojen kanssa. Saatuaan Pekan kiinni he hakkasivat hänet mustelmille. Tammikuussa 1685 samat miehet takavarikoivat neljän talarin velasta Pekan hatun. Hattu lienee ollut komea, koska se katsottiin näin arvokkaaksi. Hattunsa Pekka sai jälleen käydä lunastamassa krouvarilta.¹⁴³

Juhani Riikonen oli jo varannut valmiiksi viljan ja tervan maksaakseen puuttuvat verosuorituksensa edelliseltä vuodelta, kun sotilaat saapuivat tammikuun 1685 lopulla hänen luokseen. Kuuntelematta talonpojan selityksiä he takavarikoivat takin, joka tämän oli lunastettava kahdella kuparimarkalla. Esko Pekanpoika Nolo joutui puuttuvasta pellavalankaverostaan suorittamaan sotilaille kahdeksan naulan painoisen (3,5 kg) kinkun. Pekka Höpön luo ulosottajat tulivat yöllä. Talonpoika itse ei ollut kotona. Sotilaat ajoivat miekkojen kanssa Pekan pojat ulos tuvasta yöhön, mursivat aitan oven ja ottivat puolisen leiviskää (n. 4 kg) painaneen sian neljänneksen ja vanttuut.¹⁴⁴

Nyt talonpojat ryhtyivät tosissaan puuhaamaan valitusta kenraalikuvernöörille. He yrittivät hankkia itselleen kirjurin laatimaan valituksen, mutta kukaan paikkakunnalta ei siihen suostunut. Myöskin pitäjän pappi kieltäytyi kirjoittamasta heille. Matkalla Käkisalmen skanssiin valitusta suunnittelevat talonpojat tapasivat alkutalvesta 1685 miehen, joka suostui heidän kirjurikseen. Kirjurinsa nimeä he eivät tienneet, mutta sanoivat tämän näyttäneen papilta.¹⁴⁵ Valitusta lähtivät viemään Narvaan Saaprun kylän Pekka Lius ja Yrjö Akkanen Enkkuasta. Talonpoikien valituksen kohteena eivät olleet korkea verotus tai katovuodet kuten pari vuotta aiemmin oli suunniteltu, vaan sotilaiden mielivalta sekä vuokraajan hoviin vaatimat pienet parselit ja päivätyöt. Kenraalikuvernööri määräsi 28.2.1685 asiasta toimitettavaksi erillisen tutkinnan, jossa selvitettäisiin syytösten todenperäisyys.¹⁴⁶

Tutkinta pidettiin Suur-Pyhän hovissa toukokuun alussa 1685. Vuokraaja Orbinski teki selkoa vaatimistaan suorituksista. Kultaakin aattralta oli peritty verona 6 tynnyriä ja statioksi 2 tynnyriä

.....

143 Tutkinta Pyhäjärven kylässä 8.–9.5.1685. s. 212–212v. gg 4; Hattu oli Pyhäjärvellä 1680-luvulla yleinen sukunimi, joten on todennäköistä, ettei Pekan tapauksessa ole kysymyksessä liikanimi. Ks. Käkisalmen eteläisen läänin savu-luettelo vuodelta 1686. VA 9751, s. 936v–938. mf.

144 Tutkinta Pyhäjärven kylässä 8.–9.5.1685. s. 212v–213. gg 4.

145 Tutkinta Pyhäjärven kylässä 8.–9.5.1685. s. 215. gg 4.

146 Tutkinta Pyhäjärven kylässä 8.–9.5.1685. s. 210. gg 4.

viljaa, 2½ kuparitalaria ja lampaan tai 10 kuparimarkkaa. Päivätyörahoina oli otettu tynnyrit ruista, ohraa ja kauraa. Pellavia hän oli perinyt kolme naulaa, jotka oli voinut maksaa kolmella kuparimarkalla. Talonpojat kuitenkin väittivät hänen perineen pellavista viisi markkaa. Voita hän oli vaatinut kuusi naulaa aatralta, jonka oli voinut maksaa kahdeksalla kupariäyrillä naualta. Heinää vuokraaja sanoi vaatineensa kaksi rekikuormaa (parmas), mutta talonpojat sanoivat niiden olleen kesäkuormia (lass), joka oli noin kaksinkertainen määrä. Puita oli vaadittu yksi syli, joka oli neljä jalkaa korkea ja pitkä. Talonpojat kutsuivat tätä mittaa nimellä ”wärsylä” ja vaativat, että tulisi käyttää kruunun aikana käytettyä syliä joka oli mitoiltaan kolme jalkaa. Kruunun käyttämää mittaa he kutsuivat ”lyhäsyli”.¹⁴⁷

Päivätyöt suoritettiin siten, että kahdesta talosta lähetettiin hoiviin viikoksi kerrallaan työhön kaksi miestä. Näin apupäivätöitä tuli kullekin tilalle vain kuusi vuodessa. Hovin lähistöllä asuvat 12 talonpoikaa oli vapautettu näistä apupäivistä, sillä he hoitivat pääasiassa hovin kyyditykset. Talonpojat pitivät tätä kuitenkin hankalana, sillä köyhillä ei ollut varaa antaa päivätöihin lähtevälle näin pitkäksi aikaa evästä. Lisäksi heidän tuli tehdä vielä Käkisalmen linnoitukseen possakatyöt.¹⁴⁸ Myös kyyditykset olivat talonpoikien närän aiheina. Kun valituskohdat yksi toisensa jälkeen valuiivat todistamattomina hukkaan, alkoi tunnelma käräjäsaliissa kiristyä. Seppä Matti Hopia tiuskaisi Orbinskillle, että arrendaattori voisi milloin tahansa ottaa häneltä hengen. Orbinski vastasi, että pyöveli voi huolehtia siitä, itse hän ei ollut koskaan ottanut henkeä keneltäkään.¹⁴⁹ Sotamiesten riehunta paikkakunnalla voitiin vain todeta, sillä syytetyt eivät olleet paikalla.

Lopulta esiin astui Olli Kirves, joka kiteytti rahvaan yhteiset vaatimukset. Hän esitti, että tilalla palattaisiin rälssiakaa edeltäneeseen kruunun veroon. Kruunun aikaan oli kerätty 17 ½ kuparitalaria tai vanhan raha-arvon mukaan vastaavasti 7 hopeatalaria aatralta. Vuoden 1685 rahana suoritukset arvioitiin 24 kuparitalariksi tai 6 hopeatalariksi.¹⁵⁰ Päivätyöt oli korvattu 10 kupa-

147 Tutkinta Pyhäjärven kylässä 8.–9.5.1685. s. 210–211. gg 4.

148 Tutkinta Pyhäjärven kylässä 8.–9.5.1685. s. 211–211v. gg 4.

149 Tutkinta Pyhäjärven kylässä 8.–9.5.1685. s. 214. gg 4.

150 Siirryttäessä hopearahasta kuparirahakantaan vuonna 1624 kuparitalarin tuli vastata hopeatalaria, mutta suhde muuttui nopeasti. Talonpoikien esittämässä vanhassa rahojen suhteessa yksi hopeatalari vastasi 2½ kuparitalaria. 1670-luvulta rahojen suhde on kirjallisuuden mukaan 1:3. Talonpoikien tekemässä ehdotuksessa se on 1:4. Vrt. Vanhat käsiat ja asiakirjat 1977, s. 154; Tingström 1984, s. 24–32.

rimarkalla ja kyyditykset 6 kuparitalarilla aatralta. Kyyditykset järjestettäisiin vakituksella hevosenpidolla, aina kaksi pitäjässään. Puita tehtäisiin hoviin lyhyt syli ja lisäksi maksettaisiin savurahat ja neljä kärjäkappaa.¹⁵¹

Kärjärahvas yhtyi näihin vaatimuksiin. Se valitti, että talonpojilla ei ole enää syötävänä kuin pettua, ohdaketta, suolaheinää ja karjan suosimaa kasvia, jota he kutsuivat nimellä ”jänäjäckere”. Myös pettu oli vähissä, kun puut joista sitä saataisiin olivat palaaneet edellisenä kesänä. Rahvas anoi kovaäänisesti lievennystä veroihin ja palaamista kruunun aikaiseen veroon. Veron lisäyksistä oli tehtävä loppu.¹⁵² Tutkinnassa ei tehty mitään päätöksiä. Pöytäkirja lähetettiin kenraalikuvernöörille päätöksenteon perusteeksi.

Rauha ei palannut tutkinnan avulla, vaan ristiriidat jatkuivat. Syyskäräjillä 1685 Orbinski valitti, etteivät talonpojat halunneet suorittaa voiveroan. Talonpojat väittivät maksaneensa veronsa kuten kuuluukin ja pyrkivänsä tekemään näin myös vastedes mahdollisuuksiensa mukaan siihen saakka, kunnes korkeampi esivalta toisin määrää.¹⁵³ Kenraalikuvernöörin päätöstä ei kuitenkaan koskaan tuotu käräjiin, eikä siitä ole säilynyt muutakaan tietoa. Albrecht Johan Orbinski jatkoi Pyhäjärven hovin isäntänä aina kuolemaansa noin vuoteen 1690 saakka. Tämän jälkeen tilaa vuokrasi kruunulta aina suureen pohjan sotaan saakka hänen poikansa Albrecht Johan Orbinski nuorempi.¹⁵⁴

4.3. Radikaaleja vai konservatiiveja?

Käkisalmen eteläisen läänin päivätöistään ja veroistaan niskuroivien talonpoikien keskeinen vaatimus 1680-luvun alussa oli paluu kruunun aikaiseen, noin 40 vuoden takaiseen veroon. Talonpojat esittivät vaatimustensa tueksi tarkkoja tietoja siitä, kuinka heidän veronsa oli tuolloin kerätty. Tavoitteiden ja vaaditun asioiden tilan hahmottaminen menneisyyden avulla on itse asiassa hyvin tavallista talonpoikaislevottomuuksien yhteydessä. On usein esitetty, että tämä johtui talonpoikien konservatiivisuudesta ja vanhakantaisuudesta.¹⁵⁵

.....
151 Tutkinta Pyhäjärven kylässä 8.–9.5.1685. s. 214–215. gg 4.

152 Tutkinta Pyhäjärven kylässä 8.–9.5.1685. s. 215v. gg 4.

153 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 5.–14.11.1685. s. 186. gg 4.

154 Orbinskin elämäkertatiedoista ks. Katajala 1990, s. 92.

155 Sabean 1982, s. 203.

Günther Franz toteaa Saksan suuressa talonpoikaiskapinassa esitetystä vaatimuksista, että ne tukeutuivat joko vanhaan oikeuteen (das alte Recht) tai Raamattuun perustuvaan jumalalliseen oikeuteen (das Göttliche Recht).¹⁵⁶ Talonpoikien vaatimukset otivat käyttövoimansa menneisyyden lain tai uskonnollisen kodifikaation koetusta oikeellisuudesta. ”Kun laki oli vanha, oli se myös hyvä”, sanoo Franz ihmisten keskiajalla ajatelleen. Menneisyyden aseinen kävivät Saksan talonpojat kehittyvää keskusvaltaa ja sitä legitimoivaa roomalaista oikeutta vastaan.¹⁵⁷

Perez Zagorin käyttää käsitettä ”normatiivinen menneisyys” puheessaan Saksan kapinallisten talonpoikien ohjelmasta.¹⁵⁸ Talonpoikien vaatimuksikseen muotoileman ohjelman keskeiset elementit määräytyivät menneisyyden kautta ja ohjelman voima perustui menneisyyden justifioimien olosuhteiden pyhyteen. Ranskan 1600-luvun talonpoikaislevottomuuksia käsitellyt Yves-Marie Bercé näkee talonpoikien suuntautuvan mentaalisesti myyttiseen menneisyyteen – ”kultaiseen aikaan” – joka sijoitetaan menneen legendaarisen kuninkaan aikaan.¹⁵⁹ Talonpojat olivat siis mieleltään vanhassa pitäytyviä, romantikkoja ja jäykkiä muutoksille?

Talonpoikien tavoitteenasettelun perusteita voi tarkastella myös hieman toisesta näkökulmasta. Hahmottaessaan tavoitteitaan ei talonpojilla Käkisalmen läänissä ollut juurikaan vaihtoehtoja, mistä olisivat ottaneet mallin. Alueen hallinto- ja verotusjärjestelmä poikkesi muusta valtakunnasta, jonka verotus ei siten suoraan voinut toimia tavoitteenasettelun pohjana. Talonpoikien tarjoamalla vaihtoehdolla verotuksen järjestämiseksi oli menneisyyden justifioima peruste; kruunu oli aiemmin kerännyt verot talonpoikien esittämällä tavalla. Rälssiaikana veroruuvia oli yksipuolisesti ja perusteetta kiristetty. Paluu vanhaan olisi siten kruunun ja talonpoikien sopiman verorasituksen palauttamista.

Myös Peter Blickle lähtee tästä oletuksesta. Vanha oikeus oli Blicklen mukaan keskeinen Saksan talonpoikien ohjelmassa, koska se legitimoivat vaatimukset.¹⁶⁰ ”Eilisen laista” tehtiin ”huomisen malli”. Blicklen kanssa samaan ruotuun asettuu ranskalainen Emmanuel Le Roy Ladurie, joka näkee 1500-luvun lopun Dauphinen talonpoikien ”vanhoillisuuden” hyvin rajoittuneena ja lähinnä

.....
156 Franz 1984 (1933), s. 80–82.

157 Franz 1984 (1933), s. 1–3.

158 Zagorin 1982, s. 200.

159 Bercé 1990, s. 274–276.

160 Blickle 1988, s. 59.

ihanteellisuutena. ”Itse asiassa nämä miehet eivät ole säilyttäjiä, vaan uudistajia ...”, Ladurie kirjoittaa.¹⁶¹ Talonpojat käyttivätkin siis menneisyyttä – ja käsitystään menneisyydestä – hyväkseen ajaakseen tavoitteitaan, muotoillessaan ohjelmiaan ja vaatimuksiaan.

Tämä päättely ei kuitenkaan voi selittää sitä, miksi Käkisalmen eteläisen läänin talonpoikien vaatimukset nousivat esiin niin samanlaisina yhtä aikaa 1680-luvun alussa usean hovin mailla. Kato-
vuodet eivät voi olla yksiselitteinen laukaiseva tekijä. Pahoja kato-
vuosia oli myös 1660- ja 1670-luvuilla. Myöskään vero- ja päivätyö-
rasituksen määrä ei noussut äkillisesti juuri niinä vuosina, joina
talonpojat alkoivat laatia valituskirjeitään. Petäjärven Robert Klöf-
werskiöld alkoi vaatia enemmän päivätöitä talonpojiltaan jo 1670-
luvun puolivälissä. Vastarinta alkoi vasta 1680-luvun alussa.¹⁶² Py-
häjärven Albrecht Johan Orbinski tuli Pyhäjärven läänitystilan
hoitajaksi jo vuonna 1660. Inspehtorina hän sovelsi 1660- ja 1670-
luvuilla samoja verotusperiaatteita kuin edeltäjänsä.¹⁶³ Sakkolan-
kaan talonpojat eivät valittaneet verokuorman lisääntymisestä,
vaan he vaativat sen lieventämistä kruunun aikana sovellettuun
määrään.¹⁶⁴

Mikä saattoi Käkisalmen eteläisen läänin talonpojat 1680-luvun
alussa vaatimaan verotuksensa alentamista kruunun ajalla käytös-
sä olleeseen määrään? Viitteen tästä voivat antaa samaan aikaan
Elimäellä puhjenneet päivätyölevottomuudet. Pitkään kartanoa
vastaan niskuroineet Elimäen talonpojat kokivat karvaan petty-
myksen, kun reduktio ei tuonutkaan helpotusta heidän verokuor-
maansa. Wreden läänityksiin reduktio ei vaikuttanut lähes lain-
kaan. Peruutus mitätöityi, sillä läänitys oli saatu erityisenä palkkio-
na kuninkaalle tehdystä palveluksesta.¹⁶⁵

Mikään aikalaislähde ei viittaa Käkisalmen eteläisen läänin ta-
lonpoikien vastarinnan liittyneen reduktioon. Kuitenkin ajallinen
yhteys valtiopäivien reduktiopäätökseen ja kiinteän veron toteut-
tamishankkeeseen on vahva. Tieto läänitysten peruuttamisesta ta-

.....
161 Lainaus: Ladurie 1990, s. 31; Ladurie suhtautuu ivallisesti käsitykseen talon-
poikien konservatiivisuudesta emt. s. 47 ja erit. s. 196.

162 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 15.–22.3.1687. s. 122–122v. gg 6.

163 Tutkinta Pyhäjärven kylässä 8.–9.5.1685. s. 211v. gg 4.

164 Sakkolan talvikäräjät 30.–31.5.1684. s. 138v–139. gg 3.

165 Oksanen 1985, s. 99; Katajala 1991, s. 82 ja s. 90. Kriitikki sitä näkemystä
vastaan, että paroni Wreden suosikkiasema hovissa tai reduktiokomitean
puheenjohtajuus olisi mitenkään vaikuttanut Elimäen läänitysten reduktioin-
nin mitätöitymiseen on artikkelissa Lindegren 1992, s. 197–199.

kaisin kruunulle tuli myös Käkisalmen läänin talonpojille. Kuningaan ja valtiopäivien päätökset kuulutettiin kirkossa. Talonpoikien mielissä tieto läänitysajan loppumisesta ja kruunun ajan paluusta saattoi herättää myös odotuksia paluusta kruunun aikaiseen verotukseen.

Reduktio eteni hitaasti ja peruutetut läänitykset annettiin vuokralle. Vuokraajina jatkoivat usein samat läänitysaikana tiloja hallinneet henkilöt. Vaikka isäntä olisikin vaihtunut, hän sovelsi joka tapauksessa läänitysaikana vakiintunutta verotuskäytäntöä. Läänitysajan verorasituksesta tuli vuokrasopimuksissa mainittu ”maan tapa”. Tämä oli ristiriidassa talonpoikien odotusten kanssa. Jos koko voittomaa tulisi kruunun verottamaksi olisi siellä oltava myös kruunun määräämä vero. Vastarintaan ryhtyneille talonpojille vaatimusten luonnollinen argumentaatiopohja oli siten läänityskautta ennen sovellettu kruunun ajan verotus, josta otettiin tarkoin selvää. Tässä valossa talonpoikien toiminta ei näytä konservatiiviselta vanhaan pitäytymiseltä, vaan rationaalisesti ja harkitusti valitulta toimintalinjalta omien elinolosuhteiden parantamiseksi.

Talonpoikien veronlievennysvaatimusten kohteeksi eivät tulleet kruunulle suoritettut kiinteät rahaverot, vaan läänitysaikaan ja hovin ylläpitoon liittyneet rasitukset kuten pienet parselit ja päivätyöt, joiden määrä oli läänitysaikana kasvanut. Kruunun aikana 1630-luvun lopulla Käkisalmen eteläisessä läänissä kerättiin verona kuusi hopeatalaria aatralta, kuusi tynnyriä viljaa ja yksi hopeatalari heinärahaa.¹⁶⁶ Vero oli siis tältä osin jo tuolloin kiinteä, verotusperusteena käytetty yksikkö – aatran maa-ala – vain erosi muusta valtakunnasta.

Läänitysaikana muodostuneisiin hoveihin kerättiin paitsi kruunun verot, myös pieniä parseleita. Osa kruunun verojen rahaosuudesta maksettiin myös luonnontuotteina, esimerkiksi antamalla hoviin lammas. Luonnontuotteiden myyntihinta kuitenkin vaihteli vuosittain. Katovuonna talonpojalle olisi ollut edullisempää maksaa veronsa pääasiassa rahana, kuten kruunun aikana tehtiin. Päivätöiden rahakorvaus taas oli alhainen ja edullinen talonpojille. Jos talonpoika saattoi maksaa päivätyönsä rahana, maksu oli kuusi hopeaäyriä päivältä. Sillä ei hovin pitäjä saattanut palkata itselleen työvoimaa, jota ei aina ollut tarpeeksi saatavillakaan.

.....
 166 Östersjöprovinsernas Räkenskaper, Kexholms län 1562–1709. Huvudbok och journal 1637–1639. RA; Tigerstedt AöI 1 I 7 Kexholmica. HYK; sekä Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta II. 1991, s. 11.

Talonpojat käyttivät vaatimustensa ajamiseksi kahta legaalista kanavaa; käräjiä ja perinteiseksi katsomaansa oikeutta laatia rahvaanvalituksia. Kuten Petäjärven talonpoikien käräjäoikeus isäntänsä Klöfverskiöldiä vastaan osoittaa, oli oikeustie pitkä ja mutkallinen. Prosessin menestyksellinen loppuun vienti kesti monta vuotta. Tosin Petäjärven talonpojat saivat käräjäoikeudelta lopulta vero- ja maksuvelkoiensa hieman alennettua ja korvauksen isäntänsä mielivallasta. Isäntänsä he eivät kuitenkaan tätä kautta vapautuneet. Valittaminen korkeampiin päätöksentekijöihin, kenraalikuvernöörille tai suoraan kuninkaalle, antoi talonpojille perusteen kieltäytyä kiistan alustien suorittamisesta, kunnes päätös riitaan saatettiin aikaan. Valitustien käyttäminen näyttääkin olleen erityisen yleistä 1600-luvun lopulla.

5. KUNINKAISSAKÄYNTI JA VASTARINTA

Käkisalmen läänin käräjäpaikoilla kuulutettiin vuonna 1687 kuninkaallinen plakaatti. Rahvaan edustajat (sollicitanter) läänistä eivät saisi valituksillaan vainota kuninkaallista majesteettia, jollei valituksia ollut ensin käsitelty käräjillä tai kenraalikuvernööriä neuvoteltuna.¹⁶⁷ Kuninkaan kansliaan perustettiin 1500-luvun lopulla erityinen osasto käsittelemään valituksia ja anomuksia, mutta jo 1500-luvulla pyrittiin talonpoikaista kuninkaissakäyntiä rajoittamaan. Vuonna 1586 kuningas määräsi käskynhaltijansa hoitamaan valitusasiat niin, ettei häntä vaivattaisi turhien asioiden kanssa. Vuoden 1624 yleisissä käskynhaltijaohjeissa maaherrat veloitettiin ottamaan vastaan valituksia.¹⁶⁸

Talonpoikien oikeus kuninkaissakäyntiin sidottiin 1600-luvulla hallintokoneistoon. Talonpojat saivat valtiopäiväsäätyä tehdäkseen kirjallisia valituksia valtiopäiväedustajien vaalikokousten yhteydessä. Maaherra tarkasti muut kuin valtiopäivämiesten vaalia koskevat

.....
167 Esim. Liperin talvikäräjät 3.–5.2.1687, s. 10, gg 6.

168 Jutikkala 1942, s. 295; Renvall 1949b, s. 117; Priha 1967, s. 1–2 ja s. 8; Naumanen 1969, s. 2.

valitukset.¹⁶⁹ Eino Jutikkala korostaa näiden valitusten kuvastavan talonpoikien lapsenomaista uskoa viisaaseen ja oikeudenmukaiseen hallitsijaan.¹⁷⁰

Talonpojat valittivat valtiopäivillä kadoista, kartanoiden ja kruunun asettamista rasituksista sekä voutien mielivallasta. Valitukset olivat kollektiivisia ja tehtiin kihlakuntien tai pitäjien nimissä.¹⁷¹ Huolimatta pyrkimyksistä rajoittaa kuninkaissakäyntiä, ei valtiopäiviin sidottu valitusoikeus riittänyt rahvaalle. Yksityiset ja pitäjien lähettämät talonpoikaiset valittajat pyrkivät lähes päivittäin kuninkaan puheille pyytäen tältä päätöksiä valituksiinsa. Kiireinen kuningas antoi vuonna 1680 ”sollicitantiplakaatin”, jossa valittajia kiellettiin kääntymästä suoraan kuninkaan puoleen ellei valitusta ollut käsitelty paikallisissa tuomioistuimissa, maaherran tai kuvernöörin luona.¹⁷²

176

Kuninkaan kieltö ei johtanut toivottuihin tuloksiin. Jo vuoden 1682 alkupuolella oli kuninkaan tehostettava määräystä, sillä ehtymätön valittajien virta vaivasi yhä majesteettia. Kuninkaan mukaan valitukset olivat yksipuolisia, eikä niiden mukana toimitettu tarpeellisia todistuksia väitteiden todenmukaisuudesta. Tämän vuoksi hänen oli mahdotonta antaa päätöksiä valituksiin, ennenkuin paikalliset viranomaiset olisivat tutkineet asiat ja tehneet hänelle niistä selkoa. Valituskiellon uhmaajia kuningas uhkasi rangaistuksella.¹⁷³

Käkisalmen läänin kuten muunkin voittomaan säädyt olivat vaila valtiopäiväedustusta. Täten ei myöskään järjestetty vaalikokouksia, joissa valituksia hallintomenettelyn mukaisesti olisi voitu laatia. Voittomaiden talonpojille ainoa mahdollisuus vedota paikallisen hallinnon ohitse oli hakea oikeutta kuninkaalta tai kenraalikuvernööriltä. Läänitysaikana valitukset vietiin lääninherralle, reduktion jälkeen käytäntö jatkui ahkerana kuninkaissakäyntinä ja valittamisena kenraalikuvernöörille.

Ruptuurisodan jälkeen talonpojat olivat heti liikkeellä. Liperistä käytiin Tukholmassa valittamassa vapaaherra Herman Flemingin luona ja Nypporista kreivi Johan Wittenbergin luona vuonna

.....
169 Tiihonen ja Tiihonen 1984, s. 72.

170 Jutikkala 1942, s. 295 ja s. 492.

171 Ks. esim. Valtakunnan registratuura vuodelta 1686. VA jälj. s. 693–814v.

172 Kuninkaan avoin kirje 30.8.1680. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 419–420v.

173 Kuningas kaikille kuvernööreille ja maaherroille 12.4.1684. Valtakunnan registratuura, VA jälj. s. 239; Kuninkaan plakaatti 26.4.1682. Valtakunnan registratuura, VA jälj. s. 260–261v.

1661, Kiteeltä vuosina 1663, 1666 ja 1672 vapaaherra Lillien ja 1667 Lars Flemingin luona. Pälkjärven talonpojat lähettivät valituksen viejän vuonna 1665 Riikaan sotakomissaari Henrik Cronstiernan ja vuonna 1666 Käkisalmissa vierailevan kenraalikuvernöörin luo. Pielisjärveltä matkusti vuosina 1666 ja 1667 valittaja kreivi Pietari Brahen ja vuonna 1668 kuninkaan luo Tukholmaan. Kuninkaan luona kävi vuonna 1650 Käkisalmen läänin yhteisen rahvaan nimissä kolme valittajaa, jotka olivat ilmeisesti Uukuniemeltä, Ilomantsista ja Pälkjärveltä. Kuningatar Kristiina antoi vuonna 1653 päätöksensä Käkisalmen kreikanuskaisen rahvaan tekemään valitukseen. Salmista on säilynyt päiväämätön valitus kuninkaalle ilmeisesti 1660-luvulta. Tohmajärveltä käytiin kuninkaissa vuosina 1675 ja 1679. Myös muilta Suomen suurläänityksiltä toimitettiin useita valituskirjeitä lääninhaltijoille.¹⁷⁴

Kuninkaalle tai kuvernöörille esitettiin sekä valituksia että anomuksia. Tosin on huomautettu, että esimerkiksi valituksessa liian korkeista veroista ja anomuksessa verojen alentamiseksi on pohjimmiltaan kysymys samasta asiasta.¹⁷⁵ Kuninkaissakäynti on tulkittavissa vastarinnaksi pääasiassa niissä tapauksissa kun on kysymys nimenomaan valitustoiminnasta, joka kohdistuu väitettyihin väärinkäytöksiin ja mielivaltaan. Valittaminen voidaan nähdä myös merkittävänä talonpoikaisen oman päätöksenteon tai jopa itsehallinnon muotona, joka keskushallinnon toimesta pyrittiin saattamaan valtiopäivämiesinstituution ja maaherran toimien kautta kontrollin piiriin.¹⁷⁶

Valittaminen vaati ennakkovalmisteluja. Oli hankittava kirjuri joka kirjoittaisi valituksen, kerättävä valitukseen osallistuvilta pitäjäläisiltä matkarahat, hankittava valituksen viejälle matkapassi ja lopulta oli tehtävä pitkä valitusmatka, Käkisalmen läänistä Tukholmaan, Riikaan, Narvaan tai Käkisalmeen. Etenkään kuninkaan puheille pääseminen ei ollut aina yksinkertaista. Valitusmatka Tukholmaan saattoi kestää puolikin vuotta. Tämä kaikki vei aikaa, rahaa ja oli vaivalloista. Valituksen tekeminen ei ollut pikkuasia siihen osallistuville. Se osoittaa harkintaa ja kykyä pitkäjänteiseen toimintaan sekä tavoitteenasetteluun. Valituskäytännön kautta ainakin osa talonpojista kykeni organisoitumaan yhteisen asian ajamiseksi.

.....
174 Jokipii 1960, s. 205–225; Saloheimo 1976, s. 132–138; Rahvaanvalitukset Karelen. Fotostaatit, Kansio 4, n:ot 2287–2288, 2288–2290 ja 2295–2296. VA.

175 Priha 1967, s. 17.

176 Jutikkala 1942, s. 370–373.

Tietoja Käkisalmen läänin rahvaan tekemistä valituksista 1680- ja 1690-luvuilla on saatavissa vain välillisesti käräjäpöytäkirjoista ja kenraalikuvernöörin kirjeistä. Koska voittomaiden valituksia ei käsitelty valtiopäivillä, ei niitä kirjattu valtakunnan registratuuraan kuninkaan valtiopäivävalituksista antamien vastausten ja selvitysten yhteydessä. Vain muutama Käkisalmen läänin rahvaanvalituksista on säilynyt.

On kuitenkin mahdollista kerätä eri lähteistä varsin luotettava kuva reduktion jälkeisen ajan valituksista. Selvitettävissä on valitusten määrä, keitä valittajat olivat sekä mistä, kenelle ja koska valittiin. Vuosina 1684–1696 Käkisalmen läänistä kenraalikuvernöörille, lääninherralle tai kuninkaalle tehdyt valitukset voidaan palauttaa kontekstiltaan 18 eri tapaukseen. Koska samaa riita-asiaa koskeva valitus saatettiin toimittaa ensin kenraalikuvernöörille ja sen jälkeen kuninkaalle, on eri instansseihin jätettyjä valituksia erotettavissa yhteensä 22 kappaletta. Kiteeltä Gustaf Sinkon vapaaherra Lillielle jättämästä valituksesta¹⁷⁷ ei tiedetä tarkkaa vuotta eikä sisältöä, joten sitä ei voida hyödyntää tarkastelussa.

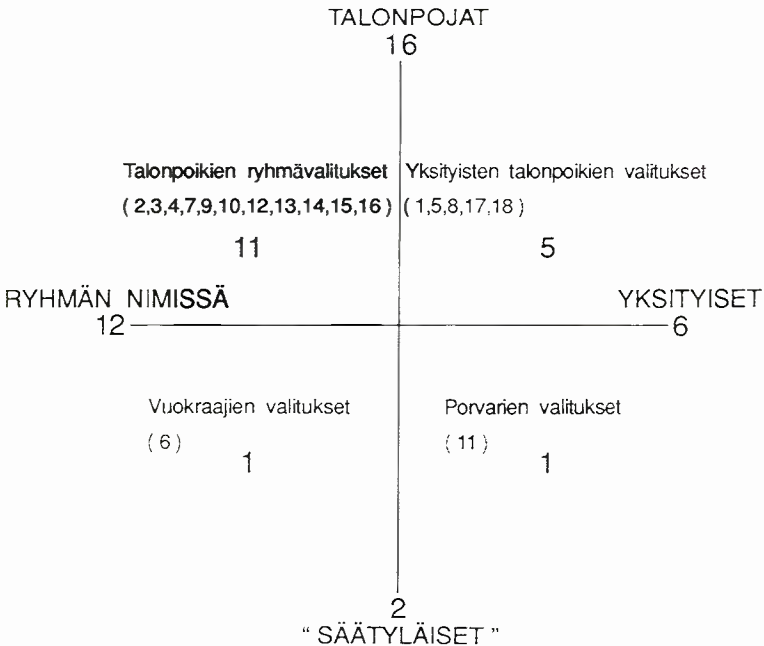
Tarkasteltavana ajanjaksona tehtyjen valitusten määrä oli suurimmillaan heti reduktion jälkeisinä vuosina. Eniten valituksia jätettiin vuonna 1687, jonka jälkeen valitusten määrä väheni huomattavasti. Suurin osa valituksista (16) tehtiin Käkisalmen pohjoisesta läänistä, kaikki ennen vuotta 1691. Eteläisestä läänistä valittiin koko ajanjaksolla 1684–1696 vain viisi kertaa, eikä näistä yhtään osoitettu kuninkaalle. Kuninkaissakäyntiä harrastivat Käkisalmen läänissä siis pohjoisen talonpojat. Kenraalikuvernöörille osoitettiin ajanjaksolla 13 valitusta, kuninkaissa käytiin kuuden valituksen kanssa ja läänitysherroilta anottiin apua kolme kertaa. Yhtään valitusta ei jätetty vuoden 1694 jälkeen suurten kuolovuosien koittaessa.

Valitusten monenkirjavaa luonnetta voi havainnollistaa nelikentän avulla.¹⁷⁸ Suurimman joukon kenraalikuvernöörille, lääninherralle tai kuninkaalle jätetyistä valituksista muodostivat pitäjän nimissä tehdyt usean talonpojan allekirjoittamat valitukset (11). Talonpojat jättivät myös yksityishenkilöinä valituksia (5), jolloin valittaminen kohdistui pääasiassa yksilöityihin tapauksiin. Puhtaasti talonpoikaisia valituksia oli ajanjaksolla 16.

177 Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 7.–12.11.1691. s. 123v ja s. 178v. gg 11.

178 Kuviossa suluissa olevat numerot viittaavat liitteessä 5. esitettyjen valitusten numerointiin.

Kuvio 3. Kuninkaalle, kuvernöörille ja lääninhaltijoille tehtyjen valitusten ryhmittely

Mutta myös muut kuin talonpojat laativat valituksia. Yksi valituksesta on jätetty kahden Sortavalan porvarin nimissä. Se käsittelee vuokraajan pyrkimystä estää porvarien maakauppa ja omaisuuden takavarikkoa. Yksi rahvaan nimissä jätetyistä valituksista on vuokraajan laatima. Talonpojat, jotka valituksen allekirjoittivat ja jättivät kenraalikuvernöörille, tekivät näin hovin isännän käskystä. Valitus oli tehty pitäjän nimissä, mutta täysin pitäjäläisten tietämättä.

Rahvaanvalitukset on koettu ongelmallisiksi ja tutkijaa harhaan johtaviksi lähteiksi.¹⁷⁹ Toisaalta 1500-luvun verovalituksia tutkinut Päivi Priha esittää, ettei liioittelu ja vääristäminen ainakaan 1570-luvulta lähtien ollut valituksille ominaista, vaan ainakin verorasituksesta ne antavat varsin oikeaa tietoa.¹⁸⁰ Päinvastaisia arveluja

.....
 179 Esim. Blomstedt 1958, s. 156.
 180 Priha 1967, s. 143.

ovat esittäneet valitusten lähdeluonnetta pohtineet ruotsalaiset Kurt Ågren talonpoikien verorasitusta läänitysaikana 1650–1680 käsittelevässä tutkimuksessaan sekä Staffan Smedberg väitöskirjassaan rälssitalonpoikien liikehdinästä 1700-luvun lopulla.¹⁸¹

Yleensä on katsottu, että valituksissa on usein liioiteltu epäkoh-
tia. Valituksilla pyrittiin paitsi vääryyksien hyvittämiseen myös rasi-
tusten lieventämiseen. Tässä kamppailussa ei talonpojilla ollut
mahdollisuutta kuvata olosuhteitaan objektiivisesti. Valitukset esit-
tävät talonpoikien oman näkemyksen olosuhteistaan ja niistä rasi-
tuksista, joita heille asetettiin.¹⁸² Niistä voidaan nähdä keskeiset
hankauskohdat talonpoikien ja esivallan välisissä suhteissa.

Vuosina 1684–1696 pitäjän rahvaan nimissä tehdyissä valituksis-
sa yleisin närän aihe olivat hoviin vaaditut ns. pienet parcelit (13
tapausta). Näitä olivat erilaiset luontaistuotteet kuten pellavalan-
ka, villa, voi, kauraryynit ja eteläisemmillä alueilla myös hovin
karjalle pidettävän paimenen palkka. Joukkoon on tässä luettu
myös erikseen määritellyt suoritukset hoville tehtävistä heinistä ja
puusta. Lähes yhtä usein (11 tapausta) riitaa aiheuttivat hoviin
tehtävät päivätyöt, erityisesti päivätyörahojen lisäksi vaadittavat
apupäivätyöt. Talonpojat eivät myöskään olleet valmiita tekemään
mitä tahansa työtä päivätyönään.

Pienten parselioiden kanssa samankaltaisia olivat valitukset kyy-
dityksistä (6 tapausta). Kyyditysten määrää oli harvoin määritelty
hovin isännän ja talonpoikien välisellä sopimuksella. Käytännössä
noudatettiin tarveharkintaa ja maan tapaa. Näiden kriteerien tul-
kinta oli talonpojalla ja hovin isännällä usein erilainen. Yhtä usein
valitettiin hovin isännän tai hänen apunaan käyttämiensä sotilai-
den harjoittamasta väkivallasta. Viidessä valituksessa väitetään
isännän vaativan aiempaa korkeampia veroja. Useammin kuin
kerran valitettiin ulosotoista, korkeasta verollepanosta eli arvioin-
nista, sotavaen ylläpidosta sekä häädöistä hovileiriä perustettaessa.
Kahdessa valituksessa väitettiin, etteivät talonpojat olleet saaneet
nauttia vuodeksi 1690 kadon takia myönnettyä verohuojennusta.

Talonpoikien yksityisesti tekemissä valituksissa yleisin syytös kos-
ki väkivaltaa (4 tapausta). Muut riidan aiheet koskivat häättöjä,
kyydityksiä, veroja ja pieniä parseleita, päivättöitä ja ulosottoja.
Suurimmat erimielisyyksien aiheet talonpoikien ja hovin isännän
välillä yleensä koskivat talonpoikien suorituksia, jotka liittyivät ho-

.....

181 Ågren 1964; Smedberg 1972, erit. s. 97–101.

182 Ågren 1964, s. 6.

vin ylläpitämiseen. Pienet parselit olivat juuri niitä tarpeellisia hyödykkeitä, joita hovi itse ei voinut kylliksi tuottaa asujalleen. Erityisesti korostuivat riidat puista ja heinistä, joita talonpoikien oli toimitettava hoviin. Ne maksettiin ennen rahana, mutta nyt ne vaadittiin luontaistuotteina. Hoville oli yksinkertaista ja edullista ottaa heinävero tuotteena, koska kiinteä rahakorvaus ei kalliina aikana vastannut heinien arvoa. Heiniä ei kannattanut ostaa.

Päivätyöt, jotka oli useissa tapauksissa voinut ennen maksaa rahana, oli nyt tehtävä. Palkkatyövoimaa ei saattanut hankkia tarpeeksi talonpoikien maksamilla päivätyörahoilla. Toisaalta talonpojilla oli jo ennestään rästejä kruunun veroista, kenties he eivät pystyisi maksamaan päivätyörahojaankaan. Erityisesti hankausta aiheuttivat apupäivätyöt.¹⁸³ Monin paikoin kerättiin päivätyörahat, mutta sen lisäksi oli talonpoikien tehtävä muutama apupäivä vuodessa. Talonpojat katsoivat päivätyörahansa maksulla kuitanneensa kaikki hovin työt. Apupäivät riittivät pienemmissä hoveissa viljelysten hoitoon.

181

Samalla tavoin kyyditykset olivat arvokkaita hoville. Niiden avulla kuljetettiin veroviljat veromakasiineihin Käkisalmeen, Viipuriin tai Nevanlinnaan. Arviomiesten ja hovin isännän tai hänen kirjuriinsa kiertäessä pitäjää vuosittain veroarviossa, olivat talonpojat velvollisia antamaan hevosensa verollepanoryhmän käyttöön. Monissa valituksissa väitettiin hevosen joko kuolleen tai vioittuneen tällaisella matkalla. Väheksyä ei sovi myöskään valituksissa väitettyä väkivallan harjoittamista. Vaikka vuokraajalla ei ollut aatelin kurinpito-oikeuksia talonpoikiinsa nähden tilallaan, näyttää kuitenkin väkivallan käyttö niskoittelijan lannistamisessa olleen melko yleistä.

Erityisesti eteläisessä läänissä näyttää sotilaiden käyttö hovin verojen kannon apuna muodostuneen tavaksi. Tuntematonta se ei toki ollut Käkisalmen pohjoisessa läänissäkään, kuten Tohmajärven kapinaan 1670-luvun lopulla johtaneet tapahtumat osoittavat. Sotilaiden käytös kansaa ja talonpoikia kohtaan ei ollut läheläkään mallikelpoista. Omavaltaisuudet, väkivalta ja suora ryöstely olivat yleisiä.

Keskeistä valitusten esiin tuomissa hankauskohdissa on, että ne kaikki liittyvät hovin ylläpitoon liittyviin rasituksiin. Kruunulle tu-

.....

183 Vuoden 1652 valtiopäivillä päivätöiden määrä vahvistettiin 12 mies- ja 6 hevospäivätyöksi vuodessa. Sukuoikeutensa menettäneeltä talonpojalta oli oikeus vaatia luontaisverot "ylimääräisinä" päivätöinä. Rajoitukset eivät siten koskeneet kuin perintötalonpoikia. Jutikkala 1942, s. 355.

levista veroista ja niiden ankaruudesta valitettiin harvoin. Käkisalmen pohjoisessa läänissä tarkasteluajanjakson valitukset ajoittuvat pääosiltaan veronvuokraajien toiminnan ensimmäisiin vuosiin 1680-luvun puolivälissä. Havainto tukee oletusta siitä, että veronvuokraajien asettuminen kruununtilojen isänniksi aiheutti muutoksia talonpoikien rasituksissa. Rasitusten määrä ei välttämättä kasvanut, mutta niiden järjestäminen uudelleen, erityisesti rahakorvauskäytännöstä luopuminen oli talonpojille epäedullista. Toisaalta reduktio saattoi herättää toiveita päästä hovien alta. Kehitys kulki kuitenkin päinvastaiseen suuntaan.

Talonpoikaisesta valitustoiminnasta on lähinnä 1400- ja 1500-lukujen kuninkaissakäynti yhdistetty rahvaan itsehallintoon.¹⁸⁴ Valtiopäivien ja kirkollisten pitäjänkokousten kehittymisen on katsottu vieneen 1600-luvun kuluessa pohjan talonpoikien itsenäiseltä toiminnalta.¹⁸⁵ Kaikkialla kehitys ei kuitenkaan näytä kulkeneen yhtä nopeasti tähän suuntaan. Ainakin Käkisalmen läänissä rahvas järjesti 1600-luvun lopulla vastarintaansa kuninkaissakäynnin ja valitustoiminnan kautta.

Tutkimuksissa on esitelty 1500-luvulta useita yhteisen rahvaan (gemenna man) kokouksia, jotka omana instituutionaan ryhtyivät vuorovaikutukseen kruunun edustajien ja kuninkaan kanssa.¹⁸⁶ Näiden kokousten merkitystä talonpojille ei ole juuri lainkaan pohdittu. Ne on nähty vain jonkinlaisena hallinnollisen edustuksellisuuden esiasteena, joka väistyi 1600-luvulla kehittyneemmän järjestelmän tieltä. Tämän vuoksi talonpoikaista vastarintaa ja liikehdintää tutkittaessa onkin syytä paneutua paitsi itse valituksiin, myös valituksia laatineiden rahvaankokousten organisoitumisen periaatteisiin ja käytäntöihin.

.....
184 Esim. Renvall 1962, s. 48–51.

185 Renvall 1939, s. 92; Renvall 1962, s. 155–156; Naumanen 1969, s. 3–6.

186 Esim. Renvall 1939, s. 92; Jutikkala 1942, s. 295; Renvall 1962, s. 48–50; Priha 1967, s. 32–33, s. 51, termistä ”gemenne man” s. 39.

V Rahvaan ja kuninkaan miehet

1. VALITTAMINEN ORGANISOI YHTEISTOIMINTAA

Käkisalmen läänin valitustoimintaa ei voida tarkastella erillisenä samaan aikaan Inkerissä nousseesta kuninkaissakäynnistä. Inkerissä tapahtumat saivat Käkisalmen lääniä dramaattisempia piirteitä. Kartanon isäntä jopa puukotti käräjillä kuninkaissakävijää, rangaistuksetta.¹ Olennaista on havaita se yhteistyö, johon kuninkaiskäyntien yhteydessä Käkisalmen läänin ja Inkerin talonpoikien kesken ryhdyttiin. Reduktion jälkeinen valitusliikehdintä, joka keskittyi paljolti kysymykseen kiinteästä verosta, alkoi Inkeristä.

Erityisen huomattavat mittasuhteet sai 1680-luvun alkupuolella useampaan kertaan kiinteän veron puolesta Inkeristä kuninkaisiin matkanneen Yrjö Töllikön tapaus. Käräjille valitusmatkoistaan haastettuna Töllikkö väitti toimineensa aina rahvaan lähettämänä. Töllikkö sai tukea rahvaalta ja esivalta piti häntä vaarallisena kiihottajana, puhuttiin jopa ”Töllikön kapinasta”. Töllikön asia käsiteltiin hovioikeudessa ja hänet tuomittiin karkotettavaksi Kuurinmaalle, josta hän vielä vuonna 1687 lähestyi valituksellaan kuningasta.²

183

.....

1 Yrjö Töllikön valitus, ei päiväystä (saapumismerkintä 15.9.1687). *Livonica II*, vol. 209. RA; Kelton pogostan talvikäräjät 26–29.1.1687. s. 9. KKK 3. Reduktiopäätöksen jälkeen myös Liivinmaan ja Eestin talonpojat esittivät valituksia kuninkaalle, ks. Soom 1954, s. 334–335, viite 72 ja siinä esitetyt lähteet. Tässä ei kuitenkaan voida laajemmin käsitellä näitä valituksia, koska niillä ei ollut välitöntä yhteyttä Käkisalmen läänin valitustoimintaan.

2 Esim. Kopio Yrjö Töllikön valituksesta kuninkaalle, ei päiväystä (v. 1684). *Livonica II*, vol. 187. mf; Kenraalikuvernööri Göran Sperling Turun hovioikeudelle 20.8.1685. *Livonica II*, vol. 209. RA; Kopio Turun hovioikeuden päätöksestä 30.10.1686. *Livonica II*, vol. 187. mf; Yrjö Töllikön valitus kuninkaalle, ei päiväystä (saapumismerkintä 15.9.1687). *Livonica II*, vol. 187. mf.

Keskisessä Käkisalmen läänissä Nyyporin kreivikunnan hopmanni Johan Törne joutui vuonna 1684 syytösten kohteeksi. Kolme talonpoikaa, Pauli Seppä (Smedh), Juhani Antinpoika Laukkanen ja Waski Hyöhilänpoika matkusti loppukesästä 1684 Tukholmaan ja jätti valituksen kuninkaalle. Vaikka Nyyporin talonpojat ja Yrjö Töllikkö olivatkin samaan aikaan Tukholmassa, ei mistään yhteistyöstä ole jäänyt merkkejä. Kuningas siirsi asian 15.10.1684 kenraalikuvernöörin tutkittavaksi. Kuvernööri, jonka luona talonpojat olivat jo varhemmin käyneet, velvoitti 7.1.1685 käräjät tutkimaan valituksen.³

Pauli Seppä esitti, että hopmanni Törne oli ajanut hänet talosta, ottanut häneltä sepän työkalut ja vanginnut hänen poikansa Käkisalmen linnoitukseen. Hopmanni saattoi kuitenkin osoittaa, että häättö ja työkalujen ulosmittaus oli tapahtunut käräjien antaman tuomion mukaisesti. Sepän poika oli hopmannin toimesta lähetetty irtolaisena Käkisalmeen sotilaaksi. Seppä itse ei ollut käräjillä, vaan oli jo muuttanut Ruokolahdelle.⁴

Juhani Antinpoika Laukkanen valitti, että hopmanni häätti hänet talosta vaikka verot oli maksettu oikein, ulosmittasi luvatta omaisuutta, määräsi hänet kaksi kertaa syyttä kujanjuoksuun, piinasi häntä kahleissa ja pahoinpiteli hänen äitiään.⁵ Juhani ei kuitenkaan ollut koskaan ollut hallintaoikeutta tilaan, jota hän nyt peräsi. Juhani isä Antti Juhani Antinpoika Laukkanen rakensi talonsa Joukion Kinnarinniemen, mutta kuoli vuonna 1669. Tilan otti hoitaakseen Antin veli Juhani Juhani Antinpoika Laukkanen. Juhani Antinpojan leskiäiti pystytti tilalle pienen mökin itselleen ja lapsilleen.⁶

Vuonna 1672 kreivikunnan hopmanni Petter Winberg otti Juhani Antinpojan palvelupojaksi. Juhani matkusti kreivikunnan ratsumiesten mukana Liivinmaalle, josta palasi keväällä 1679. Hopmanni Winberg kuoli saman vuoden helluntaina ja hänen tilalleen tuli Johan Törne. Uusi hopmanni ryhtyi järjestelemään kreivikunnan asioita ja päätti antaa verorästien

3 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 16.–21.3.1685. s. 84–84v. gg 4.

4 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 16.–21.3.1685. s. 86–86v. gg 4.

5 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 16.–21.3.1685. s. 86v. gg 4.

6 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 1.–4.3.1687. s. 90v–91. gg 6.

rasittaman Laukkasten tilan sijoituskirjeellä toiselle talonpojalle.⁷

Laukkaset estivät uuden asukkaan asettumisen tilalle. Hopmannin mukaan ilkeä leski ja kaksi yltiöpäistä poikaa, Mikko ja Juhani, pitivät tilaa väkivalloin hallussaan, vaikka niskoittelusta oli heille määrätty 40 markan uhkasakko. Kun lautamiehet menivät kaatamaan heidän asuntonaan ollutta kojua, Mikko pyssyllä uhaten ajoi heidät tiehensä. Tästä Juhani tuomittiin talvikäräjillä 1684 40 markan sakkoon, jonka hän sovitti kujanjuoksulla. Mikkoa ei saatu oikeuteen. Häntä kaipahtiin rettelöistä käräjiin vielä syksyllä 1689⁸. Kesällä 1684 Laukkaset estivät uutta tilan asukasta kylvämästä peltoja ja ottivat syksyllä itselleen suurimman osan saadusta viljasta. Syksyllä 1684 Juhani matkusti Tukholmaan kuninkaan luo.⁹

Juhani Laukkanen ei saapunut vuoden 1685 talvikäräjille, kuten kenraalikuvernööri edellytti. Asia saatettiin käsitellä vasta maaliskuussa 1687. Juhani ei pystynyt näyttämään väitteitään toteen ja hopmanni Törne vapautettiin syytöksistä. Valittaja sen sijaan tuomittiin maksamaan korvauksia ja yli 50 markan sakkorangastukseen.¹⁰

Kolmas Tukholman kävijöistä, Waski Hyöhilänpoika, ei milloinkaan saapunut käräjille. Paikalla olivat talvella 1685 hänen vanhempansa, isä Hyöhilä ja äiti Maura Ulassiantytär. Waski oli valittanut kuninkaalle, että hopmanni hääti hänet talostaan vaikka verot oli maksettu, otti kaiken omaisuuden ja ajoi hänen äitinsä talosta järveen. Törne osoitti Hyöhilällä ja Waskilla olleen suuret rästit, joiden peittämiseksi oli ulosmitattu omaisuutta. Heidän köyhyytensä takia oli hopmanni sanonut heidät irti tilalta ja asettanut uuden asukkaan, Matti Sokeron. Muitakaan syytöksiä ei voitu todistaa.¹¹

Waski ei luopunut tilasta. Keväällä 1685 hän pahoinpiteli tilalle asettunutta Matti Sokeroa, löi tuvasta pöydän rikki ja varasti omaisuutta. Lokakuun alussa 1686 irtolaiseksi vajonnut Waski tuli kei-

7 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 1.–4.3.1687. s. 91. gg 6.

8 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 4.–9.11.1689. s. 173v. gg 8.

9 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 1.–4.3.1687. s. 91v. gg 6.

10 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 1.–4.3.1687. s. 92v–93. gg 6.

11 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 16.–21.3.1685. s. 84v–86. gg 4.

häs kädessä poikansa Mitron kanssa Matti Sokeron luo ja käski tämän lähtemään talosta tai he löisivät hänet kuoliaaksi. Matin oli paettava naapuriin ja Waski jäi asumaan vanhalle tilalleen. Käräjillä vahvistettiin uudelleen Sokeron hallintaoikeus ja hän palasi lautamiesten kanssa kotiinsa, josta Waski ja Mitro hädettiin. Jo seuraavana yönä tunkeutui Mitro taloon ja ajoi Matin ulos heittäen perässä kaiken tavarän. Mitro uhkasi hakata arrendaattorin pään irti. Puoleen vuoteen ei Matti Sokero uskaltanut palata tilalle.¹²

1.1. Kurkijoen kapinallinen

Kurkijoen kirkkoherra Peer Petrinus oli vuoden 1684 joulukuun toisena adventtisunnuntaina saarnaamassa Elisenvaarassa. Kun kirkkoherra oli lähdössä pois, tuli hänen peräänsä talonpoikia neljästä kylästä, Elisenvaarasta, Mikrilästä, Räihävaarasta ja Aromäeltä, ja pyysivät häntä kirjuriksi. Kirkkoherran mukaan he uhkasivat häntä. Ellei hän kirjoittaisi heille, ei hän myöskään saisi heiltä perittyä aprakkaansa. Talonpojat syyttivät ahdingostaan katovuotta ja sanoivat pyytävänsä kenraalikuvernööriltä armoa veroista.¹³

Kirkkoherra kirjoitti talonpojille kuten nämä pyysivät. Elisenvaarän Reko Tervonen oli jo vuodenvaihteessa Narvassa kirjelmän kanssa valittamassa kenraalikuvernöörille vuokraajastaan hopmanni Hindrich Printzistä. Kenraalikuvernööri Göran Sperling antoi 3.1.1685 Tervoselle mukaan lausuntonsa (monitorial), jossa vuokraajaa käsketään välttämään talonpoikien pakottamista aiempaa raskaampiin velvoitteisiin. Printz matkusti itse Narvaan selittämään riita-asiaa kuvernöörille.¹⁴ Talonpojat eivät olleet tyytyväisiä valituksensa tuloksiin vaan ryhtyivät uusiin toimiin.

Jo 25.1.1685 oli talonpoikia Ihojärveltä, Kangaskylästä, Rungonsuolta, Tervusta, Vätikästä ja Leppälahdesta kokoontuneena Kurkijoen pappilaan. He pyysivät jälleen kirkkoherraa kirjoittamaan heille valituksen.¹⁵ Kirkkoherra lähetti kirjeen Jaakkimanvaaran

.....
12 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 29.–30.10.1686. s.140v–141. gg 5; Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 1.–4.3.1687. s. 76v. gg 6.

13 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 195v. gg 4; lyhennelmä käräjien pöytäkirjasta myös kenraalikuvernööri O. W. von Fersen kuninkaalle 19.9.1693. Livonica II, vol. 189. Liite. mf.

14 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–19.4.1685. s. 193. gg 4.

15 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 195v. gg 4.

seurakunnan kirkkoherra Johan Amnorinukselle. Siinä hän kertoi, että muutamat Jaakkimanvaaran seurakunnan talonpojista, jotka oli asetettu vuokraaja Printzin alaisuuteen, yhdessä Kurkijoen seurakuntalaisten kanssa, pyysivät kirjoittamaan valituksen. Hän kehotti Amnorinusta laatimaan talonpoikien kanssa kirjelmän, jolla voitaisiin kiireesti parantaa talonpoikien olosuhteita. Kirjelmä tuli lähettää yhden miehen mukana Kurkijoen pappilaan.¹⁶

Amnorinuksen saatua Petriniuksen kirjeen tuli hänen luokseen talonpoikia Tervajärveltä, Huhtervusta, Kumolasta, Sorolasta, Kuhkaasta, Kesvalahdesta ja Kalliosalosta. Talonpojat ja kirkkoherra lähettivät lukkarin noutamaan kappalainen Erich Hasselia kirjuriksi pitäjäntupaan, jossa valitus laadittaisiin.¹⁷ Kappalainen vastusteli ensin, sillä hän ei olisi halunnut kirjoittaa toisten puolesta. Koska kirkkoherra hänet tähän toimeen kuitenkin määräsi ja Kurkijoen kirkkoherra Petrinus sanoi, ettei ollut väärin kristittyjen keskuudessa auttaa, jos joku on hädässä, kappalainen kuitenkin suostui. Hassel kirjoitti talonpoikien sanelun mukaan valituksen ja todisti sen nimikirjoituksellaan.¹⁸

Valituksen valmistuttua talonpojat palasivat pappilaan ja taivuttivat myös kirkkoherran kirjoittamaan nimensä kirjelmän alle. Amnorinus sanoi talonpoikien todistelleen, että elleivät he saisi armoa kenraalikuvernööriltä, ei myöskään kirkkoherralla olisi mitään saatavaa heiltä. Mutta jos hän ei kirjoittaisi nimeään valituksen alle, ei hänellä olisi tulemistä vaatimaan aprakkaa.¹⁹

Jaakkimanvaarasta lähti valituksen kanssa Kurkijoen pappilaan talonpoika Heikki Ollinpoika Pösö. Kurkijoelta hän matkusti helmikuussa 1685 Reko Tervosen kanssa Narvaan kenraalikuvernöörin luo. Kuvernööri Sperling vastaanotti valituksen ja antoi 28.2.1685 määräyksen käsitellä se ylimääräisillä käräjillä. Vuokraaja oli rangaistava, mikäli hän oli rikkonut sopimustaan vastaan, mutta myöskään rahvasta ei saanut jättää rankaisematta, jos valitukset todettaisiin aiheettomiksi.²⁰

Valitusprosessin aikana monet talonpojat kieltäytyivät verojen ja suoritusten maksamisesta ja kruununvoudin oli puututtava asiaan. Eihän kannattanut maksaa, jos veroon tulisi valittamalla lieven-

16 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 193. gg 4.

17 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 195v–196. gg 4.

18 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 196. gg 4.

19 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 195v–196. gg 4.

20 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 193v. gg 4.

nyksiä. Talonpoikien valittajat olivat todennäköisesti vielä Narvan matkalla, kun hopmanni Printz antoi kappalainen Eljas Ahocsiolle kruununvoudin avoimen kirjeen kuulutettavaksi kirkossa. Kirjeessä kehoitettiin talonpoikia olemaan uskollisia vuokraajalleen ja maksamaan ajoissa veronsa ja suoritukset hoville. Kirkkoherra Petrinus oli juuri tuolloin matkalla Lapvedellä, minkä vuoksi kappalainen vuokraajan määräyksestä kuulutti kirjeen kirkossa sekä 1.3. että 14.3.1685.²¹

Kirkkoherra piti kappalaisen menettelyä sopimattomana ja palattuaan matkalta hän kirjoitti vihapäissään Ahocsiota solvaavan kirjeen. Kirkkoherran mielestä kruununvoudin kirjeen kuuluttamisella ei olisi ollut niin suurta kiirettä, ettei se olisi voinut odottaa hänen paluutaan matkalta. Kirkkoherra koki omien sanojensa mukaan loukkaavana sen, että kappalainen puuttui hänelle osoitettuun kirjeeseen.²² Ilmeisesti hän ei olisi ollut kovin halukas saattamaan kruununvoudin kirjettä julki.

Pääsiäispäivänä ennen jumalanpalvelusta väkeä kokoontui Kurkijoen kirkon muurin tuntumaan. Myös Narvasta palannut Reko Tervonen seisoi siellä kaupungin porvareiden Jaakko Huunosen ja Yrjö Piiparisen kanssa. Ensimmäisen kerran kelloja soittaessa Tervonen näki palkkasotilas Hannu Luzin saapuvan kirkolle. Tervonen huusi kovaan ääneen: ”*Katso, tuolta tulee hytinraiska, hän on hullu*”. Huunonen vastasi Tervoselle: ”*Kuinka hän on hullu, hän kuuluu esivallan joukkoon ja häntä käytetään heidän asioihinsa?*”. ”*Meillä ei ole muuta esivaltaa kuin kuningas ja pappi, heitä meidän tulee totella*” Tervonen vastasi²³ asettuen näin vastustamaan kaikkea paikallista maallista esivaltaa.

Kenraalikuvernöörin määräämät ylimääräiset käräjät pidettiin Kurkijoen hovissa 28.–29.4.1685. Käräjiä edeltäneenä päivänä hopmanni Printz meni varhain aamulla ulos pihalleen. Portin luona ilmestyi Reko Tervonen aamuhämärästä ja kysyi: ”*Missä käräjät mahdetaan pitää, pidetäänkö ne hovissa vai kaupungissa?*” Printz vastasi, että Tervonen kuuli itse oikein hyvin, mitä tuomari oli edellisillä talvikäräjillä sanonut. Tervonen uhosi: ”*Ellei tuomari tule tänään tai huomenna, menen muiden kanssa matkoihini*”. Hopmanni kysyi Tervoselta, eikö tämä halunnut maksaa kolmen hopeatalarin porvarinveroaan vuodelta 1683. Tervonen sanoi ettei maksaisi, ennenkuin hän olisi käynyt tästä asiasta kuninkaallisen

21 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 196. gg 4.

22 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 196v. gg 4.

23 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 199. gg 4.

majesteetin luona.²⁴ Tervonen oli siis jo ennen valituksensa käräjäkäsittelyä päättänyt vedota kuninkaaseen.

Hopmanni Printz esiintyi heti käräjien alusta varmana itsestään. Hän sanoi, että kun hänen syyllisyytensä vähäisyys tulisi tutkinnassa päivänvaloon, joutuisi hänen vastapuolensa häpeään tekemistään vääryyksistä. Käräjillä oli paikalla vain neljä lautamiestä. Printz väitti kiivaasti heidän jättäytyneen pois ja vaati näille rangaistusta, koska he eivät vihassaan häntä kohtaan halunneet käsitellä tapausta. Paikalla olleet lautamiehet vakuuttivat muiden puuttuvan kelirikon vuoksi. Toisaalta juuri käräjäpäivinä olivat kevään parhaat säät peltotöille, joihin myös osalla rahvaasta oli kiire.²⁵

Käräjiin oli saapunut paikalle 309 talonpoikaa Kurkijoelta ja Jaakkimanvaarasta. Kun valituksia ryhdyttiin käsittelemään, syntyi meteli. Osa käräjärahvaasta huusi yhtä, toiset toista. Ei saatu mitään käsitystä siitä, kuka halusi mistäkin valittaa. Tämän vuoksi luettiin kummankin kenraalikuvernöörille jätetyn valituksen kohdat ääneen. Reko Tervonen astui talonpoikien edusmiehenä esiin esittämään valituksen syytökset ja vastaamaan kysymyksiin.²⁶

Tervonen väitti Printzin asettaneen edellisenä vuonna kuparitalarin liikaa veroa arviอรuplalle, keräävän luvatta aprakkarahoja ja liikoja kyyditys- ja majoitusrahoja ja että päivätöinä vaaditaan sopimattomia töitä. Lisäksi valitettiin vuokraajan ajaneen Tervosen ulos talostaan metsään, häätäneen syyttä talonpojan talostaan ja että talonpojilta pakotettiin luvatta elintarvikkeita ja pellavaa. Mitään syytöksistä ei voitu näyttää toteen. Kun tutkinta alkoi kääntyä selvästi vuokraajan voitoksi, alkoi yksi jos toinenkin sanoutua irti valituksista. Useat ilmoittivat haluavansa valittaa vain kadosta ja toivovansa lievennyksiä veroihin. Itse vuokraajasta heillä ei ollutkaan mitään pahaa sanottavaa.²⁷

Kirkkoherra Peer Petrinus valitti, että kaikki kruunun verot ja talonpoikien maksamat suoritukset vietiin hoviin, eikä hän saanut mitään, kaikki kun jaettiin hovin palkollisten kesken. Kun hän kysyi talonpojilta itselleen pellavia, nämä sanoivat, että kaikki oli jo viety hoviin. Lisäksi kirkkoherra arvosteli arviomiehiä, että he joivat saman tien kaiken sen, mitä he saivat arvioinnin yhteydessä

.....
24 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 199. gg 4.

25 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 192–192v. gg 4.

26 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 193v. gg 4.

27 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 194–195, s. 197v–198v, s. 195 ja s. 199–200. gg 4.

palkkseen talonpojilta. Hopmanni vastasi kirkkoherralle, että pellavia jäi varmasti talonpojille. Kaikesta mitä hoviin tuotiin oli toki olemassa tarkka kirjanpito, johon merkittiin, mihin verot ja suoritukset oli käytetty.²⁸

Oikeuden tuomio oli selvä. Vuokraaja Printz vouteineen sekä arviomiehet vapautettiin kaikista syytöksistä. Valittaneet talonpojat tuomittiin sakkorangaistuksiin sekä maksamaan kertyneet verorästit. Tuomarin pöytäkirjaan kirjaama johtopäätös levottomuuksien syistä oli yksiselitteinen. Papit olivat aiheuttaneet nämä rettelöt kirjoittamalla valitukset ja osallistumalla niihin. He olivat ajaneet talonpojat valittamaan esivallastaan. Pappien kurinpitotoimet jouduttiin privilegioiden vuoksi jättämään kirkollisen konsistorin huoleksi.²⁹

Tervonen ei jättänyt asiaa silleen. Keväällä 1685 hän uhkautensa mukaisesti matkusti valituksineen kuninkaan luo Tukholmaan. Tervonen valitti yhdessä toisen kurkijokelaisen, Pauli Veijalaisen, kanssa hopmanni Printzin asettamien verojen raskautta. Hän joutui maksamaan kuuden tynnyrinalan pelloistaan 55 talaria veroa. Tämän lisäksi tulivat vielä muut rasitukset. Valittaja anoiikin, että saisi maksaa verona kiinteän summan suoraan kruunulle, ettei hopmanni Printz enää voisi häntä ”raunioittaa”.³⁰

1.2. Valittajia ja valtiopäivämiehiä

Kurkijoen valittajien Tervosen ja Veijalaisen ollessa Tukholmassa, oli siellä myös läänityksen hallitsijan luo pyrkijöitä Jaakkimanvaaran läänitettyltä alueelta. Jaakkiman ja Kurkijoen valittajat toimivat aina matkavalmisteluja myöten yhteistyössä.

Jaakkimanvaarassa isännöi vuodesta 1675 Margareta Bielken Kurenrannan rälssitilaa inspehtori Jacob Hoppenstång. Hovi oli vanhassa rakennuksessa, jossa oli pieni tupa, pari kamaria, savutupa ja välissä porstua. Hoppenstång rakennutti pihaan uuden samanlaisen, mutta suuremman hovin. Vanha hovi jäi pitäjän- ja käräjätuvaksi. Hovi sijaitsi hiekkaharjulla, jossa ei ollut niittyjä eikä peltoa. Hoppenstång ei halunnut häätää ketään Kurenrannan kylän talonpojista saadakseen peltoa ja karjalleen laidunmaata. Hän hankki 5.3.1684 maaherra Hindrich Piperiltä luvan uuteen

28 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 197v. gg 4.

29 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 201–201v. gg 4.

30 Reko Tervosen valitus kuninkaalle, päiväämätön. Livonica II, vol. 209. RA.

hovileiriin. Läänityksen haltija Margareta Bielke vahvisti luvan 13.7.1684.³¹

Hoppenstång katsoi uudelle hovileirille sopivimmaksi paikaksi Kokonniemen kylän. Vauraan lautamiehen Martti Sinkkosen kanssa hän sopi, että tämän tilasta muodostetaan uusi hovi ja Sinkkonen saa valita itselleen mieluisen uuden asumapaikan räls-tilan alueelta. Sinkkonen pyysi kahta tilaa Kukkolan kylästä, jotka Hoppenstång hänelle lupasi.³² Sinkkosen talo ja karjasuoijat olisivat olleet uuden hovileirin ytimenä. Sinkkonen katui kuitenkin vaihtokauppaa ja saikin sopimuksen purettua, kun lupasi 50 kuparitalaria uuden hovin rakennukseen. Hoppenstång sanoi perustettavan hovileirin alta irti neljä köyhää talonpoikaa, Suni Hassisen, Lauri Matikaisen eli Passarin, Pauli Linnasen ja Jöns Antinpojan.³³

Martti Sinkkonen päätti olla maksamatta. Kun pitäjässä oli enemmänkin tyytymättömyyttä, pitivät räls-tilan 30 talonpoikaa kokouksen eli ”mieron tuuman”. Margareta Bielkelle laadittiin valitus inspehtorista.³⁴ Tukholmaan lähti kesällä 1685 Martti Sinkkosen poika Antti. Hänen kanssaan matkustivat Kurkijoen kuninkaisiin menijät Reko Tervonen ja Pauli Veijalainen. Sinkkonen ja Veijalainen joutuivat Tukholmassa lainaamaan rahaa 30 hopeatalaria elämiseen ja paluumatkaan Aunuksen venäläiseltä kauppiaalta Melchior Kuhnoiselta.³⁵ Kirjelmä jätettiin Bielkelle 4.7.1685 ja leskirouva ilmoitti valituksesta kenraalikuvernööri Sperlingille 14.7.1685 päivätyllä kirjeellä.³⁶

Sperling määräsi 16.10.1685 asian tutkittavaksi käräjillä, mutta kun hänen määräyksensä saapui kihlakunnantuomarille 5.11.1685, oli asia jo ehditty tutkia syyskäräjillä 24.10.1685.³⁷ Käräjillä talonpoikien puhetta johti Antti Martinpoika Sinkkonen. Toiseksi

.....

- 31 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 20.–24.10.1685. s. 216v–217. gg 4.
- 32 Jaakkimanvaaran ja Uukuniemen talvikäräjät 21.–22.3.1684. s. 107v–108. gg 3.
- 33 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 20.–24.10.1685. s. 217v. gg 4.
- 34 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 20.–24.10.1685. s. 222–222v. gg 4.
- 35 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 6.–11.3.1690. s. 55–55v. gg 9.
- 36 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 20.–24.10.1685. s. 216. gg 4.
- 37 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 10.–13.3.1686. s. 72. gg 5.

jutun päätekijöistä (principalste av de oproriska) nimettiin häädetyin poika Olli Laurinpoika Passari eli Matikainen.³⁸

Valituksen mukaan koko rahvas oli uuden hovileirin perustamista vastaan. Arrendaattorin sanottiin häätäneen kaksi talonpoikaa taloistaan ja yrittäneen häätää kolmatta hovileirin tieltä. Syytettiin, että Hoppenstång olisi ottanut velkarästeistä pantteja, korjannut heiniä talonpoikien niityiltä, päästänyt hevoset talonpoikien peltoon, ottanut liikaa kyydityksiä, ottanut päivätyörahaita mutta vaatinut myös päivätyöt, kerännyt ylimääräisiä pellavamaksuja ja rasittanut säälimättömästi talonpoikia korkealla verotuksella.³⁹

Inspehtori Hoppenstång ilmoitti, ettei hänen tarkoituksenaan ollut perustaa uutta hovileiriä vaan ainoastaan asumaton latokartano karjaa varten. Latokartanoon tarvittaisiin karjasuojat, ei uutta hovia. Irtisanomiset oli tehty lain mukaisesti. Kohta kohdalta valitus todettiin aiheettomaksi tai syytöksiä ei voitu näyttää toteen.⁴⁰ Seuraavilla käräjillä maaliskuussa 1686 valituksen tekijät tuomittiin suuriin sakkorangaistuksiin. Hoppenstång vapautettiin kaikista syytteistä.⁴¹ Oikeuskäsittelyn jälkeen myös Margareta Bielke osoitti tukensa tilanhoitajalleen. Hän lähetti rälssitalonpojilleen 17.8.1686 päivätyin kirjeen, jossa käski heitä olemaan kuuliaisina ja uskollisina isännälleen.⁴²

Aivan näin helposti eivät häädetyt talonpojat luovuttaneet. Kun kruunun sotamiehet menivät keväällä 1686 arrendaattorin ja Käkisalmen komendantin määräyksestä perimään ulosotolla maksamattomia sakkoja ja häätämään Lauri Matikaista tilaltaan, kohtasivat he aseistautuneen joukon. Lauri Matikainen poikiensa Ollin, Sipin ja Heikin kanssa, sekä veljekset Juhani Martinpoika ja Martti Martinpoika Sinkkonen olivat kokoontuneet vastaanottamaan ulosottajia ja häätömiehiä. Häätö jäi sillä kertaa suorittamatta. Käräjien kiellosta huolimatta kylvi Lauri Mati-

.....

38 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 20.–24.10.1685. s. 216. gg 4; Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 10.–13.3.1686. s. 72v. gg 5.

39 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 20.–24.10.1685. s. 216–221. gg 4.

40 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 20.–24.10.1685. s. 220. gg 4.

41 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 10.–13.3. 1686. s. 73–74v. gg 5.

42 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 29.–30.10.1686. s. 143v–144. gg 5.

kainen tilansa pelлот yhä samana keväänä.⁴³ Vielä talvikäräjien 1688 aikaan Lauri Matikainen asui tilallaan, niskuroi Hoppenstån-gille verojen maksussa, eikä ollut hyväksynyt irtisanomista. Vielä kerran hänet sanottiin irti ja tila määrättiin uuden hovileirin alle.⁴⁴

Syksyllä 1686 jätti Inkerin Korpiselän kappalainen Matthias Moisander yhdessä talonpoika Hodar Hodarinpojan kanssa kuninkaalle 31-kohtaisen valituksen. Allekirjoittajina Moisanderin valituksessa oli talonpoikia Pähkinälinnan ja Kaprion lääneistä, mutta myös kaksi Kiteen talonpoikaa, Pekka Ollinpoika Ruokolainen Näsäkkälästä ja Lauri Hyvärinen Säynejärveltä sekä Jaakkimanvaaran Antti Martinpoika Sinkkonen.⁴⁵ Näistä Hyvärisellä ja Sinkkosella oli jo kokemusta valitustoiminnasta.

Lauri Hyvärinen ahdisteli jo vuonna 1672 vapaaherrakunnan hoitajaa Jacob Ruuthia lääninherralleen kreivi Aksel Lillielle Tukholmaan viemällä valituksella. Valitukset koskivat lähinnä häätöjä.⁴⁶ Keväällä 1684 Hyvärinen oli jälleen liikkeellä valittamassa kenraalikuvernöörille hopmanni Zacharias Månsson Eosanderista. Hyvärinen valitti häädöstä, heinäverosta, poikiensa ottamisesta henkikirjaan (manthalslångder), pahoinpitelystä, kyydityksistä, päivätöistä, arvioinnista sekä hamppu- ja pellavaverosta. Yksi toisensa jälkeen hänen valituksensa, jotka hän esitti yksin ilman muun pitäjän tukea, osoitettiin perättömiksi. Hopmanni antoi syytökset anteeksi, koska Hyvärinen perui puheensa ja lupasi, ettei enää tekisi isännästään valituksia.⁴⁷

Hyvärinen ei pitänyt lupaustaan, vaan lyöttäytyi yhteen Inkerin valittajien ja Antti Sinkkosen kanssa. Moisander kirjoitti valituksessaan pääasiassa hoveihin vaadittavien suoritusten raskaudesta ja anoi kuninkaalta kiinteän verotuksen toteuttamista. Erikseen Käkisalmen lääniä koskevat valituskohdat, jotka olivat kiteeläisten ja jaakkimanvaaralaisten valittajien sanelemia, käsittelivät arviruplamäärän lisäämistä, päivätyörahoja ja vuokraaja Simon Hop-

.....
43 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 29.–30.10.1686. s.143v. ja 143–143v. gg 5.

44 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 3.–7.4.1688. s. 163–163v. gg 7.

45 Kappalainen Matthias Moisanderin valitus kuninkaalle, ei päiväystä (saapumismerkintä 11.11.1686). Livonica II, vol. 209. RA.

46 Saloheimo 1976, s. 137.

47 Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 20.–26.2.1686. s. 23v–28. gg 5.

penstångin Kiteelle rakennuttamia valittajien mielestä tarpeettomia rakennuksia.⁴⁸

Moisander kertoi myös Jaakkimanvaaran valittajien käräjillä saamasta tuomiosta. Moisanderin mukaan kahdeksaa valitukseen osallistunutta olisi piiskattu ja 30 syytömälle oli kullekin annettu 120 kuparitalarin sakot. Käkisalmen läänistä ei ollut uskallettu tuoda valituksia maaherra Hindrich Piperin aikana sen jälkeen, kun Tohmajärven kapinan johtaja Tuomas Paakkunainen oli maaherran läsnäollessa Tohmajärven kirkon lähettyvillä ensin mestattu ja sitten paloiteltu kolmeen osaan. Valituksessa esitettiin myös, etteivät papit kuuluttaneet kuninkaan valtiopäiväkutsua. Kiteen kirkkoherra Georgius Neiglick oli kuuluttanut, että valtiopäivät pidetään, mutta ei ollut lukenut, että kuningas oli myös käsenyt edustajien tulla Tukholmaan.⁴⁹

Antti Sinkkonen jätti kuninkaalle myös oman, Moisanderin asiakirjan kanssa yhtä pitävän valituksensa. Siinä hän kertoi että hopmanni Jacob Hoppenstång rasitti rouva Margareta Bielken tietien ja suostumuksella Kurenrannan läänityksen talonpoikia kestäättömästi. Tästä valittanut Sinkkonen määrättiin käräjillä kujanjuoksuun 150 henkilön ketjun läpi. Sitä ennen häntä pidettiin kaksi päivää vangittuna vedellä ja leivällä, jolloin häntä oli piiskattu, kuten hän valituksessaan kuninkaalle kertoi.⁵⁰ Kenraalikuvernööri Sperling oli tietoinen talonpoikien Tukholman matkasta. Hän kehotti 3.11.1686 päivätyllä kirjeellä vuokraaja Hindrich Printziä ilmoittamaan hänelle vähin äänin, milloin Kurkijoen talonpojat palaisivat Tukholmasta.⁵¹

Vuoden 1686 syksyllä kuningas sai vastaanottaa Käkisalmen läänistä ja Inkeristä useita valituksia. Tähän valitusten yhtäaikaisuuteen vaikuttivat vuoden 1686 valtiopäivät. Kuten kappalainen Moisanderin valituksesta ilmeni, elättelivät ainakin Kiteen talonpojat toi-

.....
48 Kappalainen Matthias Moisanderin valitus kuninkaalle, ei päiväystä (saapumismerkintä 11.11.1686). Livonica II, vol. 209. RA.

49 Kappalainen Matthias Moisanderin valitus kuninkaalle, ei päiväystä (saapumismerkintä 11.11.1686). Livonica II, vol. 209. RA. Moisander tarkoittanee Paakkunaisen tuomion toimeenpanolla teilaamista, kovennettua kuolemanrangaistusta.

50 Antti Martinpoika Sinkkosen valitus kuninkaalle, ei päiväystä. Livonica II, vol. 209. RA.

51 Jaakkimanvaaran syyskäräjät 14.–21.11.1692. s. 184. gg 11; kopio pöytäkirjasta myös kenraalikuvernööri O. W. von Fersen kuninkaalle 18.3.1693. Livonica II, vol. 190. Liite. mf.

veita valtiopäivillä ajettavista korjauksista oloihinsa. 1600-luvun kuluessa oli tullut tavaksi, että myös valtiopäivävalitusten ulkopuoliset rahvaan valituskirjelmät jätettiin kuninkaan kansliaan valtiopäivien aikana. Moisanerin luotsaaman valittajaryhmän lisäksi kuninkaan puheille pyrki samaan aikaan myös Sortavalan talonpoikia.

Kesällä 1686 sattui Viipurin piispalle Petrus Bångille kömmähdys. Piispalle saapui kuninkaalta 19.6.1686 päivätty käsky, jossa määrättiin kaikissa kirkkoissa kuuluttamalla kehottamaan kutakin säätyä valitsemaan valtiopäivämiehet herrainpäiville. Käkisalmen läänissä millään säädyltä ei ollut oikeutta valtiopäiväedustukseen. Kuitenkin piispa lähetti määräyskirjeen kopion myös Käkisalmen iäkkäälle rovastille Hendrich Boismanille. Boisman levitti sanan edelleen seurakuntien kirkkoherroille.⁵²

Sortavalassa syntyi heti levottomuutta kun kappalainen Anders Ahocius luki kuninkaan määräyksen saarnastuolista. Hän ei poikennut tekstistä, jolloin ei myöskään tullut maininneeksi, ettei Käkisalmen läänistä valittu valtiopäivämiehiä.⁵³ Talonpojille tarjoutui kuninkaan käskyn perusteella tilaisuus kokouksen pittoon ja valituksen laatimiseen valtiopäiville samaan tapaan kuin muuallakin valtakunnassa tehtiin.

Talonpojat kokoontuivat vaaliin heti kirkonmenojen jälkeen. Kaikki kutsuttiin paikalle arvioluettelon mukaan. Valtiopäivämiehiksi valittiin Erkki Mikonpoika Ijäs Airanteen kylästä ja Simo Pekanpoika Pirhonen. Heidän tehtävään oli viedä valitus valtiopäiville hovin töistä ja talonpoikien mielestä aivan liian raskaista veroista. Matkarahat otettiin lainaksi kolmelta porvarilta 250 kuparitalaria ja ne luvattiin maksaa takaisin voina, jota kuusi talonpoikaa heti ryhtyikin keräämään kylistä.⁵⁴

Passin Sortavalan ”valtiopäivämiehet” saivat kirkkoherra Mårten Thoraniukselta. Sortavalan arrendaattori Johan Mether sai tietää talonpoikien hankkeesta ja ilmoitti siitä heti kenraalikuvernöörille. Kuvernööri vastasi vuokraajalle 26.8.1686 ja kielsi ankaraasti ketään läänistä lähtemästä herrainpäiville tai keräämästä val-

.....
52 Kuningas piispa Petrus Bångille 23.6.1687. Valtakunnan Registratuura. VA jälj. s. 333–335v; Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 21.–28.2.1687. s. 65. gg 6. Pohjois-Karjalan alueelta näyttää kuitenkin olleen yksi talonpoikainen valtiopäivämies vuoden 1625 valtiopäivillä, sekä vuonna 1675 Käkisalmen läänin papistosta oli yksi henkilö tuomiokapitulin jäsenenä valtiopäivillä, ks. Renvall 1962, s. 148, s. 164–165.

53 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 21.–28.2.1687. s. 65. gg 6.

54 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 21.–28.2.1687. s. 64v–67v. gg 6.

tiopäivämatkaa varten mitään varoja. Kuvernööri totesi antamassaan plakaattissa valtiopäivien ympärillä tapahtuvan puuhailun olevan epäilemättä ”muutamien levottomien sällien ylllytystä”.⁵⁵ Kenraalikuvernöörin kirje toimitettiin pappilaan 6. syyskuuta ja luettiin kirkossa seuraavana sunnuntaina. ”Valtiopäivämiehet” pyysittelivät juuri tuolloin poissa. Arrendaattori takavarikoi talonpoikien matkarahojen maksuksi jo keräämän voin.⁵⁶

Talonpojat eivät luovuttaneet. Heidän kokoontuessaan uudelleen pohtimaan tilannetta huudettiin: ”*Pojat, älkää heittäkö*”. Talonpojat katsoivat, ettei vuokraajan ilmoitus ollut saman arvoinen käsky kuin virallisesti kirkossa kuulutettu plakaatti. ”Valtiopäivämiehet” matkustivat Tukholmaan, jossa Erkki Mikonpoika yhdessä Jaakkimanvaaran Antti Sinkkosen kanssa kääntyi valtiopäiville saapuneen Viipurin piispan Petrus Bångin puoleen. Bång suostuikin todistamaan valtiopäiville pyrkivien talonpoikien matkapassit oikeiksi, mutta korosti, ettei tiennyt paljoakaan siitä, millä asioilla nämä liikkuvat. Syksyllä 1686 Sortavalan talonpojat jättivät valituksen kuninkaalle.⁵⁷

1.3. Kuvernöörin vastatoimet ja Tiurulan rettelöt

Kuningas kertoi 23.10.1686 päiväämässä kirjeessään kenraalikuvernööri Sperlingille muutamien Käkisalmen läänin talonpoikien käyneen valittamassa liiallisista hoville vaadittavista rasituksista ja epäinhimillisestä kohtelusta. Talonpojat valittivat myös kuvernööristä, etteivät saaneet häneltä mitään apua tai vastausta mielivaltaa vastaan. Kuninkaan kirje lähti kenraalikuvernöörille jo ennen Matthias Moisanderin valituksen jättämistä kansliaan. Kuningas vaati selitystä kenraalikuvernööriltä.⁵⁸

Kuninkaan tiedusteluun kuvernööri vastasi 13.11.1686. Sperling kirjoitti kuninkaalle valitusten olevan täysin perättömiä. Valitukset oli laadittu kuvernöörin mukaan ”muutamien vihaisten

.....

55 Antti Pertinpoika Hietasen valitus kuninkaalle, ei päiväystä. Liite H. Kopio kenraalikuvernööri Göran Sperlingin plakaattista 26.8.1686. *Livonica II*, vol. 209. RA.

56 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 21.–28.2.1687. s. 66. gg 6; Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 82v. gg 7.

57 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 21.–28.2.1687. s. 66v. gg 6. ”Pojat, älkä heittäkät”; Simolin 1912, s. 145, jossa myös kopioituna Bångin talonpojille antama todistus; Kuujo 1963, s. 170.

58 Kuningas kenraalikuvernööri Göran Sperlingille 23.10.1686. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 567.

sällien toimesta, jotka eivät kunniaa tai laista mitään halua tietää”. Tämän vuoksi heitä tulisi oikaista ja rangaista. Kuvernööri kirjoitti hurskaasti, ettei halunnut mitenkään vaikuttaa kuninkaan päätöksentekoon, mutta ”tällaiset katkerat kertomukset voivat antaa majesteetille vääristyneen kuvan”.⁵⁹

Kuningas ei kuitenkaan ollut aivan tyytyväinen kenraalikuvernöörinsä selvitykseen. Tammikuussa 1687 hän kovisteli kuvernööriä, ettei talonpoikia Karjalassakaan saanut kohdella kuin orjia.⁶⁰ Tämän vuoksi kuvernööri Sperling tarttui kynäänsä ja laati monisivuisen ja yksityiskohtaisen selvityksen valituksista keskittyen Moisanderin esittämiin asiakohtiin. Tässä kirjeessä Sperling pyrkii puhdistamaan koko läänin virkamiehistön maineen, samalla myös omansa.⁶¹

Kuvernöörin mukaan valittajat sekoittivat kaikki asiat yhteen ja ajattelemattomuuksissaan tekivät itsestään rahvaan valtuutettuja. Sperling myönsi, että jotkut entiset tilojen hallitsijat olivat kohdelleet talonpoikiaan kovakouraisesti ”liivinmaalaiseen tapaan”, kuten kuvernööri sanoo rahvaan asian ilmaisevan. Sperling sanoo omana aikanaan pitäneensä huolta, ettei tällaista ole päässyt tapahtumaan, vaikka alueen talonpoikia ei hänen mielestään voitnutkaan pitää muina kuin barbaareina.

Kiinteän veron kuvernööri Sperling sanoo olevan täysin soveltumattoman Käkisalmen pohjoisen läänin oloihin. Päivätöistä Käkisalmen läänin talonpoikien ei tulisi kuvernöörin mukaan valittaa, koska alueen hovileireillä oli vain vähäisiä peltoja verrattuna Inkeriin. Tämän vuoksi Käkisalmen läänissä tehtiin päivätöitä vain kolmasosa Inkerin talonpoikien työvelvollisuudesta. Kuvernööri kumosi myös muut valittajien syytökset.

Kirjeensä lopussa hän puuttuu erityisesti kysymykseen valtiopäivien kuuluttamisesta Käkisalmen läänissä. Kuvernöörin mukaan asiassa on kysymyksessä suuri väärinkäsitys, sillä provinssista ei

.....
59 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 13.11.1686. Livonica II, vol. 187. mf.

60 Kuningas kenraalikuvernööri Sperlingille 29.1.1687. Valtakunnan registratuura. VA. jälj. s. 36–36v.

61 Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin vastaus kuninkaan kirjeeseen 29.1.1687. Livonica II, vol. 209. RA. Kuvernöörin kirjeen päiväyksessä on ilmeinen sekaannus, sillä se on merkitty lähetetyksi 16.12.1686. Kuitenkin kirjeen sisällössä mainitaan sen olevan vastaus kuninkaan kirjeeseen 29.1.1687 ja viitataan kuvernöörin kirjeeseen kuninkaalle 19.12.1686. Kirjeen sisällön ja tapahtumien kulun perusteella voidaan päätellä, että asiakirja on laadittu ehkä helmikuussa 1687.

ollut koskaan lähetetty valtiopäiväedustajia. Kuvernööri olikin vakuuttunut siitä, että kysymyksessä oli enemmän taktiikka (*tacitè*) kuin tietämättömyys. Kun talonpojat katsovat kuvernöörin pyrkivän estämään heidän kuninkaissakäyntiään, pyrkivät he valtiopäivien varjolla ottamaan tällaisen vapauden. Ratkaisuna valitusten ryöpyn aiheuttaman tilanteen selvittämiseksi kuvernööri esitti, että asetettaisiin komissio tutkimaan asiaa.

Levottomuus oli jo levinnyt ympäri Käkisalmen lääniä. Luutnantti Christer Hindrich Bock vuokrasi vuonna 1685 isältään reduktiossa peruutetun Kopsalan hovin Tiurulan pitäjässä. Talonpoikien mielestä uusi isäntä vaati heiltä liian korkeita veroja ja suorituksia, joita ei ennen ollut tarvinnut hoviin antaa. Talonpoikien edusmiehinä olivat Kopsalan Risto Pirhonen ja Matti Iiliäinen Kokkolasta. Talonpojat menivät ensin valittamaan kruununvouti Diderich Boismanille, jolla ei ollut valtuuksia käsitellä valitusta. Vouti sanoi, että jos he halusivat valittaa, oli se tehtävä kirjallisena. Muutoin hän ei voisi ymmärtää heidän valitustaan oikein.⁶²

Talonpojat pitivät kokouksen ja laativat valituksen. Kirjurina heillä oli muuan ylioppilas nimeltään Ericus.⁶³ Valituksensa talonpojat toimittivat ilmeisesti vuoden vaihteessa 1688 kruununvoudille. Valituksen mukaan Bock käsitteli talonpoikia ankarasti ja asetti heille niin korkeat verot ja rasitukset, että he kuolisivat lapsineen nälkään. Bock piti tätä kunnianloukkauksena ja vaati ylimääräisten käräjien pitämistä heti asian selvittämiseksi. Ylimääräiset käräjät, jotka pidettiin 18.1.1688, eivät voineet valitusta kuitenkaan tutkia, koska valittajat eivät saapuneet paikalle.⁶⁴

Helmikuun 13.–18. päivinä pidetyillä talvikäräjillä talonpoikien valitus tutkittiin. Nyt myös valittajat olivat paikalla. Lopullista päätöstä ei kuitenkaan voitu tehdä, koska Bockin vuokrasopimuksen tulkinta ei ollut aivan yksinkertaista. Asiaa päätettiin tiedustella kenraalikuvernööriltä, joka myös oli suunnitellut vuokrasopimukset.⁶⁵ Kenraalikuvernöörin kuulemiseen olikin hyvä tilaisuus, sillä hän oli juuri käymässä Käkisalmissa. Talonpojat toimittivatkin valituksensa 22.2.1688 kenraalikuvernööri Sperlingille. Kuvernööri

62 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan talvikäräjät 13.–18.2.1688. s. 23v. gg 7; Ylimääräiset käräjät Tiurulassa 18.1.1688. s. 171–171v. gg 7.

63 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan talvikäräjät 13.–18.2.1688. s. 23. gg 7.

64 Tiurulan ylimääräiset käräjät 18.1.1688. s. 171–171v. gg 7. Kruununvoudin osuudesta: Tiurulan ylimääräiset käräjät 27.2.1688. s. 173v. gg 7.

65 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan talvikäräjät 13.–18.2.1688. s. 25. gg 7.

ri selitti osapuolille, että Bockin tekemän vuokrasopimuksen mukaan hänellä oli oikeus samoihin veroihin, parseleihin ja päivätöihin, kuin lähistön kruununtiloilla.⁶⁶

Talonpoikien valituksen pääkohteena olivat hovin päivätyöt. Kukin talo joutui tekemään 16 työpäivää arviopäätä eli täysikasvuista miestä kohden vuodessa. Arvioruplalta perittiin neljä kappa ruista tai ohraa, neljä kappa kauraa, naula pellavaa ja hampuköyttä. Heinärahoja maksettiin kaksi talaria kun muualla tiedettiin maksettavan vain talarin. Olkia ei muualla annettu lainkaan, mutta Kopsalan talonpoikien oli ajettava hoviin parmaksen verran tai maksettava viisi markkaa.⁶⁷

Talonpojat valittivat myös julmasta ja epäoikeudenmukaisesta kohtelusta. Äskettäin oli arrendaattori talonpoikien mukaan lyönyt 15 miestä maahan niin, etteivät nämä tienneet säilyvätkö hengissä. Luutnantti Bock tunnusti joutuneensa rankaisemaan joitakin talonpoikia, kun he eivät olleet tulleet ajoissa töihin, eivät olleet ahkeria tai työ oli tehty huonosti. Omasta mielestään hän oli kuitenkin pysynyt kohtuudessa. Käräjilläkään ei kukaan tiedusteltaessa ilmoittanut joutuneensa hakatuksi.⁶⁸

Valituksessa oli kuuden talonpojan nimet alla. Yrjö Hannukainen sanoi valituksen olevan ”m[i]eron asia” eli rahvaan tahto. Suuri osa käräjärahaasta ilmoitti, ettei heillä ole mitään valittamista. Matti Iiliäisen ja Heikki Hassin väitettiin huijanneen heidät mukaan.⁶⁹ Kuvernöörin antaman lausunnon jälkeen voitiin päätös valituksesta antaa pikaisesti ylimääräisillä käräjillä jo 27.2.1688. Tutkinnassa todettiin rasitusten olevan vuokraajan sopimuksen mukaisia. Luutnantti Bock vapautettiin kaikista syytöksistä. Valittaneille talonpojille langetettiin kullekin 40 markan sakko.⁷⁰

.....

66 Tiurulan ylimääräiset käräjät 27.2.1688. s. 173v. gg 7.

67 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan talvikäräjät 13.–18.2.1688. s. 23v–25. gg 7; Ylimääräiset käräjät Tiurulassa 18.1.1688. s. 171v. gg 7.

68 Tiurulan ylimääräiset käräjät 18.1.1688. s. 171v. gg 7; Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan talvikäräjät 13.–18.2.1688. s. 23v–24. gg 7.

69 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan talvikäräjät 13.–18.2.1688. s. 23. gg 7.

70 Tiurulan ylimääräiset käräjät 27.2.1688. s. 174. gg 7.

2. SUUNSOITOSTA VALITUKSIIN

Muutettuaan vuokraamalleen Pielisjärvelle keväällä 1686 vuokraaja Salomon Enberg joutui heti hankauksiin seudun kirkonmiesten kanssa. Enberg oli toiminut vuodesta 1680 Liperin vapaaherrakunnan inspektorina ja sitä ennen hopmanni Eosanderin kirjuriina Kiteellä.⁷¹ Jäätyään Simon Hoppenstångin kanssa kilpailussa Liperin vuokraamisesta tappiolle, hän vuokrasi Pielisjärven vuonna 1684.⁷² Jo loppukesästä 1686 Enberg toimitti kymmenkohtaisen valituskirjelmän Viipurin tuomiokapitulille kirkkoherra Lars Laurentii Hallitiuksesta⁷³ ja tämän vävystä Ilomantsin kappalaisesta Markus Laurentii Wendaliuksesta.

Valituksen mukaan kirkkoherra oli kalastanut ilman lupaa vuokraajan kalastamossa, puhunut sopimattomia vuokraajasta ja hänen krouvaristaan, kieltäytynyt antamasta krouvarille ehtoollista sekä antanut vastustajilleen ehtoollisviiniä eri pullosta kuin muille. Kirkkoherra oli suojellut kirkossa räyhänneitä juopuneita. Erityisesti näistä mainittiin lipinlahtelainen Antti Meriläinen, joka oli vuonna 1686 aiheuttanut kirkossa suuren kohun. Kirkkoherra katsoi läpi sormien huorintekoja eikä kysellyt sunnuntaisin kirkosta poissaolevia. Myös kirkon viinikassan hoidossa oli epäselvyyksiä, joihin oli syllistynyt viinikassanhoitaja ja kuudennusmies Matti Kotilainen.⁷⁴

Kun Pielisjärveltä lähti loppukesästä 1686 valitus konsistoriin, kutsuttiin kaksi talonpoikaa, Pentti Lehikoinen ja Juhani Raappana, Lieksan hoviin. Talonpojat kirjoittivat hovissa nimensä vuokraajan laatiman kirjelmän alle ja heidät määrättiin matkustamaan asiakirjan kanssa Narvaan kenraalikuvernöörin luo. Rahvaan nimissä tehdyssä kirjelmässä valitettiin katoa ja vaadittiin tutkittaviksi pappien saatavat, nimismiehen ja suntion palkkaus, talonpoikien kalastusoikeus sekä rajariita Pielisjärven ja kajaanilaisten välillä.⁷⁵ Kaikki valituksen kohdat olivat enemminkin vuokraajan kuin rahvaan edun mukaisia.

71 Jokipii 1960, s. 298; Saloheimo 1976, s. 125 ja s. 316.

72 Enbergin sopimus 26.11.1684. VA 9749, s. 825–826v. mf.

73 Lähteissä lähes aina vain Lars Laurentii.

74 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 55–56v. gg 7.

75 Pielisjärven talvikäräjät 10.–12.2.1687. s. 25–28v. gg 6; Hovin isännän osuudesta valitukseen: kysyttäessä valituksen Narvaan toimittaneelta Pentti Lehi-koiselta kuinka hän oli valituksen kirjoittanut vastasi ”sig intet wetha der af mehr änn att han hade blifwit kalladt till hofwet och bortsend tillijka med den andra med Suppliqven till Narfwen”. s. 27.

Valitukset konsistoriin ja kuvernöörille olivat jo matkalla tai juuri lähdössä, kun myös Ilomantsin kappalaisen Jöran Harleniuksen vaimo Maria Antintytär Biörnman joutui riitoihin vuokraaja Enbergin kanssa. Maria Biörnman oli ilmeisesti joutunut jostakin asiasta arrendaattorin kovistelemaksi, koska hän oli elokuussa 1686 sanonut Enbergistä Pielisjärven pappilassa nimismies Johan Långin kuullen: ”*Hän tarttui minun kunniallisiin hiuksiini, jotka ovat peräisin kunniallisemmasta vuoteesta kuin hänen omansa*”. Tarkoitetaan hän selvensi vielä keskustelussa pitäjänluutnantti Erik Alholmin kanssa sanoen: ”*Pahaa puhutaan arrendaattorista*”. Luutnantti kysyi Biörnmanilta: ”*Mikä se on puhe?*”, johon tämä vastasi: ”*Arrendaattoria sanotaan huoran pojaksi, ja jos te ette sano, niin minä sanon*”.⁷⁶ Pitäjässä oli ilmiriita maallisen ja hengellisen säädyn välillä, eivätkä naapuripitäjänsäkään kirkonmiehet jääneet asiassa kylmäksi.

Myöskään talonpojat eivät jääneet toimeettomiksi. Pitäjän talonpojilla oli jotain liikehdintää jo kesällä 1686, kun kirkossa kuulutettiin valtiopäivämiesten valinnasta. Keväällä Pekka Puhakka oli muun väen tukemana heittänyt veronkantajien rahakirstun reestä hankeen. Samana vuonna Antti Meriläinen metelöi kirkossa. Nurkuen talonpojat taipuivat kenraalikuvernöörin 26.8.1686 laatimaan käskykirjeeseen, jolla kumottiin kuulutettu valtiopäiväkuutus. Pielisjärveltä ei Sortavalan tapaan lähetetty syksyllä ketään herainpäiville.⁷⁷

Talonpoikien levottomuus ei kuitenkaan asettunut. Lokakuun 8. päivän varhaisena aamun hetkenä joukko Pielisjärven talonpoikia, miehiä ja naisia, oli nuotion loisteessa vetämässä nuottaa Kinahmonsaaressa, noin 10 kilometrin päässä Lieksasta. Paikalle sattui kaksi muutakin venekuntaa. Toisessa oli kruununvouti Diderich Boismania kyyditsemässä vuokraaja Salomon Enberg seurassaan pitäjän koulumestari Herman Hermigier ja toisessa Lappeenrannan markkinoilta palaava vuonislahtelainen kuudennusmies ja viinikassanhoitaja Matti Kotilainen sekä kappalainen Markus Wendalius. Kotilainen huusi rannalta ensin vuokraajalle:

.....
76 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 36v–37. gg 7. ”Pahoin puhutan Arendatorist.” ”Mikä se on puhe?” ”Arendatori sanotan huoran pojax, ja cuin eij the sano – nijn minä sanon.”

77 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 82v. gg 7. Kenraalikuvernöörin plakaattin päivämäärä käräjäpöytäkirjassa 26.7.1686. Antti Pertinpoika Hietasen valituksen liitteenä on kopio plakaatista, jossa päivämäärä on 26.8.1686; Liite H. Livonica II, vol. 209.

”Jo on Saatana Pielisjärvestä miehet ottanut, kun annettiin yhdelle miehelle valta. Jo otti Perkele vaivaiselta mierolta mielen. Ei ole yhtään kelpo miestä Pielisjärvestä. Jo on joka mies antanut housunsa vaimonsa jalkaan kun ei mene Kuninkaalta oikeutta etsimään.”

Vuokraaja vastasi tähän veneestä:

”Ne ovat yhden kelmin puheet, sen kaltainen mies ei olisi vertaa merellä tai maalla olemaan joka tyhjiään hoppuun tahtoo saada maakunnan, että sinä olisit mahdollinen armollisen Kuninkaan nimen mainitsemaan. Ja sen kaltaisia miehiä, jotka mokomaa hoppua saattavat maakunnille, on pantava teilin päälle. Vai niin sinä yllytät maakuntaa, oottele oottele, kyllä sinun pitää Kuningasta saamasi kyllä, soutakaa vain pois.”⁷⁸

202

Talonpojat ja kappalainen sanoivat myöhemmin käräjillä vuokraajan viimeisen lauseen kuuluneen ”Minussa on sinulle täysi kuningas”.⁷⁹ Maanlaissa säädettiin ankara rangaistus kuninkaan herjaamisesta; kuuden valallisen miehen todistamalta herjaajalta oli katkaistava kaula. Jos kuninkaan mainetta tai kunniaa ei ollut loukattu, oli syllisen maksettava 40 markkaa sakkoa tai kärsittävä kuukausi vankilassa vedellä ja leivällä.⁸⁰ Vuokraaja kiisti pontevasti verranneensa itseään kuninkaaseen ja selviytyi jäävämmällä häntä vastaan todistaneet kappalaisen ja talonpojat.⁸¹ Riita oli puhjennut myös vuokraajan ja talonpoikien välille.

Tapaninpäivänä talonpojat tulivat ulos joulukirkosta. Kirkonmäellä huudettiin rahvasta kokoukseen: ”*Tulkaa tuumaan, tulkaa tuumaan, musta miero, musta miero*”. Kuudennusmies Matti Kotilai-

78 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 84–84v. gg 7. ”Jo on Satanas Pielisjerfwest miehet ottanut, Cuin annetin yhden miehen walda. Jo otti Perkele waiwaselda mierulda mielen. Eij ole yhden kelpo miehiä Pielisjerwis. Jo on Joka mies andanut housuns waimons Jalkan. Cuin eij mänä kuningalda oikeuta etzimän.” ”Ne owat yhden skelmin puhet, sencaldainen mies ei olis werty merälä eli mala (watn eller landh) oleman, joka tyhijä hoppui tahdo saata macundan, ett sinä olis mahdollinen armolisen Cuningan mainitzeman. Ja Sencaldaisa miehiä, iotka mokoma hoppua saata macunil, on pandua steilin pällen. Wai nin sinä yllytät macunda, otele otele, kyllä sinun pita Cuningast samais kyllä, soutaca waan pois.”

79 Lukuisia talonpoikien antamia lausuntoja vuokraajan sanoista ks. Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 85v–89. gg 7.

80 Kuninkaankaaren kohta 9. KrML 1978, s. 32.

81 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 85v–89. gg 7.

nen nousi esiin ja sanoi: ”*Nyt nostetaan Kotilainen ylös, nyt isäntä näkee, että Kotilainen valitaan viinikassanhoitajaksi ja mieromieheksi*”. Kotilaisen ohella mieromiehiksi tulivat myös Antti Hietanen sekä Matti Saastamoinen, joka tarjoutui matkaan omalla kustannuksellaan. Kun kenraalikuvernöörille toimitettavaa valitusta alettiin laatia, häätivät talonpojat lautamiehet kokouksesta, koska he epäilivät näiden pitävän vuokraajan puolta.⁸²

Miehet lähetettiin viemään valituskirjelmää kenraalikuvernöörille. Mutta liikkeellä olivat myös kenraalikuvernööri Sperling ja vuokraaja Enberg, joka oli ilmeisen tietoinen talonpoikiensa puuhista. Helmikuun 22.–23. päivinä 1687 jo tässä vaiheessa talonpoikaisiin valittajiin työlääntynyt kuvernööri järjesti Käkisalmen kaupungissa kokoontumisen, jossa riidan osapuolet saivat esittää näkemyksiään. Pielisjärven talonpojat jättivät valituksen Sperlingille 21. helmikuuta. Ensimmäisenä kohtana oli vaatimus pysyvän veron asettamisesta pitäjään vuonna 1667 suoritettun verouudistuksen pohjalta. Seuraavana päivänä kuvernööri otti vastaan vuokraaja Salomon Enbergin, joka esitteli oman näkemyksensä verotuksen järjestämisestä.⁸³

Enbergin mukaan pysyvän verotuksen toteuttaminen vuonna 1667 tehtyjen asiakirjojen perusteella oli mahdotonta, koska tilanne pitäjässä oli muuttunut suuresti. Monet ”maakirjaan” merkityistä taloista olivat nyt autioina ja toisaalta kuluneina vuosina oli perustettu paljon uusia tiloja. Monet tilat olivat köyhtyneet eivätkä voisi suorittaa puoliakaan, mitä niille oli vuonna 1667 veroksi asetettu. Jotkut tilat taas olivat aiempaa huomattavasti vauraampia. Vuokraaja Enbergin käsityksiin yhtyi myös kruununvouti Diderich Boisman.⁸⁴ Tieto kuvernöörin istunnosta Käkisalmissa oli levinnyt myös Pielisjärveä laajemmalle, sillä ainakin Suistamolta oli lähetetty kaksi mieromiestä, Pietari Mannikainen ja Olli Turkulainen, viemään valitusta kenraalikuvernöörille. Näitä kuvernööri ei kuitenkaan suostunut ottamaan vastaan.⁸⁵

Osapuolten kuulemisen jälkeen kenraalikuvernööri Sperling antoi päätöksensä 28.2.1687 matkustettuaan Nevanlinnaan. Hän

.....

82 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 91–91v gg 7; lautamiesten osuudesta s. 70. ”Tulka tuman, Tulka Tuman, musta miero, musta miero”. Nostamisesta valintatapana ks. Vilkuja 1959, s. 142–149; Holi 1991, s. 9.

83 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 26.7.1688. Livonica II, vol. 188. mf.

84 Sama.

85 Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 15.–19.10.1688. s. 186v–187. gg 7.

totesi, ettei pysyvää veroa voida toteuttaa alueella, sillä kruunu ei voisi olla varma saatavistaan. Kuvernööri teki periaatteellisen päätöksensä kiinteän veron suhteen jo kuukautta aiemmin 29.1.1687. Tällöin hän suositteli kuninkaalle, ettei Käkisalmen pohjoisessa läänissä toteutettaisi pysyvää veroa kuten muualla provinssissa. Hän katsoi arvioinnin sopivammaksi pohjoiseen lääniin. Pielisjärveläisille antamassaan päätöksessä hän korosti, ettei arviota saanut tehdä ennenkuin arviomiehet olivat tutkineet joka kylässä ja jokaisen talonpojan luona olosuhteet ja sadon. Arvio oli annettava käräjillä talonpoikien luettavaksi ja hyväksyttävä lautamiesten, papiston, kruununvoudin ja vuokraajan läsnäollessa, ettei verollepanosta syntyisi enempää riitoja.⁸⁶

Pielisjärveläiset valittivat kirjelmänsä muissa kohdissa, että vuokraaja pyrki estämään kauppaa venäläisten kanssa. Hän oli häätänyt talonpoikia taloistaan perustaessaan hovileirin Lieksaan ja tilalle oli saatu asumaton korpea. Vuokraaja rasitti talonpoikia liioilla veroilla ja kyydityksillä. Kuvernööri siirsi päätöksenteon näistä valituksen kohdista käräjille. Samalla kun kuvernööri Sperling muotoili Nevanlinnassa päätöksensä Pielisjärven talonpoikien valitukseen hän lähetti toisenkin kirjeen. Kruununvouti Diderich Boismania hän käski selvittämään ennen seuraavia kihlakunnankäräjiä, miksi Pielisjärven talonpojat valittivat.⁸⁷

Talonpojille selvisi jo helmikuun lopulla kenraalikuvernöörin Käkisalmissa järjestämässä tutkinnassa, ettei vastakaikua ollut hänen taholtaan odotettavissa. He päättivät valittaa suoraan kuninkaalle Tukholmaan. Jo samana päivänä 28.2.1687, kun kenraalikuvernööri antoi Nevanlinnassa päätöksensä asiassa, kirjoitti Pielisjärven kirkkoherra Lars Laurentii Hallitius matkapassit mieromiehille Kotilaiselle ja Hietaselle Tukholmaan.⁸⁸

Kevätalven rukouspäivänä talonpojat pitivät uuden kokouksen. Kirkonmäellä kuului huuto: *”Tulkaa tuumaan musta miero, miehet pitää mennä Tukholmaan. Mitä te tierahaksi annatte, se on pitkä matka. Siinä pitää oleman muskad⁸⁹, tahdotteko antaa markkoja vai pitää myö-*

86 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 26.7.1688. Livonica II, vol. 188. mf; Kuujo 1959, s. 151; Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 79v–80. gg 7.

87 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 26.7.1688. Livonica II, vol. 188. mf.

88 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 63. gg 7.

89 Sanan ”muska” merkitys on epäselvä. Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen tiedonannon mukaan sanaa ”muska”, ”muskare” esiintyy itäisellä muralueella merkityksessä nyytti, pientä matkatavaraa. Tässä kuitenkin ilmeisesti rahaa.

ten?”. Talonpojat menivät joukolla skanssiin pitämään kokousta. Pekka Puhakka ja Pekka Hulkkonen menivät vuokraajan luo ja sanoivat, että mieromiehet ja rahvas käskivät häntä poistamaan heti viinan ja oluen skanssista. Myös Enbergin olisi välittömästi varustettava itselleen muonaa Tukholman matkalle.⁹⁰

Valituskirjelmän laati talonpojille entinen tullinhoitaja Vitus Casparus Besoldus Kajaanista. Hän oli aiemmin toiminut myös inspehtorina Pohjanmaalla. Besoldus oli avioliiton kautta sukua kirkkoherra Hallitiukselle ja oli sen vuoksi tämän luona vierailulla. Kirkkoherra sanoi oleilleensa tuolloin toisessa rakennuksessa ja olleensa aivan tietämätön, mitä Besoldus talonpoikien kanssa puuhasi.⁹¹

Mieromiehet lähtivät viemään valitusta Tukholmaan. Matkaan lähtivät Antti Hietanen, Matti Kotilainen, Matti Saastamoinen ja Pekka Matinpoika Hulkkonen. Matkarahaa he lainasivat 300 kuparitalaria oululaiselta porvarilta, jolle lupasivat maksaa takaisin kynttilänpäivään mennessä.⁹² Rahaa toki tarvittiin, sillä mieromiehiltä meni koko kevät ja kesä Tukholmassa. Vasta 14.9.1687 he pääsivät jättämään valituksensa kuninkaalle.

Asiakirjassaan mieromiehet esiintyivät ”Pielisjärven köyhien veronmaksajien puolesta”. Valituksessa tuomittiin Enbergin toimeenpanema Brahean kaupungin hävitys ja talonpoikien häädöt hovin tieltä. Vuokraajan väitettiin vaativan ylimääräisiä rasituksia, kyydityksiä ja toivottiin kreivin aikaisen arviouruplaluvun säilyttämistä. Niitä, jotka vetosivat kuninkaaseen, vuokraaja uhkasi rangaistuksella. Jos joku yritti maksaa veronsa ploatuilla, heitti Enberg ne luotaan, väittivät mieromiehet. Lopuksi valituksessa esitetään toivomus, että nämä asiat otettaisiin esiin mieluiten valtiopäivien aikaan.⁹³

Kuningas otti valituksen vastaan, mutta siirsi sen tutkittavaksi kenraalikuvernöörille. Kuningas evästi kenraalikuvernööriä talonpoikien vaatimasta kiinteästä verosta. Hänen mielestään kiinteä vero olisi sekä talonpojan että kruunun edun mukainen.⁹⁴ Kuningas

90 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 91v. gg 7. ”Tulkat tuman musta miero, miehet pitämen Stuckholmini, mitä te tierahax annat, se on pitkä matka, sinä pitä oleman muska, tahtotte ko anda markoja eli päitä myöden?”

91 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 69–69v. gg 7. Besolduksen henkilöstä ks. enemmän Jokipii 1960, s. 204 ja s. 277–278.

92 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 70. gg 7.

93 Antti Pertinpoika Hietasen valitus kuninkaalle, ei päiväystä. Livonica II, vol. 209. RA.

94 Kuningas kenraalikuvernööri Göran Sperlingille 14.9.1687. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 500–501.

gas asetui siis toiselle kannalle kuin kuvernööri Sperling ja vuokraaja Enberg.

Kuvernöörin olo alkoi käydä talvella 1687 epämukavaksi kuninkaan hätyytellessä häntä kirjeillä ja kysymyksillä Käkisalmen läänin talonpoikien jatkuvasta valitustehtailusta. Syksyllä Sperling valitti kuninkaalle talonpoikien syyttävän häntä siitä, että hän saattoi alueen maat vuokralle ja antoi vuokraajien kiusata heitä.⁹⁵ Talonpoikien syytös oli toki kohtuuton. Tilat oli annettu vuokralle kuninkaan ja kamarikollegion nimenomaisen ohjeen mukaan ja edellyttämällä tavalla. Kenraalikuvernöörillä ei ollut siihen paljonkaan sananvaltaa. Tosin hän ei asettunut vastustamaan veronvuokrausta, kuten maaherra Hindrich Piper teki.

Tammikuussa 1687 kuningas korosti valituksia käsitelleessä kirjeessään talonpojan vapautta suhteessa vuokraajiin.⁹⁶ Kuvernööri ei voinut jättää kuninkaan nuhteita huomiotta ja hän kirjoittikin voudeille, ettei alustalaisia saanut kohdella mielivaltaisesti.⁹⁷ Talonpojat, joita kuvernööri kirjeessään kuninkaalle kutsui barbaareiksi, olivat kuitenkin jo muutaman kerran astuneet hänen varpailleen.

Vain pari päivää sen jälkeen kun kuvernööri käsitteli Pielisjärven talonpoikien valitusta Käkisalmissa, hän kirjoitti 26.2.1687 katkerasti kuninkaalle: "... ja tänä aikana en ole muuta kaikesta työstäni ja vaivastani voittanut, kuin että olen kohdannut kohtuutonta vastustusta ja vastaansanomista ja mikä pahinta, on Majesteetille tehty minusta valitus. Niiden talonpoikien hulluus ja ymmärtämättömyys ja levottomien sällien kirjelmät johtuvat pappien ja muiden oman edun tavoittelijoiden yllytyksestä ja jatkuvasta painostuksesta tällaiseen vahingolliseen tottelemattomuuteen".⁹⁸

Käkisalmen istunto ei ilmeisesti ollut kuvernöörille mieleen. Toisaalta hänen uusi tulkintansa valituksen syistä alkoi muotoutua heti tuon tilaisuuden jälkeen. Helmikuussa idulla oleva tulkinta saa täyden formulointinsa kenraalikuvernöörin kirjeessä kesäkuulta 1687: "... että minusta on tehty valitus Tukholmassa ...

95 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 13.11.1686. *Livonica* II, vol. 187. mf.

96 Kuningas kenraalikuvernööri Göran Sperlingille 29.1.1687. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 36–36v.

97 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 26.7.1688. *Livonica* II, vol. 188. mf.

98 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 26.2.1687. *Livonica* II, vol. 187. mf.

Tästä on minun sanottava, että se ei ole näiden levottomien sällien, vaan muiden ylempien kiihottama, jotka haluavat saattaa minut huonoon valoon Majesteetin silmissä”.⁹⁹

Sperling oli tullut keskusteluissaan kruunun virkamiesten ja Salomon Enbergin kanssa samaan tulokseen, johon päätyivät ranskalainen Roland Mousnier ja suomalainen Pentti Renvall kolmesataa vuotta myöhemmin pohtiessaan talonpoikaiskapinoiden yleisiä syitä. Talonpoikien levottomuus johtui pääasiassa ulkopuolisesta säätyläisten etuun tähtäävästä kiihotuksesta. Siellä missä Ruotsin valtakunnassa esiintyi levottomuutta, liikkui myös ”mystinen kiihottaja”, joka oli koko vastarinnan takana. Seppo Aalto arvelee, että tämä asenne vaikuttaa myös levottomuuksista kertovan lähdemateriaalin antamaan kuvaan. Virallisissa asiakirjoissa vähäteltiin levottomuuksien sosiaalista ja taloudellista perustaa tai siitä vaiettiin kokonaan.¹⁰⁰

Kuvernöörille varsin arkaluontoisiksi muodostuneita valituksia ei sopinut jättää kirjeiden varaan. Sperling ehdotti, että verotusta ja virkamiehiä koskevat valitusten kohdat siirrettäisiin kamarikollegion käsiteltäväksi, jossa ne voitaisiin puida hänen itsensä läsnä ollessa. Kuningas suostui mielihyvin tähän ehdotukseen.¹⁰¹

Heti heinäkuun alussa vuonna 1687 kenraalikuvernööri Sperling nousi Narvassa Tukholmaan lähtevään laivaan mukanaan hänelle osoitetut rahvaanvalitukset ja muut asiaan liittyvät asiakirjat. Kurkijoella ryhdyttiin levittämään huhua, että kuvernööri olisikin matkustanut kaikkine tavaroineen Hollantiin.¹⁰² Pahaksi onnekseen Tukholmassa olivat kuvernöörin kanssa yhtä aikaa myös Pielisjärven mieromiehet Kotilainen, Saastamoinen, Hulkkonen ja Hietanen, jotka kuvernööriä peläten joutuivat piileksimään pari kuukautta.¹⁰³

Tukholmassa kenraalikuvernööri Sperling pani asiat mieleiseensä järjestykseen. Kuninkaan kirjeiden ja päätösten sävy muuttui. Sperlingin sanat kuuluivat läpi, kun kuningas kirjoitti Turun

.....
99 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 1.6.1687. *Livonica II*, vol. 187. mf.

100 Aalto 1991a, s. 451.

101 Kuninkaan päätös 23.6.1687, § 5. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 338–339; Kuningas kamarikollegiolle 23.6.1687. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 336.

102 Kihlakunnantuomari Johan Plämanin muistiinpanot 18.8.1687. *Livonica II*, vol. 190. mf.

103 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 26.7.1688. *Livonica II*, vol. 188. mf.

hovioukudelle: ”Muutammat levottomat sällit ovat tuoneet Meille koko joukon raskaita syytöksiä sekä kenraalikuvernööriä että muita virkamiehiä vastaan, joilla he ovat hyvin kiihkoissaan käyneet näiden kimppuun. Me emme voi jättää tällaista huomiotta tai rankaisematta. Sen vuoksi on tahtomme ja määräyksemme, että jotkut teistä matkustavat alueelle tutkimaan, mistä tämä meteli ja vastustus johtuu, tuomiten heidät lain mukaan, niinkuin heidän rikkomuksensa havaitaan aiheelliseksi”.¹⁰⁴ Samoin hän kirjoittaessaan kamarikollegiolle toteaa valituksien kytkeytyvän ”muutamiin levottomiin päihin”. Asiat tutkittaisiin ja annettaisiin myös asianmukaiset rangaistukset.¹⁰⁵

Kuningas ilmeisesti Sperlingin suosituksesta asetti siis ulkopuolisen tutkijakomission selvittämään talonpoikien ja vuokraajien välisiä kiistoja. Tarkoituksena ei käskykirjeenkään perusteella enää ollut puolustaa valtakunnan talonpoikien nauttimia oikeuksia, vaan rangaista uppiniskaisia. Kun kenraalikuvernööri lähti Tukholmasta paluumatkalle kohti Narvaa 11. syyskuuta 1687, kömpivät Pielisjärven mieromiehet Tukholmassa esiin ja pyrkivät kuninkaan puheille. He jättivät valituksensa ilmeisesti 14.9.1687.¹⁰⁶

Valitusten tutkiminen Käkisalmen läänin virkakunnan omin voimin ei päättynyt kuninkaan tutkintamääräykseen Turun hovioikeudelle. Kuningas oli antanut määräyksen uskollisuuden valan antamisesta, jonka toimeenpanoa myös kenraalikuvernööri Sperling matkusti valvomaan Käkisalmeen ja Nevanlinnaan. Käkisalmissa valanantotjuhlallisuuudet pidettiin 1.2.1688.¹⁰⁷ Seuraavana päivänä kuvernööri kutsui luokseen paikalla olleen piispa Petrus Bångin, läänin papiston sekä muutamia siviilivirkamiehiä. Kuvernööri oli tullut siihen johtopäätökseen, että kaiken valittamisen ja vastahankaisuuden takana oli muutama vuokraajan kanssa riitaantunut pappi.¹⁰⁸

104 Kuningas Turun hovioikeudelle 29.7.1687. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 435–435v.

105 Kuningas kamarikollegiolle 29.7.1687. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 439–440.

106 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 26.7.1688. Livonica II, vol. 188. mf.

107 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 25.2.1688. Livonica II, vol. 188. mf.

108 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 6.3.1688. Livonica II, vol. 188. mf; myös Simolin 1912, s. 145. Simolin ilmoittaa kokouksen pitoajaksi 21.2.1688 vedoten myös em. kirjeeseen, jossa päivämäärää ei kuitenkaan ilmoiteta.

Muut kirkonmiehet sanoutuivat irti kaikesta riidasta mitä oli esiintynyt alueella, mutta Pielisjärven Lars Laurentii Hallitius, Kurkijoen Peer Petrinus ja Sortavalan Márten Thoranius saivat kuulla, että he olivat uteliaisuuttaan ja osaksi vihassaan vuokraajaa kohtaan liian paljon sekaantuneet heidän ammattiinsa täysin kuulumattomiin seikkoihin. He olivat kuvernöörin mukaan villinneet rahvasta, kun heidän ammattinsa puolesta olisi tullut ohjata heitä kuuliaisuuteen. Papit olivat panneet rahvaan juoksemaan asiattomien ja perättömien valitusten kanssa Tukholmassa ja olivat ajaneet yksinkertaista joukkoa hulluuteen antamalla matkapassit kaikille Tukholmaan menijöille. Kuvernööri kutsuu kirjeessään kuninkaalle pappien toimintaa suoraan kaiken levottomuuden pääsyyksi. Papiston privilegioiden sitoessa kuvernöörin kädet hän pyysi apua kurinpitoon piispa Bångilta.¹⁰⁹

Seuraavana päivänä 3.2.1688 kuvernööri kutsui luokseen läänin vuokraajat joita hän kehotti käsittelemään talonpoikiaan kristillisellä tavalla. Vuokraajien tuli pidättäytyä itsevaltaisuuksista ja toimia oikeuden mukaan. Erityisesti kuvernööri varoitti vuokraajia joutumasta riitoihin papiston kanssa ja kehotti ”pitämään tämän säädyn kunniaa ja olemaan kaikin tavoin vähentämättä sitä osaa, joka heille kuuluu”.¹¹⁰ Kuukauden kuluttua pidettiin Pielisjärvellä talvikäräjät, joilla pitäjän sisäisiä riitoja puitiin perusteellisesti.

3. KÄRÄJÄKAPINA

Kuvernöörin määräämä käräjätutkinta Pielisjärven talonpoikien valitusten johdosta pidettiin maaliskuun 5.–10. päivinä 1688 Lieksan hovissa. Lähdettyään Käkisalimesta kuvernööri lähetti kruununvoudille ohjekirjeen Nevanlinnasta. Mukana olivat talonpoikien valitus ja kuvernöörin päätös. Nämä vouden tuli antaa Pielisjärven rahvaalle, jotta he voisivat esittää asiakirjat aikanaan käräjillä. Varmistaakseen lähetyksen perille menon vouti lähetti

.....
109 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 6.3.1688. Livonica II, vol. 188. mf.

110 Sama.

asiakirjat Pielisjärven kirkkoherralle. Tämä yhteistuumin valittajien kanssa päätti pitää kuvernöörin päätöksen ja samalla valituskirjelmät piilossa. Näin he saivat syyn uudelle Tukholman valitusmatkalle.¹¹¹

Lainlukija (häradssdomare) Zacharias Daalman avasi käräjät Lieksan hovin käräjätuvassa 5.3.1688. Ensimmäisessä käsiteltiin usean päivän ajan tavanomaisempia riitajuttuja. Useissa oli mukana vuokraaja vastapuolinaan kirkkoherra vaimoineen, Ilomantsin kappalaisen vaimo ja mieromies Matti Kotilainen.¹¹² Viimeiseksi 9.3. alettiin käsitellä vuokraajan kirkkoherrasta konsistorille tekemää valitusta ja rahvaan kuvernöörille ja kuninkaalle tekemiä valituksia.¹¹³

Enbergin valituksessa esittämien syytösten lisäksi kirkkoherra oli vuokraajan mukaan yllyttänyt talonpoikia valittamaan hänestä kenraalikuvernöörille ja kuninkaalle sekä antanut matkapassit valituksen viejille. Kirkkoherra oli osallistunut verollepanokokoukseen ja aiheuttanut niissä suurta hämminkiä. Osan syytöksistä oli konsistori käsitellyt, mutta ”maalliset” valitukset oli jätetty kihlakunnanoikeuden päätettäväksi.

Valituksessa esitettyihin kalastussyitteisiin kirkkoherra vastasi, että hänellä oli lupa kalastaa virrassa vuodelta 1670. Sen hän oli saanut kihlakunnantuomari Nicolas Petreliukselta. Myös vuokraaja oli itse antanut luvan kalastukseen. Arrendaattori sanoi, että oli antanut luvan vuonna 1685. Muutettuaan paikkakunnalle hän halusi nauttia itse vuokrauksensa tulot. Enberg todisti käyneensä lautamies Reko Partasen ja luutnantti Alholmin kanssa pappilassa kieltämässä kalastamisen, mutta kirkkoherra ilmoitti pitävänsä kiinni vanhoista oikeuksistaan. Myös Ilomantsin kappalainen Wendalius oli tavattu appensa luvalla kalastamassa kruunun alueilla.

Passien antamisen valittajille kuvernöörin luokse kirkkoherra myönsi, mutta kielsi antaneensa passeja Tukholman matkalle. Mieromiehet eivät kertoneet, mistä olivat passit hankkineet. Antti Hietanen sanoi saaneensa passit siltä, jolla oli heidän autuutensa avaimet, mikä viittasi kirkkoherraan. Hallitus sanoi, ettei ollut

111 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 26.7.1688. *Livonica II*, vol. 188. mf.

112 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 35–54v. gg 7.

113 Pöytäkirjan lopussa on erillinen noin 40 sivun selonteko, joka käsittelee yksityiskohtaisesti käräjätapahtumien kulkua. Esitys käräjistä perustuu niiltä osin kuin muutoin ei ole viitteellä osoitettu tähän tekstiin. Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 55–92. gg 7.

kieltänyt eikä kehottanut talonpoikia valitusmatkoille. Enberg epäili tätä kirkkoherran väitettä.

Lautamiesten mukaan kirkkoherra oli kuuluttanut saarnastuolistia, että edellisvuoden arvio oli suoritettu virheellisesti. Arviomatalla kylissä oli vuokraaja joutunut toteamaan, etteivät talonpojat suostuneet arvioitavaksi. Enberg väitti kirkkoherran muuttaneen saarnassaan psalmin säkeet ”ettei koriat tulis minullen wäkiwalda ...”, sanoen ”ettei koirat ...”. Vuokraaja epäili, että ”koirat” olisi tarkoittanut häntä vouteineen, eikä Turkin keisaria, niinkuin kirkkoherra vakuutti.

Kun kirkkoherraa koskevat syytteet oli puitu, käräjät siirtyivät käsittelemään talonpoikien valituskirjelmää. Talonpoikien kenraalikuvernöörille Käkisalmissa 21.2.1687 luovuttama valitus oli laadittu 29. tammikuuta 1687. Koska kruununvoudin lähettämät asiakirjat olivat kirkkoherralla piilossa¹¹⁴ (mitä ei vielä käräjillä tiedetty) ei talonpojilla itsellään ollut esittää valituskirjelmänsä. Enbergillä sen sijaan oli kopio asiakirjasta ja se otettiin käsittelyn pohjaksi. Miten Enberg sai kopion, ei ole tiedossa. Yksi mahdollisuus on, että kuvernööri antoi sen hänelle uskollisuudenvalan juhlallisuuksia seuranneessa puhuttelussa helmikuussa 1688.¹¹⁵

Valituksen keskeinen väite oli, että vuokraaja perustaessaan hovileirin hääti talonpoikia perintötiloiltaan vasten näiden tahtoa. Kenraalikuvernööri oli velvottanut korvaamaan talonpojille hovileirin alle joutuneet tilat. Sen vuoksi heille oli annettu muutamia vapaavuosia uusilla asuinpaikoillaan. Perintötilallisia ei ollut koko läänissä, kaikki voittomaa kun kuului kruunulle. Talonpojat olivat kruununvoudin läsnäollessa hyväksyneet korvauksena saamansa tilat, joten heitä kiellettiin valittamasta asiasta enempää.

Mieromiehet esittivät vuokraajan rasittavan heitä niin, että pitäjän köyhimmät joutuivat asumaan ulkona ravintonaan vain olkipuuro ja pettu. Nämä ihmiset oli ajettu kodeistaan, kun heidän maansa oli liitetty hovin peltoihin. Käräjäkappoja kerättiin neljän kapin sijasta mitalla, jota ei täyttänyt edes kuusi kappaa. ”Kreivin aikaan” maksettiin kiinteä kolmen markan suuruinen ”rosuppara-

.....

114 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 26.7.1688. Livonica II, vol. 188. mf.

115 Kuvernöörille alkutalvesta 1687 jätetty valitus on pöytäkirjoista saatavien tietojen perusteella valtiopäiviä koskevaa toivomusta lukuunottamatta sisällöltään identtinen syksyllä 1687 kuninkaalle jätetyn valituksen kanssa. Ks. Antti Pertinpoika Hietasen valitus kuninkaalle, ei päiväystä. Livonica II, vol. 209. RA.

ha” eikä kärjäkappoja. Talonpojat pyysivät paluuta vanhaan käytäntöön. Viljana kerättävät kärjäkapat harmittivat heitä erityisesti nyt, kun oli sattunut useampia halluvuosia. Kärjäkapat olivat yleinen käytäntö kaikkialla maassa, joten vaatimukseen ei voitu suostua.

Vuokraaja oli käyttänyt viljaa kerätessään useampia eri mittakappoja. Talonpojat olivat valittaneet ja tuoneet mielenosoituksellisesti hänelle huonoa viljaa jonka vuoksi oli ryhdytty käyttämään lautamies Reko Partasen kappaa. Lautamiehet ehdottivat, että talonpojat jotka eivät halunneet maksaa kärjäkappoja viljana, voisivat maksaa ne rahana, esimerkiksi kuutena hopeaäyrinä. Kaikki syytökset osoitettiin veronkantokirjan perusteella aiheettomiksi. Lautamiehet kävivät tarkastamassa kapat, jotka havaittiin aivan oikean kokoisiksi. Vielä valitettiin sopimattomista kyydityksistä, hovin päivätöistä sekä profossin, luutnantin ja nimismiehen palkaksi kerättävästä viljasta. Kaikki nämä valitukset todettiin aiheettomiksi.

Vuokraaja sanoi, että pitäjässä oli lukuisia itsepäisiä miehiä, jotka eivät halunneet osallistua verotuksen arviointikokouksiin eivätkä tuoda verojaan hoviin. Heitä oli jatkuvasti kierreltävä kehotamassa ja hätyyttämässä velvollisuuksiensa täyttämiseen ja se tuli hyvin kalliiksi. Kierrellessään näillä asioilla pitkin pitäjää vuokraaja tarvitsi talonpoikien kyytejä. Kuitenkaan hän ei omasta mielestään vaatinut heiltä mitään ylimääräisiä kyydityksiä.

Viensuulaisen Pekka Puhakan hevonen oli vammautunut, kun hovin kirjuri oli ottanut sen kyyditykseen. Asiaa oli käsitelty jo edellisen vuoden kärjäillä, jolloin lautamiehet olivat arvioineet hevosen arvoksi 40 kuparitalaria. Puhakka ei halunnut ottaa rahaa kirjurilta, vaikka tämä olisi maksanut. Nimismies Erik Alholm sanoi tämän Puhakan olevan ”rivo sälli”, joka oli maaliskuussa 1686 muiden pitäjäläisten avustamana haitannut verojen keräystä.

Talonpojat valittivat hovin päivätöiden olevan sietämättömiä. Verrattaessa arrendaattorin vuokrasopimusta hovin päivätöiden rästiluetteloon havaittiin syytökset aiheettomiksi. Talonpojat olivatkin nyt sitä mieltä, että kysymyksessä täytyi olla kirjurin, siis Besolduksen tekemä virhe. Vuokraaja oli laatinut suomen kielellä talonpojilleen kirjeen, jossa vaadittiin kaikkia joilla oli hovin päivätöitä rästissä, tulemaan hoviin sadonkorjuuseen. Kauimpana asuvat saivat maksaa päivätyönsä rahana. Kirje oli tehty suomeksi koska monet sanoivat, etteivät piittäisi mitä kenraalikuvernööri julistuksissaan määräsi. He uskoivat sitä, mitä saarnastuolista julistettiin.

Matti Kotilainen väitti, että heitä piiskattiin hovin töissä. Käräjärahvaasta kukaan ei kuitenkaan sanonut, että häntä olisi lyöty. Matti Saastamoinen ilmoitti, ettei halunnut lähteä hovin töihin kun käskettiin. Nurmeslainen Pekka Kotilainen sanoi, ettei halunnut osallistua hovin töihin lainkaan. Vakuudeksi hän vetosi ”mus-tamieroon”, rahvaan kokouksen päätökseen. Kaikki käräjillä läsnä olleet yhtyivät tähän huutoon. Mieromies Matti Kotilainen sanoi talonpoikien tekevän kuten kuningas määrää.

Mielet alkoivat selvästi kiihtyä kärjäsalissa. Talonpojille luettiin kenraalikuvernöörin määräys päivätöistä. Pekka Kotilainen huusi jälleen etteivät he usko sitä. He halusivat yhä oikeutta kuninkaalta. Matti Kotilainen sanoi rahvaan vetoavan kuninkaaseen vielä toisen kerran päästäkseen hovileiristä ja päivätöistä. Mitä kuningas määräisi, niin he tahtoivat tehdä! Koko kärjärahvas huusi, että se oli heidän tahtonsa.

Mielten kuohun laannuttua otettiin käsiteltäväksi talonpoikien valituksessa vaadittu kiinteä verotus. Reduktion jälkeen Pielisjärvellä palattiin kiinteästä verosta arviointiin. Talonpojat valittivat tuolloin tehdyssä verojen jaossa olevan vikaa. Olisi laadittava uusi maakirja, johon merkittäisiin myös uudisasukkaat. Maakirjan avulla määrättäisiin uudelleen kiinteä vero. Tästä olisi etua niin heille kuin kruunulle. Vuonna 1667 määritelty kiinteä vero oli talonpojista kohtuullinen. He halusivat kopion pitäjän maakirjasta voidakseen seurata verotuksen toimeenpanon oikeellisuutta. Jo ilmeisen hiilestynyt Enberg sanoi, ettei näytä talonpojille mitään verotusasiakirjojaan.

Talonpojat eivät olleet syksyllä antaneet Enbergin arvioida omaisuuttaan, eivätkä arviomiehetskään olleet tohtineet matkustaa kyliin arviointiin. Tämän vuoksi käräjillä suoritettiin nyt verollepano lautamiesten, mieromiesten ja joidenkin kylälaisten paikallistuntemuksen mukaan niin laajalti kuin se oli mahdollista. Talonpojat olivat köyhtyneet niin, etteivät kyenneet maksamaan yhtä paljon veroja kuin aiemmin. Heille huomautettiin, etteivät he olleet yhtenäkkään vuokrauksen alaisena vuotena maksaneet niin paljoa, kuin heidän vaatimansa kiinteä verosumma oli.

Seuraavaksi talonpojat valittivat, että vuokraaja oli perustanut talonpoikien rakentamaan pieneen linnoitukseen eli puuskansiin krouvin. Skanssissa säilytettiin pitäjän aseita ja ampumatarvikkeita, joista luutnantti Erik Alholmin tuli huolehtia. Venäläiset kulkivat skanssin krouviin sisään ja ulos aivan vapaasti. Tuhopolon vaara oli suuri. Enberg vastasi tyyliä, että skanssi oli vuokrauksessa hänelle inventoitu ja hän vastasi sen turvallisuudesta.

Väitettiin, että jos talonpoika halusi perätä oikeuksiaan kuninkaalta, vuokraaja uhkasi rangaistuksella. Siksi kukaan ei uskaltanut vastustaa häntä. Enbergin väitettiin myös heittävän kupariplootut luotaan pensaaseen, jos hänelle tarjotaan niitä verorahoina. Vuokraaja sanoi, ettei hyljeksinyt kuparirahaakaan, mutta oli kerran vaatinut hopearahaa kuljetusongelmien vuoksi. On muistettava, että 10 talarin kupariplootu painoi noin 20 kiloa.¹¹⁶

Talonpojat halusivat valituksessaan kuninkaan kumoavan kenraalikuvernöörin päätöksen, etteivät he saaneet osallistua valtiopäiville. Jos heidän olisi vielä yhdeksän vuotta kestävä vuokraajan hallintoa, ei pitäjässä asuisi enää ketään verotettavia, kun kaikki olisivat muuttaneet muualle.

Viimeiseksi puitiin pitkään Enbergin ja Matti Kotilaisen välistä suukopua Kinahmonsaaressa. Päivä ehti jo iltaan ja tuomari päätti istunnon jatkaakseen sitä seuraavana päivänä. Oikeus pidatti mieromiehet Antti Hietasen, Matti Kotilaisen ja Matti Saastamoisen säilyttääkseen heitä yön yli skanssissa. Näin heidät saataisiin seuraavana päivänä heti kuultaviksi istuntoon. Väkeä oli kerääntynyt käräjätalon ympärille ja pihalle koko päivän ajan, kaikki kun eivät mahtuneet sisälle. Taloa piiritti noin sadan talonpojan joukko, joka epätietoisena siitä mitä sisällä tapahtui, kurkisteli ikkunoista tupaan.

Kaksi profossia toi Antti Hietasen välissään pihalle, mutta väkijoukko yritti seipäillä ja kepeillä uhaten vapauttaa vangitun. Profossit onnistuivat raahaamaan Hietasen takaisin sisään. Piiskurit yrittivät hätistellä väkijoukkoa ikkunoista kauemmalle. Väki alkoi huutaa pihalla kovaan ääneen: *"Yksi mieron tuuma, yksi mieron tuuma, me haluamme saada mieromiehet ulos"*. Lautamiehet lähetettiin hiljentämään talonpoikia, mutta nämä kiittivät luojaansa että pääsivät hengissä väkijoukon kynsistä takaisin sisään. Nämä sanoivat rahvaan haluavan mieromiehet vapaiksi takuita vastaan. Mieromiehet oli pidettävä yön yli käräjätuvassa. Talonpoikia kokoontui paikalle yhä lisää. Nyt aseina olivat tangot, kepit, pyssyt ja pertuskat. Sananviejät kulkivat yössä ja kutsuivat kylistä lisää väkeä käräjätuvalle. Viesti kulki: *"Nyt viedään [miero]miehet Käkisalmeen, nouskaa ylös miehet"*.

Talonpojat vartioivat käräjätaloa koko yön, kurkistelivat ikkunoista sisään ja repivät rikkinäisten lasien tilalla olleet paperit irti.

.....

116 Ks. Tingström 1984, s. 13.

Toiset seisoivat tuvan luona vuorollaan vartiossa, kun toinen ryhmä lepäsi läheisessä mäenrinteessä. Myös tielle asetettiin 25 miehen aseistettu vartio, ettei mieromiehiä vain saatasi sitä kautta kuljetettua pois. Talonpoikien uho nousi. He sanoivat, että kunhan sata miestä olisi heidän kanssaan, he vapauttaisivat vangit. Nyt lähtisi Pielisjärveltä 300 miehen lähetystö Tukholmaan.

Käräjätuvassa Simon Affleck, kruununvouti ja lainlukija sekä kaksi ratsumiestä aseistautuivat parhaansa mukaan. Talonpojat olisivat vapauttaneet vangit väkivalloin, mutta ikkunoista kurkistelllessaan he näkivät aseet, eivätkä uskaltaneet tunkeutua sisään. Sisällä käräjätuvassa olivat mieromiesten kanssa myös molemmat profossit, kirjuri Elias Torsberg, nimismies Johan Lång ja vuokraaja Christian Sahlo, sekä talonpojat Pauli Urpiainen, Pauli Silvennoinen, Abram Kuokkanen ja lautamiehet.

Yön jälkeen talonpojat saatiin rauhoitettua. Kun käräjärauha oli taas palautettu, päätettiin jatkaa asian käsittelyä vasta seuraavilla Lieksan käräjillä. Syytettyjen viemisestä Käkisalmeen tuomittavaksi ei uskallettu puhua.

Kuvernöörille Pielisjärven talvikäräjien dramaattisista tapahtumista kertoi kihlakunnantuomari Johan Ehrnrooth Käkisalmissa kevättalvella 1688. Kihlakunnantuomarin mukaan syntynyt levottomuus johtui siitä, että talonpojat huomasivat edusmiestensä menestyvän huonosti oikeudessa.¹¹⁷ Enberg kertoi lainlukija Daalmannille, että paikkakunnan rahvas oli jo kreivin aikaan vapauttanut vangitun mieromiehensä skanssista väkivalloin. Koska heille ei silloinkaan langetettu mitään rangaistusta, olivat he tämän vuoksi nyt niin tyhmänrohkeita.¹¹⁸ Väkivallan traditiolla oli siis merkitystä. Kuvernöörin käsitys oli selkeä. Levottomuus ja kapinointi oli pappien aikaansaamaa.

On vaikea arvailla, millä tavoin nämä tapahtumat vaikuttivat kivulloisen kirkkoherra Hallitiuksen terveydentilaan. Joka tapauksessa jo heinäkuussa ehdotti Viipurin konsistori Pielisjärven vapautuneeseen kirkkoherran virkaan Viipurin kapalaista Pehr Härkepaesta edesmenneen Hallitiuksen tilalle.¹¹⁹ Itse asiassa Härkepaeus oli saapunut hoitamaan virkaa jo kevätkesällä ja sai määräyksensä viran tilapäiseen hoitoon

.....
117 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 26.7.1688. Livonica II, vol. 188. mf.

118 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 91. gg 7.

119 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 18.7.1688. Livonica II, vol. 188. mf.

5.5.1688,¹²⁰ joten Hallitiuksen on täytynyt kuolla hyvin pian käräjätapahtumien jälkeen.

Pielisjärven talonpojat eivät jääneet toimettomiksi. Pian käräjien jälkeen lähetettiin mieromiehet rahvaan kokouksen päätöksellä uudelleen Tukholmaan. Tehtävänä oli anoa helpotusta hovin töihin, kärjäkappoihin ja veroon, joka oli talonpoikien mukaan kovin korkea.¹²¹ Matkaan lähtivät aivan toukokuun lopulla 1688 Matti Kotilainen, Antti Hietanen ja Pauli Urpiainen.¹²² Matkara hoiksi kirkkoherra Hallitiuus lupasi 100 kuparitalaria kirkon kassasta. Rahat laski mieromies Hietaselle kirkkoväärti Erkki Ikonen.¹²³

Myös kenraalikuvernööri tiesi mieromiesten liikkeistä. Heinäkuussa 1688 kuvernööri evästi kuningasta, että tämä siirtäisi pielisjärveläisten valitukset Turun hovioikeuden asessoreille, joita läänissä alinomaa odotettiin. Näin voitaisiin kaikki valitukset käsitellä yhdellä kertaa.¹²⁴ Kuningas oli antanut Turun hovioikeudelle jo edellisenä kesänä 29.7.1687 määräyksen asettaa tutkintakomission, joka tutkisi Käkisalmen läänistä ja Inkeristä tehdyt valitukset.¹²⁵ Vielä Pielisjärven kärjäkapinasta tietämätön kuningas joutui antamaan vitkuttelevalle hovioikeudelle toisen selväsanaisten määräyksen komission asettamisesta. Myös Inkerinmaalta oli toimitettu kuninkaalle runsaasti valituksia vuokraajista. Turun hovioikeuden tuli lähettää kaksi asessoria Inkeriin. Näiden tehtävänä ei ollut tutkia valitusten totuudenmukaisuutta ja niissä esitettyjä epäkohtia, vaan sitä olivatko valitukset perättömiä. Komission tuli rangaista asiattomien valitusten tekijöitä. Assessorien avustajiksi tuli valita neljä luotettavaa miestä kaupunkien pormestareista ja raatimiehistä.¹²⁶

.....
120 Pielisjärven kesä- ja syyskäräjät 17.–25.9.1689, s. 121. gg 8; Härkepaeuksen määräys kirkkoherran virkaan 5.5.1688. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 222.

121 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689, s. 67v–68. gg 8.

122 Pielisjärven talvikäräjät 9.–14.3.1691, s. 109v–110. gg 10.

123 Pielisjärven kesä- ja syyskäräjät 17.–25.9.1689, s. 121. gg 8.

124 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 26.7.1688. Livonica II, vol. 188. mf.

125 Kuningas Turun hovioikeudelle 29.7.1687. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 435–435v; Kuningas kenraalikuvernööri Göran Sperlingille 29.7.1687. Livonica II, vol. 209. RA; Kenraalikuvernööri Göran Sperling Turun hovioikeudelle 23.8.1687. Livonica II, vol. 209. RA.

126 Kuningas Turun hovioikeudelle 22.3.1688. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 161–162v; Kuningas kenraalikuvernööri Göran Sperlingille 22.3.1688. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 163–163v.

Pielisjärven mieromiehet Kotilainen ja Hietanen saivat odotella pääsyä kuninkaan luo koko kesän Tukholmassa.¹²⁷ Kuningas otti mieromiehet vastaan lokakuun 1688 lopulla ja lupasi kenraalikuvernöörinsä ohjeen mukaisesti, että Turun hovioikeudesta saapuisi läänisiin asessoreita tutkimaan valitukset. Kenraalikuvernöörille ja Turun hovioikeudelle kuningas kirjoitti, että Inkeriin määrätyn komission tuli tutkia myös pielisjärveläisten valitukset, mikäli sitä ei vielä ollut tehty.¹²⁸ Tutkinta oli kuitenkin pidetty jo lokakuun alussa 1.–4.10.1688.

Syksyllä 1688 Käkisalmen läänin talonpojat odottivat kiihkeästi hovioikeuden asessoreja. Pian tulisivat kruunun komissaarit, jonka jälkeen maksettaisiin käräjiin vain neljä kappaletta ja vähän humalaa. Muutoinkin asiat järjestyisivät. Talonpojat jättivät veroja maksumatta lievennysten toivossa.¹²⁹ Kotilainen ja Hietanen pitivät hovioikeuden tutkintakomissiota omana saavutuksenaan. Itse he eivät tietenkään päässeet osallistumaan tutkintaan, sillä samaan aikaan he odottelivat vielä Tukholmassa pääsyä kuninkaan puheille. He eivät tiedäneet, että kuningas oli määrännyt hovioikeuden tutkimaan asiaa jo vuotta aiemmin kenraalikuvernöörin ehdotuksesta. Heillä ei myöskään liene ollut aavistusta, että kuvernööri kuninkaalle antamine neuvoineen oli jälleen ollut heitä askeleen edellä.

4. ODOTETUT ASESSORIT

Kuninkaan asettama Turun hovioikeuden tutkintakomitea ei ollut mikään hallinnollinen kummajainen. Tutkintakomissioilla oli jo 1500-luvulta vakiintunut asema hallintojärjestelmässä.¹³⁰ Tarpeen tullen valtiovalta käytti tätä poikkeuksellista kanavaa ongelmien ratkaisemiseksi. Suomessa toimitettiin rahvaan tekemien va-

.....
127 Saloheimo ym. 1954, s. 275–276.

128 Kuninkaan päätös 27.10.1688. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 667–667v; Kuningas Turun hovioikeudelle 27.10.1688. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 669–670; Kuningas kenraalikuvernööri Göran Sperlingille 27.10.1688. Valtakunnan registratuura, VA jälj. s. 673–674.

129 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 68–68v. gg 8.

130 Ks esim. Priha 1967, s. 6–7.

litusten vuoksi laaja tarkastus vuonna 1616.¹³¹ Vasta valloitetussa Käkisalmen läänissä retkeili tutkintakomissio vuonna 1618 havaiten lukuisia vaikeita epäkohtia. Käkisalmen läänin talonpoikien verotuksesta tekemien valitusten vuoksi asetettu kenraalikuvernööri Carl Mörnerin johtama läänin omista virkamiehistä koostunut komissio ehdotti vuonna 1647 siirtymistä kiinteään taloittain määrättävään veroon. Seuraavana vuonna kamariviskaali Samuel Cröellin johtama tutkintakomissio leimasi raportissaan koko Käkisalmen läänin virkamiehistön roistoiksi ja oman edun tavoittelijoiksi.¹³²

Tarkastuksia toimeenpantiin 1500-luvulla erityisesti rahvaan tekemien valitusten vuoksi. Tällöin komissiot olivat keskusvallan ylimääräinen suora kommunikaatioväylä rahvaaseen ohi paikallisen eliitin. Kustaa II Aadolfin aikana tarkastukset muuttuivat enemmänkin valtion verotulojen varmistamiseen tähtääviksi tutkinnoiksi. Tarkastukset olivat yleisempiä ennen 1630-lukua kuin vuosisadan lopulla.¹³³

Ongelmiin pyrittiin saamaan ratkaisu 1600-luvun alussa hallinnollisilla uudistuksilla, joista tärkein oli valtiopäivien aseman määrittänyt vuoden 1617 valtiopäiväjärjestys. Valtiopäivillä myös talonpojat saivat äänensä kuuluviin. Samoin läänintason hallintoa kehitettiin 1630-luvulla. Maaherran tehtävät vakiinnutettiin 1635 maaherran ohjeilla, joissa hänelle asetettiin velvollisuus ottaa vastaan rahvaan valituksia. Ylimmäksi oikeusasteeksi perustettiin hovioikeudet.¹³⁴

Erytystä tehtävää varten asetettujen komissioiden tutkintojen tuli loppua, mutta toisin kävi, sillä 1600-lukua on kutsuttu jopa ”kuninkaallisten komissaarien ja komiteoiden vuosisadaksi”.¹³⁵ Komissioiden tarkastukset suurläänityksillä olivat niin yleisiä, että Mauno Jokipii pitää niitä hallintojärjestelmään kuuluneena laitoksena eikä minään tilapäistoimenpiteenä.¹³⁶ Reduktiopäätöksen jälkeen kuningas määräsi talonpoikien valitusten vuoksi tutkintakomission myös Eestiin.¹³⁷ Kun paikallinen ja läänitason byro-

131 Tarkastuksen pöytäkirjat on julkaistu sarjassa Suomen historian lähteitä nimellä ”Vuoden 1616 valitusluettelot” (1936), ks. myös John E. Roosin teokseen laatima hyvä johdanto komissiolaitoksen kehityksestä.

132 Nilsson 1990, s. 81 ja s. 95; Kuujo 1959, s. 75, s. 109 ja s. 184.

133 Nilsson 1990, s. 81–96.

134 Nilsson 1990, s. 81–96. Hallinnon kehityksestä ks. Tiihonen ja Tiihonen 1984, s. 34–93.

135 Villstrand 1992, s. 27–28.

136 Jokipii 1956, s. 94.

137 Soom 1954, s. 335, viite 72.

kraattinen hallintojärjestelmä ei kyennyt avaamaan solmuuntu-
neita ongelmia, olivat tutkintakomissiot yhä 1600-luvun lopulla
tärkeä kanava valtiiovallan ja rahvaan välillä. Niiden tehtävänä oli
paitsi ongelmien ratkaiseminen, myös yhteiskuntarauhan turvaa-
minen. Erityisen tarpeellisiksi ne tulivat rahvaan ja paikallisen
virkamiehiston välisten suhteiden tulehduttua ja lukkiuduttua.
Valtiovalta toimi tutkintakomissioiden avulla suoraan paikallis-
tasolla.¹³⁸

Kruununvouti Diderich Boismanin 7.9.1688 lähettämä kutsu ku-
ninkaan määräämän komission tarkastukseen saapui Impilahdel-
le syyskuun viidentenätoista. Kirjeessä kehoitettiin nimismiestä ja
lautamiehiä patistamaan vuokraajasta valittaneet Sortavalan pitä-
jän talonpojat Käkisalmissa 1.–4.10. pidettävään tutkintaan. Impi-
lahden nimismies Johan Stark näytti kirjettä Suistamon kappalai-
selle Erik Parcherille. Kappalainen otti nimismieheltä kirjeen ja
vei sen kirkkoherra Matthias Pardanukselle, joka kopioi kirjeen
sisällön.¹³⁹

Heti seuraavana päivänä kirkkoherra matkusti Suistamon Ruo-
kojärven kylään saarnamatkalle. Saarnan jälkeen hän kertoi talon-
pojille Käkisalmissa pidettävästä tarkastuksesta. Kirkkoherra ei
kehottanut valittamaan veronvuokraajista, mutta sanoi: ”*Eikö tä-
mäkin pitäjä saisi haakea oikeutta näinkuin muutkin pitäjät?*”. Hänen
mielestään talonpojat oli raunioitettu niin, ettei hänkään voinut
periä saataviaan. Kirkkoherran puheen innoittamana talonpojat
pitivät seuraavana sunnuntaina kirkkonmenojen jälkeen kokouk-
sen eli ”tuuman”, jossa he päättivät valituksen laatimisesta Käkisal-
meen tuleville tarkastajille.¹⁴⁰

Valituksen viejiksi – mieromiehiksi – Käkisalmeen talonpojat
valitsivat Pietari Mannikaisen ja Olli Turkulaisen. Samat miehet
olivat edellisenä vuonna pielisjärveläisten kanssa Käkisalmissa
pyrkineet valituksineen kenraalikuvernöörin puheille. Määrättyinä
aikana miehet lähtivät matkaan. Valituskirjeen laati talonpojille
käkisalmelaisen varakkaan kauppiaan Victor Gröönin palkollinen
jossakin Käkisalmen kaupungin suurista varastorakennuksista.

.....

138 Nilsson 1990, s. 99–101; kysymyksessä olivat siis eräänlaiset oikaisukäräjät,
joiden perinne olikin paljolti komissiolaitoksen kehittymisen taustalla, ks.
Vuoden 1616 valitusluettelot 1936, johdanto s. IV–XI; myös Jokipii 1956,
s. 85–86.

139 Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 15.–19.10.1688, s. 184, gg 7.

140 Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 15.–19.10.1688, s. 184–184v.
gg 7.

Suistamon vuokraaja Christian Sahlo oli juuri tuohon aikaan matkoilla Sortavalassa, joten hän ei tiennyt talonpoikiensa puuhista mitään. Kun hän saapui hovioikeuden komissaarien istuntoon Käkisalmeen, kuuli hän itsestään tehdystä valituksesta ensimmäisen kerran.¹⁴¹

Käkisalmissa toimeenpantua hovioikeuden tutkintaa edeltäneenä sunnuntaina Pauli Veijalainen, toinen Kurkijoen miero-miehistä, huusi kirkonmäellä julkisesti, että jokaisen talonpojan oli 40 markan sakon uhalla mentävä verosetelinsä kanssa tarkastukseen (comission). Melkein koko pitäjän väki totteli Veijalaisen komennusta.¹⁴²

Odotetut asessorit saapuivat Käkisalmeen syyskuun lopulla. Lokakuun ensimmäisinä päivinä pidetystä tutkinnasta on vain välillisiä tietoja sillä Turun hovioikeuden virka-arkisto ja samalla ilmeisesti tutkintaan liittyvät asiakirjat tuhoutuivat vuoden 1827 Turun palossa.¹⁴³ Käkisalmissa istuneen komission asessorit olivat samat, jotka pitivät Inkerinmaalta lähetettyjen valitusten johdosta tutkinnan Nevanlinnassa 15.–20.9.1688.¹⁴⁴ Pielisjärveltä ei tutkintaan saapunut yksikään vastarinnan johtajista. Matti Kotilainen ja Antti Hietanen olivat yhä valitusmatkalla Tukholmassa. Yksi niskureista, Pekka Kotilainen Nurmeksesta ei suostunut tutkintaan, koska kukaan muukaan ei lähtenyt. Vain neljä valitukseen yhtynyttä talonpoikaa ei uskaltanut jäädä saapumatta tutkintaan. Heidän valituksensa oli koskenut hovileirin alle jääneitä tiluksiaan. Lautamiehet Pekka Vartiainen ja Reko Partanen oli luottamustoimensa puolesta velvoitettu paikalle.¹⁴⁵

Käkisalmen tutkintaan tuotuja valituksia käsiteltiin pian myös Sortavalan käräjillä. Pöytäkirjoissa on säilynyt tiedot muutamien valitusten sisällöstä ja samalla asioista, joita Käkisalmissa puitiin. On todennäköistä, että vuokraajat puolustautuivat samoin argumentein sekä Käkisalmen tutkinnassa että pitäjänsä käräjillä.

Suistamon talonpoikien valitusta käsiteltiin käräjillä jo samana syksynä, vain pari viikkoa Käkisalmen tutkinnan jälkeen. Suistamolaisten valitus kohdistui ensin rajatarkastaja Magnus Arnanderiin. Hän oli vuokraajana asettanut talonpojille uusia rasituksia ja erityisesti lisää päivätöitä. Vuodesta 1687 vuokraajaksi tullut Ar-

141 Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 15.–19.10.1688. s. 184v. gg 7.

142 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan syyskäräjät 12.–17.11.1688. s. 239v. gg 7.

143 Oja 1956, s. 98–113.

144 Baltiska komissionen. Livonica II, vol. 504. RA.

145 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 74. gg 8.

nanderin vävy Christian Sahlo oli vaatinut tavallista suurempia heinäkuormia ja puusylyksiä sekä päivätyötä vielä enemmän kuin appensa. Ennen kaikkea Sahlo ei antanut enää maksaa näitä suorituksia rahana. Sahlon sanottiin kohdelleen talonpoikia julmasti. Kenraalikuvernöörin puheille pyrkineen Mannikaisen hän oli piiskauttanut ja pakottanut kujanjuoksuun. Lisäksi Sahlo oli ulosottanut talonpoikien elikoita ja myynyt ainakin 83 lehmistä aunuksilaiselle kauppiaille.¹⁴⁶

Arnanderiin kohdistetut syytökset todettiin käräjillä perättömiksi. Rajatarkastajan vaatimat päivätyöt olivat vuokrasopimuksen ja maan tavan mukaisia. Valituksessa mainitut kaksi ylimääräistä päivätyötä, joita ei pystytty todistamaan, talonpojat selittivät kirjurin liioitteluksi. Sen sijaan Christian Sahlo joutui myöntämään, että oli mahdollista, että jotkut olivat joutuneet tekemään ylimääräistä. Hän oli raivauttanut muutamien autioiden peltoja eikä itse aina ehtinyt valvoa työskentelyä. Tällöin oli mahdollista, että pristaavi vaati joiltakin liikaa. Jos tilien tarkastuksessa jotakin tällaista ilmenisi, olisi hän valmis korvaamaan asianomaiselle aiheutuneen vahingon.¹⁴⁷

Sen sijaan kaikki muut suoritukset oli vaadittu Sahlon ja tilikirjojen mukaan asiallisesti. Tähän talonpoikien oli tyytyminen. Mannikaisen kujanjuoksun Sahlo sanoi johtuneen tämän maksamattomista savurahoista, veroista ja ratsumiehen elatuksen lainminlyönnistä sekä siitä sakkorangaistuksesta johon hänet keväällä langetettiin. Mannikaisen keväällä saamassa tuomioissa ei tosin sanallakaan mainita kujanjuoksua.¹⁴⁸ Aunuksilaiselle kauppiaille myydyistä lehmistä Sahlo sanoi 41:n olleen pantattu hänelle jo edellisvuoden maksamattomista rästeistä. Kun rahoja ei kuulunut tänäkään vuonna, oli vuokraajan pakko myydä karja. Sahlo sanoi talonpoikien itsekin myyneen karjaansa samalle kauppiaille, joten liiketoimissa ei ollut mitään ihmeellistä. Tätä talonpojatkaan eivät voineet kiistää.¹⁴⁹

Pielisjärven talonpoikien Käkisalmeen tuotu valitus oli sama, jonka he olivat jo jättäneet kuninkaalle. Tämän kirjelmän väitteitä käsiteltiin jo maaliskuun 1688 kapinakäräjillä. Keskeisinä olivat

.....
146 Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 15.–19.10.1688. s. 185–188. gg 7.

147 Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 15.–19.10.1688. s. 185–186. gg 7.

148 Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 15.–19.10.1688. s. 186v. gg 7; Mannikaisen tuomio: Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 27.–30.3.1688. s. 152. gg 7.

149 Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 15.–19.10.1688. s. 186v–187. gg 7.

syytökset hovileirin alle joutuneiden tilojen omistajien kohtelemisesta kaltoin ja vaatimukset kiinteästä verosta. Mutta tutkinnan jälkipyykkiä pestiin Pielisjärvellä myös maaliskuussa 1689. Ilmeisesti kyydityksiä koskevan valituskohdan käsittely ei ollut mennyt Käkisalmen tutkinnassa aivan vuokraajan mielen mukaisesti. Aina-kin hän talvikäräjillä 1689 pyysi lautamiehiä selvittämään, kuinka rahvas haluaa kyyditykset järjestettäväksi.¹⁵⁰

Lautamiehet kertoivat, että syksyllä arviointiaikaan oli kyyditysten järjestämisestä puhuttu kaikkialla kylissä. Suurin osa talonpojista halusi, että kukin kyydittäisi kymmenen virstaa. Koska tämä matka ei ollut laajassa pitäjässä pitkä, olisi niiden, jotka kyydittivät vähemmän maksettava korvausta niille, jotka kyydittivät enemmän. Tämä oli ollut tapana tähänkin saakka, mutta mitään kiinteää matkaa ei ollut määrättyä. Pitäjän ulkopuolelle tapahtuva kyyditys tulisi maksaa kuten tähänkin saakka rahana, ns. rossruplina.¹⁵¹

Ainoastaan talonpojat eivät valittaneet Pielisjärven vuokraajasta Salomon Enbergistä. Entiset Brahean kaupungin porvarit Tuomas Hulkkonen ja Lauri Biörn laativat valituskirjelmän, joka toimitettiin helmikuussa 1687 sekä kenraalikuvernöörille että kuninkaalle. Myös Sortavalan porvari Heikki Hyvönen oli mukana valituksen suunnittelussa.¹⁵² Porvarit valittivat, että Enberg kantoi heiltä veroa vuonna 1686, vaikka heillä kauppiaina ei ollut maanviljelystä. Heidän omaisuuttaan takavarikoitiin ja vuokraaja vaati heiltä 100 kuparitalaria porvariutensa todistamisesta ja matkpassista.¹⁵³

Enbergin mukaan oli yleinen tapa, että kauppiaat asetettiin verolle siellä missä he asuivat.¹⁵⁴ Omaisuuden takavarikoinnin hän kielsi kokonaan. Vuokraajan kirjuri Simon Affleck oli tosin kesällä 1686 takavarikoinut Lieksan hovin rannassa Hulkkosen ja Antti Rautiaisen veneestä Hulkkoselle kuuluneen tupakkatynnyrin. Miehet olivat palaamassa Nevanlinnasta kirkkoviinin ostomatkalta ja sieltä oli porvarin ammattia harjoittava Hulkkonen ostanut tynnyrin tupakkaa. Hulkkonen väitti tupakan pilaantuneen takavarikon aikana, mutta kuitenkin hän myi siitä myöhemmin vouti Affleckille parin leiviskän verran. Kun Hulkkonen ei voinut osoit-

150 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 75. gg 8.

151 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 75–75v. gg 8.

152 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 27.–30.3.1688. s. 141–142. gg 7.

153 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 71v–73v. gg 8.

154 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 72. gg 8.

taa, että hänelle olisi aiheutunut vahinkoa, raukesi syyte.¹⁵⁵ Rahojen vaatimisen Enberg kielsi. Hän sanoi keskustelleensa kruunun edustajan ja joidenkin lautamiesten kanssa, että kun nämä kaksi porvaria harjoitettuaan elinkeinoaan pitkään olivat nyt muuttamassa pois paikkakunnalta, ei olisi liikaa, jos he maksaisivat kumpikin 50 kuparitalaria kirkon kassaan.¹⁵⁶ Kihlakunnankäräjät eivät kuitenkaan voineet tehdä päätöstä näissä asioissa, koska kuningas oli alistanut ne Turun hovioikeudelle. Pitäjissä jäätiin odottamaan Turun assessorien päätöksiä.

Hovioikeuden tarkastuslautakunnan istunto oli pettymys talonpojille. Oli käynyt selväksi, ettei siltä taholta ollut apua odotettavissa. Viikko tarkastuksen jälkeen Kurkijoen lautamiehet Lauri Eskonpoika ja Matti Torikka menivät noutamaan niskuroivaa Pauli Veijalaista kattamaan hovin riittä. Veijalainen vastasi heille: *"Minä en tule työhön enkä mihinkään lakiin ja oikeuteen ennenkuin Jumala antaa uuden komission"*. Marraskuun alussa samat lautamiehet noutivat Veijalaista hovin päivätöihin. Veijalainen sanoi heille: *"Minä olen työn tehnyt, enkä tee enempiä ennenkuin komissio lähtee"*.¹⁵⁷

.....
155 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 72v–73. gg 8.

156 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 73v. gg 8.

157 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan syyskäräjät 12.–17.11.1688. s. 239–239v. gg 7.

VI Yllyttäjät ja yhteistyö- miehet

224

Talonpojat pyrkivät valituksillaan ohittamaan paikallisen päätöksentekokoneiston. He eivät kokeneet vaikutusmahdollisuuksiaan paikallistasolla riittäviksi. Millainen talonpoikien asema oli paikallishallinnossa? Olivatko he alistettuja alamaisia vai paikallishallintoa etujensa ajamiseksi käyttämään kykeneviä ”Ruotsin vapaita talonpoikia”? Olivatko veronvuokraajat riistäneet talonpojilta heidän legaalit ja oikeutetut vaikutusmahdollisuutensa? Mitä tarkoitti Matti Kotilainen huutaessaan vuokraaja Enbergille lokakuussa 1688: ”*Jo on Saatana Pielisjärvestä miehet ottanut, kun annettiin yhdelle miehelle valta, jo otti Perkele vaivaiselta mierolta mielen ...*”?¹ Oliko valta aiemmin ollut useammalla miehellä, vai tuliko sen olla jopa rahvaalla?

Talonpoikainen itsehallinto on perinteisesti hahmotettu lähinnä kärjäinstituution kautta. Kärjäthän käsittelivät rikosasioiden lisäksi monia hallinnollisia kysymyksiä. Lautamiehet edustivat talonpoikia kärjillä. Heidän tehtävänään oli turvata rahvaan edut sekä näkemysten ja oikeustajun ottaminen huomioon paikallishallinnossa. Mutta talonpojilla oli myös muita vaikutuskanavia. Yksi tärkeimmistä oli tapa valita yleisissä rahvaankokouksissa talonpojille edusmiehet, joita Käkisalmen läänissä kutsuttiin mieromiehiksi. Virallisen hallinto-organisaation ulkopuolisina he veivät rahvaan asioita eteenpäin valtiokoneiston eri portaissa. Mikä oli näiden kahden paikallisen edustuskäytännön suhde toisiinsa?

Kysymyksiin vastaaminen edellyttää näiden instituutioiden lähempää tarkastelua. Lautamiesten ja mieromiesten henkilöiden kautta voidaan tarkastella, vastasivatko nämä edustuksellisuuden muodot talonpoikien muuttuvia ja erilaisia tarpeita. Jos näin oli, on löydettävä eri toimintalinjoja ajaneet intressiryhmät. Tällöin

.....
1 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 84. gg 7.

on etsittävä mahdollista taloudellista, sosiaalista ja kenties ”poliittista” ryhmittymistä talonpoikaiskerrostuman sisältä.

Talonpojat eivät olleet yhteisössään yksin vastatusten maallisen esivallan kanssa. Reduktion jälkeisten tapahtumien yhteydessä kävi ilmeiseksi papiston merkitys talonpoikaisen valitustoiminnan syntyyn Käkisalmen läänissä. Mitkä olivat paikallisten kirkonmiesten intressit tapahtumissa? Perustuiko pappien toimiminen talonpoikien edunvalvojina kristilliseen opetukseen hädänalaisten auttamisesta, kuten Kurkijoen kirkkoherra Peer Petrinus väitti², vai oliko heillä kenties muita – vuokraajille vastakkaisia – etuja valvottavanaan? Myös kaupunkien porvaristo toimi mieronkien kulkijoiden rahoittajana. Oliko porvarien toiminta talonpoikaisten valittajien lainanantajina pelkästään liiketoimi, vai oliko heillä kenties muitakin yhteyksiä tapahtumiin ja talonpoikiin?

225

1. LAUTAMIEHET – VUOKRAAJAN KÄSIKASSARAT?

Talonpoikien tärkein edustuksellinen instituutio kruunun organisoimassa paikallishallinnossa olivat kihlakunnankäräjien lautamiehet. Tavallisesti lautamiehiä valittiin kärjäkunnassa 12. Kuitenkin 1600-luvun puolivälin tienoilta lautakunta saattoi tehdä päätöksiä myös vajaan lukuisena. Lautamiesten tehtävät olivat moninaiset. He toimittivat käräjiin manatuille haasteet ja tarkastivat käräjien määrääminä yhdessä vuokraajan tai kruununvoudin kanssa kylien välisissä riidoissa yhteismaiden tai kaskinautintojen rajat. Verorästien ulosmittaukset he toimeenpanivat yhdessä nimismiehen tai hovin voudin kanssa. Käkisalmen läänissä lautamiehet toimivat myös usein verotuksen arviomiehinä. Arviomiehet eivät kuitenkaan aina olleet lautamiehiä. Vaivan palkaksi he saivat verovapauden vuokraajalle kuuluvista veroista.³

Lautamiehillä oli siis lukuisia hallinnollisia velvoitteita. Lautamiesten asemasta käräjillä vallitsee kaksi toisilleen vastakkaista

.....
2 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 196. gg 4.

3 Saloheimo ym. 1954, s. 260; Blomstedt 1960, s. 166.

käsitystä. Toisaalta lautamiehiä on pidetty käräjien kulkuun ja päätöksiin voimakkaasti osallistuneina vaikuttajajaksilöinä. Tällöin kihlakunnantuomari tai lainlukija on nähty lähes lautamiesten puhutorvena muotoiltaessa päätöksiä paikallisissa kysymyksissä. Toisen käsityksen mukaan lautamiesten asema oli heikko ja heillä oli vain formaalinen tehtävä oikeuden päätösten justifioimisessa rahvaalle.⁴

Yleensä esitetään, että lautamiesten asema heikkeni 1600-luvun kuluessa. Lautamiehet pitivät 1600-luvun alussa pääsääntöisesti yhtä tuomarin kanssa. Svean hovioikeuden perustamisen vuonna 1614 myötä tulivat käräjille ammattijuristit. Tällöin alkoivat erimielisyydet.⁵ On katsottu, että 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa yleistyi vastoin maanlakia käytäntö, jossa lautamiehet ratkaisivat myös oikeuskysymyksiä. Lautamiehet olisivat käyttäneet tuomiovaltaa yhdessä tuomarin tai lainlukijan kanssa.⁶

Vuodesta 1653 tuomarinvirat annettiin hovioikeuden asessori-tuomareille, jotka itse hoitivat osan käräjistä. Oikeudenhoidon kannalta ongelmia aiheuttanut lainlukijoiden käyttö sijaisina väheni. Tämän on katsottu vahvistaneen tuomarin asemaa käräjillä lautakuntaan nähden.⁷ Vuoden 1672 jälkeen tulivat kihlakunnantuomarit pöytäkirjanpitäjäksi ja lainlukijat syrjäytyivät. Ruotsista kerätyn aineiston perusteella on esitetty, että tämän jälkeen käräjäpäätöksen tekijäksi merkittiin aina ”oikeus”, eikä kuten ennen ”minä ja lautamiehet” tai ”lautamiehet”.⁸

Lautamiesten aseman heikkeneminen käräjillä oli seurausta myös tuomarinvirkojen reduktion yhteydessä vuonna 1680 toteutetulla periaatteella, jonka mukaan kihlakunnantuomarin tuli asua tuomiokunnassaan. Tämän jälkeen tuomarit istuivat itse käräjät ja saivat vuosien mittaan täten myös sitä paikallistuntemusta, joka oli tähän saakka levännyt lautamiesten varassa. Toisaalta koko teoria lautamiesten aseman aaltoliikemäisistä muutoksista on asetettu myös kyseenalaiseksi. Paikallisesta aineistosta on aina löydettävissä esimerkkejä esitettyjen yleistysten kumoamiseksi.⁹

.....

4 Blomstedt 1958, s. 346–347, viite 3; Taussi-Sjöberg 1990, s. 162–170; Söderberg 1992, s. 10–12.

5 Taussi-Sjöberg 1990, s. 173–174.

6 Söderberg 1992, s. 9. Toisaalta tällaiset tulokset on asetettu myös kyseenalaiseksi, ks. Blomstedt 1960, s. 180.

7 Blomstedt 1958, s. 345–348.

8 Taussi-Sjöberg 1990, s. 173–174.

9 Blomstedt 1960, s. 164 ja s. 180–181.

Marja Taussi-Sjöbergin mukaan lautamiehet tai tuomari eivät olleet merkittävimmässä asemassa käräjillä. Kruununvoudilla oli suuri vaikutusvalta asioiden käsittelyyn. Hän luetutti tarpeellisiksi katsomansa määräykset käräjillä ja joskus kruununvouti jopa johti käräjien kulkua selvittäessään ja kysellessään kärjärahvaalta kaikesta sen mikä oli kruunun intressissä.¹⁰ Käkisalmen läänissä kruununvouti joutui usein asettamaan käräjille tilalleen sijaisen. Joskus sijaisena toimi henkikirjuri, mutta useimmiten toimeen asetettiin kunkin pitäjän vuokraaja. Veijo Saloheimo arvelee tämän saattaneen heikentää veroistaan vuokraajan kanssa kahnauksissa olleiden talonpoikien oikeusturva.¹¹

Oma asemansa oli myös kärjärahvaalla, joka saattoi voimakkaastikin reagoida tehtyihin päätöksiin tai käsiteltäviin asioihin. Näinhän tapahtui esimerkiksi Pielisjärven talvikäräjillä vuonna 1688. Onkin varsin tavallista, että kärjäpöytäkirja kertoo kärjärahvaan melunneen ja huutaneen riitaisia asioita käsiteltäessä niin, ettei oikeuden istunnosta ollut tulla mitään. Pentti Renvall on nähnyt tämän osoituksena ”kehittymättömyydestä”. Toisaalta sekaannuksen aiheuttaminen kärjäsalissa on tulkittu myös rahvaan tietoiseksi epämieluisan käänteen saaneen oikeuskäsittelyn häirinnäksi.¹² Kärjärahvaalla oli vielä 1600-luvun alussa jonkin asteista kollektiivista valtaa. Kruunun oli kysyttävä joskus toimilleen kärjärahvaalta suostumus. Käytäntö hävisi nopeasti hallintokoneiston kehittyessä kun osa sen tehtävistä siirrettiin pois käräjien piiristä.¹³

Mikä oli lautamiesten asema Käkisalmen pohjoisen läänin käräjillä 1600-luvun lopulla? Olivatko he talonpoikien todellisia edustajia vai kruunun virkamiesten nöyriä käskyläisiä? Vaihdettiinko talonpojille epämieluisat lautamiehet? Kärjärahvaan piti ainakin periaatteessa olla vaikuttamassa lautamiesten valintaan. Veijo Saloheimo viittaa kihlakunnantuomarin voimakkaaseen osuuteen 1600-luvun lopun lautamiesten valinnassa.¹⁴ Vuonna 1687 nimesivät pitäjien hopmannit ja vuokraajat uudet lautamiesehdokkaat laamanninkäräjille.¹⁵ Talonpojilla ei ollut ainakaan tässä vaalissa

10 Taussi-Sjöberg 1990, s. 180.

11 Saloheimo 1976, s. 307.

12 Renvall 1949a, s. 35–43; häirinnästä vaikutuskeinona ks. Oksanen 1981, s. 114–115 ja s. 119.

13 Söderberg 1992, s. 19–20; Villstrand 1992, s. 15–16.

14 Saloheimo 1976, s. 307 ja s. 310.

15 Käkisalmen läänin laamanninkäräjät 23.2.1687. s. 61. ä 3.

mitään sananvaltaa. Mikäli kihlakunnankäräjillä noudatettiin samaa käytäntöä, eivät talonpojat saaneet valita edustajaansa paikallis-hallinnon tärkeimmälle areenalle.

Lautamiesten asema Käkisalmen läänin käräjillä tulee esiin lähinnä ankariin seuraamuksiin johtaneita rikosasioita kuten tappoja ja lapsenmurhia käsiteltäessä. Tällöin useassa tapauksessa lautamiehet sanelivat tuomion ja myös sen maanlain mukaiset perusteet pöytäkirjaan. Etenkin hallinnollisissa asioissa heidän asemansa näyttää olleen vaatimattomampi. Verotuksesta käydyissä kiistoissa he toimivat paikallistuntemuksensa nojalla lähinnä asian-tuntijoina, lähes aina myötäillen kruunun edustajien näkemyksiä.

Lautamiesten merkitystä saattaa aavistella Pyhäjärven talonpoikien ja aatelisen Robert Klöfwerskiöldin riita-asiassa. Vaikka asianosaiset sopivat lopulta riitansa, käräjäpöytäkirjaan kirjattiin nimenomaan lautamiesten kantana, ettei kartanon isännän rikoksia saattanut jättää alistamatta hovioikeudelle, jolle Klöfwerskiöldin tuomitseminen aatelisprivilegioiden perusteella kuului. Lautamiesten mukaan kysymyksessä oli selvästi rauhanvalan rikkominen, josta oli maanlain mukaan langetettava ankara rangaistus.¹⁶

Käkisalmen pohjoisen läänin lautamiesten määrä muuttuu merkittävästi ajanjaksolla reduktiosta isonvihan alkuun. Ennen läänitysten peruuttamista toimi lautamiehiä vuosittain noin kymmenen kutakin pitäjää kohden. Tuolloin kirkkopitäjät ja läänitykset, jotka pohjoisessa läänissä usein lankesivat yhteen, muodostivat omat kärjäkuntansa. Kussakin kärjäkunnassa valittiin 12 lautamiestä. Kaikki eivät tosin olleet aina yhtä aikaa läsnä käräjillä. Näin tapahtui myös nälkäkapinan keskeisellä näyttämöllä Pielisjärvellä vuonna 1682 ja Liperissä vuosina 1681–1682.¹⁷

Reduktion jälkeen Käkisalmen läänissä yhdistettiin useamman pitäjän alueet yhdeksi kärjäkunnaksi. Muodostui seitsemän kärjäkuntaa: Pielisjärven ja Liperin kärjäkunta, Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven kärjäkunta, Kiteen ja Tohmajärven kärjäkunta, Salmin, Suistamon ja Sortavalan kärjäkunta, Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran (Nyyporin alueet) kärjäkunta sekä Kurkijoen, Tiurulan ja Räisälän kärjäkunta. Eteläisessä läänissä Sakkola, Pyhäjärvi ja Rautu muodostivat oman kärjäkuntansa.¹⁸

.....
16 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 15.–22.3.1687. s. 128v–130. gg 6.

17 Ks. tuomiokirjanide gg 2. VA.

18 Ks. tuomiokirjaniteet gg 4–18.

Yhdistäessään useita kirkkopitäjiä kärjäkuntaan uudistus vähensi lautamiesten määrän kustakin pitäjästä puoleen, jopa pienemmäksi. Vuosina 1685-1695 lautamiehiä oli keskimäärin viisi kustakin pitäjästä, usein kuitenkin kuusi, jolloin koko kärjäkunnassa oli 12 lautamiestä. Kuitenkin esimerkiksi Sortavalan ja Suistamon kanssa samaan kärjäkuntaan kuuluneesta Salmin rajapitäjästä oli vuosina 1685-1698 vain kaksi lautamiestä talonpoikien edustajina kärjäjillä.

Pielisjärven ja Liperin kärjäjillä oli kuusi lautamiestä kummastakin pitäjästä. Pitkien matkojen vuoksi kärjjiä ei kuitenkaan haluttu pitää yhteisesti, jolloin etenkin talvikärjät pidettiin usein erikseen. Vuodesta 1691 alettiinkin Pielisjärvellä ja Liperissä pitää säännöllisesti kummassakin omat kärjäjänsä, kärjäpaikkana pitäjän hovi.¹⁹ Koska pitäjät kuuluivat kuitenkin samaan kärjäkuntaan, ei lautamiesten lukumäärää täydennetty kuin erityistapauksissa, rikoksissa joista voitiin langettaa kuolemantuomio.²⁰ Kuusi lautamiestä sai muutoin riittää omilla kärjäjillä. Näin talonpoikien edustus putosi puoleen.

Samat henkilöt toimivat lautamiehinä useissa tapauksissa pitkiä aikoja. Veijo Saloheimo luettelee Pohjois-Karjalan alueelta 1600-luvun lopulta useita yli 30 vuotta lautamiehenä toimineita talonpoikia. Pielisjärvellä vaihtui vuosina 1682-1697 vain yksi lautamies. Vuonna 1688 lieksalainen Hovatta Saavanpoika sai luopua lautamiehyydestään riitaannuttuaan vuokraaja Enbergin kanssa. Hovatta oli yksi niistä talollisista, joiden tilat jäivät vuokraajan perustaman hovin alle. Hänen tilalleen ei otettu uutta lautamiestä, sillä jo vuonna 1687 kesken hovin maista käytyjen riitojen ja kenties Hovatan lähtöä ennakoiden oli lautamieheksi otettu juukalainen Antti Rytkönen.²¹

Lautamiehet edustivat varsin tasaisesti Pielisjärven pitäjän eri osia. Vuosina 1682-1697 oli pitäjän pohjoisosista neljä lautamiestä ja kolme lautamiestä pitäjän eteläisemmistä osista. Kapinan jälkeen, kun lautamiesten lukumäärä lisääntyi, oli vuonna 1698 kuusi lautamiestä pohjoisesta ja kuusi etelästä.

Myöskin Liperissä oli liike lautamiesten keskuudessa vähäistä. Vuosien 1685-1698 välillä pitäjän kärjille otettiin vain kolme uutta lautamiestä. Vuonna 1685 lautamieheksi nimitetty Erkki Vänskä

.....
19 Saloheimo 1976, s. 307.

20 Ks. esim. Pielisjärven talvikärjät 9.-14.3.1690. s. 109v. gg 9.

21 Antti Rytkösen valinta lautamieheksi Pielisjärven talvikärjät 10.-12.2.1687. s. 16. gg 6; Hovatta Saavanpoikaa ei mainita lautamiehenä tämän jälkeen.

istui käräjiä vain tuon vuoden, kuolleen Matti Haapalaisen tilalle otettiin vuonna 1693 Petteri Vänskä ja vanhuudenheikon Lauri Hirvosen tilalle tuli vuonna 1694 Jaakko Simanainen. Liperin lautamiesten vähäiseen vaihtuvuuteen vuosisadan lopulla saattaa vaikuttaa se, että vuosina 1663–1683 vaihtui koko lautamiehistö.

Lautamiehet eivät yleensä eronneet toimestaan kuin kuoleman tai vanhuudenheikkouden kautta. Koko Käkisalmen pohjoisessa läänissä on tästä vain pari poikkeusta. Hovatta Saavanpojan tapauksen lisäksi Tiurulan pitäjän pitkäaikainen lautamies Simo Iiliäinen erotettiin lautamiehen luottamustoimesta. Iiliäinen osallistui valitukseen vuokraaja Christer Hindrich Bockia vastaan ja hänelle annettiin tästä juonittelusta sakkorangaistus.²²

Lautamiesten valintaan vaikutti voimakkaasti traditio. Hyvin useissa tapauksissa edesmenneen lautamiehen tilalle nimitettiin hänen poikansa tai veljensä. Kytkeytykö lautamiehyys sukuun vai tilaan, on vaikea sanoa. Joka tapauksessa läänissä on nähtävissä lautamiessukuja. Veijo Saloheimo esittää tästä ilmiöstä Pohjois-Karjalan alueelta useita esimerkkejä. Saloheimo on kartoittanut myös lautamiesten sosiaalista asemaa talonpoikaisessa yhteisössä. Hänen mukaansa lautamiehet kuuluivat yleensä kylänsä varakkaimpiin talollisiin. Silti likikään aina he eivät olleet yhteisönsä kaikkein varakkaimpia, mutta vakaa talonpito näyttää olleen lautamieheksi ryhtyvän selvä tunnusmerkki.²³

Lautamiesinstituutio näyttää Käkisalmen läänissä veronvuokrausajana hyvin staattiselta. Uusia lautamiehiä otettiin vähän, nekin vähät usein entisen lautamiehen suvusta. Minään talonpoikien erilaisten ja muuttuvien intressien eteenpäin viemisen väylänä ei lautamiesjärjestelmää voi pitää. Ennemminkin instituutio kokonaisuudessaan näyttäytyy esivallan apuna toimivana valvontaja toimeenpanokoneistona. Sitä, millä tavoin käräjäkuntauudistuksen jälkeen tehdyt supistukset lautamiehistössä tehtiin, emme tiedä. Joka tapauksessa vuokrausajana käräjillä vaikuttaneet lautamiehet valikoituivat reduktiota edeltäneestä suuresta joukosta juuri samaan aikaan, kuin veronvuokraajat asettuivat hoveihin.

Reduktion jälkeisinä vuosina talonpoikien vastarintaan otti osaa vain kaksi lautamiestä, Hovatta Saavanpoika ja Simo Iiliäinen. Kumpikin heistä joutui väistymään lautamiehen paikalta. Myös

.....

22 Simo Iiliäisen erottaminen lautamiehen toimesta ks. ylimääräiset käräjät Asilan hovissa 27.2.1688. s. 173. gg 7.

23 Saloheimo 1976, s. 308–310.

Jaakkimanvaaran Martti Sinkkonen oli lautamies, mutta vastarintaan ryhtyi hänen poikansa Antti Sinkkonen. Myöskään Martti Sinkkosta ei tavata lautamiehenä enää kiistan puhjettua hovin isännän kanssa. Väistyminen lautamiehen paikalta saattoi johtua myös korkeasta iästä tai Martin kuolemasta. Vakavatkaan rikokset ja niistä annetut tuomiot eivät yleensä johtaneet lautamiehen erottamiseen. Vain väärä todistus, lahjusten otto ja rajamerkkien luvaton siirto veivät luoton lautamieheltä.²⁴ Käräjillä perättömäksi osoitettuun valitukseen yhtyminen rinnastettiin siten Simo Iiliäisen tapauksessa väärän todistuksen antamiseen.

Käkisalmen pohjoisessa läänissä oli vuonna 1696 lautamiehiä 62, joista vain neljä sekaantui nälkävuosina nousseeseen talonpoikien vastarintaan. Kapinan synnyssä keskeinen Suistamon lautamies Heikki Yletyinen sanoi itse olleensa muiden talonpoikien johdattelema. Yletyinen ei nähnyt toimissaan mitään laitonta.²⁵ Kiteen Matkaselän vauras kauppiastalonpoika ja lautamies Pekka Kurki joutui käräjillä vastaamaan vuokraaja Simon Hoppenstängille siitä, että oli kiihottanut muita talonpoikia kesällä 1696 tottelemattomuuteen verojen ja päivätöiden suorittamisessa.²⁶ Hovien ryöstössä touhusi mukana Pielisjärvellä Ylikylän lautamies Matti Tolvanen.²⁷

Liperin pitkäaikainen lautamies Pekka Vartiainen sekaantui Lamminniemen hovin omaisuuteen vasta pari päivää varsinaisen ryöstön jälkeen. Hän asui aivan hovin lähellä. Hovin tallin ja aittojen ovet olivat auki ja yksi jos toinenkin kävi siellä täyttämässä viljasäkkinsä. Kiusaus kävi Vartiaiselle ylivoimaiseksi, elettiin hän pahaa katovuotta. Hän ajoi hovin pelloilla olleista aumoista riieheensä rukiita ja ohria. Lisäksi hän haki hovin tallista lihotushärän. Härän hän pian teurasti ja jakeli lihoja auliisti talonpojille, jotka kävivät hovissa etsimässä olisiko siellä vielä jotain vietävää. Hän antoi myös käyttää ruumenhuonettaan ryöstetyn viljan varastona, mutta talonpoikien nousuun ja toimeenpantuun hovin hävitykseen hän ei osallistunut.²⁸

Jokaisessa kapinaan nousseessa pitäjässä oli siten oma ”Efial-

24 Käräjäkaaren kohta 3. KrML 1978, s. 108; vrt. Ylikangas 1988, s.140–145; Nenonen 1992, s. 217–218.

25 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. erit. s. 141–141v. gg 16.

26 Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 27.–31.10.1696. s. 85. gg 15.

27 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 43v. gg 16.

28 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 153v–154. gg 16.

teensa”, lautamies joka ryhtyi yhteistoimintaan esivallan vastustajien kanssa. Yletystä lukuunottamatta heidän asemansa ei kuitenkaan ollut tapahtumien kannalta merkittävä. Yleisesti lautamies-ten toimintaa luonnehtii vankka lojaalius esivaltaa kohtaan.

Lautamiesten suhteet muihin talonpoikiin eivät aina olleet aivan mutkattomat, mikä tuli jo esiin käsiteltäessä lautamiehiin kohdistettua nimittelyä ja solvauksia. Pielisjärven kapinakäräjien yhteydessä vihjattiin, että lautamiehet pitäisivätkin enemmän vuokraajan kuin talonpoikien puolta. Tämän vuoksi heidät suljettiin valitusta laativan rahvaankokouksen ulkopuolelle.²⁹ Sortavalan lautamiehet sanoivat olleensa talonpoikien valtiopäivämiehen valintapuuhiesta vuonna 1686 täysin tietämättömiä. Heidät oli pidetty kokonaan asian ulkopuolella, sillä rahvaan mielestä he pitivät yhtä hovin vuokraajan kanssa.³⁰ Suistamonkin lautamiehet kertoivat, ettei heitä ollut kutsuttu mukaan neuvonpitoon, jossa vuokraaja Christian Sahlostä oli laadittu valitus Käkisalmessa kokoon-tuneeseen hovioikeuden asessorien tutkintaan lokakuussa 1688.³¹ Joskus lautamiehet valittivat hankalaa asemaansa talonpoikien ja esivallan välillä; eiväthän heille asetetut tehtävät, kuten ulosotot, veroarviot ja haastemiehenä toimiminen, olleet mitenkään miellyttäviä talonpoikien kannalta. Pielisjärven pappilassa sattuihin asetelman kannalta mielenkiintoinen tapaus.

Pielisjärven vanha kirkkoherra Lars Laurentii Hallitius oli kuollut keväällä 1688 ja jo kesällä hänen tehtäviään hoiti entinen Viipurin kappalainen Pehr Härkepaeus. Suosittaessaan Härkepaeusta Pielisjärven kirkkoherraksi kenraalikuvernööri Sperling korosti kirjeessään kuninkaalle, että valitulle on muistutettava siitä kuinka Pielisjärven kirkkoherran tuli hoitaa tehtävänsä. Olihan pitäjä äskettäisten koko maakuntaan levinneiden levottomuuksien pesäke ja edesmennyt kirkkoherra oli sopimattomalla tavalla sekaantunut talonpoikien liikehdintään. Tämän vuoksi olisi tärkeää, että valituksi tulisi hyvántapainen ja tervehenkinen mies.³²

Kenraalikuvernööri oli tuskin valintaansa tyytyväinen. Tammi-kuun 29. päivän iltana 1692 kirkkoherra Härkepaeus kutsui Pielisjärven pitkäaikaisimman lautamiehen Pekka Vartiaisen luokseen.

.....
29 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 70. gg 7.

30 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 21.–28.2.1687. s. 65v. gg 6.

31 Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 15.–19.10.1688. s. 184v. gg 7.

32 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 18.7.1688. Livonica II, vol. 188. mf.

Koolla oli enemmänkin seurakuntaa, suoranainen kokous. Läsna olivat pitäjänluutnantti Erik Alholm, kappalainen Markus Wendalius, lautamies Reko Partanen ja talonpoika Tahvo Saastamoinen. Miehet istuivat pappilassa ja juopottelivat melkoisesti. Kirkkoherra sanoi lautamiehille tunnelman tiivistettyä: *"Te kelmit ja hunsvotit olette yhdessä tuumassa isännän kanssa"*. Hän osoitti sanansa erityisesti Vartiaiselle, jota kutsui myös useaan kertaan vanhaksi kelmiksi ja vanhaksi narriksi. Kirkkoherra sanoi vanhalle lautamiehelle, ettei ilman Vartiaista pitäjässä olisi vielääkään hovia eikä päivätöitä.³³

Tulistuttuaan syntyneestä suukovusta kirkkoherra löi Vartiaista nyrkillä korvalliselle niin, että tämä putosi tuolilta ja syljeksi verta. Rysyssä Vartiaisen tupakkakukkarokin repesi taskussa. Pitäjänluutnantti Alholm tuli auttamaan Vartiaista ylös lattialta ja sanoi kirkkoherralle: *"Nyt on Vartiainen myös meidän miehemme"*. Vartiainen vastasi: *"Täällä ei ole sellaista värväystä, jonka voisi ottaa vastaan"*. Kirkkoherra kysyi Vartiaiselta: *"Oletko sinä se, joka täällä arvioi ja asettaa verot?"*. Vartiainen vastasi olleensa pitäjän lautamiehenä yli kymmenen vuotta ja arvioineensa aina vastuullisesti.³⁴

Mitä tämä merkitsee? Oliko Pielisjärven talonpojissa "meidän miehiämme" ja miehiä "meitä" vastaan? Oliko talonpojissa puolia tai jopa "puolueita" suhteessa hoviin ja sen isäntään. Ainakin Pielisjärven uusi kirkkoherra näyttää nopeasti kääntyneen edeltäjänsä tavoin vuokraajan vastustajaksi. Lautamiehet eivät esivallan palvelijoina olleet otollisia ajamaan paikallista hallintamuotoa vastaan suunnattuja asioita. Talonpoikien keskuudessa heränneen vastarinnan oli kanavoiduttava muuta kautta. Tällaiseksi kanavaksi tarjoutuikin Käkisalmen läänissä virallisen paikallishallinnon ulkopuolinen instituutio, rahvaan ja kyläkokousten asiamiehet – mieromiehet.

.....
33 Pielisjärven talvikäräjät 28.–30.1.1692. s. 1–1v. gg 11.

34 Pielisjärven talvikäräjät 28.–30.1.1692. s. 1v. gg 11.

2. MUSTAN MIERON KOKOUKSET

Jouluna 1686 Tapaninpäivän kirkonmenojen jälkeen Pielisjärven talonpojat kokoontuivat yhteen huutaen: ”*Tulkaa tuumaan, tulkaa tuumaan, musta miero, musta miero*”. Käräjäpöytäkirja tarkentaa lauseen merkitystä: tulkaa rahvaan yhteiseen kokoukseen. Vuoden 1687 kevään rukouspäivänä huudettiin kirkonmäellä talonpoikia Tukholman matkaa valmistelemaan kokoukseen: ”*Tulkaa tuumaan musta miero ...*”. Kapinakäräjien välikohtauksen aikana talonpojat huusivat kokoontuessaan: ”*Yksi mieron tuuma, yksi mieron tuuma*”.³⁵

Tälle talonpoikien puheelle on löydettävissä useita rinnakkaisia tapauksia 1600-luvun loppupuolen tuomiokirjoista. Nurmeksen Pekka Kotilainen kieltäytyi hovin päivätöistä vedoten ”mustamieron” eli mustan joukon (svarta hoop), koko rahvaan päätökseen.³⁶ Tiurulan vuokraajasta Christer Hindrich Bockista tehtyä valitusta käsiteltäessä talonpoika Yrjö Hannukainen sanoi valituksen olevan ”m[i]eron asia”, käräjäpöytäkirja tarkentaa: rahvaan asia (allmogens saak). Hannukainen katsoi ”mieron” päätöksen sitovaksi, siksi hän ei halunnut peräytyä valituksesta.³⁷ Lähettäessään valituksen viejänsä Käkisalmissa lokakuun alussa 1688 pidettävään komissaarien tarkastukseen pitivät Suistamon talonpojat kirkonmäellä ”tuuman”.³⁸

Kokousten päätöksillä näyttää olleen ainakin osalle talonpoikia suuri merkitys, sillä niihin vedottiin käräjillä eikä niistä haluttu luopua. Ei ole uutta, että talonpojat kokoontuivat kirkonmäelle kokoukseensa, tekivät päätöksiä ja valitsivat siellä edusmiehen. Tapa oli tunnettu myös muualla valtakunnassa, mutta myös Norjassa, Pohjois-Venäjällä ja Venäjän Karjalassa.³⁹

Rahvaankokouksia on käsitellyt eniten Pentti Renvall. Renvallin mukaan jo keskiajalta tunnetut ja 1600-luvun lopulle jatkuneet talonpoikien kokoukset liittyivät usein kirkkomatkoihin. Kokousaika ja -paikka antoivat kokouksille erityistä juhlavuutta ja arvokkuutta. Kaikki keskiajalta päivämäärän tarkkuudella tunnetut kokoukset osuvat kirkollisiin juhlapyyhiin tai niiden aattoihin. Ko-

35 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 91–92. gg 7.

36 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 78v–79. gg 7.

37 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan talvikäräjät 13.–18.2.1688. s. 23. gg 7.

38 Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 15.–19.10.1688. s. 184v. gg 7.

39 Norjassa kylien kokouksissa (tingen) valittiin valitusten viejät Kööpenhaminaan, Imsen 1990, s. 82–83; Venäjän Karjalasta tsaarin luo lähetetyistä valittajista ks. Starostina 1961, s. 110; Pohjois-Venäjän talonpoikien kokouksista Bogoslovskij 1909, s. 192–222.

koukset pidettiin kirkonmäellä tai kirkkomaalla. Ilmeisesti näitä paikkoja pidettiin ainoina oikeina kokouksen pitämisaikoina.⁴⁰

Renvall esittää esimerkin tällaisesta kokouksesta vuodelta 1598, jolloin Jämsän ”kaikki kansa” (gemene man) kääntyi kirjeellä käskynhaltija Arvid Stålarmin puoleen. Jämsäläiset kertoivat, että heitä syytettiin niskoittelusta verojen maksussa. He esittivät lähettävänsä edustajia selvittämään maksettuja veroja ja valittivat autoitumista sekä huovien omavaltaisuutta. Renvallin mukaan monet kruunun tiliasiakirjat osoittavat rahvaan omien kokousten olleen virallisestikin tunnustettuja. Kirkkoherran johtamat papiston privilegioiden perusteella syntyneet pitäjänkokoukset syrjäyttivät 1600-luvun lopulla talonpoikien omat kokoukset.⁴¹

Talonpoikaisten valtuutettujen lähettäminen valituksenviejiksi oli elävä käytäntö 1600-luvulla. Tätä todistavat 1600-luvun tuomiokirjoista laaditusta hakemistosta, Valtionarkiston tuomiokirjakortistosta, poimittavissa olevat tapaukset, joita on erityisesti Länsi-Suomesta ja Pohjois-Pohjanmaalta. Tuomiokirjakortiston tiedostoista on mahdollista luoda valtuutettujen käyttöä, kuninkaissaikäyntiä ja talonpoikien kokoontumista alueellisesti kuvaava taulukko.⁴²

Taulukko 3. Talonpoikainen valitustoiminta ja valtuutettujen käyttö 1600-luvulla tuomiokirjakortiston mukaan

	Itä-Suomi	Länsi-Suomi	Pohjois-Pohjanmaa
Epäviralliset kokoukset	1	2	–
Talonpoikien valtuutetut	1	23	76
Valitukset kuninkaalle	16	10	20

Kortiston mukaan talonpoikien kokoukset olivat lähes tuntemattomia 1600-luvun käräjäpöytäkirjoille. Kuitenkin Pohjanmaalta, Elimäen seudun ja Käkisalmen läänin ohella 1600-luvun levotto-

.....

40 Renvall 1939, s. 78–83. Kokouksiin viittaa myös Seppo Aalto, Aalto 1991a, s. 451.

41 Renvall 1939, s. 92–96.

42 Valtionarkiston tuomiokirjakortisto: Itä-Suomi, Tuokko 74; Länsi-Suomi, Tuokko 15, Tuokko 16; Pohjois-Pohjanmaa, Tuokko 193. VA. Tarkastellut ryhmät ovat ”talonpoikien epävirallinen kokous”, ”talonpoikien valtuutettu”, ”valitus kuninkaalle”, (valtiopäivävalitukset ovat kortistossa omana ryhmänään).

mimmalta alueelta, lähetettiin jatkuvasti talonpoikien valtuutettuja valtiokoneiston eri viranomaisiin. Kun näitä valtuutettuja ei valittu julkisen paikallishallinnon elimissä, on heidän täytynyt saada valtuutuksensa talonpoikien tapaamisessa, josta ei välittynyt tietoa käräjäpöytäkirjaan tai kortistoon. Myös systemaattinen virhe kortiston laadinnassa on mahdollinen. Tähän viittaisi se, että Itä-Suomesta (Viipurin ympäristö) tunnetaan vain yksi valtuutettu ja kuitenkin kuninkaissaikänti oli jopa voimakkaampaa kuin Etelä-Suomessa.

Talonpoikien omien edustajien valinta ei ollut vain Käkisalmen läänille ominainen ilmiö. Kysymyksessä on vähintään pohjoiseurooppalainen käytäntö. Käkisalmen läänissä järjestelmälle antoivat oman pikantin säväyksensä ”mieron tuuman” ja ”mieromiehen” nimitykset sekä se, että mieromiehet saattoivat saada jonkin asteisen kansanjohtajan roolin. Myöskään talonpoikien omat kokoukset eivät näy Suomen alueen käräjäpöytäkirjoissa siten kuin Käkisalmen läänissä.

Esivalta kiinnitti huolestuneena huomiota Käkisalmen läänin mieronkokouksiin vuonna 1685. Talvikäräjillä luettiin kenraalikuvernöörin antama 17.12.1684 plakaatti, jossa kiellettiin talonpoikia kokoontumasta valitusten laadintaan tai muiden yhteisten hankkeiden eteenpäin viemiseksi. Jos joku uskaltaisi kutsua kylän tai pitäjän väen koolle, uhkaisi häntä rangaistus. Jos talonpojilla oli valitettavaa, tuli heidän kertoa asiansa kruununvoudille, joka toimittaisi sanan eteenpäin.⁴³ Kenraalikuvernöörin plakaatti jäi tehottomaksi, sillä kokousten pito lisääntyi seuraavina vuosina.

Talonpojat käyttivät kokouksista nimitystä ”tuuma” sekä kokousten osanottajista sanaparia ”musta miero”. Mauno Jokipii tulkitsee sanat vanhojen sanakirjojen avulla. ”Tuuma” on kokous, ”miero” saa merkitykset kansa ja kylä.⁴⁴ Miero-sanana (tarkoittaen kylän rahvasta) tunnettu levinneisyysalue rajoittuu vahvasti entisen Käkisalmen läänin alueelle, Vienan-Karjalaan ja Kainuuseen.⁴⁵

43 Ks. esim. Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 26.–28.2.1685. s. 42v. gg 4; Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 6.–13.3.1685. s. 53–53v. gg 4.

44 ”Mieron” käsitteestä Jokipii esittää perusteellisen koosteen artikkelissaan Jokipii 1959a, s. 34–42.

45 Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen tiedonanto 6.2.1992. Aineisto on koottu kotimaisten kielten murrearkiston kokoelmista. Vrt. myös Suomen kielen etymologinen sanakirja II. ”miero”, s. 345; Karjalan kielen sanakirja 3. ”miero”, s. 318. Kainuun miero-sanana levinneisyysalueena Itä-Kainuu, ks.

Sana ”musta” puolestaan näyttää erottavan mieronkokoukset esivallan hallitsemasta paikallishallinnosta. Rahvaan kokouksista käytettyjen sanojen merkityssisällöt saavat vahvistusta venäjän kielen kautta. Tuuma (dúma) saa merkityksen keskus- tai paikallishallinnon, kaupungin tai kylän neuvosto.⁴⁶ Miero-sanan juuret ovat sanassa ”mir”, jonka historiallinen merkitys on kyläyhteisö, kyläkunta.⁴⁷ Talonpoikien rahvaankokouksistaan käyttämät ilmaisut yhdistyvät täten voimakkaasti karjalaiseen ja venäläiseen kieli- ja kulttuuritraditioon.

”Musta miero” oli Käkisalmen läänissä 1600-luvun lopulla vakiintunut käsite. Tätä todistaa sen toistuva esiintyminen lähteissä, tapausten alueellinen hajonta ja käsitteen käyttöyhteyden kollektiivinen luonne. Kutsuttaessa kirkonmäellä talonpoikia kokoon huutamalla ”mustaa miero tuumaan”, on kaikkien täytynyt tuntea noiden sanojen sisältö. Samaan tapaan on käytetty kokouksissa valituista edusmiehistä nimitystä ”mieromies”. Mauno Jokipiin keräämän aineiston mukaan mieromies-sana esiintyy lähteissä Pielisjärvellä, Tohmajärvellä, Liperissä, Suistamolla, Sortavalassa, Salmassa ja Kurkijoella, mutta käsite on ollut tunnettu ainakin myös Sakkolassa. Ajallisesti tapaukset jakautuvat vuosien 1667–1782 välille, mutta seitsemän kymmenestä sijoittuu juuri vuosiin 1688 ja 1696–1697.⁴⁸

Mieromiehet olivat siis leimallisesti 1600-luvun lopun ilmiö. Mieromies-käsite esiintyy vain sillä alueella, jossa vastarinta esivaltaa vastaan puhkesi avoimeksi 1600-luvun lopulla. Toisaalta käsite on tunnettu kaikissa niissä pitäjissä, joihin kapina levisi. Tämä näyttäisi tukevan käsitystä mieromiesinstituution tilapäisestä luonteesta. Kysymyksessä oli kriisi- ja konfliktutilanteissa käytetty vaikutuskanava, ei pysyvä johtajakäytäntö. Mauno Jokipii tulkitsee mieromiehet institutionalisoituneessa asemassa olleiksi karjalaisiksi kansan tai pitäjän tilapäijohtajiksi.

Tätä tulkintaa tukee ainakin Pielisjärvellä käytetty mieromiesten valintamenettely, nostaminen. Kirkon luona pidetyssä rah-

.....

Räisänen 1982, s. 104–106, sekä Räisänen 1993, s. 263–264. Kainuussa sana ”miero” liittyy voimakkaasti kyläkuntien kaskiyhteistyöhön. Merkityksessä ”kerjäläinen” sana tunnetaan myös lännempänä, lähinnä Savossa. On huomattava, että nimistöaineisto viittaa 1800- ja 1900-lukujen vaihteen puheeseen, siis noin 200 vuotta tarkasteltavaa ilmiötä myöhempään aikaan.

46 Ks. esim. Slovar russkogo jazzyka I. 1981, s. 452.

47 Russko-finskii Slovar 1963, s. 366.

48 Jokipii 1959a, s. 59. erit. kartta; Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 3.–8.4.1693. s. 102v. gg 12; Parikkalan ”mierunmiehistä” vuodelta 1782 ks. myös Holi 1990 ja Holi 1993, s. 13–16.

vaan kokouksessa tapaninpäivänä 1686 huusi Matti Kotilainen: ”Nyt nostetaan Kotilainen ylös...” tarkoittaen valintaansa mieromieheksi. ”Nostaminen”, jonka suorittivat kylän miehet, on ollut yleinen itäsuomalainen isännän ja emännän valintatapa, mutta sitä on käytetty myös valittaessa mm. kylänvanhinta, kirkkoherraa tai nuottakunnan johtajaa. Asko Vilkun mukaan nostaminen symboloi yleemmäksi tunnustamista.⁴⁹

Mauno Jokipii katsoo mieromiesjärjestelmän olevan vanhaa karjalaista tai venäläistä alkuperää aina Novgorodin vallan ajalta.⁵⁰ Oletukselle mieromiesjärjestelmän itäisistä juurista voi saada tukea sekä ”miero” ja ”tuuma” -sanojen kielellisestä alkuperästä ja levinneisyydestä että eräistä yhteisöllisistä lähinnä verotuksen järjestelyyn liittyvistä seikoista. Käkisalmen pohjoisen läänin arvioverotus oli 1600-luvulla hyvin saman kaltainen järjestelmä, kuin mitä tuolloin sovellettiin Vienan-Karjalassa.⁵¹

On todennäköistä, että arvioverotus on ollut jo 1500-luvulla käytössä varsin yhtenäisessä muodossa alueella, joka käsittää Käkisalmen pohjoisen läänin (tuolloin Korelan ujestin pohjoisosan) ja Vienan-Karjalan.⁵² Miero-sanan levinneisyys merkityksissä ”kylä” ja ”kylän rahvas” käy hyvin yhteen arvioverotuksen soveltamisalueen kanssa. Vaikka Vienasta ei olekaan tietoja mieromiehistä, viittovat sekä kielelliset että verotukselliset seikat vahvasti Käkisalmen pohjoisen läänin kanssa yhteisen hallinto- ja kulttuuritaustan suuntaan.⁵³

Näkemyistä mieromiesinstituution periytymisestä venäläisajalta Käkisalmen Karjalaan polemisoi Erkki Kuujo. Lähtien tuomiokirjojen mieromiehille antamasta merkityksestä hän tulkitsee heidät pelkästään pitäjän valitsemiksi tilapäisiksi edustajiksi ja valituskirjelmien viejiksi. Kuujo vetoaa sekä ruotsalaisiin 1600-luvun alkupuolen lähteisiin että joukkoon venäläisiä lähteitä ja pyrkii kumoamaan perusteettomina Jokipiin väitteet mieromiesinstituution vanhuudesta osoittaessaan ensimmäisten tietojen mieromiehistä

.....

49 Vilkuna 1959, s. 142–149, nostamisen itäsuomalaisuudesta ks. erityisesti kartta s. 145. Myös Holi 1990, s. 8–9.

50 Jokipii 1959a, s. 43–65.

51 Kopanev 1966, s. 143–198.

52 Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta II. 1991, s. 15; Katajala ja Hirvonen 1991, s. 29.

53 Viena kuului 1500-luvulla hallinnollisesti Lapin pogostoihin ja Käkisalmen pohjoisen läänin alue Korelan ujestiin. Ks. Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta, 1987, kartta.

olevan peräisin vasta vuodelta 1667.⁵⁴ Käsitystä mieromiesinstituution venäläisperäisyydestä murentaa toisaalta myös se seikka, ettei Venäjän alueen talonpoikien valitsemia edusmiehiä ja valitusten viejiä tunneta mieromiehen tai kylän (mir) miehen nimellä. Venäläinen historian tutkimus ei anna näille kylien valitsemille valitusten viejille minkäänlaista erillistä kansanjohtajan roolia.⁵⁵

Erytisen mielenkiintoiseksi asian tekee ristiriita näiden kahden tulkinnan välillä kun otetaan huomion Käkisalmen pohjoisen läänin erityislaatuiset väestöolot. Lähes koko alueen väestö vaihtui Ruotsin vallan aikana. ”Luonnollisesti” itäistä perinnettä kannattava ortodoksinen karjalaisväestö muutti suurimmalta osalta ruutuurin aikana Venäjälle. Tilalle tulivat lännestä mieromiehinä ja mieromiesten valitsijoina toimineet luterilaiset suomalaiset. Vaikka karjalaisväestöä asuikin yhä 1600-luvun lopulla siellä täällä koko Käkisalmen pohjoisessa läänissä, varsinaisiksi karjalaisalueiksi saatetaan tuona aikana lukea lähinnä Ilomantsin, Salmin ja Suistamon pitäjät.⁵⁶

Jokipiin tulkintaa vanhan paikallishallintojärjestelmän revitalisaatiosta tukee instituutiosta kertovien sanojen ja käsitteiden itäinen alkuperä. Kuujo taas osoittaa, ettei yksikään 1600-luvun puoliväliä aiemmista saatavilla olevista lähteistä anna mitään perusteita mieromies- ja mieronkokousinstituution varhaisempaan ajoittamiseen. Itäistä luonnetta tukee mieronkokousten ilmestyminen uudelleen kuin tyhjästä lähes sata vuotta myöhemmin Venäjän alueisiin liitetyissä Kurkijoen, Jaakkiman ja Parikkalan (Joukion) pitäjissä. Tämä jossain määrin mitätöi myös Kuujon argumentointia siitä, ettei mieromiesjärjestelmää olisi voinut olla olemassa latenttina, lähteissä näkymättömänä, ennen 1600-luvun puoliväliä. Vuosina 1776 ja 1781 esiintyivät mieromiehet jälleen tuomiokirjoissa sekä valituskirjelmän viejinä että rahvaan johtajina ja neuvonantajina tai kuten esivallan puolelta asia todettiin ”pääpu-kareina”.⁵⁷

Mieronkokouksen nimitys perustuu alueella kantaväestön puhumiin karjalan ja venäjän kieleen. Heikki Leskisen mukaan Käkisalmen läänissä olisi syntynyt 1600-luvulla luterilaisten keskuuteen superstraattimurre. Vuosisadan alussa dominoivassa asemassa olleen karjalaisen kantaväestön kielestä olisi tapahtunut voimakasta

54 Kuujo 1960, s. 452–456.

55 Esim. Starostina 1961, s. 110–120.

56 Pohjois-Karjalan osalta ks. Saloheimo 1976, s. 148–158 ja s. 276–280.

57 Jokipii 1959a, s. 26–30; Holi 1990.

siirtymää alueelle asettuneiden luterilaisten kieleen.⁵⁸ Täten myös "mieromiehen" ja "mieron tuuman" käsitteiden siirtyminen etniseltä ryhmältä toiselle todistaisi ilmiöiden olemassaoloa jo vähintään ruptuuria edeltäneellä ajalla.

Käkisalmen lääniin lännestä muuttaneilla talonpojilla oli valmiudet kollektiiviseen päätöksentekoon ja edustajien valintaan. Kuinka voimakasta oli kielellisen siirtymän ohella mieronkokousinstituution piirteiden mahdollinen välittyminen suomalaisväestölle on kysymys, johon ei koskaan saatane yksiselitteistä vastausta. Olennaista on nähdä Käkisalmen läänin talonpoikien "mieron tuumien" periaatteellinen yhteys pohjoiseurooppalaiseen Pohjois-Venäjältä, Ruotsin valtakunnan kautta Norjaan ja Saksan pikkuvaltioiden ulottuvaan talonpoikaisen autonomisen päätöksenteon perinteeseen.

240

Mieronkokouksissa oli kysymys aina kriisitilanteisiin liittyvästä talonpoikien protestista. Se ei ollut pysyvä itsehallinnollinen käytäntö. Mieromiesten kautta talonpojat tavoittelivat jonkinlaista edustusta hallintoon saadakseen äänensä kuuluviin, mieluiten valtiopäivillä. Mutta vaikka mieronkokoukset olivatkin kriisiaikojen tilapäinen ilmiö, ilmenee niissä myös pyrkimyksiä esivallan kontrollista vapaaseen autonomiseen kollektiiviseen päätöksentekoon ja itsehallintoon.

Erityisesti Saksan alueen talonpoikaista itsehallintoperinnettä on tutkittu rahvaan oppositiotoiminnan kannalta. Feodaalisten alustusjärjestelmien purkautuessa varhaisella uudella ajalla Saksan länsiosissa talonpojista tuli suhteellisen vapaita viljelijöitä. Kehitys kulki alueen itäosissa päinvastaiseen suuntaan, sillä vehnänviljelyalueiden junkkerit tiivistivät otettaan talonpojista. Idässä talonpoikien itsehallinnolliset perinteiset instituutiot rappeutuivat aatelisten tunkeutuessa voimakkaasti kylien elämään. Lännessä kyläyhteisöstä (gemeinde) tuli talonpoikien poliittisen kulttuurin organisatorinen selkäranka.⁵⁹

Itäisellä alueella kehittyivät erityisesti talonpoikaisen vastarinnan kätketyt muodot. Lännessä talonpoikien itsehallinto kehittyi kyläyhteisön ympärille. "Gemeinde", joksi kylän kokousta kutsuttiin, muodostui kaikista kylän kotitalouksista. Sen ulkopuolelle rajattiin kartanonherran edustajat, papit ja epäluotettavat kylän toimihenkilöt. Luottamustehtävät annettiin kokouksissa usein va-

.....
58 Leskinen 1963, s. 20; superstraattimurteesta ks. Itkonen 1966, s. 136.

59 Lottes 1984, s. 151–153; Sabeau 1982, s. 191–196.

rakkaimmille talollisille. Toisaalta järjestelmä kuvasti sosiaalista differentiaatiota, mutta samalla se myös koulutti talonpojille valtiobyrokratian kanssa kamppailemaan tottunutta johtajistoa.⁶⁰

Jos kohta Käkisalmen läänin kriisiaikojen mieronkokouksissa on selviä yhtymäkohtia saksalaiseen "gemeindeen", on toki väärin vetää yhtäläisyysmerkkejä näiden järjestelmien välille. Mieronkokouksista on itsehallinto-organisaationa pitkä matka säännöllisesti kokoontuneeseen, kirjoitettuihin sääntöihin ja tarkkoihin muodollisuuksiin perustuneeseen saksalaiseen kylähallintoon. Kummankaan järjestelmän saman kaltaista merkitystä talonpoikaiselle vastarinnalle ja opposition ilmauksille ei kuitenkaan voi vähätellä.

Peter Blickle on korostanut saksalaisen kyläyhteisön merkitystä myös vastarinnan sisällölle, "ideologialle". Blicklen mukaan talonpojat tavoittelivat yhteiseen hyvään ja lähimmäisen rakkauteen perustuvaa talous- ja oikeusjärjestelmää, jota hän kuvaa käsitteellä "kommunalismi".⁶¹ Toisaalta on korostettu talonpoikien tavoitteenasettelun konkreettisuutta ja paikallisuutta.⁶² Kapinakäräjien tapahtumat osoittavat, että suuri osa Käkisalmen pohjoisen läänin talonpojista kykeni pikaiseen yhteistoimintaan esivallan vastustamisessa. Toisaalta talonpoikien tavoitteet olivat valituskirjelmien kautta tarkasteltuna konkreettisia, eivät ideologisia. Talonpojat eivät vaatineet tasa-arvoa vaan itse tulkitsemaansa oikeutta.

Mieromies Matti Kotilaisen viittaus vallan antamisesta yhdelle miehelle antaa kuitenkin aiheen aavistella, että talonpojilla oli oma käsityksensä siitä, kuinka elämä olisi järjestettävä ilman kartanoita ja niiden herroja. Kotilainen ja Antti Hietanen formuloivat toiveen selkeästi vuonna 1687 Narvaan tekemällään valitusmatkalla. Kiteellä yöpyessään he totesivat samaan tupaan saapuneille vuokraajille Johan Stolpelle ja Hindrich Nethoniukselle, etteivät tarvitse mitään isäntää, vaan ainoastaan kirjuri-pojan kantamaan verot. Tämän palkan he voisivat itse kustantaa.⁶³

.....
60 Lottes 1984, s. 155–157.

61 Blickle 1986, s. 530–535; Blickle 1988, s. 74–75, samassa myös kritiikki; Blicklen ajatuksia on pyritty hyödyntämään myös uusimmassa ruotsalaisessa tutkimuksessa ks. esim. Aronsson 1992, s. 25–28; tästä myös Katajala 1993, s. 112.

62 Sabean 1982, s. 203.

63 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 83–83v. gg 7.

3. MIERONTIEN KULKIJAT

Mieromiehiksi kutsuttavia henkilöitä voidaan poimia vuosina 1684–1695 kuninkaan ja kenraalikuvernöörin luona käyneiden Käkisalmen pohjoisen läänin valittajien joukosta 18 kappaletta. Tällöin mieromiehiksi lasketaan käräjäpöytäkirjoissa sellaisiksi nimetyt talonpoikien yhteisen valituksen viejät, jotka saivat valtuutuksensa ”tuumalta”, rahvaan yhteiseltä kokoukselta. Yksityisiä valituksen viejiä ei ole otettu tarkasteluun mukaan.

Mukana näissä kahdeksassatoista on Kiteen virasta erotettu apupappi Gustaf Sinkko. Hän ainakin itse väitti, että hopmanni Zacharias Månsson Eosanderista laatimansa valitus oli tehty yhteisen rahvaan pyynnöstä.⁶⁴ Sen sijaan mieromieheksi ei ole luettu Sortavalan Tapani Huiskasta, vaikka häntä tällä nimellä käräjillä kutsuttiinkin. Hänen toimintansa rajoittui rahan keräykseen talonpojilta valitusmatkaa varten ilman yhteisen rahvaan kokousta tai suostumusta.⁶⁵

242

Jotta mieromiesten ja valituksiin osallistuneiden henkilöiden taloudellisesta asemasta voitaisiin tehdä päätelmiä, on voitava tarkastella heidän varallisuuttaan suhteessa muihin talonpoikiin. Tilojen vaurauden yksiselitteinen arvioiminen on Käkisalmen läänin tiliaineistojen perusteella hankalaa. Parhaiten se onnistuu arvioluetteloiden avulla, joihin on merkitty tilojen vuosittainen verotuksen suhdeluku arviouruplina. Arvioluetteloita on säilynyt vain satunnaisesti, joten alueellisesti kattavaa ja ajallisesti yhdenmukaista kuvaa tilanteesta on mahdotonta luoda. Arvioluettelot mahdollistavat kuitenkin lähes kaikkien niiden alueiden tarkastelun vuosilta 1681–1686, joilta mieromiehiä kävi korkeamman esivallan puheilla.

Arvioluetteloissa määriteltiin tilojen veronmaksukyvyyn suhdeluku, arviourupla. Vuosittain asetetun arviouruplaluvun suuruus muodostui arvioidusta omaisuudesta, johon otettiin mukaan tilan karja, arvoirtaimisto sekä kaskesta ja pellostä saatu sato. Arviouruplan määräsivät arviomiehet ja kruununtilan hoitaja tai vuokraaja yhdessä. Koska kussakin pitäjässä toimi oma arviointiryhmänsä, on mahdollista, että arvion perusteet ja asetetut arviouruplaluvut vaihtelivat pitäjittäin huolimatta kuvernöörin antamista arviotaksataulukoista. On myös huomattava, että miestyövoiman lukumäärä

.....

64 Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 7.–12.11.1691. s. 178v. gg 11.

65 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 27.–30.3.1688. s. 147. gg 7.

vaikutti ruplaluvun suuruuteen, joten tilan kokoa tai ”rikkautta” arviaruplaluku ei yksiselitteisesti ilmoita. Miestyövoima oli vahvasti kaskitaloudessa elävässä Käkisalmen pohjoisessa läänissä kuitenkin merkittävin vaurauden lähde, joten arviaruplaluku antaa suuntaa tilojen keskinäisen vaurauden vaihtelun arvioimiseen.

Koska Käkisalmen pohjoisen läänin olot vaihtelivat suuresti eri puolilla aluetta, on välttämätöntä tarkastella kunkin alueen talonpoikia omana kokonaisuutenaan. Myös läänin eri osien keskinäinen vertailu voi antaa viitteitä eri alueiden mieromiesten taustasta ja vaikuttimista.

Arvioluetteloista voi havaita, että Käkisalmen läänin keskinen osa, Kurkijoki, Sortavala ja Jaakkimanvaara (Kurenrannan hovin alue) oli suhteessa muihin pohjoisen läänin osiin vaurasta aluetta. Eniten korkeita arviaruplalukuja löytyy Kurkijoen pitäjästä, jossa myös köyhimpien alle yhden ruplan tilojen osuus oli alhaisin. Näille alueille on ominaista kaupunkien ja Laatokan läheisyys. Alueet olivat sisämaahan nähden viljavia ja kenties kaupungit lisäsivät talonpoikien toimeentulomahdollisuuksia. Tyypillisimpiä olivat yhdestä kahteen arviaruplan tilat.⁶⁶

Hieman köyhempiä olivat Kitee ja Liperi, joissa pienimpien alle ruplan tilojen osuus kaikista talonpoikaistiloista oli merkittävästi suurempi kuin Laatokan reuna-alueilla. Yhden ja kahden arviaruplan tilat muodostivat pääosan talonpoikien asumuksista. Täysin toisenlainen oli tilanne Pielisjärvellä, Suistamolla ja Salmassa. Lähes puolet tiloista oli veronmaksukyvyltään hyvin pieniä, alle yhden ruplan ja kahden arviaruplan tila jo keskimääräistä vauraampi. Voimakas sisäänmuutto oli ominaista näille alueille. Uudet tulokkaat saivat verovapaita vuosia ottaessaan autiotilan hoitaaksensa. Toisaalta suuri autioiden määrä osoittaa myös runsasta ulosmuuttoa.

3.1. Talonpoikien vuraat valittajat

Margareta Bielken läänityksillä Jaakkimanvaarassa vastarinnan johtajana oli Kokkonien kylän talonpoika Antti Martinpoika Sinkkonen. Antin isä, lautamies Martti Sinkkonen, oli lupautunut vaihtamaan tilansa hopmanni Jacob Hoppenstångin kanssa kahden pienempään tilaan. Hopmanni olisi muodostanut Sinkkosien talosta uuden hovileirin, mutta lautamies perui hopmannin

.....

66 Ks. liite 6, pitäjittäiset numerotiedot esitetään myöhemmin.

kanssa tehdyn sopimuksen.⁶⁷ Tilan isännöys vaihtui ilmeisesti vuoden 1683 tienoilla, sillä tuolloin isä Martti Sinkkonen jäi pois lautamiehen luottamustoimestaan. Uuden kärjäkuntajaon jälkeen lautamiesten määrä vähentyi, eikä uudesta isännästä Antti Sinkkosesta tullut lautamiestä. Sen sijaan hän ryhtyi rettelöimään hopmannin kanssa tehdyn sopimuksen purkamisen vuoksi isänsä lupaamista sovitusrahoista.

Jaakkimanvaaran kirkkoherra Johan Martinpoika Amnorinus oli entiseltä nimeltään Sinkkonen ja kotoisin Jaakkimanvaaran Kokonniemestä. Kokonniemen kylässä ei arvioluetteloiden mukaan ollut useampia Sinkkosen tiloja. Vuonna 1676 virkaansa nimitetyn, mutta jo vuodesta 1650 seurakuntaa apulaisena ja kappalaisena palvelleen kirkkoherra Amnorinuksen on siten oltava mieromieheksi ryhtyneen Antti Sinkkosen setä.⁶⁸

Se, että Sinkkostien tila olisi kelvannut hopmannin hovileirin ytimeksi, kertoo jo tilan vauraudesta. Kurenrannan hovin talonpoikien arvioluettelot ovat käytettävissä vuosilta 1684 ja 1685. Ottamatta huomioon luetteloon merkityjä populeita, joille ei asetettu ruplalukua, oli vuonna 1685 hovin alla 83 talonpoikaistilaa.

Taulukko 4. Kurenrannan hovin talonpoikaistilojen varallisuus arviouruupaluvun mukaan vuonna 1685 (N = 83)⁶⁹

Ruplia	0	1	2	3	4	5	6	7	8
Tiloja	10	30	22	11	4	4	1	0	1
%	12,0	36,1	26,5	13,3	4,8	4,8	1,2	0,0	1,2

Hovin talonpoikaistiloista lähes kolme neljännestä (74,6 %) arvioitiin alle kolmen ruplan. Vaurain neljännes käsitti pääosin kolmesta viiteen arviouruuplan tilat. Vain yksi tila oli arvioitu kuudeksi ruplaksi. Mutta Kurenrannan hovin ehdottomasti vaurainta kahdeksan ruplan tilaa hallitsi mieromies Antti Sinkkonen. Kärjäpöytäkirjassa lokakuussa 1685 ja vuoden 1684 arvioluettelossa tilan arviouruupaluvuksi ilmoitetaan jopa 8½ ruplaa.⁷⁰

67 Joution, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 20.–24.10.1585. s. 216–217v. gg 4.

68 Immonen 1958, s. 298 ja s. 314.

69 Kurenrannan hovin arvioluettelo vuodelta 1685. VA 9751, s. 834–836. Sinkkonen s. 836. mf; vuoden 1686 tositemkirjassa on myös arvioluettelo vuodelta 1684. Taulukossa luokkaan 0 kuuluvat tilat, joiden arviouruupaluku vaihteli 0–¾ välillä, luokan 1 ruplaluku oli välillä 1–1¾ jne.

70 Joution, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 20.–24.10.1685. s. 221v. gg 4; Kurenrannan hovin arvioluettelo vuodelta 1684. VA 9751, s. 838–839v. mf.

Mikä sai suuren tilan isännän ryhtymään vastarintaan hovin hopmannia vastaan? Yhden selityksen tarjoaa Sinkkoson tilan taloudellinen tilanne. Veronmaksu ei onnistunut huonona aikana vauraastakaan talosta, sillä vuonna 1685 Antti Sinkkosella oli 800 kuparitalarin rästit. Pelkästään statiota Sinkkoson olisi pitänyt maksaa vuosittain 49 kuparitalaria 16 äyriä, työhevosen hinta. Talosta piti maksaa vuosittain kolmen miehen työrahat, yhteensä 15 kuparitalaria, sekä lukuisa määrä muita pienempiä veroja ja rasituksia.⁷¹

Antti Sinkkosella oli toimissaan takanaan 30 talonpojan tuki. He todistivat käräjillä, että Sinkkoson valitusmatka oli ”*mieron thuma*”, käräjäpöytäkirjan tulkitsemana rahvaan yhteisen kokouksen päätös ja yhteisajatus (samtyckia).⁷² Sinkkonen otti myös käräjillä jonkinlaisen rahvaanjohtajan roolin. Hän esiintyi talonpoikien puhemiehenä ja hyökkäävänä ”asianajajana” esittäen valituksen tueksi lisää perusteluja. Tuomari kohdisti valituskohtia koskevat kysymykset pääosin hänelle, muita kuultiin lähinnä esitettyjen syytösten todistajina.

Antti Sinkkonen oli täysin tietoinen asemastaan talonpoikaisessa yhteisössä. Sinkkoson käytöstä oikeutta ja esivaltaa kohtaan kuvataan käräjäpöytäkirjassa uhmaavaksi ja ylimieliseksi. Pöytäkirjan laatija kirjoittaa paheksuvasti ”... hän seisoi vihaisena keskellä lattiaa sanoen, että se (vuokraajan väite) ei ole totta, käyttäytyen huonosti oikeutta ja vuokraajaa kohtaan kutsuen häntä epäroimättä ’sinä’, näyttäen kuin olisi juovuksissa paloviinasta ...”.⁷³ Rangaistus perättömiksi osoitettujen ja oikeiksi todistamattomien valitusten laatimisesta oli kova. Vaikka kaikki valituksiin osallistuneet talonpojat saivat suuret sakkorangaistukset, oli mieromiehen osa ankarin. Yhteensä sakkoja kertyi Antti Sinkkoselle eri perustein 215 markkaa ja yli 50 kuparitalaria.⁷⁴

Tiurulan alueelta ei ole säilynyt arvioluetteloa, joten luutnantti Christer Hindrich Bockista valittaneiden Risto Pirhosen ja Matti Iiliäisen taustasta ei ole saatavissa vastaavia tietoja kuin useimmista

71 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 20.–24.10.1685. s. 221v. gg 4.

72 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 20.–24.10.1685. s. 222v. gg 4.

73 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 20.–24.10.1685. s. 220. gg 4.

74 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 10.–13.3.1686. s. 73–74v. gg 5.

muista mieromiehistä. Pitäjän sijainnin perusteella voidaan kuitenkin olettaa alueen talonpoikaistilojen vauraussuhteiden noudattelevan Kurkijoen, Jaakkiman ja Sortavalan kanssa samaa linjaa.

Jotakin sentään on mahdollista hahmotella Tiurulankin mieromiehistä. Iiliäiset olivat vanha suku, joka asui pitäjässä jo 1600-luvun alussa. Tiurulan pitäjältä vuodelta 1629 säilynyt henkikirja mainitsee Iiliäisen talon Hiitolan kylän suurimpana. Isännän lisäksi talossa oli peräti 14 työikäistä miestä.⁷⁵ Vuonna 1637 tämä mahdettava suurperhe oli hajonnut kahdeksi taloksi. Toista niistä piti Hiitolan kylässä Heikki Iiliäinen, jonka arviouruplaluku oli 15. Miehiä talossa oli kolme. Toisen talon isäntänä oli Erkki Iiliäinen. Hänen tilansa arviouruplaluku oli 10. Vaikka vuoden 1637 maakirjassa arviouruplaluvut ovat yleensä korkeampia kuin vuosisadan lopulla, oli molemmissa tapauksissa kysymyksessä harvinaisen vauras talo.⁷⁶ Vuoden 1637 maakirjan tiedoista on aikaa 1680-luvulle lähes 50 vuotta, mutta silti on ainakin varovasti pääteltävissä, että mieromies Matti Iiliäisen ja valitushankkeessa mukana olleen veljensä lautamies Simo Iiliäisen tausta oli keskimääräistä talonpoikaistilaa varakkaampi.

Risto Pirhosesta ei voida tehdä yhtä varmoja päätelmiä, sukunimi oli Iiliäistä yleisempi Tiurulassa. Kopsalan lähettyvillä Operonniemessä asui Pirhosen taloa vuonna 1629 isäntä neljän poikansa ja kahden pojanpojan kanssa.⁷⁷ Vuonna 1637 talo oli jakautunut kahtia. Toista, seitsemän ruplan tilaa piti Antti Pirhonen ja viiden ruplan tilaa Pietari Pirhonen.⁷⁸ Vielä ennen läänityskautta 1650-luvun alussa tiloilla oli samat isännät.⁷⁹ Oliko toinen näistä hie-man keskimääräistä vauraammista talonpojista mieromies Risto Pirhosen esi-isä, on mahdotonta varmuudella sanoa.

Sortavalasta on säilynyt arvioluettelo vuodelta 1685. Laaja pitäjä käsitti tuona vuonna 326 luetteloon merkittyä talonpoikaistilaa. Näin suuresta tilojen määrästä saatu aineisto vahvistaa pienemmil-

75 Tiurulan pogostan henkikirja (Manthals Längd) 9.1.1629. Topographica 597. RA; myös Fotostaatikopio. KTL:n kokoelmat. Asiakirja on julkaistu teoksessa Asiakirjoja Karjalan historiasta III. 1993. s. 353–384, Iiliäisistä p. 18.

76 Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta II. 1991, p. 9.

77 Tiurulan pogostan henkikirja 9.1.1629. Topographica 597. RA; Asiakirjoja Karjalan historiasta 1600- ja 1600-luvuilta III. 1993. p. 29.

78 Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta II. 1991, p. 14.

79 Tiurulan pogostan henkikirja 9.1.1629. Topographica 597. RA; Asiakirjoja Karjalan historiasta III. 1993, p. 29. Tilan pysyminen suvussa ja isäntien nimet selviävät asiakirjan marginaaliin 1650-luvun alussa tehdyistä merkinnöistä.

tä läänityksiltä saatuja tuloksia vaurauden jakautumisesta keskises-
sä Käkisalmen läänissä.

Taulukko 5. Sortavalan talonpoikaistilojen varallisuus arviouruplaluvun mukaan
vuonna 1685. (N = 326)⁸⁰

Ruplia	0	1	2	3	4	5	6	7	8
Tiloja	56	125	96	30	11	5	1	2	0
%	17,2	38,3	29,4	9,2	3,4	1,5	0,3	0,6	0,0

Sortavalan talonpoikaistiloista arvioitiin lähes 85 % alle kolmen
ruplan. Eniten (125) oli yhden arviouruplan tiloja, joiden määrä oli
kaikista tiloista 38,3 %. Keskimääräistä hieman vauraampia olivat
tilat, joista 96 (29,4 %) oli arvioitu kahdeksi ja 30 (9,2 %) kolmek-
si arviouruplaksi. Köyhimpään viidennekseen, alle ruplan kuului
17,2 % (56) tiloista. Vauraimmat yli neljän ruplan talot muodosti-
vat kaikista Sortavalan tiloista vain 5,8 % (19). Yksikään talonpoi-
kaistila ei yltänyt yli seitsemän ruplan.

Sortavalasta vuonna 1686 valituista ”valtiopäivämiehistä” Simo
Pekanpoika Pirhonen oli isäntänä yhdellä suurimmista Sortavalan
talonpoikaistiloista. Pirhosen tila oli vuonna 1685 arvioitu 5 1/2
ruplaksi, jolloin se kuului pitäjän vauraimman kahden prosentin
joukkoon.⁸¹ Tarkempaa tietoa mieromies Pirhosen taloudesta on
vuodelta 1681 säilyneessä arvioluettelossa. Tuolloin kuudeksi rup-
laksi arvioidulla tilalla työskenteli kaksi miestä kahden hevosen
avulla. Pirhosella oli muita eläimiä varsa, kaksi lehmää ja hieho
sekä kaksi lammasta ja sikaa. Ainakaan tuona vuonna hän ei kas-
kennut, vaan viljeli tynnyrinalan peltoruista tai ohraa ja kaksi
tynnyrinalaa kauraa. Hänelle kuului myös neljänneksen osuus
nuotasta ja veneestä.⁸²

Toinen Sortavalan valtiopäiville menijöistä, Erkki Mikonpoika
Ijäs hallitsi tilaa, joka oli arvioitu vuonna 1685 kahdeksi ruplaksi.
Ijäs edusti täten tilansa puolesta talonpoikien ”keskiluokkaa”. Yli
puolet (55,5 %) Sortavalan tiloista oli köyhempiä kuin hänen
talonsa, toisaalta vain 15 % tiloista oli arvioitu vauraammiksi.⁸³
Vuonna 1681 2 1/2 ruplaksi arvioidulla Ijäksen tilalla oli täysikas-

.....
80 Sortavalan arvioluettelo vuodelta 1685. VA 9749, s. 679–687. mf.

81 Sortavalan arvioluettelo vuodelta 1685. VA 9749, s. 679–687. Pirhonen
s. 687. mf.

82 Sortavalan kreivikunnan arvioluettelo vuodelta 1681. VA 9739, s. 467v–468.
mf.

83 Sortavalan arvioluettelo vuodelta 1685. VA 9749, s. 679–687. Ijäs s. 686v. mf.

vuisia miehiä kaksi, hevosia yksi. Karja oli vaatimatton: lehmä, hieho, lammas ja sika. Kaskesta Ijäs sai tuona vuonna 100 lyhdettä ruista. Ohraa hän viljeli pellossa kuuden kapanalan ja kauraa 16 kapanalan verran.⁸⁴

Suistamolta ja Salmista on käräjäpöytäkirjoissa mainittu viiden mieromiehen nimet. Pietari Mannikainen ja Olli Turkulainen kävivät pariinkin otteeseen pyrkimässä kenraalikuvernöörin puheille.⁸⁵ Mieromiehiksi nimetyt (mieron miesess) Hodar Harittnof ja Erkki Matinpoika Paasonen, molemmat Alatun kylästä, kävivät valitusmatkalla kenraalikuvernöörin luona syyskuussa 1690.⁸⁶ Mieromies Risto Tirkkosen mainitaan ottaneen talonpojan hevosen arvioinnin yhteydessä.⁸⁷ Kysymyksessä saattaa olla erehdys, sillä Tirkkosen toimista valituksen yhteydessä ei mainita mitään. Kenties hevosestaan valittanut talonpoika tarkoitti arvioimista.

Suistamon talonpoikien varallisuusjakauma poikkeaa suuresti läheisten Sortavalan ja Kurkijoen pitäjien tilanteesta. Yli 40 % talonpoikien tiloista arvioitiin alle yhden arviouruplan. Tässä määrässä eivät ole mukana 46 uudisasukkaaksi merkittyä talonpoikaa. Heille oli merkitty arviouruplaluvun tilalle vuosi jolloin he alkaisivat maksaa veroa. Mukaan ei ole myöskään laskettu alueen 27 populiperhettä, joille ei merkitty arviouruplalukua. Pienten ja köyhien tilojen suhteellinen osuus taulukossa käsittää ainoastaan jo jonkin aikaa pysyvästi tiloillaan asuneet talonpojat.

Taulukko 6. Suistamon ja Salmin talonpoikaistilojen varallisuus arviouruplaluvun mukaan vuonna 1682. (N = 221)⁸⁸

Ruplia	0	1	2	3	4	5	6	7
Tiloja	95	75	25	17	7	0	1	1
%	42,9	33,9	11,3	7,7	3,2	0,0	0,5	0,5

Suistamon ensimmäisiä mieromiehiä Pietari Mannikaista ja Olli Turkulaista ei ole merkitty arvioluetteloon. Heidän osaltaan ei

.....

84 Sortavalan kreivikunnan arvioluettelo vuodelta 1681. VA 9739, s. 466v–467. mf.

85 Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 15.–19.10.1688. s. 183v. gg 7.

86 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 44v. gg 10.

87 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 45v. gg 10.

88 Luettelo savuista, manttaaleista ja arviouruplista Salmissa ja Suistamolla vuonna 1682. VA 9741, s. 734–740. mf.

voida todeta paljoakaan. Pietari Mannikaisesta tiedetään ainoastaan, että vuonna 1687 hänellä oli vaikeuksia verojen maksun kanssa. Hän ei pystynyt maksamaan verojaan, savurahojaan eikä hovin ratsumiehen ylläpitoon kerättyjä suorituksia.⁸⁹ Olli Turkulaisen taloudenpidosta ei tiedetä mitään.

Suistamon toiset mieromiehet Hodar Harittonof ja Erkki Paasonen sen sijaan ovat talollisina vuoden 1682 arvioluettelossa. Tosin tiedot heidän tiloistaan ovat kahdeksaa vuotta aiemmalta ajalta kuin heidän toimintansa pitäjän mieromiehinä. Köyhien itäisten pitäjien mieromiehet eivät olleet mitään suurtalollisia. Hodar Harittonofin tila arvioitiin vuonna 1682 1 ¾ ruplaksi. Keskisessä Käkisalmen läänissä tila olisi ollut hyvin tyypillinen hieman köyhähäkö talonpoikaistila. Suistamolla se on laskettava hieman keskimääräistä vauraammaksi. Erkki Paasonen puolen ruplan tila oli sen sijaan kaikilla mittapuilla mitattuna köyhä.⁹⁰ Esimerkiksi Liperissä vuonna 1682 merkittiin useimpien puolen ruplan tilojen kohdalle arvioluettelon marginaaliin ”rutiköyhä” (uthfattig).⁹¹ Tosin Suistamolla Paasonen tila edusti tyypillisenä vallitsevaa tilanetta.

3.2. Pappi kauppiana, talonpoika porvarina

Kiteellä talonpoikien kirjuri ja valituksen viejänä toimi virasta erotettu apupappi Gustaf Sinkko. Häntä ei koskaan mainita mieromieheksi, mutta itse hän väitti valituksen olleen rahvaan yhteisen kokouksen päätös.⁹² Gustaf Sinkko oli Joukion kirkkoherran Matthiae Sinkon poika. Hänellä oli ainakin yksi veli, Juhani Matinpöika⁹³, sekä sisar Beata Matintytär Sinkko. Sisar oli naimisissa Joukion kappalaisen Matthias Haukilaisen kanssa.⁹⁴

Gustaf Sinkko oli alituisen käräjillä, useimmiten syytettynä. Vuonna 1684 hän käräjäi Kiteen entisen kirkkoherran Jören Petrin pojan Pekka Yrjönpojan kanssa.⁹⁵ Pekka Yrjönpoika asui Sorta-

89 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 27.–30.3.1688. s. 152. gg 7.

90 Luettelo savuista, manttaaleista ja arvioruulista Salmassa ja Suistamolla vuonna 1682. VA 9741, s. 734–740. mf.

91 Liperin arvioluettelo vuodelta 1682. VA 9739, s. 720–729. mf.

92 Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 7.–12.11.1691. s. 178v. gg 11.

93 Räisälän, Kurkijoen ja Tiurulan talvikäräjät 23.3.–1.4.1685. s. 120v. gg 4.

94 Ukuniemen, Jaakkimanvaaran ja Joukion kesä- ja syyskäräjät 14.–21.11.1692. s. 132. gg 11.

95 Sukulaisuussuhde selviää käräjäjutusta: Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 1.–4.9.1684. s. 166v. gg 3.

valassa.⁹⁶ Riidan aihe ei ole tiedossa, oletettavasti se juonsi Sinkon apupapin aikoihin. Temperamenttinen Sinkko riehui Pekka Yrjönpojan kotona, löi tämän lasta ja vaimoa sekä särki hevosen luokit.⁹⁷ Toisen kerran Sinkko yritti lyödä Pekka Yrjönpoikka yleisellä tiellä kirveellä ja seipäällä.⁹⁸

Skisman täytyi olla vakava. Vuonna 1685 Pekka Yrjönpoika syytti Sinkon varastaneen hänen vuoden 1682 käräjillä kärjäpöydälle heittämänsä rahat.⁹⁹ Pekka tarkoitti rahoja, jotka oli ”heitettävä” vedottaessa kihlakunnankäräjien päätöksestä laamanninkäräjiin.¹⁰⁰ Hän kanteli Sinkosta maaherralle Käkisalmeen, jonka vuoksi tämän oli käytävä selittämässä asiaa maaherran luona ja Viipurissa, ilmeisesti tuomiokapitulissa. Hovioikeus ei ottanut riitaa käsiteltäväkseen, vaan alisti sen kihlakunnankäräjille. Sinkko peri Käkisalmen ja Viipurin matkakuluja vastapuoleltaan ja käräjät määräsivätkin Pekka Yrjönpojan maksamaan 10 hopeataria. Sinkko ei ollut päätökseen tyytyväinen, vaan jätti vetorahat laamanninkäräjiin.¹⁰¹

Riitaisa apupappi osasi hankkia vihamiehiä. Kruununvouti Diderich Boismania Gustaf Sinkko paneteli useaan kertaan kruunun varkaaksi sekä ryöväriksi jolta tulisi katkaista kaula. Kenraalikuvernöörin olisi pantava viralta.¹⁰² Ratsumies Olof Täckling ja hopmanni Zacharias Eosander olivat Sinkon mielestä ”kelmejä”. Kiteen kappalaista hän kutsui valehtelijaksi (osanningsman).¹⁰³ Kaikki säätyläiset, jotka tuotiin riita-asiassa oikeuden eteen todistamaan häntä vastaan, Sinkko jääväsi väittämällä heitä vihamiehikseen. Sinkon vihamiehiä olivat hänen oman todistuksensa mukaan mm. siltavouti Jankko (Jancko) Mikonpoika, ratsumies Olof Täckling sekä vuokraajat Hindrich Nethonius, Johan Stolpe ja Petter Schultz.¹⁰⁴

.....

96 Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 11.–18.2.1685. s. 22. gg 4; Pekka Yrjönpojan sosiaalista asemaa ei ole voitu selvittää. Häntä ei löydy Sortavalan talonpoikien arvioluettelosta eikä porvarien veroluettelosta. Sortavalan arvioluettelo vuodelta 1682 sekä Luettelo Sortavalan kaupungissa maksetuista kontribuutioista vuodelta 1682. VA 9741, s. 680v–685. mf.

97 Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 1.–4.9.1684. s. 166. gg 3.

98 Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 1.–4.9.1684. s. 166v. gg 3.

99 Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 11.–18.2.1685. s. 22. gg 4.

100 Käräjäkaaren kohdat 37 ja 38. KrML 1978, s. 118.

101 Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 11.–18.2.1685. s. 28–28v. gg 4.

102 Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 16.–18.2.1686. s. 28. gg 5; Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 7.–12.11.1691. s. 124 ja s. 178–179v. gg 11.

103 Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 16.–18.2.1686. s. 28. gg 5.

104 Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 7.–12.11.1691. s. 178–179v. gg 11.

Sinkolta yritettiin ulosmitata saatavia useampaan otteeseen. Kun siltavouti Jankko Mikonpoika, ratsumies Olof Täckling ja kaksi talonpoikaa menivät ulosmittaamaan sakkaja Suorlahden pappilasta oli Sinkko sanonut: ”*Tuollaiset hunsvotit ja kelmit eivät voi ymmärtää hovioikeuden kirjettä, kruunun varkaat*”. Hän otti kirveen, löi sen seinään ja sanoi: ”*Tämän minä teille annan*”.¹⁰⁵

Vuonna 1685 kruununvouti vangitsi Sinkon rästien takia Sakkolan hovissa. Sinkko väitti, että hänellä oli rahat valmiina vuokraaja Esko Pirhosen luona. Sinkon kerrottiin sittemmin sätineen kruununvoutia Tiurulassa. Vuokraajat Hindrich Nethonius ja Simon Hoppenstång valittivatkin, että apupappi Gustaf Sinkko oli ilkeä mies, jonka puheilta ei kukaan saanut olla rauhassa. Heidän mukaansa Sinkko säikytteli kunniallisia ihmisiä puheillaan missä vain kulki.¹⁰⁶

Sinkko olikin alituiseen matkan päällä. Hän liikkui myös Käkisalmen eteläisessä läänissä vuonna 1685. Alkutilvesta matkalla Käkisalmeen saivat valituksen laadintaa suunnitelleet Pyhäjärven talonpojat kirjurikseen miehen, jonka nimeä eivätkä ammattia tienneet, mutta tämä oli näyttänyt papilta.¹⁰⁷ Oliko mies Gustaf Sinkko, ei ole varmaa. Tuntomerkit kuitenkin sopivat. Tilattomaksi vajonnut entinen apupappi Gustaf Sinkko elätti itseään pääasiassa kiertävänä kauppiana. Vuonna 1692 vuokraaja Petter Schultz valitti, että Sinkko matkusteli ympäriinsä myymässä humalaa. Humalan Gustaf Sinkko sanoi saaneensa vastineeksi myydesään Hämeessä hevosen.¹⁰⁸

Sinkon kauppamatkat ulottuivat etäälle Kiteestä. Hevoskauppaa hän harjoitti enemmänkin. Sinkko jätti vuonna 1686 Joukiassa lankonsa Matthias Haukilaisen talliin useampia hevosia. Kun hevokset kuolivat pakotti Gustaf vastahakoisen sisarensa Beatan kärejille todistamaan miestänsä vastaan. Beata todisti Gustafin sanojen mukaan, että hevokset oli hankittu kaupoilla ja olivat siten kunnollisia ja arvokkaita eivätkä ilmaiseksi saatuja ja huonokuntoisia, kuten Haukilainen väitti. Gustaf Sinkko väitti hevosten kuolleen huonoon hoitoon, mutta lanko sanoi hänen puhuvan tässä asiassa ”löysästi ja vapaasti”.¹⁰⁹

.....
105 Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 7.–12–11.1691. s. 178v. gg 11.

106 Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 7.–12–11.1691. s. 179. gg 11.

107 Tutkinta Pyhäjärven kylässä 8.–9.5.1685. s. 215. gg 4.

108 Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 7.–12–11.1691. s. 179v. gg 11.

109 Uukuniemen, Jaakkimanvaaran ja Joukion kesä- ja syyskäräjät 14.–21.11.1692. s. 132. gg 11.

Gustaf Sinkko asettui 1690-luvun alussa Kiteen Rasivaaran kylään Sipi Taskisen taloon, jossa eli tilattomana. Kun pitäjän kappelissa ei ollut pappia, eikä väki voinut kelirikon aikaan mennä kirkolle, saarnasi hän talonpojille näiden pyynnöstä. Viimeisen adventti-sunnuntain aamuna vuonna 1694 saapui Muljulan hovin pristaavi Heikki Kinnunen juovuksissa Taskisen taloon. Reessään makaava Kinnunen huusi pihalla: ”*Missä on Sinkko, se kelmi?*”. Sipi Taskinen, joka oli juuri keittämässä viinaa, meni pristaavin reen luo ja kehoitti tätä lähtemään pois.¹¹⁰

Sinkko, joka oli sisällä tuvassa lukemassa joulun saarnaansa, meni tohvelit jalassa ja pelkkä paita yllään talliin (kujaan) katsomaan hevostaan. Kun pristaavi näki Sinkon, juoksi hän tallin luo ja huusi: ”*Tuunpoika, kelmi, Sinkko tule ulos*”. Pristaavi meni sisään talliin, kaatoi Sinkon maahan ja piiskalla lyöden ajoi takaisin tuvaan. Tuvassa pristaavi vielä löi Sinkolle päähän kaksi verihaavaa piiskalla. Pelloissaan Gustaf tavoitti penkin alta kirveen, jonka hamarapuolella hän löi Kinnusta päähän. Sitten hän pukeutui ja luikki ulos tuvasta eikä uskaltanut enää mennä sisään. Hän katsoi parhaaksi paeta hevosensa ja lehmiensä kanssa kolmen virstan päähän Juhani Pakarisen luo Piimälahteen. Kinnunen makasi pirtissä puolipäivään, mutta saattoi sitten omin voimin jatkaa matkaansa.¹¹¹

Kinnunen oli juopuneena ahdistellut Sinkkoa jo edellisenä jouluna Taskisen luona.¹¹² Pristaavilla oli ilmeisesti hovin asioita apupapille, mutta hänen käytökseensä saattoi vaikuttaa myös vanha kauna. Jo kesällä 1687 olivat miehet joutuneet riitoihin, kun Sinkon äksy hevonen oli purrut Kinnusen hevosen ratsastuskelvottomaksi. Tästä tuomitut korvaukset menivät ulosmittaukseen. Kenties pristaavi ei koskaan kyennyt perimään saamisiaan Sinkolta.¹¹³

Pristaavi Kinnusen veli Klemetti Kinnunen ei jättänyt asiaa sikseen. Gustaf Sinkko saarnasi joulupäivänä Piimälähdessä Tahvo Hirvosen luona. Väki oli kokoontunut ruokailemaan, kun Klemetti Kinnunen ja Jaakko Haverinen tulivat sisään ja kysyivät Sinkkoa: ”*Sinä kelmi pappiheitto, oletko täällä?*”. Miehet löivät Sinkkoa korvalle ja Haverinen sanoi: ”*Sinä olet tehnyt minut viisi kertaa kelmiksi, sinä olet itse viisi kertaa kelmi*”. Klemetti kirosi Sinkolle: ”*Sinä olet enemmän kuin kymmenen kannua vuodattanut minun veljeni verta, mutta*

110 Tohmajärven talvikäräjät 28.1.–2.2.1695. s. 19–20. gg 14.

111 Tohmajärven talvikäräjät 28.1.–2.2.1695. s. 19–19v ja s. 20v. gg 14.

112 Tohmajärven talvikäräjät 28.1.–2.2.1695. s. 20v. gg 14.

113 Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 29.–31.10.1688. s. 205. gg 7.

nyt minä sidon sinut hyvin kiinni ja vien sinut hoviin". Miehet sitoivat apupapin kädet selän taakse, raahasivat häntä takaperin tuvassa ja panivat pään penkille aivan kuin olisivat aikoneet mestata hänet. "Tähän sinun saarnasi loppuvat, sinä kelmi" he sanoivat.¹¹⁴

Sinkkoa ei kuitenkaan mestattu. Hänet raahattiin sisävaatteissa omaan rekeensä ja ajettiin järven jäälle, jonne hänet jätettiin sidottuna. Hän sai huutaa tovin apua, kunnes talon väki ehti auttamaan. Juovuspäinen Haverinen ajeli järven jäällä puoli yötä Sinkon reellä. Sinkko sen sijaan vainoajiaan peläten kärvisteli talvisessa metsässä. Muutaman päivän piileskelyn jälkeen hän katsoi parhaaksi matkustaa Käkisalmeen, mistä saapui vasta tammihelmikuun vaihteessa käräjille jossa asiaa käsiteltiin.¹¹⁵

Syytä näihin Gustaf Sinkon pahoinpitelyihin Kinnusen veljekset eivät käräjillä juurikaan sanoneet. Klemetti kertoi halunneensa auttaa veljeään, jota Gustaf oli lyönyt pahasti. Veli kun oli alituisen hovin asioilla kyliä kiertämässä, hänen tarkoituksenaan oli ollut viedä Sinkko hoviin. Pristaavi Heikki Kinnunen ei vastannut mitään, kun häneltä kysyttiin syytä Sinkon pahoinpitelyyn.¹¹⁶

Maanlain mukaan rauhanvalan rikkojan rangaistus oli ankara.¹¹⁷ Molemmat Kinnusen veljekset tuomittiin menettämään oikean kätensä ja irtaimen omaisuutensa. Paennut Jaakko Haverinen julistettiin lainsuojattomaksi kaikkialla valtakunnassa ja hänen irtain omaisuutensa tuomittiin menetetyksi. Kaikki osalliset tuomittiin myös ankariin sakkorangaistuksiin.¹¹⁸ Näyttää siltä, että ainakaan ruumiinrangaistuksia ei pantu toimeen, sillä vielä vuonna 1697 Heikki Kinnunen oli toimessaan Muljulan pristaavina. Tällöinhän kapinaan nousseet talonpojat vangitsivat pristaavin ja sitoivat hänen kätensä selän taakse.

Gustaf Sinkko näyttää olleen kiivas ja kiistelty henkilö niin Kiiteellä kuin kauempanakin. Vastaansa hän sai vuokraajat Hindrich Nethoniuksen, Simon Hoppenstångin, Petter Schultzin ja Johan Stolpen. Kruununvouti, Viipurin konsistori ja muu esivalta kovelivat häntä aika-ajoin. On mahdollista, että Sinkko sekaantui myös Pyhäjärvellä sattuneisiin levottomuuksiin. Hänen liiketoimensa, hevoskauppa ja humalan myyminen veivät häntä alituisille matkoille aina Hämeeseen saakka. Ne antoivat hänelle samalla

114 Tohmajärven talvikäräjät 28.1.–2.2.1695. s. 21–21v. gg 14.

115 Tohmajärven talvikäräjät 20.1.–2.2.1695. s. 21–21v. gg 14.

116 Tohmajärven talvikäräjät 28.1.–2.2.1695. s. 22. gg 14.

117 Rauhanvalan kaaren kohta 21. KrML 1978, s. 120–131.

118 Tohmajärven talvikäräjät 28.1.–2.2.1695. s. 22v. gg 14.

myös mahdollisuuden keskustella eri seutujen talonpoikien ja säätyläistenkin kanssa. Samalla hän saattoi myös esittää omia mielipiteitään ja levittää huhuja.

Pappiskoulutuksen antama sivistys sekä luku- ja kirjoitustaito tekivät Sinkosta vaarallisen vastustajan. Hänen vastustajakaartinsa arvovaltaisuus viittaa siihen, ettei hän ollut esivallalle mikään vaaraton rettelöitsijä. Erityisen vaarallista saattoi olla hänen toimintansa talonpoikien parissa. Talonpojille Sinkko ei ollut vastenmielinen riitapukari, vaan nämä pyysivät häntä luokseen saarnaamaan. Harjoittiko Sinkko saarnatilaisuuksissaan talonpoikien kiihottamista vastarintaan on hämärän peitossa. Joka tapauksessa häntä saarnaajavuosinaan 1690-luvun alussa hätisteltiin aina joulun aikaan, silloin kun väki kelirikon aikaan nautti hänen saarnoistaan.

254

Kurkijoen valitusten puuhamies Reko Tervonen ei ollut hänkään tavallinen talonpoika. Kurkijoen pitäjää voi arvioluetteloiden perusteella pitää vauraimpana Käkisalmen pohjoisessa läänissä. Aivan varattomimpien tilojen määrä on huomattavan pieni verrattuna muihin Käkisalmen pohjoisen läänin alueisiin. Vaikka yhdestä kahteen ruplan tilat muodostivatkin tyypillisimmän tilakoon, oli pitäjässä myös melkoisesti vauraita yli kolmen ruplan tiloja.¹¹⁹ Yhdeksän ruplan tilojakin oli kuusi kappaletta. Taulukossa ei ole eroteltu kahdeksaa ruplaa suurempia tiloja erikseen.

Taulukko 7. Kurkijoen talonpoikaistilojen varallisuus arviouruupaluvun mukaan vuonna 1682 (N = 455)¹²⁰

Ruplia	0	1	2	3	4	5	6	7	8
Tiloja	35	152	117	54	38	27	14	8	10
%	7,7	33,4	25,7	11,9	8,4	5,9	3,1	1,8	2,2

Kurkijoen mieromiesten ja valittajien johtaja Reko Tervonen oli nuorin neljästä veljeksestä, jotka yhdessä hallitsivat 7 ½ arviouruupalan tilaa Elisenvaaran kylässä. Tilan ohjaksissa oli vanhin veljeksisistä Simo. Ainakin käräjillä vuonna 1692 Simo antoi ymmärtää, etteivät veljesten välit olleet parhaat mahdolliset. Kaksi muuta veljestä oli tuolloin jo muuttanut tilalta. Reko taas kulutti suurimman osan ajastaan matkoihinsa eikä juuri osallistunut tilan töihin.

.....

119 Ks. liite 6.

120 Kruunuporin arvioluettelo vuodelta 1682. VA 9741, s. 665–675. mf.

Kuitenkin hän vaati täyttä neljänneksen osuutta tilan tuotosta ja irtaimesta, joka oli vielä jakamatta veljesten kesken.¹²¹

Reko Tervonen ei ryhtyessään mieromieheksi 1680-luvun puolivälissä ollut enää muodollisesti talonpoika. Hän kirjoittautui vuonna 1681 Kurkijoen kaupungin porvariksi, jona hänet merkittiin veroluetteloihin ensimmäisen kerran vuonna 1682.¹²² Porvarin kontribuutioverot hän maksoi vuosilta 1683 ja 1684, mutta sittemmin ne jäivät häneltä suorittamatta.¹²³ Reko ei koskaan muuttanut kaupunkiin, vaan harjoitti kauppaa tilaltaan käsin.¹²⁴ Mieromiehenä toimiminen, valitusmatkat ja esiintyminen käräjillä talonpoikien puhemiehenä saattoi hänet tilanteeseen, jossa hän joutui piilottelemaan esivaltaa. Vuoden 1685 jälkeen hän viettikin lähinnä kiertolaisen (vagant) elämää pitäjässä keräten rahaa Tukholman matkoihinsa.¹²⁵

Myös muut Kurkijoen valituksen laatijat olivat vuoden 1682 arvioluettelon mukaan vauraiden talojen isäntiä tai poikia. Kurkijoen toinen mieromies Tervun Pauli Veijalainen asui isänsä Sipi (Sigfried) Veijalaisen kanssa 7 ½ arviouruplan tilaa. Mieromiehet olivat siten lähtöisin Kurkijoen vauraimpien talonpoikien ryhmästä. Elisenvaaran Abraham Tuomaanpoika Ahokainen, joka kävi Tukholmassa valittamassa Tervosen kanssa vuonna 1686, oli isäntänä seitsemän arviouruplan tilalla. Mikrilän Pauli Tuomaanpoika ja Narvassa kenraalikuvernöörin luona Tervosen kanssa käynyt Kesvalahden Heikki Ollinpoika Pösö olivat isäntinä 4 ½ arviouruplan tiloilla.¹²⁶ Valituksen kantavat voimat löytyivät Kurkijoella suurimpien talollisten joukosta.

3.3. Brahean kaikuja?

Käkisalmen läänin pohjoisimmassa pitäjässä Pielisjärvellä näytti talojen vaurauden jakautuminen tyystin toisenlaiselta kuin läänin

121 Uukuniemen, Jaakkimanvaaran ja Joukion syyskäräjät 14.–21.11.1692. s. 183v. gg 11; Kenraalikuvernööri O. W von Fersen kuninkaalle 18.9.1693. *Livonica II*, vol. 190. mf.

122 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 192v. gg 4.

123 Uukuniemen, Jaakkimanvaaran ja Joukion syyskäräjät 14.–21.11.1692. s. 134 ja s. 184v. gg 11; Kenraalikuvernööri O. W von Fersen kuninkaalle 18.9.1693. *Livonica II*, vol. 190. mf.

124 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 192v. gg 4.

125 Uukuniemen, Jaakkimanvaaran ja Joukion syyskäräjät 14.–21.11.1692. s. 134 ja s. 184v. gg 11; Kenraalikuvernööri O. W von Fersen kuninkaalle 18.9.1693. *Livonica II*, vol. 190. mf.

126 Kruunuporin arvioluettelo vuodelta 1682. VA 9741, s. 665–675. mf.

keskiosissa. Suuressa pitäjässä oli vuoden 1686 arvioluettelon mukaan 606 talonpoikaistilaa.

Taulukko 8. Pielisjärven talonpoikaistilojen varallisuus arviouruplaluun mukaan vuonna 1686 (N = 606)¹²⁷

Ruplia	0	1	2	3	4	5	6	7
Tiloja	292	208	61	31	7	6	1	0
%	48,1	34,3	10,1	5,1	1,2	1,0	0,2	0,0

Luonteenomaista Pielisjärven tilanteelle on talonpoikaistilojen köyhimmän osan voimakas korostuminen. Peräti 82,4 % tiloista arvioitiin alle kahden ruplan ja lähes puolet tiloista sijoittuu köyhimpien alle ruplan luokkaan. Käkisalmen läänin keskiosissa alle kahden ruplan tiloja oli kaikista noin puolet ja vain 10–20 % alle ruplan.¹²⁸ Talonpoikaistilojen kahden arviouruplan ”keskiluokkaan” kuului Pielisjärvellä vain noin 10 % tiloista, kolmen ja neljän arviouruplan tilat olivat jo muihin nähden hyvin vauraita. Yksikään Pielisjärven talonpoikaistiloista ei yltänyt yli kuuden arviouruplan.

Vuoden 1686 arvioluettelon tietoja voidaan verrata myös arvioluetteloon vuodelta 1682, ajalta ennen vuokraaja Enbergin saapumista Pielisjärvelle. Tuolloin pitäjässä oli 607 tilaa, joista peräti kolmasosa (185, 30,5 %) oli merkitty populeiksi. Vuoden 1686 arvioluettelossa on näin ollen myös populit merkitty talonpoikien lukuun. Vuonna 1682 suurinta osaa populeista verotettiin vain puolella ruplalla.¹²⁹

Pielisjärven mieromiehistä vauraimmat olivat Matti Saastamoinen ja Pekka Hulkkonen, joiden tilat oli arvioitu neljäksi ruplaksi. Antti Hietasen Lieksan tilus arvioitiin vuonna 1686 puoleksitoista ruplaksi ja Matti Kotilainen asui Vuonislahdessa vain ruplan taloa. Hietasen maista puolet oli jo tällöin siirtynyt hovileirin alle, joten tila lienee aiemmin ollut vauraampi. Toisella Tukholman matkalla mukana olleen Pauli Urpiaisen tila Lieksassa arvioitiin myös ruplalla verotettavaksi. Mieromiesten taustavoimina toimineet Erkki Ikonen ja Tuomas Hulkkonen asuivat kumpikin Lieksassa kolmen ruplan tilaa.¹³⁰

.....
127 Pielisjärven arvioluettelo vuodelta 1686. VA 9751, s. 843v–854. mf.

128 Ks. liite 6.

129 Pielisjärven arvioluettelo vuodelta 1682. VA 9741, s. 694–701v. mf.

130 Pielisjärven arvioluettelo vuodelta 1686. VA 9751, s. 843v–854. mf.

Pielisjärven kahnausten päätekijät, Kotilainen ja Hietanen eivät olleet arvioluetteloiden perusteella mitään suurtaollisia vaan tavallisia, juuri toimeen tulevia talonpoikia. Sen sijaan heidän tukijoukkonsa edusti Pielisjärven talonpoikien mittapuulla vakavaraisuutta ja vaurastakin talonpitoa. Mitkä tekijät loivat Kotilaisesta ja Hietasesta Pielisjärven rettelöiden keulahahmot?

Useiden Pielisjärven mieromiesten taustaa voidaan etsiä Enbergin hävittämästä Brahean kaupungista. Antti Hietanen mainitaan jo 1670-luvulla Brahean asukkaana.¹³¹ Hän esiintyy 1680-luvun alussa myös kirkkoväertinä¹³², mikä antoi hänelle merkittävän aseman seurakunnassa. Hietasen porvariuteen liittyy tieto, että hän osasi sekä lukea että kirjoittaa.¹³³ Samoin Tuomas Hulkkonen, mieromies Pekka Hulkkosen veli, kirjoitautui porvariksi vuonna 1672.¹³⁴ Myös Pekka Hulkkonen harrasti maakauppaa ja kaupankäyntiä. Vuonna 1688 hänen sanottiin olevan estynyt saapumasta käräjiin, koska oli kauppamatkalla Oulussa saakka.¹³⁵

Jo 1669 toimi Brahean porvarina Paavo Urpiainen. Oliko mies sama kuin Tukholman kävijä (Påhl ”Pauli”) vai kenties mieromiehen isä, on vaikea päätellä.¹³⁶ Sortavalan porvareina Enbergistä Tukholmaan valituksen vieneet Tuomas Hulkkonen ja Lauri (Lars) Biörn olivat molemmat entisiä Brahean porvareita. Myös Lauri Biörnin veli, Pankajärveltä Brahean hävityksen jälkeen aution saanut Pekka (Per) Biörn, mainittiin suurena kauppamiehenä.¹³⁷

Mieromiehistä vain Matti Kotilaisella ei näytä olleen kiinnostusta Braheaan ja sen porvareihin. Epäsuoria osoituksia Kotilaisen käymästä kaupasta voidaan kuitenkin löytää. Pielisjärven kappalainen Markus Wendalius sekä kolme talonpoikaa menivät vuoden 1687 käräjillä takuuseen Kotilaisen lähes 300 kuparitalarin veloista viipurilaisille porvareille. Osa veloista Kotilaisen tuli maksaa seuraavilla Lappeenrannan markkinoilla.¹³⁸ Kotilainen omisti myös yhden pitäjän harvoista myllyistä¹³⁹, joten myllärinä hän jou-

.....
131 Saloheimo ym. 1954, s. 220–221.

132 Kuningas kenraalikuvernööri Göran Sperlingille 14.9.1687. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 500–501.

133 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 78. gg 7.

134 Saloheimo ym. 1954, s. 220–221.

135 Pielisjärven talvikäräjät 5.–1.3.1688. s. 87b. gg 7.

136 Saloheimo ym. 1954, s. 221.

137 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 87b. gg 7.

138 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 41. gg 7.

139 Saloheimo ym. 1954, s. 161.

tui paljonkin tekemisiin muiden talonpoikien kanssa. Kappalainen ja talonpojat takasivat myös, että Matti Kotilainen tekee selvityksen vuokraajalle kirkon viinikassan rahoista, joita oli kerännyt ja hoitanut muutaman vuoden.¹⁴⁰ Kysymyksessä eivät olleet mitkään pikkurahat, vaan vuokraaja väitti kassasta hävinneen 548 kuparitalaria. Kirkkoherra sen sijaan ei ollut lainkaan halukas kovistelemaan apulaistaan.¹⁴¹ Tällaisia summia rahaa oli talonpojan mahdotonta hävittää tai hankkia muutoin kuin kaupankäynnillä. Kaupankäyntiin viinikassanhoitajan toimi antoikin otollisen mahdollisuuden, sillä tehtäviin kuuluivat myös kirkkoviinin ostomatkat Viipuriin.

Sattuman oikusta tiedämme melko paljon Matti Kotilaisen kotioloista juuri mieromiesvuosilta. Matti Kotilainen avioitui aivan 1680-luvun alussa sotkamolaisen Valpuri Urpiaisen kanssa. Vuonna 1688 heillä oli ainakin kaksi pientä lasta. Vuonislahden kylässä Kotilaisen tilalla asui myös Matin renki Juhani Parviainen vaimonsa Marketta (Margareta) Piipposen kanssa.¹⁴² Matin tilanpito ja taloudenhoito ei siten voinut olla aivan mitätöntä, sillä köyhimmässä taloissa ei pidetty renkejä. Toisaalta seurakunnan ja pitäjän asioilla alituisen matkustelleen isännän ei ollut mahdollista itse hoitaa tilan töitä.

Matti Kotilaisen pitkät matkat Viipuriin ja Tukholmaan koituvat perheonnen turmioksi. Vaimo Valpuri tuli Matin toisen Tukholman matkan aikana raskaaksi. Kylällä tiedettiin, että lapsen isä oli Matin renki Juhani Parviainen. Mikään romanssi ei emännän ja rengin suhde liene ollut, sillä uteliaalle naapurille Valpuri kuvasi tapahtunutta: ”*Kusipa hän kuin koira kantoon*”. Renki Parviainen puolestaan rehvasteli naapurille: ”*Liaksi sitä onkin kisia meidän emännällä*”.¹⁴³ Kyläläiset alkoivat puuttua asiaan Parviaisen mielestä liian tarmokkaasti ja hän päätti paeta. Kun Matti Kotilaisen veli Olli yritti ottaa häntä kiinni, pisti Parviainen hänet puukolla hengiltä. Mustasukkainen rengin vaimo Marketta yritti puukottaa Valpuria saaden aikaan suuren haavan jalkaan.¹⁴⁴

Matin palatessa Tukholmasta tammikuun lopulla 1689 kuuli

140 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 41. gg 7.

141 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 56. gg 7.

142 Pielisjärven talvikäräjät 9.–14.3.1691. s. 109v–110. gg 10.

143 Pielisjärven talvikäräjät 9.–14.3.1691. s. 113–114. gg 10. ”Cusipa hän Cuin Coira Candon”, ”Lijaxi sitä ongin Kisa meidän emännellä”.

144 Pielisjärven talvikäräjät 9.–14.3.1691. s. 112 ja 114v. gg 10.

hän jo Lieksassa renki Parviaisen maanneen hänen vaimonsa ja laittaneen tälle lapsen. Kun Matti saapui Vuonislahdelle, oli Valpuri naapurissa kyläilemässä. Valpurin kotiuduttua ryhtyi aviomies kovistelemaan häntä. Kahdeksan kuukautta Tukholman matkalla viipynyt mieromies tiukkasi vaimoltaan, kuinka hän lähtee naapurisiin ja jättää kaksi lastaan kotiin ilman hoitoa. Lisäksi kylällä puhuttiin hulluja Valpurista. Matti sanoi Valpurille: ”*Sinun kanssasi ei ole koskaan hyvä, sinun ei tulisi olla lainkaan paksu*”. Sanavalmis Valpuri vastasi miehelleen: ”*Se kuin isännän sijaan jätetään, se isännän työtä tekee*”.¹⁴⁵

Jo seuraavana päivänä Matti Kotilainen lähti kiertämään pitäjää ja vaatimaan Tukholmaan luvattuja matkarahoja. Juhani Turusen, joka toimitteli muitakin Matin asioita, hän käski ottaa talon avaimet pois Valpurilta. Turunen teki Matin määräyksen mukaan ja jätti Valpurille ja lapsille ruokaa tarpeellisen määrän. Helmikuun alussa kun Matti Kotilainen saapui Lieksaan, kuuli hän kirkkoväeltä että Valpuri oli tällä välin karannut Venäjälle.¹⁴⁶

Venäjälle ei Valpuri ollut jäänyt. Paras tie Vuonislahdesta Valpurin vanhempien luo Sotkamoon kulki rajan yli: Vuonislahdelta Lieksaan ja Pankajärvelle ja sieltä rajan yli Tuulivaaraan ja Kolvasjärvelle Repolassa. Kolvasjärveltä reitti kulki takaisin Pielisjärven puolelle Jonkeriin ja Korpisalmelle, jossa Valpurille tuli muutama viikon pakollinen pysähdys, sillä hän synnytti pojan. Korpisalmelta oli yhteys Sotkamoon, jossa Valpuri oleskeli vanhempiensa luona tammikuuhun 1690. Kun Valpuri talvella 1690 kävi Vuonislahdessa katsomassa lapsiaan, oli Matti Kotilainen jälleen matkoilla Viipurissa.¹⁴⁷

Matti otti eron vaimostaan. Keväällä 1689 hän sai käräjiltä lausunnon asiasta ja kesäkuussa Viipurin piispa allekirjoitti konsistorin kirjeen jossa ero myönnettiin.¹⁴⁸ Valpuri yritti perätä kunniaansa takaisin vielä vuoden 1691 talvikäräjillä, huonoin tuloksin. Hänet tuomittiin menettämään henkensä tekemiensä syntien vuoksi. Kuolemantuomio tuli kuitenkin aina alistaa hovioikeuden vahvistettavaksi.¹⁴⁹ Tuomion täytäntöönpanosta tai hovioikeuden vahvistuksesta ei ole tietoa.

.....
145 Pielisjärven talvikäräjät 9.–14.3.1691. s. 110 ja s. 113v. gg 10. ”Se cuin Isännän sijan jätetään, se Isännän työtä teke.”

146 Pielisjärven talvikäräjät 9.–14.3.1691. s. 110–110v ja s. 112v. gg 10.

147 Pielisjärven talvikäräjät 9.–14.3.1691. s. 110v–111. gg 10.

148 Pielisjärven talvikäräjät 9.–14.3.1691. s. 111. gg 10.

149 Pielisjärven talvikäräjät 9.–14.3.1691. s. 116v. gg 10.

Pielisjärven mieromiehiin Kotilaiseen ja Hietaseen yhdistyvät entinen Brahean porvarius, maakauppa ja seurakunnan luottamustoimet. Taustavoimina heillä olivat Brahean entiset porvarit ja osa pitäjän vauraimmista talonpojista, sekä pitäjän vanha kirkkoherra Lars Laurentii Hallitius. Keskeinen ristiriitojen puhkeamisvaihe ajoittuu Enbergin saapumiseen Pielisjärvelle ja Brahean hävitykseen.

Pietari Brahe perusti Brahean kaupungin 1650-luvun alussa virkistämään kaupankäyntiä Vienan suuntaan. Kaupunki ei koskaan kasvanut suureksi, mutta vuonna 1677 siellä oli 55 porvaria. Kaupungin ongelmana oli, että suuri osa porvareista ei halunnut asua kaupungin alueella, vaan he pitivät taloaan läheisellä maaseudulla. Tällainen ”kaupunkipahanen” (fläcken) ei sopinut merkantilistiseen talouspolitiikkaan ja Brahen kuoltua maaherra Hindrich Piper antoi vuonna 1681 määräyksen hävittää Brahea kaupankäynnille haitallisena. Porvarit alkoivat siirtyä muihin kaupunkeihin lähinnä Sortavalaan, mutta osa heistä jatkoi toimintaansa Pielisjärvellä maakauppina.¹⁵⁰

Salomon Enberg solmi kenraalikuvernöörin kanssa vuokraussovimuksen Pielisjärvestä 26.11.1684. Sopimuksessa hänelle varattiin oikeus perustaa alueelle kahden obsan suuruinen hovileiri. Maaliskuussa 1685 kenraalikuvernööri Sperling antoi määräyksen kruununvoudille toimittaa hovileirin maiden mittaus, jonka mukaan Enberg saisi perustaa kartanonsa. Hovin alta hädettävälle talonpojille tuli antaa korvauksena maata muualta. Kruununvouti Diderich Boisman suoritti toimituksen lokakuun alussa 1686 yhdessä neljän lautamiehen kanssa. Kruununvouti päiväsi suorittamansa hovin maiden inventoinnin 7.10.1686. Hovileiri perustettiin Brahean kaupungin paikalle. Kadut kynnettiin pelloksi ja jäljellä olleet porvarit saivat lähteä tiloiltaan.¹⁵¹

Vuokraaja Enberg käänsi voimakkaasti paikkakunnan kehityksen suuntaa. Hän puuttui seurakunnan toimintaan arvostellen kirkkoherraa aina Viipurin tuomiokapituliin asti. Viinikassanhoidtaja Kotilaista hän kovisteli ankarasti seurakunnan rahoista. Kirkkoväärti Antti Hietanen sai lähteä talostaan hovileirin tieltä, samoin kuin maakauppiaina jatkaneet entiset Brahean porvarit. Veroruuvi kiristyi varmasti, kun vuokraajan voudeiksi värväytyi väkeä paikkakunnan ulkopuolelta. Ankarimmin tämä kosketti vauraimpia talollisia ja entisiä porvareita. Kaupungin kontribuutioiden

.....

150 Saloheimo ym. 1954, s. 218–245.

151 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 70v–72v. gg 7.

sijaan heiltä alettiin kerätä veroa maanviljelyn ja verotettavan omaisuuden perusteella kuten muiltakin talonpojilta. Maakaupan Enberg pyrki kokonaan kieltämään. Kaupankäynti ja porvarius nousevat keskeisesti esiin Pielisjärven, Kiteen ja Kurkijoen miero-
miesten henkilöitä tarkasteltaessa.

4. KARJALAISET KAUPPAMIEHET

Kaupunkien porvariston ja käsityöläisten merkitys on nähty useissa yhteyksissä olennaisena talonpoikaislevottomuuksien synnyllä ja organisoitumiselle.¹⁵² Keskustelua on aiheuttanut erityisesti talonpoikaiston ulkopuolisten ryhmien vaikutus Brittein saarilla esiintyneisiin mellakoihin ja kapinoihin. Esimerkiksi Englannissa 1660-luvulla raivonnut sisällissota on marxilaisesta lähtökohdasta tulkittu feodaalisten ja porvarillisten ideologioiden ja luokkien yhteentörmäykseksi. Tämä käsitys on nyttemmin osoitettu vääräksi.¹⁵³

John Walterin mukaan katovuosina 1500-luvun lopulla Englannissa esiintyneet nälkämellakat nousivat etupäässä käsityöläisten ja palvelusväen joukosta. Markkinat ja kauppapaikat olivat merkittäviä levottomuuksiin ryhtyneiden talonpoikien tiedonvälitykselle. Niissä keskusteltiin ja levitettiin kapinallista propagandaa. Keskeisellä sijalla olivat myllärit ja käsityöläiset, jotka kiersivät markkinoilta toisille. Talonpojat kulkivat kotoaan markkinoille ja takaisin.¹⁵⁴ Toisaalta on osoitettu kyläyhteisön ja pikkukaupunkien johtajien, pappien ja merkittävimpien kauppiaiden, muodostaneen usein 1500- ja 1600-lukujen veromellakoiden ytimen tai ainakin vaikuttaneen voimakkaasti vastarinnan syntyyn.¹⁵⁵ Yleensä rahatalouden ja kaupankäynnin kehittymisen ja niiden luomien yhteiskunnallisten ristiriitojen korostaminen kapinoinnin taustalla on nähty marxilaisena, joskus aivan suotta.

Marxilaisen historiantutkimuksen yksi keskeisistä talonpoikais-

.....
152 Erit. Mousnier 1970, s. 323–324.

153 Stone 1985, s. 44–53.

154 Walter 1985, s. 104 ja s. 122–124; Manner-Euroopasta ks. Sabean 1982, s. 194–197.

155 Sabean 1982, s. 197; Manning 1988, s. 311; Gunn 1989, s. 87.

levottomuuksien selitystavoista on ollut niiden tulkitseminen varhaisporvarillisiksi vallankumouksiksi, nousevan kauppiaaryhmän luokkataisteluksi. Kaupunkien porvariston merkitys talonpoikaisen kapinoinnin organisoitumiselle ja saamalle sisällölle nähdään merkittävänä. Jyrkimmin tätä näkemystä edustavien ”marxilaisrevolutionististen” tutkijoiden mielestä kapinat epäonnistuivat, koska historiallinen kehitys ei ollut vielä kypsä tällaiselle vallankumoukselliselle toiminalle.¹⁵⁶

Eino Jutikkalaan tukeutuen Risto Alapuro ja Heikki Sarmaja esittivät Heikki Ylikankaan Nuijasota-teoksesta käydyssä keskustelussa, ettei kapinoinnin taustalla ollut ainoastaan monoliittisesti tulkittujen aatelin ja talonpoikien yhteiskuntakerrostumien risti-riitojen korostuminen. Oleellista oli talonpoikaisten mahtisukujen, maakauppaa harjoittaneiden suurtalonpoikien nousu. Kaupankäynnin lisäämä riippumattomuus oli Pohjanmaan mahtitalonpoikien erityispiirre, joka nosti heidät talonpoikaiskapinan johtoon. Talonpoikainen yhteisö ei ollut differentioitumisessa murentunut, vaan johto saattoi vetää köyhemmät talonpojat mukaansa.¹⁵⁷

Näkemyistä myöhemminkin perustellut Alapuro ei saanut juuriakaan vastakaikua. Heikki Ylikangas, joka määritteli Alapuron näkemyksen suoraan marxilaiseksi, tunnusti toki, että vauraiden talonpoikaisten maakauppiaiden ryhmä oli muodostunut Pohjanmaalla. Hänen mukaansa on kuitenkin kiistanalaista, missä määrin taloudellinen differentioituminen eriytti talonpoikaista sosiaalisesti. Kauppaa ja vaihdantaa koskevat näkökohdat puuttuvat täysin nuijasodan kapinallisten tavoitteita valaisevista lähteistä. Siksi Ylikangas ei näe kapinan taustalla kauppamiestalonpoikien taloudellisia pyrkimyksiä vaan talonpoikiin kohdistuneen aatelisten ja ratsutilallisten välittömän riiston. Kapina ei hänen mukaansa kummunnut vauraudesta vaan köyhydestä.¹⁵⁸

.....
156 Ks. Die Frühbürgerliche Revolution in Deutschland 1961; Steinmetz 1975; Allgemeine Geschichte des Mittelalters 1985, s. 337–339. Venäläisen Kovalenkon mukaan näkemys on tyypillinen vanhemmalle neuvostoliittolaiselle historiografialle. Kovalenko, painamaton esitelmä; Esimerkiksi venäläisen Smirnovin näkemyksiä porvariston roolista Venäjän kapinoissa on esitelty artikkelissa Gorskaja ym. 1977, s. 107.

157 Alapuro ja Sarmaja 1978, s. 69–70; Alapuro 1980, s. 121–122; maakaupan luoman vaurauden merkitystä talonpoikaisjohtajien valikoitumiselle on korostanut jo Armas Luukko, ks. Luukko 1987 (1950), s. 538–539.

158 Ylikangas 1980, s. 105–109; Ylikangas 1990a, s. 28–31; Ylikangas otsikoi kriittikkinsä Alapuron näkemystä vastaan ”Marxilainen tulkinta”: Ylikangas 1990a, s. 28.

4.1. Talonpoikien vilkas maakauppa

Pohjanmaan talonpoikien toimeliaisuus kaupan alalla 1500-luvun lopulla, sekä Käkisalmen läänissä harjoitettu maakauppa 1600-luvulla, olivat erityislaatuisia ilmiöitä Suomen alueella. Kruunu kielsi maakaupan lailla jo 1400-luvulla ja sitä yritettiin seuraavina vuosisatoina ahkerasti juuria maaseudulta. Kaupankäynnin keskitämisessä kaupunkeihin ei kuitenkaan koskaan täydellisesti onnistuttu.¹⁵⁹

Pohjanmaalle syntyi jo keskiajalla voimakas maakaupan perinne, joka jopa voimistui 1500-luvulla. Seuraavalla vuosisadalla kaupankäynti maaseudulla jatkui, joskin se alkoi väistyä perustettujen kaupunkien tieltä. Myös Pohjanlahden takainen Norlanti oli vielä 1500-luvun loppupuolella voimakkaan talonpoikaisen maakaupan aluetta. Toinen vahva maakaupan alue 1500-luvulla oli Viipurin tienoo Itä-Suomessa. Maakauppaa harjoittivat talonpoikien ohella ja joskus mittavassa määrin myös monet läänitysvoudit ja kruunun paikalliset virkamiehet. Olikin yleistä, että ilmitulleet tapaukset jäivät rankaisematta.¹⁶⁰

Kun Käkisalmen lääni liitettiin Stolbovan rauhansopimuksessa Ruotsiin, sai valtakunta voittomaana alueen, jossa maaseudun kaupankäynnin traditio oli hyvin voimakas. Maakaupan tärkeyttä alueen talonpoikien toimeentulolle kuvastaa se, että oikeus kaupankäyntiin molempien valtakuntien alueella taattiin rauhansopimuksessa.¹⁶¹ Ruptuurin jälkeisessä rauhanteossa 1661 karjalaisille myönnettiin tullimaksuja vastaan vapaa kauppaoikeus kaikkialla Suomessa. Samat oikeudet myönnettiin Ruotsin valtakunnan talonpojille Venäjällä.¹⁶²

Vapaan maakaupan perinne jatkui Käkisalmen läänissä koko 1600-luvun. Venäläiskauppa näyttää olleen myös Kainuussa yleistä, vuosisadan lopulla paikallisetkin talonpojat ryhtyivät tuomaan tavaroita Venäjältä.¹⁶³ Erityisesti kaupunkien porvarit pyrkivät valituksilla saamaan aikaan maakaupan kiellon. Aika-ajoin viranomaiset antoivatkin määräyksiä maakaupan kieltämisestä. Ruptuuri-

.....
159 Maakaupalla tarkoitettiin kenen tahansa maaseudulla elinkeinona harjoittamaa vähittäistavaran kauppaa. Rahvaalla oli kuitenkin vapaa oikeus ostaa ja vaihtaa keskenään talonpoikaistaloudessa tuotettuja tuotteita omiksi tarpeikseen. KrML 1978, s. 104–105; Alanen 1957, s. 23–27.

160 Luukko 1987 (1945), s. 261–263; Luukko 1987 (1950), s. 337; Luukko 1955, s. 65; Alanen 1957, s. 34, s. 37 ja s. 71; Olofsson 1962, s. 484–496.

161 Esim. Björn 1991, s. 283.

162 Alanen 1957, s. 69; Saloheimo 1976, s. 236–237.

163 Castrén 1867, s. 34–43; Keränen 1986, s. 562–571.

sodan jälkeen määrättiin lääniin maakaupan tarkastaja, jonka tehtävänä oli ilmiantaa ja saattaa edesvastuuseen laitonta maakauppaa harjoittaneet. Maakauppaa kiristämällä toivottiin saatavan maakauppiat muuttamaan Sortavalan kaupunkiin. Kiellot eivät kantaneet juurikaan tulosta, vaan 1680-luvulle tultaessa talonpojat harjoittivat yhä liiketoimiaan.¹⁶⁴

Tärkeimpiä kauppatavaroita olivat terva, tupakka, voi, suola, hamppu, pellava, turkikset ja vuodat, viina ja rauta. Maaseudun aittakaupoista myytiin myös kankaita, valmiita vaatteita, nappeja ja rihkamaa. Tietoja on myös mausteiden ja kuivattujen hedelmien, kuten rusinoiden ja viikunoiden myynnistä. Talonpojat kauppassivat myös kaupungeissa viljaa saadakseen rahaa verojen maksumiin.¹⁶⁵ Kaupankäynti edellytti jokseenkin kehittyntä rahataloutta. Saloheimon mukaan raha-asioissa oltiin 1600-luvulla kuitenkin vielä aivan alussa. Arvon mittana raha pääsi vasta vähitellen käyttöön, mutta yksityinen ihminen omisti sitä perin vähän.¹⁶⁶ Aikalaislähteet antavat tilanteesta perin toisenlaisen kuvan.

Kenraalikuvernööri Göran Sperling kirjoitti 20.3.1684 kamarikollegiolle, että erityisesti Käkisalmen läänin arrendaattoreilta voidaan vaatia suuri osa vuokrasta rahana, sillä Käkisalmen läänissä talonpojat maksavat merkittävän osan veroistaan rahana, jota saavat käymällä kauppaa (handel och köpenskap). Viljaa alueella oli vähän ja se oli sen vuoksi kallista. Inkerinmaalla rahvas sen sijaan maksoi lähes kaiken veron yhteisesti viljana ja parseleina.¹⁶⁷

Kuvan suhteellisen kehittyneestä talonpoikaisesta rahataloudesta Käkisalmen pohjoisessa läänissä antavat myös Saloheimon tarkasti tutkimat talonpoikien väliset luottosuhteet. Rahavelkojen perintä, ja siten myös rahan liikkuminen Käkisalmen pohjoisen läänin talonpoikien keskuudessa oli yleistä.¹⁶⁸ Perittäessä velkaa käräjien kautta ilmoitettiin, oliko kysymys rahasta vai velaksi saadusta tuotteesta. Tarkasteltavilta vuosilta 1683-1700 ei käräjäpöytäkirjoissa ole säilynyt yhtään merkintää talonpoikien välisestä rahavelkojen perinnästä Käkisalmen eteläisestä läänistä. Eteläinen lää-

164 Tarkastajista yleensä Alanen 1957, s. 57; Saloheimo 1976, s. 236-237; Björn 1991, s. 283-284.

165 Saloheimo ym. 1954, s. 167-168; Saloheimo 1976, s. 218-223 ja s. 241-248; Kuusi 1965, s. 205.

166 Saloheimo 1976, s. 253-284.

167 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 20.3.1684. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf.

168 Saloheimo 1976, s. 251-252.

ni näyttää siten talousalueena yhdistyvän verotuksen ja rahan käytön puolesta viljataloudessa eläneeseen Inkeriin eikä Käkisalmen pohjoiseen lääniin.

Saloheimo on osoittanut että Pohjois-Karjalassa, siis lähes koko Käkisalmen pohjoisessa läänissä, talonpoikien väliset luottosuhteet olivat pääosin naapureiden keskeisiä. Joukossa oli myös todellisia suurluotonantajia, siis henkilöitä joille rahanlainaus oli osa liiketoimintaa.¹⁶⁹ Suurin talonpoikien luotottajista näyttää olleen Saloheimon "tervasaksaksi" nimittämä Uukuniemen Villalan kylän Matti Matinpoika Ketolainen, jonka saatavien yhteissumma vuonna 1690 oli 267 kuparitalaria.¹⁷⁰ Toinen merkittävä luotonantaja oli Suistamon Koitonselästä oleva Juhani Ragwaldinpoika, joka lainasi paitsi rahaa, myös viljaa ja tervaa.¹⁷¹ Yleensä yksittäisten talonpoikien velat olivat pieniä summia, mutta ne olivat katovuosiina vaikeita maksaa.

Yksi rahan lainaajista oli myös maakauppiaaksi mainittu Lieksan suurtalollinen Erkki Ikonen.¹⁷² Ikosen varallisuus tulee esiin käräjätöytäkirjoissa useammassakin yhteydessä. Vuoden 1694 talvikäräjällä Ikonen kertoi, että hänen tuvassaan olleesta arkusta oli varastettu 13 riikintalaria sekä hopeinen ketju arvoltaan 4 riikintalaria.¹⁷³ Varkaus oli siten huomattavasti yli sadan kuparitalarin suuruinen. Vuonna 1689 Ikonen uhkasi verojen vuoksi vuokraaja Enbergiä uudella kuninkaissa käynnillä. Lautamiehet pilkkasivat Ikosen ruikutusta veroista: "*Se joka seisoo parhaiten, vaikuttaa sairaimmalta*". Pöytäkirjan laatija täsmentää lautamiesten ivaa selittämällä, että Ikonen oli vaurain talonpoika pitäjässä ja pystyisi hyvin maksamaan veronsa.¹⁷⁴ Myös muita varkauden kohteeksi joutuneita äveriäitä mainitaan käräjätöytäkirjoissa. Esimerkiksi Jaakko Knuutinpojalta Tiurulan Kilpolansaaresta varastettiin aitassa olleesta kirstusta 60 riikintalaria ja pientä hopearahaa yhteensä 500 kuparitalarin arvosta.¹⁷⁵

Luottoa haettiin myös kauempaa. Vuonna 1687 pielisjärveläinen luotottaja peri kolmelta Suistamon talonpojalta yhteensä yli

.....
169 Saloheimo 1976, s. 251–252.

170 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 6.–11.3.1690. s. 56–56v. gg 9.

171 Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 25.–28.2.1690. s. 47. gg 9.

172 Esim. Pielisjärven kesä- ja syyskäräjät 17.–25.9.1689. s. 118v–119. gg 8.

173 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1694. s. 46–47. gg 13.

174 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 74. gg 8.

175 Räsälän, Kurkijoen ja Tiurulan kesä- ja syyskäräjät 26.–31.10.1685. s. 175. gg 4.

40 kuparitalarin velkoja.¹⁷⁶ Esimerkkejä on myös Venäjältä saaduista luotoista. Venäläinen Ontrei Rekkänen peri 30 kuparitalarin saataviaan Lieksan Mikko Liukkuselta vuonna 1687.¹⁷⁷ Tulemajärveläinen Ivan Wasiliof antoi vuonna 1691 valtuutuksen vuokraaja Simon Hoppenstångille periä 24 hopeaplootun suuruiset kiistanalaiset rahat Teppana Jaakonpojalta Liperin Sotkumasta.¹⁷⁸

Eryteisesti vuosina 1689 ja 1693 vaativat Sortavalan ja Kurkijoen porvarit talonpoikaisia velallisiaan tilille. Sortavalan luotonantajien vaikutuspiiriin näyttävät kuuluneen erityisesti Suistamo, Ilomantsi, Tohmajärvi ja Pielisjärvi. Nyyporin entisen kreivikunnan talonpojat saivat luottonsa sekä Sortavalasta että Kurkijoelta.¹⁷⁹ Kurkijoen mahtavan liikemiehen Victor Gröönin perimät saatavat olivat joskus huikean suuria. Vuonna 1692 Gröön peri pälkjärveläisiltä veljeksiltä maksua saaduista tavaroista ja korvauksia tervana luvattujen suoritusten rästyntymisestä yhteensä 550 kuparitalarin arvosta.¹⁸⁰ Kurkijokelainen talonpoika oli kerta toisensa jälkeen ostanut suolaa ja tupakkaa velaksi Grööniltä yhteensä 175 kuparitalarin arvosta.¹⁸¹

Rahaa siis liikkui kaupan, verotuksen ja luotonannon piirissä Käkisalmen pohjoisen läänin maaseudulla melkoisesti, joskin sitä myös säilytettiin äveriäimpien kirstuissa suuriakin summia. Rahan käytön yleisyyttä Käkisalmen läänissä tukevat myös Raimo Vänskän rahakätköistä tekemät tutkimukset.¹⁸² Saloheimon ja Björnin mukaan venäläinen raha olisi syrjäytynyt alueella Ilomantsia lukuunottamatta ruptuurisodan jälkeen.¹⁸³ Venäjän ruplien ja tenkojen käyttö kaupankäynnissä etenkin venäläisten kanssa 1680- ja 1690-

176 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 21.–28.2.1687. s. 71. gg 6.

177 Pielisjärven talvikäräjät 10.–12.2.1687. s. 24v–25. gg 6.

178 Liperin talvikäräjät 2.–5.3.1691. s. 74v–75. gg 10.

179 Ks. Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 20.–23.3.1689. s. 108–114. gg 8; Sortavalan, Salmin ja Suistamon kesä- ja syyskäräjät 20.–26.10.1692. s. 102. gg 11; Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 17.–23.2.1693. s. 20–21. gg 12; Ilomantsin, Suo- ja Pälkjärven talvikäräjät 25.–28.2.1693. s. 29. gg 12; Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan talvikäräjät 23.–30.3.1693. s. 79v, s. 75v ja s. 76. gg 12; Ilomantsin, Suo- ja Pälkjärven kesä- ja syyskäräjät 30.–31.10.1693. s. 153. gg 12; Pielisjärven osalta Saloheimo ym. 1954, s. 172–173; Saloheimo 1976, s. 253–254.

180 Ilomantsin, Suo- ja Pälkjärven talvikäräjät 22.–27.2.1692. s. 29v. gg 11.

181 Räisälän, Kurkijoen ja Tiurulan kesä- ja syyskäräjät 10.–15.10.1692. s. 96. gg 11.

182 Vänskä 1982, s. 8–36; Vänskä 1993, erit. s. 86–87 ja s. 97.

183 Saloheimo 1976, s. 253–254; samoin Saloheimoon tukeutuen Björn 1991, s. 305.

luvuilla näyttää kuitenkin olleen rajaseutupitäjissä yleisempää kuin Björn ja Saloheimo antavat ymmärtää. Tähän viittaavat myös Erkki Kuujon tekemät huomiot Raja-Karjalan alueelta.¹⁸⁴

Braheasta Sortavalaan porvariksi ryhtyneen Tuomas Hulkkosen kauppariitaa Ilomantsin loppiaismarkkinoilla vuonna 1692 on käytetty esimerkkinä venäläisestä rahasta Ilomantsin pitäjässä.¹⁸⁵ Hulkkonen antoi vuottojärveläiselle talonpojalle 50 kuparitalaria venäläisenä rahana ja 40 talaria Ruotsin rahaa etumaksuna 150 leiviskästä haukia. Kirjuri Márten Lång lupasi samalle talonpojalle hauista kuitenkin kupariäyrin enemmän leiviskältä, joten tämä myi tavaran kirjurille. Talonpoika sai käräjillä kolmen markan sakon tavaran myymisestä kahteen kertaan ja veloitettiin hankkimaan Hulkkoselle sovittun määrän haukia.¹⁸⁶

Kajaanin markkinoille matkalla olleen Sortavalan porvarin Heikki Hyvösen sumpsaa¹⁸⁷ varastettiin Lieksan krouvissa tammi-kuussa 1694. Sumpsan mukana porvarilta hävisi rahaa 200 kuparitalaria karoliineina, kaksoiskaroliineina ja pienempänä rahana sekä 200 venäläistä tenkaa. Hyvönen jäljitti varkaiksi olettamiaan lieksalaisia Venäjälle, jonne nämä olivat lähteneet suolan ostomatkalle ja tavoittikin heidät Solkan kylässä noin 200 kilometrin päässä Lieksasta. Sumpsaa tai rahoja ei kuitenkaan löytynyt.¹⁸⁸ Samoihin aikoihin Lieksan Erkki Ikosen kirstusta varastetuista rahoista epäilty renki kehuskeli krouvissa, että hänellä oli hatullinen venäläistä rahaa sekä karoliineja. Hän tehosti vielä tarkoitustaan sanoen: ”Minä syön ja juon Ikosen rahoja rinnan tässä”.¹⁸⁹ Pielisjärveläistä talonpoikaa kovisteltiin vuonna 1694 käräjillä 12 vuotta aiemmin otetusta lainasta. Kymmenen kuparitalarin laina oli otettu venäläisenä rahana.¹⁹⁰

Venäläistä rahaa tavataankin lähteissä rinnan ruotsalaisen ”virallisen” rahan kanssa Pielisjärven, Ilomantsin ja Salmin rajapitäjissä. Muualta ei käräjäpöytäkirjoista merkkejä venäläisen rahan käytöstä löydy 1600-luvun lopulta, joten sitä käytettiin pääasiassa rajan läheisyydessä asioitaessa venäläisten kanssa, mutta näyttää se kelvanneen maksuvälineenä Lieksan krouvissakin. Venäläisiä kauppiaita kulki kaikkialla Käkisalmen läänin puolella. Ilomant-

184 Kuujo 1963, s. 123–124.

185 Saloheimo 1976, s. 253.

186 Ilomantsin- Suo- ja Pälkjärven talvikäräjät 25.–28.2.1693. s. 29. gg 12.

187 Nahkainen pussi, laukku.

188 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1694. s. 48–49v. gg 13.

189 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1694. s. 46–47. gg 13.

190 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1694. s. 50. gg 13.

sin loppiaismarkkinoista mainitaankin vuodelta 1710, että sinne perinteisesti saapui kauppiaita aina Arkangelista asti.¹⁹¹

Pielisjärven talonpojat valittivat vuonna 1688, että vuokraaja Enberg pitää krouvia skanssissa, jossa säilytetään pitäjän aseita ja ruutia. Venäläiset kauppiaat kulkivat sisään ja ulos skanssiin miten halusivat, jolloin tuhopolton vaara oli talonpoikien mielestä suuri.¹⁹² Liperissä kirkkoherra Sundius joutui käräjillä tehtyään vuota- ja tupakkakauppoja pappilassa venäläisen Oksenti Sidoroffin kanssa. Venäläinen väitti Sundiuksen heittäneen häntä kiivastuksissaan tupakkarullalla ja varastaneen osan hänen tupakkavarastostaan. Rullassa oli tupakkaa 3,5 kiloa.¹⁹³ Kiteeltä käytiin kauppaa tulemajärveläisten kanssa.¹⁹⁴ Nyyporin läänityksillä saatiin vuonna 1694 tietoja Venäjälle viedystä varastetuista hevosista Aunuksen kauppiaalta.¹⁹⁵ Salmin talonpojille Venäjän kauppa lienee ollut luonnollista toimintaa ja Salmissa esiintyi myös salakuljetusta.¹⁹⁶

Valtakuntien rahat osattiin suhteuttaa arvoltaan toisiinsa. Rajantakainen kauppa olikin yleistä ja rajan ylitys helppoa. Tätä osoittaa jo porvari Hyvösen pikainen rajanylitys perätessään sumpsaansa luulottelemiltaan varkailta. Rajantakaisten kauppamatkojen suunnista on vain vähän tietoa. Pielisjärveltä näytään kuljetun lähinnä Repolan ja Vienan suuntaan, Salmista ja Suistamolta Aunukseen päin. Rajan pinnassa olevalle Tulemajärvelle oli kauppayhteyksiä aina Liperiä ja Tohmajärveä myöten.

Rajantakainen kauppamatkailu ei ollut suinkaan vaaratonta. Vuoden 1692 talvikäräjillä valitettiin, että venäläiset rajan yli tulevat kauppiaat saavat matkustaa maakunnassa rauhassa, mutta Venäjällä täkäläiset kauppiaat saatetaan ryöstää ja vangita. Viikkoa ennen joulua 1691 oli siltavouti Antti Alholmin johtama nelimiehininen pielisjärveläinen kauppiaasseurue ryöstetty Maasjärvellä. Heidät oli ajanut kiinni seitsemällä reellä 14 miestä, joista yksi oli

.....
191 Esim. Björn 1991, s. 304; vrt Arkangelin kautta tapahtuneesta esim. englantilaisen ja hollantilaisen tavarankaupasta Kajaanin markkinoilla, ks. Castrén 1867, s. 42; Keränen 1986, s. 570.

192 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 81–81v. gg 7.

193 Liperin talvikäräjät 31.1.–4.2.1693. s. 3–3v. gg 12; Björn 1991, s. 286.

194 Tohmajärven talvikäräjät 28.1.–2.2.1695. s. 9–11v. gg 14. Kysymyksessä on kaupankäynnissä tapahtunut petosjuttu.

195 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 26.–31.3.1694. s. 81v. gg 13.

196 Salmin talonpoikien vilkkaista kauppayhteyksistä Venäjälle ks. esim. Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 29.2.–5.3.1692. s. 151–151v. gg 11; Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 6.–11.3.1693. s. 44–44v. gg 12; Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 28.2.–6.3.1695. s. 71v. gg 14.

Lintujärven pappi ja muut streltsejä. Ahdistelijat ryöstivät säkillisen hevosten suitsia, valjaita, piiskan, verkatakin ja parin käsineitä, tupakkaa ja kuuden hopeatarin ploomun. Kauppamiehet pantiin rautoihin ja heille annettiin venäjänkielinen kirje, jota kukaan ei Pielisjärven käräjilläkään osannut lukea. Asia ja kirje alistettiin kenraalikuvernöörin tulkittavaksi.¹⁹⁷

Venäläisten kauppiaiden matkustelu Pielisjärvelläkään ei sujunut aina rauhallisissa merkeissä. Vuonna 1684 joutui venäläinen talonpoika Repolan Solkan kylästä Lieksassa tappeluun paikallisen maakauppiaan Jyrki Sapattisen kanssa. Kun Sapattinen kolmen vuoden päästä meni Venäjälle kauppamatkalle, vangittiin hänet ja pantiin syyteeseen tästä tappelusta. Sapattiselle annettiin 36 kuparitarin sakko, joka häneltä ulosmitattiin heti. Sapattinen oli kuitenkin syyllisyydestään tappeluun venäläisten kanssa eri mieltä, etenkin kun tuomion langettaminen oli tapahtunut ilman todistajia, ja hän vaati asian käsittelyä Pielisjärvellä Ruotsin lain mukaan.¹⁹⁸

269

Maakauppaa harjoittaneet talonpojat matkustivat paitsi Venäjän puolelle myös oman valtakuntansa kaupunkeihin kaupanteokoon. Vanhastaan tehtiin matkoja Nevanlinnaan, Viipuriin ja läänin pohjoisosista Pohjanmaan vesireittejä pitkin Kajaaniin ja Ouluun. Sortavalan merkitys pohjoisen läänin kaupankäynnille korostui 1680-luvulta lähtien. Etenkin Pielisjärveltä ja Liperistä käytiin tervakaupan puitteissa myös Lappeenrannan markkinoilla. Luontainen kulkureitti tervatynnyreiden kanssa vesistöjä pitkin oli sinne paljon helpompi kuin Nevanlinnaan. Kiteeseen kuuluneet nykyisen Rääkkylän alueet näyttävät olleen tervanvalmistuksen keskus.¹⁹⁹

Lappeenrannan markkinoilla asioitiin Viipurin porvareiden kanssa. Liperistä vietiin vuosittain tervaa Lappeenrantaan 2 500 tynnyriä. Vuonna 1690 antoi Viipurin läänin maaherra Anders G. Lindhjelm päätöksen, etteivät Käkisalmen läänin talonpojat saisi tuoda Lappeenrantaan tervaa ilman korkeaa tullia. Kuninkaan antamassa asetuksessa määriteltiin kullekin läänille oma kiintiönsä tervakaupasta. Käkisalmen läänistä tuotu terva olisi pois Viipurin läänin talonpoikien tervakiintiöstä. Liperin vuokraajan Simon

.....
197 Pielisjärven talvikäräjät 28.–30.1.1692. s. 11–11v. gg 11; vrt. Saloheimo ym. 1954, s. 174–175.

198 Pielisjärven talvikäräjät 10.–12.2.1687. s. 21v–22. gg 6.

199 Cederberg 1911, s. 5–7; Saloheimo ym. 1954, s. 167–173; Saloheimo 1976, s. 221.

Hoppenstångin mukaan talonpojilla ei ollut muuta keinoa hankkia rahaa verojensa maksuun kuin Lappeenrannan tervakauppa, sillä Saimaan alueen mäntymetsät eivät soveltuneet kaskeamiseen. Jos talonpojat eivät saisi rahaa tervakaupasta, ei hänkään voisi maksaa vuokraansa. Ongelma oli niin merkittävä, että Hoppenstång uhkasi vuonna 1695 sanoa irti vuokraussopimuksensa, mikäli asiaa ei saataisi järjestykseen.²⁰⁰

Kauppayhteyksiä etelään pidettiin läänin pohjoisosista yllä myös muutoin. Pielisjärven Ylikylästä kotoisin ollut Heikki Hyvärinen siirtyi maakauppiaaksi Suistamon Kerisyryjän kylään. Hän omisti lotjan, jolla välitti talonpoikien tavaroita Nevanlinnaan myytäväksi. Hyvärinen toimitti Nevanlinnaan Suistamon kautta myös pielisjärveläisten tavaroita, ainakin voita ja tervaa. Hän näyttää pitäneen yllä yhteyksiä entiseen kotiseutuunsa.²⁰¹ Toisaalta Venäjältä saatuja tavaroita vietiin myytäväksi rajapitäjistä aina Pohjanmaalle Raahen ja Ouluun saakka.²⁰²

Käkisalmen pohjoisen läänin talonpoikien kauppa näyttää suuntautuneen pääasiassa kolmelle taholle ulkopuolelle läänin. Tervakauppa vei Pielisjärven, Liperin ja Kiteen talonpoikia Lappeenrantaan ja sitä kautta yhteyksiin viipurilaisten porvariensa kanssa. Rajapitäjät kuten Pielisjärvi, Suistamo ja Salmi suuntautuivat toisaalta Venäjälle ja toisaalta Pohjanmaan kaupunkeihin, joihin luettiin tuolloin myös Kajaani. Rajapitäjien talonpojat välittivät myös Venäjän tavaroita länteen. Nevanlinna ja Viipuri olivat parhaiten tavoitettavissa Laatokan ranta-alueilta, jolloin myös läänin pohjoisosan talonpoikien tavaroita välitettiin myytäväksi näissä kaupungeissa. Käkisalmen läänin omista kaupungeista nousi kaupallisesti merkittävimpään asemaan viimeistään 1680-luvulla Sortavala. Kurkijoella ja Käkisalmella ei näytä olleen juurikaan kaupallista merkitystä muille kuin lähipitäjiensä asukkaille.

Itäisen rajaseudun kaupankäynnin edellytyksiä laajennettiin sopimuksin ja säädöksin tuntuvasti vuonna 1684, aivan peruutettujen läänitysten vuokraamiskauden alussa. Tupakkakauppa vapautettiin. Aiemmin sitä kontrolloi tupakkakomppania tarkastajineen ja hintamääräyksineen. Cederberg arvelee, että tupakkakaupan vapautuksella saattoi olla talonpoikien maakauppaa virkistänyt

200 Liperin talvikäräjät 2.–5.3.1691. s. 78v–80. gg 10; Liperin talvikäräjät 4.–7.2.1695. s. 25–26v. gg 14; vrt. Cederberg 1911, s. 16; Saloheimo 1976, s. 242.

201 Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 6.–3.3.1685. s. 76–77. gg 4; vrt. Saloheimo ym. 1954, s. 172; Kuujo 1963, s. 116.

202 Kuujo 1963, s. 117.

vaikutus. Toinen saman vuoden merkittävä säädös oli Ruotsin ja Venäjän välillä solmittu sopimus vapaasta kaupasta molempien maiden kaupungeissa. Jos sopimus vilkastutti rajan yli käytävää kaupunkien kauppaa Käkisalmen läänissä, saattoi sillä olla merkitystä myös talonpoikien maakaupalle.²⁰³ Maakaupan tulevaisuuden kannalta tärkeimmän säädöksen antoi kuitenkin kenraalikuvernööri Göran Sperling.

Kaupan merkitys talonpoikaistaloudelle näkyi kenraalikuvernööri Göran Sperlingin antamasta päätöksestä 24.1.1684, jossa hän antoi luvan maakaupan harjoittamiseen Käkisalmen pohjoisessa läänissä. Sperlingin määräys oli vastaus kihlakunnantuomari Carl Freesen kirjeeseen. Tuomari kertoi kenraalikuvernöörille, ettei olisi viisasta kieltää talonpoikien maakauppaa alueella, kuten ilmeisesti Sortavalan porvarit olivat kuvernööriltä anoneet. Sperlingin määräys on säilynyt käräjäpöytäkirjassa vuodelta 1697, mutta koska siinä ilmoitetaan lainattavan asiakirjaa sanatarjaksi, on myös määräys ollut todennäköisimmin käsillä pöytäkirjaa laadittaessa. Määräyksen mukaan ”pohjoisen läänin rahvasta ei voida niin kokonaan sulkea kaikesta kaupankäynnistä, kuin nämä hyvät miehet (kaupungin porvarit) pyytävät, vähäisen peltoviljelyksen vuoksi ja koska täällä on ollut tapana hankkia elanto kaupankäynnillä, sillä siten tehtäisiin hänet (talonpoika) kokonaan kykenemättömäksi maksamaan suorituksiaan Kuninkaalliselle Majestee-tille”.²⁰⁴

Saloheimo on arvellut Sperlingin määräyksen johtuneen siitä, että kenraalikuvernööri katsoi mahdolliseksi valvoa tehokkaasti syrjäisen läänin maakauppaa.²⁰⁵ Parempi oli siis laillistaa se. Kuitenkin kenraalikuvernööri Sperling ilmoittaa määräyksessään selvästi synn maakaupan rajoitusten poistamiseen Käkisalmen pohjoisessa läänissä. Kaupankäynti muodosti niin olennaisen osan alueen talonpoikaisväestön toimeentulosta, ettei sitä kerta kaik-

.....
203 Cederberg 1911, s. 14–15.

204 Tieto Freesen kirjeestä on säilynyt käräjäpöytäkirjassa vuodelta 1749: Cederberg 1911, s. 14, viite 2; Cederberg ei tunne tässä käytettyä pöytäkirjalähdettä: Jaakkimanvaaran, Joukion ja Uukuniemen kesä- ja syyskäräjät 27.–30.10.1697. s. 313v. gg 16. Pöytäkirjaan merkitty lainaus Sperlingin määräyksestä ”Allmogén i Närmlänhet kann intet så alldeles afstängias ifrå all handell äfwandell som dhe gode män begära, efter han ljetet åkerbruk hafwer och här till varit waan at nåra sig med köpenskap, ty då skulle han giöras hielt oförmögen till att kunna betahla sine uthlagor till Kongl. Maj:tt.”.

205 Saloheimo 1976, s. 236. Lähteeksi Saloheimo ilmoittaa Ilomantsin käräjät vuodelta 1700, jossa kuulutettiin kenraalikuvernööri O. von Wellingkin maakaupakielto vuodelta 1700.

kiaan voinut heiltä kieltää. Tuloksena olisi ollut lukematon määrä veroautoita tiloja.

Pitäjät, joista on eniten todisteita talonpoikien maakaupasta ja vilkkaimmista yhteyksistä rajan yli Venäjälle ovat samat, joissa tilat olivat arvioluetteloiden perusteella veronmaksukyvyltään köyhimpiä. Samoista pitäjistä vietiin myös tavaraa Pohjanmaalle. On tosin mahdotonta selvittää, muodostiko talonpoikien pienimuotoinen kaupankäynti juuri näiden köyhimpien tilojen osalta toimeentulon perustan.

4.2. Porvarit, talonpojat ja vuokraaja

Sortavalan porvareille Sperlingin julistus maakaupan vapauttamisesta oli takaisku ja he yrittivät rajoittaa talonpoikien liiketoimia. Porvarit lähettivät talvella 1685-1686 Narvaan kenraalikuvernöörin luo raatimies Petter Walliuksen valittamaan talonpoikien maakaupasta ja sen haitallisuudesta kaupungin elinkeinolle.²⁰⁶ Pielisjärveltä lähtöisin ollut entinen maakauppias, nyt Sortavalan porvari Heikki Hyvönen muutamien kaupungin porvareiden valtuuttamana matkusti kenraalikuvernöörin luo ja kesällä 1687 Tukholmaan kuninkaisiin.²⁰⁷ Hän valitti talonpoikien maakaupan haitallisuudesta, sekä myös vuokraaja Salomon Enbergistä, että tämä oli omin valtuuksin kieltänyt Sortavalan porvareita käymästä kauppaa Pielisjärven talonpoikien kanssa. Vain Enberg itse saisi harjoittaa kauppaa vuokratalonpoikiensa kanssa, eivätkä hänen talonpoikansa saisi rangaistuksen uhalla ottaa vastaan rahaa tai tavaroita muilta kuin häneltä.²⁰⁸

Porvarit onnistuivatkin osittain, kun kenraalikuvernööri Sperling antoi 8.5.1688 avoimen plakaattin, jolla Sortavalan kaupun-

.....
206 Kuujo 1963, s. 118; Kuujo 1970, s. 44.

207 Enbergin haastaessa valittajaa käräjiin Hyvösen sanottiin Tohmajärven ja Kiteen sekä Ilomantsin, Suo- ja Pälkjärven käräjillä olevan Lieksasta, hänen haastemiehinään olivat Pielisjärven lautamiehet Pekka Vartiainen ja Reko Partanen: Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 16.–22.2.1688. s. 117–117v. gg 7; Ilomantsin, Suo- ja Pälkjärven talvikäräjät 23.–24.3.1688. s. 128v–129. gg 7. Samoilla Pälkjärven käräjillä Hyvöstä kutsutaan myös Sortavalan porvariksi: s. 127v. Erkki Kuujo ilmoittaa Hyvösen (virheellisesti Hyvärisen, Pielisjärven Ylikylästä Suistamon Kerisyryään maakauppiaksi siirtynyt Heikki Hyvärinen on eri henkilö) kotipaikaksi Brahean: Kuujo 1970, s. 32. Hyvösen valituksesta vrt. Kuujo 1970, s. 44–45. Hyvösen matkasta kenraalikuvernöörin luo: Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 27.–30.3.1688. s. 142. gg 7.

208 Kuningas kamari- ja talouskollegioille 20.9.1687. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 576–576v; vrt. Kuujo 1963, s. 118.

gin ja pitäjän talonpoikia ja populeita kiellettiin käymästä keskenään kauppaa.²⁰⁹ Kielto ei ulottunut Sortavalan pitäjää pidemmälle, mutta porvarit yrittivät käyttää sitä hyväksi estääkseen laajemmaltikin talonpoikien keskinäistä kaupankäyntiä. Vuonna 1650 oli kuningatar Kristiina antamassaan maakauppa-asetuksessa myöntänyt kaupungeille oikeuden asettaa tarkastajia, joiden tehtävänä olisi valvoa maakauppakiellon noudattamista maaseudulla.²¹⁰ Myös Käkisalmen läänissä valittiin tällainen tarkastaja 1660-luvun alussa.²¹¹

Sortavalan kaupungissa valittiin tarkastusmieheksi vuonna 1697 Daniel Killkman. Vaikka maakauppakiello oli voimassa vain Sortavalan pitäjässä, takavarikoi Killkman talonpoikien myyntitavaroita myös Sieklahden (Lahdenpohja) markkinoilla. Jaakkimanvaaralainen talonpoika veti asian käräjille, jolloin Killkman esitti valtuuksiensa ulottuvan kenraalikuvernööri O. W. von Fersenin kirjeen perusteella koko maakuntaan. Kyseinen kuvernöörin kirje oli saatavilla käräjillä ja Killkmanin todettiin vääristelleen sen sisältöä. Oikeus perusti Killkmanille langettavan päätöksensä kenraalikuvernööri Sperlingin plakaattiin 17.5.1688²¹², jossa maakauppa kiellettiin vain Sortavalan pitäjässä, sekä Sperlingin määräykseen 24.1.1684 maakaupan vapauttamisesta Käkisalmen pohjoisessa läänissä.²¹³ Kenraalikuvernööri Otto von Wellingk kielsi maakaupan läänissä vuonna 1700, mutta säädös jäi jokseenkin tehottomaksi.²¹⁴

Myös Käkisalmen porvareilla oli kiistoja maakaupasta talonpoikien kanssa. Käkisalmi kuului eteläiseen lääniin, jossa maakauppa ei ollut vapautettu. Vuonna 1696 kaupungin raatimies Florentz Alholm valitti kaupungin puolesta Pärnän latokartanon kahdesta talonpojasta, jotka aiheuttivat kaupungille suurta vahinkoa käymällä maakauppaa. Talonpojat ihmettelivät mitä laitonta maakaupassa oli. He antoivat oikeudelle Sperlingin päätöksen vuodelta 1686, jossa arrendaattoreiden maakauppa kiellettiin. Heidän mielestään, kun vuokraajien kädet oli näin sidottu, ei

.....
209 Plakaatti julistettiin mm. Kiteen ja Tohmajärven käräjillä 13.–16.3.1689. s. 86. gg 8.

210 Cederberg 1911, s. 10; Alanen 1957, s. 57.

211 Kuujo 1963, s. 117; Saloheimo 1976, s. 236.

212 Kysymyksessä on sama edellä esitelty kenraalikuvernööri Sperlingin avoin plakaatti 8.5.1688. Päiväyksen 9 päivän eroa on vaikea selittää.

213 Jaakkimanvaaran, Joukion ja Uukuniemen kesä- ja syyskäräjät 27.–30.10.1697. s. 312–313v. gg 16.

214 Saloheimo 1976, s. 236–237.

talonpoikien maakauppa voinut paljoakaan haitata kaupunkia. Oikeus käski Pärnän asukkaita rangaistuksen uhalla hankkimaan tavaransa kaupungista, ei maakauppailta.²¹⁵

Huolimatta maakaupasta johtuneista alituisista kiistoista Sortavalan porvareilla oli kuitenkin läheiset yhteydet alueen talonpoikiin, sillä monet porvareista olivat maaseudulta kaupunkiin siirtyneitä entisiä maakauppiaita. Suurin osa heistä oli syntyisin Sortavalan kaupungista ja pitäjästä, mutta useat myös Pälkjärveltä, Kiiteeltä, Kesälahdelta ja Tohmajärveltä.²¹⁶ Brahean kaupungin hävittämisen seurauksena siirtyi Sortavalaan useita Pielisjärven porvareita ja maakauppiaita.²¹⁷ Huomionarvoista on, ettei porvareita rekrytoitunut lähes lainkaan kaupunkia lähellä olleista Suistamon, Suojärven ja Salmin pitäjistä. Samoin porvareita tuli Sortavalaan hyvin vähän Kurkijoen kaupungin ympäristöstä, Joukiosta ja Jaakkimanvaarasta.²¹⁸ Salmassa kukoisti rajakauppa, Kurkijoen kaupunki rekrytoi ympäristönsä talonpojista omat porvarinsa.

274

Sortavalan porvareilla oli ainakin yksi yhteys talonpoikaiseen vastarintaan. He esiintyvät usein mieromiesten Tukholman matkojen rahoittajina. Tosin tämä on tulkittavissa myös normaaliksi liiketoiminnaksi, sillä raha oli aina lainaa, jolle toivottiin saatavan hyvä korko. Sortavalan "valtiopäivämiehet" rahoittivat vuonna 1686 matkansa Tukholmaan lainaamalla rahaa porvareilta. Velka luvattiin maksaa takaisin voina.²¹⁹ Pielisjärven Matti Kotilainen ja Antti Hietanen rahoittivat matkojaan pitäjäläisiltä keräämillään rahoilla ja kirkon kassasta. Rahaa matkaan saatiin myös Oulun porvareilta ja Pielisjärveltä Sortavalan porvariksi siirtyneeltä Pekka Hulkkoselta. Hulkkonen oli mukana yhtenä mieromiehenä Hietasen ja Kotilaisen ensimmäisellä matkalla Tukholmaan vuonna 1687. Rahojaan Hulkkonen joutui peräämään vuosien kuluttua mieromiesten omaisilta.²²⁰ Kurkijoen Reko Tervonen lainasi rahaa matkoihinsa Sortavalan porvarilta Juhani Mutkalta ja maksoi 40 kuparitalarin velkansa takaisin lähes kokonaan viljana.²²¹

215 Räsälän, Tiurulan ja Kurkijoen kesä- ja syyskäräjät 1.–3.10.1696. s. 48v–49. gg 15.

216 Kuujo 1963, s. 119; Kuujo 1970, s. 30–33.

217 Saloheimo ym. 1954, s. 244; Kuujo 1970, s. 32–33.

218 Kuujo 1963, s. 119; Kuujo 1970, s. 31.

219 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 21.–28.2.1687. s. 64v–67v. gg 6.

220 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 70. gg 7; Pielisjärven talvikäräjät 9.–14.3.1691. s. 90–90v. gg 10; Pielisjärven talvikäräjät 11.–16.2.1695. s. 44v. gg 14; Hulkkosen taustasta Kuujo 1970, s. 32.

221 Uukuniemen, Jaakkimanvaaran ja Joukion kesä- ja syyskäräjät 14.–21.11.1692. s. 184. gg 11; Kenraalikuvernööri O. W. von Fersen kuninkaalle 18.9.1693. Livonica II, vol. 190. mf.

Jo Heikki Hyvösen valituksesta kuninkaalle kävi ilmi, että porvarien ja hovin isäntien välejä hiersi vuokraajien harjoittama maakauppa. Ylin aatelisto suhtautui kaupankäyntiin vieroksuvasti. Kaupankäynti ei neliportaiseen säätyjakoon perustuvassa yhteiskunnassa sopinut aatelisille vaan porvaristolle. Vuosisadan kuluessa nämä aateliskunniaan liitetyt pidäkkeet murtuivat. Virkamiehistä ja suurliikemiehistä muodostunut uusi alempi aateli ei enää pitäytynyt säädyn vanhoissa muodoissa, vaan osoitti merkittävääkin taloudellista toimeliaisuutta.²²²

Mitään aatelin vanhasta ideologiasta kumpuavia pidäkkeitä ei Käkisalmen pohjoisen läänin veronvuokraajilla ollut, sillä kukaan heistä ei kuulunut aateliin. He edustivat uutta ja kasvanutta, mutta yhteiskuntaa ideologisesti jäsentävässä säätyjaossa väliin putoavaa ryhmää. Vuokraajat eivät olleet aatelisia, pappeja eivätkä porvareita, vaan entisiä kauppakomppanioiden ja läänitysten virkamiehiä sekä upseereita. Paikallisessa yhteisössä he olivat korkeassa asemassa olevia säätyläisiä, joilla ei ollut säätyjaon antamaa selkeää yhteiskunnallista tehtävää ja statusta. Varallisuus oli heidän statuksensa mitta. Etelä-Pohjanmaan veronvuokraajat ja läänitysvoudit harjoittivat maakauppaa jo 1600-luvun alkupuolen vuokrauskaudella.²²³ Kauppa antoi olennaisen lisätulon vuokratun hovin tai kartanon talouteen.

Tullessaan vuokraamalleen Pielisjärvelle Salomon Enberg ensin töikseen pani toimeen lakkautetun Brahean kaupungin hävityksen häätäen samalla maakauppaa harjoittamaan jääneet porvarit.²²⁴ Vuokra-alueensa talonpoikia hän kielsi sakon uhalla hankkimasta tavaroita kiertäviltä kaupustelijoilta. Enberg myisi niitä heille samaan hintaan.²²⁵

Jonkinlaisen käsityksen Enbergin myymistä tavaroista voi saada luettelosta, joka laadittiin vuokraajan veneen kaaduttua Kuurnan-koskessa. Veneessä oli ollut lastina tupakkatynnyri, 18 toppaa sokeria, laatikollinen tupakkapiippuja, kaksi suolatynnyriä, erilaisia kankaita, kolme hattua ja kymmenen talonpojan verkatakkaa. Hovin ja säätyläisten tarpeisiin lienevät olleet kolme puoliankkuria ranskalaista viinaa, tynny, aluspusero hopeanapeilla, turkki, röijy ja nahkainen rekipeitto.²²⁶

.....

222 Englund 1989, s. 49–69, s. 129–151 ja s. 235–236.

223 Luukko 1987 (1945), s. 249–252.

224 Saloheimo ym. 1954, s. 262.

225 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 64v. gg 7.

226 Liperin talvikäräjät 26.–28.2.1689. s. 58–60v. gg 8.

Maakauppaa harjoittavien talonpoikien ja entisten porvarien välit vuokraajan kanssa olivat huonot. Maakauppiaat liikkuvat vuokraajan markkina-alueella. Vuokraaja Enberg tekikin monen kaupiaan olon tukalaksi. Braheasta Sortavalaan siirtyneet porvarit Tuomas Hulkkonen ja Lauri Biörn kävivät vuonna 1687 valittamassa Enbergistä kuninkaalle, että vuokraaja takavarikoi heidän kauppatavaroitaan. Matka tehtiin ilmeisesti yhdessä kolmannen entisen pielisjärveläisen Heikki Hyvösen kanssa. Hulkkonen ja Biörn kävivät ahkeraan Pielisjärvellä, ilmeisesti maakauppaa harjoittamassa. Matkustelun vilkkautta kuvaa se, että Sortavalan pormestari Johan Methers teki Hyvösestä valituksen käräjillä. Vaikka Hyvönen oli vannonut porvarinvalan Sortavalaan jo vuonna 1684, ei hän asunut kaupungissa vakituisesti. Pormestarin mukaan tämä matkusteli pitkin maakuntaa niin, ettei häntä oltu nähty Sortavallassa vuoteen ja päivään.²²⁷

276

Tyhjästä aloittanut ja maakaupalla vaurastunut Antti Rautiainen joutui erityisesti Enbergin silmätikuksi. Rautiainen oli syntynyt 1660-luvun puolivälissä Pielisjärvellä ja oli jo hieman yli kahdenkymmenen vanhana varsin merkittävä maakauppias. Nuoruutensa hän vietti apupoikana ja renkinä yhden jos toisen luona. Erityisen merkittävät palvelupaikat olivat koulumestari Erich Wilckiuksen ja kirkkoherra Lars Laurentii Hallitiuksen luona, sillä ilmeisesti hän tällöin oppi lukemaan, laskemaan ja kirjoittamaan. Nämä taidot olivat tärkeitä maakauppiaille. Enberg pani Rautiaisen verolle vuonna 1685, vaikkei tämä varsinaisesti maata viljellytkään.²²⁸

Vuonna 1693 Enberg ahdisteli yhä populiksi nimettyä Antti Rautiaista maakaupan harjoittamisesta. Rautiainen oli kaupannut Lieksassa tupakkaa, talia ja nahkatavaroita. Enberg väitti, että Rautiainen vei tupakkaa myös Savoan, Kajaaniin ja Venäjälle. Syytetty kertoi tuoneensa vuonna 1692 Nevanlinnasta tupakkaa 15 leiviskää ja toisella kertaa syksyllä 30 leiviskää (yhteensä 450 kiloa). Reko Vartiainenlle hän toi lisäksi kolme leiviskää. Nevanlinnan matkaan hänellä oli vuokraajan itsensä lupa, koska oli hänen asiailaan; vei tuotteita myytäväksi ja hankki Enbergille tavaroita. Rautiainen kiisti, että olisi myynyt mitään Savoan tai Kajaaniin, mutta tunnusti myyneensä hieman tupakkaa Pielisjärvellä ja vieneensä osan siitä Venäjälle. Enberg kehotti Rautiaista muuttamaan johonkin kaupunkiin harjoittamaan kauppaansa.²²⁹ Hän ei kuiten-

.....
227 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 27.–30.3.1688. s. 141–142. gg 7.

228 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1693. s. 14v–15. gg 12.

229 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1693. s. 14v–15. gg 12.

kaan mahtanut Rautiaiselle mitään, sillä vuonna 1700 kauppiaksi mainittu Antti Rautiainen osti Lieksasta entisen porvarin talon aivan hovin maiden vierestä.²³⁰

Kenraalikuvernööri Sperling näki vuokraajien harjoittaman liiketoiminnan aikaansaamat ongelmat ja kielsi jo 26.6.1686 näitä sekaantumasta maakauppaan.²³¹ Säädös lienee jäänyt varsin tehottomaksi, sillä porvarien hankaluudet vuokraajien kanssa jatkuivat.

Myös Salmassa ja Suistamolla vuokraajat harjoittivat kaupankäyntiä. Suistamon vuokraaja Christian Sahlo hankki talonpojilta tervaa viedäkseen sitä Nevanlinnaan. Vuonna 1685 Sortavalan porvarit valittivat, että vuokraajat kielsivät heiltä kaupanpitäjissä. Jos joku rohkeni myydä talonpojille tavaroitaan kaupungin ulkopuolella, vuokraajat takavarikoivat tavarat ja syyttivät maakaupasta. Myös vuonna 1697 porvarit valittivat vuokraajien haittaavan heidän kaupankäyntiään takavarikoimalla tavaroita, vaikka he olivat olleet matkalla laillisille markkinoille. Vuokraajat pelkäsivät talonpoikiensa velkaantuvan porvareille ja joutuvan siten vaikeuksiin verojen maksussa.²³² Toisaalta antoihan oma kauppa vuokraajalle sievoiset lisätulot. Talonpojat joutuivat myymään tuotteensa hänelle ja ostamaan tarvitsemansa hänen kaupastaan.

Rajatarkastaja ja Sortavalan vuokraaja Johan Metherillä oli ainakin krouvi, mutta todennäköisesti myös maakauppa Salmin rajaseaman lähettyvillä. Rajatarkastajan palkkana vuokratessa Miinalan kylässä oli Sortavalassa asuneella vuokraajalla jonkinlainen tukikohta, jota kutsuttiin myös hoviksi. Tietoja rakennuksista tai muusta hoviin liittyvästä ei ole. Mether valitteli käräjillä useasti rajan pinnassa rehottavasta maakaupasta.²³³ Vuonna 1695 Mether valitti, että kaikki lähellä ja ympärillä asuvat talonpojat, tilattomat, sotilaat ja sotilaanvaimot Salmin rajaseudulla ja Miinalan hovin vartiopaikalla harjoittavat krouvin pitoa, myyvät olutta, paloviinaa ja tupakkaa. Kaikesta tästä koitui Metherille suuri vahinko.²³⁴

Tiurulassa inspehtori Åke Olsson irtisanoi Varikselan talonpojan Abraham Torstin. Inspehtorin mukaan tämä oli itsepäinen ja paha mies, joka oli vastahakoinen verojensa suorittamisessa. Tors-

.....

230 Saloheimo ym. 1954, s. 262–264.

231 Räisälän, Tiurulan ja Kurkijoen kesä- ja syyskäräjät 1.–3.10.1696. s. 48v–49. gg 15.

232 Kuujo 1963, s. 122–123.

233 Esim. Sortavalan, Salmin ja Suistamon kesä- ja syyskäräjät 20.–26.10.1692. s. 102. gg 11.

234 Sortavalan, Salmin ja Suistamon kesä- ja syyskäräjät 5.–12.10.1695. s. 175v. gg 14.

ti oli inspehtorin mukaan täysin levoton mies, joka oli tehnyt väkivaltaa naapurinsa omaisuudelle. Nimismiehen mukaan Abraham Torsti oli suuri kauppamies, jonka tulisi asettua kaupunkiin harjoittamaan kauppaa, eikä talonpoikana viljellä maata.²³⁵

Matti Kuusi esittelee artikkelissaan eräästä ilomantsilaisesta häväistysrunosta vuodelta 1686 myös vuokraaja Johan Stolpen liikkeenharjoittajana. Häväistysruno, jonka laatijaksi epäillään Ilomantsin kirkkoherran rouvaa Anna Wendaliusta, käsittelee kappalaisen rouvan Maria Biörnmanin ja Stolpen väitettyä luvatonta suhdetta.²³⁶ Runo kuvaa kuinka ”Maicko matala waimo” ajelee puotiin ruikuttamaan ”rusinoita, hanskoja anomaan, lintiä liper-telemään, mesimarjoja anomaan, wisku (n) ia visertelemään”. Kuusi toteaa, ettei liene ”aihetta epäillä, ettei kappalaisenrouvalle puodissaan ulkomaan herkkuja ja muotiasusteita tarjoileva ... kauppamies olisi juuri Johan Stolpe”.²³⁷

278

Kuusen tulkinta on mahdollinen, mutta ei yksiselitteinen. Kuusi itsekin arvelee, että osa runon säkeistä on vaihtanut paikkaa, jolloin sen juoni on sekoittunut. Tämä on todennäköistä myös runon kaupankäyntiä kuvaavassa kohdassa. Cronstiernan rälssin vuokraaja Johan Stolpe asui tapahtuma-aikaan Leppälahden hovissa Pälkjärvellä, ei Ilomantsissa. Mistään hänen harjoittamastaan kaupankäynnistä ei ole tietoja samaan tapaan kuten Enbergistä, Sahlostai tai Methersistä. Myöskään hänen yhteyksistään Sortavalaan ei ole tietoja niin, että häntä voitaisiin kutsua runon epiteetein ”Sordawalan Somba Suu, Caupungin Capa Maha”. Nämä kauppiaseen viittaavat määreet osuvat ennemminkin Maikon anelemisen kohteeseen, jonka ilmoittaa runon säe ”Muinoiselta Mutkaldä”. Sortavalan porvari Juhani Mutkalla, johon kaupunkiin liitetyt epiteetit sattuvat hyvin, on saattanut olla Ilomantsissa tai Pälkjärvellä puoti, jossa Maikko käy anelemassa mitä milloinkin. Kaupasta Maikko toki ajelee runon mukaan pois ”Repo kypären korjassa, korjan miehen, alla filtin, Aimo miehen, muffi käen kainalossa”, siis vuokraaja Stolpen reessä.²³⁸

Kaupankäynnillä oli merkittävä asema Käkisalmen pohjoisen läänin talonpoikaistaloudessa. Olettamus kaupankäynnin merki-

.....
235 Tiurulan, Räisälän ja Kurkijoen kesä- ja syyskäräjät 19.–26.10.1694. s. 140–141. gg 13.

236 Kuusi 1965, s. 199–207; Ilomantsin, Suo- ja Pälkjärven talvikäräjät 23.–24.3.1688. s. 126–127. gg 7.

237 Kuusi 1965, s. 205.

238 Ilomantsin, Suo- ja Pälkjärven talvikäräjät 23.–24.3.1688. s. 126–127. gg 7.

tyksestä talonpoikien vastarinnan organisoitumiselle on mielekäs Käkisalmen pohjoisessa läänissä. Pielisjärven levottomuuksien synnyllä 1680-luvulla ja maakaupalla voidaan osoittaa olleen suora yhteys toisiinsa. Maakauppiaat, joiden liiketoimet olivat uhattui-
na, valikoituivat vastarinnan johtohahmoiksi.²³⁹ Vastarinta ei kuitenkaan rajoittunut ainoastaan maakauppaa koskeviin seikkoihin, vaan vaatimuksia kohdistettiin erityisesti maata viljeleville talonpojille tärkeisiin kysymyksiin kuten päivätöihin, verotuskäytäntöön ja kyydityselvollisuuksiin. Maakaupasta käyty kiista oli vain osasy levottomuuksiin 1680-luvun taitteessa.

Maakauppiaan ja porvarin raja oli Pielisjärvellä ja Sortavalassa hämärä. Sortavalan porvariksi kirjoittautunut maakauppias saattoi asua maaseudulla ja harjoittaa tointaan sieltä käsin porvarinvalansa turvin. Näin teki myös Kurkijoen Reko Tervonen. Kaupankäynti ja usein porvariuteen liittynyt koulunkäynti Brahean ja Sortavalan pedagogioissa loivat vastarinnalle tarpeellisia kvalifikaatioita, joita olivat luku-, kirjoitus- ja laskutaito. Vilkas matkustelu avarsi talonpoikien ja maakauppiaiden käsitystä maailmasta, loi kontakteja kaupunkeihin ja niiden porvareihin ja edisti tiedon kulkua. Välttämättä talonpojat eivät näitä porvaristaitoja tarvitseet käyttäkseen valitustietä tehokkaasti. Yhteisten valitusten organisoiminen onnistui näet myös Käkisalmen eteläisessä läänissä, jossa maakauppaa ei harjoitettu samassa mitassa kuin pohjoisessa.

5. TALONPOJAT PAPIIN KYYDISSÄ?

Kenraalikuvernööri Sperlingillä oli selvä käsitys siitä, mistä 1680-luvun puolivälin levottomuudet Käkisalmen pohjoisessa läänissä johtuivat. Kuningas lähetti 4.3.1687 kenraalikuvernöörille kirjeen, jossa pyysi selitystä kuvernööristä ja vuokraajista tehtyihin valituk-

.....
239 Vrt. kuvaukset suomalaisista talonpoikaisista kapinajohtajista, heidän vauraudestaan ja yhteyksistään maakauppaan: Anian Davidista Blomstedt 1952, s. 19–20; Lappeen Maunu Nyrhistä Pirinen 1952, s. 23–24; nuijasodan Jaakko Ilkasta Renvall 1949b, s. 206–219; Renvall 1952, s. 50–54; nuijasodan Martti Tuomaalasta Luukko 1952b, s. 64–69; Elimäen Niilo Peipoisesta Halila 1952, s. 72–73; Etelä-Pohjanmaan 1600-luvun levottomuuksien Heikki Vakkurista Luukko 1952a, s. 93–94; nuijasodan johtajista yleensä Luukko 1987 (1950), s. 533–538.

siin. Sperling vastasi kuninkaalle, etteivät levottomuudet suinkaan olleet näiden levottomien sällien (mieromiesten) nostattamia, vaan muiden ylempien kiihottamia. Kenraalikuvernööri haluttiin saattaa kuninkaan silmissä huonoon valoon.²⁴⁰ Seuraavana keväänä Sperling kirjoitti, että osa Käkisalmen läänin papeista on kavalasti ollut suurimpana synnä valituksiin ja riitaan, johon joukko rahvasta on ryhtynyt näinä vuosina.²⁴¹

Näkemyks on tyypillinen 1600-luvun säätyläisten ja aatelin ajattelutavalle. Yhteiskunnan neljä säätyä muodosti harmonisen kokonaisuuden. Tämän vuoksi oli vaikeata ymmärtää, että talonpojat, jotka täyttivät tehtävänsä tässä jumalallisesti oikeutetussa parhaassa mahdollisessa yhteiskunnassa, alituisesti valittivat ja napisivat osastaan. Selitettiinkin, että talonpoikien levottomuus oli ulkopuolisen kiihottajan aikaansaamaa. Talonpoikien niskuroinnin takana olivat lainlukijat, voudit tai papit. Talonpoika oli periaatteessa hyvä, mutta myös raaka, laiska, yksinkertainen ja saamaton olento. Kaiken kaikkiaan hän oli kykenemätön itse organisoimaan vastarintaa. Siihen tarvittiin kiihottaja ylemmästä säädystä.²⁴²

Kenraalikuvernööri Sperlingin mielestä nämä kiihottajat löytyivät Käkisalmen pohjoisessa läänissä paikallisesta papistosta. Kirkonmiesten ja uskonnon merkitys talonpoikaislevottomuuksille onkin ollut huomattava koko Euroopassa. Papit saattoivat tukea kapinallisia ja uskonnon piiristä haettiin usein vahvistusta kapinalliselle ”ideologialle”.²⁴³ Joitakin talonpoikaiskapinoita voidaan tarkastella jopa uskonnollisina liikkeinä.²⁴⁴ Reduktion jälkeisessä Käkisalmen läänin talonpoikien valitustoiminnassa, niskoittelussa ja kapinoinnissa uskontokysymyksellä ei ollut mitään merkitystä, kun taas Inkerissä ortodoksitalonpojat liikehtivät paljonkin uskontokysymyksen tiimoilta.²⁴⁵ Käkisalmen läänin kirkonmiesten osuus levottomuuksiin jäsenyytensä papin viran antaman paikallisyhteisön johtaja-aseman kautta.²⁴⁶

.....

240 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 1.6.1687. *Livonica II*, vol. 187. mf.

241 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 6.3.1688. *Livonica II*, vol. 188. mf.

242 Englund 1989, s. 97–99 ja s. 197–198; vrt. Smedberg 1972, s. 81; Aalto 1991a, s. 451.

243 Esim. Sabean 1982, s. 198; Zagorin 1982, s. 140–162; Blickle 1988, s. 28–29. Esimerkkinä papiston asettumisesta talonpoikien puolelle ja jopa vastarinnan johtoon ks. nuijasodassa Ylikangas 1977, s. 114; läänitysaikana Jokipii 1960, s. 223–225 ja s. 228–229.

244 Zagorin 1982, s. 141–144.

245 Ks. esim. Baltiska kommissionen. *Livonica II*, vol. 504. RA.

246 Vrt. Gunn 1989, s. 67.

Pielisjärvellä kirkkoherra Lars Laurentii Hallitius tuki talonpoikien valitustoimia antamalla neuvoja, matkapassit ja rahaa kirkon kassasta. Yksi valituksista laadittiin pappilan piharakennuksessa. Tosin kirkkoherra väitti, ettei tiennyt, mitä talonpojat ja kirjuriina toiminut tullinhoitaja Besoldus siellä puuhasivat.²⁴⁷ Kirkkoherra Hallitius myös juonitteli yhdessä valittaneiden talonpoikien kanssa piilottamalla kruununvoudin lähettämät valitusta koskevat asiakirjat.²⁴⁸ Vastarinnan keskeiset henkilöt olivat kirkkoherra Hallitiuksen luottomiehiä: viinikassanhoitaja Matti Kotilainen ja kirkkoväärti Antti Hietanen. Hietanen oli lisäksi ilmeisesti Hallitiuksen vävy.²⁴⁹ Myöhemmin kirkkoväärtinä toimi Erkki Ikonen, sillä hän laski matkarahat mieromiehille kirkon kirstusta. Vauras maa-kauppia Ikonen oli innokas valitustien puolestapuhuja.

Sortavalan kirkkoherra Märten Thoranius antoi ”valtiopäivämiehille” passit.²⁵⁰ Pysytellessään tarkasti tekstissä valtiopäiväjulistusta kuuluttaessaan, antoi kappalainen Anders Ahocius talonpojille mahdollisuuden lähettää valitusmiehet matkaan.²⁵¹ Suistamon kirkkoherra Matthias Pardanus ryhtyi suoriin toimiin. Saatuaan tiedon saapuvasta hovioikeuden tutkintakomissiosta, hän matkusti Ruokojärven kylään, jossa kehotti talonpoikia lähettämään edustajansa Käkisalmen tutkintaan vaatimaan olojen kohentamista.²⁵² Ilmeisesti myös hän kirjoitti mieromiehille matkapassit.

Kurkijoella kirkkoherra Peer Petrinus oli keskeinen henkilö valitushankkeen organisoimisessa. Hän väitti toimineensa talonpoikien painostuksesta ja uhkauksien vuoksi, mutta hänen aktiivisuutensa ja käyttäytymisensä käräjillä osoittaa, ettei vuokraaja Printzistä valittaminen suinkaan ollut hänelle epämiellyttävä tehtävä. Petrinus kirjoitti itse talonpoikien valitukset pappilassa. Hän lähetti kirjeen Jaakkimanvaaran kirkkoherra Johan Amnorinukselle, että myös tämän oli laadittava valitus talonpojille. Amnorinus välitti tehtävän kappalaiselleen Erich Hasselille, joka suostuikin talonpoikien kirjuriksi. Amnorinus, joka oli Kurenrannan hovin talonpoikien mieromiehen Antti Sinkkosen setä, vahvisti myös

.....
247 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 61 ja s. 69–69v. gg 7; Pielisjärven kesä- ja syyskäräjät 17.–25.9.1689. s. 121. gg 8.

248 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 26.7.1688. Livonica II, vol. 188. mf.

249 Saloheimo ym. 1954, s. 173.

250 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 21.–28.2.1687. s. 65. gg 6.

251 Sama.

252 Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 15.–19.10.1688. s. 184v. gg 7.

Jaakkimanvaaran talonpoikien valituksen nimikirjoituksellaan.²⁵³ Matkapassit Kurkijoen ja Jaakkimanvaaran mieromiesten on täyty-
nyt saada kirkkoherroilta.

Valitusprosesseja tukeneiden kirkonmiesten joukkoon voidaan varauksella lukea myös Kiteen erotettu apupappi Gustaf Sinkko, joka ainakin itse väitti laatimansa valituskirjelmän olleen talonpoikien tahdon mukainen. Sinkko myös toimitti itse valituksen Tukholmaan lääninherralle.²⁵⁴ Gustaf Sinkko on saattanut toimia myös Pyhjärven valituskirjelmän kirjurina.

Miksi papit ryhtyivät talonpoikien avustajiksi? Oliko taustalla kristillinen mielenlaatu, kuten Kurkijoen kirkkoherra Peer Petrinus asiaa perusteli?²⁵⁵ Tuskinpa pelkästään tästä oli kysymys. Pentti Laasonen arvelee syyksi deputaatin maksun laiminlyömisen ja kilpailun verojen ja saatavien kannosta. Talonpoikien taloudellinen riisto koski myös pappien toimeentuloon. Laasonen mukaan Käki-salmen läänin papit olivat lähellä kansaa. Kun tuli kysymys yhteisön tavoitteista, nämä karkeapiirteiset miehet samastuivat talonpoikiin ja liittyivät kansan puolelle. On mahdollista, että papiston privilegioissa vuodelta 1650 näkyvät pyrkimykset nostaa papin asemaa yhteisössä suhteessa käräjiin ja kruunun virkamiehiin saattoivat osaltaan madaltaa konfliktiin ryhtymisen kynnyistä yhteisön muiden johtohenkilöiden kanssa.²⁵⁶ Kaikki papit eivät olleet mukana talonpoikien hankkeissa, joten selityspenusteita tapahtuneelle voidaan etsiä tutkimalla niskoittelua tukeneiden pappien, vuokraajien ja talonpoikien välisiä suhteita niin yksityiskohtaisesti kuin lähdeaineistot antavat mahdollisuuden.

Pielisjärven kirkkoherran Lars Laurentii Hallitiuksen ja vuokraaja Salomon Enbergin välisiä kiistoja on sivuttu jo edellä. Kesällä 1686 rahvaan nimissä laatimassaan valituksessa Salomon Enberg vaati selvittämään, mihin rahvaalta kerättäviin maksuihin kirkonmiehet olivat oikeutettuja. Jo ennen ruptuurisotaa paikkakunnalle kappalaiseksi saapunut Hallitius sai aprakkana kuusi kappaa viljaa talosta, mutta köyhiltä hän otti mitä nämä saattoivat antaa. Pitäjän kaksi kappalaista ottivat rahvaalta palkakseen mitä kukakin antoi, vaikka suorittettavan viljan määrästä oli piispan kirje olemassa. Kolmesti vuodessa kirkonmiehet kiersivät pitäjän köyhien,

.....
253 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 195v–196. gg 4.

254 Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 7.–12.11.1691. s. 178v. gg 11.

255 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 196. gg 4.

256 Laasonen 1967, s. 40; Laasonen 1991, s. 121 ja s. 153–154.

nuorten ja vanhojen luona antamassa opetusta. Tällöin pitäjän rahvas oli kyydinyt heitä.²⁵⁷

Pielisjärven talonpojilta kysyttiin käräjillä, mitä valittamista heillä oli pappien saatavista. Käräjärahvas vastasi, ettei tiennyt mitään valituksesta. Lautamies Pekka Vartiainen väitti, että vuokraajalle oli kylistä valitettu pappien kyydityksistä. Pentti Lehikoinen, joka oli toinen valituksen allekirjoittajista, sanoi ettei tuntenut paperin sisältöä. Hänet oli vain kutsuttu hoviin ja käsketty viemään asiakirja Narvaan.²⁵⁸ Juuri paikkakunnalle saapunut Enberg astui pahasti pitkään pitäjän seurakuntaa johtaneen kirkkoherran varpaille. Seurauksena oli ilmiriita sekä valituksia kenraalikuvernöörille ja konsistoriin.

Keskeisiksi kiistan aiheiksi kirkkoherra Hallitiuksen ja vuokraaja Enbergin riidoissa nousivat kirkkoherran kalastusoikeus Pielisjoessa ja osallistuminen verollepanokokouksiin.²⁵⁹ Hallitus olikin jo ennen vuokrausaikaa vuonna 1680 aiheuttanut hankaluuksia verollepanokokouksissa pitämällä ”liiaksi” talonpoikien puolta.²⁶⁰ Vuokraajan asema hovin isäntänä antoi mahdollisuuden puuttua seurakunnan asioiden hoitoon. Tilanherralle kuului huolehtia paitsi talonpoikiensa aineellisesta toimeentulosta, myös heidän ”sielujensa autuudesta”. Isäntä valvoi seurakunnan siveellistä tilaa ja uskon puhtautta.²⁶¹ Tämä katsomus antoi vuokraajille, joille kruunu oli vuokrauksella luovuttanut kruununkartanon herruuden, mahdollisuuden puuttua seurakunnan asioihin.

Enberg esittikin konsistorille raskaita syytteitä vanhan kirkkoherra Hallitiuksen leväperäisyydestä. Kirkkoherra ei antanut vuokraajan krouvarille synninpäästöä. Vastustajilleen hän antoi ehtoolisviiniä eri pullosta kuin muille ja suojeli kirkossa räyhänneitä juopuneita, kuten lipinlahtelaista Antti Meriläistä. Kirkkoherra suojeli avionrikkomia ja naimattomia pareja, ei kysynyt kirkosta poissa olevia vaikka kirkossa oli vain vähän väkeä ja käytti väärin kirkon viinikassan rahoja. Hän oli puhunut pahaa vuokraajasta

257 Pielisjärven talvikäräjät 10.–12.2.1687. s. 26–27. gg 6.

258 Pielisjärven talvikäräjät 10.–12.2.1687. s. 27. gg 6.

259 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 55–56v. gg 7.

260 Saloheimo ym. 1954, s. 337–338; Laasonen 1967, s. 38.

261 Englund 1989, s. 96; vuoden 1686 kirkkolaissa määriteltiin kartanoiden isännille seurakuntaan nähden kuuluneiden oikeuksien (laajimmillaan ns. *Jus Patronatus*) siirtymisestä tilanhoitajille tai vuokraajille siten, että kuningas pidäti itsellään oikeuden määritellä oikeudet tapauskohtaisesti. Koska tällainen erityinen kohta otettiin mukaan lakiin, oli asiasta ollut mitä ilmeisimmin epäselvyyksiä ja erimielisyyksiä. Kircko-Laki ja Ordniigi 1686, 1986, s. 88.

vävyjensä ja muutamien talonpoikien kanssa, saarnannut väärin solvaten vuokraajaa ja yllyttänyt rahvasta valituksiin. Lisäksi pitäjässä 20 vuotta palvellut lukkari Hinrik Monnius ei osannut lainkaan lukea eikä aloittaa yhtäkään virttä.²⁶²

Pielisjärven kirkkoherralla ja vuokraajalla oli siten yhtä jos toista toisiaan vastaan. Kun Enberg vielä kielsi kirkkoherran läheisiltä luottomiehiltä kuten Antti Hietaselta maakaupan harjoittamisen, oli konfliktin syntyminen varmaa. Pielisjärven käräjät, joilla vuokraajan ja kirkkoherran välisiä riitoja puitiin päättyivät yleiseen sekasortoon, kärjäkapinaan. Mitään päätöksiä ei voitu muotoilla. Kun kirkkoherra Hallitius kuoli pian käräjien jälkeen, jäivät riitautetut asiat vaille ratkaisua.

Sortavalan kirkkoherra Mårten Thoranius kävi kiistaa vuokraaja Johan Metherin kanssa maa-alueesta. Mether antoi sijoituskirjan porvari Tahvo Klimpolle autiotilaan, jota myös kirkkoherra mieluili pappilan lisämaaksi. Vuoden 1685 lokakuun alussa kirkkoherra ja kappalainen Anders Ahocius olivat vierailulla pormestari ja vuokraaja Metherin luona. Juotuaan jonkin aikaa oli kirkkoherra Thoranius sanonut Metherille: ”*Sinä olet kirjoittanut valheellisen kirjeen minun maistani käskynhaltijalle. Sen vuoksi joutuvat lapseni maantielle, mutta minä pyydän Jumalalta joka ilta, että myös sinun lapsesi joutuvat kerjäämään*”.²⁶³

Kruununvouti määräsi suoritettavaksi kiistanalaisten maiden jaon porvari Klimpon ja kirkkoherra Thoraniuksen välillä. Kirkkoherra tuli juuri saarnamatkalta pitäjän kylistä, kun kaksi lautamiestä saapui varhain aamulla pappilaan noutamaan häntä jakotoimitukseen. Lautamiehet kysyivät, eikö kirkkoherra halunnut olla läsnä jakotilaisuudessa. Thoranius kysyi kirjallista haastetta, jolloin lautamiehet vakuuttivat sellaisen tarvittaessa löytyvän. Väsynyt kirkkoherra pyysi, että miehet antaisivat hänen olla rauhassa ja levätä ja osoitti heidät ovelle sanonen näitä ”vanhoiksi hunsvoteiksi”. Käräjillä väitettiin kirkkoherran myös lyöneen lautamiehiä. Tapahtumalla oli silminnäkijä, pappilassa vierailut suutari Felix, joka kuitenkin todisti, ettei kirkkoherra ollut lautamiehiin puuttunut.²⁶⁴

.....

262 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 55–56v ja s. 62v–63. gg 7; vuoden 1686 uusi kirkkolaki edellytti lukkarilta nimenomaisesti luku-, kirjoitus- ja veisuutaitoa, sillä hänen tuli kyetä opettamaan ”nuorta kansaa”, Kircko-Iaki ja Ordniigi 1686, 1986, s. 124–125.

263 Sortavalan kesä- ja syyskäräjät 16.–17.10.1685. s. 149. gg 4.

264 Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 3.–8.3.1686. s. 52–52v. gg 5.

Pormestari Metherillä ja kirkkoherralla oli ollut kiistoja jo aiemmin. Pormestari valitti, että kirkkoherra mitätöi hänen tuomioitaan sanomalla hänen tekevän vääriä päätöksiä, kun raastuvan tuomiot koskettivat kirkkoherran ystäviä. Tämän vuoksi porvarit ylenkatsoivat pormestaria. Kun Mether oli tuominnut porvari Martti Putkosen vaimon 40 markan sakkoihin laittomista pannteista oli kirkkoherra sanonut pormestarille: *"Jumala armahtakoon sinua, sinä olet vihasta ja kateudesta tuominnut porvari Putkosen"*.²⁶⁵ Paria vuotta aiemmin kirkkoherra Thoranius ja pormestari Mether olivat juopottelemassa krouvissa. Kirkkoherra kiivaili pormestarille: *"Sinä olet väärin pannut verolle tämän Putkosen"*. Pormestari vastasi: *"Jumala armahtakoon sitä miestä Putkosta, että saan koskaan rauhan hänestä"*. Poistuessaan krouvista pormestari totesi vielä Putkosta: *"Jumala suokoon, että saan kerran maksaa hänelle takaisin"*.²⁶⁶

Kirkkoherralla ja vuokraajalla oli kiistaa myös omaisuudesta. Kirkkoherra Thoranius lainasi rengilleen varsan, jonka tämä poikansa kanssa kasvatti ja syötti täysikasvuiseksi hevoseksi. Vuokraaja Mether ulosmittasi hevosen rengin veloista. Kun Mether jätti saman hevosen liekaan raatihuoneen eteen lokakuussa 1684, käski kirkkoherra lukkaria ottamaan hevosen takaisin ja väitti sen olevan hänen omaisuuttaan. Vuokraaja valitti käräjillä, että kirkkoherra piti seurakunnassa porvarien kanssa luvattomia salaisia kokouksia. Kirkkoherra kiisteli myös hovin amtmannin kanssa. Ilmeisesti kirkkoherra kovisteli amtmannia, koska tämä sanoi Thoraniukselle: *"Minä olen uskollinen samalle miehelle kunnes toisin osoitetaan"*. Amtmanni haukkui kirkkoherraa "tuplakelmiksi", kirkkoherra puolestaan löi amtmannia hopeakannulla päähän ja sanoi tämän olevan "kreivin- ja kruunun varas".²⁶⁷

Papin saatavat rahvaalta aiheuttivat närää Sortavalassa vuokraajan ja kirkkoherran välille. Kirkkoherra Thoranius pyysi vuoden 1686 talvikäräjillä, että kuulutettaisiin kuninkaan 2.10.1675 antama päätös, jossa määrättiin kahta taloa asuva talonpoika maksamaan papin saatavat molemmista taloista. Mether sanoi kuitenkin, ettei pitäjässä ollut voimassa mitään määräystä papin maksuista. Kukin talonpoika oli maksanut mitä oli kyennyt, johon papit

265 Sortavalan kesä- ja syyskäräjät 14.–15.10.1685. s. 149. gg 4.

266 Sortavalan kesä- ja syyskäräjät 16.–17.10.1685. s. 149v. gg 4.

267 Sortavalan kesä- ja syyskäräjät 16.–17.10.1685. s. 149v–150. gg 4. Kirkkoherran ja porvarien salaisia kokouksia sanotaan käräjäpöytäkirjassa käsitellyn laamanninkäräjillä. Laamanninkäräjien pöytäkirjat eivät ole näiltä vuosilta säilyneet.

olivat olleet tyytyväisiä. Lautamiehet vahvistivat vuokraajan näkemysasiassa.²⁶⁸

Suistamon kirkkoherra Matthias Pardanus kiisteli vuonna 1687 vuokraaja Magnus Arnanderin kanssa Heilinojan niitystä, jonka tämä oli antanut asuttavaksi vanhalle maaviskaali Matthias Alhemiukselle. Kirkkoherran mukaan autiotila oli kuulunut pappilan maihin jo 18 vuotta.²⁶⁹ Suistamon vuokraajan Christian Sahlon ja kirkkoherra Matthias Pardanuksen välisistä kahnauksista ei ole tietoja. Kirkkoherran aktiivisuuden syitä talonpoikien valitushankkeessa voi tarkastella vain niistä viittauksista, joita kirkkoherra antoi talonpoikien valituksen kärjäkäsitellyn yhteydessä. Pardanuksen mielestä pitäjä oli saatettu niin perikatoon (ruinerad), ettei hän nähnyt siinä mitään oikeutta. Kirkkoherra sanoi, ettei tiedä onko rahvasta kohdeltu laittomasti, mutta ainakin heiltä oli otettu karjaa. Enempää hän ei halunnut puuttua talonpoikien asiaan.²⁷⁰

Pardanuksen varovainen ja niukka lausunto käräjillä osoittaa kuitenkin selvästi, että hän asettui kiistassa talonpoikien puolelle. Olihan myös papin toimeentulo riippuvainen pitkälti siitä, mitä talonpojat kykenivät köyhässä pitäjässä suorittamaan papin saattavina. Vaikka kirkkoherra saarnamatkallaan saattoikin liikkeelle Suistamon talonpoikien valitushankkeen, ei hän ottanut itselleen mitään aktiivista roolia. Hän ei myöskään osallistunut valituskirjelmän muotoiluun, kuten näkyvästi valitusten laadinnassa mukana olleet Kurkijoen kirkkoherra Peer Petrinus ja Pielisjärven Lars Hallitius. Kirkkoherra Pardanus oli, kenties tarkoittamattaan, Suistamon levottomuuksien kulissien takainen kiihottaja.

Kurkijoen vuokraaja Hindrich Printz oli arviomatalla syksyllä 1684. Pappilan lähikylän Otsanlahden talonpoika lähetti noutamaan kirkkoherra Peer Petrinusta paikalle. Kirkkoherra saapui nuoren pappismiehen Niels Krookin kanssa. Kun miehet olivat nauttineet jonkin verran talon juomakestitystä, palasi kirkkoherra pappilaan. Krook jäi vielä joksikin aikaa ja pyysi sitten Printzin mukaansa. Vuokraajan ja Krookin saapuessa pappilaan makasi kirkkoherra vuoteessa vaatteet yllään, mutta havaittuaan vieraat

.....

268 Salmin, Suistamon ja Sortavalan kesä- ja syyskäräjät 20.–23.10.1686. s. 133–133v. gg 5.

269 Salmin, Suistamon ja Sortavalan syyskäräjät 16.–20.9.1687. s. 170v–171. gg 6.

270 Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 15.–19.10.1688. s. 184v. gg 7.

hän nousi ylös ja istuutui pöydän ääreen. Kun vuokraaja tarjosi hänelle viinaa ei kirkkoherra halunnut juoda enempää.²⁷¹

Juteltuaan aikansa Printz otti puheeksi kirkkoherran aikeen ottaa avukseen pitäjään kolmanneksi papiksi herra Samuelin Käki-salmesta. Printzin mielestä se ei käynyt päinsä vastoin pitäjän yhteistä mielipidettä. Kirkkoherra Petrinus puolestaan kertoi, miten talonpoika Matti Tirri oli häntä haukkunut. Kirkkoherra sanoi ojentaneensa Tirriä antamalla korvatillikan. Hopmanni Printzin mielestä olisi ollut parempi jos kirkkoherra ei olisi itse rangaissut talonpoikaa, vaan olisi antanut hänen hoitaa rangaistuksen lain ja järjestyksen mukaan. Hopmannin mukaan pitäjässä oli ilkeitä talonpoikia, jotka voisivat jälleen lyöttäytyä yhteen.²⁷²

Juuri silloin tuli kirkkoherran vaimo kamarista, pani kätensä sivulle ja sanoi: ”*Sehän on kaunis hopmanni, joka antaa luvan lyödä rippi-isäänsä, hän on teidän isänne, kaikkien teidän isä*”. Printz vastasi vaimolle: ”*Teidän olisi parasta mennä nukkumaan, miehenne voi kyllä hyvin vastata puolestaan*”, jolloin kirkkoherra kivahti: ”*Anna mies hänen puhua*”. Kun tunteet alkoivat kumentua, päätti Printz lähteä. Seuraavana päivänä kirkkoherra lähetti vuokraajalle loukkaavan kirjeen, jossa hän väitti tätä kelmiksi.²⁷³

Printzin aavistelut talonpoikien lyöttäytymisestä yhteen olivat oikeita. Nyt heillä oli myös tuki kirkkoherrassa, joka jo joulukuun toisena adventtina laati heille ensimmäisen valituksen. Pappilassa käydystä riidasta valituksen laatimiseen ei voinut kulua monta viikkoa, sillä arvio suoritettiin lokakuun paikkeilla ennen lumen tuloa. Käräjillä Petrinus hyökkäsi arviomiehiä vastaan. Hänen mukaansa arviomiehet joivat saman tien kaiken sen, mitä he talonpojilta saivat palkakseen. Arviomiehille maksettiin kuparimarkka tilalta. Kirkkoherra sanoi, että kaikki talonpoikien suoritukset vietiin hoviin eikä hän saanut mitään. Hopmanni kysyi, häiritseekö se kirkkoherraa, johon Petrinus vastasi: ”*Tottakai harmittaa, että kaikki jaetaan palkollisten kesken*”.²⁷⁴

Vuokraaja Printz ja kirkkoherra Petrinus joutuivat kiistaan myös liiketoimista. Petrinus perusti Otsanlahden kylään krouvin. Kylä kuului Printzin vuokramaihin eikä pappilalle, eikä kirkkoherra suinkaan kysellyt vihamieheiltään lupia. Printz veti asian käräjiin,

.....

271 Räisälän, Kurkijoen ja Tiurulan talvikäräjät 23.3.–1.4.1685. s. 109v–110v. gg 4.

272 Räisälän, Kurkijoen ja Tiurulan talvikäräjät 23.3.–1.4.1685. s. 110v. gg 4.

273 Räisälän, Kurkijoen ja Tiurulan talvikäräjät 23.3.–1.4.1685. s. 110v–111. gg 4.

274 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 195–195v. gg 4.

sillä jokainen anniskelupaikka vei asiakkaita vuokraajan omista krouveista. Kirkkoherra veloitettiin purkamaan välittömästi luvatta pystytetty talo ja siirtämään se pois Printzin vuokraamalta kruunun maalta.²⁷⁵

Jaakkimanvaaran kirkkoherran Johan Amnorinuksen vaikutus valitusprosesseissa on vain arvelujen varassa. Amnorinus oli yhteydessä Kruunuporin hovin alaisiin talonpoikiin ja siten myös Reko Tervoseen. Toisaalta hän Kurenrannan hovin mieromiehen Antti Sinkkosen lähisukulaisena saattoi myötävaikuttaa paljonkin valituksen laadintaan. Tämä ei kuitenkaan tule esiin lähteissä. Arvelua Amnorinuksen välittävästä roolista vahvistaa tieto, että Reko Tervonen ja Pauli Veijalainen sekä Antti Sinkkonen matkustivat yhdessä valittamaan Tukholmaan; toiset valittivat kuninkaalle, Sinkkonen läänityksen haltijalle Margareta Bielkelle.²⁷⁶

288

Kenraalikuvernööri Sperling teki lopun kirkonmiesten sekaantumisesta maallisiin asioihin helmikuussa 1688, jolloin hän kutsui Käkisalmissa läänin papit, muutamia virkamiehiä sekä paikalla olleen piispa Petrus Bångin tapaamiseen. Levottomuuksien pääsyyksi nimetyt Hallitius, Thoranius ja Petrinus panttiin järjestykseen. Piispan edessä itse kuvernööri moitti heitä rahvaan villitsemisestä ja sekaantumisesta heille täysin kuulumattomiin maallisiin asioihin. Kuvernööri väitti, että he olivat ajaneet yksinkertaista joukkoa hulluuteen.²⁷⁷ Käkisalmen läänin papiston näkyvä osallistuminen paikalliseen politikointiin päättyi suurimmalta osalta tähän kokoukseen. Pielisjärven uusi kirkkoherra Pehr Härkepeaus vilahtaa lähteissä kurittaessaan lautamies Pekka Vartiaista vuokraajan kätyrinä.²⁷⁸ Kurkijoella 1690-luvulla jatkuneiden levottomuuksien yllättäjänä kenraalikuvernööri piti yhä kirkkoherra Peer Petrinusta.²⁷⁹

Levottomuuksia lietsoneet Pielisjärven, Suistamon, Sortavalan ja Jaakkimanvaaran kirkkoherrat eivät olleet kauan vuokraajien

.....
275 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan kesä- ja syyskäräjät 5.–12.11.1686. s. 157–157v. gg 5.

276 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 6.–11.3.1690. s. 55. gg 9.

277 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 6.3.1688. Livonica II, vol. 188. mf.

278 Pielisjärven talvikäräjät 28.–30.1.1692. s. 1–1v. gg 11.

279 Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin muistio kenraalikuvernöörinkuntansa asioista. Päivätty Tukholmassa 15.6.1691. Livonica II, vol. 189. mf.

harmina seurakunnissaan. Muutaman vuoden sisällä he kuolivat ja heidän tilalleen asetettiin uudet miehet. Kuningas lähetti valtakirjan Hallitiuksen kuoleman johdosta vapautuneeseen Pielisjärven kirkkoherran virkaan Pehr Härkepaeukselle 5.5.1688. Härkepaeus palveli aiemmin Viipurin kaupungin tuomiokirkon kappalaisena.²⁸⁰ Vanha Hallitus kuoli siis luultavimmin maaliskuun taitteessa 1688.

Sortavalan kirkkoherra Märten Thoranius palveli seurakuntaansa vuosina 1681–1692. Hän toimi Sortavalan kappalaisena jo vuodesta 1675. Vuoden 1693 maaliskuun talvikäräjillä hänet mainitaan kuolleena.²⁸¹ Vuotta aiemmin, helmikuussa 1691 oli manan majoille mennyt Suistamon kirkkoherra Matthias Pardanus. Hän tuli Suistamon kirkkoherraksi ilmeisesti vuonna 1679. Pardanuksen pojan Matthias Matthiae Pardanuksen armovuoden jälkeen kirkkoherraksi tuli Staffan Sylvester.²⁸² Jaakkimanvaaran kirkkoherra Johan Amnorinus oli palvellut seurakuntaa apulaisena ja kappalaisena jo vuodesta 1650.²⁸³ Hän kuoli ilmeisesti kesällä 1690, sillä elokuussa kenraalikuvernööri ehdotti kuninkaalle, että Amnorinuksen kuoleman vuoksi vapaaksi jäänyt virka täytettäisiin ja siihen valittaisiin Käkisalmen koulumestari Reinholdt Hartz.²⁸⁴ Kurkijoen Peer Petrinus sen sijaan toimi kirkkoherrana seurakunnassaan aina kuolemaansa vuoteen 1702 saakka.²⁸⁵

Miksi muualla ei kapinoitu? Miksi kenraalikuvernöörille ei lähetetty pitäjän yhteisiä rahvaanvalituksia Liperistä, Tohmajärveltä, Ilomantsista, Suojärveltä, Joukiosta tai Tiurulasta. Talonpoikien suhde pitäjän papistoon voi olla osaselityksenä näihin kysymyksiin ainakin Nyyporissa ja Tiurulassa. Jos papin kanssa tultiin huonosti toimeen, ei hänen apuunsa voinut luottaa. Näyttää siltä, että pappien suotuisa asennoituminen talonpoikien valitusprosesseihin edellytti myös, että hanke palveli papin henkilökohtaisia taloudellisia etuja tai valtaintressejä paikallisyhteisössä.

.....
280 Kirkkoherran valtakirja Pehr Härkepaeukselle Pielisjärven pastoraattiin 5.5.1688. Valtakunnan registratuura. VA jälj. s. 222.

281 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 6.–11.3.1693. s. 94. gg 12; vrt. Kuujo 1970, s. 56.

282 Laitinen 1938, s. 63 ja s. 67; kirkkoherra Staffan Sylvester mainitaan ensimmäisen kerran: Sortavalan, Salmin ja Suistamon syyskäräjät 20.–26.10.1692. s. 104v. gg 11.

283 Immonen 1958, s. 298 ja s. 314.

284 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kuninkaalle 14.8.1690. Livonica II, vol. 189. mf.

285 Immonen 1958, s. 313.

Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven vuokraaja Johan Stolpe näyttää olleen veronkannossa löyhäkätinen mies. Ainakin hän keräsi pian vuokrauksen alkamisen jälkeen suuret vuokratästit. Stolpe valitteli, ettei hän voinut ottaa talonpojiltaan verona viimeisiä kylvöviljoja tai henkeä.²⁸⁶ Stolpe saattoi talonpojista tuntua hyvin siedettävältä ankaran eversti Platerin jälkeen. Tohmajärven niskuroivat talonpojat oli alistettu vuonna 1679. Ankarat tuomiot ja mieromies Tuomas Paakkunaisen mestaus syksyllä 1681 pysyi varmasti monien muistissa, sillä paikalla oli itse maaherra Hindrich Piper ratsuväkiosaston kanssa.²⁸⁷

Kurkijoen ja Jaakkiman levottomien alueiden välittömässä läheisyydessä sijainneesta Nyyporin entisestä kreivikunnasta eivät talonpojat lähettäneet valituksenviejä Narvaan tai Tukholmaan. Hopmanni Johan Törnen hallitsemaan Nyyporiin kuuluivat Joukion ja Uukuniemen pitäjät, Kesälahden kappeli sekä kyliä Jaakkimanvaarasta. Joukion seurakunnan kirkkoherra ei lyöttäytynyt talonpoikien kanssa yhteen vuokraajaa vastaan. Päinvastoin, talonpojat ja kirkkoherra olivat käräjöpöytäkirjojen perusteella alituisesti riidoissa.

Kun muutamat lähiseutujen kirkkoherrat olivat vuosina 1686 ja 1687 seurakuntalaistensa kanssa varsin maallisessa hankkeessa läheisessä yhteistyössä, riiteli Joukion kirkkoherra talonpoikien kanssa pappilan maaomistuksista aina hovioikeudessa asti.²⁸⁸ Vuonna 1691 rengiksi pestautunut talonpoika kimpaantui kirkkoherra Reinholdt de Holliin ja yritti seipäällä lyöden halkaista tämän pään. Kirkkoherra ehti väistää ja seiväs osui oven kamanaan, johon jäi iskun voimasta lovi. Myös sattumuksen vuoksi kesken jäänyttä rengin pestiä paikkaamaan tullut talonpojan veli karkasi kirkkoherran luota ennen palveluksen päättymistä.²⁸⁹

Kirkkoherra de Hollin ja talonpoikien välit olivat erittäin huonot juuri ennen kuolovuosia 1696–1697. Eräs talonpoika valitti kirkkoherrasta piispalle ja samassa yhteydessä toinen väärensi kirkkoherran nimen todistukseen, ilmeisesti saamatta jääneeseen

.....
286 Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 17.–19.2.1687. s. 37–37v. gg 6.

287 Kappalainen Matthias Moisanderin valitus kuninkaalle, ei päiväystä (saapumismerkintä 11.11.1686). Livonica II, vol. 209. RA.

288 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 20.–23.3.1689. s. 107v–108. gg 8.

289 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 24.–29.10.1691. s. 213v. gg 10.

matkapassiin.²⁹⁰ Jo seuraavana vuonna lähti Joukion talonpoikien uusi valitus kirkkoherrastaan konsistoriin. He valittivat, ettei de Holl suostunut vihkimään heitä ilman lahjuksia. Kun lahjussyytteitä ei voitu näyttää toteen, joutuivat valituksen tehneet neljä talonpoikaa anelemaan anteeksiantoa kirkkoherralta.²⁹¹ Nyyporin kirkkoherrat saivat alituisen karhuta papin saatavia sekä maksuja kirkon tai pappilan korjauksiin käräjien kautta.²⁹²

Samaan tapaan riiteli Tiurulan kirkkoherra Erich Molenius. Vuonna 1686 valitti kaksi talonpoikaa kirkkoherrastaan. Toinen väitti, että kirkkoherra kieltäytyi hautaamasta veljen ruumista, jollei saanut lahjuksia. Muun rahvaan tukemana hän valitti asiasta konsistoriin. Samana keväänä valitti toinen talonpoika rovasti Hendrich Boismanille, että kirkkoherra tunkeutui väkivalloin hänen tupaansa, löi hänen nukkuvaa lankoaan, pelästytti lapset, kutsui häntä kelmiksi, rappariksi, ryöväriksi, varkaaksi ja huoripukiksi, haukkui hänen vaimoan huoraksi ja ajoi hänet paitasillaan ulos yöhön. Käkisalmen porvari Florentz Alholm valitti piispalle, että kirkkoherra tartutti hänen perheeseensä ilkeän taudin. Käräjillä valittajat tuomittiin korkeisiin sakkoihin.²⁹³

Papit olivat suurimmalta osalta lojaaleja esivallalle. Eteläisen läänin kirkonmiehet kieltäytyivät millään tavoin myötävaikuttamasta talonpoikien valitushankkeisiin. Samoin Tiurulassa papeilla ei ollut mitään valitushankkeita talonpoikien kanssa. Rahvas kykeni siis käyttämään valitustietä ilman pappien apuakin. Joissakin tapauksissa, kuten Suistamolla ja Sortavalassa, kirkonmiesten toimet sysäsivät valitusprosessin alulle. Pielisjärvellä ja Jaakkimassa kirkkoherroilla oli vahvat henkilökohtaiset siteet mieromiehiin, jolloin tuki valituksille oli luontevaa. Kirkkoherran hyväksyntä ja apu oli merkittävä resurssi, jonka avulla kenties saatiin valituksen taakse suuremman talonpoikajoukon tuki. Talonpoikien apureiksi ryhtyneiden pappien motiivit näyttävät olleen sekä eettiset että taloudelliset. Kuitenkin taustalla näkyvät hyvin voimakkaasti myös henkilökohtaiset riidat ja kauna vuokraajaa kohtaan. Pieneen yhteisöön ei näytä aina mahtuneen kahta johtajaa.

.....

290 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran kesä- ja syyskäräjät 10.–16.10.1694. s. 126. gg 13.

291 Jaakkimanvaaran, Uukuniemen ja Joukion kesä- ja syyskäräjät 4.–9.11.1695. s. 243v–244. gg 14.

292 Lukuisat Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran käräjät, esim. gg 4, s. 87; gg 5, s. 65v–66 ja s. 138; gg 9, s. 150v–151; gg 10, s. 214; gg 12, s. 187–188; gg 13, s. 125v.

293 Ylimääräiset käräjät Räisälän hovissa 10.–13.12.1686. s. 190–219. gg 5.

VII Nälkä vai mielivalta?

1. ”PIENI JÄÄKAUSI” KARJALASSA

292

Sääolojen sanotaan olleen 1600-luvulla hyvin poikkeuksellisia ja kylmiä niin Ruotsin valtakunnassa kuin koko Euroopassa. Puolisen vuosituhatta kestänyttä kylmää ajanjaksoa 1300-luvulta 1800-luvulle on kutsuttu ”pieneksi jääkaudeksi”. Lämpimämmän 1500-luvun sääjakson jälkeen Euroopan ilmasto näyttää kylmenneen vuoden 1600 tienoilla. Lämpötilat saavuttivat alimman tasonsa seuraavan vuosisadanvaihteen tienoilla, kenties juuri 1690-luvulla. Sääolojen viileneminen ja epävakaisuus johti lukuisiin toisiaan seuranneisiin katoihin, mutta väliin mahtui myös tavallisia sato-vuosia. Katojen mukanaan tuoma aliravitsemus ja 1600-luvulla tavanomaiset sodat johtivat usein väestöä koetelleisiin tautiepidemioihin.¹

Katojen, nälän ja tautien koettelemuksilla on katsottu olleen suoria yhteyksiä yhteiskunnallisiin levottomuuksiin. Romahdusteoriaan perustuvan näkemyksen mukaan poikkeukselliset olot saattoivat aiheuttaa sekä sosiaalisen normiston että yhteiskunnan kontrollin luomien pidäkkeiden höltymistä. Toisaalta voidaan ajatella, että katovuodet pakottivat käyttämään kaikki mahdollisuudet tilanteesta selviämiseksi.

Vilkkain keskustelu nälän, taloudellisen deprivaaation ja mentaalisten tekijöiden merkityksestä liikehdinnän alkuunsaattajina on käyty vuonna 1971 ilmestyneen E. P. Thompsonin artikkelin ”rahaan moraalitaloudesta” ympärillä. Taloudellisiin tekijöihin, kuten katovuosiin ja verorasituksen muutoksiin, keskittyneitä tutkimusta arvostellen hän huomautti, ettei kulttuurista käyttäytymistä voida palauttaa yksinomaan taloudelliseen herätteeseen. Thompsonin mukaan yhteisön eettisten oletusten loukkaaminen on ollut taloudellisten seikkojen ohella synnä levottomuuksiin.

.....

1 Jutikkala 1975, s. 3–12; Jutikkala 1987, s. 61–72.

Talonpojat tukeutuivat perinteisiin käsityksiinsä oikeudenmukaisuudesta ja oikeuksista.²

Thompsonin teoriaa on kehittänyt edelleen James C. Scott, jonka ajatuksia on suomalaisen varhaisen uuden ajan tutkimukseen soveltanut Nils-Erik Villstrand. Villstrandin mukaan talonpoika ei 1600-luvulla ollut nykyaikainen hyötyjen maksimoija. Sen sijaan talonpojat pyrkivät maksimoimaan omaa turvallisuuttaan ja olemassaoloaan. He elivät alituksen nälän ja kuoleman uhan alla ja talonpoikia voidaankin kuvata riskien minimoijiksi. Scottin mukaan talonpojille ei ollut tärkeää kuinka paljon heiltä otettiin, vaan se paljonko heille jäi jäljelle; johtotähtenä oli ruokakunnan perustarpeiden tyydyttäminen. Talonpojat nousivat kapinaan vasta kun ruokakunnan olemassaolo näytti uhatulta.³

Levottomuuden ja niskoittelun puhkeaminen avoimeksi väkivallaksi nälän tai kadon vuoksi oli ainakin Suomen oloissa hyvin harvinaista. Yhtenä osatekijänä kato on sen sijaan voinut olla useinkin. Sen sijaan Manner-Euroopassa ja Englannissa nälkä- ja ruokamellakat olivat tavanomaisempia. Tosin keskeinen vastustuksen kohde oli viljan noussut hinta, ei nälänhätään johtanut kato. Roger Manningin mukaan Englannin nälkämellakoissa (foodriots) olikin usein kysymys nälän pelosta eikä nälänhädästä.⁴

Viljan hinnan nousua vastaan suuntautuneet nälkämellakat painottuvat kaupunkimaiseen ympäristöön tai sen liepeille. Kaupankäynnin merkitys oli tärkeä silloin, kun talonpoikien oli ostettava viljaa elintarpeekseen tai kylvöön, tai heidän täytyi myydä sitä saadakseen rahaa verojen maksuun. Omavaraistaloudessa ja maksettaessa verot luonnontuotteina ei viljan hinta ollut talonpojalle kovinkaan tärkeä. Käkisalmen pohjoisessa läänissä kaupankäynnillä ja sille asetetuilla rajoituksilla oli talonpojille merkitystä. Kato-

.....

2 Thompsonin artikkeli ilmestyi ensimmäisen kerran aikakauskirjassa *Past and Present* 1971. Tämän jälkeen se on julkaistu useilla kielillä, esim. ruotsiksi Thompson 1983, s. 65–187 ja saksaksi Thompson 1979, s. 13–80. Tässä viitataan vuonna 1991 ilmestyneessä kokoomateoksessa ”*Customs in Common*” julkaistuu muuttamattomaan laitokseen Thompson 1991 (1971), s. 185–258, erit. s. 185–188; Ks. myös vastine artikkelin aiheuttamaan laajaan keskusteluun Thompson 1991b, s. 259–351, erit. s. 262–266. Matti Peltonen käyttää käännöstä ”väkijoukon moraalitalous” (moral economy of the crowd), Peltonen 1992b, s. 348. Käännös kuvaa kehnolaisesti Thompsonin käsitteen sisältöä, siksi käytän tässä merkitykseltään lähempänä olevaa, mutta kómpe-löä käännöstä ”rahvaan moraalitalous”.

3 Scott 1976, s. 13–34; Villstrand 1992, s. 8–9.

4 Esim. Bercé 1990, 170–179; Manning 1988, s. 314–315; viljan hintaan kohdistetuista protestimuodoista ks. Thompson 1991 (1971), s. 225.

vuosien nostamat viljan hinnat olivat edullisia niille, jotka saattoivat myydä satonsa ylijäämän kaupungin porvarille ja maksaa veronsa vuokraajalle rahana. Vuokraajien pyrkimys rajoittaa talonpoikien kaupankäyntiä haittasi niitä, joilla oli myytävää. ”Kallis aika”, josta ajan lähteissä usein puhutaan, tarkoitti nimenomaan viljan hintaa. Muut hyödykkeet vastaavasti tulivat viljan myyjälle suhteellisesti edullisemmiksi.

Verorasituksen ja vuodentulon välisen suhteen seuraaminen talonpoikaistalouden kannalta on Käkisalmen läänin 1600-luvun lopun lähteiden avulla mahdotonta. Käsityksen veronkannon ankaruudesta saa kuninkaallisen tutkimuskomission raportista vuodelta 1699. Siinä kerrottiin vuokraajien kantavan yhdestä kahteen arviouruplalla verollepannuilta talonpojilta verot 6–15, jopa 20 ruplan edestä. Komissio vaatikin kiinteän maakirjaan perustuvan verotuksen toteuttamista Käkisalmen pohjoisessa läänissä mitä pikimmin.⁵ Komission raportti on talonpoikien kapinoinnin jälkeiseltä ajalta, mutta epäkohtia kenties liioittelevanakin se antaa käsityksen verotuksessa esiintyneiden väärinkäytösten yleisyydestä koko veronvuokrauskaudelta.

On selvää, että peräkkäiset katovuodet romahduttivat talonpoikien toimeentulomahdollisuudet. Ahdingossa olleita verollepannutja pyrittiin auttamaan lähinnä verohelpotuksien avulla pahimman ylitse. Katovuosien vaikutusta talonpoikaistaloudelle voidaan kuitenkin hahmotella sekä ajallisesti että alueellisesti vuokrattujen kruununhovien velkaantumisen kautta. Hovin vuokraaja maksoi vuokransa kruunulle talonpoikien säännöllisillä (ordinarie) veroilla. Täten hoville kertyneet velat kruunulle kuvastavat pitkälti myös talonpoikien taloudellista tilaa. Myös talonpoikien häätöjen ajoittuminen ja paikallistuminen voi kertoa veronmaksukyvyyn kehityksestä ja siten myös talonpoikien taloudesta.

Sääolojen tutkimisessa ovat Käkisalmen läänin osalta käräjäpöytäkirjat lähteistä antoisimmat ja tarkimmat. Katovuosina talonpojat pyysivät käräjillä tapahtuneesta vahingosta todistusta, jotta voisivat anoa veroihin lievennystä. Kadosta esitetyn yksityiskohtaisenkin kuvauksen varmensivat usein kirkkoherra ja vuokraaja. Lievennykset saattoivat olla vuokraajankin etu, sillä samalla hän sai alennusta vuokrasummasta.

Toinen lähdekokonaisuus, josta saadaan tietoa sekä kadoista että valtiovallan toimista pulan lieventämiseksi, ovat läänintilien tositekirjoihin talletetut kenraalikuvernöörin ja kruununvoudin

.....

5 Kuujo 1959, s. 191.

kirjeet. Kenraalikuvernööri antoi kruununvoudeille ohjeita kato-tarkastusten suorittamisesta ja siitä, kuinka lievennyksiä voitiin jakaa eri pitäjiin. Kruununvoudit kirjoittivat mielipiteistään katojen vakavuudesta ja ilmoittivat määrättyjen toimenpiteiden toteuttamisesta.

1.1. Kato ja kruunun toimet

Suomen alueen pahimpina katovuosina tunnetaan vuoden 1669 Laurin hallayön mukanaan tuoma nälänhätä, ”kuolovuosina” 1696–97 tunnettu väestökatastrofi, sekä ”kauhuvuodet” 1866–68. Vuosien 1696-97 katojen vaikutuksia väestökehitykseen on tutkinut erityisesti Seppo Muroma ja 1860-luvun ”kauhuvuosia” Oiva Turpeinen.⁶ Tietoja Käkisalmen läänin sääoloista kuolovuosina on lähinnä tuomiokirjatietojen perusteella julkaissut jo vuonna 1911 Veikko Piipponen.⁷

295

Käkisalmen läänissä sääolot olivat viljelylle erittäin epäsuotuisat vuosina 1632–1635, 1638, 1641–1642 ja 1644. Ruptuurisota teki tuhoja Karjalassa 1650-luvulla, eikä tuolta ajanjaksolta ole juurikaan tietoja säästä tai vuodentulosta. Ruptuurisodan jälkeisellä läänitysajalla sattuiivat pahimmat kadot vuosiin 1669 ja 1674–1676.⁸ Sääolot eivät parantuneet reduktion jälkeisellä vuokrauskaudella.

Vuonna 1683 kenraalikuvernööri Sperling kirjoitti kamarikollegiolle provinssissaan edellisenä syksynä sattuneesta kadosta, jonka vuoksi talonpojat anoivat helpotuksia veroihinsa. Ruis menestyi huonosti ja sen osalta useaa talonpoikaa kohtasikin kato. Sen sijaan ohra ja kaura menestyivät erinomaisesti.⁹ Vuodelta 1682 mainitaan Käkisalmen eteläisestä läänistä, ettei tuolloin ollut mitään katoa.¹⁰ Myöskin seuraavana vuonna ruissato oli huono, mutta muiden viljalajien osalta sato oli normaali.¹¹

Vuodelta 1684 on niukalti tietoja Käkisalmen läänissä vallineista sääistä. Ilmeisesti kato ei ollut tuona vuonna koko läänissä paha, vaikka Salmista ja Suistamolta valitettiinkin miesmuistiin kuumim-

.....

6 Muroma 1991; Turpeinen 1986.

7 Piipponen 1911b, 19.1.1911, 4.2.1911, 14.2.1911 ja 16.2.1911.

8 Saloheimo 1976, s. 238; Juvonen 1990, s. 227.

9 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 4.10.1683. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf.

10 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan talvikäräjät 7.–12.3.1687. s. 103v–104. gg 6.

11 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 4.10.1683. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf.

man ja kuivimman kesän tuhonneen suuren osan kevätiljasta.¹² Myös Kurkijoella talonpojat vaativat verohelpotuksia kadon vuoksi.¹³ Muuallakin ei ole tietoja sääolojen vaikutuksista satoon, joten vuodentulon voidaan olettaa olleen kenties huono, mutta kuitenkin siedettävä. Vuosi 1685 oli sen sijaan Käkisalmen pohjoisessa läänissä selvä katovuosi. Kesä oli hyvin sateinen, eikä kaskia voitu polttaa tai kylvää. Keskenkäiset kasket alkoivat kasvaa heinäa ja puun taimia. Lisäksi helluntain aikaan iski väestöön paha tartuntatauti (lijfsot). Pelto- ja kaskityöt jäivät osin tekemättä, kun suuri osa työvoimasta makasi sairaana. Tiedot tuon vuoden kadosta ovat Pielisjärveltä, Ilomantsista, Suojärveltä ja Pälkjärveltä.¹⁴ Muualla talonpojat eivät valittaneet kadosta.

Vuosi 1686 alkoi pahaenteisesti. Edellisenä kesänä levinnyt tautiepidemia riehui läänin pohjoisosissa talvella pahimmillaan. Pelkästään Pielisjärveltä tiedetään kuolleen taudin seurauksena 225 henkilöä.¹⁵ Tautiepidemia levisi kesällä etelään Joukioon, Uukuniemelle ja Jaakkimanvaaraan. Koko pohjoisessa läänissä kesä ja syksy olivat sateiset. Sade tuhosi kevätiljan oraat ja pilasi elonkorjuun aikana kypsyneen viljan. Tiedot sateista ovat Tiurulasta, Joukiosta, Uukuniemeltä, Jaakkimanvaarasta, Kiteeltä, Ilomantsista, Suojärveltä ja Pälkjärveltä. Pielisjärvellä viljankorjuun aikaan iskenyt hunajakaste vei ohrasadon. Myöskään seuraavan kesän sato ei näyttänyt lupaavalta, sillä Tiurulasta ja Kiteeltä saatujen tietojen mukaan monta viikkoa jatkuneet sateet vikuuttivat oraita syksyllä.¹⁶

Pahempaa oli kuitenkin edessä, sillä vuonna 1687 sattui Käkisalmen läänissä todella paha kato, joka kävi kaikkialla. Tiedot sään vaihteluista tosin poikkeavat hieman alueittain. Kiteellä, Ilomantsissa, Suojärvellä ja Pälkjärvellä, joissa kadon sanottiin olleen kaikkein pahin, kylmä ja pohjoinen kevetsää vei alavilta mailta oraat, kesällä viljaa vaivasi kuivuus ja kylmyys jääti oraat paikoin niin ettei

12 Suistamon, Salmin ja Sortavalan kesä- ja syyskäräjät 22.–25.9.1684. s. 194v–195 ja s. 198v. gg 3.

13 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 199v–200. gg 4.

14 Pielisjärven talvikäräjät 10.–12.2.1687. s. 25–26. gg 6; Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 17.–19.2.1687. s. 37–37v. gg 6.

15 Pielisjärven talvikäräjät 10.–12.2.1687. s. 25v. gg 6.

16 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan kesä- ja syyskäräjät 5.–12.11.1686. s. 171–171v. gg 5; Pielisjärven talvikäräjät 10.–12.2.1687. s. 25–26. gg 6; Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 17.–19.2.1687. s. 37–37v. gg 6; Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 1.–4.3.1687. s. 75–75v. gg 6; Tohmajärven ja Kiteen syyskäräjät 5.–10.9.1687. s. 158v–159 ja s. 159v. gg 6.

sadoksi saatu jyvääkään. Kylmä ja pakkaneen vikuutti viljan kypsymisaikaan kylvöön kelpaamattomaksi, joten seuraavana vuonna ei ollut helpotusta luvassa. Samaa valitettiin myös Tohmajärvellä ja Pielisjärvellä.¹⁷

Tiurulasta talonpoikien kadosta antamat todistukset ovat muutoin samansisältöisiä, mutta siellä mainitaan keskikesän olleen erittäin kuumaa ja kuivaa. Elonkorjuu-aikaan sattui pahemmat yöhallat kuin kuuluisana Laurin hallayönä vuonna 1669.¹⁸ Vuodelta 1687 ovat myös tutkimusajankohdan ensimmäiset tiedot kadosta Käkisalmen eteläisessä läänissä. Mylläri Raudun pitäjän Riiskan kylästä valittiin, ettei voinut maksaa myllyn vuokraa, koska kenelläkään ei kadon vuoksi ollut mitään jauhettavaa.¹⁹

Vuodelta 1688 ei käräjäpöytäkirjoissa ole merkintöjä huonosta sadosta eivätkä talonpojat anoneet käräjillä lievennystä veroihinsa. Kadosta kuitenkin puhuttiin yleisesti maakunnassa ja Sortavalan talonpojat kääntyivät suoraan kenraalikuvernöörin puoleen valittaen edellisvuotisten katojen ja käsillä olleen vuoden huonon sadon tekemään mahdottomaksi selviytyä veroista ja rästeistä.²⁰ Kenraalikuvernööri määräsi kruununvouti Diderich Boismanin ottamaan kaikessa hiljaisuudessa selvää, millainen talonpoikien vuodentulo todellisuudessa oli. Kenraalikuvernööri piti erittäin vaarallisena rahvaan painostamista sen maksukykyyn ylitse, olivathan talonpoikien valitukset juuri hovioikeuden asessorien käsittelyssä Käkisalmissa.²¹

Kruununvouti Boisman vastasi kenraalikuvernöörille 29.10.1688, ettei vuoden sato suinkaan ollut mennyt kokonaan hallowissa, mutta monien talonpoikien viljan kiusaksi oli syksyllä ilmaantunut erikoinen mato. Kevätvilja oli kasvanut jollakin tapaa ja korjattu, samoin oli nyt kylvetty syysvilja lähtenyt kasvuun. Vuoden sato ei kuitenkaan riittänyt rästien maksuun tai edes kaikkiin veroihin.

- .....
- 17 Tohmajärven ja Kiteen syyskäräjät 5.–10.9.1687. s. 158–159. gg 6; Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 12.–14.9.1687. s. 164–164v ja s. 165–165v. gg 6; Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 46–46v. gg 7; Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 23.–24.3.1688. s. 133–133v. gg 7.
  - 18 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan syyskäräjät 3.–8.10.1687. s. 197. gg 6; Tiurulan ylimääräiset käräjät 27.2.1688. s. 174v. gg 7.
  - 19 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 6.–11.2.1688. s. 3v–4. gg 7.
  - 20 Sortavalan rahvaan valitus kenraalikuvernööri Göran Sperlingille ilman päiväystä. Liitteenä kirjeessä kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 12.12.1688. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf.
  - 21 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 12.12.1688. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf.

Erityisesti Suistamolla, Salmassa ja Sortavalassa tilanne oli yhä huono.²²

Vuosi 1689 näyttää olleen sadoltaan kohtuullinen, mutta syksyllä talonpoikia kohtasi jälleen onnettomuus. Lumi satoi syksyllä 1689 roudattomaan maahan niin paksuna, ettei maankamara enää jäänyt sen alla. Vuoden 1690 keväällä edellisen syksyn lumen vuoksi huonosti talvehtinut oras pilaantui alkukesän kylmyyden vuoksi juuri kukkiessaan. Kesä- ja heinäkuussa kova kuivuus ja kuumuus vikuutti viljaa, joka tuhoutui lopullisesti heinä- ja elokuun kuusi viikkoa kestäneissä sateissa. Vilja lakointui ja pilaantui maahan kun sitä ei voitu korjata oikeaan aikaan. Tiedot on saatu Käkisalmen läänin keskiosasta Räisälästä, mutta kihlakunnan tuomari kirjasi kärjäpöytäkirjaan todistuksensa, että näin tapahtui koko läänissä.²³ Katovuotta 1690 seurasi ainakin kärjäpöytäkirjojen perusteella kolme normaalia satoa, sillä vuosina 1691-1693 talonpojat eivät anoneet kadon perusteella lievennyksiä veroihinsa. Vuonna 1694 alkoi katovuosien sarja, joka johti vuosien 1696 ja 1697 nälkäkatastrofiin. Kylmä ja halla veivät Pälkjärvellä syssädon.²⁴

Vuoden 1695 keväällä loputtomat sateet pilasivat kevätiljan kasvun ja halla vei loput. Miesmuistiin ei Pälkjärvellä ollut käynyt näin pahaa katoa.²⁵ Kiteeltä ja Tohmajärveltä on tarkka kuvaus tuon vuoden huonoista säistä. Ensin keväällä oli hyvin kylmää, joten kylvämään päästiin myöhään. Sitten satoi lähes koko ajan niin, ettei sato kypsynyt. Keskikesän öistä elokuun 23. päivää edeltänyt oli erityisen kylmä. Myös 16. ja 19. sekä 20. syyskuuta oli hyvin kylmää, jonka vuoksi ruista saatettiin leikata vain vähän. Kaura ja ohra jäivät peltoon pystyyn tai maahan leikattuina. Viljaa ei voitu laittaa keolle koska se oli kostea ja usein se leikattiin pelkkien olkien vuoksi. Kaskia ei voitu polttaa eikä kylvää. Peltoon ei ollut ruista kylvettäväksi, eikä uutta ehditty puida koska vilja oli tapana leikata myöhemmin kuin muualla. Huonoista jyvistä leivotut leivät olivat mustia, eivätkä ne pysyneet koossa. Kevätviljat kuten ohra, kaura ja herneet eivät tuottaneet lähes

.....
22 Lyhennysote kruununvouti Diderich Boismanin kirjeestä kenraalikuvernööri Sperlingille 29.10.1688. Liitteenä kirjeessä kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 12.12.1688. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf.

23 Räisälän, Kurkijoen ja Tiurulan talvikäräjät 9.-12.2.1691. s. 22v-23. gg 10.

24 Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven kesä- ja syyskäräjät 14.-21.10.1695. s. 199v-200v. gg 14.

25 Sama.

mitään.²⁶ Samanlaisesta kadosta valittivat Jaakkimanvaaran Kurenrannan hovin talonpojat. Kylmä, sateet ja keskikesän yöhallat viukuuttivat viljaa niin, että he saivat vain hyvin vähän ruista, ohraa ja kauraa eivätkä lainkaan papuja tai herneitä. Viljasta leivottu musta leipä aiheutti sairautta. Talonpojat väittivät, että puolet sairastuneista kuoli leivästä saatuun tautiin.²⁷

Vuoden 1696 sääoloista ei ole näin yksityiskohtaisia tietoja. Kaikkialla kuitenkin valitettiin katoa. Kylvetty vilja ei sateiden vuoksi kypsyntynyt vaan pilaantui.²⁸ Seuraava vuosi 1697 ei ollut parempi. Jaakkimanvaaran Kurenrannan hovin talonpojat valittivat, etteivät saaneet vuokraaja Hoppenstångin lainaamasta kylvöviljasta mitään satoa. Juuri kylvöajan jälkeen sattui kova sadekuuro, joka tuhosi hennon oraan ja vaikeutti sen nousua. Tätä seurasi pitkä kuiva kausi, jolloin ruis ja ohra tuhoutuivat lähes kokonaan. Nälkä ja taudit vaivasivat.²⁹

Kato ulottui nyt totaalisenä myös eteläiseen lääniin. Räisälässä, Pyhäjärvellä, Sakkolassa ja Raudussa talonpoikien satoa koettelivat huonojen säiden ohella myös madot. Viljan kypsyttyä korjattavaksi, ilmaantui rukiiseen tummankeltaisia matoja joilla oli kova musta pää. Ne söivät tähkät niin pystyssä olleesta kuin leikatustakin viljasta. Madoilta pelastuivat vain korkeimmat aumat ja ne keot, jotka oli tehty kauas metsään. Kun viljat ahdettiin riiheen jota alettiin lämmittää, putosi savun vuoksi tähkistä niin paljon matoja, että niitä lapioitiin ulos riihestä neljästä viiteen kappaa. Kun riihestä ulos heitetty madot söivät kaalit läheiseltä kasvimaalta ja tuhosivat myös muuta viljaa, yritettiin niitä polttaa riihen uunissa.³⁰ Kuolovuosien ajalta kerrotaan kauhutarinoita koko maasta nälkään ja tauteihin kuolleista perheistä ja kerjäläisarmeijoista.³¹

26 Kiteen ja Tohmajärven kesä- ja syyskäräjät 23.–31.2.1695. s. 226v–227 ja s. 227v–228. gg 14.

27 Jaakkimanvaaran, Ukuniemen ja Joukion kesä- ja syyskäräjät 4.–9.11.1695. s. 243v–244. gg 14; tauti lienee ollut huonosta sulamattomasta ravinnosta johtunutta "lienteriaa", vrt. Muroma 1991, s. 26.

28 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 11.–16.1.1697. s. 4v. gg 16; Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 31–31v. gg 16; Pälkjärven, Ilomantsin ja Suojärven kesä- ja syyskäräjät 4.–9.10.1697. s. 260v–261. gg 16.

29 Jaakkimanvaaran, Joukion ja Ukuniemen talvikäräjät 27.–31.1.1698. s. 46v–47. gg 17.

30 Tiurulan, Kurkijoen ja Räisälän kesä- ja syyskäräjät 2.–8.11.1697. s. 345–345v. gg 16; Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 11.–13.11.1697. s. 352v–358v. gg 16; Raudun ja Sakkolan kesä- ja syyskäräjät 22.–26.11.1697. s. 363–371. gg 16.

31 Kuolleisuudesta Itä-Suomessa vuosina 1696–1697 ks. Muroma 1991, s. 153–174, ja kerjäläisten osuudesta alueen haudattujen luetteloissa s. 166–167; nälän ja tautien suhteesta kuolleisuudessa Jutikkala 1975, s. 10–12. Jutikkalan mukaan varsinaiset nälkäkuolemat olivat harvinaisia.

Käkisalmen pohjoisesta läänistä karmaisevin esimerkki kuolovuosien kiroista lienee Juuassa sattunut ihmissyöntitapaus.³²

Tuore kenraalikuvernööri Göran Sperling puuttui vuonna 1683 kuvernörikunnassaan vallinneeseen käytäntöön antaa käräjillä todistuksia kadoista. Hänen mukaansa kihlakunnantuomarit ja koivat näitä todistuksia liian auliisti, sillä useinkaan kato ei kohdannut kuin yhtä viljalajiketta. Kato ei ollut yleinen eikä edellyttänyt Sperlingin mukaan mitään verohelpotuksia, jolleivat molemmat pääasialliset viljalajikkeet, ruis ja ohra, olleet tuhoutuneet.³³ Tämän vuoksi hän syksyllä 1683 kielsi kihlakunnantuomareita ja kamasta todistuksia ilman lupaa.³⁴

Kenraalikuvernööri saattoi jyrkästä kannastaan huolimatta myöntää katovuosina vero- ja vuokrahelpotuksia talonpojille ja arrendaattoreille. Vuosien 1685 ja 1686 katojen vuoksi kenraalikuvernööri myönsi sotaväen ylläpitoon kerättävästä statiosta puolet helpotusta Tiurulan, Sortavalan, Tohmajärven, Kiteen ja Liperin pitäjiin sekä Kruunuporin ja Nyyporin vuokra-alueille. Pielisjärvelä kevennettiin statiovero kolmannekseen, sillä kenraalikuvernöörin mukaan juuri tämä pitäjä kärsi kadosta pahiten. Salmin ja Suistamon statiovero alennettiin myös puoleen ja majoitusrahat, linnoitustyöt sekä sotaväen läpimarssien ylläpitoon kerätyt verot kerättiin revision mukaisen 82 statio-obsan sijasta 70 obsan mukaan. Arrendaattorin tuli maksaa vuokransa täyden 82 obsan mukaan.³⁵

Myös vuonna 1687 kenraalikuvernööri myönsi alennuksia veron. Statiosta piti maksaa vain puolet ja yleensä muista veroista saatiin vähentää kolmannes. Salmia, Suistamo, Tohmajärveä ja osaa Ukuniemestä näyttää kato kohdelleen ankarammin, sillä siellä maksettiin verosta vain puolet. Sen sijaan Sortavalan hovissa ja osissa Tiurulaa saatiin vähentää vain kuudesosa verosta. Eteläisessä läänissä verohuojennus oli yleensä neljänneksen. Jacob Hoppenstångin isännöimä Sakkolan hovi sai vähentää verosta puolet.³⁶ On huomattava että luettelossa, josta tiedot verohel-

.....

32 Esim. Saloheimo ym. 1954, s. 281.

33 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 4.10.1683. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf.

34 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 11.10.1683. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf.

35 Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin kirje 26.2.1687 ilman otsikkoa ilmeisesti kruununvouti Diderich Boismanille. VA 9751, s. 965–964 (asiakirjassa virheellinen sivunumerointi).

36 Luettelo Käkisalmen pohjoisen läänin lievennyksistä vuoden 1687 veroista. VA 9754, s. 1509–1513. mf; Luettelo Käkisalmen pohjoisen läänin helpotuk-

potuksia saaneista pitäjistä ovat, ei mainita lainkaan Pielisjärven pitäjää.

Helpotuksia suunniteltiin myös vuodeksi 1688,³⁷ mutta saivatko talonpojat ja vuokraajat tahtonsa läpi, ei ole tiedossa. Sen sijaan vuoden 1690 kato antoi taas aihetta verolievennyksiin. Helpotuksia verosta annettiin läänintilien ja tuomiokirjojen tietojen perusteella kuitenkin pääasiassa eteläiseen ja keskiseen Käkisalmen lääniin. Eteläisen läänin Rautu ja Sakkola saivat vähentää verostaan ja statiostaan kolmanneksen. Kruunuporin, Nyyporin, Villalan, Mustolan ja Asilan tiloille myönnettiin verosta kolmasosan lievennys ja statiosta maksettiin vain puolet.³⁸ Pohjoisemmassa lievennykset olivat pienempiä. Tohmajärvellä veroa oli maksettava neljänneksen vähemmän, Kiteellä ja Liperissä saatiin vähentää kuudesosa. Statiosta vähennettiin kolmannes.³⁹

Vuoden 1690 jälkeen ei ole tietoja myönnetyistä verohelpotuksista. Uusittaessa arrendaattorien vuokraussopimuksia muutettiin niitä 1690-luvun alussa siten, että vuokraajat ottivat katoriskin.⁴⁰ Mitään alennuksia vuokraan ei katojen vuoksi myönnetty, joten myöskään talonpojat eivät voineet enää saada verohelpotuksia. Tammikuussa 1694 kenraalikuvernööri kirjoitti kuninkaalle, että vuokraajat pyysivät häneltä alituisen kruunun viljaa lainattavaksi talonpojilleen. Kuninkaan vastaus oli tyyli. Vuokraajat olivat sopimuksensa mukaan veloitettuja huolehtimaan talonpojistaan ja antamaan heille kylöviljaa hätäaikana. Tämän vuoksi kruunun viljaa ei saanut heille antaa. Mutta jos he halusivat, saattaisivat he kyllä ostaa kruunulta viljaa tähän tarkoitukseen Tukholman käyvän hinnan mukaan.⁴¹

Vuokraajien oli omin toimin pyrittävä turvaamaan talonpoikiensa veromaksukyky. He hankkivat viljaa kruunun jyvästöistä,

.....

sista vuoden 1687 statioverosta. VA 9754, s. 1517–1518. mf; Luettelo Käkisalmen eteläisen läänin helpotuksista vuoden 1687 statioverosta. VA 9754, s. 1520–1520v. mf.

37 Lyhennysote kruununvouti Diderich Boismanin kirjeestä kenraalikuvernööri Sperlingille 29.10.1688. Liitteenä kirjeessä kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 12.12.1688. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. mf.

38 Luettelo Käkisalmen eteläisen läänin ja voutikunnan lievennyksistä vuoden 1690 verosta ja statiosta 16.6.1691. VA 9766, s. 939.

39 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 29.2.–5.3.1692. s. 152v–153. gg 11.

40 Saloheimo 1976, s. 320; Katajala 1990, s. 28.

41 Kenraalikuvernööri O. W. von Fersen kuninkaalle 15.1.1694. Livonica II, vol. 190. mf; Kuningas kenraalikuvernööri O. W. von Fersenille 4.2.1694. Livonica II, vol. 190. mf.

jota sitten lainasivat talonpojilleen siemenviljaksi tai asettuivat henkilökohtaisesti takuuseen talonpoikien viljalainoille. Katovuosien jälkeen nälkäräjällä horjuva talonpoikajoukko oli mahdollisimman pian saatava taas veronmaksukykyiseksi.⁴²

Kenraalikuvernööri Fersen antoi kesällä 1696 luvan viljan myymiseen rahvaalle ja vuokraajille Käkisalmen kruununjyvästöstä. Se ei paljon parantanut tilannetta, sillä lupa myönnettiin ensin vain 300 ja myöhemmin 200 tynnyrillisen myymiseen. Myös hinta, 11 kuparitalaria tynnyriltä, oli kaksi talaria tavallista korkeampi. Myyntilupaa ei saanut saattaa yleiseen tietoon, etteivät muutoinkin viljaa saavat ryntäisi ostamaan kruunulta. Viljaa ostivat vain vuokraajat, jotka lainasivat sitä talonpojilleen. Eniten viljaa ostivat Nyyporin Johan Törne (56 tynnyriä), Pyhjärven Albrecht Johan Orbinski (52 tynnyriä) ja Kruunuporin Victor Gröön (40 tynnyriä).⁴³

Pyhjärveltä on tieto vuodelta 1688, että inspehtori Leonhardt Caspar Kustor lainasi edellisinä katovuosina sekä syömä- että kylvöviljaa talonpojilleen.⁴⁴ Samoin Raudun Mäkrän tilan vuokraaja Björn Finne asettui takuumieheksi, kun hänen talonpoikansa lainasivat katovuosina viljaa elannokseen ja kylvöön.⁴⁵ Pielisjärven Salomon Enberg hoiti Tohmajärven vuokraajan Sven Stillen lesken veroasioita vuonna 1688. Enberg toimitti Tohmajärveltä Nevanlinnaan 120 tynnyriä veroviljaa. Kerätty verosta puuttuvaksi jäänyt osa jätettiin paikkakunnalle, koska katojen ja nälän vuoksi sitä tarvittiin kipeästi syömä- ja kylvöviljaksi.⁴⁶

Jaakkimanvaaran lautamiehet todistivat vuoden 1693 talvikäräjillä, että vuokraaja Jacob Hoppenstäng oli tuottanut Inkerin tiluksiltaan muutamina vaikeina vuosina Kurenrannan talonpojilleen viljaa kylvettäväksi ja oli odottanut verosaataviaankin kaksi ja jopa

42 Esimerkkejä viljan lainaamisesta läänitysajalta ks. Jokipii 1956, s. 204–208; vastaavasta on esimerkkejä myös muualta. Esimerkiksi Englannissa viljan lainaamisen ja lahjoittamisen on katsottu vahvistaneen symbolisesti tilanherän ja talonpojan välistä sidettä ja sillä pyrittiin näyttämään ulospäin eettistä hyvyttä. Thompson 1991b, s. 300; myös Jokipii viittaa avunannosta aateliselle koituneeseen reaaliseen ja psykologiseen hyötyyn, emt. s. 204.

43 Kenraalikuvernööri O.W. von Fersen kruununjyvästönhoitaja Carl Printzille 22.6.1696. VA 9791, s. 1954. mf; Kenraalikuvernööri O.W. von Fersen kruununjyvästönhoitaja Carl Printzille 20.7.1696. VA 9791, s. 1956. mf; kirjeiden suomennokset ks. Piipponen 1911b, 28.2.1911; Luettelo nälänhädän lievittämiseksi myydyistä viljasta vuonna 1696. VA 9791, s. 1958. mf.

44 Raudun, Sakkolan ja Pyhjärven talvikäräjät 6.–11.2.1688. s. 3v. gg 7.

45 Raudun, Sakkolan ja Pyhjärven syyskäräjät 19.–24.11.1688. s. 265v. gg 7.

46 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 16.–22.3.1688. s. 11v. gg 7.

kolmekin vuotta.⁴⁷ Raudun vuokraaja Åke Olofsson toimitti talonpojilleen kuolovuoden 1696 kesällä 150 tynnyriä siemenviljaa. Samana kesänä Salomon Enberg tuotti Sortavalasta Pielisjärvelle 60 tynnyriä siemenviljaa talonpojilleen. Vuokraaja valitti kuitenkin, että vaikka määrä olikin aivan liian vähäinen jaettavaksi kaikille, ei sitäkään kaikkea ollut kylvetty, vaan osa oli jätetty pilaantumaan. Vuoden 1697 kevättä varten hän tuotti omaa velkakirjaansa vastaan Käkisalimesta 150 tynnyriä kylvöviljaa, josta osa tosin oli kelvontonta. Kaskeen tai peltoon saakka vilja ei ehtinyt, sillä Lieksan hovin ryöstäneet talonpojat veivät sen.⁴⁸

1.2. Hovin velat ja alustalaisten häädöt

Katojen taloudellisia vaikutuksia talonpojille ja heidän veronmaksukyvyllään voidaan tarkastella vuokrattujen kruununhovien velkaantumisen kautta. Kun talonpoika ei voinut maksaa verojaan, jäivät usein myös vuokrat ja kruunun saatavat osittain tilittämättä. Tosin vuokraajat saattoivat maksaa kruunulle tulevat suoritukset, vaikka eivät olisi vielä talonpojilta kaikkia veroja saaneetkaan. Vuokraajien velkaantuminen näkyy läänintilien tilinpäätöksistä. Vuosittain laadittujen tilinpäätösten rakenne muuttuu vuonna 1690. Aiemmin yksittäisten tilojen tilitiedot tulivat esiin vain taseissa (balance) esitetyissä yhteenvedoissa. Täten verorästeittä selvinnyt vuokraaja ei tule esiin tilien koosteissa. Vuodesta 1690 tilinpäätöksiin liitettiin jokaisesta vuokratusta hovista ja sen alueesta oma yhteenvetonsa, jonka vuokraaja tai tilanhoitaja vahvisti nimikirjoituksellaan. Tällöin on mahdollista seurata jokaisen vuokra-alueen kehitystä vuosittain.⁴⁹

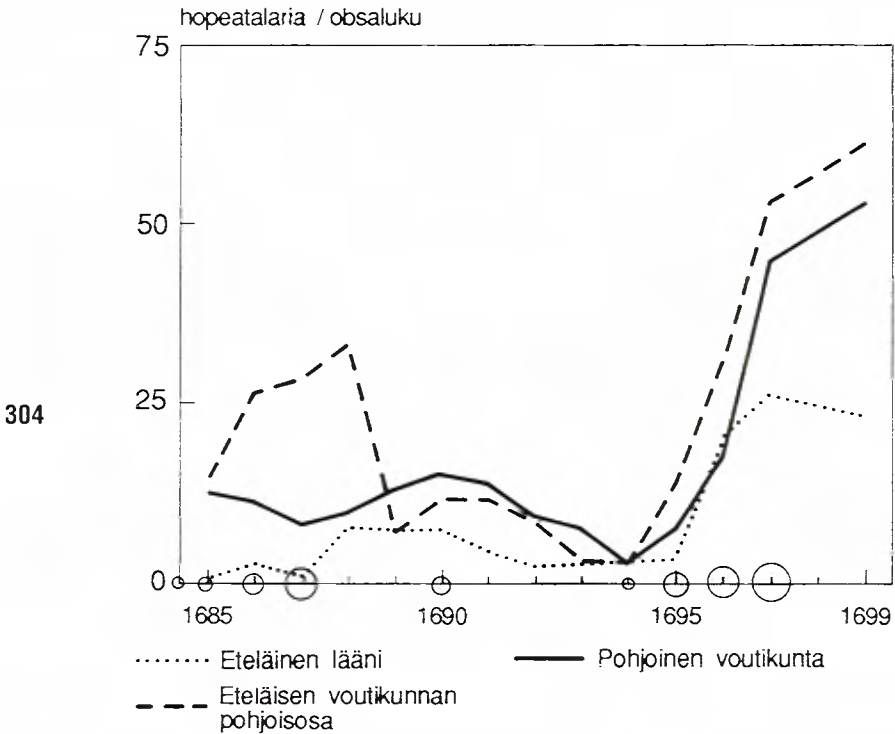
Hopeatalareina ilmoitetut verorästit eivät ole vuokraajien verovelkojen räsistä ja talonpoikien veronmaksukykyä arvioitaessa keskenään alueellisesti vertailukelpoisia, sillä vuokra-alueiden koko ja varallisuus vaihteli suuresti. Suuren vuokra-alueen rästi-

.....
47 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 15.–21.3.1693. s. 67v. gg 12.

48 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 31–31v. gg 16; vrt. myös Piipponen 1911b, 28.2.1911.

49 Diagrammien tiedot rästien määrästä perustuvat Käkisalmen läänintilikoelman nitesiin VA 9748, s. 916–920; VA 9753, s. 1138–1143; VA 9753, s. 1270–1277; VA 9757, s. 1030–1036; VA 9761, s. 915–921 ja s. 986–988; VA 9765, s. 1275–1456; VA 9769, s. 1169–1360; VA 9773, s. 1204–1394; VA 9777, s. 1264–1458; VA 9781, s. 1304–1470; VA 9785, s. 1259–1440; VA 9789, s. 1260–1430; VA 9793, s. 1297–1496; VA 9796, s. 1557–1754. mf.

Kuvio 4. Vuokra-alueiden suhteellinen verorästikertymä ja katovuodet 1685–1699

määrä saattoi olla talareina suuri, vaikka talonpoikien veronmaksukyky olisikin heikentynyt kokonaisuutta ajatellen vähemmän kuin pienellä vuokrauksella, jolla oli talareina vähäisemmät velat.

Vuokra-alueiden verorästit on suhteututtu keskenään laskemalla suhteellinen verorästikertymä jakamalla vuosittainen velan absoluuttinen määrä alueen obsaluvulla; obsalukuhan ilmoitti arvioidun varallisuuden. Tällä menetelmällä saatetaan vertailla eri kokoisten vuokrausten menestystä ja velkaantumista ja toisaalta talonpoikien veronmaksukyvyyn kehitystä. Laskemalla vuosittain verorästit yhteen ja jakamalla summa kunkin vertailualueen yhteenlasketulla vuokra-alueiden tilojen obsaluvulla on saatu esiin Käkisalmen läänin eri osien suhteellinen velkaantumiskehitys. Oheiseen kuvioon on merkitty ympyrällä myös vuokratuoden katovuodet. Ympyrän koko esittää tuomiokirjojen antamaa kuvaa kadan vakavuudesta.

Kehitys on kaikilla vertailualueilla ollut päälinjoiltaan samanlainen. 1680-luvun loppupuolen kadot eivät merkinneet mitään katastrofia vuokraajille, vaan tuolloin kertyneistä rästeistä selvittiin yleensä varsin pikaisesti. Talonpojat sen sijaan joutuivat maksamaan seuraavina vuosina katoaikoina kertyneitä rästejään. Tilanne oli parhaimmillaan vuonna 1694, jolloin vuokrarästejä oli todella vähän ja talonpojat olivat pystyneet maksamaan suurimmaksi osaksi veronsa. Kuolovuodet 1696–1697 nostivat vuokrarästit huippuunsa kaikilla alueilla. Parhaiten näyttää noista tukalista ajoista selvinneen eteläinen lääni, jonka suhteellinen verorästikeräytymä alkoi laskea jo vuoteen 1699 tultaessa.⁵⁰

Katovuosilla on merkittävä yhteys talonpoikien vuokraajistaan tekemiin valituksiin. Vaikka kuninkaalle tai kenraalikuvernöörille ei valitettukaan kadosta vaan mielivallasta ja päivätöistä, ajoittuu vilkkain valitusten laatiminen juuri katovuosiin. Merkittävin osa valituksista tehtiin katovuosina 1684–1687. Hovioikeuden tarkastajat ja parempi vuodentulo 1688 voinevat selittää valittamisen vähenemisen. Vuonna 1689 eivät mieromiehet käyneet valitusmatkalla kertaakaan. Kato laukaisi vielä muutaman valitusmatkan vuonna 1690 ja vielä normaalisatoisena vuonna 1691.

Selittävätkö katovuodet levottomuuksien syntyä? Vastaus on varovaisen myönteinen. Tätä tukevat myös Tohmajärven kapinan ajoittuminen 1670-luvun lopulla vaikeiden katovuosien jälkeiseen aikaan sekä Pielisjärven levottomuudet 1660-luvun katovuosina. Levottomuudet eivät kuitenkaan näytä siinnee pelkästään nälästä, vaikka sitäkin alueella esiintyi. Aktiivisina niskoittelussa olivat 1680-luvulla vauraat talonpojat, joille katovuodet merkitsivät vaurauden hupenemista. Nälkä uhkasi, mutta varsinaisesta nälänhädästä kärsivät köyhät joilla ei ollut varaa ostaa viljaa. Synnä veronkannon joustamattomuuteen ja ankaraan verotukseen nähtiin vuokraajat, jotka rajoittamalla kaupankäyntiä pienensivät myös mahdollisuuksia selviytyä taloudellisesta ahdingosta.

Selvää on, että katovuodet vaikeuttivat talonpoikien verojen maksua. Monet joutuivat pahimpina katovuosina kerjuulle ja tilat jäivät joko kokonaan tai veroautoiksi. Velkoihin ja verorästeihin joutuneita talonpoikia häädettiin tiloilta. Tuomiokirjoissa häätötapaukset tulevat esiin systemaattisesti, sillä toimenpide vaati käräjien vahvistuksen. Yhtenäinen sarja on luotavissa vuosilta 1684–1695. Kapinan syytymisvuoden 1696 tuomiokirja ei ole täydelli-

.....
 50 Velkaantumisen vuokra-aluekohtainen tarkastelu on teoksessa Katajala 1990, s. 61–66 ja kunkin hovin kehitystä kuvaavat diagrammit s. 104–106.

nen, joten siitä ei saada yhteismitallista kuvaa häätöjen määrästä.

Veijo Saloheimo sanoo suurimman osan Pohjois-Karjalan alueella tapahtuneista häädöistä ajoittuneen 1690-luvulle.⁵¹ Systemaattinen tarkastelu osoittaa, että 1680-luvun puolivälin jälkeen, siis vuosikymmenen pahimpina katovuosina häädöt olivat varsin harvinaisia. Vuonna 1687 häädettiin vain yksi talonpoika. Vuonna 1689 häädettiin eniten talonpoikia koko tarkastelukaudella. Tällöin oli juuri selvitty neljän vuoden kadoista ja ilmeisesti vuokraajat halusivat nyt miehittää tilat kykenevillä talonpojilla. Ne jotka eivät selvinneet katovuosien rästeistä saivat lähteä.

Vuoden 1689 ”häätöpiikistä” on yli kolmasosa (7) Salomon Enbergin häätämiä pielisjärveläisiä. Kadot olivat vaivanneet kuitenkin koko maakuntaa, sillä myös seuraavana vuonna tapahtui runsaasti irtisanomisia joka puolella Käkisalmen pohjoista läänä. Suurempia joukkohäätöjä panivat toimeen ainoastaan Salomon Enberg ja Kurkijoen Tervua vuokrannut Hindrich Printzin leski Maria Babbe. Vuoden 1689 jälkeen Enberg irtisanoi vuonna 1694 yhtä aikaa viisi talonpoikaa. Babbe häätöi kerralla kahdeksan talonpoikaansa vuonna 1692. Vuonna 1694 sai viisi talonpoikaa kerralla lähtöpassin.

Häätöjen määrä pienenee vuosikymmenen vaihteen jälkeen jonkin verran, mutta säilyy kuitenkin suhteellisen korkeana myös 1690-luvun alun hyvinä satovuosina. Ilmeisesti 1680-luvun katovuodet vaikuttivat pitkään talonpoikien veromaksukykyyn ja mahdollisuuksiin suoriutua rästeistä. Häätö ei seurannut yhden vuoden maksamattomista veroista, vaan usein vuokraaja odotteli pari kolme vuotta saataviaan. Tämän vuoksi katovuosien ja häätöjen määrän tai häätöjen ja hovien velkaantumisen välistä suhdetta on vaikea yksiselitteisesti osoittaa kvantitatiivisen aineiston perusteella. Selvästi on kuitenkin osoitettavissa 1680-luvun katovuosien merkitys alueen talusolojen järkyttäjänä pitkälle 1690-luvulle.

Pielisjärven ja Sortavalan vuokraaja Enberg sekä Kurkijokea vuokrannut Printz ja vuokrausta jatkanut leski Maria Babbe vastasivat noin kolmasosasta kaikista toimeenpannuista häädöistä vuosina 1684–1695. Näin häätöjä näyttää olleen eniten juuri levottomimmilla alueilla. Poikkeuksena häätöjen ja levottomuuksien korreloinnissa näyttää olevan Suistamon Christian Sahlo, joka irtisanoi koko aikana vain kaksi talonpoikaa. Häätöjen lukumäärän ja paikallisen sijoittumisen perusteella on mahdotonta varmasti sa-

.....

51 Saloheimo 1976, s. 323.

noa, johtuivatko nämä joukkohäädöt vastarinnasta vai vastarinta talonpoikien köyhtymisestä.

Häädöt eivät siten kuvasta suoraan vuokraajan ”feodaalista mielivaltaa” talonpoikiinsa nähden, vaan ennemminkin toisiaan seuranneiden katovuosien aiheuttamaa talonpoikien köyhtymistä. Kolmen vuoden maksamattomat verot johtivat samalla tavoin häätöön kruununtilalta myös valtakunnan varsinaisilla alueilla. Kysymys ei ollut esivallan ja säätyläisten näkökulmasta tarkasteltuna ”terrorista” vaan vakiintuneesta käytännöstä. Kruunun omaisuuden oli tuotettava kruunulle verotuloja ja sen, jolle kruunu oli luovuttanut omaisuutensa hallintaoikeuden, oli myös huolehdittava siitä, että näin tapahtui.

2. NISKOITTELUA ETELÄSSÄ

Käkisalmen eteläisessä läänissä 1690-luvun taite sujui rauhallisesti. Talonpoikien ryhmäesiintymisiä hovien isäntiä vastaan ei sattunut. Edellisellä vuosikymmenellä talonpoikiensa kanssa joutui vastatusten Erich Klöfwerskiöldin ja Albrecht Johan Orbinskin lisäksi myös Sakkolan pitäjän Haparaisen hovin tilanhoitaja Leonhardt Caspar Kustor. Talvella 1687 Terenttilän kylän talonpoika Pauli Rytty kävi valittamassa isäntäväelleen Liivinmaalla, että inspehtori otti heiltä kyydityksiä miten halusi. Rytyn mukaan Kustor vaihtoi hevosia jopa kymmenen kertaa päivässä. Inspehtori veti asian käräjiin, eikä talonpoika saattanut todistaa väitteitään. Sen sijaan lautamiehet todistivat häntä vastaan. Heidän mukaansa Kustor ei koskaan ottanut talonpojalta mitään vääryydellä, eivätkä he voineet kuvitella tilalle parempaa hoitajaa. Myöskään kukaan käräjärahvaasta ei yhtynyt syytteisiin. Kun Pauli Rytty vielä useaan kertaan käräjillä solvasi ja uhkaili vuokraajaa, tuomittiin hänet suuriin lähes 150 markan sakkoihin.⁵²

Sakkolan hovin vuokraajaksi tuli vuonna 1690 Reinholdt Kustor. Talonpojat olivat napisseet veroistaan jo reduktion jälkeen vuokraajien Johan Nielssonin ja Esko Pirhosen kiistellessä vuokra-

.....
⁵² Raudun, Sakkolan ja Pyhjärven kesä- ja syyskäräjät 11.–17.10.1687. s. 205v–206v. gg 6.

oikeuksista. He vaativat verojen alentamista läänityskautta edeltäneelle tasolle. Vuodet 1687-1690 Sakkolan tiloja vuokrasi Jacob Hoppenstång, jonka jälkeen Reinholdt Kustor sai alueen kolmeksi vuodeksi vuokralle.⁵³ Sopimuksen alkaessa umpeutua joutui vuokraaja syksyllä 1692 riitaan muutaman talonpoikansa kanssa. Näiden organisoima niskurointi sai sittemmin varsin mittavat puitteet.

Sakkolan kylän talonpoika Rossi (Brusius) Pekanpoika Ruuna oli syyskesällä hovin päivätöissä kiskomassa päreitä. Vuokraajan mukaan Rossi viljeli isänsä kanssa luvatta muuatta autiomaata. Rossi väitti saaneensa luvan kylvöön maan omistajalta Matti Pöpöltä. Vuokraajan lupaa hän ei mielestään tarvinnut. Kun Kustor oli luvasta toista mieltä, kävi Rossi puukko kädessään kiinni tämän hiuksiin. Vuokraaja sai kuitenkin puukkokädestä kiinni ja huusi hovin väkeä apuun. Hovin kymmenikkä ja kaksi renkiä pitelivät kiinni kun Kustor löi talonpoikaa kepillä neljä tai viisi kertaa selkään. Kun Pekka ja Rossi Ruuna puivat syksyllä luvatta autioon kylvämäänsä viljaa, vuokraaja takavarikoi sen.⁵⁴

Haitermaan kylän talonpojan Antti Jälkkösen kanssa vuokraajalla oli pitkään kiistaa. Jo ennen Kustorin vuokrakautta vuonna 1689 oli Jacob Hoppenstång sanonut Jälkkösen irti tilaltaan makсамattomista rästeistä. Syksyllä Jälkkönen kuitenkin kylvi luvatta tynnyrin viljaa metsään ja korjasi sadon. Uusi vuokraaja antoi takavarikoida viljan rästeistä. Antin veli Simo yhytti vuoden 1691 loppiaisen jälkeen Sakkolan kylässä hovin kymmenikän, joka vaati häntä saapumaan hoviin. Kun Simo ei halunnut lähteä, antoi kymmenikkä sitoa hänen kätensä. Vastaan hangoitteleva Simo tuotiin väkisin reessä hoviin. Myöhemmin käräjillä Simo väitti, että hänet oli hovissa riisuttu alasti ja hakattu niin pahoin, että hänen oli tehtävä tarpeensa vuokraajan silmien edessä. Simo väitti, että oli tästä vammautunut lopuksi ikäänsä.⁵⁵

Kustor antoi Jälkkösen veljesten pitää tilastaan pienen, noin kahden tynnyrinalan suuruisen palan ja erotti muut maat hoville. Veroaan Antti Jälkkönen ei kuitenkaan vuonna 1691 maksanut kokonaan eikä lainkaan seuraavana vuonna. Vuokraaja hankki vuonna 1692 Jälkköselle uuden häädön ja meni ajamaan talonpoikaa pois tilalta. Kun talon väki ei lähtenyt sovinnolla sanoi Kustor heille: ”*Pitää mennä hyvällä tai pahalla*”. Simo vastasi: ”*Menkäämme*”

53 Katajala 1990, s. 40–41.

54 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 3.–8.4.1693. s. 103–104. gg 12.

55 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 3.–8.4.1693. s. 104v–105v. gg 12.

Perkele". Vuokraaja antoi Simolle nimittelystä muutamia lyönnejä. Joulukuussa 1692 Kustor takavarikoi Jälkkösiltä kolme reki-kuormaa heiniä, sillä ne oli korjattu niityltä, joka oli erotettu hoville.⁵⁶

Alkupalvesta 1692 kokoontui 37 talonpoikaa hovin ulkorakennukseen (cominas) salaiseen kokoukseen. He päättivät lähettää kaksi mieromiestä valituksen kanssa Narvaan. Kaikki paikalla olleet luovuttivat matkamiehille rahaa ja evästä sekä leipää, lihaa ja viljaa myytäväksi Nevanlinnassa, jotta saataisiin täydennystä matkassaan. Samoin kaikki antoivat heille puumerkinsä valtuutukseksi. Joulukuun 6. päivänä 1692 jättivät mieromiehiksi ryhtyneet Antti Jälkkönen ja Risto Nokkanen kuuden talonpojan allekirjoittaman valituksen Narvassa kenraalikuvernöörille. Ilmeisesti yhden valituksen ei katsottu riittävän, sillä samat mieromiehet ja Rossi Pekanpoika Ruuna olivat jälleen 18.1.1693 kenraalikuvernöörin luona valituksensa kanssa.⁵⁷

Talonpojat valittivat, että vuokraaja oli kolmen vuoden ajan käsitellyt heitä itsevaltaisesti eikä antanut heille mitään apua nälkähädässä. Sen vuoksi he eivät kyenneet enää asuttamaan tilojaan. Statio kerättiin hoviin viljana, jolloin talonpoikien tuli suorittaa hoviin kaksi kappaa ylimääräistä tynnyriltä. Talonpojat joutuivat myös ylläpitämään hovin paimenta, vaikka karja ei ollut kruunun. Raskaat päivätyöt ja erityisesti päivätoihin kuluvat pitkät matkat sekä lyönnit ja iskut, joilla Kustor heitä kiusasi, olivat sietämättömiä. Kustor jakoi valituksen mukaan kruunun maita oman mielensä mukaan ja oli ottanut kuudelta talonpojalta heidän ruptuurista asti viljelemänsä tilat pois.⁵⁸

Kenraalikuvernööri Otto Wilhelm von Fersen määräsi Sakkolan hovin mailla toimitettavaksi tarkastuksen ilmeisesti vuokrasopimuksen jatkamista varten. Kruununvouti kutsui tilan talonpojat hoviin tarkastustilaisuuteen, joka pidettiin 21.1.1693. Hovin kymmenikkä kuulutti talonpojille, että jokaisen tuli saapua paikalle. Suuri osa talonpojista, kaikkiaan 21 henkilöä jätti kuitenkin saapumatta. Vastahankaisuuden sai aikaan mieromies Risto Nokkanen. Hänen kehotuksestaan talonpojat kieltäytyivät tar-

56 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 3.–8.4.1693. s. 104v–105. gg 12. "Pijtä menemen hywäl ja pahal", "Mengem Perckel".

57 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 3.–8.4.1693. s. 99v–100v ja s. 102v–103. gg 12; Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 2.–6.10.1693. s. 117v. gg 12.

58 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 3.–8.4.1693. s. 99v–100v. gg 12.

kastuksesta, jolloin sen toimeenpano tuli mahdottomaksi.⁵⁹

Kenraalikuvernööri lähetti kruununvoudille 21.1.1693 kirjeen ja välipäätöksen, jonka mukaan talonpoikien tuli suorittaa päivätyönsä ja muut velvollisuudet vanhan tavan mukaan. Tämän päätöksen kruununvouti Diderich Boisman julisti talonpojille ja kehotti heitä sitä pelkäämään ja tottelemaan.⁶⁰

Vuoden 1693 talvikäräjillä maaliskuussa, kun kenraalikuvernöörille tehtyjä valituksia käsiteltiin, Reinholdt Kustor kiisti talonpoikien syytteen. Veroja hän oli ottanut heiltä tavan mukaan, eikä hän ollut vaatinut heiltä kanoja tai karitsoja kuten valituksessa väitettiin. Talonpojat sanoivat kysymyksessä olleen kirjurin virheen ja etteivät he olleet näin halunneet valittaa. Hevospäivätöitä Kustor vaati aatraa kohden kolme viikossa sekä kaksi apupäivää vuodessa talosta. Hovin viljan kuljettamisesta kaupunkiin vähennettiin päivätöistä neljä vuodessa. Samoin muut kyyditykset oli vähennetty päivätöiden luvusta. Talonpojat huusivat haluavansa päästä päivätöistä ja paimenen ylläpidosta kokonaan eroon ja maksaa nämä suoritukset rahana, kuten Klöfwerskiöldin ja Orbinskin tiloilla tehtiin.⁶¹

Inspehtori vastasi talonpojilleen, ettei hovia voitu ylläpitää ilman päivätöitä. Paimenen he olivat kustantaneet jo ennen hänen vuokrakauttaan, sillä sen oli asettanut edesmennyt vuokraaja Johan Nielsson. Myös kaikissa muissa alueen hoveissa talonpojat pitivät yllä paimenta, eikä hän sen vuoksi voinut heitä tästä vapauttaa. Talonpoikien mielestä vuokraaja voisi rahalla hyvin palkata työntekijöitä hoviin ja siten pitää tilattomia hovileirissä.⁶²

Sen, ettei Kustor olisi lainannut heille nälänhätäaikana viljaa, vuokraaja osoitti perättömäksi. Hän esitti sopimuksen, joka osoitti talonpojille lainatun viljaa, mutta nämä eivät vieläkään olleet maksaneet sitä takaisin. Sen vuoksi hän joutui velkomaan saataviaan niiltä, jotka olivat taanneet lainan. Myös väitteet mielivallasta maiden jaossa hän osoitti vääriksi. Kustor oli käyttänyt oikeuttaan asettaa autioihin uusia talonpoikia, ja se oikeus hänelle hovin isäntänä kuului. Tästä hänellä oli ollut riitaa erityisesti Antti Jälkkösen kanssa, joka Haitermaan kylässä oli viljellyt autiota kylän yhteismaana.⁶³

59 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 3.–8.4.1693. s. 89v ja s. 90v. gg 12.

60 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 3.–8.4.1693. s. 103. gg 12.

61 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 3.–8.4.1693. s. 101–101v. gg 12.

62 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 3.–8.4.1693. s. 101v–102. gg 12.

63 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 3.–8.4.1693. s. 102v. gg 12.

Kihlakunnantuomari siirsi päätöksen teon seuraaviin käräjiin, koska kysymyksessä olivat hyvin vakavat syytteet. Antti Jälkkönen ja Risto Nokkanen polttivat kesällä 1693 kaskea. Tuli riistäytyi irti ja suuri ala metsää paloi pilalle.⁶⁴ On mahdotonta sanoa, oliko kysymyksessä tahallinen haitanteko. Joka tapauksessa tapaus osoittaa, että mieromiehet puuhailivat yhdessä muutoinkin kuin valitusmatkoilla. Kun Kustor lähetti kymmenikkänsä ja päivätyöläisensä kylvämään irtisanotun Jälkkösen pellot, oli Antti kylvänyt ne jo itselleen. Tilaltaan hän ei suostunut lähtemään.⁶⁵

Vuoden 1693 syyskäräjillä niskuroineet talonpojat tuomittiin sakkorangaistuksiin. Talonpojat väittivät, etteivät olleet halunneet muuta kuin saada maksaa päivätyönsä rahana, kuten läheisissä hoveissakin tehtiin. He vierittivät synnyn muista valituksista kirjurille. Kihlakunnantuomari kuitenkin totesi, ettei kirjuri itse voinut tällaisia keksiä, vaan syytökset olivat talonpoikien omaa puhetta. Tämän vuoksi kaikki 37 talonpoikaa tuomittiin kolmen markan sakkoon. Niskoittelusta verojen maksussa ja päivätyöiden tekemisessä tuomittiin 41 talonpoikaa samoin kolmen markan sakkoon. Heidät velvoitettiin myös tekemään puuttuvat päivätyönsä tai maksamaaan ne rahana sekä korvaamaan niskuroinnista vuokraajalle aiheutuneen vahingon.⁶⁶

Antti Jälkkönen ja Risto Nokkanen yrittivät kuitenkin vielä keran vastustaa vuokraajaa, eihän heillä ollut enää juurikaan menettävää. He kirjoituttivat 41 talonpojan nimissä uuden valituksen, joka oli sisällöltään melko tarkalleen edellisten kaltainen. Kesällä 1694 he toimittivat valituksensa kenraalikuvernöörille. Kun Kustor toi asian käräjille, kiistivät muut talonpojat jyrkästi tietävänsä mitään tästä uudesta valituksesta. Talonpojat olivat alistuneet käräjätuomioon ja vain valitushankkeen organisaattorit olivat enää mukana. Käräjiin Jälkköstä ja Nokkasta ei kuitenkaan enää saatu, joten asia hautautui.⁶⁷

Päivätyöt olivat jälleen se kiistakapula, joka hiersi hovin ja talonpoikien suhteita Käkisalmen eteläisessä läänissä. Talonpoikien yhteistoiminnan laukaisivat katkeroituneiden Antti Jälkkösen, Rossi Ruunan ja Risto Nokkasen henkilökohtaiset kiistat vuokraajan

64 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 2.–6.10.1693. s. 113v. gg 12.

65 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 26.–31.1.1694. s. 9v. gg 13.

66 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 2.–6.10.1693. s. 117v–118v. gg 12.

67 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 30.–31.10.1694. s. 169v–170. gg 13.

kanssa, kun nämä asettuivat talonpoikien käyttöön mieromiehiksi. Valitukselle tarjoutui näin sopiva kanava. Merkityksetöntä ei ollut myöskään Jälkkösen ja Nokkasen harjoittama mielipiteenmuokkaus. Tätä osoittaa jo Risto Nokkasen aikaansaama niskoittelu hovin tarkastustilaisuutta vastaan. Pelkkä kiihottaminen ei kuitenkaan voi selittää näin laajaa valitushanketta. Tyytymättömyyden erityisesti hovin päivätöihin täytyi olla yleistä. Antti Jälkkösen tilan kohtalo osoittaa myös, että hovin vuokraajat pyrkivät laajentamaan nautinta-alueitaan niille tiloille, jotka he saattoivat osoittaa veronmaksukyvyttömiksi ja siten autioiksi.

Päivätyöt olivat keväällä 1693 riidan aiheena myös vuokraaja Sven Anderssonin vuokraamassa Sakkolan Lapinlahden hovissa. Talonpojat eivät halunneet tehdä läänitysaikana vuodesta 1661 lähtien vaadittuja neljää päivätyötä aatraa kohden. Vuokraajan valittaessa niskuroinnista käräjillä, veloitettiin talonpojat teemmään rästissä olevat päivätyöt vuonna 1660 annetun kuninkaallisen päätöksen mukaisesti kaksinkertaisina.⁶⁸ Kesällä 1693 jäi osa Noisniemen hovin pelloista kylvämättä, kun talonpojat eivät halunneet tehdä päivätöitään. Tilaa hoitanut kapteeni Gustaf Gadde pyysi todistusta käräjillä siitä, ettei peltotöiden laiminlyönti suinkaan johtunut hänestä.⁶⁹

Muuta suurempaa liikehdintää veronvuokraajia vastaan ei Käki-salmen eteläisessä läänissä esiintynyt 1690-luvulla. Toki vuokraajat joutuivat yksittäisiin riitoihin talonpoikiensa kanssa. Talonpoika Risto Pikko (Picko) väitti Sakkolan pitäjän Haparaisen hovin vuokraajalla Jacob Boismanilla olevan kolme erikokoista viljatynnyriä, joista yksi vetäisi seitsemän kappaa enemmän kuin virallinen kruunun mitta. Talonpojan itsensä läsnäollessa lautamiehet tarkastivat tynnyrimitat ja havaitsivat ne aivan saman suuruiseksi kuin Käkisalmissa säilytettävät kruunun mittatynnyrit. Valittaja tuomittiin vuokraajan kunnian loukkaamisesta suuriin 40 markan sakkoihin.⁷⁰

Sakkorangaistus ei taltuttanut Risto Pikkoa, vaan hän jatkoi vastarintaansa. Vuokraaja maksoi loukkauksen ja niskoittelun talonpojalleen irtisanomalla hänet tilaltaan vuonna 1694. Perusteluna hädälle oli, että Risto Pikko oli vuokraajan mukaan ilkeä ja levoton ihminen, joka oli laiminlyönyt tilanpidon ja oli kaikin

68 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 3.–8.4.1693. s. 89v–90. gg 12.

69 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 2.–6.10.1693. s. 114v. gg 12.

70 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 3.–8.4.1693. s. 87v–88. gg 12.

tavoin vastahakoinen isännälleen. Tilan isännöys siirrettiin Riston pojalle.⁷¹

Talonpoikien tunteita kuumensi Käkisalmen eteläisessä läänissä myös kenraalikuvernöörin määräys henkikirjoituksen (manthalskrivning) toimeenpanosta. Henkikirjoitus Käkisalmen läänissä oli esivallan aikeena jo heti reduktion jälkeen. Aktiiviset pyrkimykset sen toteuttamiseksi kuitenkin lykkääntyivät aina 1690-luvun alkuun, jolloin henkikirjoituksen toimeenpanevaksi virkamieheksi eli manttaalikomissaariksi nimitettiin Pielisjärven vouti Simon Affleck.⁷²

Vuonna 1694 yritettiin henkikirjoitusta ensimmäisen kerran. Rahvaalle kuulutettiin määräys saapua henkikirjoitukseen Raudun hoviin, mutta kukaan ei tullut paikalle. Talonpojat vetosivat kamarikollegion kirjeeseen 8.9.1666, jossa Käkisalmen pohjoinen lääni vapautettiin henkikirjasta. Eteläistä lääniä, jossa oli voimassa kiinteä vero, kirje ei kuitenkaan koskenut. Kun henkikirjoitus kuulutettiin seuraavana vuonna, lähettivät talonpojat pitäjien edustajat kenraalikuvernöörin luo anomaan vapautusta henkikirjoituksesta. Kenraalikuvernööri ei voinut tähän kuitenkaan suostua, olihan henkikirjoitus itsensä kuninkaan määräämä.

Talonpojat lähettivät kolme miestä, yhden kustakin pitäjästä Tukholmaan anomaan vapautusta itseltään kuninkaalta.⁷³ Matkaraaha lainattiin viipurilaiselta porvarilta 60 kuparitalaria. Lainan takaajaksi lupautui itse Raudun vuokraajan poika Åke Åkeson.⁷⁴ Ilmeisesti vuokraajakaan ei ollut mieltynyt ajatukseen henkikirjoituksesta. Tähän viittaa myös Erkki Kuujo antama tieto siitä, että Käkisalmen pohjoisessa läänissä sekä papisto että vuokraajat vastustivat henkikirjoituksen toimeenpanoa.⁷⁵ Kuninkaan vastaus talonpoikien anomukseen oli kuitenkin kielteinen.⁷⁶

Myöskään vuoden 1696 henkikirjoitus ei onnistunut. Vaikka rahvas olikin nyt kokoontunut henkikirjoitukseen, ei tulossa ollut manttaalikomissaari Affleck saapunutkaan paikalle. Ilmeisesti Pielisjärvellä nousseen talonpoikaisliikehännän pakottamana hän

71 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 30.–31.10.1694. s. 162. gg 13.

72 Kenraalikuvernööri O. W. von Fersen kamarikollegiolle ilman päiväystä, saapunut 22.2.1692. *Livonica II*, vol. 190. mf; *Kuujo* 1959, s. 180.

73 Tutkinta Sakkolan Petäjäjärven hovissa 14.–15.9.1696. s. 22v–24v. gg 15.

74 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 14.–20.3.1695. s. 76v. gg 14.

75 *Kuujo* 1959, s. 180.

76 Tutkinta Sakkolan Petäjäjärven hovissa 14.–15.9.1696. s. 24v. gg 15.

joutui matkustamaan takaisin pohjoiseen lääniin. Vasta vuonna 1697 henkikirjoitus saatiin toimitettua Käkisalmen eteläisessä läänissä.⁷⁷

3. POHJOISEN RAHVAS EI LUOVUTA

Kuninkaan määräämien hovioikeuden asessorien tutkinta loka-kuussa 1688 ei lopettanut talonpoikien niskoittelua vuokraajia vastaan Käkisalmen pohjoisessa läänissä, kuten oli ollut tarkoitus. Valittaminen kenraalikuvernöörille ja kuninkaalle laantui toki muutamaksi vuodeksi, mutta 1690-luvun alussa saapui mieromiehiä valituksineen jälleen sekä Narvaan että Tukholmaan.

Kenraalikuvernööri Göran Sperling määräsi 18.2.1690 kuuluttavaksi rahvaalle esimerkiksi ja varoitukseksi kaikilla käräjäpaikoilla kuninkaan reskriptin 7.1.1690, joka koski kahta inkerinmaalaista levottomuuden lietsojaa pappi Matthias Moisanderia ja talonpoika Hodar Hodarinpoikaa. Nämä vuokraajaa vastustaneet ja valituksia tehneet miehet kuningas oli tuominnut ikuiseen kovaan pakkotyöhön, Moisanderin Pähkinälinnaan ja talonpojan Ivangorodin linnaan.⁷⁸ Kaikkiin talonpoikiin pelottelu ei tehonnut.

3.1. Pielisjärveläisten tappio

Vuoden 1689 talvikäräjillä puitiin Antti Hietasen ja Matti Kotilaisen viimeisintä valitusmatkaa Tukholmaan kuninkaan luo. Salomon Enberg kysyi käräjärahvaalta, oliko se jälleen yksissä tuumin lähettänyt mieromiehet Tukholmaan. Talonpojat tunnustivat, että mieromiehet oli yhteisestä sopimuksesta lähetetty anomaan helpotusta hovin päivätöihin, veroihin sekä käräjäkappoihin. Vuokraaja piti syytöstä liian korkeasta verottamisesta täysin aiheettomana. Samaa todistivat myös lautamiehet, jotka olivat suorittaneet arvion.⁷⁹

.....
77 Tutkinta Sakkolan Petäjärven hovissa 14.–15.9.1696. s. 22v–24v. gg 15; Kuujo 1959, s. 180.

78 Esim. Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 25.–28.2.1690. s. 45v. gg 9; Moisanderin ja Hodarinpojan toiminnasta tarkemmin ks. Väänänen 1987, s. 242–243.

79 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 67v–68. gg 8.

Arviointi aiheutti jatkuvasti napinaa. Syyskäräjillä 1689 väitettiin arviomiesten asettaneen verot väärin ja liian korkealle. Lautamiehet vaativat, että valittajaa oli rangaistava, sillä he olivat mielestään tehneet arvion parhaan taitonsa ja oikeudenmukaisuuden mukaan. Jos syytökset nyt jätettäisiin rankaisematta, lautamiehet eivät saisi enää lainkaan rauhaa talonpoikien vastustukselta ja vihalta.⁸⁰

Vuokraaja Enberg valitti, että hänellä oli saatavia pitäjästä 9 000 kuparitalaria ja hän saattoi odottaa saavansa siitä perityksi vain puolet. Kuitenkin hän itse oli maksanut viime vuonna maksunsa kruunulle oikein. Monet olivat kieltäytyneet maksamasta verojaan, kun mieromiehet olivat levittäneet tietoa hovioikeuden asesorien tarkastuksesta, jossa myönnettäisiin verolievennyksiä.⁸¹ Talonpojilla oli väärä käsitys komission tehtävästä. Kuningashan oli asettanut tarkastajat rankaisemaan valittajia.

Kun vuoden 1688 arvioluettelo luettiin kärjärahvaalle, nousi meteli. Lieksan Erkki Ikonen uhkasi, että heidän oli lähetettävä vielä kerran mieromiehet Tukholmaan kuninkaan luo saadakseen oikeutta. Ikosen mielestä vero oli niin korkea, että sitä oli mahdotonta maksaa. Lautamiehet puolestaan väittivät arvioineensa verot siten, että talonpojat pystyivät ne varmasti maksamaan. He valittivat, että arviointitoimen vuoksi he kohtasivat suurta epäystävällisyyttä ja haluttomuutta (ovilligheet) muiden talonpoikien taholta.⁸²

Käräjillä Antti Hietanen vaati Enbergiltä oikeaksi todistettua kopiota vuokrasopimuksesta. Vuokraajan mielestä sopimus oli täysin hänen ja kruunun välinen asia, eikä se kuulunut mitenkään rahvaalle. Myöskään edellisten talvikäräjien eli "kapinakäräjien" pöytäkirjanotetta ei talonpojille annettu, sillä asia oli nyt Turun hovioikeudessa päätettävänä. Ennenkuin hovioikeuden päätös olisi tehty ja kuninkaan vahvistamana saatu Pielisjärvelle, ei tutkintaan liittyviä asiakirjoja luovutettaisi.⁸³ Ilmeisesti tällä pyrittiin estämään talonpoikia laatimasta uusia valituksia, jotka kohdistuisivat vuokrasopimuksen rikkomiseen ja tapausten oikeuskäsittelyyn.

Syyskäräjillä 1689 Salomon Enberg esitti oman analyysinsä levottomuuksien syistä. Hän oli kieltänyt talonpoikia tuhoamasta metsiä polttamalla ja perustamasta haitallisia ja luvattomia uudistiloja yhteismetsiin. Samoin hän oli estänyt tilojen jakamisen ja

80 Pielisjärven kesä- ja syyskäräjät 17.–25.9.1689. s. 117. gg 8.

81 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 68–68v. gg 8.

82 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 74. gg 8.

83 Pielisjärven talvikäräjät 4.–8.3.1689. s. 76v. gg 8.

myymisen huonoon hintaan. Tilojen silpominen tekisi talonpojat veronmaksukyvottomiksi. Hovileirin laajentaminen kruunun luvalla ja päivätyöt, jotka hän vaati tehtäväksi, olivat ärsyttäneet talonpoikia. Verollepano siten, että myös kaskimaat otettiin huomioon, oli yksi riidan aihe. Talonpojat olivat kaskenneet rajoituksetta, mutta nyt heidät pantiin kaskista verolle, kuten muuallakin Käkisalmen pohjoisessa läänissä. Vuokraaja valvoi seurakuntalaisten hengellistä elämää ja kovisteli heitä kirkossa käyntiin. Antti Hietasen ja Matti Kotilaisen epäselvät raha-asiat olivat synnä näiden katkeruuteen. Lautamiehet yhtyivät vuokraajan käsityksiin levottomuuksien syistä.⁸⁴

Enberg esittikin käräjille antamassaan lausunnossa ilmeisesti totuuden, mutta vain osatotuuden. Hän vetosi niihin seikkoihin, joihin hovin vuokraus antoi hänelle talonpoikien isäntänä ja esivaltana kiistattoman oikeuden. Talonpojilla ei ollut juridista oikeutta myydä tai jakaa kruununtiloja, saati sitten luvatta perustaa uudistiloja kruunun erämaihin, olkoonkin, että näin oli ollut maan tapa. Hovin ylläpitoon tarvittaviin päivätöihin vuokraajalla oli kiistaton oikeus. Hovin laajentamiseen hänellä oli kruunun lupa ja hoville alistettujen talonpoikaistilojen inventoinnin suoritti kruununvouti. Verotuksen porsaanreikien tukkiminen oli kruunun edun mukaista. Hovin isännän velvollisuuksiin kuului myös seurakunnan hengellisen elämän valvonta, vaikkei tästä mitään vuokraussopimuksessa mainittukaan. Tämä johti tietenkin helposti kiistoihin seurakunnan hengellisen johtajan, kirkkoherran kanssa.

Vuokraaja jätti kuitenkin kokonaan mainitsematta kiistansa maakaupan harjoittamisesta entisen Brahean kaupungin porvareiden kanssa. Myöskään hän ei nähnyt hallintatavassaan eikä voutiensä harjoittamassa talonpoikien kohtelussa mitään vikaa. Riitautumistaan edesmenneen kirkkoherran kanssa hän ei maininnut lainkaan levottomuuksiin vaikuttaneena syynä. Vuokraajan valitsemien luottomiesten käyttö arviomiehinä ei lisännyt talonpoikien uskoa arvion oikeellisuuteen. Se, mikä oli vuokraajan edustaman esivallan näkökulmasta olojen saattamista järjestyneelle ja ”oikealle” kannalle, näyttäytyi talonpojille perinnäisten oikeuksien rajoittamisena, kiristyvänä verotuksena ja valvontana sekä kaikkinaisena totuttujen olojen mullistuksena.

Mieromiehenä Tukholmassa mukana ollut maakauppias Pekka Hulkkonen luopui vastarinnasta ja vuonna 1690 hän anoi lupaa

.....

84 Pielisjärven kesä- ja syyskäräjät 17.–25.9.1689. s. 123v–124v. gg 8.

siirtyä Sortavalaan porvariksi, kuten veljensä Tuomas oli jo aikaa sitten tehnyt.⁸⁵ Sen sijaan mieromies Antti Hietanen jatkoi yllytystä niskoitteluun. Hieman ennen joulua 1690 Antti Hietanen tapasi muutamia Pielisjärven, Ilomantsin ja Liperin talonpoikia Lieksassa. Hän vaati ja yllytti, että myös naapuripitäjien talonpoikien tuli maksaa hänelle 20 kuparitalaria parhaista taloista ja kymmenen tai viisi talaria pienemmistä. Rahojen avulla hän voisi hankkia myös Ilomantsin ja Liperin talonpojille samat edut, jotka hän sanoi hankkivansa pielisjärveläisille.⁸⁶

Hietanen yllytti: *"Jos meidän armollinen kuninkaamme antaa meille jonkin armon, niin voisivat kaikki Ilomantsin asukkaat saada myös saman armon nauttiakseen jos haluavat auttaa meitä ja antaa rahaa tähän toimeen. Mutta jos ette halua luottaa minuun, niin voitte antaa rahan Paaki Partaselle tai jollekin muulle täällä pitäjässä johon voisitte parhaiten luottaa"*. Ilomantsin miehet vastasivat Hietaselle ettei heillä ollut rahoja eivätkä he voineet auttaa häntä. Hietanen yritti kuitenkin vielä taivutella ilomantsilaisia: *"Nyt olette sen kuulleet. Teidän ei tule olla sitten nyrpeitä, jos me saamme jonkin armon ja te ette"*.⁸⁷ Vielä vuonna 1691 Hietanen keräsi Pielisjärveltä rahaa ja eläinten nahkoja Tukholmaan tehtävää matkaa varten. Salomon Enbergin antaman arvion mukaan mieromiehet olivat keränneet pitäjästä varoja kaikkiin matkoihinsa yli 2000 kuparitalarin arvosta. Pitäjän rahvas myös elätti ja ylläpiti ennen niin vaurasta kauppiasta Antti Hietasta.⁸⁸

Talonpoikien niskoittelu ei laantunut. Mikä oli Hietasen kylissä harjoittaman provosoinnin osuus niskuroinnissa, ei selviä lähteistä. Vaikka vuokraaja antoi monena vuonna kuuluttaa kirkossa, että talonpoikien oli tuotava hoviin katon korjaukseen tarvittavia tuohia, ei kukaan totellut. Samoin talonpojat niskoittelivat verojensa maksussa ja veroviljan kuljetuksissa Käkisalmeen. Juuri kukaan ei ollut totellut kenraalikuvernöörin määräystä, jolla talonpoikia kiellettiin ylläpitämästä krouvia vuokraajan vahingoksi.⁸⁹

Vielä kerran lähtivät mieromiehet Pielisjärveltä Tukholman matkalle. Ilmeisesti loppusyksystä 1691 vangittiin Turussa neljä valituksenviejää: Antti Hietanen, Matti Kotilainen sekä kaksi ni-

.....
85 Pielisjärven talvikäräjät 27.–31.1.1690. s. 8v. gg 9. Pielisjärven historiassa mainitaan Hulkkonen vielä vuonna 1692 mieromiehenä Turussa, mutta mitään vahvistusta lähteistä en ole tähän löytänyt.

86 Liperin talvikäräjät 2.–5.3.1691. s. 70–70v. gg 10.

87 Pielisjärven ja Liperin kesä- ja syyskäräjät 9.–13.10.1691. s. 200v–201. gg 10.

88 Pielisjärven talvikäräjät 9.–14.3.1691. s. 90–90v. gg 10.

89 Pielisjärven talvikäräjät 9.–14.3.1691. s. 96–97. gg 10.

meltä mainitsematonta mieromiestä. Kotilainen ja Hietanen heitettiin Turun linnan tyrmään odottamaan oikeudenkäyntiä, kaksi muuta vapautettiin. Kirkkoherra Pehr Härkepaeus pyysi tammi-kuun 1692 alussa asianajaja Daniel Wernbergiä⁹⁰ avustamaan vangittuja. Härkepaeus kertoo kirjeessään asianajajalle kuinka vuokraaja Enberg ”kerii nämä turvattomat lampani puhtaaksi, säästären kuitenkin hengen”. Härkepaeus pelkäsi myös oman nahkansa puolesta, sillä hän varoitti Wernbergiä käsittelemään ”kiivasta ja huonontuulista” kirjettä huolella, sillä uusi kirkkolaki kielsi pappeja sekaantumasta maallisiin asioihin.⁹¹

Miehet joutuivat olemaan tyrmässä pitkään, sillä vielä syyskuun alussa 1692 asianajaja laati Kotilaisen ja Hietasen kanssa Turun linnassa kirjeen kuninkaalle. Siinä vuokraaja Enbergiä yhä syytettiin liian korkeasta verotuksesta ja mieromiehet sanoivat että vaikka he eivät olleet syyllystyneet mihinkään rikokseen oli heidät vangittu kuin rikolliset. He olivat 800 savua käsittävän pitäjän valtuuttamia edusmiehiä, jotka talonpojat olivat lähettäneet valittamaan. Nöyrästi he anoivat, että heidät vapautettaisiin vankilasta, jossa he eivät saaneet ruokaa eivätkä juomaa.⁹²

Turun hovioikeus antoi päätöksensä pielisjärveläisten asiassa syksyllä 1692. Hovioikeuden päätös merkitsi mieromiehille ja talonpojille täydellistä tappiota. Mieromiehet Hulkkonen, Kotilainen ja Hietanen tuomittiin korkeisiin sakkorangaistuksiin kenraalikuvernöörin vastustamisesta, törkeistä syytöksistä vuokraajaa vastaan sekä tuomarien Ehrnroothin, Thesleffin ja Loskjöldin kunnian loukkaamisesta.⁹³ Kaksi jälkimmäistä olivat ilmeisesti tarkastuskomissiassa toimineita hovioikeuden asessoreja. Hietanen ja Kotilainen tuomittiin lisäksi rahvaan villitsijöinä raippoihin ja

90 Daniel Wernberg, hovioikeuden asianajaja ja Turun kaupungin raatimies. Letto-Vanamo 1989, s. 26.

91 Kirkkoherra Pehr Härkepaeus asianajaja Daniel Wernbergille 7.1.1692, kopia. Livonica II, vol. 209. RA. Härkepaeus tarkoittaa vuoden 1686 kirkkolain XIX luvun pykälää XXII. Kirko-Laki ja Ordningi 1686, 1986, s. 91 (näköispainos) ja s. 37.

92 Antti Hietanen ja Matti Kotilainen kuninkaalle 1.9.1692. Livonica II, vol. 209. RA. Asianajaja Daniel Wernbergin laatimassa kirjeessä mainitaan kahden hovioikeuden tuomarin muodostaman komission tutkineen pielisjärveläisten asiaa vuonna 1690. Todennäköisesti tällä tarkoitetaan vuoden 1688 komission tutkintaa, koska mikään muu lähde ei tue tietoa myöhemmästä tutkinnasta.

93 Kysymyksessä ovat todennäköisesti hovioikeuden asessori Petter Thesleff (merkitty tosin kuolleeksi 1663) tai hänen poikansa Johan Thesleff (aat. Stiernstedt 1697), hankin lainopillisella uralla mutta Yrjö Blomstedtin mukaan ei hovioikeuden asessori. Blomstedt 1958, s. 424, sekä Erik Loskjöld, tieto asessorina toimimisesta tosin vasta vuodelta 1701. Holmberg 1959, s. 32.

karkotettavaksi maasta.⁹⁴ Tuomio oli vielä alistettava kuninkaan vahvistettavaksi.

Kuningas antoi päätöksensä 11.11.1692. Rahvaalle tieto saatiin kenraalikuvernööri O. W. von Fersenin 9.1.1693 lähettämässä kirjeessä, joka luettiin maaliskuussa 1693 talvikäräjillä. Pielisjärven rahvas määrättiin maksamaan kruunulle aiheutuneiden kulujen korvaukseksi 1200 hopeatalaria. Kruununvoudin tuli periä summa talonpojilta ulosmittaamalla kunkin arviouruplaluvun mukaisessa suhteessa. Turun hovioikeus tuomitsi myös joka kymmenennen miehen ruoskittavaksi. Kuningas kuitenkin armahti talonpojat tästä rangaistuksesta. Mikäli talonpojat vielä syyllistyisivät kapiinointiin ja niskurointiin, rangaistaisiin heitä välittömästi. Hovioikeuden tuomio mieromiehille Matti Kotilaiselle ja Antti Hieta-selle oli jo pantu toimeen. Heidät oli viety kaularauodoissa Pommeriin.⁹⁵

Hovioikeuden ja kuninkaan antama tuomio oli Pielisjärven rahvaalle ankara suonenisku juuri ennen kohtalokkaita kuolovuosia. Talonpoikien mahdollisuudet selviytyä tapahtumia seuranneista katovuosista heikentyivät varmasti vuonna 1693 toimeenpantujen ulosmittausten seurauksena. Vuosi 1694 oli ensimmäinen kato-
vuosista. Vuoden 1695 lokakuussa rajatarkastaja Johan Mether raportoi kenraalikuvernöörille Salmista, ettei siellä kukaan saanut vuoden sadosta leipäviljaa. Huono vilja aiheutti sairauksia ja kuolemia. Rajavartioston Mether pystyisi ruokkimaan enää kuukauden, ellei apua saataisi.⁹⁶ Näлкä kolkutti myös rangaistujen pielisjärveläisten ovella.

319

3.2. Suistamon talonpojat niskuroivat

Suistamosta muodostui toinen Käkisalmen pohjoisen läänin levotomuuden keskus 1690-luvulla. Syksyllä 1690 puhkesi vuokraaja Christian Sahlon ja hänen talonpoikiensa välille riita arvioinnista. Syyskäräjillä lokakuussa Matti Holopainen Oravaniemestä, Erkki Paasonen Kerisyrystä ja Pauli Vauhkonen Sumeriasta anoivat

94 Saloheimo ym. 1954, s. 277. Pielisjärven historiassa esitetään hovioikeuden päätöksestä tietoja, joita ei esiinny käyttämässäni lähteissä. Harvan lähdeviitoituksen vuoksi en ole saattanut tavoittaa tietojen alkuperää. Teoksen esittämissä kuvauksessa on kuitenkin useita epätarkkuuksia.

95 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1693. s. 9–9v. gg 12; Saloheimo ym. 1954, s. 278.

96 Rajatarkastaja Johan Mether kenraalikuvernööri OW. von Fersenille 2.10.1695. Livonica II, vol. 190. mf.

Suistamon rahvaan puolesta, että he saisivat vuokraaja Sahlon alustalaisuuden sijaan olla suoraan kruunun alamaisia. Christian Sahlon he eivät missään tapauksessa haluaisi arvioitsijakseen. Koko kärjärahvas huusi yhteen ääneen, että he lähettäisivät edustajansa Narvaan kenraalikuvernöörin luo anomaan, että joku muu arvioisi heidät. Tuomari kehotti ankarasti talonpoikia olemaan kuuliaisiksi isännälleen Christian Sahlolle.⁹⁷

Jossain määrin talonpoikien vaatimus toisesta veroarvion johtajasta otettiin huomioon, sillä syksyllä 1690 Suistamolla kiersi arviomiesten mukana kihlakunnankirjuri Thomas Pählsson.⁹⁸ Arvio ei silti mennyt kaikkien mieleen, sillä ainakin Kerisyrjän Heikki Ahtiainen kävi arviotilaisuudessa käsiksi kirjuri Claes Thomassoniin. Samoin Kerisyrjän Risto Tirkkonen tuomittiin käräjillä sakkoihin siitä, että oli käyttäytynyt asiattomasti arviota toimittavaa Thomas Pählssonia kohtaan.⁹⁹

Sahlo yritti myös itse arvioida talonpoikiaan, mutta huonoin tuloksin. Monet eivät lainkaan antaneet hänen asettaa ruplalukuja. Kun hän ja arviomiehet olivat saaneet Alatun kylässä lähes kaiken arvioitua, tuli heidän luokseen Martti Holappa. Tämä sanoi arviomiehille Hodar Simananpojalle ja Heikki Arposelle, ettei heidän arvionsa ollut minkään arvoinen ja että talonpojat halusivat valittaa arviosta kenraalikuvernöörille. Kieltäytyminen Christian Sahlon toimittamasta veroarviosta oli rahvaan yhteinen päätös.¹⁰⁰

Suistamolta tehtiin tuona syksynä ilmeisesti kaksi valitusta kenraalikuvernöörille. Pitäjän valtuuttamat mieromiehet Hodar Harrittonof ja Erkki Paasonen olivat näet jo syyskuussa, kuukautta ennen arviota ja syyskäräjiä, käyneet Narvassa ja jättäneet kenraalikuvernöörille pitkän valituskirjelmän vuokraajastaan. Toisesta matkasta, johon lokakuussa annetut uhkaukset viittaavat, ei ole varmaa tietoa. Tuomiokirja kuitenkin mainitsee, että kirjuriina talonpojilla oli ensimmäisellä kerralla Suistamon venäläinen pappi ja toisella kerralla tiakkapoika. Toinen valitus laadittiin Impilahden pappilassa, mutta talonpojat sanoivat ettei kirkkoherra tiennyt mitään puuhasta.¹⁰¹

.....

97 Salmin, Suistamon ja Sortavalan kesä- ja syyskäräjät 7.–11.10.1690. s. 114v–115. gg 9; myös Lindeqvist 1914, s. 35–36.

98 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 50v. gg 10.

99 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 40. gg 10.

100 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 45. gg 10.

101 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 49v ja s. 51v. gg 10.

Talonpojat valittivat liioista kyydityksistä, asiattomista tavarankuljetuksista ja päivätöistä. Valituksen mukaan vuokraaja arvioi verot liian korkealle, lisäsi vuosittain veroja, ulosmittasi rästejä antamatta toimituksesta laskelmaa ja halusi verot pelkästään rahana. Sahlo kiusasi talonpoikia kirkkotiellä, löi heitä ja nälkiinnytti heidät niin, että monet karkasivat tilalta.¹⁰² Valitusta käsiteltiin talvikäräjillä 1691. Vuokraaja pystyi osoittamaan monet talonpoikien väitteet vääriksi tai ainakin liioitelluiksi ja osaa syytöksistään valittajat eivät pystyneet todistamaan. Ylimääräisiä kyydityksiä Sahlo oli vaatinut vain vähän ja talonpojat olivat sovulla suostuneet niihin. Vain kaksi tapausta tuotiin esiin. Lauri Kokkonen kertoi joutuneensa hakemaan talvella 1688 vuokraajan viljaa Nevanlinnasta ja Antti Matikaisen renki oli edellisenä talvena ollut Sahlon asialla Inkerinmaalla noutamassa rautaa ja lasi-ikkunoita.¹⁰³

Mieromiehet Paasonen ja Harittonof valittivat joutuvansa tekemään 12 päivätöitä vuodessa ja lisäksi maksamaan sekä polttopuu- että heinärahana yhteensä kolme kuparitalaria. Sahlo sanoi vaativansa kuusi hevospäivää vuodessa, mutta ne joilla ei ollut hevosta tekivät 12 päivää.¹⁰⁴ Sortavalan lautamiehet kertoivat, että maksu heinistä ja puista oli heillekin sama, joten siinä ei ollut valittamista.¹⁰⁵ Talonpojat halusivat maksaa päivätönsä 12 kappana viljaa, kuten he olivat sopineet edesmenneen vuokraajan Magnus Arnanterin kanssa. Sahlon mukaan hovia oli mahdotonta ylläpitää ilman päivätöitä ja hänellä oli siihen vuokrasopimuksen ja kenraalikuvernöörin mukaan täysi oikeus.¹⁰⁶

Oravaniemen Matti Holopainen sanoi Sahlon ostaneen häneltä 10 tynnyriä tervaa ja maksaneen niistä vain 2 talaria 16 kupariäyriä tynnyriltä. Vuokraaja sanoi saaneensa tervasta Nevanlinnassa neljä hopeatalaria tynnyriltä, mutta voitto oli huvennut lähes kokonaan kuljetuskustannuksiin kuten lotjan vuokraan. Sen sijaan, että olisi menestynyt liiketoimissaan, hän väitti joutuneensa ottamaan korkealla korolla velkaa kaupunkien porvareilta kruunun maksuihin, koska ei saanut perittyä talonpojilta veroja. Hän oli ostanut talonpojilta tervaa tähän edulliseen hintaan periäkseen jotenkin heiltä saataviaan.¹⁰⁷

.....

102 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 44–50. gg 10.

103 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 44v. gg 10; myös Kuujo 1959, s. 173–174.

104 Päivätyörasitus oli siis sama kuin perintötalonpojilla vuoden 1652 asetuksen mukaan, vrt. Jutikkala 1942, s. 355.

105 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 47–47v. gg 10.

106 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 48v. gg 10.

107 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 46. gg 10.

Mieromies Paasonen sanoi, ettei hän ollut tällaista valitusta pyytänyt kirjuria kirjoittamaan. Valitukseen olisi pitänyt kirjoittaa, että vuokraaja ottaa heiltä leiviskän voita kolmen kuparitalarin hintaan, vaikka he saivat Sortavalassa siitä neljä talaria. Sahlo vastasi, että talonpojat itse ovat tarjonneet hänelle voita edulliseen hintaan saadakseen lykkäystä verojensa maksussa. Sortavalan lautamiehet todistivat, että samoin menettelevät myös Johan Metherin talonpojat. Sahlo sanoi, ettei hän välittänyt talonpoikien voista tai tervasta kunhan maksoivat veronsa ja hankkivat rahat sitä varten. Verorahojen hankkimisen muutoin Sahlo sanoi olevan kuitenkin talonpojille lähes mahdotonta. Kesällä ja syksyllä heillä ei ollut aikaa lähteä pitkälle matkalle Nevanlinnaa myymään tavaroitaan ja verot tuli maksaa jo varhain talvella.¹⁰⁸ Sahlolla oli edullinen asema kaupankäynnissä talonpoikiensa kanssa.

Talonpojat valittivat myös, ettei vuokraaja ottanut heiltä veroja viljana vaan ainoastaan rahana. Sahlo selitti, että kalliina aikana talonpojat eivät halunneet maksaa veroja viljana vaan rahana ja kun vilja oli hyvinä satovuosina taas halvempaa ei haluttu maksaa rahana. Jos vuokraaja suostuisi tähän, hän jäisi aina tappiolle.¹⁰⁹ Tässä vuokraaja Sahlo tuskin kertoi koko totuutta. Kun talonpojat eivät juurikaan kyenneet itse kaupittelemaan kaikkia viljojaan Nevanlinnassa, oli heidän myytävä viljansa edulliseen hintaan vuokraajalle, jotta voisivat maksaa hänelle verot rahana.

Liiosta veroista valittaneilta vuokraaja kysyi, oliko hän vaatinut heiltä arviuruplalta enempää kuin tynnyrin viljaa ja viisi talaria sekä viisi talaria arviopäältä eli täysikasuiselta mieheltä. Muuta talonpojat eivät voineet väittää.¹¹⁰ Sen sijaan Hodar Gauronpoika valitti vuokraajan asettaneen hänelle veroksi sietämättömän korkeat kuusi arviuruplaa. Arviomiehenä toiminut lautamies Hodar Simananpoika sanoi valittajalla olleen tuolloin kaskessa 6 000 ruislyhdettä sekä talossaan useita lehmiä, hevosia ja miehiä, joten kuusi arviuruplaa oli oikein. Arviomies paheksui, että vauras isäntä kehtasi valittaa asiasta.¹¹¹ Kuuden ruplan vero oli Suistamolla erittäin korkea.

Uuksuvaaran Juhani Matilainen oli syksyllä 1690 juopottelemassa neljännen rukouspäivän kirkonmenojen aikaan pienessä kojussa Impilahden kirkolla. Impilahden hovin pristaavi sattui paikalle

.....

108 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 46–46v. gg 10.

109 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 48. gg 10.

110 Sama.

111 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 49v. gg 10.

ja ulosotti Matilaisen hevosen verorästeistä, jolloin hieman juovuksissa ollut talonpoika ärähti: ”*Onko Piru tehnyt arrendaattorin nälkäiseksi hevoseeni?*”. Juhani Matilainen seurasi pristaavia hoviin, jossa jatkoi suunsoittoaan itselleen vuokraajalle. Suuttunut Sahlo löi Matilaista selkään muutaman kerran pienellä venäläisellä piiskalla. Koska lyönneistä ei voitu todistaa jääneen mustelmia tai ruhjeita, sai asia lainkin mukaan jäädä silleen. Muita pahoinpitelytapauksia talonpojat eivät voineet esittää.¹¹²

Vapautukseen syytöksistä koskien talonpoikien nälkiinnyttämistä, raunioittamista ja karkaamista, Sahlo esitti kruununtilasta tehdyt inventaariluettelot. Niiden avulla hän osoitti, että hänen vuokra-aikanaan Suistamolle oli tullut yksi talonpoikaistila ja 15 populia lisää, eikä väki ollut suinkaan vähentynyt. Syytöksen talonpoikien häirinnästä kirkkotiellä mieromiehet vierittivät kirjurin niskoille. Mitään tällaista ei heillä ollut aikomuksena valittaa.¹¹³

Arvioinnin vastustukseen talonpojat sanoivat ryhtyneensä, koska Sahlo ei lainkaan ottanut huomioon heidän valituksiaan tai köyhyyttään. Talonpojat halusivat vuokraajan sijaan arvioimaan jonkun kruunun määräämän henkilön, aivan kuten he olivat edellisellä syksynä antaneet kihlakunnankirjuri Thomas Pählssoonin arvioida tilansa. Verojaan talonpojat eivät olleet halunneet maksaa ennenkuin kärjäjäistunto, jossa valitus käsiteltiin, oli pidetty. Toki he nyt lupasivat maksaa veronsa parhaansa mukaan. Talonpojat painottivat kuitenkin, että Christian Sahloa he eivät halunneet vuokraajakseen ja anoivat, että tämän tilalle määrättäisiin toinen.¹¹⁴

Tuomari kehotti talonpoikia maksamaan veronsa heti seuraavalla viikolla ja olemaan kuuliaisimpia vuokraajalle. Talonpojat anoivat armaa sekä lupasivat maksaa veronsa heti. Sahlo ei katovuoden vuoksi halunnut heitä rangaista, mutta talonpoikia oli vakavasti kehotettava uskollisuuteen. Vuokraajan mielipiteen mukaisesti tuomari luopui aikomuksestaan rangaista talonpoikia aiheuttomasta valittamisesta.¹¹⁵

Arviointi oli siis se keskeinen hankausta aiheuttanut tekijä, joka johti Suistamolla talonpoikien niskurointiin. Hovin ylläpitoon tarvittavien päivätöiden vaatiminen työnä aiheutti närää samoin kuten Pielisjärvellä ja Käkisalmen eteläisessä läänissä. On huomatta-

.....
112 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 46v–47. gg 10.

113 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 49v–50. gg 10.

114 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 50v–51. gg 10.

115 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 51v–52. gg 10.

va, että juuri Pielisjärvi ja Suistamo olivat pitäjiä, joihin perustettiin uusi hovi. Siksi päivätoita alettiin vaatia tehtäviksi entisten rahasuoritusten sijasta. Muualla pohjoisessa läänissä riitaa aiheuttivat lähinnä päivätyörahojen lisäksi vaaditut apupäivätyöt. Riitaisuuksien synnyssä näyttää olleen keskeisellä sijalla myös Christian Sahlon liiketoiminta. Vaatiessaan verot rahana Sahlo pakotti talonpojat myymään tuotteensa hänelle edulliseen hintaan. Kaupunkiin kuljetettuna vuokraaja saattoi saada niistä moninkertaisen hinnan. Muut syytökset kirjattiin valitukseen ilmeisesti vain, jotta asiakirja saisi tarvittavaa dramaattisuutta ja uskottavuutta. Uskottavuuden kannalta tulos oli kuitenkin päinvastainen.

3.3. Kurkijoen levottomuudet jatkuvat

324

Kurkijoen Reko Tervosen kuninkaalle vuonna 1686 toimittama valitus käsiteltiin lokakuussa 1688 Turun hovioikeuden asesorien tutkinnassa Käkisalmissa. Tulokset eivät olleet talonpojille edullisia ja valittajien pettymys oli suurten odotusten jälkeen melkoinen.¹¹⁶ Reko Tervonen ei lannistunut, vaan jatkoi toimintaansa Kurkijoella koko 1690-luvun alkupuolen entiseen tapaan.

Kurkijoen hovien vuokraaja, hopmanni ja Käkisalmen läänin pohjoisen voutikunnan kruununvouti Hindrich Printz kuoli 4.10.1690.¹¹⁷ Reko Tervonen oli valitusmatkansa jälkeen käynyt muutamia kertoja Tukholmassa. Mitä hän oli siellä toimittanut, sitä ei tiennyt edesmenneen vuokraajan leski Maria Babbe, jolle oli jäänyt hallintaan Kurkijoen hoveista pienempi Tervu. Viimeisimmältä matkaltaan Tervonen palasi vuoden 1691 keväällä.¹¹⁸ Tuolloin hän oli käynyt Narvassa ja jättänyt jälleen kenraalikuvernöörille valituksen. Kenraalikuvernööri O.W. von Fersen vastasi Tervoselle 21.4.1691, että asia oli jo sekä käräjillä että hovioikeuden komissaarien toimesta käsitelty lokakuussa 1688, joten valitus ei aiheuttanut mitään toimenpiteitä.¹¹⁹

.....

116 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan syyskäräjät 12.–17.11.1688. s. 239–239v. gg 7.

117 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan talvikäräjät 23.–30.3.1693. s. 80. gg 12.

118 Maria Babbe kenraalikuvernööri O. W. von Fersenille 3.2.1692. Livonica II, vol. 190. mf.

119 Räisälän, Kurkijoen ja Tiurulan kesä- ja syyskäräjät 10.–15.10.1692. s. 172–172v. gg 11.

Vuoden 1691 joulunpyhien aikaan Tervonen ryhtyi keräämään talonpojilta rahoja uutta valitusmatkaa varten.¹²⁰ Tervonen kiersi kylissä ja kantoi arviopäätä kohden kahdeksan kupariäyriä, kapan ruista ja kapan kauraa. Talonpojille hän sanoi, että hänellä oli keräykseen virallinen ja kirjallinen lupa. Niitä, jotka eivät olisi halunneet luovuttaa rahaa ja viljaa hänelle, Tervonen uhkasi lain rangaistuksella. Maria Babben tietojen mukaan Tervonen olisi kerännyt pitäjästä jopa 200 kuparitalaria, 25 tynnyriä ruista ja 25 tynnyriä kauraa. Babbe valitti kenraalikuvernöörille, että hän pelkäsi Tervosen matkustelun kylissä saattavan talonpojat jälleen uppiniskaisiksi verojensa suorittamisessa.¹²¹

Kruununvouti Diderich Boisman piti Kurkijoella rästientutkitatilaisuuden 22.8.1692, johon kutsuttiin Maria Babben alaiset talonpojat.¹²² Samassa yhteydessä kruununvouti selvitteli Tervosen aiheuttamaa levottomuutta paikkakunnalla. Boisman kysyi talonpojilta, olivatko he antaneet rahaa Tervoselle. Monet myönsivätkin näin tehneensä sanoen Tervosen uhanneen heitä muutoin ulosotolla. Muutamat talonpojat huusivat, etteivät he ole antaneet mitään rahoja tällaisille mieromiehille, sillä kenraalikuvernööri oli sen plakaattillaan kieltänyt. Myös Reko Tervonen itse oli paikalla ja piilotteli kruununvoudin mukaan väkijoukossa. Boisman sai kuitenkin houkuteltua Tervosen esiin, jolloin hän tunnusti keränneensä rahaa, mutta sitä oli kertynyt vain 20 hopeatalaria ja 9 tynnyriä viljaa.¹²³

Kruununvouti nuhteli Tervosta nimismiehen, lautamiesten ja rahvaan edessä ja tiukkasi tältä, millä valtuuksilla hän keräsi rahoa talonpojilta. Tervonen kierteli puheitaan ensin pitkään, mutta sanoi sitten, että kuningas oli lähettänyt kenraalikuvernöörille tästä käskyn. Kenraalikuvernööri oli Tervosen mukaan lähettänyt hänelle luvan kerätä matkarahoja, kunnes itse saapuisi Käkisalmen lääniin. Tervonen väitti myöskin, että itse kuningas oli sanonut hänelle Tukholmassa, ettei ollut liikaa, että hän markan ja viljakapat saa jokaiselta matkojaan varten. Mitään kirjettä Tervo-

120 Tiurulan, Räisälän ja Kurkijoen talvikäräjät 17.–23.3.1692. s. 75v–76. gg 11; Maria Babbe kenraalikuvernööri O. W. von Fersenille 3.2.1692. Livonica II, vol. 190. mf.

121 Maria Babbe kenraalikuvernööri O. W. von Fersenille 3.2.1692. Livonica II, vol. 190. mf.

122 Räisälän, Kurkijoen ja Tiurulan kesä- ja syyskäräjät 10.–15.10.1692. s. 172. gg 11; myös kopiona Livonica II, vol. 190. mf.

123 Kruununvouti Diderich Boisman kenraalikuvernööri O. W. von Fersenille 31.8.1692. Livonica II, vol. 190. mf.

sella ei ollut esittä. Kysymyksessä olikin mitä ilmeisin valhe. Koska Tervosen toimintaa tultaisiin käsittelemään käräjillä ja hän oli irtolainen, vaadittiin tältä takuumiehet varmistamaan, että hän saapuisi käräjille. Muutoin hänet olisi vangittu. Lopuksi kruununvouti varoitti rahvasta enää antamasta Tervoselle rahoja.¹²⁴

Käräjät pidettiin lokakuussa 1692, mutta Reko Tervonen ei saapunut paikalle. Määrätyt takuumiehet kertoivat, etteivät saaneet Tervosta tuotua käräjille. Tämän vuoksi heidät määrättiin vastaamaan Tervosen puolesta hänen asiassaan.¹²⁵ Takuumiehet olivat olleet mukana Tervosen keväällä 1691 kenraalikuvernöörille toimittamassa valituksessa. He kertoivat, että synnä valitukseen oli ”ankara vero ja otto ja monet suoritukset”. Monet rasitukset vaivasivat köyhää kansaa (köyhä miero) jonka vuoksi he anoivat armoa ja ”urakassa” lievennystä sekä pysyvää veroa. Reko Tervosen he sanoivat vieneen valituksen yhteisestä sopimuksesta eli ”mustamieron tumast”. Takuumiehet anoivat lykkäystä asiassa voidakseen hankkia Tervosen itsensä paikalle. Lykkäystä myönnettiin kuukausi seuraaviin Jaakkimanvaarassa pidettäviin käräjiin.¹²⁶

Jaakkimanvaaran syyskäräjiin marraskuussa 1692 ei saapunut Reko Tervonen eivätkä myöskään takuumiehet. Reko Tervonen oli tosin edellisenä sunnuntaina nähty kotikylässään Elisenvaarassa, jossa oli juopotellut parin talonpojan kanssa. Vaikka Rekon veli Simo Tervonen kiistikin jyrkästi nähneensä veljeään sitten loka-kuun käräjien, tiedettiin hänenkin olleen mukana. Kun asianosaiset eivät olleet paikalla, jätti oikeus asian kenraalikuvernöörin päätettäväksi.¹²⁷

Kenraalikuvernööri Fersen ryhtyi selvittämään Tervosen valituksen taustoja ja pyysi 17.1.1693 kihlakunnantuomari Johan Ehrnroothilta kopiota tutkinnoista, jotka suoritettiin Tervosen valituksen vuoksi 1680-luvun puolivälissä. Tervonen oli toimittanut vuoden 1693 alun tienoilla uuden valituskirjelmän kruununvouti Diderich Boismanille, jossa hyökkäsi nyt myös Ehrnroothia vastaan. Tuomari selvitteli katkerassa kirjeessään 20.2.1693 kenraalikuver-

124 Kruununvouti Diderich Boisman kenraalikuvernööri O. W. von Fersenille. Livonica II, vol. 190. mf; Räisälän, Kurkijoen ja Tiurulan kesä- ja syyskäräjät 10.–15.10.1692. s. 172v. gg 11.

125 Räisälän, Kurkijoen ja Tiurulan kesä- ja syyskäräjät 10.–15.10.1692. s. 172. gg 11.

126 Räisälän, Kurkijoen ja Tiurulan kesä- ja syyskäräjät 10.–15.10.1692. s. 172v. gg 11.

127 Uukuniemen, Jaakkimanvaaran ja Joukion kesä- ja syyskäräjät 14.–21.11.1692. s. 183–183v ja s. 185. gg 11; myös Livonica II, vol. 190. mf.

nöörille mieromiehen esittämiä syytöksiä. Tervonen väitti, että häneltä olisi ulosmitattu 400 talaria, mutta kihlakunnantuomarin muistin mukaan näin ei ollut tapahtunut. Tervonen sanoi Ehrnroothin käsitelleen häntä sopimattomasti, mutta tuomari vakuutti kaiken tapahtuneen lain mukaan. Tuomari Ehrnrooth kehottikin kirjeessään Tervosta muistelemaan mitä kukakin oli tehnyt ja vaatimaan itsellensä sellaisen tuomarin, joka hänet kelpaisi tuomitsemaan.¹²⁸

Tervun hovin leskirouvasta Maria Babbesta Tervonen valitti, ettei tämä ollut antanut vuonna 1690 myönnettyä verojen lievennystä talonpoikien hyväksi. Kenraalikuvernöörille lähettämässään kirjeessä Maria Babbe kertoi, että hän itse oli nauttinut kolmasosan lievennyksen hovileiriin kuuluvilta 10 obsalta. Kaikki muu lievennys oli tullut talonpoikien hyväksi. Tervosen esittämä väite, että veroja mitattaessa levitetäisiin tynnyreiden suita ja tynnyreitä kaadettaisiin ja täytettäisiin sen jälkeen uudelleen, oli Babben mukaan täysin perätön. Rouva kertoi, että Tervonen keksi vihansa vuoksi syytteitä omasta päästään ja valitti pitäjän nimissä muun rahvaan tietämättä. Edellisellä kerralla rahvaan nimissä tehtyyn valitukseen yhtyi Babben mukaan kolme talonpoikaa kaikista 306:sta.¹²⁹

Kruununvouti Boisman kertoi kenraalikuvernöörille Tervosen valituksesta, että siinä esitetyt syytökset Maria Babbea vastaan olivat hänen tutkimustensa perustella aivan löyhällä pohjalla. Myös kihlakunnantuomarista tehdyt valitukset olivat perättömiä, sillä nimismies oli toimittanut ulosmittaukset sakkoluettelon mukaan. Valittajien tarkoituksena olikin, ettei talonpoikien tarvitsisi maksaa verona ruplaa kohden kuin rahaa ja viljaa. Muita parseleita ja päivätöitä, joita hoviin vaadittiin, he eivät haluaisi lainkaan suorittaa. Kruununvoudin mielestä Tervosta ei saataisi hiljennettyä, ennenkuin hänelle annettaisiin ruumiinrangaistus.¹³⁰

Reko Tervosen liikkumatila alkoi käydä ahtaaksi. Kihlakunnantuomari, kruununvouti ja hovin esivaltaa edustava vuokraajan leski vaativat hänelle rangaistusta. Vuoden 1693 syyskuussa kenraalikuvernööri ilmoitti kuninkaalle antaneensa vangita Reko Tervosen, ettei tämä enää voisi jatkaa talonpoikien villitsemistä alueella.

.....
128 Kihlakunnantuomari Johan Ehrnrooth kenraalikuvernööri O. W. von Fersenille 20.2.1693. Livonica II, vol. 190. mf.

129 Maria Babbe kenraalikuvernööri O. W. von Fersenille 3.4.1693. Livonica II, vol. 190. mf.

130 Kruununvouti Diderich Boisman kenraalikuvernööri O. W. von Fersenille ilman päiväystä vuonna 1693. Livonica II, vol. 190. mf.

Reko Tervonen istui nyt tyrmässä odottamassa kuninkaan päätöstä siitä, miten häntä tulisi rangaista.¹³¹ Tervosen lopullisesta kohtalosta ei ole varmaa tietoa, mutta todennäköisintä on, että hänkin päätyi pakkotyöhön johonkin syrjäiseen provinssien kolkkaan. Pian Kurkijoelta nousi hänen työnsä jatkaja: Lauri Kilappa Rungonsuon kylästä. Kilappa ulotti vaikutuksensa paljon Tervosta laajemmalle. Hänen toiminnallaan oli keskeinen merkitys kuolovuosien kapinan syyttymisessä Pielisjärvellä, Liperissä ja Suistamalla.

4. NISKOITTELIJOITA VAI KUNINKAAN ALAMAISIA?

Talonpoikien liikehdintä Käkisalmen läänissä yhdistyy ajallisesti usein katovuosiin. Verotuksessa myönnetyt lievennykset tai arviot annettu alempi veroruplaluku eivät voineet kompensoida katovuoden tuhoja. Voisi kuitenkin olettaa, että arvioverotuksen joustavuus verrattuna kiinteään maaveroon olisi merkinnyt katovuonna helpompaa verokuormaa ja siten verolievennykset olisivat tyyntäneet talonpoikia. Näin ei kuitenkaan käynyt.

Katovuosina juuri veroarvio oli se kiistakapula, joka aiheutti useita rettelöitä. Vuosittain asetettava vero koettiin hyvin usein liian korkeaksi. Jos vero oli kerran asetettavissa arviomiesten toimesta alemmaksi, miksi myös korkeampi esivalta ei saattaisi alentaa veroa. Arvioverotuksen suhteellinen joustavuus saattoikin olla pikemmin lietsomassa kuin estämässä nurinaa veroista. On myös muistettava, että kenraalikuvernööri Sperlingin mukaan talonpojat arvioitiin sekä huonona että hyvänä satovuonna siten, että tälle jäi tuskin leipävilja jäljelle.¹³²

Useamman katovuoden sattuessa monet köyhät talonpojat joutuivat lähtemään kerjuulle. Näin valitettiin tapahtuneen erityisesti rajapitäjissä, mutta myös muualla. Talot jäivät veroautioiksi tai

.....
131 Kenraalikuvernööri O. W. von Fersen kuninkaalle 18.9.1693. Livonica II, vol. 190. mf. Missä Tervosta hänen vankeutensa aikana säilytettiin, ei selviä lähteistä. Ainakaan Käkisalmen linnoituksen, Nevanlinnan, Pähkinälinnan eikä Narvan vuoden 1693 vankien luetteloissa häntä ei mainita.

132 Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin esitys kuvernöörikunnan taloudellisten olojen järjestämiseksi 18.4.1684. Livonica II, vol. 186. mf.

niistä kaikkosivat asukkaat kokonaan. Talonpoikia häädettiin maksamattomien verojen tähden. Luonnoton nälkäajan hätäravinto aiheutti sairauksia ja kuolemia. Kenties nälkäkuolemiakin sattui syrjäseuduilla, vaikka lähdeaineistosta ei yhtään yksilöityä tapausta voida esittääkään.

Vaikka talonpoikien esivallalle toimittamat valitukset ajoittuvatkin pääsääntöisesti niihin aikoihin, jolloin sattui peräkkäisiä katovuosia, eivät ne kohdistuneet nälänhätään. Valitusten aiheina olivat verot, arviot, päivätyöt ja hoveihin vaaditut luontaisuoritukset. Vaatimuksina eivät olleet kylvöviljan saanti tai ruoka-apu, vaan kiinteän verotuksen toteuttaminen ja hoveihin vaadittujen parselien keruun lopettaminen, rajoittaminen tai vaadittiin mahdollisuutta maksaa ne rahana. Valituksia eivät myöskään laatineet kerjuulle lähteneet tai tiloiltaan katovuosien aiheuttamien veronmaksuvaikeuksien vuoksi karkotetut, vaan vauraat talonpojat. Katovuosilla oli suuri merkitys valitustoimien lähtöön saattajana, mutta valituksiin ei ryhdytty nälän vuoksi.

Talonpoikien valituksissa esitetyt vaatimukset, toiminnalle asetetut päämäärät, eivät heijastele välittömästi hetkellisiä tilanteita elinolosuhteissa, jollaisia olivat esimerkiksi kadot. Käsitukset toiminnan päämääristä, toivotusta asioiden tilasta, muodostuivat abstraktimmalla tasolla kuin mitä katovuosien aiheuttaman taloudellisen ahdingon poistamiseksi olisi tarvittu. Käkisalmen läänin niskuroivilla talonpojilla ei ollut ohjelmaa tai toimintaa legitimoivia kirjallisia teesejä, kuten esimerkiksi Saksan suuressa talonpoikaiskapinassa 1500-luvun alussa tai Englannin Wat Tylerin kapinassa 1300-luvun lopussa. Päävaatimukset kiinteän verotuksen toteuttamisesta ja kartanotalouden rajoittamisesta tulivat esiin 1680-luvulta lähtien jatkuvissa eri puolilta lääniä tehdyissä valituksissa.

Malli ja legitimaatio vaatimusten formuloimiseksi otettiin usealta taholta. Vaatimukset kiinteän veron toteuttamiseksi saatettiin perustaa kruunun itsensä aloittamiin hankkeisiin verotusjärjestelmän muuttamiseksi yhdenmukaiseksi muun valtakunnan kanssa. Pielisjärvellä kiinteän verotuksen vaatimusta perusteltiin sillä, että läänitys aikana kiinteää veroa oli siellä jo sovellettu. Mallia voitiin ottaa myös lähialueilta Savosta, Viipurin-Karjalasta ja Kainuusta, vaikka tähän ei lähteissä lainkaan viitata.

Päivätöiden ja ns. pienten parselien vastustus sai legitimointinsa sieltä, mistä se oli kätevimmin otettavissa. Suistamon Impilahdella, jossa Christian Sahlo ryhtyi hovin pitoon vaatien päivätyöt tehtäväksi ja parselit luonnontuotteina, legitimointi ja vaatimusten perustelu otettiin vuokraaja Magnus Arnanderin aikaisesta

käytännöstä. Tuolloin nämä velvoitteet maksettiin rahana ja viljana. Tosin Arnanderin aikana valitettiin maksujen olevan liian korkeita. Pielijsjärvellä päivätyöt sai Brahen läänitysaikana maksaa rahana ja tähän valittajat vetosivat useaan kertaan. Käkisalmen eteläisessä läänissä sekä malli että legitimointi vaatimuksille haettiin 1630- ja 1640-luvuilta, ajalta ennen läänityskautta, jolloin alue oli suoraan kruunun verottama.

Näkökulma ”rahvaan moraalitaloudesta” näyttää Käkisalmen läänin 1600-luvun lopun aineiston kautta tarkasteltuna perustellulta. Kadot, taloudellinen deprivaatiotila ja elintarvikepula olivat keskeiset tekijät, jotka saattoivat talonpoikaisen oppositiotoiminnan liikkeelle. Toiminnan aktivoitumisen edellytyksenä näkyvät kuitenkin voimakkaina kulttuuriset tekijät. Vastarinnalla on oltava paikallisissa käytännöissä väylä, jota kautta se saattaa purkautua. Keskeistä on, että talonpojat kokivat vuokraajien loukkaavan perinteisiä oikeuksia, jotka liittyivät taloudelliseen toimintaan sekä maanluontokysymykseen.

Perinteisten oikeuksien loukkaaminen on yksi mahdollisuus selittää sitä, että reduktion jälkeisinä katovuosina vain Käkisalmen läänissä esiintyi merkittävää talonpoikaisliikehdintää. Muualla talonpojat kokivat kadot ja nälän, mutta ”syyllistä” ei saatettu osoittaa samalla tapaa kuin veronvuokraajien Karjalassa. Levottomuuksien ja oppositioliikehdinnän sekä nälänhädän välillä ei ole suoraa ja välitöntä yhteyttä ilman edellytyksiä luovaa kulttuurista tai hallinnollista kiinnekohtaa sekä käsitystä epäoikeudenmukaisuudesta.¹³³

Miten on selitettävissä, että talonpojat härkäpäisesti jaksoivat lähettää valittajaan kuvernöörien ja kuninkaan luo, vaikka heidän vaatimuksensa tulivat joka kerta tyrmätyiksi ja valittajia saatettiin rangaista ankarastikin? Vastaukseksi on yleensä hyväksytty talonpoikien vankkumaton usko hallitsijan hyvyteen ja oikeudenmukaisuuteen. Esimerkiksi Eino Jutikkala kirjoittaa klassikoksi nousseessa Suomen talonpojan historiassaan ”Kuninkaissa käynnit todistavat siitä lapsenomaisesta luottamuksesta, jolla kuninkaan virkamiehille katkeroitunut talonpoikaisto suhtautui itse kuninkaaseen, luottamuksesta, jota epäonnistumiseltaan eivät horjuttaneet ...”¹³⁴

.....

133 Vrt. Thompson 1991, s. 265.

134 Jutikkala 1942, s. 295. Myös s. 492. emt. Jutikkala kirjoittaa talonpoikien lapsellisesta luottamuksesta viisaaseen ja oikeudenmukaiseen maanisään.

Käsitys talonpoikien horjumattomasta luottamuksesta oikeudenmukaiseen hallitsijaan on tunnettu ympäri Eurooppaa. Näin on tutkimuksessa selitetty jälkiviisaalle nykyihmiselle käsittämättömää varhaisen uuden ajan talonpoikien käyttäytymistä. Myös Käkisalmen läänin 1600-luvun tuomiokirjoista on helppoa poimia tätä käsitystä tukevia lausumia. Kun käräjät eivät Pielisjärvellä kulkeneet valittajien mieleisesti, huusi Nurmeksen Pekka Kotilainen, että heidän oli haettava vielä uudelleen oikeutta kuninkaalta. Kenraalikuvernöörin määräyksistä pielisjärveläiset eivät välittäneet, vaan he halusivat tehdä kuten kuningas määräsi. Tuomiokirjan mukaan yhteinen rahvas huusi, että se on heidän tahtonsa.¹³⁵ ”Meillä ei ole muuta esivaltaa kuin kuningas ja pappi, heitä meidän tulee totella” sanoi Kurkijoen Reko Tervonen.¹³⁶

Näille talonpoikien kuninkaasta esittämille lausumille on yhteistä se, että niiden esittäjät asettuvat toisaalta kuninkaan nöyriksi alamaisiksi, toisaalta lausumat asettuvat vastakkain kruunua ja siten viimekädessä kuningasta paikallisesti edustavan virkamiehistöön ja muun esivallan kanssa. Myytti hyvästä hallitsijasta ei antanut paikalliselle esivallalle tai kruunun virkamiehille mitään asemaa talonpoikiin nähden. Esivaltaa edustaneet säätyläiset nähtiin tässä katsannossa asettuneina kansan ja hyvän hallitsijan väliin. He estivät nöyrän rahvaan valituksia kantautumasta kuninkaalle ja antoivat oman mielensä mukaisia mutta kuninkaan tahdosta poikkeavia määräyksiä. Täten myyttinen käsitys hyvästä kuninkaasta saattoi myös lietsoa vihamielisyyttä tai ainakin passiivista vastarintaa kruunun paikallisia edustajia kohtaan.¹³⁷

Kun tarkastellaan tilannetta, jossa Käkisalmen läänin valituksia tehneet talonpojat olivat, ei kuva virkamiehistöä ja paikallisesta esivallasta muurina kuninkaan ja talonpoikien välillä ole niinkään väärä. Kuninkaan reaktiot ensimmäisiin talonpoikien reduktion jälkeen tekemiin valituksiin korostivat vahvasti talonpoikien nauttimaa henkilökohtaista vapautta. Inkeristä tehtyjen valitusten vuoksi kuningas evästi kenraalikuvernööri Sperlingiä, ettei talonpoikia saa kohdella kuin orjia, vaan kuten rahvas Ruotsin valtakunnassa nauttii lakia ja oikeutta.¹³⁸ Kun Sperling kävi loppukesästä 1687 Tukholmassa selittämässä näkemyksensä valituksista,

.....
135 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 79. gg 7.

136 Kurkijoen ylimääräiset käräjät 28.–29.4.1685. s. 199. gg 4.

137 Vrt. Fields 1989, s. 1 ja s. 209.

138 Kuningas kenraalikuvernööri Sperlingille 29.1.1687. Valtakunnan registratuura 1687. VA jälj. s. 36–36v.

muuttui kuninkaan käskyjen sävy täysin. Nyt ei enää tullut tutkia pitivätkö valitukset paikkansa, vaan aiheettomia valituksia tehneitä talonpoikia tuli rangaista.¹³⁹

Saavuttuaan kuvernöörikuuntaansa kenraalikuvernööri Sperling päätyi matkoillaan ja keskusteluissaan kaikkien säätyjen edustajien kanssa siihen, että kiinteän veron asettaminen olisi sekä kuvernöörikuunnan että kruunun edun mukaista. Samaa oli esittänyt maa-herra Hindrich Piperin esityksen mukaisesti myös kuningas.¹⁴⁰ Käkisalmen pohjoisen läänin vuokraajat ja ilmeisesti kihlakunnan-tuomari saivat kuvernöörin pään kääntymään ja hän perui kantansa Käkisalmen pohjoisen läänin osalta vuonna 1687. Myös kuningas vahvisti Sperlingin Tukholman matkan jälkeen, ettei arvio-erotusta lakkautettaisi Käkisalmen pohjoisessa läänissä.¹⁴¹

On myös esitetty, että talonpoikien naiivi hallitsijasusko olisi ollut paljolti hämäämistä. Talonpojat olisivat käyttäneet myyttiä hyvästä kuninkaasta todellisten vaikuttimiensa ja toimiensa suojakilpenä. Tosin jo väitteen esittäjäkin pitää näkökulmaa liian pitkälle vietyinä talonpoikaisen pragmatismien tulkintana.¹⁴² Käsitys talonpoikien vankasta uskosta hallitsijan hyvyteen ja oikeudenmukaisuuteen tuntuu tutkimuksen lähes säröttömän hyväksynnän perusteella järkähtämättömältä. On kuitenkin osoitettavissa lähdeaineistosta jotakin, mikä käsittääkseni oikeuttaa ainakin arvailemaan, ettei kaikkien talonpoikien käsitys kuninkaasta ollut näin yksiulotteinen.

”Kyllä meillä on täysi kuningas Salmissa, vieläkö meillä muuta kuningasta pitää” sanoi Magnus Arnanderista Pitkärannan talonpoika Juhani Pesu.¹⁴³ Talonpoika kohdisti kritiikkinsä vuokraajaan mutta käytti solvauksessaan vertaussanana kuningasta. Tällöin hän yhdistää puheessaan kuninkaan verojen nauttijaan, hovin isäntään jonka hän koki olevan talonpojille rasituksena. Kuninkaan maineen ja kunnian suojasivat ankarat rangaistukset maanlaissa.¹⁴⁴ On luonnollista, että kuningasta loukkaavia sanoja oli varottava tarkoin. Suoraa majesteettirikosta ei Käkisalmen läänin tuomiokirjoista tutkimusajalta löydy. Hieman varhemmalta ajalta

139 Kuningas Turun hovioikeudelle 29.7.1687. Valtakunnan registratuura. VA jälj, s. 435–435v.

140 Kuninkaan päätös 6.3.1684. Valtakunnan registratuura. VA jälj, s. 131–131v; Kenraalikuvernööri Göran Sperlingin muistio 12.2.1684. *Livonica II*, vol. 186. mf.

141 *Kuujo* 1959, s. 151.

142 *Fields* 1989, s. 211. *Fields* siteeraa ja arvioi tässä Eric Hobsbawmia.

143 *Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät* 27.–30.3.1688. s. 144–144v. gg 7.

144 Kuninkaankaaren kohta 9. *KrML* 1978, s. 32.

tästä on kuitenkin esimerkkejä. Jussi T. Lappalainen kuvaa rup-
tuurisotaa käsittelevässä teoksessaan muutamia tapauksia, joissa
talonpoika syyllistyi majesteettirikokseen arvostellessaan kunin-
gasta ja nimittäessään tätä narriksi. Sodan aikana talonpoika saat-
toi uhata maanpetoksella, kuninkaan vaihtamisella Venäjän tsaa-
riin.¹⁴⁵

Käsitystä kuninkaasta ankarana vallankäyttäjänä voi perustella
myös muilla pienillä viitteillä. Salomon Enberg huusi mieromies
Kotilaiselle joka oli uhannut häntä kuninkaissakäymisellä: "... *kyl-
lä sinun pitää Kuningasta saamasi kyllä ...*". Toisen lausumasta esite-
tyn version mukaan vuokraaja olisi sanonut "*Minussa on sinulle
täysi kuningas*".¹⁴⁶ Vuokraajan suhtautuminen kuninkaaseen ei tie-
tenkään vastaa talonpoikien käsitystä. Talonpojat olivat kuitenkin
varmasti tietoisia siitä, että säätyläistössä saatettiin käyttää kunin-
kaan nimeä kuvaamaan valtaa tai pakkovaltaa. Muita viitteitä tä-
män käsityksen heijastumisesta talonpoikien kuningaskuvaan,
kuin edellä mainittu Juhani Pesun lausuma, ei tutkimusajankoh-
dan lähdeaineistosta löydy.

Mitä muita mahdollisuuksia talonpojilla olisi ollut kuin valittaa
kuninkaalle, vaikka heidän vaateensa tulivatkin joka kerta tyrmä-
tyiksi? Valittaminen kuninkaalle oli talonpoikien ikimuistoinen
oikeus. Vaikka se ei johtanutkaan tuloksiin, oli se lähes ainoa
mahdollisuus ajaa eteenpäin legaalista tietä paikallishallintoon liit-
tyviä uudistuksia. Talonpojille avoimella vaikuttamisen foorumilla
kihlakunnankäräjillä ei verotusjärjestelmiä muutettu. Vaihtoeh-
tona olisi ollut täydellinen alistuminen ja toivottomuus tai kapina,
umpiperiä kumpikin.

Tärkeintä myytissä hyvästä kuninkaasta oli kuitenkin se, että
talonpojat saattoivat käyttää ja käyttivät sitä hyväkseen konflikti-
tilanteissa esivallan kanssa. Talonpojat osoittivat uskollisuutensa
kuninkaalle niissä muodoissa, jotka vastasivat heidän etujaan,
näkemystään ja tarpeitaan. Kuninkaalla ja kuninkaissakäynnillä
uhattiin paikallista esivaltaa. Talonpoikaisjohtajat käyttivät "hyvää
kuningasta" hyväkseen nostattaessaan talonpoikia niskoitteluun,
vastarintaan ja kapinaan.¹⁴⁷ "Hyvä kuningas" oli keskeisellä sijalla
siinä propagandassa ja niissä huhuissa, jotka kiersivät vuonna 1696
Käkisalmen pohjoisessa läänissä.

.....
145 Lappalainen 1972, s. 77 ja s. 241.

146 Pielisjärven talvikäräjät 5.-10.3.1688. s. 84-84v ja s. 85v-89. gg 7.

147 Vrt. Fields 1989, s. 209.

VIII Kapina nousee

1 KILAPAN MATKASSA

Maaliskuussa 1696 saapui Kurkijoelle ja Impilahdelle Turun hovioikeuden tarkastajia – asessoreita – vuokraajan kutsusta arvioimaan edellisvuoden katovahinkoja. Lauri Kilappa, noin 30 vuotias talonpoika Rungonsuon kylästä, kertoi muille talonpojille joutu-neensa asessorien kanssa tekemisiin. Kilapan mukaan asessorit lupasivat tulla kesällä uudelleen. Silloin pohjoisessa läänissä pantaisiin toimeen verojen tarkastus ja jokaiselle tilalle määrättäisiin kiinteä maavero kuten muuallakin maassa.¹ Tämä oli riemu-uutinen talonpojille, jotka olivat vuosikymmenen kamppailleet juuri näiden uudistusten puolesta.

Kilappa ei aikailut, vaan lähetti heti sanan pohjosiin pitäjiin näistä tarkastajien viesteistä. Huhu levisi nopeasti. Pian joka puolella maakunnassa puhuttiin, että veroihin oli tulossa muutoksia.² Liperissä suolan myynnissä kulkenut talonpoika levitti matkoiltaan tietoa veroihin tulevista tarkistuksista: ”*Nyt tulevat toiset herrat maakuntaan*”.³

Odottaessaan Turusta tulevia tarkastajia alkoivat liperiläiset jo alkukesästä jättää verojaan maksamatta. Kiteen Matkasselässä lautamies Pekka Kurki kieltäytyi päivätöistä ja maksamasta verojaan. Lisäksi hän kehotti myös muita talonpoikia odottamaan veronmaksussaan Kurkijoelle tulevia herroja. Kurki ei jättänyt verojaan maksamatta köyhyyttään, sillä hän oli vauras talonpoika, joka vuosittain kävi kauppaa aina Pohjanmaalle saakka.⁴ Liperin Lamminniemen hovin päivätöihin ei saatu kesällä juurikaan väkeä, sillä huhujen mukaan päivätövelvollisuuteen oli luvassa huomattavat lievennykset.⁵

.....

1 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 29.–31.3.1697. s. 182. gg 16.

2 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 141v. gg 16;

Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 56v. gg 16.

3 Pielisjärven ja Liperin talvikäräjät 22.–26.6.1696. s. 13v. gg 16.

4 Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 27.–31.10.1696. s. 85. gg 15.

5 Pielisjärven ja Liperin talvikäräjät 22.–26.6.1696. s. 13v. gg 16.

Kilapan viestin verojen tarkastuksesta toi Suistamolle jo keväällä Kerisyjärven Matti Hannunpoika. Sana levisi nopeasti ja alkukesästä ympäri pitäjää puhuttiin Kurkijoelle tulevista asessoreista. Veroja jätettiin maksamatta ja Matti Hannunpoikakin kätki viljansa sekä muun omaisuuden niin tarkkaan, etteivät rästien kerääjät saattaneet ulosmitata mitään. Matti puhui kerisyjäräläisille veronmaksusta kieltäytymisestä. Kytösyjärjässä talonpoikia nostatti maakauppiais Heikki Hyvärinen.⁶

Kun tarkastajia ei kuulunut, järjesti Kilappa juhannuksen aikaan Kurkijoen kirkonmäellä pitäjien mieromiesten kokouksen. Kokouskutsu sai vastakaikua ainakin Pielisjärvellä, Impilahdella, Sortavalassa, Salmassa ja Suistamolla.⁷ Pauli Harakka ja Heikki Hyvärinen keskustelivat suistamolaisen lautamiehen Heikki Yletyisen kanssa. Kaikkialta kuuluviin huhuihin vedoten he saivat Yletyisen lähtemään Kilapan kokoukseen.⁸ Yletyinen nousikin pian Kilapan keskeiseksi avustajaksi Impilahdella.

Sana kokouksesta kulki nopeasti Pielisjärven pohjoisosiin, josta lähti 12 talonpoikaa kohti Kurkijokea. Matka oli helppo ja nopea tehdä, koska Pielisjärveä, Pielisjokea ja Orivettä pitkin pääsi veneellä Ristilahteen saakka.⁹ Kokouksen osanottajista tiedetään nimeltä Impilahden Yletyisen, Harakan ja Hyvärisen lisäksi Pielisjärven mieromiehet Heikki Kilpeläinen, Heikki Lipponen, Martti Väisänen, Matti Väisänen, Reko Pertinpoika Sormunen, Olli Sormunen, Reko Ollinpoika Sormunen, Lauri Kotilainen, Matti Kärkkäinen, Olli Heiskanen, Niilo Matinpoika Kokkonen ja Juhani Kaikkonen. Salmista oli Kurkijoelle saapunut Pekka Ruokolainen.¹⁰

Kurkijoen kirkonmäellä Lauri Kilappa kertoi muiden pitäjien talonpojille, että kuningas oli armahtanut rahvaan kahden edellisuuden veroista. Lisäksi hän sanoi, että ulkomaista viljaa oli lähetetty rahvaan avuksi ja se jaettaisiin ilmaiseksi. Pielisjärveläiset tulkitsivat tiedon niin, että Salomon Enbergin Käkisalimesta lainaama kylvövilja annettaisiin nyt korvauksetta talonpojille¹¹. Maaliskuussa käyneet tarkastajat olivat Kilapan mukaan sanoneet, että maakuntaan saataisiin pysyvä maavero entisen arvioinnin sijaan ja

.....

- 6 Impilahden ja Salmin kesä- ja syyskäräjät 11.–16.10.1697. s. 276v–277v. gg 16.
- 7 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 56. gg 16.
- 8 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 141. gg 16.
- 9 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 56v. gg 16.
- 10 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 142. gg 16; Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 56. gg 16.
- 11 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 56v. gg 16.

että päivätöitä ei tarvitsisi enää tehdä.¹² Kilappa odotti Turun herroja saapuvaksi minä päivänä hyvänsä.¹³

Aikansa tarkastajia Kurkijoella odoteltuaan päättivät talonpojat, että Kilappa saisi lähteä Viipuriin tuntumansa valtuutettu (full-mechtige) Petter Swahnin¹⁴ luo tiedustelemaan asessoreiden saapumisaikaa. Saavuttuaan takaisin Viipurista Kilappa sanoi Swahnin lähettäneen viestin, ettei tarkastajien tuloa tarvitsisi odotella kuin heinäkuun loppuun.¹⁵

Näine tietoinen mieromiehet palailivat kukin kotipitäjäänsä. Puheet verojen tarkastuksesta saivat vahvistusta ja levisivät nyt joka puolelle. Impilahdella talonpojat kieltäytyivät maksamasta veroja ja käymästä hovin päivätöissä. Hovin viljelykset jäivät hoitamatta; niittyjä ei perattu, ruismaita ei kylvetty ja myöhäisen syksyn vuoksi suurimmalta osalta tuhoutuneesta viljastakin saatiin vain osa korjattua talteen palkatun väen turvin.¹⁶ Kesän aikana talonpojat niskuroivat myös Liperissä, Sortavalassa, Salmassa ja Kurkijoella sekä Kruunuporin että Tervun hovin alueilla. Joku yksittäinen vastustelijä löytyi myös Tohmajärveltä.¹⁷ Pielisjärven pohjoisosan talonpojat ryhtyivät rästien maksun sijaan mieluummin käsirsyyntä kirjuri Affleckin kanssa.

Heinäkuun 29. päivänä kokoontui pitäjistä jälleen talonpoikia Kurkijoelle odottamaan Turun tarkastajia. Pielisjärveltä matkaan lähtivät Heikki Lipponen, Matti Matinpoika Kärkkäinen Vuokosta ja Reko Rekonpoika Sormunen Nurmeksesta. Impilahdelta saapui Heikki Yletyinen, Salmista Pekka Ruokolainen ja nyt Kiteeltäkin Matti Ropso. Neuvonpidon jälkeen, kun oli huomattu odotettujen tarkastajien yhä viipyvän, päätettiin lähteä jälleen Viipuriin Petter Swahnin luo tiedustelemaan kuinka asia oli. Kilapan luona majaili tällä aikaa populi Mikko Pellikka, jolle pitäjäläisten oli määrä saattaa sana jos vain odotetut herrat saapuisivat.¹⁸

.....

12 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 141–141v. gg 16.

13 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 141v. gg 16.

14 Valtuutettujen käytöstä talonpoikien edustajana ks. Letto-Vanamo 1989, s. 127–220.

15 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 142. gg 16.

16 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 139v. gg 16.

17 Pielisjärven ja Liperin talvikäräjät 22.–26.6.1696. s. 13v. gg 15; Kiteen ja Tohmajärven talvi- ja kesäkäräjät 26.–27.6.1696. s. 17v–18. gg 15; Räisälän, Tiurulan ja Kurkijoen kesä- ja syyskäräjät 1.–3.10.1696. s. 44–44v ja s. 55–55v. gg 15; Sortavalan, Salmin ja Suistamon kesä- ja syyskäräjät 12.–17.10.1696. s. 59–62v. gg 15.

18 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 56v. gg 16;

Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 142. gg 16.

Matkaan lähtivät tällä kertaa kaikki kokouksessa mukana olleet talonpojat. Halusiko Kilappa vakuuttaa muita vai epäilivätkö muiden pitäjien talonpojat Kilapan puheita? Valtuutettu Swahnilla olikin uutta kerrottavaa talonpojille. Nyt hän tiesi, että tarkastajat tulisivat Kurkijoelle varmasti syyskuussa Maurinpäivän ja Mikkelinmessun aikaan. Swahnilla tuntui olevan asiasta tarkka tieto, sillä hän sanoi tarkastajien saapuvan Kurkijoelle Lappeenrannan kautta kulkevaa tietä. Jos asiat eivät selviäisi, tarjoutui valtuutettu Swahn matkustamaan parin kolmen talonpojan kanssa Tukholmaan hoitamaan asiaa. Luonnollisestikin talonpoikien olisi ensin kerättävä hänelle matkarahat. Tämän vuoksi hän esitti, että tarkoitukseen oli kannettava muutamista pitäjistä kahdeksan kupariäyriä talonpoikaa kohden elokuun aikana.¹⁹

Mieromiehet palailivat jälleen kotipitäjiinsä uusien lupausten kanssa. Kurkijoen kirkonmäellä jumalanpalveluksen jälkeen kymmenikkä keräsi kirkkoväen kuulolle ja ilmoitti, että heidän tuli valmistautua vuotuisen verojen arviointiin. Lauri Kilappa nousi väen joukosta esiin ja ilmoitti kaikille, että arviointi oli nyt kielletty, eikä vuokraajalla ollut lupaa enää tehdä arviota. Suuri osa väestä noudattikin Kilapan neuvoa, eikä sinä syksynä suostunut osallistumaan arviokokouksiin.²⁰

Impilahden Heikki Yletyinen kävi elokuun aikana kolmannen kerran Kilapan luona. Miehet valmistautuivat jälleen Viipurin matkalle tiedustelemaan herrojen mahdollista tuloa. Matkaan lähdettiinkin, mutta jo Vuoksella he kääntyivät takaisin kuultuaan, etteivät asessorit olleetkaan saapuneet Viipuriin kokoukseensa.²¹

Myös Sortavalan suunnalla levitettiin tietoa tarkastajien paikaisesta saapumisesta. Syyskuussa viipurilainen räätälinkisälli Samuel Bruun tekeytyi kruunun asialla olevaksi ja vaati Sortavalan talonpojilta kyytiä Viipuriin. Matkalla hän selitti talonpojille, että heidät oli kokonaan vapautettu rästien maksamisesta. Palatessaan Viipurista hän kertoi, että odotetut herrat olivat jo Lappeenrannassa, josta matkustaisivat kahden viikon päästä Viipuriin. Viipurista Bruun oli puheidensa mukaan saanut kirjeen toimitettavaksi niin vuokraajille kuin papistollekin, että näiden oli

.....
19 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 142–142v. gg 16.

20 Räisälän, Tiurulan ja Kurkijoen kesä- ja syyskäräjät 1.–3.10.1696. s. 55–55v. gg 15.

21 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 142v. gg 16.

kokoonnuttava yhdessä rahvaan kanssa Kurkijoen hoviin tutkintaan.²²

Syyskuussa luvattuun aikaan Yletyinen palasi jälleen Kilapan luo Kurkijoelle odottamaan tarkastajia. Kolme viikkoa odotettuaan miehet huomasivat sen turhaksi.²³ Myös Pielisjärven talonpojille oli valjennut, ettei mitään tarkastajia ollut tulossa, eivätkä he enää syyskuussa matkustaneetkaan Kilapan luo. Heidän mielestään Tukholmaan menosta ei ollut hyötyä. Pielisjärven talonpojilla oli edellisten Tukholman matkojen karvaat kokemukset muistissa. Kilappa ja Yletyinen sen sijaan päättivät ottaa Tukholmassa asioista selvää. Kilappa matkusti Heikki Yletyisen kanssa tämän kotikyliin Impilahdelle. Yletyisen luona hän vietti kolme yötä keskustellen ja suunnitellen matkaa. Miehet kiertelivät Impilahden kylissä, Hippolassa, Ruokojärvellä, Kytösyssä, Haukkaselässä ja Kerisyryssä ja yllyttivät talonpoikia jättämään veronsa maksamatta.²⁴

338

Talonpoikien kokoontumispaikaksi vakiintui kerisyryläisen Matti Hannunpojan talo. Siellä he yhdessä Yletyisen ja Kilapan kanssa keskustelivat verojen maksamatta jättämisestä ja tehtävästä Tukholman matkasta.²⁵ Tukholmassa otettaisiin selvää verojen tarkistuksesta ja pysyvistä maaverosta. Kilappa ja Yletyinen keräsivät talonpojilta rahaa Swahnin suunnitelman mukaisesti tehtävän matkan kustannuksiin. Kultakin talolliselta otettiin kahdeksan ja tilattomalta neljä kupariäyriä.²⁶ Kerisyryssä Kilappa oli yksin ja sieltä talonpojat lupasivat hänelle seitsemän kuparitalaria. Nämä rahat Yletyinen toimitti myöhemmin Kilapalle. Hippolan, Haukkaselän ja Ruokojärven kylistä he keräsivät yhdessä 22 talaria.²⁷

Kytösyryssä Kilappa ja Yletyinen yöpyivät talonpoika Heikki Sairasen luona. Kilappa kertoi Sairaselle, että kuningas oli vapauttanut rahvaan kahden edellisen vuoden veroista. Tämän vuoksi kenenkään ei tulisi antaa mitään veronkerääjille. Miehet selittivät, että heidän tulisi vielä jonkin aikaa kieltäytyä rästien maksusta, sillä kun tarkastajat tulisivat lievennettäisiin talonpoikien maksuja.²⁸

.....
22 Sortavalan, Salmin ja Suistamon kesä- ja syyskäräjät 12.–17.10.1696. s. 59–59v. gg 15.

23 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 142v. gg 16.

24 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 29.–31.3.1697. s. 183v. gg 16.

25 Impilahden ja Salmin kesä- ja syyskäräjät 11.–16.10.1699. s. 276. gg 18.

26 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 29.–31.3.1697. s. 183v. gg 16.

27 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 143v. gg 16.

28 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 29.–31.3.1697 s. 183v. gg 16; Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 143v. gg 16.

Tätä itsekin jo epävarmaksi tietämäänsä viestiä miehet levittivät Impilahden kyliin. Samaa huhua kuninkaan armahtamista kahden vuoden veroista kerrottiin sitkeästi pitkin syksyä Pielisjärvellä. Enää talonpoikien reaktiot eivät olleet pidäteltävissä. Syksyllä sattui rettelöitä rästejä keräävien voutien kanssa. Katkeruus pyrki ulos ja leimahti ensimmäiseksi voudin murhayrityksinä Pielisjärvellä. Joulun aikaan molemmat Pielisjärven hovit ryöstettiin ja Suistamon talonpojat ahdistelivat Impilahden hovin vuokraajaa Christian Sahloa. Tammikuun lopussa Liperin talonpojat ryöstivät Lamminniemen hovin puhtaaksi ja Rääkkylässä ryöstettiin ja pahoinpideltiin Muljulan ja Suorlahden hovien veronkantaja Jöran Mollenius. Liperin ja Kiteen talonpoikia alkoi kerääntyä Kiteen Rasivaaraan tarkoituksenaan jatkaa hovien ryöstämistä. Paikalle komennettu sotaväenosasto sai kapinallisiin ensimmäisen kosketuksen räätäli Juhani Lötjösen mökillä.

339

2. MIKSI PERIFERIA KAPINOI?

Heikki Ylikankaan Nuijasota-teoksen virittämässä keskustelussa Yrjö Kaukiainen esitti yleistyksen, jonka mukaan kapinaan nousivat useammin ne, joiden asema oli juuri alkanut huonontua kuin kauan köyhyydessä ja kurjuudessa eläneet. Vastatessaan kysymykseensä ”Miksi periferia kapinoi?” Kaukiainen näkee yhteiskunnan kontrollin merkittävänä esteenä avoimelle vastarinnalle. Esivallan silmien alla eläneillä Etelä-Suomen talonpojilla ei ollut 1500-luvun lopulla nuijasodan aikaan mahdollisuuksia organisoida kapinallisuutta. Täten on luonnollista, että väkivalta murtautui esiin Pohjanmaalla, jossa maakunnan suhteellinen vauraus oli alentunut ja kruunun hallintokoneisto lähes olematon.²⁹

Yrjö Kaukiainen asettaa kaksi tärkeää perusolettamusta. Kriisijän aiheuttama taloudellinen deprivatio ja etäisyys esivallan kontrollikeskuksiin ovat yhdessä yksi mahdollisuus selittää sitä, miksi kapinointi lähti liikkeelle usein syrjäseuduilta, ei rintamailta. Näistä kahdesta hypoteesista voidaan kuolovuosien kapinan yhteydessä tarkastella vaurauden ja sen hupenemisen merkitystä vastarintaan ryhtymiselle. Oletusta kontrollivallan vähäisyyden

.....
29 Kaukiainen 1980, s. 127; myös Pentti Renvall on havainnut levottomuuksien alueellisen perifeerisyyden, mutta hän yhdistää sen voimakkaasti oletukseen syrjäseutujen asukkaiden takapajuisuudesta, Renvall 1945, s. 50; Renvall 1949b, s. 181.

merkityksestä on mahdotonta todentaa. Se saa kuitenkin vahvistusta siitä tosiasiasta, että avoin väkivalta lähti liikkeelle sekä Pielisjärven pitäjän että koko läänin tasolla tarkasteltuna syrjäisimmästä pohjoiskolkasta: Nurmeksesta, Haapajärveltä (nyk. Valtimo) ja Ylikylästä.

2.1. Köyhien vai vauraiden kapina?

Vertaillen eurooppalaisia talonpoikaiskapinoita on Heikki Ylikangas asettunut voimakkaasti kannattamaan näkemystä, että levottomuudet sikisivät ennen muuta köyhyydestä ja nälästä. Vaikkakin kapinaan ryhtyneiden talonpoikien taustassa onkin kauempana tavattu vaurastumista, levottomuuksien välittöminä aattovuosina on ollut vallalla päinvastainen trendi, kirjoittaa Ylikangas.³⁰ Miten Pielisjärven pitäjän ensimmäisenä kapinaan noussut luoteisosa sijoittuu esitettyyn lähtökohtaan. Oliko pitäjän syrjäisin kolkka köyhistäkin köyhintä periferiaa vai onko levottomuuksien alkujuurilta löydettävissä vaurautta ja vaurauden menettämisen aiheuttamaa deprivatiota?

Pitäjän eri osien talonpoikaistilojen keskinäistä vaurautta voidaan vertailla vuoden 1686 arvioluettelon avulla. Alueellisen varallisuusvertailun mahdollistamiseksi on pitäjä jaettu kolmeen lohkoon. Ensimmäinen alue (I) käsittää pitäjän keskuspaikkaa Lieksaa ympäröivät Pielisjärven itäpuoliset alueet. Pohjoisessa alue rajoittuu myöhempään Nurmeksen pitäjän rajaan. Toisena lohkona (II) on tarkasteltu Pielisjärven länsipuolista aluetta, keskuspaikkanaan Juuka. Mukana ovat myös Nurmekseen kuuluvat eteläisimmät kylät. Pielisjärven pohjoiskärjen ympärille sijoittuvat Nurmeksen vaikutuspiirin ”kapinakylät” muodostavat kolmannen (III) vertailualueen.

Kaikkein köyhimpiä alle yhden arviruuplan tiloja oli arvioluettelon mukaan koko pitäjässä lähes puolet kaikista tiloista, pohjoisimmassa osassa kuitenkin kenties suhteessa hieman vähemmän kuin pitäjän muissa osissa. Myöskään yhden arviruuplan tilojen osuudessa pitäjän eri osissa ei näy olevan suuria eroja. Tietoja voidaan tulkita varovasti siten, että pohjoisimpien kylien tiloista hieman useampi kuului tähän tilaluokkaan kuin muualla pitäjässä.

.....

30 Ylikangas 1990a, s. 32 ja s. 73.

Kartta 2. Pielisjärven kylät ja varallisuusvertailussa käytetty aluejako

SOTKAMO

341

Taulukko 9. Pielisjärven talonpoikaistilojen varallisuus vuonna 1686, alueellinen vertailu³¹

Arvioruplia/ Vertailualue	0	1	2	3	4	yht.	N
I	49,8	34,4	6,9	5,2	3,6	99,9	248
II	49,3	31,6	11,7	6,6	0,7	99,9	136
III	44,6	37,8	13,1	3,2	1,3	100,0	222

Merkittävä ero näyttäytyy kahden arvioruplan tilojen ryhmässä. Pitäjän pohjoisosissa, kuolovuosien kapinoinnin keskuksessa, tähän varakkaiksi laskettavien tilojen luokkaan kuului lähes kaksinkertainen osuus tiloista verrattuna pitäjän ydinalueisiin Lieksan hovin ympäristössä. Myös Pielisjärven länsipuolella oli kahden ruplan tiloja suhteellisesti enemmän kuin järven itärannalla. Kaikkein vauraimpien tilojen suhteen tilanne kääntyy päinvastaiseksi. Kolmen arvioruplan ja sitä suurempia tiloja esiintyy merkittävässä määrin enää Lieksan ympäristössä.

.....
31 Vertailun pohja-aineisto kerätty asiakirjasta Pielisjärven arvioluettelo vuodelta 1686. VA 9751, s. 843v–854. mf.

Pielisjärven luoteisosan vauraudella oli perinteensä. Pitäjän neljä rikkainta taloa sijaitsivat jo 1650-luvulla Haapajärven ja Yläkeyri-
tyn³² kylissä. Vaurauden lähteenä on pidetty kaskeamista laajoissa
erämaissa, joissa se olisi ollut tuottoisaa verrattuna tiheämpään
asutettuun pitäjän ydinalueeseen.³³ Kaskeamisen luomasta vau-
raasta menneisyydestä kerrotaan yhä tänäänkin alueella tarinoita,
joiden mukaan Simo Hurtan voudit lastasivat Juha Tikku -nimisen
kaskikuninkaan aitasta viisi reellistä viljaa. Kun Tikku vilkaisi hin-
kaloihin, hän totesi, ettei viljavarastoihin tullut ”pyyn rypyä” suu-
rempaa jälkeä.³⁴ Menneisyyttä romantisoivat tarinat kertovat ken-
ties enemmän alueen väestön suhteesta nykyisyyteen kuin siitä,
mitä todella 300 vuotta aiemmin tapahtui. Käsitys kaskeamisen
luomasta ”napatalojen” vankasta toimeentulosta on piirtänyt sel-
vän jäljen alueen asukkaiden kotiseututietoisuuteen.

Kaskeamisen ohella toinen vaurauden lähde oli pitäjän luoteis-
osissa harjoitettu raudan valmistus järvimalmista. Kenties sillä ei
ollut kokonaisuuden kannalta suurta merkitystä talonpojan talou-
dessa, mutta rauta oli kuitenkin yksi juuri tuon alueen talonpoi-
kien merkittävistä kauppatavaroista. Myös terva oli tärkeä kaupp-
tavara ja Pielisjärven luoteisosat kuuluivatkin Liperin kanssa vah-
vaan tervanpolttoalueeseen.³⁵ Peltoviljelyn merkitys Pielisjärvellä
ja etenkin sen pohjoisosissa on nähty vähäisenä. Karjanhoidolla
oli kiinteä yhteys peltoviljelyyn. Alueilla joissa viljeltiin enemmän
peltoa tarvittiin karjaa erityisesti pelloille saatavan karjanlannan
takia.³⁶

Kuvastaako saatu tulos vauraiden talonpoikien merkittäväm-
mästä osuudesta pitäjän pohjoisosien väestössä myös tilannetta
tärkeimmissä ja suurimmissa kapinaan nousseissa kylissä: Haapa-
järvellä, Nurmeksessa ja Ylikylässä?

.....
32 Nyk. Kettulanmäki/Tiilikka.

33 Saloheimo ym. 1954, s. 183.

34 Koistinen 1909; Knuutila 1984, s. 138. Tarinan sivakkavaaralainen Juhani Tikku on todellisuudessa olemassa ollut henkilö, joka vuoden 1686 arvioluet-
telon mukaan hallitsi yhden arviouruplan suuruista tilaa. Pielisjärven arvio-
luettelo vuodelta 1686. VA 9741, s. 649. mf.

35 Saloheimo ym. 1954, s. 163; Saloheimo 1976, s. 218–221, erit. kartta s. 219.

36 Saloheimo 1976, s. 193–198, erit. kartta s. 196.

Taulukko 10. Haapajärven, Nurmeksen ja Ylikylän talonpoikaistilojen varallisuus vuonna 1686

Arvioruplia		0	1	2	3	4	yht.
Haapajärvi	abs.	8	6	7	1		22
	%	36,4	27,2	31,8	4,5		99,9
Nurmes	abs.	9	13	4	1		27
	%	33,3	48,1	14,8	3,7		99,9
Ylikylä	abs.	2	5	5	1	1	14
	%	14,3	35,7	35,7	7,1	7,1	99,9
Yhteensä	abs.	19	24	16	3	1	63
	%	30,1	38,1	25,4	4,8	1,6	100,0

Tärkeimpien kapinakylien tarkastelu näyttää vahvistavan hypoteesia siitä, että levottomuudet puhkesivat avoimiksi kylissä, joissa oli vankin talonpoikien ”keskiluokka”. Näiden kylien talonpoikaistoista sijoittuu 63,5 % yhden ja kahden arvioruplan varallisuusluokkaan. Ylikylässä näitä tiloja oli peräti 71,4 % (10) kylän 14 talosta. Yhdellä ja kahdella arvioruplalla verotettujen tilojen isäntiä luonnehdittiin kapinaa käsiteltäessä laadituissa oikeudenkäyntipöytäkirjoissa varakkaiksi ja melko varakkaiksi talonpojiksi.³⁷ Koko pitäjässä näihin ruplalukuihin ylsi vain 44,4 % talonpoikaistiloista.

Kaskeamisen merkitystä talonpoikaistaloudelle Pielisjärven pitäjän eri osissa voidaan tarkastella vuodelta 1690 säilyneen kylvö- ja satoluettelon perusteella. Vuonna 1690 kohtasi koko Käkisalmen lääniä kato, joten kylvöluettelon tietoja sadon suuruudesta ei voi pitää normaalitilanteena. Vertailemalla vuoden 1690 kylvö- ja satoluetteloa läheisten vuosien aineistoihin muilta alueilta Veijo Saloheimo esittää kuitenkin, että luettelo kuvastanee luotettavasti kokonaistilannetta.³⁸

37 Vrt. Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 149–158. gg 16. Pöytäkirjassa luonnehditaan useiden Liperin ryöstöihin osallistuneiden talonpoikien varallisuutta.

38 Saloheimo 1976, s. 191.

Taulukko 11. Viljasato pellostä ja kaskesta Pielisjärven pitäjässä vuonna 1690 vertailualueittain.³⁹

Pelto: tynnyreitä		0	1	2	3	4	yht.
I	abs.	31	69	24	15	14	153
	%	20,3	45,1	15,7	9,8	9,2	100,0
II	abs.	23	57	11	12	91	12
	%	20,5	50,9	9,8	10,7	8,0	99,9
III	abs.	20	69	35	27	71	58
	%	12,7	43,7	22,2	17,1	4,4	100,1
yht.	abs.	74	195	70	54	30	423
	%	17,5	46,1	16,5	12,8	7,1	100,0
Kaski: tynnyreitä		0	1	2	3	4	yht.
I	abs.	6	52	40	12	43	153
	%	3,9	34,0	26,1	7,8	28,1	99,9
II	abs.	20	34	19	10	16	99
	%	20,2	34,3	19,2	10,1	16,2	100,0
III	abs.	27	57	30	11	21	146
	%	18,5	39,0	20,5	7,5	14,4	99,9
yht.	abs.	53	143	89	33	80	398
	%	13,3	35,9	22,4	8,3	20,1	100,0

Pielisjärven pohjoisimmissa osissa kaikkein vähäisimpien alle tynnyrin pellostä saatujen satojen osuus on suhteessa muihin pitäjän osiin huomattavasti pienempi. Sen sijaan kahden ja kolmen tynnyrin satojen osuus on pohjoisosissa huomattavasti suurempi kuin pitäjän itä- ja länsiosissa, joihin puolestaan keskittyvät taas suurimmat neljää tynnyriä mittavammat pellostä saadut sadot. Peltoon kylvettiin pääasiassa ohraa, kaskeen piilotettiin syysruis. Kaskesta saadut pienimmät alle tynnyrin sadot keskittyvät pohjois- ja länsiosiin kun niitä pitäjän rintamailla Pielisjärven itärannalla on vain häviävän vähän. Myös suurimmat yli neljän tynnyrin kaskisadot keskittyvät paljolti pitäjän itäosiin.

.....
 39 Pielisjärven kylvö- ja satoluettelo vuodelta 1690. VA 9766, s. 1167–1175. mf. vrt. Saloheimo, joka on käyttänyt tarkastelussaan kylvölukuja; Saloheimo 1976, s. 190–192 ja s. 388, taulukko 24. Tässä on käytetty satolukuja, sillä niistä luotavissa oleva luokitus on helpompi hahmottaa ja niiden avulla voi vertailla talonpoikien satoja hoviin viljelysten tuottoihin. Yleensä käytetään kylvölukuja, koska viljelyn tuotto vaihteli vuosittain. Kylvön ja sadon suhde oli luettelon mukaan vuonna 1690 pääsääntöisesti 1:4. Taulukon luokat ovat tynnyreitä viljaa (tynnyri = n. 146,5 litraa). Luokkaan 0 kuuluvat alle tynnyrin sadot, luokkaan 1 alle kahden tynnyrin sadot jne. Luokkaan 4 kuuluvat neljän tynnyrin ja sitä suuremmat sadot.

Tarinat "kaskikuninkaista", "huuhtakeisareista" ja kaskitalouden Pielisjärven pitäjän pohjoisosiin tuomasta vauraudesta näyttävätkin näiden tietojen valossa yllättäen perusteettomilta. Peltoviljelyksen ja sen myötä karjanhoidon merkitys pitäjän pohjoisosien talonpoikaistaloudelle näyttää olleen suurempi, kuin mitä aiemmin on esitetty. On kuitenkin muistettava, että kylvö- ja satoluettelon tiedot ovat pahalta katovuodelta, eikä tiedetä vaikuttivatko tuon vuoden kevähallat, keskikesän kuivuus ja loppukesän sateet eri tavoin kaskeen ja peltoon. Koska kylvön ja sadon suhde näyttää olevan melkein kaikissa tapauksissa 1:4, voitaneen saatua tulosta pitää ainakin suuntaa-antavana.

"Kaskikuninkaita", joiden sato kaskesta oli viisi tynnyriä tai enemmän oli melko tasaisesti pitäjän eri osissa. Kylvö- ja satoluettelon perusteella tällaisia tiloja oli Pielisjärven itärannalla 18, länsirannalla 11 ja pitäjän pohjoisosissa 12. Suurimmat peräti 16 tynnyrin kaskisadot korjasivat vuonna 1690 aivan pitäjän itänurkassa louhivaaralaiset Juhani Perttunen ja Erkki Rautiainen. Kummankin sato pellostä oli sekin neljä tynnyriä. Muita mittavia kaskeajia järven itärannalla olivat Yliviekin talonpojat Olli Herranen 10 tynnyrin sadollaan ja Matti Kärkkäinen jonka kaskisato oli myös 10 tynnyriä. Sen lisäksi hän korjasi pellostä peräti yhdeksän tynnyriä ohraa. Yhdeksän tynnyrin kaskisadon korjasi aittaansa myös Sikovaaran Pauli Oinonen.

Yliviekin Matti Kärkkäisen ohella tuottoisimmat pellot oli Lieksan Erkki Ikosella, joka kylvi peltoon sekä ruista että ohraa. Ikosen sato pellostä oli yhteensä yhdeksän tynnyriä ja kaskestakin hän korjasi kuuden tynnyrin sadon. Kolmas mittava peltojen viljelijä oli Pielisjärven itärannalla Vuonislahdessa asunut talonpoika Pekka Martikainen, jonka sato oli 8 tynnyriä 16 kappaa. Kaskesta Martikainen korjasi seitsemän tynnyrin sadon.

Pitäjän länsiosien suurimman kaskisadon, 10 tynnyriä ruista, korjasi Ahmovaaran Risto Sorjonen. Myös Kajoossa kaskenneet Kauro ja Hilippa Tuononen saivat kahdeksan ja yhdeksän tynnyrin kaskisadot. Pitäjän pohjoisosan "huuhtakeisari" oli Maunu Nevalainen 12 tynnyrin sadollaan. Nevalaisen asuinpaikka oli luetellon mukaan Savitaival (po. Savikylä). Hän korjasi myös pellostä neljän tynnyrin sadon. Toinen mittavampi kaskeaja oli pohjoisessa Kuokkastensalmen Mikko Rantonen, jonka sato oli kymmenen tynnyriä. Pitäjän pohjoisosien suurimman peltosadon, 4 tynnyriä 16 kappaa ohraa, korjasi Jokikylän Heikki Korhonen. Korhonen sai myös kaskesta viisi tynnyriä ruista.

Tällaisia ajan oloissa mitattuna suurtilallisia ja "kaskikuninkaita"

on vuoden 1690 kylvö- ja satoluettelosta kerättävissä 41 henkilöä. Näistä vauraista talonpojista vain Matti Kärkkäinen ja poikansa Matti Matinpoika ryhtyi mieromieheksi Kilapan kokouksiin Kurkijoelle. Muita ”huuhtakeisareita” ei mainita mieromiesten tai kapinaa edeltäneiden voudin kanssa sattuneiden kahakoiden yhteydessä. Vaikka pitäjän pohjoisista kylistä kerätty aineisto onkin määrällisesti pieni ja yleistysten tekemisessä on sen vuoksi oltava varovainen, osoittavat saadut tulokset jääväämättä kapinaan ensimmäiseksi ryhtyneiden kylien talonpoikaistilojen taloudellisen profiilin poikenneen muusta pitäjästä.

Jos edellä onkin osoitettu, että tyytymättömyys puhkesi kuolovuosina avoimeksi ensimmäiseksi niissä pohjoisissa kylissä joissa oli tavallista enemmän keskivarakkaita talonpoikia, ei vielä tämän perusteella voida sanoa sitä, ketkä näiden kylien asukkaista asettuivat vastarintaan. Nousiko vauraiden kylien köyhälistö vai keskivarakkaat talonpojat. Vauraimmista ”kaskikuninkaista” oli lähteiden valossa kapinan alkuvaiheissa mukana ainoastaan Yliviekin Matti Kärkkäinen poikansa Matti Matinpojan kanssa.

2.2. Uudet mieromiehet ja kapinalliset

Kurkijoen neuvotteluissa kävi Pielisjärven mieromiehinä vuonna 1696 yhteensä 15 miestä. Näistä ainoastaan haapajärveläiseksi mainitun Olli Heiskasen varallisuustustaa ei ole saatu selvitettyä. Muut haapajärveläiset mieromiehet olivat Martti Tahvonpoika Väisänen, Matti Väisänen ja Juhani Matinpoika Suhonen. Koppelajärveltä matkaan lähtivät Heikki Lipponen ja Heikki Kilpeläinen. Nurmeksesta oli peräti viisi mieromiestä: Reko Pertinpoika Sormunen, Reko Rekonpoika Sormunen, Reko Ollinpoika Sormunen, Olli Sormunen ja Lauri Simonpoika Kotilainen. Yliviekistä ryhtyivät mieromiehiksi ”kaskikuningas” Matti Kärkkäinen ja tämän poika Matti Matinpoika Kärkkäinen. Mönningvaaran Niilo Matinpoika Kokkonen (tai joskus lähteissä Kuokkanen) ja Ylikylän Juhani Kaikkonen olivat myös mukana Kurkijoella.

Vuosien 1682 ja 1686 arvioluetteloiden sekä vuoden 1690 kylvö- ja satoluettelon perusteella on kartoitettu pitäjän mieromiesten taloudellista asemaa. Tiedot perustuvat pääosin vuoden 1686 arvioluetteloon. Kun varallisuustiedot on jouduttu ottamaan muista lähteistä, on se merkitty vuosiluvulla. Mikäli henkilön omia tietoja ei ole luetteloista löytynyt, on hänelle patronyymin (isän nimen) perusteella voitu merkitä isän tilan varallisuustiedot. Näin on menetelty Nurmeksen Reko Pertinpojan, Reko Rekonpojan, Reko

Ollinpojan ja Lauri Simonpojan, Yliviekin Matti Matinpojan sekä Mönninvaaran Niilo Matinpojan tapauksissa.

Asetelma 1. Pielisjärven vuoden 1696 mieromiesten varallisuus⁴⁰

Kylä	
Koppelojärvi:	
Heikki Kilpeläinen	2
Heikki Lipponen	1 1/2
Haapajärvi:	
Martti Tahvonpoika Väisänen	2 1/2
Matti Väisänen	2 1/2
Juhani Matinpoika Suhonen	1/2
Nurmes:	
Reko Pertinpoika Sormunen	3 1/2
Reko Rekonpoika Sormunen	1
Reko Ollinpoika Sormunen	}
Olli Sormunen	4 (1682)
Lauri Simonpoika Kotilainen	2
Ylivieki:	
Matti Kärkkäinen sato: 9 tr. ohraa, 10 tr. ruista (1690)	
Matti Matinpoika Kärkkäinen	}
Mönninvaara:	
Niilo Matinpoika Kokkonen	1 1/2
Ylikylä/Saramo:	
Juhani Kaikkonen	2 1/2

347

Mieromiesten joukossa oli ”pieneläjiä” vain Haapajärven Juhani Suhonen. Hänenkin tilansa arvioitiin vuonna 1682 yhdeksi ruplaksi, mutta katovuonna 1686 vain puoleksi ruplaksi. Muutoin Pielisjärven mieromiehet edustavat talonpoikien ”keskiluokkaa” eli yhdestä kolmeen ruplan tilojen isäntiä ja poikia. Nurmeksen Olli Sormusen neljän arviouruplan tilan tiedot ovat vuodelta 1682, jolloin vertaaminen suoraan katovuonna 1686 asetettuihin ruplaluokuihin saattaa johtaa harhaan ja antaa tilasta liian vauraan kuvan suhteessa muiden mieromiesten tiloihin. Katovuonnahan arviouruplat ainakin periaatteessa tuli asettaa alemmiksi. Yliviekin Matti Kärkkäisen vauraudesta kertovat tiedot ovat vuoden 1690 kylvö- ja satoluettelosta.

Suistamolta kävivät Lauri Kilapan luona Kerisyryjän Matti Hannunpoika ja Pauli Harakka, Kytösyryjän Heikki Hyvärinen sekä

40 Pielisjärven arvioluettelo vuodelta 1682. VA 9731, s. 694–701v. mf; Pielisjärven arvioluettelo vuodelta 1686. VA 9751, s. 842–854. mf; Pielisjärven kylvö- ja satoluettelo vuodelta 1690. VA 9766, s. 1167–1175. mf.

lautamies Heikki Yletyinen Leppäsillan kylästä. Näistä neljästä löytyvät varallisuudesta kertovat arviouruplaluvut vuoden 1682 arvioluettelosta ainoastaan Matti Hannunpojasta ja Heikki Hyvärisestä. Matti Hannunpoika, jota tutkintapöytäkirjoissa kutsutaan varakkaaksi talonpojaksi asui vuonna 1682 tilaa, joka arvioitiin 1 ½ ruplaksi. Heikki Hyvärisen tila oli samaan aikaan Suistamon oloissa hyvin vauras, peräti 3 ½ ruplaa.⁴¹ Pielisjärven Ylikylästä lähtöisin olleen Hyvärisen toimintaa maakauppiaana ja pielisläisten tavarankuljettajana Suistamolta Nevanlinnaan on käsitelty jo edellä.

Pauli Harakkaa ei ole merkitty säilyneisiin arvioluetteloihin, eikä häntä voida varmuudella liittää keneenkään toiseen Harakkanimiseen Suistamon talonpoikaan, sillä näitä on useita. Lautamies Heikki Yletyistä ei ole merkitty vielä 1680-luvun alussa Suistamolta laadittuihin asukasluetteloihin. Salmista Kurkijoelle Kilapan kokoukseen saapunut Pekka Ruokolainenkin oli lähtöisin Pielisjärveltä. Vuonna 1682 hänet on merkitty puolella ruplalla verotetuksi populiksi Pielisjärven Nurmijärven kylään ja arvioluettelossa vuodelta 1686 hän on samassa kylässä talonpoikana ruplan tilalla.⁴² Kiteeltä Kurkijoelle mennyttä Matti Ropsoa ei ole voitu varmuudella identifioida varallisuudesta kertovista lähteistä. Käkisalmen pohjoisen läänin mieromiesten kiinnekohdat Pielisjärvelle olivat vuonna 1696 vahvat. Useat niistäkin mieromiehistä, jotka mainitaan muiden pitäjien edustajina, olivat lähtöisin Pielisjärveltä.

Jos mieromiehet olivat pääasiassa vauraaksi laskettavia talonpoikia, on kysyttävä millaisista oloista rekrytoitui se joukko, joka leviettyjen huhujen nostattamana ryhtyi avoimeen ja väkivaltaiseen vastarintaan hoveja vastaan? Hovien ryöstäjistä on kerättävissä melko tarkat luettelot Pielisjärveltä ja Liperistä. Samoin on mahdollista tarkastella veronkerääjä Molleniuksen Rääkkylässä ryöstäneen joukon taloudellista taustaa. Tiedot Suistamon hoveja uhmanneista talonpojista ovat niin aukollisia, ettei heistä eikä heidän taustastaan ole luotavissa yhtenäistä kuvaa.

Pielisjärven hovien ja pitäjän nimismiehen talon ryöstöön osallistuneita talonpoikia ja heidän perheenjäseniään mainitaan käre-

41 Suistamon arvioluettelo vuodelta 1682. VA 9741, s. 734–740. mf.

42 Pielisjärven arvioluettelo vuodelta 1682. VA 9731, s. 694–701v. mf; Pielisjärven arvioluettelo vuodelta 1686. VA 9751, s. 842–854. mf.

jäpöytäkirjoissa yhteensä 158.⁴³ Näistä on vuosien 1682 ja 1686 arviolueteloiden perusteella kyetty varmuudella tunnistamaan 81 henkilöä (51,3 %). Otos ei ole kovinkaan kattava. Mukaan tunnistettuihin ei ole otettu niitä useita ryöstäjiä, jotka sukunimensä ja asuinkylänsä perusteella voitaisiin liittää johonkin talolliseen esimerkiksi poikana, koska patronymitiedon puuttuessa täyttä varmuutta tällaisen yhdistämisen oikeellisuudesta ei ole. Sen sijaan osa ryöstäjistä on voitu tiedossa olevan patronyymin perusteella sijoittaa varmuudella isänsä tilan taloudellista asemaa kuvaavaan kategoriaan. Taloudellista asemaa kuvaavan aineiston aukollisuuden vuoksi tuloksiin on suhtauduttava vain suuntaa antavina. Tarkastelussa on huomioitu pääsääntöisesti vuoden 1686 arvioluetelolon tiedot. Vuoden 1682 tietoja on käytetty, kun myöhempää tietoa ei ole ollut löydettävissä (14 tapausta).

Taulukko 12. Ryöstöihin vuosina 1696–1697 osallistuneiden Pielisjärven talonpoikien varallisuus vuosien 1682 ja 1686 arviouruplalukujen mukaan

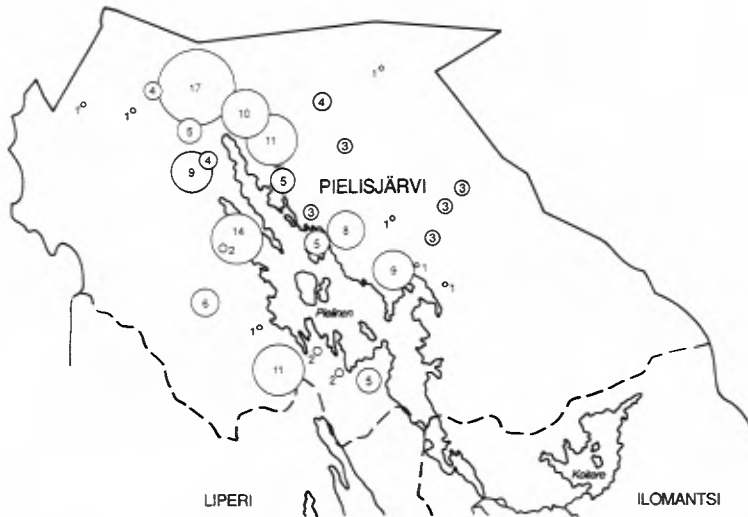
Ruplia	0	1	2	3	4	yht.
abs.	24	24	21	8	4	81
%	29,6	29,6	25,9	9,9	4,9	99,9
Pitäjä %	48,1	34,3	10,1	5,1	2,4	100,0

Pielisjärven ryöstäjistä kerätty vertailuaineisto näyttää osoittavan, että hovien ryöstöihin osallistui väkeä kaikista arviouruplalukujen perusteella luoduista varallisuusryhmistä aina köyhimmistä populaareista varakkaisiin kahden ruplan tilojen asukkaisiin. Verrattaessa ryhmien suhteellisia osuuksia koko pitäjän alueelta vuodelta 1686 kerättyyn aineistoon, havaitaan varakkaina pidettyjen talonpoikien olleen ryöstöissä kattavammin edustettuina kuin aivan varattomimpien alle ruplan tilojen isäntien. Myös vauraimpien tilallisten osuus, olkoonkin että se oli lukumääräisesti pieni, näyttää olevan korostuneemmin esillä ryöstäjissä kuin koko väestössä.

On mahdollista, että saatua tulosta vääristää systemaattinen virhe, joka syntyisi siitä, että kaikkein varattomin ja liikkuvim väestöaines olisi huonoimmin tunnistettavissa arvioluetteloista. Koska va-

.....
 43 Ryöstöön osallistuneita talonpoikia on merkitty myös Pielisjärven savuluetteloon vuodelta 1696. VA 9790, s. 1051–1056. mf. Savuluettelossa ryöväreitä on vähemmän kuin tuomiokirjassa, eikä siinä esiinny uusia nimiä. Pielisjärvellä käräjillä laadittiin kyllitaiset luettelot kuhunkin ryöstöön osallistuneista. Esimerkiksi Liperissä ei luetteloita laadittu.

Kartta 3. Pielisjärven hovien ryöstöihin osallistuneiden alueellinen tausta

350

rallisuudesta kerätty aineisto on kymmentä vuotta ryöstöä varhaisemmalta ajalta, on oletettavaa, että osa ryöstöön osallistuneista on tullut pitäjään varallisuudesta kertovan aineiston laatimisajankohdan ja kapinatapahtumien välillä. Tällöin he uusina tulokkaina edustaisivat todennäköisimmin köyhintä kansanosaa.

Pielisjärven ryöstöihin osallistuneista henkilöistä saadaan käräjöpöytäkirjoista selville myös heidän asuinkylänsä.⁴⁴ Näin on mahdollista tarkastella myös sitä, mistä pitäjän osista ryöstöihin rekrytoitui väkeä. Pielisjärven pitäjän ulkopuolelta Sotkamon pitäjästä oli myös muutamia henkilöitä mukana Lieksan hovien suuressa ryöstössä.

Asuinkylätietojen perusteella voidaan nähdä, että ryöstäjiä kävi hoveissa lähes kaikilta puolilta pitäjää. Vain kaukaisin ja harvimminkin asutettu pitäjän itäkolikka, sekä Lieksaan nähden syrjäiset läntisimmät alueet eivät osallistuneet ryöstöihin. Eniten hovien hävitysorganisoivi väkeä Pielisjärven pohjoispäästä, siis sieltä mistä koko liikehdintä sai alkunsa. Myös muut kapinaan joukkomitassa yhtyneet kylät sijoittuvat pääosin Pielisjärven rannoille. Tähän on syynä luonnollisesti se, että pääosa kylistä sijaitsi rantaseuduilla,

.....
44 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 40v–44. gg 16.

mutta myös liikenne ja samalla viestiyhteydet kulkivat nopeimmin ja helpoimmin kesällä veneellä ja talvella reellä Pielisjärveä pitkin.

Pielisjärven kapinallisista saadut tiedot voidaan yhdistellä myös siten, että varmuudella samalta tilalta olevat henkilöt lasketaan yhdeksi taloudeksi. Täten tarkasteltuna ryöstöihin osallistui väkeä noin 130 taloudesta. Kun Pielisjärvellä oli 1690-luvulla noin 600 talonpoikaistilaa, ryöstöön osallistui noin joka viides koko pitäjän tiloista. Osa pitäjän talonpojista oli jo vuoden 1696 lopulla joutunut jättämään tilansa ja matkannut kerjäläisiksi muihin pitäjiin. Täten ryöstöön osallisten osuus pitäjässä oleskelleesta kokonaisväestöstä nousee vielä tuota viidennestäkin korkeammaksi.

Sitä, että viidennes väestöstä ryhtyi avoimeen vastarintaan esivaltaa vastaan, voidaan pitää osoituksena voimakkaasta konfliktitilanteesta väestön ja hovien välillä. Se merkitsee kuitenkin myös sitä, että valtaosa eli noin 80 % talonpojista pysyi uskollisena esivallalle tai ainakin passiivisina ryöstöihin nähden. Passiivisten asennetta kapinaan on mahdotonta arvailla. Voidaan silti sanoa, ettei suinkaan koko pitäjä noussut kapinaan. Ryöstöihin kävivät ne, joilla oli siihen halu, motiivi, mahdollisuus ja saatu tieto ryöstön toteuttamisesta. Muut joko olivat tietämättömiä tulevasta toiminnasta, eivät halunneet osallistua siihen tai epävarmoina odottelivat mitä tuleman piti.

Liperin hovin ryöstöön osallistuneita talonpoikia on kerättävissä tuomiokirjoista 49 henkilöä. Käräjille ei varmastikaan joutunut jokainen, joka suuren ryöstöpäivän jälkeen kävi täyttämässä rekkeään tai viljasäkkiään hovin avonaisista aitoista, sillä vuoden 1696 savuluettelosta voi poimia vielä 30 pöytäkirjoissa mainitsematonta ryöväreiksi leimattua.⁴⁵ Yhteensä hovin omaisuuteen puuttuneita näyttää olleen noin 80. Liperin ryöväreistä, kuten heitä käräjillä kutsuttiin, on mahdollista luoda jonkinlainen käsitys, sillä heidän taloudellista asemaansa voidaan tarkastella vuoden 1682 arvioluettelon perusteella.⁴⁶ Vuodelta 1686 ei ole arvioluetteloa säilynyt kuten Pielisjärveltä.

Käräjillä laadituissa kuulustelupöytäkirjoissa luonnehditaan syytettyjä identifioitaessa useiden ryöstöihin osallistuneiden sosiaalista asemaa ja varallisuutta. Pöytäkirjassa käytetyt sosiaalisen statuksen määreet on esitettävissä nelijakona, johon sekä pöytäkirjojen että arvioluettelon tietojen perusteella käräjäpöytäkirjassa mainitut hovin ryöstöön osallistuneet ovat sijoitettavissa seuraavasti: ker-

45 Liperin savuluettelo vuodelta 1696. VA 9790, s. 1057–1063. mf.

46 Liperin arvioluettelo vuodelta 1682. VA 9741, s. 720–729. mf.

Kartta 4. Liperin Lamminniemen hovin ryöstöön osallistuneiden alueellinen tausta

352

jäläinen (1), populi (6), renki (2) ja talonpoika (40). Lisäksi ryöstössä hääri yksi karkuri Savon puolelta Kuopiosta.

Talonpoikaisryhmän sisässä pöytäkirjat luonnehtivat vain yhdeksän henkilön varallisuutta jälleen neliportaisen asteikon mukaan: köyhä (2), keskinkertaisen varakas (1), melko varakas (2) ja varakas (4). Köyhäksi on laskettu puolen arviouruplan tilan asukas. Keskivarakkaan arviouruplaluku oli yksi. Melkoisen varakkaana mainittiin kahden ruplan tilan isäntä ja varakkaana on mainittu 1½–3 ruplan tilojen isäntiä. Varakkaaksi mainittu Matti Sorsa, jonka tila oli vain ruplan arvoinen, oli seppä. Edellä esitetyt luvut

ovat vain murto-osa kaikkien ryöstäjien määrästä, joten mitään yleistettävyyttä ryöstöön osallistuneiden profiilin luomisessa niillä ei ole. Näiden luonnehdintojen kautta voidaan kuitenkin hahmottaa aikalaiskäsitystä siitä, ketä pidettiin varakkaana ja ketä köyhänä.

Taulukko 13. Ryöstöihin vuonna 1697 osallistuneiden Liperin talonpoikien varallisuus vuoden 1682 arvioluettelon mukaan⁴⁷

Ruplia	0	1	2	3	4	yht.
abs.	16	15	11	2		44
%	36,3	34,1	25,0	4,5		99,9
pitäjä	26,4	43,3	21,2	5,2	4,0	100,1

Arvioluetteloiden avulla on voitu selvittää vain 44 talonpojan ja populin varallisuus. Koska tämä on vain 55,7 % (N = 79) kaikista ryöstöön osallistuneista ja tiedot ovat vuodelta 1682 jolloin ryöstötapahtumiin oli aikaa vielä 14 vuotta, on päätelmien tekemisessä oltava hyvin varovainen.

Kerätyn varallisuutta kuvaavan aineiston perusteella näyttäisi siltä, että Liperissä köyhimpien talonpoikien osuus ryöstäjistä oli suhteellisesti suurempi kuin Pielisjärvellä. Sen sijaan kaikkein varakkaimpia talonpoikia sekaantui ryöstöihin varsin vähän. Heidän merkityksensä ryöstössä ei ollut kuitenkaan pieni. Kirkonmäellä kansaa villitsi Käsämän Lasse Karttunen, jonka tila arvioitiin vuonna 1682 3½ ruplaksi ja vuotta aiemmin jopa 4½ arviouruplaksi. Toinen ryöstöjoukon johtajista oli kirkkoväärti Antti Rouhiainen, joka hallitsi vuonna 1682 1½ ruplan tilaa. Edellisenä vuonna Rouhaisen tila arvioitiin kahdeksi ruplaksi. Johdossa olivat siis varakkaat talonpojat, Liperin kapinan joukot muodostuivat köyhistä.

Liperissä ryöstöön osallistuivat erityisesti Lamminniemen hovin lähetyvillä sijainneiden kylien talonpojat. Tosin hovissa käytiin joka puolelta pitäjäa, etäisimmistä kylistä kuitenkin vain jokunen talonpoika. Eniten ryöstäjiä rekrytoitui Konttilansalmelta ja Viinirannasta, kymmenen kummastakin. Myös Taipaleelta, Riihilahdelta, Käsämästä ja Maljasalmelta oli mukana useita talonpoikia. Luonnollista on, että Lamminniemen hovin lähikylistä käytiin

47 Liperin arvioluettelo vuodelta 1682. VA 9741, s. 720-729. mf. Kukin tila on laskettu vain yhteen kertaan. "Tunnistettujen" henkilöiden lukumäärä on kuitenkin suurempi kuin esitetty summa, sillä esim. Lehvo Lihavaisen 3½ ruplan tilalta oli lähteiden mukaan ryöstössä mukana kolme miestä.

ahkerasti hovin avonaisilla aitoilla. Näлкävuonna oli ravinto otettava sieltä, mistä sitä oli tarjolla.

Entä keitä olivat ne Kiteen varpasalolaiset ja oravisalolaiset talonpojat, jotka nousivat pielisjärveläisten ja liperiläisten tavoin kapinaan. Ensinnäkin on huomattava, että kaikki lähteissä mainitut Kiteen kapinalliset olivat Barthold Ruuthin rälssiltä Muljulan hovin alaisista kylistä. Kapinan aikaan Muljulaa vuokrasi vuodesta 1695 Ruuthilta myös Suorlahtea isännöinyt Hindrich Nethonius.⁴⁸ Kruunun vuokralle antamat Suorlahden hovin alueiden talonpojat eivät näytä yhtyneen Kiteellä puhjenneisiin levottomuuksiin. Kiteen rälssikylistä laadituista vuosien 1696 ja 1697 arvioluettelosta, savuluettelosta sekä käräjäpöytäkirjoista voidaan poimia niiden 26 talonpojan nimet, jotka osallistuivat veronkerääjä Molleniuksen ryöstöön ja Rasivaaran kahakkaan sotaväen kanssa.⁴⁹ Ryöstäjänä on mainittu Varpasalon kylän talonpoikia yhdeksän, Oravisalosta kymmenen, Rääkkylästä yksi ja Oravilahdesta, Pötsönlahdesta ja Rasivaarasta kustakin kaksi. Rasivaara ja Oravisalo olivat 1600-luvun lopulla heti Kiteenlahden jälkeen suurimmat kylät Muljulan hovin alueella.⁵⁰

Varpasalosta nousivat lähes kaikki talonpojat, johdossa vauraimmat Tuomas Immonen sekä Kalle ja Pekka Tolvanen. Oravisalosta mukana olivat liperiläisiin sovelletun jaottelun mukaan varakkaat talonpojat Olli Naukkarinen poikansa Pekan kanssa ja Juhani Naukkarinen, jonka tilaa sanottiin verotetun kahdella ruplalla. Tämä on Kiteen rälssikylien talonpoikaistilojen joukossa korkea ruplaluku. Oravisalon ja Oravilahden joukon pääosan muodostivat kuitenkin kuusi populaa, joista Heikki Koikkalainen nousi koko Kiteen kapinahankkeen johtajaksi. Kolmen oravisalolaisen varakkuutta tai sosiaalista statusta ei ole voitu selvittää. Rääkkylästä mukana ollut Pekka Multanen oli isäntänä tilalla, jonka veronmaksukyky oli koko 1690-luvun ajan alentunut. Vuosikymmenen alussa Multasen tila arvioitiin ruplaksi, mutta kapinatalven aattona vain neljännesruplaksi. Rasivaarasta ja Pötsönlahdesta on molemmista merkitty ryöstäjiksi kaksi veroa maksamatonta populaa.

48 Saloheimo 1976, s. 316; Kauppinen 1994, s. 112.

49 Barthold Ruuths arkiv, godshandlingar vol. 15. Suorlahden, Muljulan ja Kytänniemen tilojen arvioluettelot vuosilta 1696 ja 1697. ei sivunumerointia. mf; Muljulan savuluettelo vuodelta 1696. VA 9790, s. 1074-1077. mf. Savuluetteloon on merkitty myös räätäli Juhani Lötjönön ryöväriksi. Käräjillä hänen todettiin majoittaneen ryövärit pakosta, joten häntä ei ole laskettu lukuun mukaan.

50 Saloheimo 1976, s. 413. Taulukko 55.

Kiteenkin kapinallisten tarkastelu varallisuuden suhteen vahvistaa näkemystä siitä, että melko varakkaan talonpoikaisen ”keski- luokan” merkitys levottomuuksien puhkeamiselle oli suuri. Keskeisessä roolissa olivat Kiteen räilssikylissäkin talonpojat, joiden arviouruplaluku oli yli yhden. Poikkeuksena tästä oli veroa maksamaton populi Heikki Koikkalainen, joka nousi koko toiminnan organisaattoriksi ja joka johti Kiteellä talonpojat avoimeen väkivaltaiseen konfliktiin esivallan kanssa. Ryöstöhankkeen ”joukkovoima” saatiin köyhimmistä populeista.

2.3. Uudet kapinajohtajat

Kapinan puhkeaminen Pielisjärvellä, Liperissä, Kiteellä ja Suistamalla avoimeksi väkivaltaiseksi konfliktiksi ei tapahtunut mieromiesten johdolla. Mieromiehet eivät olleet väkivallan puhjetessa rahvaan johtajina, vaikka talonpojat käräjillä väittivätkin toimineensa mieromiesten ohjeiden mukaan. Väkivaltaisen toiminnan johtajiksi nousivat Pielisjärvellä Antti Meriläinen ja Matti Eskelinen, Liperissä Lasse Karttunen, Antti Rouhiainen ja Matti Sorsa, sekä Kiteellä Heikki Koikkalainen. Suistamolta ei ole nimetty ketään väkivallantekojen johtajaa. Väkivallan puhkeamisesta avoimeksi tosin syytettiin lautamies Heikki Yletyistä, mutta tämä itse korosti koko ajan ajaneensa laillisia keinoja, eikä omien sanojensa mukaan koskaan kehottanut ketään ryöstöön tai väkivaltaan.

Mikä loi näistä henkilöistä kapinajohtajia, on vain arvailujen varassa. Joitakin piirtoja voidaan sentään hahmotella heidän ominaisuuksistaan ja persoonastaan. Samalla on aiheellista kysyä, miten johtajuus näkyi heidän asemassaan yhteisössä ja kapinatoiminnassa ja miten he itse ilmensivät johtajuuttaan toisille talonpojille?

Pielisjärven kapinallisista tunnetuin, Lipinlahden Antti Meriläinen vilahtaa jo vuoden 1688 kapinakäräjillä käsiteltäessä vuokraaja Enbergin ja kirkkoherra Hallitiuksen riita-asiaa. Tällöin mainitaan, että Meriläinen aiheutti kirkossa talvella 1686 suuren kohun – millaisen, sitä eivät kärjäpöytäkirjat kerro. Meriläinen oli kirkkoherran suosiossa, eikä Hallitus halunnut antaa Antille rangautusta.⁵¹ Antti Meriläinen oli siten jo kymmentä vuotta ennen nälkävuosien kapinaa tunnettu kiivailija.

Kapinan aikaan lähes 60-vuotias Antti Meriläinen hallitsi Lipinlahden kylässä tilaa, joka vuonna 1682 arvioitiin 2½ ruplaksi.⁵²

51 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. s. 56. gg 7.

52 Pielisjärven arvioluetettelo vuodelta 1682. VA 9741, s. 694–701v. mf.

Tila, jolla asuivat Antti-isännän lisäksi noin 50-vuotias vaimo Liisa Laurintytär, noin 25-vuotias Olli Antinpoika Meriläinen ja Lauri-renki, oli siten melkoisen vauras.⁵³ Kohtuullista varakkuutta osoittaa rengin pito, johon köyhimmissä torpissa tuskin oli varaa.

Toisen Pielisjärven kapinajohtajan, Höljäkän Matti Eskelisen tila arvioitiin vuosina 1682 ja 1686 yhdeksi ruplaksi. Noin 40-vuotiaan Eskelisen henkilöstä ei tiedetä kovin paljoa. Hän oli mieromiesten neuvoihin vedoten yllyttänyt koko kesän talonpoikia jättämään veronsa maksamatta. Kun veronkantajat ja rästien perijät saapuivat syksyllä 1696 Eskelisen luo Höljökkään, oli Matti piilottanut viljansa. Hovin miehet saivat etsiä pitkään, ennenkuin löysivät viljan avonaisesta ladosta piilotettuna heinien alle. Maksuksi hovista velaksi saadusta kylvöviljasta vouti Affleck peri Eskeliselä kaksi tynnyriä viljaa ja maksamattomien verojen korvauksena ulosotettiin kolme lehmää.⁵⁴

Köyhissä mutta vielä elinkelpoisissa taloissa oli yleensä lemiä vain yksi, joten Matti Eskeliselä oli ajan mittapuuden mukaan kohtuullinen karja. Veronkantajat veivät hänen omaisuudestaan suuren osan. Eskelinen lähti kohti Haapajärveä ja osallistui siellä vouti Affleckia vastaan suunnattuun murhayritykseen.⁵⁵ Matti Eskelinen osallistui myös Lieksan hovin ensimmäiseen ryöstöön. Tallista hän vei Simon Affleckin harmaan tamman. Hevonen katsottiin ainakin 200 kuparitalarin arvoiseksi, joten kysymyksessä on ollut erittäin arvokas ja ilmeisen komea eläin. Tämän Affleckin tamman vetämänä Eskelinen yhdessä Antti Meriläisen kanssa kierteli kyliä yllyttämässä rahvasta suureen hovin ryöstöön.⁵⁶

Hevonen oli hyvä propaganda-ase talonpoikaisjohtajien käsissä, sillä veronkerääjä Affleckin ratsu oli varmasti tunnettu kaikkialla pitäjässä. Voi arvata, että vihatun voudin hevosen näkeminen talonpoikaisjohtajien reen edessä on lisännyt näiden sanoman painoa ja uskottavuutta, sekä kapinaan taipuvaisten intoa. Matti Eskelinen sairastui ennen ”suurta ryöstöä”, kuten talonpojat toisen joulupäivän yönä tapahtunutta Lieksan hovin hävitystä kutsuivat. Kun Eskelinen joutui jäämään vuoteeseen Viensuuhun, luovutti hän Affleckin tamman Antti Meriläisen reen eteen.⁵⁷

.....
53 Vrt. Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 43–44v. gg 16.

54 Pielisjärven talvikäräjät 21.–26.2.1698. s. 88v. gg 17.

55 Pielisjärven talvikäräjät 21.–26.2.1698. s. 88. gg 17.

56 Pielisjärven talvikäräjät 21.–26.2.1698. s. 89. gg 17.

57 Pielisjärven talvikäräjät 21.–26.2.1698. s. 89v. gg 17.

Affleekin hevosen ja Meriläisen johdattamina talonpojat hyökäsivät ilman puolustajia jätettyyn hoviin, josta vietiin kaikki tavaramitä ei rikottu. Antti Meriläinen esimerkiksi kiskoi irti hovin tallin ovet rautasaranoineen ja asensi ne myöhemmin omaan talliinsa.⁵⁸ Näiden ovien takana olivat ulosotoissa hoviin viedyt talonpoikien eläimet. Nyt ilmeisen mahtavat ovet seisoivat talonpoikaisjohtajan tallin oviaukossa Haapajärvellä.

Pentti Renvallin mukaan varhaisen uuden ajan ajattelulle oli ominaista kosketusmagiaan uskomisen. Näin saatettiin ajatella myös vallan ja mahdin siirtyvän esineiden mukana henkilöltä toiselle. Renvall katsookin yhdeksi omistusoikeuden lähtökohdaksi sen maagisen yhteyden, joka syntyi ihmisen ja hänen käyttämänsä ja siten häneen jatkuvasti kosketuksissa olleen tavaran välille.⁵⁹ Tätä kautta on mahdollista ymmärtää myös hovin valtaa ja mahtia symboloivien esineiden ja eläinten merkitys kapinaan kiihottamisen propagandassa.

Liperissä eivät talonpoikien johtajat erotu ryöstäjäjoukosta yhtä selvällä tavalla kuin Pielisjärvellä. Kuulusteluista laadituissa pöytäkirjoissa nostetaan talonpoikien johtajaksi erityisesti 46-vuotias Käsämän vauras talonpoika Lasse Karttunen. Hän oli kirkonmäellä johtanut joukkoa ja yllyttänyt muita huutamalla ”Kokekaa päälle miehet!”. Yhdessä Heikki Karttusen kanssa aittojen ovet rikki lyönyt Lasse Karttunen vei hovista tavaraa peräti viidellä reellä.⁶⁰

Toinen Liperin kapinan keskeiseksi hahmoksi nostettu henkilö oli Riihilahden 56-vuotias varakkaaksi mainittu kirkkoväärti Antti Rouhiainen. Mukaan ryöstöön hän komensi myös kolme tyttäntään.⁶¹ Seppä Matti Sorsa oli kolmas, jota pidetään kuulustelupöytäkirjoissa yhtenä Liperin kapinallisten johtajista. Varakkaaksi mainitun Sorsan tila oli vain ruplan arvoinen, mutta ilmeisesti sepän työt pitivät Matti Sorsan varakkaana pidettyjen joukossa. Matti Sorsan luokse Papelonsaareen kokoontuivat myös ne talonpojat, jotka suunnittelivat Kiteen hovien ryöstämistä yhdessä Varasalon, Oravisalon ja Rasivaaran talonpoikien kanssa.⁶²

58 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 44v. gg 16.

59 Renvall 1949a, s. 100 ja s. 111.

60 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 151–151v. gg 16.

61 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 153–153v. gg 16.

62 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 151v–152v. gg 16.

Kiteen kapinallisten talonpoikien johtajaksi kohosi vuodenvaihteessa 1697 varpasalolainen noin 40-vuotias populi Heikki Koikkalainen. Vaikka veronkerääjä Molleniuksen kanssa käydyssä kaha-kassa oli mukana varakkaitakin talonpoikia, johti väkivaltaa veroa maksamaton, ilmeisen varaton Koikkalainen. Johtajuutensa merkiksi hän otti ryöstösaaliista vuokraaja Hindrich Printzin sinettisormuksen, jonka pani omaan sormeensa. Koikkalaisen sanottin käyttäneen sormusta yhä lähes kymmenen vuoden kuluttua, kun asiaa vielä puitiin käräjillä vuonna 1705.⁶³ Koikkalainen otti myös ryöstösaaliin rahat ja jakoi ne myöhemmin oman mielensä mukaan ryöstöön osallistuneille.⁶⁴ Ilman auktoriteettia muihin ryöstäjiin tämä tuskin olisi ollut mahdollista.

Kaikkia muita kapinajohtajia paitsi Kiteen Heikki Koikkalaista yhdistää varallisuus. Kaikki kapinajohtajat olivat jo varttuneessa yli 40 vuoden iässä. Johtajuuden merkkeinä käytettiin hovin isännältä tai voudilta varastettua tavaraa tai eläintä. Säätyläisomaisuus talonpojan hallussa näyttää antaneen haltijalleen arvovaltaa muihin talonpoikiin nähden. Se että tämä omaisuus oli varastettu ei ollut ainakaan haitaksi kapinajohtajalle tämän yllyttäessä muita taakseen.

Vallan symbolina käytetyn tavaran oli oltava tunnettu ja yhdistettävissä aiempaan omistajaan ja pakkovallan käyttäjään. Tällainen yleinen tunnistettavuus ja voimakas symboliarvo saattoi olla komealla hevosella, jolla vihattu vouti ratsasti veronkeruussa. Samat kriteerit täyttää vuokraaja Printzin sinettisormus, jonka leima painettiin useisiin talonpojan kannalta kohtalokkaankin tärkeisiin papereihin kuten arvioveroluetteluihin, verokuitteihin ja imissio-kirjeisiin. Tutuus ja valta yhdistyvät sormuksessa ja Affleckin hevosessa.

3. KAPINAN TAVOITTEET, SYYT JA ORGANISAATIO

Mikä oli Käkisalmen pohjoisen läänin kapinaan nousseiden talonpoikien tavoitteena? Miten tavoitteet muotoiltiin ennen väkivallan puhkeamista ja miten väkivaltaa perusteltiin, kun siitä aikanaan jouduttiin tilille? Mikä oli talonpoikien oman käsityksen mukaan

.....

63 Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 13.–18.2.1705. s. 31–34. gg 24.

64 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 3.–12.2.1698. s. 62v–63. gg 17.

kapinaan ryhtymisen syy? Entä millä tavoin nälkävuosien kapinointi organisoitui? Miten informaatio talonpoikien tavoitteista ja sitten aikanaan väkivallan puhkeamisesta avoimeksi kulki pitäjien välillä?

Talonpoikien liikehdinnän tavoitteita voidaan parhaiten tarkastella niiden huhujen ja vaatimusten kautta, joihin talonpojat tarttuivat ja turvasivat vuoden 1696 kesän aikana ja joihin pannun toivon murskautuminen johti lopulta syksyllä väkivallantekoihin. Näissä huhuissa ja puheissa ilmenevät ne talonpoikien kannalta rakenteelliset seikat, joiden vuoksi koko vastarinta organisoitui veronmaksulakoiksi kesällä 1696.

Väkivallantekojen välittömät vaikuttimet tulevat esiin niissä perusteluissa, jotka talonpojat ilmoittivat jouduttuaan ryöstöistä käräjille. Talonpoikien tekojen mentaalista taustarakennetta voidaan aavistella myös siitä organisaatiosta ja niistä toimintatavoista, joita hovien ryöstöissä sovellettiin. Tällöin kysymys ei ole julkilaututusta tavoitteesta, vaan enemmänkin mentaaliseen rakenteeseen kuuluvasta perusolettamuksesta siitä, kuinka asioiden toivottiin olevan.

359

3.1. Rästit, päivätyöt ja katovuosi

Talonpoikien vastarinta tukeutui Pielisjärvellä mieromiesten Kurkijoen Lauri Kilapan luota tuomiin tietoihin. Kilappa itse esitti lupauksissaan, että tulevassa tarkastuksessa määrättäisiin maakunnan talonpojille kiinteä maavero, kuten muuallakin maassa.⁶⁵ Kilapan mieromiehille antamat lupaukset levisivät nopeasti ympäri maakuntaa. Nähtävästi osa hänen antamistaan tiedoista muuttuikin melkoisesti matkatessaan suusta suuhun pitäjissä.

Tiedot, joita ahkerasti levitettiin kaikkialle Käkisalmen pohjoiseen lääniin, kiteytyivät kolmeen kohtaan. 1. Verot: kuningas on kadon vuoksi antanut kahden vuoden verot anteeksi, joten veroja ja rästejä ei tule nyt maksaa. Maakuntaan asetetaan pysyvä vero. 2. Kylvövilja: ulkomailta tuodaan kevääksi rahvaalle lahjoitettavaa kylvöviljaa. Vuokraajan Käkisalimesta lainaama vilja on lahjoitettu rahvaalle. 3. Tutkinta: veronkannossa ja päivätyöissä esiintyvät vääryydet tutkitaan ja korjataan Kurkijoelle pian saapuvien Turun hovioikeuden asessorien toimesta. Odotettavissa on lievennyksiä sekä veroihin että päivätyöihin.⁶⁶

.....

65 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 29.–31.3.1697. s. 182. gg 16.

66 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 46v–56v. gg 16.

Kaikki talonpoikien ”ohjelman” vaatimukset kutoutuvat toimeentulokysymyksen ympärille. Veroja ja rästejä ei tullut katovuonna maksaa, seuraavan kevään kylvöviljan saanti oli turvattava ja yleensä veroja ja päivätoita tuli lieventää. Kuitenkaan tässä vaiheessa talonpojat eivät vedonneet lainkaan akuuttiin nälänhädään, vaan vaatimukset keskittyvät tulevan ja jo neljäntenä peräkkäisenä katovuonna nähtävissä olevan talven nälänhädän torjumiseen. Monilla talonpojilla oli yhä viljaa varastossa, mutta se tarvittiin nyt kaikki omaan toimeentuloon. Verottajalle siitä ei liiennyt. Tätä osoittavat lukuisat käräjätutut kesältä 1696, joissa vuokraajat perivät verosaataviaan talonpojilta.⁶⁷ Talonpojat saattoivat toki maksaa rästinsä, mutta samalla heidän oma toimeentulonsa vaarantuisi.

Nämä huhujen perusväittämät kiinnittyivät Pielisjärvellä rahan tulehtuneeseen suhteeseen vouti ja manttaalikomissaari Simon Affleckiin. Affleck jäi Pielisjärven tilusten hoitajaksi, kun hänen isäntänsä Salomon Enberg muutti Sortavalaan 1690-luvun alussa. Affleckin hallintotoimet herättivät paljon pahaa verta talonpojissa. Voudin sanottiin verottavan ja arvioivan talonpoikia liikaa. Lisäksi hänen väitettiin panevan savu- ja tiakanrahoja omaan taskuunsa. Rästien perinnässä Affleck oli ankara, köyhimmältäkin talonpojalta vietiin viimeinen lehmä ja kattila. Käräjillä voutia luonnehdittiin pahaksi, ilkeäksi ja kovaksi.⁶⁸

Eniten talonpoikien mieltä näyttävät hiertäneen verorästit. Rästien perintä oli jo sinänsä katkeraa. Pielisjärvellä valitettiin lisäksi, että rästit vaadittiin rahana. Rahan hankkiminen oli katovuonna talonpojille mahdotonta. Ryöstöihin ryhtymisen syynä vedottiin Pielisjärvellä nälkään vain kerran.⁶⁹ Kun pitäjään levitettiin usean kuukauden ajan tietoa siitä, ettei veroja tullut enää maksaa ja kun vastoin tätä uskomusta vouti Affleck lähti syksyllä jälleen keräämään rästejä, kokivat talonpojat joutuneensa suuren vääryyden kohteeksi. Itse kuningashan oli heidät armahtanut! Kun muu ei auttanut, päättivät mieromiehet kehottaa talonpoikia ryöstämään

67 Esim. Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 27.–31.10.1696. s. 85. gg 15; Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran syyskäräjät 5.–10.11.1696. s. 96. gg 15; Pielisjärven ja Liperin talvikäräjät 22.–26.6.1696. s. 13v. gg 15; Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 11.–16.1.1697. s. 4v. gg 16; Salmin ja Suistamon talvikäräjät 18.–21.1.1697. s. 11. gg 16.

68 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 39–40 ja s. 48–48v. gg 16; Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 54–58v. gg 16.

69 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 48–48v. gg 16.

hoveista jo maksetut verot takaisin.⁷⁰ Talonpoika haki nyt omin käsin oikeutta jonka kuningas oli armollaan myöntänyt. Sillä, että talonpoikien keskuuteen levitetyillä huhuilla ei ollut mitään perustaa todellisuudessa, ei ollut nyt merkitystä.

Kun kultakin talonpojalta kysyttiin, miksi he lähtivät mukaan ryöstöön, vastasivat useimmat syynä olleen Antti Meriläisen ja Matti Eskelisen antaman kehotuksen. Meriläinen puolestaan vieritti syyn yksiselitteisesti mieromiesten päälle todistamalla: ”*Se on vissisti mieromiesten syy*”.⁷¹ Myös muut talonpojat todistivat, että Meriläinen ja Eskelinen vain tottelivat mieromiesten neuvoja ja tekivät näiden ehdotuksia muille tiettäväksi.⁷²

Liperin ja Kiteen talonpojat perustelivat toimeenpanemiaan ryöstöjä pielisjärveläisten esimerkillä. Kerrottiin, että Pielisjärveltä oli lähtenyt liikkeelle kohti Liperin Lamminniementä noin 50 miehen ryövärijoukko, joka oli tammikuussa jo nähty Kinahmonsaaressa. Pelättiin, että se ehtisi ensin kartanolle, jolloin oman pitäjän talonpojat jäisivät ilman saalista.⁷³ Käräjillä vakuutettiin, ettei talonpojilla ollut vuokraaja Hoppenstångista mitään valittamista.⁷⁴ Väite tuntuu uskomattomalta, sillä hovin vouti todisti, että ryöstössä häärineet talonpojat olivat uhanneet murhata vuokraajan, jos hän vain olisi ollut paikalla.⁷⁵

Talonpoikien puolusteluista huolimatta Liperi ja Kitee olivat olleet edellisenä kesänä ja syksynä samanlaisena huhujen, väärien tietojen ja vastarinnan temmelyskenttänä kuin Pielisjärvikin. Turusta tulevia tarkastajia odotettiin kiihkeästi molemmissa pitäjissä.⁷⁶ Kun pielisjärveläiset pyrkivät vierittämään kaiken vastuun tapahtuneesta mieromiesten niskoille, Liperissä sanottiin varakkaiden talonpoikien olleen ryöstöhankkeen takana. Kun varakkaat alkoivat valmistautua lähtemään kartanoon, tulivat muutkin kirkonmäeltä mukaan.⁷⁷

70 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 57. gg 16.

71 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 47v. gg 15. ”Sä on wissist mierumiesten sy.”

72 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 58. gg 15.

73 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 151v ja s. 155v. gg 16.

74 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 151v. gg 16.

75 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. 150v. gg 16.

76 Pielisjärven ja Lieksan talvikäräjät 22.–26.6.1696. s. 13v. gg 15; Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 27.–31.10.1696. s. 85. gg 15.

77 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 153 ja s. 160v. gg 16.

Kiteellä tapahtuneeseen ryöstöön oli Heikki Koikkalainen kutsunut talonpoikia vedoten pielisjärveläisten ja liperiläisten hovinryöstäjien esimerkkiin.⁷⁸ Verotus näyttää kuitenkin olleen suurin syy väkivaltaisen vastarinnan nousuun. Tätä osoittaa jo se, että ensimmäiseksi hyökkäyksen kohteeksi valittiin veronkantaja. Ulosotoissa ja arvioinnissa koetuista vääryyksistä noussut viha purkautui sanoiksi. Veronkantokirjuri poljettiin maahan sanoen: ”*Näin sinä minun lehmän otat*”. Kun kirstusta löytyivät arvioverokirjat, huusi talonpoika: ”*Sinun ei enää pidä näistä kirjoista vetoa lukeman*”.⁷⁹

On mahdollista, että Kiteen ryöväreiden johtajaksi ryhtynyt Koikkalainen oli etukäteen tietoinen Liperin hovin ryöstöaikeesta, sillä veronkantokirjuri Molleniuksen ryöstö Oravisalossa tapahtui heti Lamminniemen hovin ryöstöä seuranneena iltana. Tietojen vaihtoa Kiteen kapinallisten ja liperiläisten välillä on täytynyt tapahtua jo ennen Lamminniemen ja veronkantaja Molleniuksen ryöstöä, sillä kiteeläiset suunnistivat suoraan Oravisalosta Rasivaaraan, jonne myös Liperistä tulevien apujoukkojen tuli kokoontua.

Jos Liperin ja Kiteen levottomuuksien yhtäaikainen leimahtaminen on hämmästyttävää, on sitä myös Pielisjärven ja Suistamon liikehdinnän samanaikaisuus jouluna 1696. Mitään varmaa yhteydenpitoa ryöstöhankkeiden tiimoilta ei näiden kahden pitäjän välillä voida osoittaa olleen. Valmius yhteydenpitoon oli kuitenkin olemassa sukulaisuussiteiden kautta, olivathan useat Suistamonkin keskeisistä vastarinnan johtajista lähtöisin Pielisjärveltä.

Talonpoikien asettamat tavoitteet on asetettava yhteyteen toiminnan kanssa. Kiinteän verotuksen toteuttaminen ei ollut enää talonpoikien tavoitteena silloin, kun he marssivat ryöstämään hovia. Ryöstön tavoitteena oli saada vastoin kuninkaan armahdusta talonpojilta anastetut veroparselit takaisin. Talonpoikien vihan kohdistuminen erityisesti hoviin ja sen asettamiin rasituksiin, näkyy siinä hävityksen vimmassa, jolla talonpojat kartanoissa riehuivat. Pentti Renvall on tulkinnut nuijasodan yhteydessä väkivallan ja aineellisen omaisuuden tuhoamisen ahdistuneiden talonpoikien primitiivireaktioksi. Hän kuitenkin liioittelee varhaisen uuden ajan rahvaan affektiivisuutta ja kyvyttömyyttä käytöksensä

.....
78 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 26.–27.3.1697. s. 165v. gg 16.

79 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 3.–12.2.1698. s. 62v–64. gg 17.

kontrolloimiseen.⁸⁰ Vaikka hovien hävitys näyttääkin lähteiden kuvaamana silmittömältä, ei symbolinen elementti varmastikaan ollut merkityksetön. Hovin valtaa hävitettiin hävittämällä hovin omaisuus. Toisaalta talonpojat eivät lainkaan puuttuneet vauraiden maakauppiaiden tai pappiloiden viljavarastoihin.

Arvioverotuksen väitettyjä väärinkäytöksiä sekä verojen ja päivätöiden määrää vastaan käytiin väkivallattomin keinoin. Vaatimuksena oli tällöin kiinteän veron saattaminen maakuntaan. Vaatimuksen toteuttamiskeinona nähtiin tarkastuksen suorittaminen alueella ja jollei muu auttanut, mieromiesten lähettäminen Tukholmaan. Kun talonpojat kävivät hovien kirjurien kimppeen, ei kamppailtu enää rakenteellisten uudistusten vuoksi. Silloin koetettiin korjata vääryyttä väkivallalla ja oikeutta etsittiin oman käden kautta, ei edustajien välityksellä. Talonpojat eivät vaatineet tasa-arvoa vaan oikeutta.

3.2. Huhujen ja johtajien organisaatio

Käkisalmen pohjoisessa läänissä kuolovuosina 1696-1697 sattunut talonpoikaiskapinaa voidaan tarkastella myös organisaationa. Näin voidaan vetää yhteen keskeiset tapahtumaketjun osatekijät sekä havainnollistaa prosessin kulku. Keskeiset organisaation osatekijät olivat mieromiehet ja heidän tietolähteensä, ryöstöhankkeille valikoituneet talonpoikaisjohtajat ja kapinaan rekrytoitunut talonpoikien joukko. Tiedon välitys oli tärkeä osa kapinahanketta. Sen avulla organisoitiin kaikki toiminta. Kapinatapahtumat voidaan jakaa valmistavaan vaiheeseen, jolloin huhut ja vastustusmieliala levisivät alueelle, sekä varsinaiseen kapinavaiheeseen, jolloin vastarinta puhkesi avoimeksi väkivallaksi. Kapina päättyi kun paikalle komennettu sotaväki tukahdutti kapinan.

Kapinan valmistavan vaiheen keskeinen henkilö oli Kurkijoen Lauri Kilappa. Hän väitti saaneensa varman tiedon tulevista verojen ja päivätöiden tarkastuksista sekä kuninkaan myöntämästä kahden vuoden verorästien armahduksesta suoraan katotarkastusta suorittaneilta hovioikeuden asessoreilta. Tämä ei ole aivan mahdotonta, sillä juuri tuona vuonna kuningas oli tiedustellut kamarikollegiolta mahdollisuuksista kiinteän verotuksen toteutta-

.....
80 Renvall 1949, s. 35-43 ja s. 92. Katson Renvallin liioittelevan eroa modernin ihmisen ja varhaisen uuden ajan rahvaan käytöksen kontrolloimiskyyntä välillä.

miseen Käkisalmen pohjoisessa läänissä. Asiaa koskeva tarkastus todella järjestettiin vuonna 1699.⁸¹ On selvää, että viipurilaisella asianajajalla tai valtuutetulla Petter Swahnilla oli osuutensa ainakin huhujen ja väärrien tietojen vahvistajana. Viipuriin päin viittoo myös tieto siitä, että viipurilaisen räätälin kisällä Samuel Bruun levitti samaan aikaan ahkeraan Kilapan ja Swahnin tietoja Sortavalan suunnalla.

Lauri Kilapan puheet levisivät kulovalkeana Käkisalmen pohjoiseen lääniin. Mieromiehet Kiteeltä, Pielisjärveltä, Suistamolta ja Salmista kävivät Kilapan luona saamassa vahvistusta huhuihin. Tiedot levisivät suusta suuhun muuttuen matkalla. Huhujen levittäjinä ahkeroivat erityisesti vuraat maakauppaa harjoittaneet talonpojat. Liperissä huhua levitti suolaa kaupatessaan Matti Lappalainen. Kilapan tietoja levittänyt Kiteen lautamies Pekka Kurki tunnettiin vauraana talonpoikana, joka kävi vuosittain kauppa Pohjanmaalle. Suistamolla Kilapan puheiden yksi innokkaimmista levittäjistä oli maakauppias Heikki Hyvärinen.⁸²

Huhut vaikuttivat ihmisten mieliin koko kesän ja syksyn, mutta luvatut tarkastajat eivät saapuneet. Useissa pitäjissä kieltäydyttiin verojen ja rästien maksusta, sillä tiedettiinhan että kuningas oli antanut siitä armon. Kilappa haki nyt vahvistusta tiedoilleen yhdessä pitäjien mieromiesten kanssa Viipurista asianajaja Swahnilta. Asianajajan kanssa päätettiin, että tarkastajista ja verolievennyksistä otettaisiin keväällä selvää tehtävällä Tukholman matkalla. Lauri Kilappa siirtyi Heikki Yletyisen kanssa Suistamolle keräämään matkarahoja ja vahvistamaan verojen- ja rästienmaksulakkoa. Kiteen ja Salmin mieromiehet näyttävät pysytelleen tästä eteenpäin tapahtumista syrjässä.

Pielisjärven mieromiehet palasivat tyytymättöminä Viipurin matkalta. He eivät uskoneet Tukholmasta saatavaan apuun. Edellisten pääkaupunkimatkojen tulokset olivat vielä katkerasti muistissa. Tapahtumien langat siirtyivät pois Lauri Kilapan käsistä. Kun vihattu vouti Simon Affleck lähti syksyllä rästienperintämatkalle, ryhtyivät pielisjärveläiset mieromiestensä ohjeiden mukaan väkivaltaiseen vastarintaan. Ensimmäiseksi yritettiin murhata itse vouti Affleck. Vaikka asiaa ei voida varmasti lähteistä todentaakaan, on oletettavaa että pielisjärveläiset pitivät yhteyttä hovien ryöstö-

81 Kuujo 1959, s. 190–191.

82 Pielisjärven ja Liperin talvikäräjät 22.–26.6.1696. s. 13v. gg 15; Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 27.–31.10.1696. s. 85. gg 15; Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 141v. gg 16.

aikeesta Suistamolle päin. Ainakin heillä oli sinne kiinteät yhteydet ja hyökkäykset hoveja vastaan tapahtuivat samanaikaisesti.

Pielisjärven mieromiehet eivät itse asettuneet kapinan johtajiksi, vaan he rekrytoivat tähän toimeen ja sananviejiksi Antti Meriläisen ja Matti Eskelisen. Meriläinen ja Eskelinen toimivatkin tehokkaasti ja joulunpyhinä noin 80 talonpoikaa oli ryöstämässä Lieksan hovia. Virallisena tavoitteena oli ottaa väkivalloin takaisin vääryydellä ja kuninkaan armahduksesta huolimatta kerätyt verot ja rästit.

Ryöstötoiminta oli jossain määrin organisoitua. Talonpoika ei saanut pitää kaikkea sitä mitä itse hovista vei. Tavarat, eläimet ja vilja kuljetettiin Viensuun kylään, jossa Antti ja Olli Meriläinen, Pekka Halonen, Antti Pikkarainen ja Tahvo Sejanen jakoivat kullekin osuuden. Osuuden saivat myös ne talonpojat, jotka eivät olleet mukana varsinaisessa ryöstössä. Samanlaista tasajaon periaatetta yritettiin soveltaa myös nimismies Längin talon ryöstössä, tosin huonolla menestyksellä.

Vaikka hyökkäykset Pielisjärven hoveihin päätyivätkin lopulta silmittömäksi hävittämiseksi ja ryöstöksi, oli talonpoikien johtajilla pyrkimys järjestyneeseen toimintaan. Saalis pyrittiin jakamaan oikeudenmukaisesti ja alkuperäistä tarkoitusta, maksettujen verojen palautusta vastaavalla tavalla. Useat jotka eivät olisi halunneet alistua jakamaan saalistaan, pakotettiin siihen. Hyökkäyksessä haavoittuneelle Erkki Martikaiselle toimitettiin osuus saaliista korvaukseksi saadusta haavasta.

Samaan aikaan pielisjärveläisten kanssa kokoontui noin 100 Suistamon ja Salmin talonpoikaa Impilahden kirkonmäelle tarkoituksenaan ryöstää läheinen hovi. Tätä edelsi veronkantovouti Wallingin murhayritys samaan tapaan kuin Pielisjärvelläkin. Ilmeisesti Lauri Kilapan ja Heikki Yletyisen toiminnalla ei ollut suoraa yhteyttä väkivallan puhkeamiseen. Toki heidän puheensa kiihdyttivät mieliä, mutta minään väkivaltaisen toiminnan organisaattoreina heitä ei voida pitää. Sekä Kilappa että Yletyinen olivat jo tässä vaiheessa joutuneet syrjään toiminnan keskiöstä. Suistamon talonpoikien hovinryöstöaikeesta ei tullut mitään, sillä vuokraajan avuksi oli jo ehtinyt pieni sotaväenosasto.

Huhuttiin, että Pielisjärveltä suuntasi noin 50 miehen joukko kohti Liperiä. Kesän ajan Kilapan liikkeelle laskemia huhuja kuunnelleet ja pielisläisten esimerkistä rohkaistuneet liperiläiset ryhtyivät tammikuun lopussa hovin ryöstöön. Johdossa olivat varakkaat talonpojat. Mitään muita järjestäytyneitä muotoja kuin noin 50 miehen kokoontuminen kirkonmäelle ei Liperissä toi-

meenpannussa ryöstössä ole havaittavissa. Kukin vei tavaraa ja viljaa hovista sen minkä ehti. Ryöstön jälkeen jotkut ryöväreistä lyöttäytyivät yhteen ja piilottelivat metsissä.

Ilmeisesti ryöstöä edeltäneinä päivinä pidettiin Liperistä yhteyttä myös läheisimpiin Kiteen pitäjän seutuihin, sillä samaan aikaan Lamminniemen ryöstön kanssa leimahtivat väkivaltaisuuDET myös Kiteen Oravialossa. Liperiläisiä ja kiteeläisiä talonpoikia ehti koontua ryöstöjen jatkamiseksi eräiden tietojen mukaan jo jopa 100 Rasivaaraan, kun paikalle komennettu sotaväenosasto yhytti räätäli Lötjösen tupaan asettuneen Heikki Koikkalaisen kapinallisjoukon. Mökin ikkunasta Koikkalainen ampui jalkajousella ratsumies Michel Brennmanin hengiltä ja haavoitti sotamies Mikko Puurusta.

IX Kapinan tilinpäätös

1. VERINEN SOTAVÄKI

Kiteen kapinallisten johtaja Heikki Koikkalainen pakeni joukkoi-
neen räätäli Lötjösen mökistä kun sotaväki perääntyi hänen am-
pumiensa laukausten vuoksi. Talonpojat lymysivät metsään, vain
Juhani Naukkarinen jäi heti kiinni. Naukkariselta saatiin takaisin
kirjuri Molleniuksen reestä ryöstetty pertuska. Muut pakenivat
Savon suuntaan ja pyrkivät Kerimäen ja Rantasalmen metsä-
saunoihin.¹

Sotilaat ryhtyivät tyhjentämään haavoittuneena kituvan Lötjö-
sen tupaa ja aittoja omaisuudesta. He veivät mennessään yli tynny-
rin ohraa, tynnyrin kauraa, neljä kappaa jauhoja, seitsemän kattilaa,
ketunturkin, uuden viitan ja röijyn sekä pienempiä räätälin
varastoista löytyneitä vaatekappaleita kuten useita myssyjä.²

Rasivaarasta sotilasosasto suuntasi kohti Liperin Lamminnie-
meä. Matkalla jotkut sotilaat syöllistyivät omavaltaisuuksiin. Kiteen
kartanon kymmenikkä Juhani Penttinen ja sotamies Lauri Uimonen
nauttivat ruokakestitystä loukunvaaralaisen Juhani Reposen
luona. Matkamuonakseen Uimonen pakotti miekalla uhatan Re-
posta ja tämän vaimoa antamaan kimpaleen häränreittä ja leivän.
Kymmenikkä yritti estää Uimosen touhun, muttei uskaltanut vas-
tustaa miekkansa paljastanutta sotilasta. Uimonen harrasti ruoan
pakko-ottoa muuallakin. Rasivaaran Antti Riikosen hän löi miekal-
la maahan ja ryösti tältä kahdeksan äyriä ja kapan ohraa. Palates-
saan Liperistä vankien kanssa Uimonen otti Riikoselta jälleen
kahdeksan kupariäyriä, leivän ja kuusi naulaa lihaa.³

Sotilasosaston saavuttua Liperiin joukon johtaja luutnantti
Arendt Reiher taputti takkinsa taskua sanoen, että siellä oli ko-

.....
1 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 26.–27.3.1697. s. 163–166v.
gg 16.

2 Kiteen talvikäräjät 25.–27.2.1697. s. 78v–79. gg 16.

3 Tutkinta Kiteen Muljulan hovissa 24.7.1697. s. 215v. gg 16.

mentajan määräys ettei ketään ryöväriä säästetä. Kaikki ryöstöön osallistuneet tuli ampua hengiltä.⁴ Sotilaat hajaantuivat ryhmissä eri puolille Liperiä vangitsemaan ryöstäjiä. Talonpoika Lasse Vartiainen oli Lamminniemen hovin lähellä Riihilahdessa asuneen kirkkoväärti Antti Rouhiaisen tuvassa, kun korpraali Matti Haatainen ja sotamiehet Heikki Jaatinen, Pekka Antikainen ja Lasse Lassenpoika ratsastivat pihaan. Vartiainen tuli pihalle miehiä vastaan ja yritti pakoon. Lasse Lassenpoika koetti pysäyttää Vartiaisen lyömällä tätä miekalla päähän, mutta sai aikaan vain naarmun. Vartiainen säntäsi reelleen, josta tempaisi käteensä keihään. Kun sotamies Heikki Jaatinen lähestyi Vartiaista tarttuakseen häneen, uhkasi Vartiainen häntä keihäällä: ”*Jaatinen, oletkos pelkuri, kelmi*”. Jaatinen viritti aseensa ja ampui Lasse Vartiaisen talon seinustalle. Vartiainen oli ensimmäinen sotaväen liperiläisistä uhreista.⁵

Kynttilänpäivänä, toisena helmikuuta, sotilaat saapuivat Käsämän kylään lautamies Vasili Hartikaisen luo, josta käsin lähdettiin tavoittamaan ryöstäjiä. Talonpoika Pertti Huikuri ja populi Kaappo Ruuska eivät tehneet vastarintaa, kun heidät otettiin kiinni ja heidän kätensä sidottiin selän taakse. Lamminniemen kartanosta mukana olleet väittivät miehiä täysiksi ryöväreiksi. Kun sotilaat olivat vartioineet vankeja kolme tuntia, asetettiin miehet vieritysten seisomaan aukiolle Hartikaisen aitan taakse. Luutnantti Reiher antoi käskyn sotamies Antti Skytelle ja sotamies Heikki Jaatille ampua vangit musketeilla. Ruumiit jätettiin makaamaan paikoilleen.⁶ Ammuttujen omaisuus ryöstettiin ja myös hovin ryöstösä mukana olleen, mutta nyt paenneen Sipi Karttusen talo tyhjenettiin tavaroista. Talonpoikien omaisuuden, joka ei ollut takavarikoitua hovin ryöstösaalista, sotilaat tasasivat keskenään. Sipi Karttusen vaimo Margareta Turutar pahoinpideltiin miekalla kahdeksi viikoksi vuoteen omaksi.⁷

Seuraavana päivänä luutnantti Reiher miehineen saapui Taipaleen kylään. Ratsumies Antti Torkkelinpoika ja sotilaat vangitsivat talonpoika Lasse Pasasen, joka tunnustikin osallisuutensa Lamminniemen hovin ryöstöön. Jälkeenpäin väitettiin, ettei Pasanen ollut mukana itse ryöstössä, mutta hän meni myöhemmin hoviin

4 Ylimääräiset käräjät Liperin hovissa 13.–15.6.1699. s. 111. gg 18.

5 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 201–202. gg 16.

6 Liperin talvikäräjät 17.–20.2.1697. s. 62–62v. gg 16; Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 199v. gg 16.

7 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 202v–203v. gg 16.

katsomaan, olisiko siellä vielä jotain otettavaa. Kun muuta ei ollut jäljellä, otti Pasanen mukaansa muutaman saunavastan. Sotilaat veivät Pasasen vangittuna Mikonahon kylään Lamminniemen hovin lähelle lautamies Saava Leskisen luo, johon luutnantti Reiher oli majoittuneena. Helmikuun 4. päivänä luutnantti Reiher antoi määräyksen Pasasen ampumiseen. Siltavouti Heikki Erkinpoika seurasi Pasasta pellolle vieviä sotilaita ja saattoi siten silminnäkijänä myöhemmin käräjillä todistaa, kuinka sotamies Antti Skytte ampui vangitun talonpojan musketilla hengiltä. Pidätyksen yhteydessä sotilaat ryöstivät Pasasen irtaimen omaisuuden.⁸

Myös Taipaleen Pekka Eskelinen vangittiin. Sotilaat löysivät hovista ryöstetyt kuuden talarin ploomun ja neljä kattilaa Eskelisen navetasta piilotettuna lannan alle. Eskelisen mukaan sotilaat riehuiivat kuin vainolaiset ja veivät kaiken hänen omaisuutensa. Pahimpana pukarina oli Lars Linwävare (Lasse Pellavankutoja). Eskelinen joutui seuraamaan sotilaita Tuusniemelle, jossa Antti Keinosen luona sotilaat kiusasivat monin tavoin täysin syytöntä Petri Selkosen vaimoa. Naisen peukalo asetettiin musketin hanaan ja Lars Linwävare ryösti kaiken mitä vaimo omisti.⁹ Samalla tavoin sotilaiden mukana olleet 16-vuotiaat serkukset Simon Hoppenstång ja Petter Recolenius kiusasivat Heikki Pumpun vaimoa pakottamalla tämän molemmat peukalot musketin hanaan. Kun Simon sai kiristettyä naiselta neljä karoliinia, päästettiin hänet irti.¹⁰

Kolmantena helmikuuta, samana päivänä kun Lasse Pasanen pidätettiin Taipaleella, oli toinen sotilasryhmä Konttilansalmella etsimässä hovin ryöstäjiä. Majoitusmestari Anders Metherin johdolla liikkeellä olleeseen joukkoon kuuluivat ratsumiehet Carl Haan, Pahl Osnabrygg, Ellert Busch ja Hans Martens sekä hovin renki Antti, pristaavi Heikki Kainulainen ja pojat Simon Hoppenstång ja Petter Recolenius. Virstan päässä Konttilansalmen kylästä pristaavi Kainulainen havaitsi ryövärijoukon kuusimetsästä, jossa näillä oli nuotio ja lihapata siinä kiehumassa. Kuullessaan pristaavin huudon ryövärit pakenivat metsään ja takaa-ajajat haajaantuivat pakenijoiden perään. Serkukset Simon ja Petter ajoivat yhdessä pristaavi Kainulaisen kanssa takaa Matti Immosta, joka oli saanut kaapattua nuotiolta keihään mukaansa. Takaa-ajo päättyi,

8 Liperin talvikäräjät 17.–20.2.1697. s. 62v. gg 16; Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 199 ja s. 204. gg 16.

9 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 155v–156. gg 16.

10 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 159. gg 16.

kun Simon ampui Immosen hengiltä. Ruumis jäi makaamaan hankeen.¹¹

Ellert Busch ja Påhl Osnabrygg ajoivat majamestari Anders Metherin kanssa takaa Iivana Lihavaista ja Juhani Haapalaista. Haapalaisella oli mukanaan kirves ja keihäs, joten Mether antoi käskyn ampua hänet. Påhl Osnabrygg ampui pistoolillaan laukauksen Haapalaista kohti, mutta Buschin molemmat pistoolit ”klikkasiivat”. Tällöin majoitusmestari itse ampui kaksi laukausta, toisen pistoolilla ja toisen karbiinilla. Juhani Haapalainen jäi kuolleen näköisenä makaamaan hankeen, mutta illan tullen hän oli hävinnyt suksineen paikalta. Haapalainen jäikin eloon, tosin pahasti vammautuneena. Lihavainen pääsi ilmeisesti pakenemaan. Paluumatkalla ratsumiesten kerrottiin ampuneen sivakkavaaralaisen Pekka Punnasen Saava Leskisen kaskella Vainolammella. Sitä kuka murhatyön teki, ei koskaan saatu selville.¹²

370

Kersantti Måns Arnander majoittui kolmen sotilaan kanssa kahdeksaksi päiväksi Lamminniemen hovileiriin, johon koottiin useita saatuja vankeja.¹³ Hovin ryöstäjien johtaja 46-vuotias Lasse Karttunen, ripustettiin selän taakse sidotuista käsistään katto-orteen. Siinä roikkuessaan häntä pyöritettiin ja hakattiin haloilla julmasti. Lopuksi vanki pudotettiin lattialle. Samanlaisen kohtelun saivat osakseen monet, muun muassa 43-vuotias seppä Matti Sorsa ja iäkäs Pekka Rahunen, jota poljettiin hovin kamarissa rintaan. Rahunen kuoli kidutuksen seurauksena Rasivaarassa, kun häntä oli siirtämässä Liperistä Käkisalmen linnoitukseen. Matti Mantilainen kuoli kidutuksista saamiinsa vammoihin 22. helmikuuta Käkisalmen linnoituksessa.¹⁴

.....

- 11 Liperin kesä- ja syyskäräjät 29.8.–3.9.1698. 159–159v. gg 17; Ylimääräiset käräjät Liperin hovissa 13.–15.6.1699. s. 111–111v. gg 18. Vuoden 1698 käräjillä puhutaan Matti Immosesta, vuonna 1699 taas Tuomas Immosesta. Kysymyksessä on kuitenkin sama henkilö.
- 12 Liperin kesä- ja syyskäräjät 13.–18.9.1697. s. 225v. gg 16; Liperin kesä- ja syyskäräjät 29.8.–3.9.1698. 159–159v. gg 17; Ylimääräiset käräjät Liperin hovissa 13.–15.6.1699. s. 111–111v. gg 18. Tässä kohden lähteiden antamien tietojen kohdalla on ristiriita. Vuoden 1698 käräjillä majamestari Mether kiisti ampuneensa Haapalaista väittäen, että myös hänen aseensa oli ”klikannut”. Vuoden 1697 käräjillä lautamies Erkki Kinnunen kuitenkin todisti Metherin itsensä kertoneen, että ampui laukaukset. Tässä noudatetaan todennäköisempänä vuonna 1697 esitettyä tapahtumien kulkua.
- 13 Liperin talvikäräjät 17.–20.2.1697. s. 61v. gg 16.
- 14 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 151v, s. 152v–153, s. 156v–157 ja s. 159. gg 16; Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 210–210v. gg 16.

Raa'asta kohtelusta hovissa valittivat lähes kaikki vangitut, kuten 56-vuotias kirkkoväärti Antti Rouhiainen ja 45-vuotias Matti Kakkinen. Kakkisen omaisuus ryöstettiin ja myös hänet ripustettiin orteen ja hakattiin paksulla pärepuulla. Narut sidottiin vankien käsiin niin tiukkaan, että ne syöpyivät lihaan saakka. Pahimpina kiusaajina häärivät korpraali Haatainen ja sotamies Uimonen. Talonpoikien kidutukset tapahtuivat suurelta osin nuorten serkusoikien Simon Hoppenstångin ja Petter Recoleniuksen huvittamiseksi.¹⁵

Jotkut Liperin hovin tavaroihin puuttuneet jäivät kiinni verekseltään. Kiteen populi Jussi Tiili otti muutama päivä ryöstön jälkehen hovista hevosen ja reen, johon pakkasi lahtaamansa lehmän lihat ja vuodan. Jo peninkulman päässä kartanosta hänet yhytti sattumalta Tohmajärven vuokraaja Petter Schultz, joka vangitsi varkaan ja takavarikoi ryöstösaaliin. Vanki vietiin takaisin Lamminniemen hoviin, jossa häntä sitten säilytettiin muiden kiinni saatujen ryöstäjien kanssa.¹⁶

Sunnuntaina 7. helmikuuta majamestari Anders Mether oli kirkkoherra Henrik Sundiuksen kutsusta jumalanpalveluksen jälkehen aterialla pappilassa. Paikalle oli kutsuttu myös vuokraaja Hoppenstångin poika Simon ja sisarenpoika Petter Recolenius. Seurue tuli kestinnästä jonkin verran juovuksiin. Pahaksi onnekseen pappilaan saapui kerjäläinen Matti Rouhiainen hakemaan kirkkoherralta passia kerjuumatkalleen. Kirkkoherra kielsi Rouhiaiselta passin ja sanoi, että tämä oli ryöväri. Rouhiainen, joka kielsi jyrkästi osallisuutensa ryöstöihin, pantiin leivintupaan vartioinnin alle. Kun kerjäläinen lupautui hankkimaan todistajia syyttömyydestään läheisestä Vainolammen kylästä, päästettiin hänet matkaan. Rouhiainen ei kuitenkaan lähtenyt Vainolammelle päin, vaan suuntasi järven jälle kirkon suuntaan.¹⁷

Hieman juopuneet pojat Simon ja Petter säntäsivät Rouhiaisen perään. Petter otti karbiinin ja Simon pistoolin Metherin reestä. Mether kertoi myöhemmin yrittäneensä saada poikia luopumaan

15 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 153v, s. 154v ja s. 158–158v. gg 16; Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 208v–209. gg 16.

16 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 156. gg 16.

17 Liperin talvikäräjät 17.–20.2.1697. s. 62v–63. gg 16; Ylimääräiset käräjät Liperin hovissa 13.–15.6.1699. s. 112v. gg 18. Vuoden 1697 tiedoissa ajoitus on 7.2. ja vuoden 1699 tiedoissa 4.2. Koska kysymyksessä oli varmasti sunnuntai, on edellinen tieto oikea.

aikeestaan. Kovin vakavasti ei juopunut majamestari ihmishenkeen suhtautunut, sillä Simonin ja Petterin puuhatussa hän istui rauhallisesti kaksi tuntia kirkkoherran tuvassa tupakoimassa ja juomassa. Kerjäläinen ehti järven jäälle, kun pojat saivat hänet kiinni ja ampuivat kuoliaaksi. Näyttöä Rouhiaisien osallisuudesta hovin ryöstöön ei ollut. Ruumis jätettiin makaamaan paikoilleen.¹⁸

Ammuttuaan Rouhiaisien viinahöyryiset pojat muistivat lähellä Riihilahdessa asuneen vanhan Pekka Voutilaisen, joka myös oli ollut mukana hovin ryöstössä. Pojat latasivat Metherin aseensa ja lähtivät jäätä pitkin Voutilaisen hökkelille. Pihalle tultuaan he huusivat Voutilaista, joka tulikin ulos. Pojat käskivät armoa anelemaan Pekan polvilleen asumuksensa viereen, antoivat hänen lukea isämeidän -rukouksen ja ampuivat sitten kuoliaaksi. Surmatyöt tehtyään pojat palasivat pappilaan ja liittyivät siellä istuneeseen iloiseen seuraan. Juopottelu kesti myöhään yöhön, jonka jälkeen pojat palasivat Lamminniemen kartanoon Metherin kanssa.¹⁹

Helmikuun 12. päivänä lähtivät ratsumiehet Pähl Osnabrygg, Hans Martens, Ellert Busch ja Carl Haan Lamminniemen kartanosta majamestari Anders Metherin käskystä kohti Kinahmonsaarta. Ryhmän johdossa oli hovin pristaavi Heikki Kainulainen. Tehtävänä oli vangita kolme hovin ryöstöön osallistunutta Pasasen veljestä. Veljekset olivat piiloutuneet saunamökkiin pieneen Höytiäisen Putaansaareen. Kun veljekset näkivät ratsumiesten lähestyvän, yrittivät he hiihtämällä pakoon. Vanhin veljeksistä, noin 30-vuotias Antti, ajettiin heti kiinni hevosilla. Pristaavi Kainulainen löi häntä pertuskalla takaraivoon ja selkään niin, että tämä lysähti maahan, eikä voinut kuin antautua.²⁰

Ratsumiehet veivät vangitun Antin Kinahmonsaareen Antti Hyttisen taloon, johon jäivät yöleiriin. Pristaavi Kainulainen jatkoi yhdessä Hyttisen kanssa pakoon päässeiden veljesten tavoittamista. Kolmen virstan päässä Lavanniemen metsässä pakenijat tavoitettiin. Heikki Pasanen saatiin otettua kiinni, mutta pakenevaa Tuomas Pasasta pristaavi Kainulainen ampui rihlapyssyllä selkään hartoiden väliin. Ammutulta hän riisui päällystakin ja jätti hänet makaamaan hankeen. Kainulainen olisi halunnut vahingoittaa

18 Liperin talvikäräjät 17.–20.2.1697. s. 62v–63. gg 16; Ylimääräiset käräjät Liperin hovissa 13.–15.6.1699. s. 112v–113. gg 18.

19 Ylimääräiset käräjät Liperin hovissa 13.–15.6.1699. s. 113–113v. gg 18.

20 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 193v–194. gg 16.

myös vangittua Heikki Pasasta, mutta Antti Hyttinen esti pahoinpitelyn. Heikki vietiin Hyttisen taloon.²¹

Pristaavin ampuma Tuomas Pasanen ei kuollut laukaukseen, vaikka siltä aluksi näytti. Kun ratsumiehet olivat illansuussa juottamassa hevosiaan ulkona he huomasivat haavoittuneen Tuomaan tulevan pihaan. Tuomas vangittiin ja vietiin muiden vankien joukkoon tupaan, jossa pristaavi satoi myös hänen kätensä tiukalle selän taakse. Seuraavana aamuna pristaavi Kainulainen lähti haavoittumattomana säilyneen Heikki Pasasen kanssa metsään etsimään piilotettuja ryöstötavaroita. Lähtiessään hän antoi ratsumiehille määräyksen ampua haavoittuneet Pasasen veljekset, sillä matka Lamminniemeen olisi näille liian pitkä. Ratsumiehet panivat vangit rekeen ja ajoivat nämä isänsä Tuomas Pasasen tilalle, joka oli vain puolen virstan päässä. Siellä veljekset työnnettiin hankkeen. Vangitun Tuomaan anoessa armoa ja henkensä säästämistä ratsumiehet ampuivat heidät siihen paikkaan.²²

373

Hovin ryöstöä ja sotaväen julmuuksia puitiin ensimmäisen keran Liperin talvikäräjillä, jotka alkoivat keskiviikkona 17. helmikuuta. Hieman ennen käräjien alkua sotilaat vangitsivat vuokraaja Hoppenstångin tuvassa lautamies Pekka Vartiaisen, joka oli myös sekaantunut ryöstösaaliiseen. Sidottu Vartiainen kaadettiin maahan ja sotilaat talloivat hänen rintansa aivan siniseksi.²³ Pian käräjien jälkeen vangitsi Lamminniemen kartanon renki Juhani Ruuskanen hovin ryöstössä mukana olleen populi Mikko Miettisen. Miettinen vietiin Lamminniemeen, jossa myös häntä kohdeltiin raa'asti.²⁴

Moni syytönkin sai kärsiä hovin ryöstäjiin kohdistuneita kosto-toimia. Helmikuun lopulla laskiaistiistaina 23.2. shyttivät Hoppenstångin kirjuri Richardt Steen ja pristaavi Juhani Jämsäläinen Savonlinnan läänistä lähteneen Martti Laurinpojan. Hovin miehet luulivat, että Martti oli ollut osallisena Lamminniemen hovin ryöstöön, joten he pahoinpitelivät hänet perinpohjaisesti. Kun lopulta selvisi, ettei Savosta tullut Martti Laurinpoika tiennyt hovin ryöstöistä mitään, hyvitteli kirjuri häntä 15 kuparitalarilla.²⁵

21 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 194. gg 16.

22 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 194v–195v. gg 16; Liperin kesä- ja syyskäräjät 13.–18.9.1697. s. 224–225. gg 16.

23 Käräjien ajankohta: Liperin talvikäräjät 17.–20.2.1697. gg 16; Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 154. gg 16.

24 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 157v. gg 16.

25 Kiteen talvikäräjät 25.–27.2.1697. s. 83. gg 16.

Käsämässä joutui talonpoika Olli Karttusen omaisuus sotaväen ryöstämäksi, vaikka hänellä itsellään ei ollut mitään osaa Lamminniemen ryöstöön. Hovin ryöstössä oli ollut mukana hänen veljensä Lasse Karttunen. Ollilta vietiin rahaa yli 11 kuparitalaria sekä runsaasti vaatteita ja muuta irtotavaraa.²⁶

Rummunlyöjä Pekka Pekanpoika löi yhdessä sotamies Jussi Pöläsen kanssa Särkijärven Matti Martikaisen lihatiinun pampulla rikki. Miehet jakoivat keskenään lihat. He muka epäilivät Matin olleen osallisena ryöstöön. Matti oli kuitenkin syytön. Eräänä helmikuun sunnuntaina sotamies Lauri Uimonen pakotti pappilassa miekalla uhkaamalla Niilo Ihalaiselta seitsemän hopeaäyriä. Rahat Uimonen käytti juopotteluun. Ihalaisella ei ollut mitään osuutta hovin ryöstöön. Saava Leskisen luona majoillut luutnantti Reiher anasti 16-vuotiaalta Olli Nousiaiselta kukkaron, jossa poika sanoi olleen 30 kuparitalarin arvosta venäläisiä tenkoja, kolme hopearistiä, kaksi hopeasormusta ja messinkisormus. Reiher väitti luulleensa kukkaroa hovin omaisuudeksi. Kun hän neljä kuukautta anastuksen jälkeen, heinäkuussa toimeenpannussa tutkinnassa, palautti kukkaron Nousiaiselle, ei siinä ollut omaisuutta kuin talarin arvosta. Reiher väitti, ettei siinä koskaan enempää ollutkaan.²⁷

Riihilahden Riitta Antintytär, jonka poika oli ollut mukana ryöstössä, joutui myös kärsimään sotaväen terrorista. Kartanon väki sanoi Riitan taloa ryöväripaikaksi, joten sotilaat tunkeutuivat sisään. Riehuessaan talossa sotilaat panivat Riitan peukalot musketin hanaan ja polttivat palavalla päreellä rakkuloita hänen kasvoihinsa. Luutnantti Reiher antoi ulosmitata aitasta kuusi tynnyriä ruista ja ohraa ja puoli tynnyriä vehnää. Vilja vietiin Saava Leskisen aittaan, jossa säilytettiin hovista viedystä ryöstösaaliista korvaukseksi otettuja viljoja.²⁸

Riitta Antintyttären mukaan viljaa otettiin paljon enemmän ja sotilaat myivät sitä mitättömästä hinnasta Tohmajärven kyyditsijöille. Riitan väitteessä oli perää. Tohmajärven Jouhkolan Juhani Auvinen, joka oli yksi Liperiin komennetuista kyyditsijöistä, osti sotamiehiltä tynnyrin ohraa 30 kupariäyrillä. Vaikka hinta oli hyvin alhainen, eivät muut kyytimiehet saattaneet rahan puutteessa ostaa sotilaiden tarjottelemaa viljaa.²⁹

26 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 203v. gg 16.

27 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 204v–205. gg 16.

28 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 205v–206. gg 16.

29 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 206. gg 16; Tutkinta Kiteen Muljulan hovissa 24.7.1697. s. 215. gg 16.

Sotilaat lähettivät talonpojilta ryöstämäänsä omaisuutta koiteihinsa Käkisalmen eteläiseen lääniin. Tavarain välittäjinä ja kuljettajina toimivat muutamat Sortavalan porvarit. Talonpojilta otettiin hoviin korvauksena paljon karjaa ja hevosia, joista osa kuoli nälkään ja hoidon puutteeseen. Peräti 18 talonpoikien hevosta ja 40 lehmää jätettiin hovissa heitteille ilman hoitoa ja rehua.³⁰

Liperistä osa sotilasosastoa jatkoi luutnantti Reiherin johdolla matkaansa Pielisjärvelle. Sotaväen toimista Pielisjärvellä on paljon vähemmän tietoa kuin Liperistä. Ilmeisesti sotilaiden terrori jatkui lähes samanlaisena. Tosin Pielisjärveltä ei tunneta tapauksia, joissa sotilaat olisivat ampuneet hengiltä hovien ryöstöstä pidättämiään talonpoikia. Vankien kohtelu oli kuitenkin kovaa.

Kun sotilaskokous oli lähössä Lieksasta kohti pohjoisen kylää, varoitti vuokraaja Enberg luutnantti Reiheriä, ettei tämä sallisi sotilaiden tehdä mitään ylimääräistä mielivaltaa alueella. Ryöstöihin olisi suuri houkutus, sillä monet vangittavat olivat varakkaita talonpoikia. Reiher vakuutti Enbergille, ettei sallisi mitään sellaista. Kuitenkin hän totesi, ettei millään voinut valvoa kaikkia sotilaiden toimia, eikä varmaankaan kyennyt estämään kaikkia näiden ilkitöitä.³¹

Haapajärven Juhani Mahanen, Juhani Sirviö ja Koppelojärven Heikki Kilpeläinen ja Heikki Lipponen valittivatkin, että heitä piinattiin vangittaessa tavattoman kovasti ja kaikki heidän omaisuutensa ryöstettiin. Sotilaat ottivat viljan, talin, sirpit, kirveet ja arvoesineet. Jopa naisten vaatteet kelpasivat. Erityisesti tässä toimesta ahkeroin korpraali Matti Haatainen. Heikki Lipponen vedettiin käsistään selän taakse sidottuna katto-orteen riippumaan. Oman kertomansa mukaan Lipponen sai pyöriä siinä pitkän aikaa ympäri kuin kaali, kun sotamiehet samaan aikaan ryöstivät hänen omaisuuttaan. Heikki Kilpeläistä vangittaessa löytyi hänen aitas-taan vielä 30 tynnyriä vanhaa hyvää ruista.³² Nälkäaikana se oli mahtava omaisuus. Kilpeläisen ruista lähetettiin 18 tynnyriä Liek-saan ja kolme tynnyriä luutnantti Reiher myi pois. Rahat hän luovutti myöhemmin vuokraaja Enbergille. Myös Olli Meriläinen valitteli myöhemmin, että häneltä vietiin vangitsemisen yhteydes-

30 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 207–208. gg 16.

31 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 58v. gg 16.

32 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 57v–58. gg 16.

sä 15 kuparitalaria. Syyllistä ei kuitenkaan löytenyt, vaikka kaikki pidätyksen suorittajat olivat tiedossa.³³

Pitäjiin esivallan avuksi jätetty sotaväki ja kapinan kukistustoimista palaavat sotilaat aiheuttivat paljon harmia talonpojille. Kiteelle jäi veronkannossa avustamaan sotamies Yrjö Tanelinpoika. Kiertäessä hovin kirjurin kanssa kyliä hän vaati talonpojilta myös rahaa tai viljaa itselleen. Vaikka hovin kirjuri yritti kieltää sotamiestä keräämästä rahaa omaan laskuunsa, vaati Yrjö kultakin tilalta joko kapan viljaa tai vaihtoehtoisesti 8, 12 tai 16 kupariäyriä. Sotamies ei suostunut lähtemään talonpojan luota ennenkuin oli saanut rahansa.³⁴

Christian Sahlon avuksi joulun tienoossa lähetetyt sotilaat pysyivät Suistamolla koko kevättalven. Kiertäessään kylissä verojen ja rästien perinnässä, useat heistä ottivat talonpoikien omaisuutta omaan laskuunsa ja myivät anastetun tavaran saadakseen rahaa. Tässä toimessa kunnostautui erityisesti sotamies Antti Hastinen. Syskyjärven Heikki Kakkiselta Hastinen otti parin ketjuja ja 10 hopeaäyriä. Ketjut Hastinen myi Käkisalmissa Pauli Bryggarelle saaden niistä kuusi kupariäyriä. Hippolan kylässä Hastinen ja sotamies Jöns Pietarinpoika nauttivat Juhani Turusen talossa ruokakestitystä. Siitä huolimatta he pakottivat Turuselta kolme kappaa ruista, kaksi leipää ja kaksi hopeaäyriä. Samalla tavoin pakotettiin Simo Kososelta ruokakestityksen jälkeen kolme kappaa ruista.³⁵

Laitioisten kylässä sai moni kärsiä Hastisen mielivallasta. Helmi-kuussa Antti Hastinen ja Martti Palmia pakottivat miekalla uhaten ja lyöden Liisa Riikoselta muka veloista kolme lastia heiniä, mutta myivät heinäkuormat heti omaan laskuunsa Juhani Mikkoselle. Samoin he ottivat Liisalta lampaan, jonka myivät Hodar Iivananpojalle. Elin Matintytär Kohoselta Hastinen ulosmittasi 10 lastia heinää. Näistä vain neljä kuului hoville, loput Antti myi paluumatkallaan eri kylissä. Olli Ihalaiselta Hastinen ja sotamies Yrjö Pylkkänen anastivat neljä kappaa ruista ja neljä kappaa ohraa.³⁶

Myös kapinan tukahduttamistoimista palaavan sotaväen hyödyntäminen oli häikäilemätöntä. Sotamiehet ajoivat kevättalvella kymmenellä reellä Lieksan hovin tavaroita Sortavalaan, jossa Pie-

.....
33 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 212–212v. gg 16.

34 Tutkinta Kiteen Muļjulan hovissa 24.7.1697. s. 214. gg 16.

35 Tutkinta Impilahdella 28.–29.7.1697. s. 219–220v. gg 16.

36 Tutkinta Impilahdella 28.–29.7.1697. s. 219–220. gg 16.

lisjärven vuokraaja Salomon Enberg asui. Kuormassa oli lähinnä rautatavaraa, kuten kirveitä, sirppejä, köysiä ja verkatakkeja. Tie kulki Tohmajärven Huhtilammen kylän halki, jossa sotilaat yrittivät myydä tavaroita pilkkahintaan talonpojille. Kukaan ei kuitenkaan halunnut puuttua hovin tavaroihin.³⁷

Sotamies Pekka Sorvainen ja rummunlyöjä Pekka Pekanpoika palasivat Pielisjärveltä Käkisalmen linnoitukseen kevättalvella Tohmajärven kautta. Peijonniemen kylässä he tulivat Matti Lintusen pihaan. Sotilaat olivat muutamaa kilometriä aiemmin saaneet Kemien hovista uuden vetohevosen, mutta koska he olivat päättäneet hyötyä Lintusesta, he vaativat pertuskat käsissään kovääniesti uutta kyytihevosta rekensä eteen. Lintusen vaimo oli tuvassa kuolleena ja Matti pyysi, että surutalo saisi nauttia talonrauhaa. *”Nyt ei ole mitään rauhaa, sinun on hankittava meille hevosia”* vastasivat sotilaat ja löivät tuvan oven rikki. Lintusen väitettyä että heillä oli jo reipas hevonen hovista, sotilaat riehuivat tuvassa pertuskojen kanssa niin, että paikalla olleen hautajaisväen oli pelastauduttava ikkuna-aukkojen kautta pihalle.³⁸

Kaikki ryövärit eivät suinkaan joutuneet heti kiinni. Esimerkiksi Liperin Taipaleen Iivana Lihavainen sai vietyä viisi rekikuormaa parhaita hovin tavaroita ja kuparia Venäjälle. Tältä matkalta Lihavainen ei ollut hetikään tavoitettavissa.³⁹ Kiteen kapinallisista Joonas Immonen, Kalle Tolvanen, Pekka Tolvanen ja Pekka Mononen piileksivät lähes vuoden, ennen kuin Muljulan uusi vuokraaja Joachim Wargentin sai heidät vangittua ja toimitettua Käkisalmen linnoitukseen.⁴⁰ Kiteen kapinallisten johtaja populi Heikki Koikalainen saatiin kärkeihin vasta vuonna 1705. Hän piilotteli lähes kymmenen vuotta Savon puolella Kerimäen pitäjässä eräässä saunatuovassa.⁴¹

Pielisjärven kapinajohtaja Matti Eskelinen jäi kiinni vasta 10.11.1697 Ylikylässä. Hovien ryöstöihin osallistunut Heikki Kohonen piileksi Oulun pitäjän Muhoksen kirkonkylässä aina syksyyn 1697 saakka. Kohonen päätti Muhoksella mennä naimisiin ja tarvitsi tätä varten esteettömyystodistuksen Pielisjärven kirkkoherralta. Lieksan hovin palkolliset vangitsivat passinhakumatkalla olleen Kohosen Kuohatin kylän tienoilla metsässä, johon tämä oli tehnyt

37 Tutkinta Kiteen Muljulan hovissa 24.7.1697. s. 215. gg 16.

38 Tutkinta Kiteen Muljulan hovissa 24.7.1697. s. 214–215. gg 16.

39 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 156. gg 16.

40 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 3.–12.2.1698. s. 60. gg 17.

41 Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 13.–18.2.1705. s. 31. gg 24.

leirinuotion.⁴² Vangitut talonpojat kuljetettiin sekä Liperistä että Pielisjärveltä Käikisalmen linnoitukseen odottamaan kapinan käräjäsittelyä.

2. OIKEUS JAKAA OIKEUTTA

Ruotsin valtakunnassa sovellettiin 1600-luvulla kuningas Kristofe-
rin maanlakia (KrML) vuodelta 1442. Maanlaki kävi vuosisatojen
myötä osin riittämättömäksi ja sen puutteita sekä syntyneitä uusia
oikeuskäytännön tarpeita paikkailtiin kuninkaan säädöksillä. Kih-
lakunnankäräjillä sovellettiin pääosin maanlakia, kuninkaan
säädöksiin vedotiin silloin, kun laista ei löytynyt perusteita oikeus-
tulkinnalle. Maanlain ankarimpia rangaistuksia ei aina pantu toi-
meen, sillä kuolemanrangaistukset tuli alistaa hovioikeuden vah-
vistettavaksi. Hovioikeudet saattoivat lieventää kuolemanrangais-
tuksen esimerkiksi pitkäksi vankeudeksi. Vuosisadan lopulla
lähinnä kuningas saattoi puuttua maanlain mukaan annettuihin
kuolemanrangaistuksiin ja määrätä hovioikeuden soveltamaan lie-
vempää sanktiota.⁴³

Heikki Ylikangas on pohtinut sitä, miksi Kristoferin maanlaki
aikanaan laadittiin. Keskeisenä muutoksena vain sataa vuotta var-
hempaan Mauno Eerikinpojan maanlakiin (MEML) on Ylikan-
kaan mukaan se, että KrML jyrkensi rikoslakia kaikkein törkeim-
pien laittomuuksien – etenkin väkivaltarikosten – kohdalla. Koti-
rauhan rikkominen kriminalisoitiin. Rauhanvalan rikkoneiden
rangaistusta kovennettiin. Ryöstössä anastetulle omaisuudelle ase-
tettiin puolen markan yläraja. Joka vei enemmän, ei selvinnyt
enää sakoilla, vaan tuli mestata.⁴⁴

KrML:ssa luotiin kaksi uutta rikollisen käsitettä: ryöväri ja meri-
rosvo. Molemmat käsitteet viittaavat jatkettuun joukkorikollisuu-
teen, johon myös talonpoikaiskapinointi soveltuu. Ylikangas pitää-
kin tätä maanlain kohtaa viitteenä siihen, että uuden lain laadintaa

42 Pielisjärven talvikäräjät 21.–26.2.1698. s. 87v ja 92v–93. gg 17.

43 Tarkemmin tästä käytännöstä ja sen kehityksestä ks. Nenonen 1992, s. 273–275.

44 Ylikangas 1990a, s. 121–122; vrt. KrML 1978, s. 120–129 ja s. 159.

ja lain koventamista ryydittivät Ruotsin 1400-luvun talonpoikaislevottomuudet, joista merkittävin oli Engelbrektin kapina vuonna 1434.⁴⁵ Tätä Ylikankaan päätelmää tukee ainakin se, että kuolovuosien kapinatapahtumista langetettujen rangaistusten perusteena käytettiin nimenomaisesti KrML:n ”ryöväripykälää”, rauhanvalan kaaren kohtaa 42. Käräjäpöytäkirjoissa puhutaan hovien ryöstöihin osallistuneista talonpojista johdonmukaisesti aina ”ryöväreinä”.

Kuolovuosien kapinatapahtumat otettiin oikeuskäsittelyyn heti pitäjien talvikäräjillä 1697. Ensimmäisenä on käräjäpöytäkirjoihin viety vuokraaja Christian Sahlon kertomus Suistamon kapinatapahtumista. Sahlo antoi selontekonsa Salmin ja Suistamon talvikäräjillä tammikuun 18-21. päivinä, siis jo ennen liperiläisten ja Kiteen talonpoikien toimeenpanemia ryöstöjä. Sahlo kertoi, kuinka talonpojat olivat kieltäytyneet verojensa maksusta, yrittäneet murhata kirjuri Wallingin ja joulun tienoossa uhkasivat joukolla vuokraajan henkeä. Ketään ei vielä saatu syytetyin penkille.⁴⁶

Helmikuun 8–13. päivinä pidetyillä Pielisjärven talvikäräjillä oli tiin jo paljon pidemmällä. Lamminniemen ryöstöstä oli tuskin kahta viikkoa ja sotaväen terrori riehui Liperissä pahimmillaan kun Pielisjärvellä oli jo saatu vangittua ja käräjien eteen yhdeksän kapinallista. Talonpoikien puhemiehenä sai toimia Lipinlahden Antti Meriläinen. Muut pidätetyt olivat Meriläisen vaimo Liisa ja poika Olli, Nurmeksen Juhani Kohonen ja Lauri Mikkonen, Viensuun Olli Ollikainen ja Heikki Kaikkonen, Vuonislahden Erkki Martikainen ja Varpasenvaaran Juhani Luukkonen. Varpasen Niilo Siponen oli karussa, mutta häntä edusti käräjillä isänsä Iisakki Siponen.⁴⁷

Pöytäkirjaan kirjattiin nyt ensimmäistä kertaa laaja selonteko kapinatapahtumista. Kurkijoen Lauri Kilappa nimettiin kapinan pääsuunnittelijaksi ja syyppääksi levottomuuksiin. Pielisjärven talvikäräjillä muistiin merkittyä tapahtumien kulkua toistettiin myöhemmissä tutkinnoissa usein lähes sellaisenaan. Antti Meriläinen oli kapinallisten todistajana avainasemassa. Häntä kuulusteltiin kuin kapinan johtajaa ikään. Meriläinen yritti vierittää synnyn väkivallasta pitäjän mieromiesten niskoille. Samaa mieltä Meriläisen kanssa oli myös osa syytetyistä.⁴⁸

.....
45 Ylikangas 1990a, s. 123–126.

46 Salmin ja Suistamon talvikäräjät 18.–21.1.1697. s. 11–11v. gg 16.

47 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 44v–46v. gg 16.

48 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 31–39 ja s. 47–48v. gg 16.

Kun Meriläiseltä kysyttiin syytä ryöstöihin, hän moitti vouti Affleckia liiasta ankaruudesta sekä vilpistä veroarviossa ja veronkannossa. Samaa huusi lähes koko kärjärahvas. Kovien syytösten kohteeksi joutunut Affleck torjui kaikki väitteet vedoten veronkantokirjojihinsa. Omasta mielestään hän oli aina ajatellut vain hovin ja kruununtilan parasta.⁴⁹

Pielisjärven käräjät langettivat ensimmäiset tuomiot kapinallisille. Lautamiehet totesivat, että kaikki oikeuteen saatetut hovien ryöstöihin osallistuneet olivat syyllistyneet maanlain rauhanvalan kaaren 40 ja 42 kohtien rikkomiseen. Näin ollen he eivät voineet muuta, kuin tuomita heidät menettämään henkensä.⁵⁰ Vangitut lähetettiin odottamaan hovioikeuden vahvistusta päätökselle Käkisalmen linnoitukseen. Sillä välin saapui sotaväki Liperistä Pielisjärvelle ottamaan kiinni lisää ryöväreitä.

Liperissä yritettiin käsitellä Lamminniemen hovin ryöstöä talvikäräjillä 17.–20. päivinä helmikuuta. Paikalle saapui vain neljä lautamiestä, näistäkin Pekka Vartiainen oli syytetyn penkillä. Kaksi lautamiestä oli sairaana. Kärjärahvaasta saapui paikalle vain Käsämän Lauri Hartikainen. Sotaväen väkivallantytöt olivat pelästyttäneet talonpojat niin, etteivät syyttömätkään uskaltaneet saapua käräjiin. Ryöstäjiä oli saatu vangittua kahdeksan: Pekka Vartiainen, Matti Kakkinen, Tuomas Huovinen, Pekka Rahunen, Antti Rahunen, Lasse Tiili, Erkki Tiili ja Mikko Miettinen. Koska asiaa ei saatettu käsitellä kolmella lautamiehellä, päätettiin asian tutkinta siirtää Käkisalmen linnoituksessa 15. maaliskuuta alkaviin ylimääräisiin käräjiin. Vangitut tuli heti viedä Käkisalmen linnoitukseen.⁵¹

Myös Kiteen talvikäräjät 25.–27. helmikuuta käsitelivät kapinatapahtumia. Pöytäkirjaan kirjattiin selonteko Rasivaaran tapahtumista ja kapinallisten yhteentousta sotaväen kanssa. Räätäli Juhani Lötjösen leski Maria Antintytär valitti oikeudelle siitä, että sotilaat olivat surmanneet hänen miehensä, jolla ei ollut mitään osuutta kapinahankkeeseen. Asia päätettiin esitellä kenraalikuvernöörille, mutta muita päätöksiä asiassa ei vielä saatettu tehdä.⁵² Kapinavyyh-

49 Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 48v–49. gg 16.

50 Rauhanvalan kaaren kohta 40 säättää, että joka ryöstää puolen markan arvosta, menettäköön päänsä. Kohta 42, jota voidaan kutsua ”ryöväripykäläksi” säättää että kaikki ryövärijoukossa tai seurassa olleet on tuomittava miekalla mestattaviksi. KrML 1978, s. 130–131. Lautamiesten päätös: Pielisjärven talvikäräjät 8.–13.2.1697. s. 52v. gg 16.

51 Liperin talvikäräjät 17.–20.2.1697. s. 61–61v. gg 16.

52 Kiteen talvikäräjät 25.–27.2.1697. s. 78–79. gg 16.

den selvittämiseksi käytiin mielipiteenvaihtoa ilmeisesti jo helmikuun alussa kenraalikuvernöörin kanssa. Kuvernöörin mielestä asia oli tutkittava perin pohjin yksillä ylimääräisillä käräjillä.

Samaan aikaan kun sotaväki vielä helmikuussa mellasteli pitäjissä kiersi rovasti Johannes Serlachius tarkastuksella ainakin Suistamolla, Kesälahdella ja Kiteellä. Kenraalikuvernööri Fersen oli kirjoittanut rovastille, että tämän tulisi mahdollisuuksien mukaan hillitä talonpoikien levottomuutta. Ehkä Serlachius ei lähtenyt rovastintarkastukselle pitäjiin vain hillitäkseen kapinamielialaa, mutta tehtävä näkyy voimakkaana säilyneissä tarkastuspöytäkirjoissa. Niissä rahvasta kehoitetaan hiljaisuuteen, sillä vastustamalla isäntiään (husbonder) talonpojat saattaisivat paitsi itsensä myös lapsensa sielunvaivaan. Esivallan henkilöt ovat Jumalan edustajia joita järjestyksen vuoksi tulee totella. Pappien tulee jatkuvasti kehottaa kansaa kuuliaisuuteen, eivätkä he saa osallistua levottomuksiin.⁵³

Jumalanpalveluksen jälkeen Suistamon talonpojat kääntyivät valituksineen rovasti Serlachiuksen puoleen, valittivat katovuosien aiheuttamaa köyhyyttä ja anoivat rovastilta armoa ”metelöitsijöilleen”. Rovasti kehotti kääntymään valituksien kanssa kruununvoudin tai kihlakunnantuomarin puoleen, mutta merkitsi jotakin talonpoikien kanssa käymästään keskustelusta 16.2.1697 laatimaansa tarkastuspöytäkirjaan. Tästä vuokraaja Sahlo sai aiheen syyttää rovastia talonpoikien kiihottamisesta. Rovasti puolustautui järjestyksessä tutkinnassa kiivaasti ja asia jäi silleen.⁵⁴

Maaliskuun puolivälissä alkoi Käkisalmen linnoituksessa pari viikkoa kestänyt tutkintojen ja oikeudenkäyntien sarja, jossa suurin osa kapinaan osallistuneista sai tuomionsa. Kapinatapahtumia kerrattiin yhä uudelleen lukemattomia kertoja, kymmenet vangitut talonpojat todistivat syyttömyyttään tai jos eivät muuta voineet, tunnustivat syyllisyytensä. Kun ylimääräiset käräjät avattiin 15.3. todettiin, ettei Pielisjärveltä ollut saapunut paikalle yhtään lautamiestä. Tuomiot joutui langettamaan lautamiehistö jonka jäsenet olivat Liperistä, Impilahdelta, Räisälästä ja Tiurulasta.⁵⁵

.....
53 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 146. gg 16; Kiteen rovastintarkastuksen pöytäkirja 24.2.1697, (kopio), Kesälahden rovastintarkastuksen pöytäkirja 26.2.1697, (kopio). Albin Simolinin kokoelma, kansio 1. VA. (Säilytys väliaikaisesti HYK).

54 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 144v–146v. gg 16; Suistamon rovastintarkastuspöytäkirja 16.2.1697 ei ole säilynyt, tiedot ovat em. käräjäpöytäkirjasta.

55 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 53v. gg 16.

Pielisjärveltä tuotiin tutkintaan 18 vangittua talonpoikaa. Osalle heistä oli jo Pielisjärven talvikäräjillä langettu kuolemantuomio. Oikeussaliin saatiin vain 14 vankia, sillä Antti Meriläinen, Matti Väisänen, Pekka Väisänen ja Iisakki Siponen olivat sairaana ja niin huonossa kunnossa, ettei heitä saatettu tuoda kuulusteltaviksi. Sairastuneet välttivät mestauksen, sillä he kuolivat pian käräjien jälkeen. Matti Väisänen menehtyi vankeudessa 21. maaliskuuta ja seuraavana päivänä Antti Meriläinen ja Pekka Väisänen kokivat saman kohtalon. Iisakki Siponen kuoli 28. maaliskuuta. Sotaväen toimeenpanemat kidutukset ja nälkäajan kehnot vankilaolot tekivät suurelta osin pyövelille osoitetun työn. Myös huonokuntoiselle Heikki Lipposelle antoi Käkisalmen kappalainen varmuuden vuoksi Herran ehtoollisen, mutta häntä sentään saatettiin kuulla kärjäsälissa.⁵⁶

Vangeista kolme, Antti Kilpeläinen, Reko Kilpeläinen ja Erkki Väisänen todistivat olleensa ryöstöjen aikaan kauppatkalla Venäjällä. Heidät todettiin syyttömiksi kapinaan ja tuomio oli vapauttava. Kaikki muut kärjäsaliin tuodut vangit tuomittiin kuolemaan. Juhani Mahanen, Olli Mahanen, Matti Jaaranen, Pekka Haapalainen, Jooseppi Haapalainen, Jooseppi Sirviö, Olli Hakkarainen ja Heikki Ollikainen saivat tuomionsa maanlain rauhanvalan kaaren 40 ja 42 kohtien mukaan. Heikki Lipponen ja Heikki Kilpeläinen, jotka eivät itse olleet osallistuneet ryöstöihin, mutta olivat lähettäneet sinne poikansa ja olivat mieromiehinä yllyttäneet rahvasta kapinaan, tuomittiin menettämään henkensä rauhanvalan kaaren 42 kohdan perusteella.⁵⁷

Käkisalmen kapinatutkinta jatkui 20. maaliskuuta pidettyään päivän tauon. Nyt puitiin Suistamon Heikki Yletyisen osuutta kapinatapahtumiin. Yletyinen vieritti synn kokonaan Lauri Kilapan harteille. Yletyisen mukaan Kilapan puheisiin uskomisesta ei seurannut kuin onnettomuutta ja hän katui nyt katkerasti, että oli antanut Kilapan johtaa itseään harhaan. Osallisuuttaan hän yritti vähätellä väittämällä, että hän oli tullut olleeksi mieromies muiden pitäjäläisten johdattamana. Hän anoi anteeksiantoa ja lupasi ettei enää koskaan ryhtyisi sellaisiin hankkeisiin. Armon

56 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 54–55v ja s. 57. gg 16.

57 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 15.–18.3.1697. s. 59v–60. gg 16.

anomukset eivät Yletyistä auttaneet, vaan hänet tuomittiin kuolemaan.⁵⁸

Liperin Lamminniemen ryöstöä ryhdyttiin puimaan Käkisalmen linnoituksessa 22. maaliskuuta. Paikalle kuulusteltavaksi sekä syytteitä ja tuomioita kuulemaan oli tuotu 18 talonpoikaa ja Pekka Vartiaisen vaimo. Ryöstösaaliiseen osallisen Suorlahden palkollisen Matti Mantilaisen oli sotaväki pahoinpidellyt niin, että hän kuoli linnoituksen tyrmässä 22. helmikuuta. Siitä, että kuoleman syynä olivat varmasti Mantilaisen räikkäyksessä saamat vammat, esitettiin Käkisalmen kappalaisen Erik Hiqviniuksen 10. maaliskuuta antama kirjallinen todistus.⁵⁹

Kuulusteluissa käytiin tarkkaan läpi kunkin syytetyn osuus ryöstössä ja saaliin jaossa. Erkki Tiili, Lasse Tiili ja Pekka Vartiaisen vaimo todettiin syyttömiksi ryöstöön ja ryöstösaaliin jakoon. Muiden kohdalla tuomio oli jälleen ankara. Lasse Karttunen, Matti Sorsa, Antti Rouhiainen, Jussi Karhunen, Pekka Eskelinen, Mikko Miettinen, Paavo Hyttinen ja Erkki Mustonen todettiin syyllisiksi täyteen ryöstöön. Nämä olivat olleet mukana siinä joukossa, joka kirkonmäeltä käsin hyökkäsi Lamminniemeen. Heidät tuomittiin maanlain rauhanvalan kaaren kohtien 1, 35, 40 ja 42 perusteella menettämään henkensä.⁶⁰

Ryöstön jälkeisenä päivänä hovissa mellastaneet Heikki Räsänen, Jussi Tiili ja Jussi Hirvonen tuomittiin samoin rauhanvalan 42 kohdan perusteella kuolemaan. Lautamies Pekka Vartiainen, Matti Kakkinen ja Tuomas Huovinen saivat saman tuomion, koska olivat puuttuneet Vartiaisen hovista tuoman härän lihoihin. Myös Heikki Pasanen tuomittiin menettämään henkensä rauhanvalan kaaren ”ryöväripykälän” osallisuusperiaatteen perusteella, sillä vaikka hän ei ollutkaan mukana hovin ryöstössä, oli hän piilottanut metsään yhdessä veljiensä kanssa ryöstösaalista.⁶¹

.....

58 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 20.–23.3.1697. s. 139v–149. gg 16.

59 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 150v–159. gg 16.

60 Rauhanvalan kaaren kohdassa 1. säädetään, että se joka rikkoo kotirauhan tai tekee talonväelle vammian on rikkonut rauhanvalan. Kohdassa 35 säädetään, että se joka on rikkonut rauhanvalan ja tehnyt tällöin verinaarmun tai mustelman, tuomitaan menettämään oikean kätensä huolimatta siitä tuomitaanko hänet muista rikoksista hengiltä. KrML 1978, s. 120 ja s. 129–131. Lamminniemen ryöstössähän pahoinpideltiin kymmenikkä Jooseppi Kaiponen.

61 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 22.–24.3.1697. s. 161–162. gg 16.

Kiteeläisistä ryöväreistä ei oltu Käkisalmen tutkintaan mennessä tavoitettu vielä kuin Juhani Naukkarinen, joka jäi kiinni heti Rasi-vaarassa yritettyään pakoon Lötjösen mökiltä. Naukkarisen kuulustelu kesti kaksi päivää ja 27.3. hänellekin langetettiin rauhanvalan kaaren 1, 35, 40 ja 42 kohtien perusteella kuolemantuomio.⁶²

Viimeiseksi oli säästetty kuolovuosien kapinan alkuvaiheiden ”pääarkkitehdin”, Kurkijoen Lauri Kilapan kuulustelu ja tuomitseminen. Pöytäkirja esittelee Kilapan kaiken sen levottomuuden ja myllerryksen pääsuunnittelijaksi (principal author), joka oli edellisvuonna kohdannut Käkisalmen pohjoista lääniä. Kilapan toiminta oli pöytäkirjan laatijan mukaan johtanut niihin ryöstöihin, jotka oli pantu toimeen Pielisjärvellä, Liperissä ja Kiteellä. Samoin Kilappa oli syyllinen siihen väärinkäsitykseen, jota hän oli veroista ja päivätöistä levittänyt Salmin, Kurkijoen, Sortavalan ja Tiurulan rahvaan keskuuteen.⁶³

Kun Lauri Kilappa tuotiin oikeuden kuultavaksi, hän ilmoitti ensimmäiseksi olevansa täysin tietämätön koko siitä asiasta, mistä häntä syytettiin ja kielsi kaiken osallisuutensa kapinaan. Kuitenkin hän tunnusti puhuneensa talonpojille Turun herrojen tulosta ja käyneensä mieromiesten kanssa Viipurissa kuulostelemassa neuvoja. Valtuutuksen tähän hän sanoi saaneensa kevättalvella Kurkijoella olleilta herroilta, jotka lupasivat tulla kesällä takaisin asettamaan kiinteän veron. Kilapalle sanottiin, että hän puhui muunnettua totuutta. Herrat olivat olleet vuokraajan kutsumia tarkastajia, joiden tehtävänä oli tutkia edellisvuoden ja vuoden 1687 kotovahinkoja. Muuta valtuutusta näillä ei ollut.⁶⁴

Saliin kutsuttiin nyt todistajaksi Pielisjärven Heikki Kilpeläinen. Kilpeläinen syytti kaikesta Kilappaa: ”*Sen pahan juonen kautta minun pitää istua nyt täällä linnassa*”.⁶⁵ Kilpeläinen vakuutti, etteivät asiat olisi koskaan menneet niin pitkälle, ellei Kilappa olisi vakuuteluillaan heitä puijannut. Lauri Kilappa puolustautui rohkeasti. Hän sanoi, ettei ollut koskaan kehottanut heitä ryöstämään hoveja tai kartanoita. Jos pielisjärveläisetkin olisivat odottaneet, olisi hän matkustanut keväällä Tukholmaan. Siten yhteistä asiaa olisi ajettu

62 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 26.–27.3.1697. s. 163–167v. gg 16.

63 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 29.–31.3.1697. s. 181. gg 16.

64 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 29.–31.3.1697. s. 181–182. gg 16.

65 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 29.–31.3.1697. s. 182v. gg 16. ”Sen pahan Jonen Cauta minä nytt tälä pitä istuma linnas.”

paremmin eteenpäin. Heikki Kilpeläisenkin oli myönnettävä, ettei Kilappa ollut puhunut mitään ryöstöstä. Hänen mielestään pielisläiset olivat kuitenkin saaneet johtoajatuksensa ryöstöihin juuri Kilapan puheista.⁶⁶

Kilappa esitti närkästyneenä, ettei ollut tehnyt mitään rangaistavaa. Hänet oli kuitenkin leimattu jo niin monelta taholta kapinan päätekijäksi, ettei hänellä ollut mitään mahdollisuutta välttää rangaistusta. Lautamiehet totesivat Kilapan levittämät puheet veronmaksu- ja päivätyölakkojen pääsyyksi. Myös pohjoisen hovien ryöstöt laskettiin Kilapan aiheuttamiksi. Lautamiehet perustelivat kantansa sillä, että rahvas ei ryöstänyt yhtään pappilaa eikä keskuudessaan asuvaa vaurasta talonpoikaa tai maakauppiasta. Tämän vuoksi kartanoiden ryöstöjen oli täytynyt tapahtua muista syistä kuin välittömästä nälästä. Kaiken syynä oli Lauri Kilappa, joka tuomittiin kiihottajana ja villitsijänä kuolemaan.⁶⁷

385

Käkisalmen linnoituksen kapinatutkinta päättyi Kilapalle annettuun tuomioon. Kapinaan ja ryöstöihin osallistuneita talonpoikia saatiin kuitenkin vielä kesän ja syksyn mittaan kiinni ja heidän asiansa käsiteltiin pitäjien käräjillä. Suistamon Matti Hannunpoika vangittiin heinäkuussa 1697 ja vietiin Käkisalmen linnoitukseen. Hänen osuuttaan Suistamon kapinatapahtumiin käsiteltiin syyskäräjillä 11.–16.10.1697. Osallisuudesta levottomuuksien lietsontaan ja kiihotustyöstä Matti tuomittiin vuoden 1617 Örebron statuutin perusteella kuolemaan.⁶⁸

Kun Kiteen kapinallisista Joonas Immonen, Kalle Tolvanen, Pekka Tolvanen ja Pekka Mononen joutuivat Kiteen talvikäräjillä helmikuussa 1698 oikeuden eteen, luettiin heidän rikostoveriaan Juhani Naukkarista koskenut hovioikeuden 28.7.1697 antama päätös.⁶⁹ Hovioikeus vahvisti käräjillä annetun kuolemantuomion,

.....
66 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 29.–31.3.1697. s. 182v–183. gg 16.

67 Ylimääräiset käräjät Käkisalmen linnoituksessa 29.–31.3.1697. s. 184v–185v. gg 16.

68 Impilahden ja Salmin kesä- ja syyskäräjät 11.–16.10.1697. s. 276–279. gg 16; Örebron valtiopäiväpäätöksen vuodelta 1617 mukaan levottomuuksien aiheuttajat tulee tuomita kaikkialla Ruotsin lain mukaan huolimatta esim. läänitysherroille annetusta tuomiovallasta. Statuutissa viitataan tosin 1600-luvun alun erityisoloihin liittyen erityisesti Puolan kanssa vehkeilijöihin. Stiernman 1728, s. 719–720.

69 Lyhennysote Turun hovioikeuden päätöksestä 28.7.1697. Barthold Ruuths arkiv, godshandlingar, vol. 15. mf.

joka oli jo pantu toimeen sillä Naukkarinen ilmoitettiin vainajaksi. Nyt käräjille tuodut neljä ryöväriä oli joulukuussa vanginnut Muljulan vuokraaja Joachim Wargentin yhdessä hovin väen kanssa. Vangit toimitettiin säilöön Käkisalmen linnaan, josta heidät tuotiin helmikuussa kotipitäjänsä käräjiin. Ryöväreille ei ollut kuin yksi tuomio: kuolema. Perusteena käytettiin nyt rauhanvalan kaaren kohtia 1, 19, 21, 35 ja 40.⁷⁰

Ainoa ryöstösaaliiseen kajonnut ja käräjiin joutunut, jolle langettiin kuolemantuomiota lievempi rangaistus, oli noin 25-vuotias Sysmänylän Mikko Lempinen. Mikko meni hoviin muutama päivä ryöstön jälkeen kaavilaisten Juhani Ahosen ja Juhani Vartiaisen kanssa. Kukin heistä otti kolme kappaletta ruista ja lehmän. Yhteisesti he anastivat hevosen. Koska Lempinen ei ollut siinä joukossa, joka ensimmäisenä säntäsi kirkonmäeltä hovia ryöstämään, sovellettiin hänen rankaisemiseensa kuninkaan 18.8.1697 juuri tällaisesta tapauksesta antamaa päätöstä. Sen mukaan Lempiselle langetettiin 40 markan sakko ja hänen tuli rauhanvalan kaaren 40 kohdan mukaan korvata ryöstämänsä omaisuus. Koska Mikko oli varaton, joutui hän sovittamaan rangaistuksensa kujanjuoksulla⁷¹.

Tämä käräjätapaus on merkittävä sikäli, että muutoin tuntematomaksi jääneen kuninkaan säädöksen sisältö on pääteltävissä Lempiselle annettusta tuomiosta. Näyttää siltä, että kun kuolemantuomioita alkoi kesällä 1697 sadella hovioikeuden vahvistettavaksi, puuttui kuningas peliin. Eihän toki ollut järkevää tapattaa monta kymmentä talonpoikaa. Ilmeisesti kuninkaan antamalla päätöksellä ohjattiin hovioikeutta ja kihlakunnankäräjiä soveltamaan lievempää rangaistuskäytäntöä niihin, jotka olivat ainoastaan kajonneet varastettuun tavaraan tai eivät olleet mukana varsinaisessa ryöstössä. Todennäköisesti hovioikeus muutti tällaisissa tapauksissa annetut kuolemantuomiot kuninkaan päätöksen mukaisiksi. Määrätty 40 markan sakko oli ankara, sitä oli myös rangaistuksena vaihtoehtoinen kujanjuoksu. Henki kuitenkin säilyi.

Toinen Pielisjärven kapinajohtajista Matti Eskelinen piilotteli Ylikylässä aina marraskuulle 1697, jolloin nimismies Johan Lång, pitäjänluutnantti Erik Alholm ja Lieksan hovin kaksi renkiä pidät-

.....

70 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 3.–12.2.1698. s. 60–66v. gg 17; Rauhanvalan kaaren kohdassa 19 säädetään, että se joka ottaa toisen kiinni tämän omassa kodissa on rikkonut rauhanvalan. Kohdassa 21 säädetään, että rauhanvalan rikkojat menettävät kaiken mitä omistavat, lukuunottamatta omaisuutta, ja ovat kaikkialla valtakunnassa lainsuojattomia. KrML 1978, s. 124–125.

71 Liperin talvikäräjät 14.–17.2.1698. s. 76–76v. gg 17.

tivät hänet. Eskelinen lähetettiin säilytettäväksi Käkisalmen linnoitukseen ja sieltä hänet kyyditettiin helmikuun 1698 lopulla takaisin Pielisjärvelle tuomittavaksi. Eskelinen leimattiin käräjillä täydeksi roistoksi ja kapinan kiihottajaksi ja siksi hänet tuomittiinkin rauhanvalan kaaren 40 ja 42 kohtien mukaisesti kuolemaan ja korvaamaan omaisuudellaan aiheuttamaansa vahinkoa. Samoilla käräjillä tuomittiin Muhoksella piileskellyt Heikki Kohonen samoin perustein kuin Eskelinenkin kuolemaan.⁷²

Viimeinen kuolovuosien kapinallisista, joka joutui teoistaan käräjiin oli Kiteen ryöstäjien johtaja populi Heikki Koikkalainen. Hän piileskeli Kerimäellä aina vuoteen 1705, jolloin hänet saatiin vangittua ja tuotua Kiteen talvikäräjille. Kaikki hänen rikostoverinsa olivat jo tuolloin kuolleet. Myös Koikkalaisen uhri, Jöran Mollenius oli poissa. Hän oli pestautunut Otto von Wellingin rakuunarykmenttiin kornetiksi. Suuren pohjan sodan sytyttyä Mollenius joutui Narvassa käydyssä taistelussa venäläisten vangiksi ja hävisi sille tielleen. Sen sijaan muut uhrit, ratsumies Mats Stare ja pristaavi Heikki Kinnunen, olivat yhä paikalla. Koikkalaiselle luettiin sama tuomio kuin ryöstäjätovereilleen. Hänet tuomittiin kuolemaan rauhanvalan kaaren 1, 19, 28, 35, 40 ja 42 kohtien sekä varkaankaaren 2 kohdan perusteella.⁷³

Vangittuja talonpoikia jouduttiin kesällä 1697 kuljettelemaan pitkiä matkoja todistajiksi käräjille, joissa käsiteltiin kapinatapah-tumia tai puitiin kapinan jälkiselvittelyissä sattuneita julmuuksia. Näillä matkoilla kuoli moni vanki. Heinäkuussa 1697 olisi muutama vanki pitänyt kuljettaa Käkisalimesta Liperin käräjille. Sortavalla saattajina toimineet sotilaat joutuivat kääntymään takaisin, koska kuljetettavat näyttivät kovin sairailta. Pielisjärven hovien ryöstössä ahkerasti touhunnut populi Juhani Kohonen tekeytyi niin sairaaksi, että sotilaat joutuivat kantamaan häntä purilailta. Jaakkimanvaarasta jatkettiin matkaa lotjalla. Kylvänsaaren (Kyllf-wänsari) kohdalla vangitut Matti Jaaranen ja Heikki Räsänen kuolivat. Sotilaat ajoivat lotjan rantaan haudatakseen vainajat. Sotamiesten kaivaessa hautoja Kohonen pyysi päästä metsään tarpeil-leen. Heti päästyään metsään hän keinotteli kahleet jaloistaan ja pakeni. Vaikka sotilaat etsivät koko yön, ei miestä enää löytynyt. Syksyllä Kohonen kuulopuheiden mukaan palasi Pielisjärvelle.⁷⁴

72 Pielisjärven talvikäräjät 21.–26.2.1698. s. 87–92v ja 92v–94. gg 17.

73 Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 13.–18.2.1705. s. 31–36. gg 24.

74 Jaakkimanvaaran, Joukion ja Uukuniemen kesä- ja syyskäräjät 27.–30.10.1697. s. 299–300. gg 16.

Kaikkiaan kapinaoikeudenkäynneissä jaettiin 45 kuolemantuomiota. Näistä tuomioista oli ainoastaan yhdeksän sellaista, jotka hovioikeus saattoi muuntaa kuninkaan elokuussa 1697 antaman päätöksen perusteella sakkorangaistukseksi. On siten oletettavaa että ainakin 35 talonpoikaa joutui kapinallisina mestattavaksi joll-eivät ehtineet kuolla ennen rangaistuksen toimeenpanoa sairau-teen, nälkään tai kovaan kohteluun. Yksi talonpojistahan sai surmansa ryntäyksessä Lamminniemen hoviin ja Juhani Kohonen pääsi pakenemaan. Kun sotaväki oli ampunut Liperissä kymmenen talonpoikaa sekä Kiteellä räätäli Lötjösen ja kaksi talonpoikaa oli kuollut kidutukseen jo ennen oikeudenkäyntiä, sai kapinata- pahtumien yhteydessä noin 50 henkilöä surmansa ryöväreiksi lei- mattuna. Kapinan jälkiselvittelyt eivät kuitenkaan päättyneet tä- hän. Väkivaltaisuuudessaan ja julmuudessaan liiallisuuksiin men- neet sotilaat saivat vielä kokea käräjätuomioiden katkeruuden. Kapina repi auki myös paikallisen esivallan ja sotaväen upseerien välit.

3. ESIVALTA TUOMIOLLA

Murhiin, väkivaltaan ja terroritekoihin syllistyneet sotilaat eivät suinkaan päässeet livahtamaan vastuusta. Jo helmikuun 17. päivä- nä alkaneilla Liperin talvikäräjillä kiinnitettiin huomiota ”niihin liiallisuuksiin”, jotka tapahtuivat vastoin kenraalikuvernööri Otto Wilhelm von Fersenin 11.1.1697 eversti Mårten Hästeskoolle ja ratsumestari Mauritz Gersdorpfille lähettämiä määräyksiä. Käräjil- lä käytiin läpi toimeenpantujen teloitusten tapahtumat. Kersantti Måns Arnander kielsi jyrkästi olevansa syyppää mielivallantekoi- hin.⁷⁵ Käräjillä ei voitu muuta kuin todeta, että sotaväen toimista on järjestettävä kunnollinen tutkinta. Läsnä tulisi olla asianosai- nen sotaväki, rahvas ja puolueeton lautakunta. Esitys alistettiin hovioikeudelle ja kuvernöörille päätettäväksi.⁷⁶

Myös muualla pidetyissä käräjissä tuotiin esiin sotaväen jul- muuksia. Kenraalikuvernööri Fersen antoi 15.3. ja 3.4. määräykset

75 Liperin talvikäräjät 17.–20.2.1697. s. 61v–62. gg 16.

76 Liperin talvikäräjät 17.–20.2.1697. s. 64. gg 16.

sotaväen toimista järjestettävistä ”inkvisitioista”. Myös kuninkaalta tuli 30.4. allekirjoitettu määräys julmuuksien tutkimisesta.⁷⁷ Tutkinnat kapinaa hillitsemään lähetetyn sotaväen toimista pidettiin erikseen kussakin pitäjässä heinäkuun aikana. Pielisjärvellä ei tutkintaa kuitenkaan pidetty.

Ensimmäinen ja perusteellisin tutkinnoista pidettiin Liperin Lamminniemen hovissa 20–23. heinäkuuta. Paikalla oli edesmenneen Diderich Boismanin seuraaja, uusi eteläisen voutikunnan kruununvouti Olof Leistenius ja 12-jäseninen täysimittainen lautamiehistö. Syytetyt penkille kaivattiin Lamminniemen pristaavia Heikki Kainulaista, joka oli ollut osallisena ja yllyttäjänä monessa murhassa. Kainulainen oli huhtikuussa paennut Venäjälle. Kiteen nimismies Anders Neiglick, ratsulähetti Iivari Samuelinpoika ja profossi Heikki Ristonpoika saivat hänet tosin kiinni, mutta Kainulainen pääsi pakenemaan uudelleen Kiteen hovissa kun Iivari ja Heikki olivat viemässä häntä Käkisalmen linnoitukseen.⁷⁸

Tuomas ja Antti Pasasen murhasta syytetyt ratsumiehet Pähl Osnabrygg, Hans Martens ja Ellert Busch olivat paikalla. Vain ratsumies Carl Haan ja pristaavi Kainulainen puuttuivat. Ellert Busch ja Hans Martens ampuivat kuoleman tuottaneet laukaukset. Syyksi he esittivät, että vangitut miehet olivat pristaavi Kainulaisen laukauksista ja kirveen iskuista haavoittuneet niin pahoin, etteivät olisi enää eläneet pitkään. Lähes 70-vuotias murhattujen isä Tuomas Pasanen ja kolmas veljeksistä Heikki Pasanen väittivät, etteivät Antti ja Tuomas olleet kovin pahasti haavoittuneita. Tuomas oli jopa anonut henkensä säästämistä. Molemmat teloitetut olisivat varmasti toipuneet vammoistaan. Ratsumiehet sanoivat, että heidän tuli totella pristaavi Kainulaisen käskyä ampua veljekset. Majamestari Methers oli määrännyt heidät tottelemaan pristaavia.⁷⁹

Kun tuomio tuli julistaa viimeisenä käräjäpäivänä, saapui Tuomas Pasanen käräjäpaikalle yhdessä ratsumiesten Ellert Buschin ja Hans Martensin kanssa. Hän ilmoitti, että asiaa harkittuaan oli päättänyt siihen, että pojat olivat olleet sittenkin niin pahoin haavoittuneita, ettei heidän tervehtymisestään ollut toivoa. Isä-Tuomakselta kysyttiin, kuinka hän oli muuttanut mieltään, mutta tämä sanoi vain pysyvänsä viimeisessä selityksessään. Sen, että rat-

77 Esim. Tutkinta Kiteen Muljulan hovissa 24.7.1697. s. 213v. gg 16.

78 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 195v. gg 16.

79 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 193v–195v. gg 16.

sumiehet tai joku muu olisi antanut rahaa, että hän muuttaisi lausuntoaan, hän kielsi jyrkästi. Heikki Pasanen pysyi kuitenkin aiemmassa lausunnossaan.⁸⁰

Tuomari piti Tuomas Pasasen mielenmuutosta epäuskottavana. Pasasen viimeisellä todistuksella ei katsottu olevan todistusvoimaa, koska hän oli iäkäs ja siksi jo hieman yksinkertainen. Hänet voitiin saada puhumalla muuttamaan todistustaan. Väite, että teloitettut olisivat olleet niin haavoittuneita, että olisivat pyytäneet armonlaukausta oli tuomarin mielestä mieleton. Hans Martens ja Ellert Busch tuomittiin maanlain tahallisen tapon kaaren 2 kohdan mukaisesti antamaan hengen hengestä. Pristaavi Kainulainen julistettiin henkipatoksi saman kaaren 7 kohdan perusteella.⁸¹

Luutnantti Arendt Reiheriä syytettiin hänen helmikuun alussa käskyttämistään teloituksista. Reiher perusteli päätöksensä kireällä tilanteella. Kun joukko ryöväreitä pääsi Rasivaarassa pakoon sotaväeltä, olivat he luutnantin mukaan valmiina tekemään sotaväelle täyttä vastarintaa. Reiher katsoi olleensa kahden voimakkaan ryövärijoukon puristuksissa. Tämän vuoksi oli välttämätöntä pelotukseksi ampua muutama ryöväri. Reiherin mielestä monen henki ja omaisuus oli pelastunut juuri näiden toimien ansiosta, kun ryövärit jättivät seudun rauhaan. Hän sanoi ymmärtäneensä eversti Hästeskaan välittämät kenraalikuvernöörin määräykset siten, että rosvojen toiminta tuli saada loppumaan alueella ja muutama heistä piti ampua muille pelotukseksi.⁸²

Vuokraaja Simon Hoppenstång kuoli kevättalvella. Hänen leskensä Catharina Alhemian etuja valvoi tutkinnassa viipurilainen asianajaja Henrik Forstadius.⁸³ Käytännössä hänen tehtävänään näyttää olleen omaisuutta menettäneiden talonpoikien etujen ajaminen. Lesken ja talonpoikien edut olivat yhteiset. Vaikka menossa oli hirvittävä nälkävuosi, olivat talonpojat silti vuokraajan tärkein leipäpuu. Talonpojan vahinko oli myös vuokraajan vahinko. Muissa pitäjissä talonpojilla ei ollut tällaista asiantuntija-apua, joten mielivallan esiintulo käräjillä oli sattumanvaraisempaa. Kantteen nostaminen jäi talonpojan oma-aloitteisuuden varaan.

80 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 196. gg 16.

81 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 196v–198. gg 16; Tahallisen tapon kaaren 2 kohta säättää, että jos tappaja saadaan kiinni verekseltä, antakoon hengen hengestä. Kohta 7 säättää, että vaikka tappaja ei tule vastaamaan käräjiin, voidaan hänet osoittaa syylliseksi, eikä hänellä ole rauhaa missään muualla paitsi luostarissa tai kirkossa. KrML. 1978, s. 136–137.

82 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 200–200v. gg 16.

83 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 202. gg 16.

Talonpojilta oli viety paljon omaisuutta. Koska luutnantti Reiher ei pitänyt luetteloa talonpojilta takavarikoidusta ja takaisin hoviin toimitetusta ryöstösaaliista ja koska pristaavi Kainulainen ja serkukset Simon Hoppenstång ja Petter Recolenius olivat karanneet, oli mahdotonta todistaa kaikkea tapahtunutta talonpoikien omaisuuden anastusta. Reiher vakuutti juhlallisesti, että kaikki sotilasta valittaneet olivat saaneet tavaransa takaisin.⁸⁴

Asianajaja Forstadiuksen mukaan ei ollut vuokraaja Hoppenstång-vainajan tai hänen leskensä tahto, että luutnantti kierteli kyliä ja sekaantui oletettujen ryövärien omaisuuteen. Samalla hän oli antanut sotilaille mahdollisuuden röyhkeyteen ja väkivaltaisuuteen kylissä. Asianajajan mukaan rahvaalta vietiin kaikki löytynyt omaisuus. Köyhimmätkin menettivät ainoat tarvekalunsa. Vääryyttä kärsineiden oli nyt vaikea saada oikeutta, sillä tapahtumista oli kulunut kovin paljon aikaa. Kierrokselleen luutnantti lähti ilman lupaa, joten asianajaja Forstadius protestoi toimeksiantajansa puolesta luutnantti Reiheriä vastaan vahinkojen takia, jotka tämä talonpoikien tiloille aiheutti.⁸⁵

Reiher sanoi tehneensä kaiken saadakseen ryöväreiltä hovin omaisuuden takaisin. Takavarikoitu omaisuus oli Hoppenstångin pojan Simonin ja hovin palkollisten vaatimuksesta pantu aittoihin, joihin Simonilla oli avaimet. Luutnantilla oli tarkoitus korvata vuokraajan vahingot. Hän ei säästänyt voimiaan kerätessään hovin karanneita hevosia, eikä ansainnut kiittämättömyyttä ja vastustusta. Ne hoviin tuodut talonpoikien eläimet, jotka olivat jääneet vaille hoitoa, oli ulosmitattu sen jälkeen kun luutnantti oli lähtenyt sotilasosaston kanssa Pielisjärvelle. Talonpoikien ryövääminen oli samoin tapahtunut vasta luutnantin lähdön jälkeen. Kruununvouti Leistenius esitti luettelon 89 talonpoikaistilasta, joiden omaisuuden sotilaat olivat ryöstäneet.⁸⁶

Seuraavaksi kovisteli kruununvouti Leistenius kersantti Måns Arnanderia hovissa tapahtuneista vankien kidutuksista. Väitettiin, että Arnander itse olisi hyppinyt vangitun Matti Kakkisen päällä. Arnander esitti kuitenkin Kakkisen antaman todistuksen, ettei kersantti ollut aiheuttanut hänelle vahinkoa. Kruununvouti Leisteniuksen mielestä vastuu oli Arnanderin. Sotilaat olivat kidutus-

84 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 205v–206. gg 16.

85 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 206–206v. gg 16.

86 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 207–208. gg 16.

ten tapahtuessa hänen komennossaan, mutta hän ei estänyt pahoinpitelyitä. Arnander sanoi, ettei tiennyt mitä kamarissa tapahtui. Itse hän esti usein serkuspoikia Petteriä ja Simonia räykkäämästä vankeja.⁸⁷

Arnander osasi varautua kruununvouti Leisteniuksen syytöksiin. Jo maaliskuussa, kun oli selvää, että myös sotaväki joutuisi teoistaan edesvastuuseen, riitelivät kruununvouti Leistenius ja kersantti Arnander Käkisalmissa. Kruununvouti Leistenius kuulteli Pekka Eskelistä Käkisalmen linnan vankilassa kaupungin kappalaisen antaessa tälle rippiä. Kersantti Arnander tuli paikalle ja sanoi: ”Mitä sinä sika täällä teet?”. Arnander väitti, ettei kruununvouti ollut antanut vangin itse tehdä tunnustusta, vaan oli pannut sanat tämän suuhun. Tämän vuoksi kersantti halusi ahdistaa kruununvoudin muualle.⁸⁸

Kun Käkisalmen linnoituksessa maaliskuussa pidetty tutkinta Liperin Lamminniemen ryöstöstä oli päättynyt, kutsui lautamies Mauno Toiviainen kruununvouti Leisteniuksen käskystä viisi lautamiestä luokseen. Leisteniuksen johdolla laadittiin kirjalliset todistukset kersantti Arnanderin osallisuudesta vankien pahoinpitelyihin. Leistenius muutteli lautamiesten todistuksia, kirjoittipa jopa pari nimeä lautamiesten tietämättä todistusten alle.⁸⁹ Kruununvoudilla oli vakaa aikomus saada kiistakumppaninsa vastuuseen hovissa tapahtuneista rikoksista. Arnander pystyi puhdistautumaan syytöksistä Liperin käräjillä ja vaati lautamiehiltä korvauksia oikeudenkäyntikuluista ja kunniansa loukkaamisesta. Leistenius oli jo vaatimusten tavoittamattomissa, sillä hän kuoli loppuvuodesta 1697.⁹⁰

Sotaväen toimien tutkinta jatkui Kiteen Muljulan hovissa 24.7.1697. Tutkinnan pääosan sai räätäli Lötjösen ampumistapaus. Vuokraajan pojan Simon Hoppenstångin ammuttua ensimmäisen laukauksen räätäliin, olivat ratsumiehet Patrik Kustor ja Johan Mauritz viimeistelleet murhatyön. Simon ampui räätäliä lähietäisyydeltä vatsanseutuun. Kustorin ampuma laukaus osui vasempaan käteen ja siitä lonkkaan. Mauritzin laukaus vei ensin mukanaan oikean käden keskisormen. Tästä kuula muutti suuntaansa siten, että se vain raapaisi haavan oikeaan kor-

87 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 209v–210v. gg 16.

88 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 211–211v. gg 16.

89 Tiurulan, Räisälän ja Kurkijoen talvikäräjät 18.–22.1.1698. s. 17v–19v. gg 17.

90 Tutkinta Liperissä 20.–23.7.1697. s. 211. gg 16; Tiurulan, Räisälän ja Kurkijoen talvikäräjät 18.–22.1.1698. s. 18. gg 17.

vaan. Vammoistaan huolimatta Lötjönen kitui kolme päivää.⁹¹

Kun oikeus kutsui ratsumiehiä Kustoria ja Mauritzia kuultavaksi, olivat nämä muiden asianosaisten kuulustelun aikana hiipineet ulos käräjätuvasta ja paenneet metsään. Nimismies, kirjuri ja profossi juoksivat heidän peräänsä, mutta tulivat metsään niin paljon karkulaisten jälkeen, etteivät enää löytäneet heitä. Kruununvouti Leistenius vakuutti, että paenneet saataisiin vangittua nopeasti.⁹²

Toisin kuitenkin kävi. Johan Mauritz katoaa lähteistä sille tielle. Patrik Kustor pääsi livahtamaan Venäjän Aunukseen. Kesällä 1698 Aunuksen hovodi antoi kuitenkin vangita hänet ja karkulainen toimitettiin Salmin rajavartiostoon. Salmista Kustor vietiin Käkisalmen linnaan. Hän sai todistaa asiassaan Kiteen talvikäräjillä helmikuussa 1699. Käräjät alistivat tuomitsemisen Käkisalmen sotilasoikeuteen.⁹³ Erilliset tutkinnat sotaväen toimista päättyivät Impilahdella 28.–29.7.1697 pidettyyn tutkintaan. Kaikkien tutkintojen pöytäkirjat lähetettiin Käkisalmen linnoituksessa pidettävän sota-oikeuden istunnon päätöksenteon aineistoksi.⁹⁴

Karkuteillä olleita ratsumiehiä saatiin ajan myötä käräjien eteen. Liperin syyskäräjillä 1697 kuultiin Antti Pasasen ampumisesta syytettyä ratsumies Carl Haania, jonka mielestä syyllinen tapahtumiin oli majamestari Anders Mether, koska tämä käski heitä tottelemaan pristaavi Kainulaista. Muutoinkin Mether sai ratsumies Haanin mukaan syyttää itseään kaikesta talonpoikia kohdanneesta mielivallasta. Mether piti sotaväelle kerta kaikkiaan huonoa komentoa. Ratsumies tuomittiin maanlain kuninkaankaaren 27 kohdan perusteella antamaan henkensä hengestä. Majamestari Anders Mether joutui vastaamaan hänestä esitettyihin syytöksiin Liperin syyskäräjillä 1698. Yhtään syytöksistä ei voitu näyttää toteen.⁹⁵

Viimeinen kapinallisten kurittajista, joka joutui oikeuden eteen, oli Simon Simoninpoika Hoppenstång. Petter Recolenius-

91 Tutkinta Kiteen Muljulan hovissa 24.7.1697. s. 217. gg 16; Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 1.–6.2.1699. s. 31–31v. gg 18.

92 Tutkinta Kiteen Muljulan hovissa 24.7.1697. s. 217–217v. gg 16.

93 Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 1.–6.2.1699. s. 30. gg 18.

94 Tutkinta Impilahdella 28.–29.7.1697. s. 221. gg 16.

95 Liperin kesä- ja syyskäräjät 13.–18.9.1697. s. 224v–226v. gg 16; kuninkaankaaren kohta 27 säättää, että jos se joka tahtoo puolustautua, on kodissaan ja väkivaltaiset majailijat tappavat ... .. ja heidät saadaan kiinni verekseltä, menettäkööt hengen hengestä kaikki, jotka surmansa saanutta löivät tai pistivät. KrML 1978, s. 39; Liperin kesä- ja syyskäräjät 29.–31.8.1698. s. 158–161. gg 17.

ta ei ilmeisesti koskaan saatu tuomioistuimen eteen. Simon oli paennut Lyypekkiin jo ennen kuin hänet oli julistettu teostaan henkipatoksi käräjillä. Kuningas antoi Simonille 20.5.1698 suoje-
lukirjeen, jonka turvin hän palasi marraskuussa kotipitäjäänsä
osoittaakseen oikeuden edessä syyttömyytensä. Suojelukirjeen Si-
mon esitti Liperin talvikäräjillä vuonna 1699. Kun ketään pitäjän
asianosaisista ei ollut paikalla, siirrettiin vuokraajan pojan edesot-
tamusten käsittely kesällä pidettäviin käräjiin.⁹⁶

Simon Hoppenstångin toimintaa Liperin talonpoikien kuritta-
misessa käsitelleet ylimääräiset käräjät pidettiin 13.–15.6.1699.
Vastuun tapahtumista Simon vieritti luutnantti Arendt Reiherin
hartioille. Reiher oli julistanut, että kaikki ryövärit tuli ampua ja
hän serkkunsa kanssa olivat vain 16-vuotiaina poikasina uskoneet
Reiherin sanoja. Käräjillä paikalla olleen Anders Metherin Simon
vapautti kaikesta vastuusta. Käräjät tuomitsivat Simon Hoppen-
stångin kuolemaan ja hänen henkilökohtaisen omaisuutensa taka-
varikoitavaksi. Toisen kuolemantuomion Simon sai Kiteellä pide-
tyissä ylimääräisissä käräjillä 17.6.1699 räätäli Lötjöseen ampuma-
taan laukauksesta.⁹⁷

Luutnantti Arendt Reiher joutui kantamaan raskaan vastuun
sotaväen mielivallasta Liperissä ja Pielisjärvellä. Nuoren Simon
Hoppenstångin syytökset vuonna 1699 eivät enää tavoittaneet
häntä, sillä Reiher tuomittiin 27.10.1697 sotilasoikeudessa kuole-
maan, koska oli antanut ampua kapinaan nousseita talonpoikia
hengiltä.⁹⁸

.....

96 Liperin talvikäräjät 26.–28.1.1699. s. 16–16v. gg 18; Ylimääräiset käräjät Lipe-
rin hovissa 13.–15.6.1699. s. 110. gg 18.

97 Ylimääräiset käräjät Liperin hovissa 13.–15.6.1699. s. 110–114. gg 18; Ylimää-
räiset käräjät Muļjulan hovissa 17.6.1699. s. 116v–118. gg 18.

98 Kenraalikuvernööri O. W. von Fersen kuninkaalle 8.11.1697. *Livonica II*, vol.
191. mf.

*Niin jo joukko raivo ryntää,
paukkaa pyssyt myrsky-yössä,
luodii puuta, luuta kyntää,
heiluu kirveet, keihäät työssä;
leimahtaa jo tuolta palo.
Ennen aikaa aamunkoiton
vallattu on Hurtan talo,
saaneet talonpojat voiton.*

*Ja ne raivoo ja ne riehuu.
Vierii viinitynnyreitä,
kohta padat täydet kiehuu;
saapuu kansa pitkin teitä.
Kukin omaa kättä käyttää,
ottaa lehmän, ottaa lampaan,
tavaralla taskut täyttää,
saalihilla Hurtan hampaan.*

*(Eino Leino, Hyökkäys.
Runoelmasta Simo Hurtta 1904)*

395

X Karjalan talonpojan kapina

Näin kuvaa Suomen kansallisromantiikan ajan runoilija Eino Leino suuren pohjan sodan aikaista vuoden 1710 kapinaa Pielisjärvellä. Simon Affleckin ja voutien hirmuhallinnon, katovuosien sekä hoviin vaadittujen rasi- ja väkivallan ärsyttämät talonpojat tarttuivat venäläisten sotapropagandaan ja vannoiivat pappinsa johdolla uskollisuutta tsaarille. Tsaarin nimissä talonpojat kävivät päin Nurmeksen hovia.

Leino kuvaa, kuinka talonpojat ryöstivät hovin, jossa itse Hurtta ei ollut paikalla. Kolmen päivän kuluttua hän saapui huoviensa kanssa. Kosto oli ankara. Talonpojat lyötiin verisessä kamppailus-

sa, johtajat mestattiin ja muille määräsi Hurtta kaksinkertaisen veron. Hurtta uhkasi, että poltetun hovin paikalle nousisi vuodesa uusi, jollaista ei ennen oltaisi nähty.

Kuvauksessa sekoittuvat kansantarinoiden ja mielikuvituksen ai- nekseen kuolovuosien kapinatapahtumat ja isonvihan aikaisen kapinan tilannekehys. Nurmeksen Hovilan poltti Hurtta itse pae- tessaan venäläisten sotatoimia Sotkamoon rakentamaansa Turun- korvaan. Hovin hävitystä ja ryöstöä kuvatessaan Leino kertoo kuolovuosien kapinasta.

Suuren pohjan sodan aikana kapinoitiin tsaarin nimeen hoveja vastaan myös Liperissä ja Tohmajärvellä. Tsaari näyttää olleen talonpojille peruste oman käden oikeudelle samaan tapaan kuin kuningas suurina kuolovuosina hieman yli kymmentä vuotta aiem- min. Ruotsin soturikuningas Kaarle XII oli sotimassa kaukana ja tavoittamattomissa. Tsaari ja tsaarin edustajat olivat lähellä rajan takana luvaten uskollisille alamaisilleen turvan, josta Ruotsin lais- sakin puhuttiin, mutta joka oli talonpoikien käsityksen mukaan poljettu vuokraajien saappaan alle. Valtakunnat olivat sodassa, rajaa sulki vain paikallisesti repolalaisten kanssa solmittu hauras rajarauha.

Papit olivat jälleen suuren pohjan sodan aikana kapinoinnin keskeisiä kiihottajia. Myös muu kapinan paikallinen järjestäytyminen näyttää Pielisjärvellä samankaltaiselta kuin kuolovuosina. Joh- dossa olivat jälleen pohjoisten kylien jo pitkälle keski-ikään ehti- neet talonpojat. Sota-ajan epävarmuus, väenotot ja elintarvikkei- den pakkoluovutukset sekä venäläisten menestykselliset sotatoi- met Käkisalmen suunnalla saivat talonpoikaisen yhteisön nouse- maan jälleen esivaltaansa vastaan.

Venäläisten sotapropagandalla oli sama merkitys kuin Lauri Kilapan levittämällä huhuilla kuolovuosina. Tsaari lupasi samat oikeudet joita talonpojat lain mukaan jo nauttivat. Uskollisuuden- valan vannoneilta ei pakko-otettaisi elintarvikkeita kuin äärimmäi- sessä tarpeessa. Tsaari esiintyi talonpojille sotapropagandassa sa- manlaisena vapauttajana veronvuokraajien ikeestä kuin kuningas Kilapan huhuissa hieman yli kymmenen vuotta aiemmin.

Vaikka varsinaisten kapinatapahtumien kuolonuhrit jäivätkin vähäisiksi, oli Karjalan talonpoikien kapina suurina kuolovuosina 1696-1697 laajuudeltaan nuijasodan jälkeen mittavin rauhanaikai- nen talonpoikaislevottomuus suomalaisella alueella. Vain suuren pohjan sodan aikana samalla alueella esiintynyt kapinaliikehdintä on verrattavissa kuolovuosien kapinaan. Venäjälle jääneen Koit- sanlahden levottomuudet 1780-luvulla vaativat lukuisia kuolonuh-

reja, mutta liikehdintänä tapahtuma oli paikallinen kiinnittyen vain yhden hovin ympäristöön.

1. ISÄNTÄ KOHTAA TALONPOJAN

Varhaisen modernin valtiorakennuksen muodostuminen on ollut tutkimuksissa keskeinen talonpoikaisten levottomuuksien selittäjä. Selityksissä ovat olleet vastakkain katsannot, joista toisessa on painotettu kuningasvaltaisen territoriaalivaltion vaateiden aiheuttamia paineita, toisaalla on korostettu aatelin talonpoikia kohtaan harjoittamaa häikäilemätöntä riistoa. ”Riistoteoriassa” keskeistä on oletus valtiokoneiston ja aatelin liitosta. Molemmat näkemykset voivat olla etenkin varhempien aikojen levottomuuksien suhteen selitysvomaisia. Ruotsin 1600-luvun lopun oloihin ne ovat sellaisinaan liian yleistäviä, kömpelöitä ja monoliittisia.

397

Yhden näkökulman edellisiin tarjoaa viime aikoina ruotsalaisessa tutkimuksessa alaa vallannut tapa käsittää kruunu kuninkaan personifikaation sijaan virkamieskoneistona. Virkaura oli varattu aatelille. Vuosisadan kuluessa alkoivat paljolti porvaristosta nousut uusaateli sekä mahtavimpien raatimies- ja kauppiassukujen vesat saada jalansijaa virkahierarkian merkittävämmilläkin portaila. Toinen sosiaaliseen nousuun tähtäävän porvarisnuoren mahdollisuus oli upseerin ura sotalaitoksessa. Näiden koko vuosisadan kasvussa olleiden ryhmien etuja ei suinkaan ollut mahdollista sivuuttaa valtiollisissa ratkaisuissa.

Iso reduktio lopetti feodalistiseksi kutsutun suurläänitysten ajan. Vaikka reduktio kasvattikin huomattavasti vapaiden verotalonpoikien määrää, kaikkialla ei kuitenkaan vapauduttu kartanoiden alta. Erityisesti voittomailla siirryttiin veronvuokraukseen, joka merkitsi feodalismin periaatteiden jatkumista ja jopa vahvistumista alueen kartanonisäntien ja talonpoikien suhteessa vielä reduktion jälkeenkin. Siirryttiin maanherruudesta kohti tilanheruutta. Valtio toimi näiden voittomaille luotujen feodaalisten suhteiden järjestäjänä.

Käkisalmen läänin reduktiossa peruutettuja suurläänityksiä hoitaneista virkailijoista tuli hovien vuokraajia. Kun he ennen saivat toimeentulonsa palkasta, oli heidän nyt hankittava elantonsa hoitamalla vuokra-alueita niin, että se kruunulle suoritettavien mak-

sujen jälkeen tuottaisi voittoa. Laaditun vuokrasopimuksen väljä tulkinta laajensi vuokraajiksi ryhtyneiden tilanhoitajien valtaoikeuksia maahan ja talonpoikiin.

Hoveissa harjoitettu maatalous ja muu elinkeinotoiminta kehittyi läänitys- ja vuokrausaikana. Uusia hoveja rakennettiin voimakkaasti ruptuurisodan jälkeen 1660-luvulla. Reduktion jälkeisenä vuokrausaikanakin hovien rakennuskantaa uudistettiin sekä perustettiin muutamia uusiakin kartanoita. Hoveissa tuotantoa suunnattiin viljelyn ohella ilmeisesti myös karjatalouteen. Tätä päätelmää tukee rehuviljanakin käytetyn kauran voimaperäinen viljely.

Uusien hovien perustaminen ja vanhojen korjaaminen aiheutti rasitteita myös talonpojille, sillä työt tehtiin paljolti heidän päivätöidensä avulla. Esimerkiksi kaskeamisen lisääminen aiheutti närää. Hovien vuokraajat kauppasivat talonpojille tavaroita aitoistaan. Samoin he myivät kaupungeissa ainakin osan talonpojilta keräämistään verotuotteista. Tämä aiheutti vaikeita ristiriitoja vapaata maakauppaa harjoittavien talonpoikien ja kaupunkien porvariston kanssa. Riidat kärjistyivät, kun muutamat vuokraajat pyrkivät kieltämään kenraalikuvernöörin salliman talonpoikaisen kaupankäynnin.

Vuokraajien tausta heijastelee suuria yhteiskunnassa tapahtumassa olleita rakenteellisia ja ideologisia muutoksia. He edustivat aatelin ulkopuolista säätyläistöä, jolla oli vahvat yhteydet kaupallisiin piireihin. Juuri nämä ryhmät valtasivat ennen aatelille varattuja ja valtion virkoja. Yksi säätyläisten merkittävä resurssi etujensa ajamisessa ja puolustamisessa oli tiivis sukulaisuussuhteiden verkko. Yhteydenpito vuokraajien kesken oli säännöllistä ja varsin tiivistä. Nämä tekijät heikensivät talonpoikien mahdollisuuksia murtautua valituksineen ja vaatimuksineen läpi paikallisen virka- ja paikallishallintokoneiston. Vaikka vuokraajilla ei sosiaalisen statuksensa perusteella ollut valtiopäivälaitoksen kautta edustusta valtiollisia asioita päätettäessä, edustivat he paikallistasolla esivaltaa ja kruunua, joka yhä tiukemmin kietoi alamaiset verojen, rajoitusten ja veloitteiden otteeseen.

Vuokraajat olivat varsin eristyneitä rahvaasta. Kanssakäyminen liittyi pääasiassa vuokratilan isännyyden hoitoon. Säätyläisillä oli kaksi keskenään ristiriitaista mielikuvaa kansasta. Kansa oli toisaalta tyhmää, uskollista ja tavoiltaan karkeaa, mutta se oli myös viikasta, epäluotettavaa ja ovelaa silloin, kun säätyläinen joutui talonpojan petkuttamaksi. Tämä heijastuu paitsi paikallisella tasolla vuokraajien käsityksiin alaisistaan talonpojista, myös kruunun kor-

keiden virkamiesten asenteessa talonpoikiin nähden. Itäisimmän provinssin kenraalikuvernööriksi 1680-luvun alussa tullut Göran Sperling liittoutui pian vuokraajien kanssa ja kutsui talonpoikia jopa barbaareiksi. Kenraalikuvernöörin toimien ansiosta kuninkaan tutkintakomissiokin muuttui lähinnä rangaistusretkikunnaksi. Komissioita on tavallisesti pidetty paikallisen virkamiehistön ohitse ulottuvana valtiovallan valvontakoneistona.

Vuokraajien suhde talonpoikiin ei ollut yksioikoinen alistussuhde. Vaikka vuokraajat pyrkivätkin saamaan hyödyn talonpojistaan, esiintyvät he käräjillä näiden suojelijoina ja etujen valvojina. Myös henkilötasolla voidaan havaita eroja. Vastarinta oli koko tutkimusajanjakson voimakkainta Pielisjärvellä, Kurkijoella ja Suistamolla. Pielisjärven Salomon Enberg ja Kurkijoen Hindrich Printz ja leski Maria Babbe häätivät eniten talonpoikia tiloilta. Näiden vuokraajien alueilta nousivat myös talonpoikaisen vastarinnan johtajat. Häädöt koettiin laittomuuksiksi, vaikka kysymyksessä oli kruunun-tiloilla vallitseva käytäntö veronmaksukyvyttömien isäntien vaihtamiseksi. Häätö toimitettiin lain kirjaimen mukaan, kansan käsitys oikeudesta vain oli toinen. Suistamon epäsuosittu vuokraaja Christian Sahllo puolestaan oli usein syytettynä käräjillä verotuksessa harjoitetusta mielivallasta.

Vuokraajat eivät olleet ilman poliittista vaikutusvaltaa paikallisissa kysymyksissä. Tämä tuli hyvin esiin kiinteän verotuksen asettamisesta käydyssä kiistassa. Paikallisen erikoisuuden, arvioverotuksen epäkohtiin työlääntyneet talonpojat vaativat siirtymistä samanlaiseen kiinteään maaveroon kuin muuallakin valtakunnassa. Sekä kuningas että kenraalikuvernööri asettuivat alkuun kannattamaan kiinteää veroa. Pohjoisen läänin vuokraajat saivat kuitenkin kenraalikuvernöörin lopulta vakuuttuneeksi verouudistuksen sopimattomuudesta Käkisalmen pohjoisen läänin erityisoloihin. Kenraalikuvernööri puolestaan sai myös kuninkaan pään kääntymään asiassa ja kiinteää veroa ei pantu toimeen alueella.

Samaan tapaan meneteltiin talonpoikien valitusten suhteen. Sekä kenraalikuvernööri että kuningas olivat ensimmäisissä lausunnoissaan hyvin ankaria vuokraajia kohtaan ja he kielsivät kruununtilojen isäntiä orjuuttamasta Ruotsin lain suojaamia vapaita talonpoikia. Vuokraajat käänsivät jälleen kenraalikuvernöörin puolelleen. Kun talonpojat huomasivat kuvernöörin myötäilevän vuokraajien näkökantoja, valitettiin kuninkaalle myös hänestä.

Kuningas, joka aluksi osoitti ymmärtämystä talonpoikia kohtaan, kääntyi pian kuvernöörin taivuttelusta levottomuuksien lietsojien ankaran rankaisemisen kannattajaksi. Kuninkaan seuraavat

julistukset myötällivät paikoin sanatarkasti kenraalikuvernöörin kannanottoja. Itsevaltiias kuningas korosti tekevänsä päätökset itse, mutta paikallisissa kysymyksissä hän oli virkamiestensä ohjailtavissa. Päätökset oli tehtävä asioista saatavan informaation perusteella. Kumpaa kuningas uskoisi; valituksissaan liioittelevaa talonpoikaa vai taitavin ja valtioviisain sanakääntein kantaansa perustelevaa korkeaa aatelista virkamiestä?

Talonpojat esiintyivät valituksissaan ja vaatimuksissaan säätyasemansa mukaisesti. Vastustaessaan esivaltaa he vaativat oikeutta, eivät tasa-arvoa. Talonpoikia on tutkimuksessa pidetty säätyasemansa sisäistäneinä kuninkaan ja kruunun alamaisina. Talonpoikaisen oikeustajun ja paikallisen hallintatavan yhteentörmäys oli kuitenkin väistämätön ja alamaisuudella oli rajansa. Talonpoikien jatkuva monimuotoinen niskoittelu esivallan edustajia vastaan osoittaa, että monoliittinen kuva varhaisen uuden ajan yhtenäiskulttuurista, kaikki yhteiskuntakerrokset lävistävästä säätyideologian varauksettomasta hyväksynnästä, on kestävä.

2. TALONPOIKA ESIVALTAAN VASTASSA

Talonpoikaisia opposition ilmauksia ja suhdetta esivaltaan on tutkimuksessa kuvattu interaktionana, vuorovaikutuksen erilaisina kiteytyneinä diskurssimuotoina. Näitä ovat lähteissä säilynyt puhe, talonpoikien laatimat asiakirjat, mutta myös viestiminen käyttäytymisen kautta. Ne olivat osa paikallista konfliktinratkaisua, mutta suuntautuivat myös paikallisesta ulos valtiokoneiston eri tasoille. Talonpoikien tilanteita välittömästi hyödyntävä monimuotoinen toiminta tavoitteidensa saavuttamiseksi osoittaa reagointiherkkyyttä ja valmiutta toimintaan. Jokainen mahdollisuus vastustajaksi koetun hovin isännän elämän hankaloittamiseksi käytettiin hyväksi.

Vastarinnan muodot voidaan nähdä useamman dikotomian ristikkäisvalaistuksessa. Tärkeimmät näistä käsitepareista ovat: väkivaltaisuus – väkivallattomuus, aktiivisuus – passiivisuus, ryhmätoiminta – yksilötoiminta. Vastarinta pyrki esiin eri teitä. Tavallisinta oli ”sveikiläinen” huomaamaton ja väkivallaton esivallan vastustus:

tottelemattomuus, epärehellinen myöntövyys, jättäytyminen käräjiltä tai arviokokouksista ja kunnianloukkaukset. Monesti tutkija joutuu tulkitsemaan esivallan luomia asiakirjalähteitä nähdäkseen ilmiön talonpoikaisen vastarintaulottuvuuden. Esimerkiksi käräjiltä jättäytyminen selitetään pöytäkirjoissa kansan yleisellä kunnottomuudella sekä sillä, että vain sylliseksi itsensä tietävät jättäytyivät pois. Niskoittelijan käyttäytymistä voidaan tulkita myös siten, että syytetty joka tiesi tulevansa julistetuksi sylliseksi jättäytyi pois. Hän ei oman oikeustajunsa mukaan ollut välttämättä syllinen rikokseen.

Joskus konflikti puhkesi avoimeksi väkivallaksi. Yleensä kysymyksessä oli talonpojan hyökkäys ulosottajaa vastaan. Kun talonpojat asettuivat pienellä joukolla vastustamaan ulosottajaa tai häädön suorittajaa, ryhmä organisoitui aina naapurisuuden tai sukulaisuuden perusteella. Tässä toiminnassa on nähtävissä jo järjestäytyneen toiminnan ituja, ennakkoon tapahtunutta suunnittelua ja päätöksentekoa sekä johtajien valikoitumista. Avoin väkivalta, tapot ja murhayritykset todistavat, etteivät uhkaukset olleet pelkkää puhetta. Väkivalta kuului äärimmäisiin keinoihin, joihin talonpoika saattoi vihaamaansa voutia tai hovin isäntää vastaan ryhtyä. Ainoastaan Karjalan nälkävuosien kapinan aikana murhayritykset tapahtuivat kollektiivisen toiminnan osana, muulloin aina yksilötasoisena tai aivan pienen ryhmän toimintana.

Talonpojat kykenivät myös organisoimaan mittavia kollektiivisia mielenilmauksia, joita olivat veronmaksu- ja päivätyölakot, valitukset kenraalikuvernöörille ja kuninkaalle ja avoin kapina. Valittaminen oli talonpoikien perinteinen oikeus. Valituksen laatiminen ja vieminen kuvernöörille tai kuninkaalle edellytti laajoja ennakkovalmisteluja; kokousten pitoa, matkarahojen keruuta pitäjistä ja pitäjän edustajien valintaa. Ennen kaikkea koko prosessin läpivieminen valitusmatkoineen ja käräjäkäsittelyineen kesti kauan. Siitä huolimatta talonpojat käyttivät valitustietä verraten usein. Veronmaksu- ja päivätyölakot liittyivät usein näihin valitushankkeisiin.

Käkisalmen läänin talonpoikien valitustoiminnassa 1680-luvun puolivälissä esiintyvä alueellisesti hämmästyttävän laajaa yhteistoimintaa. Kurkijoen ja Jaakkimanvaaran valittajat toimivat yhdessä. Jaakkimanvaaran valituksenviejällä oli yhteistoimintaa sekä Inkeristä talonpoikien valituksen Tukholmaan toimittaneen kappalaisen Matthias Moisanderin että Sortavalasta valtiopäiville valitusta viemään lähetetyn Erkki Ijäksen kanssa. Moisanderin valituksessa oli mukana myös talonpoikia Kiteeltä. Valitukset organisoituivat

paikallisesti, mutta etenkin Tukholmassa ennen vuoden 1686 valtiopäiviä toimittiin paljolti yhteistyössä.

Talonpojille paikallistasolla varattu mahdollisuus vaikuttaa asioihin kihlakunnankäräjillä ei riittänyt. Talonpoikien edustajina käräjillä istuivat lautamiehet, mutta heihin oltiin tyytymättömiä. Lautamiehet koettiin usein hovin isännän käytyreiksi ja näyttääkin siltä, että ainakin reduktion jälkeen hovien isännillä oli merkittävä sanansija lautamiehiä valittaessa. Kihlakunnankäräjät eivät myöskään olleet foorumi, jolla olisi voitu päättää talonpoikien vaatimasta verouudistuksesta, siirtymisestä kiinteään veroon. Oli vedettava korkeampiin valtiorakennuksen tasoihin. Valtio-koneistoa ja erityisesti maakuntatason hallintoa kehitettiinkin voimakkaasti juuri 1600-luvulla.

Kun käräjät ja lautamiehet olivat vaikutuskanavana poissa las-kuista, jäi legaaleista keinoista jäljelle ainoastaan valitustie. Alituisiin valituksiin tuskaantunut kuningas pyrki rajoittamaan tämän vaikutuskanavan käyttöä. Väliportaana hallintoa oli kehitetty juuri siksi, että se saattaisi käsitellä paikallisia ongelmia. Vain mikäli käräjät, maaherra tai kenraalikuvernööri eivät kykenisi tekemään riidoissa ratkaisua, saisi valitukset osoittaa kuninkaalle.

Kielloista huolimatta valittajia kulki valtakunnan itänurkalta lähes vuosittain pääkaupunkiin Tukholmaan. Suomalaisessa histori-antutkimuksessa on ollut vallalla käsitys siitä, että talonpojat koki-vat valtiopäivämiehen varustamisen rasituksena, josta olisi päästä-vä eroon. Käkisalmen pohjoisen läänin aineisto osoittaa, että tär-keiden asioiden vuoksi oltiin valmiita tekemään huomattaviakin taloudellisia uhrauksia. Valituksen viejä varustettiin matkaan ja asia toivottiin otettavan esiin valtiopäivillä. Valtiopäivät, joilla va-pailla talonpojilla oli edustus, nähtiin jonkinlaisen oikeudenmu-kaisuuden takuiksi valtiorakennuksen hierarkiaportaisissa. Valtio-päivät eivät käsitelleet näitä ”ulkopuolelta” tulevia valituksia, vaan ne ohjautuivat kuninkaan päätettäväksi.

Kuninkaalle ja kenraalikuvernöörille laaditut valitukset suunniteltiin rahvaan yhteisissä kokouksissa eli ”mieron tuumissa”. Mieron kokousten päätökset olivat osanottajia sitovia, eikä niistä ha-luttu peräytyä. Yhteisen rahvaan kokous oli Karjalassa tärkeä kruu-nun hallitseman virallisen paikallishallinnon ulkopuolinen, talon-poikien itsenäisen päätöksenteon muoto. Vastarinta organisoitui solidaarisuusteorian mukaisesti yhteisön jo olemassaolevasta orga-nisaatiosta käsin.

Mieron kokousten kollektiivisen päätöksenteon periaatetta ei pyritty laajentamaan korkeammille hallintotasoille. Se sai pysyä

talonpoikien omana, laittomana ja lähes salaisena vaikutuskanavana. Tämä ei tarkoita, etteikö Käkisalmen pohjoisen läänin talonpojilla olisi ollut myös poliittisia tavoitteita. He pyrkivät kiihkeästi osallistumaan säätyvaltiopäiville, kun vuoden 1686 valtiopäiväku-
tu su julistettiin virheellisesti myös Käkisalmen läänissä. Talonpojat vetosivat useita kertoja kenraalikuvernööriin, että hän kumoaisi valtiopäiväedustajien lähettämistä antamansa kiellon ja sallisi voittomaankin talonpoikien osallistua valtiopäiville. Tämä ei tietenkään ollut kuvernöörin päätettävissä.

Valituksia kuljettivat mieron kokouksissa valitut pitäjän valtuutetut eli mieromiehet. Mieromiesten asema yhteisössä ja koko järjestelmän alkuperä on ollut kiistojen kohteena. Mieromiesinstituution on katsottu olleen joko vanhaa venäläistä tai karjalaista perua Novgorodin vallan ajalta tai sitten syntyneen tilapäiseen tarpeeseen yhteisön kriisitilanteessa vasta 1600-luvun jälkipuoliskolla. Jälkimmäisen näkemyksen mukaan vain venäläisperäiset käsitteet "miero" ja "tuuma" olisivat siirtyneet karjalaisilta ja venäläisiltä äskettäin tulleelle suomalaisväestölle. Ensimmäisen tulenkintalähtee siitä, että koko itsehallinnollinen instituutio olisi kokenut 1600-luvun puolivälissä kulttuurisiirtymän etniseltä ryhmältä toiselle.

Mieron kokoukset voidaan nähdä myös yhä koko maassa tunnetun talonpoikaisten edusmiesten, valtuutettujen käytön perinteen kehityksessä. Rahvaan omat kokoukset olivat aikaisempina vuosikatoina olleet tunnettuja myös muualla Suomen alueella. Nämä kokoukset esivalta otti haltuunsa perustamalla pappien johtamat pitäjänkokoukset. Valtio vahvisti asemaansa paikallisella tasolla. Karjalassa esivalta kuitenkin törmäsi vielä 1600-luvun lopulla talonpoikaiseen itsenäisen päätöksenteon traditioon, mieron kokouksiin.

Mieromiehiä on pidetty karjalaisina kansanjohtajina, mutta toisaalta on pyritty osoittamaan, että heidän toiminta-alueensa rajoittui vain valitusten viemiseen ja pitäjän rahvaankokousten antamien tehtävien hoitamiseen. Lähteet näyttävät tukevan osin kumpaakin näkemystä. Mieromiesten toiminta kiinnittyi selvästi yksittäistapauksiin. Pitkäaikaista kansanjohtajan luonnetta mieromiehillä ei ollut. Mieromieheksi valittua kuunneltiin kuitenkin kriisitilanteissa ja hänen neuvojaan myös noudatettiin usein. Käräjillä mieromiehet esiintyivät rahvaan puhemiehinä ja heitä käsiteltiin kuten kansanjohtajia ikään.

Mieromiehinä ja kapinan johtajina toimivat usein varakkaat talonpojat, joilla oli myös seurakunnallisia luottamustoimia. Heil-

lä oli myös yhteyksiä Käkisalmen pohjoisen läänin erikoisuuteen, vapaaseen maakauppaan. Kaupankäynti ja vaihdanta loi talonpojille vastarinnan organisoitumiselle tärkeitä kvalifikaatioita, ehkä jossain määrin myös differentioi sosiaalisesti talonpoikaisyhteisöä. Kaupankäynnin luomat kvalifikaatiot eivät kuitenkaan olleet vastustuksen nousun välttämätön edellytys.

3. RAHVAS RIKKOO SÄÄTYRAJAT

Talonpojilla oli oma käsityksensä maailmasta, mutta vain pieniä siruja siitä on päässyt asiakirjojen lehdille. Nelisäätyoppiin tukeutuvan säätyläisten maailmankuvan tavoittamattomissa oli talonpoikien mielissä oma maailma. Siinä yksilöt ja instituutiot eivät sijoituneet ”viralliselle” paikalleen yhteiskuntahierarkiassa. Tärkeä osa tässä ymmärtämisen tavassa oli symbolisella merkityksenannolla. Kaikki talonpojat eivät jakaneet kollektiivisesti samoja käsityksiä ja asenteita esimerkiksi suhteessa esivaltaan. Silti tuon mentaalisen kehityksen perusteet, kuten huumorin ja ivailun kuvasto ja symboliikka olivat kaikille tunnettuja. Tämän vuoksi tavoiteltaessa ymmärtämisen ymmärtämistä on pyrkimys sosiaalisen kuvauksen monikerroksisuuteen tärkeää.

Talonpojat esiintyvät lähteissä lähes aina säätynsä mukaisesti ja kuninkaan nöyrinä alamaisina. Talonpoikien käsitys kuninkaasta oli kuitenkin ambivalentti. Toisaalla kaikissa talonpoikien puheissa ja huhuissa esiintyy hyvä kaikkivoipa kuningas, johon vedotaan koko ajan. Vaikka kysymyksessä onkin laajalti maailmalla tunnettu myytti, voidaan tämä osin tulkita myös aikakaudelle tyypilliseksi sievistelyksi. Toisaalta ”hyvä kuningas” toimi myös osana muille talonpojille tarkoitettua propagandaa. Kuningasta ja kuninkaaseen vetoamista käytettiin myös uhkauksena virkamiehiin ja vuokraajien suuntaan.

Myös kriittisiä äänenpainoja kuningasta kohtaan esiintyi. Majesteettirikoksen rangaistuksen ankaruus on varmasti pannut suut soukalle, eikä ajatuksia ole päästetty esivallan kuullen valloilleen. Vain sotatilan sekoittamissa oloissa on kuningasta kohtaan saatettu heittää arvostelua tai jopa uhitella maanpetoksella. Kuningasta ja kuninkuuteen liittyviä vaikutuskanavia käytettiin niin propagandaan kuin suoraan vastarintaanakin hyväksi.

Talonpojat osasivat kääntää paikallisyhteisönsä arvot ja järjestyksen ylösalaisin. Joskus he nostivat itsensä paikallisen säätyläisen yläpuolelle. Iva, pilkka, huumori ja epätoivoinen viha saavat ilmeensä puheessa kuvatun suhdetta talonpoikien ja hovin isännän välillä. Talonpoika viime kädessä ruokki hovin isännän. Hovien palkolliset; rengit, voudit ja ratsumiehet sekä ulosmittauksia toimittaneet lautamiehet saivat kuulla olevansa ”koiria”, isännän käsittäviä.

Itse kartanon isäntään talonpoikien avoin halveksunta ylsi harvoin. Ennemminkin talonpoikien päällimmäiset tunteet veronvuokraajia kohtaan näyttävät olleen viha ja katkeruus. Murhaukukset eivät olleet tavattomia. Silloin kun talonpoika ivasi vuokraajaa oli pila raakaa ja karkeaa. Käsitys hovin ja sen isännän vallasta näyttäytyy myös esineellisenä talonpoikaisessa propagandassa kapinan aikana. Keskeisesti hovin mahtia symboloineilla esineillä ja eläimillä oli keskeinen sija kapinassa tapahtuneen vallansiirron julkituonnissa. Mahti siirtyi esineeseen tai eläimeen sen käyttäjän tai omistajan mukana. Hovin mahdin symboli, hevonen, sormus tai verokirja talonpojan käsissä, toi julki vallan anastuksen mahdollisuuden.

Talonpoikien niskuroinnin tärkeimpiä välittömiä aiheita olivat päivätyöt ja hoveihin vaadittavat pienet parselit. Arvioverotus aiheutti myös paljon närää ja yksi talonpoikien tärkeimmistä vaatimuksista koko reduktion jälkeisenä aikana olikin siirtyminen muualla valtakunnassa käytännössä olleeseen kiinteään veroon. Muutoinkin talonpoikien mieliä näyttää karvastelleen voittomaan kruununtalallisen asema. Jatkuvasti talonpoikien vaatimukset vertautuvat varsinaisen valtakunnan puolella asuvien vapaiden verotalonpoikien asemaan.

Mallin vaatimuksilleen talonpojat ottivat sieltä, mistä sen käytännöllisimminkin saivat. Pielisjärveläiset vaativat paluuta Brahen läänitysajakauteen käytäntöön veronmaksussa ja päivätoissa. Brahe sovelsi kiinteää veroa ja päivätyöt saattoi maksaa rahana. Suistamalla talonpojat vaativat, että Christian Sahlo olisi säilyttänyt edellisen vuokraajan Magnus Arnanderin aikaiset käytänteet rasiusten perinnässä, sillä ne olivat talonpojille edullisemmat. Käkisalmen eteläisessä läänissä nousi reduktion jälkeen voimakkaita vaatimuksia paluusta läänitysajakaa edeltäneeseen noin 40 vuoden takaiseen kruunun hallinnon soveltamaan verotukseen.

Talonpojat etsivät tulevaisuuttaan menneisyydestä. Siksi talonpoikaislevottomuuksia ja talonpoikaista mentaliteettia on pidetty konservatiivisina, menneisyyteen suuntautuvina. Ilmiötä voi tulki-

ta myös pragmaattiseksi strategian valinnaksi. Menneisyydestä valittiin se, mikä sopi tavoitteeksi. Menneisyys ei ollut ihanne, vaan sen tehtävänä oli justifioida talonpoikien vaatimukset sekä heille itselleen että päättävälle tahoille. Jos asiat oli aiemminkin järjestetty vaaditulla tavalla, miksei niin voitaisi tehdä myös nyt?

Talonpojilla ei ollut aatetta tai ideologiaa johtotähtenään. Vaatimukset muotoiltiin konkreettisiksi. Tavoiteltavan tulevaisuuden piirteiden valikointi osoittaa kuitenkin suuntautumista tulevaisuuteen. Talonpoikien toimia ohjasi pyrkimys toimeentulon turvaamiseen sekä heidän käsityksensä oikeudenmukaisuudesta. Kun reduktio ei palauttanut läänitysaikaa edeltänyttä kruunun aikaista lievempää verorasitusta, koettiin tämä väärydeksi. Reduktion virittämät odotukset muuttuivat pettymykseksi ja kanavoituivat niskoitteluna ja valituksina.

Pieni vire siitä talonpoikaisesta ”utopiasta”, josta kenties haaveiltiin, on jäänyt asiakirjojen lehdille pielijärveläisten mieromiesten puheissa. He kaavailivat tulevaisuutta, jossa ei olisi hovia eikä sen isäntää, vaan ainoastaan kirjuri-poika joka keräisi verot. Hovi oli tosin vasta perustettu Lieksaan. Valta, jota talonpojat selvästi kokivat aiemmin olleen myös heillä itsellään, oli vuokrauksessa annettu vain arrendaattorin käsiin. Tämä vallan keskittyminen olisi purettava. On muistettava, että Pielisjärvellä vaikutti läänitysaikana Brahean kaupunki, jonka hallintoa talonpoikaistaustaiset porvarit hoitivat. Jotakin kuvastaa myös se järjestelmällisyys, jolla Lieksan hovista kapinassa ryöstetyt elintarvikkeet jaettiin. Kullekin jaettiin yhtä suuri osa ja myös paikalle ennättämättömistä ja havoittuneesta huolehdittiin.

4. KUKA KAPINAN NOSTI?

Pohdittaessa syitä talonpoikien vastarintaan on muistettava, että tarkasteltavana aikana vallitsi ilmastollinen katastrofi maanviljelystä pitkälti ravintonsa saavien talonpoikien kannalta. Taloudellisella taantumalla ja talonpoikien elinolosuhteiden heikkenemisellä on selvä yhteys levottomuuksien syntyyn. Se on kuitenkin taustalla vaikuttanut tekijä, joka itsessään ei kapinaa aiheuttanut. Kulttuurista käyttäytymistä ei voi selittää pelkästään taloudellisella heräteellä.

Levottomuuksien perustaa loi taloudellisen deprivaaation lisäksi vääryyden kokemus. Kruunun toimet 1680-luvun lopulla talonpoikien hädän lievittämiseksi tynnytivät mieliä. Vuokrausjärjestelmä muuttui joustamattomaksi 1690-luvulla luovuttaessa katovuosien helpotuksista. Kruunun peräänantamaton tiukkuus talonpoikien avustamiseen nähden vaikutti varmasti tulevaisuuden näköaloihin. Vain toivoton saattoi nähdä 1600-luvun ruotsalaisen ”mahtivaltion” puristuksessa toivon kapinassa. Selviytyminen kapinasta oli mahdollista ainoastaan pakenemalla Venäjälle. Kovinkaan monet kapinaan nousseista eivät kuitenkaan käyttäneet tätä mahdollisuutta, vaan he jäivät kotiseuduilleen joko taloihinsa tai metsiin piiloutuneina.

Suuret kuolovuodet olivat hirveä koettelemus koko valtakunnan väestölle. Suoranainen nälänhätä ei kuitenkaan ollut kapinan varsinainen syy. Tähän kiinnittivät huomiota jo kapinatapahtumia punninneet lautamiehet. Nälänhätä kolkutti vauraankin talollisen ovelta, mutta vielä laihana ja resuisena kerjäläisenä. Taloksi se ei ollut vielä asettunut. Kapinassa talonpojat ryöstivät vain hoveja, eivät pappiloita tai maakauppiaiden taloja, joissa myös olisi ollut viljaa saatavilla. Tällaista kohteiden valintaa ei olisi tehty, jos pontimena olisi ollut vain nälkä. Kapinan joukkovoiman muodostivat toki köyhät talonpojat, jotka elivät jo nälässä toimeentulon rajamailla. He eivät kuitenkaan nostaneet kapinalippua. Sen teki talonpoikien keskiluokka.

Vastarintaan nousseet talonpojat olivat usein yhteistyössä pappien kanssa. Aloite yhteistyöhön tuli talonpojilta. Muutamat papit näyttävät myös itse olleen aktiivisia kapinahiileen puhaltajia. Papeilla oli omia ristiriitoja vuokraajien kanssa. Seurakunnan kirkkoherran tuki veti varmasti monia epäröiviä talonpoikia mukaan. Pappien myötämielisyys ei kuitenkaan ollut välttämätön edellytys talonpoikaiselle vastarinnalle. Valituksia saatiin aikaan myös siellä, missä papit olivat lojaaleja maalliselle esivallalle ja sanoutuivat näistä hankkeista kokonaan irti.

Näkemyksensä mukaan talonpoikaiskapinat olivat aina säätyläisten johtamia ja kiihottamia oli vallitseva 1600-luvulla; talonpojat eivät olleet itse kykeneviä organisoimaan kapinaa. Käsitys on siirtynyt myös nykyaikaiseen tutkimukseen. Vasta äskettäin on alettu korostaa talonpoikien kykyä ilmaista vastustustaan. On selvää, että papiston tuki oli vastarinnalle merkittävä resurssi. Virallisen paikallishallinnon ulkopuolella talonpojat kykenivät kuitenkin myös itsenäisesti muotoilemaan vaatimuksensa ja ajamaan asiaansa valitustietä.

Kun talonpojat nousivat avoimeen kapinaan, eivät seurakuntien papit enää olleet mukana.

Keskieuropalaisessa tutkimuksessa on tarkasteltu kylää talonpoikaisen toiminnan poliittisena yksikkönä. Itäsuomalainen kylämuodostuma ei ollut sellainen asutuksen tihentymä, että sen ympärille olisi voinut kutoutua poliittista organisoitumista. Keskeinen organisoitumisen taso oli 1600-luvulla kirkkopitäjä. Seurakunnallinen yhteys näyttää olleen se lenkki, joka on luonut alueellista yhteenkuuluvuuden tunnetta ja muodostanut myös poliittisen yhteistoiminnan perustan.

Pitäjien tasolla talonpoikainen oppositiotoiminta kiinnittyi keskeisten paikallisten vaikuttajien ja ryhmien välisiin kitkatekijöihin. Hovien vuokraajat ja pitäjien kirkkoherrat olivat usein taloudellisiin seikkoihin ja sosiaaliseen arvontantoon liittyen vastakkain. Kaupunkien porvarien suhde talonpoikien maakauppaan oli kaksijakoinen. Porvarit saivat maakaupasta itselleen tuloja, mutta talonpoikien keskinäisen kaupankäynnin he halusivat tukahduttaa. Vuokraajien kaupankäynti oli heille kuitenkin suurempi mieliharmi. Tässä verkostossa vastarintaan ryhtyneiden talonpoikien tuli etsiä liittolaisensa.

Talonpojat kykenivät myös pitäjätasoa laajempaan yhteistyöhön. Valitustoiminta organisoiti 1680-luvulla jopa läänirajat ylittänyt yhteistyötä. Kuolovuosien kapinaa edelsi pitkälinen neuvottelu- ja suunnitteluvaihe, johon osallistui talonpoikia lähes kaikkialta Käkisalmen pohjoisesta läänistä. Kapinan aikana voidaan olettaa olleen yhteydenpitoa Pielisjärven ja Suistamon pitäjien kesken. Myös Liperin ja Kiteen talonpoikien yhteydenpito näyttää ilmeiseltä. Vesireitit ja talonpoikien kauppamatkat maakunnassa olivat keskeisellä sijalla siinä huhujen ja tiedonkulun verkostossa, joka mahdollisti laajan kapinaliikkeen synnyn.

Sotaväen mielivaltainen käyttäytyminen talonpoikia kohtaan ja häpeilemätön oman edun tavoittelu siviilien kustannuksella tulee voimakkaasti esiin niissä murhissa ja ryöstöissä, jotka pantiin toimeen lähes koko Käkisalmen pohjoisessa läänissä kapinan jälkeen. Mielivallan laannuttua saatettiin kapinaan osallistuneet järjestelmällisesti toimineen oikeuden eteen, tutkittiin ja tuomittiin – lähes poikkeuksetta kuolemaan. Osa tuomituista kuitenkin pelastui kuninkaan myöntämän rangaistuksen lievennyksen johdosta. Ruotsin suurvalta-ajan valtio ei ollut kuitenkaan mikään alamaisiinsa kohdistuvaa järjetöntä mielivaltaa salliva sortokoneisto. Useat sotilaat, jopa joukkoja komentanut upseeri, joutuivat oikeuden eteen ja saivat töistään kuolemantuomion.

Talonpoikaislevottomuuksista käydyssä keskustelussa on usein yksi selityspäriste nostettu erityisasemaan. Samalla on pyritty osoittamaan muiden tekijöiden merkityksen vähäisyys. Käkisalmen pohjoisen läänin kuolovuosien kapinan kautta tarkasteltuna kaikki tärkeimmät selitysvaihtoehdot näyttävät yhdessä ja erikseen kuvaavan vastarinnan taustaa. Mitään niistä ei voida tutkimuslähtökohdaksi muunnettuna jättää huomiotta, eikä yhtäkään voi nostaa muita määrävään asemaan.

Tutkija ei helposti tydy kompleksiselityksen ympäriryöreään hahmottomuuteen. Houkutus nostaa yksi selitys ylitse muiden on suuri. Kuolovuosien kapinassa yksinkertaisin ja selkein vaihtoehto olisi nälkä ja nälänhätä. Kapina olikin vain nälkämellakka ilman monimutkaisia yhteiskunnallisia kytkentöjä? Jo pienikin kurkistus ohi kuolovuosien nälänhädästä kertovien lähteiden osoittaa selityksen riittämättömäksi. Edessä on monimutkainen kapinaan johtaneiden tapahtumien ja yhteisön sisäisten suhteiden verkosto, josta yhden "syllisen" osoittaminen on mahdotonta.

Lähteet

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Alkuperäiset asiakirjat

Valtionarkisto (VA)

Kruunun vuokra-alueiden tilinpäätökset 1690–1699. Käkisalmen läänin läänintilit.

Ruotsin Valtionarkisto (RA)

Talonpoikien ja porvareiden valituk-
sia. Livonica II, vol. 209

Baltiska kommissionen. Livonica II,
vol. 504.

Tiurulan pogostan henkikirja
9.1.1629. Topographica 597.

Östersjöprovinsernas Räkenskaper,
Kexholms län 1562–1709. Huvud-
bok och journal 1637–1639.

Mikrofilmkopiot (mf) ja muut jäljenteet

Käkisalmen läänin käräjäpöytäkirjat
1683–1699, 1705 (mf)

Inkerin käräjäpöytäkirjat 1687. (mf)

Tosittekirjat 1681–1699. Käkisalmen
läänin läänintilit. (mf)

Kuninkaan päätökset ja kirjeet 1680–
1698. Valtakunnan registratuura.
Valtionarkiston registratuurajäljen-
nökset. VA jälj.

Rahvaanvalitukset Karelen. Valtionar-
kiston fotostaattijäljenteet. Kansio
4.

Rahvaanvalitukset. Ruotsista Suo-
meen mikrofilmatut asiakirjat.
(mf)

Inkerinmaan kenraalikuvernöörien
kirjeet kuninkaalle 1685–1697. Li-
vonica II, vol. 186–191. (mf)

Inkerinmaan kenraalikuvernöörien
kirjeet kamarikollegiolla 1683–
1689. Kamarikollegion saapuneet
kirjeet. (mf)

Maaherra Hindrich Piperin kirjeet
kamarikollegiolla 1681–1683. Ka-
marikollegion saapuneet kirjeet.
(mf)

Nurmeksen rippikirja 1680 – n. 1710.
Mikrokortti. JoMA.

Suorlahden, Muljulan ja Kytännie-
men tilojen arvioluettelot 1696–
1697. Barthold Ruuths arkiv, god-
shandlingar, vol. 15. (mf)

Lyhennysote Turun hovioikeuden
päätoksestä 28.7.1697. Barthold
Ruuths arkiv, godshandlingar, vol.
15. (mf)

Maaherra Magnus Nierothin päiväkir-
ja 1637–1639. Käsikirjoituskokoel-
ma Tigerstedt AöI 1 I 7 Kexholmica.
HYK.

Kiteen ja Kesälahden rovastintarkas-
tusten pöytäkirjat 1697. Kopiot. Al-
bin Simolinin kokoelma, kansio 1.
VA (HYK).

Tiurulan pogostan henkikirja 9.1.
1629. Fotostaattikopio. V.A. Könö-
sen kokoelmat. KTL.

PAINETUT LÄHTEET

Asiakirjajulkaisut

Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500-
ja 1600-luvuilta. Toim. Irina
Tšernjakova, Gennadi Kovalenko
ja Veijo Saloheimo. Joensuu – Pe-
terskoi 1987.

Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500-
ja 1600-luvuilta II. Käkisalmen läänin

- nin maakirja vuodelta 1637. Toim. Kimmo Katajala ja Sari Hirvonen. Joensuu 1991.
- Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta III. Toim. Irina Tšernjakova ja Kimmo Katajala. Joensuu 1993.
- Kircco-Laki ja Ordningi 1686. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomenoksesta. Toim. Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila ja Martti Parvivo. Juva 1986.
- Kuningas Kristoferin maanlaki 1442. SKS:n toimituksia 340. Vaasa 1978.
- Novgorodin vatajalaisten viidenneksen verokirja v. 1500 ja Karjalan silloinen asutus. Toim. Ronimus J. V. Historiallinen Arkisto XX,1. Joensuu 1906.
- Silvén-Garnert Eva, Söderlind Ingrid, Ett annat Sverige. Dokument om folkets kamp 1200–1720. Falköping 1980.
- Stiernman And. Anton, Alla Riksdagars och Möten Besluth samt Afförensingar (Regements-Former, Försäkringar och Bevillingar) som på allmenna Riksdagar och Möten (ifrán år 1521 intil 1727 gjorde) stadgade och bewiljade äro; med the för hwart och ett stånd utfardade allmenna Resolutioner. Stockholm 1728.
- Vuoden 1616 valitusluettelot. Suomen historian lähteitä I. Toim. Jalmarin Jaakkola ja John E. Roos. Helsinki 1936.

Matrikkelit

- Bergholm Axel, toim. Sukukirja I Suomen aatelittomia sukuja. Kuopio 1901.
- Carpelan Tor, Ättartavlor för de Finlands riddarhus inskrivna ätterna IV S-Ö. Helsinki 1965.
- Carpelan Tor, Finsk biografisk handbok A-K. Helsinki 1937.
- Eigenstierna Gustaf, Den Introducerade Svenska Adelns Ättartavlor V. Stockholm 1930.
- Holmberg Håkon, Suomen tuomiokunnat ja kihlakunnantuomarit. Helsinki 1959.

- Lewenhaupt Adam, Karl XII:s officerare. Biografiska anteckningar. Stockholm 1921.
- Wilszman Atle, Släktbok. Helsinki 1912–1916.
- Väänänen Kyösti, Herdaminne för Ingermanland I. Lutherska stiftstyrelsen, församlingarnas prästerskap och skollärare i Ingermanland under svenska tiden. Porvoo 1987.

Hakuteokset ja muut

- Karjalan kielen sanakirja 3. Helsinki 1983.
- Mårtensson Ludwig, Sakregister till Allmogens besvär till år 1720. Stockholm 1952.
- Russko-finskii Slovar. Venäläis-suomalainen sanakirja. Moskova 1963.
- Slovar russkogo jazyka. Tom I. Moskova 1981.
- Suomen kansan vanhat runot (SKVR) XIII 3.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja II. Helsinki 1987.
- Suomenmaa V. Viipurin lääni. Helsinki 1923.
- Vanhat käsialat ja asiakirjat. Valtionarkisto. Helsinki 1977.

411

KIRJALLISUUS

- Aalto Seppo, Ylikangas och det förflutna. Historisk Tidskrift för Finland 3–1991a.
- Aalto Seppo, Siveellisyys ja siveettömyys sääty-yhteiskunnassa. Siveellisyysrikokset sosiaalisena ilmiönä Porvoon läänissä 1660–1690. Suomen ja Skandinavian historian liseniaattityö. Helsingin yliopisto 1991b. Painamaton.
- Aguilhon Maurice, Revolution in the Village. The People of the Var from the French Revolution to the Second Republic. New York 1982 (1969).
- Ahtiainen Pekka, Gunnar Suolahden käsityksiä historiasta – yksilön ja yhteiskunnan välisestä suhteesta. Historiallinen Aikakauskirja 1990.

- Alanen Aulis J., Suomen maakaupan historia. Jyväskylä 1957.
- Alanen Aulis J., Suomen historia Kustavilaisella ajalla. Suomen historia X. Porvoo 1964.
- Alapuro Risto, "Vaurastuneiden kaup-pamiestalonpoikain protesti". Historiallinen Aikakauskirja 1980.
- Alapuro Risto ja Sarmaja Heikki, Nui-jasota ja sen tausta. Tiede ja edistys 1-1978.
- Alasuutari Perttu, Erinomaista rakas Watson. Johdatus yhteiskuntatutkimukseen. Helsinki 1989.
- Alho Olli, Orjat ja isännät. Tutkimus Inkeriläisistä maaorjarunoista. Suomi 123:1. Vaasa 1979.
- Allgemeine Geschichte des Mittelalters. Hrsg. Bernhardt Töpfer. Berlin 1985.
- Anderson Perry, Lineages of the Absolutist State. Bristol 1974.
- Aronsson Peter, Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar, 1680-1850. Bibliotheca Historica Lundensis 72. Lund University Press, Malmö 1992.
- Arteus Gunnar, Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige. Militärhistoriska studier Nr 6. Uddevalla 1982.
- Asker Björn, Striden om häradshövdingeämbetena under 1600-talet. Historisk Tidskrift för Finland 2-1987.
- Asker Björn, Officerarna och det svenska samhället 1650-1700. Studia Historica Upsalensia 133. Uppsala 1983.
- Asker Björn, Aristocracy and Autocracy in Seventeenth-century Sweden: the Decline of the Aristocracy within the Civil Administration before 1680. Scandinavian Journal of History 1990. Vol 15. No 2.
- Bahūn Mihail, Kirjallisuuden ja esteetiikan ongelmia. Moskova 1979.
- Barsukov, N. A., Solovetskoje vostanie (1668-1676) Petrozavodsk 1954.
- Becker Winfried, "Göttliches Wort", "Göttliches Recht", "Göttliches Ge-rechtigkeit". Die Politisierung Theologischer Begriffe? Teoksessa Revolte und Revolution in Europa. Hrsg. Peter Blickle. Historische Zeitschrift, Beiheft 4. München 1975.
- Bercé Yves-Marie, History of Peasant Revolts. The Social Origins of Rebellion in Early Modern France. Padstow, Great Britain 1990.
- Björn Ismo, Suur-Ilomantsin historia. Pieksämäki 1991.
- Blickle Peter, Der "Bauernkrieg" als Revolution des "gemeinen Mannes". Teoksessa Revolte und Revolution in Europa. Hrsg. Peter Blickle. München 1975.
- Blickle Peter, Kommunalismus, Parlamentarismus, Republikanismus. Historische Zeitschrift 1986.
- Blickle Peter, Unruhen in der Ständischen Gesellschaft 1300-1800. München 1988.
- Bloch Marc, The Feudal Society. Padstow, Cornwall, Great Britain 1989.
- Blomstedt Kaarlo, Davidin kapina v. 1438. Historiallinen Aikakauskirja 1937.
- Blomstedt Kaarlo, Anian David. Teoksessa Suomen talonpoikia Lallista Kyösti Kallioon. Porvoo 1952.
- Blomstedt Yrjö, Laamannin- ja kihlakunnantuomarinvirkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla (1523-1680). Historiallisia Tutkimuksia LI. Forssa 1958.
- Blomstedt Yrjö, Hämeen valtiolliset vaiheet. Teoksessa Hämeen historia II. Hämeenlinna 1960.
- Blomstedt Yrjö, Kuninkaallisen Majesteetin oikeus Suomessa. Teoksessa Turun hovioikeus 1623 31/10 1973 Åbo Hovrätt. Porvoo 1973.
- Bogoslovskij, M., Zemskoe samoupravlenie na Russkom Severe v XVII v. Tom I: Oblastnoe delenie Pomor'ja. Zemlevladienie i obščestvennyj stroj. Organy samoupravlenija. Moskva 1909.
- Brännman Erik, Frälseköpen under Gustav II Adolfs regering. Lund 1950.
- Bush Michael, Tax Reform and Rebellion in Early Tudor England. History 1991. N:o 248.
- Carlsson Sten, Svensk ständscirkulation 1680-1950. Uppsala 1950.
- Castrén, K. A., Kertoelmia Kajaanin

- läänin vaiheista ww. 1650–1750. Helsinki 1867.
- Cederberg A. R., Simo Affleck. Teoksessa Karjalan kirja, osa I. Toim. Iivo Härkönen. Porvoo 1910.
- Cederberg A. R., Pohjois-Karjalan kauppalaot vuosina 1721–1775. Helsinki 1911.
- Čistozvonov A. N., Die Genesis des Kapitalismus und ihre Widerspiegelung in den Regionaltypen der Bauernbewegungen in Europa im XVI. bis XVIII. Jahrhundert. Teoksessa Der Bauer im Klassenkampf. Hrsg. Grehadt Heitz, Adolf Laube, Max Steinmetz, Günter Vogler. Altenburg 1975.
- Der Bauernkrieg 1524–26. Bauernkrieg und Reformation. Hrsg. Rainer Wohlfeil. München 1975.
- Der Bauer im Klassenkampf. Hrsg. Gerhard Heitz, Adolf Laube, Max Steinmetz, Günter Vogler. Altenburg 1975.
- Die Frühburgerliche Revolution in Deutschland. Hrsg. Ernst Werner, Max Steinmetz. Berlin 1961.
- Engels Friedrich, Sosialismin kehitys utopiasta tieteksi. Teoksessa Marx, Engels, Valitut teokset, osa 6. Moskova 1979 (1880).
- Englund Peter, Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden. Stockholm 1989.
- Europäische Bauernrevolten der frühen Neuzeit. Hrsg. Winfried Schulze. Frankfurt am Main 1980.
- Fields Daniel, Rebels in the Name of Tsar. Winchester 1989.
- Forsström O. A., Kuvaus Inkerinmaan oloista ruotsinvallan aikana I. Akatemiallinen väitöskirja. Sortavala 1890.
- Forsström O. A., Tietoja eräästä Pohjois-Karjalassa vuonna 1697 tapaneesta talonpoikaismetelistä. Historiallinen Arkisto XI. Helsinki 1891.
- Franz Günther, Der Deutsche Bauernkrieg. Darmstadt 1984 (1933).
- Gardberg John, Kimito friherreskap. En studie över feodal läns- och godsförvaltning. Helsingfors 1935.
- Geertz Clifford, The Interpretation of Cultures. New York 1973.
- Geertz Clifford, Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology. New York 1983.
- Gerlach Horst, Der englische Bauernaufstand von 1381 und der deutsche Bauernkrieg: Ein Vergleich. Meisenheim am Glan 1969.
- Ginzburg Carlo, Clues, Myths and the Historical Method. Baltimore 1989.
- Gorskaja N. A., Mankov A. G., Panejah V. M., Sverdlov M. B., Jorginis Jo. M., Sovetskaja literatura 1970–1975 godov po istorii seljskovo hošjajstva i krestjanstva IX–XVII vekov. Istorija SSSR. 3–1977.
- Grill Erik, Jacob de la Gardie. Affärs-
männen och politikern 1608–1636. Göteborg 1949.
- Gunn S. J., Peers, commons and gentry in the Lincolnshire revolt of 1536. Past and Present 1989. N:o 123.
- Gurevich Aaron, Approaches of the "Annales School". From the History of Mentalities to Historical Syntheses. Scandia 2–1992a.
- Gurevich Aaron, Historical Anthropology of the Middle Ages. Padstov 1992b.
- Halila Aimo, Iitin historia I. Iiti 1988 (1939).
- Halila Aimo, Niilo Peippoinen. Teoksessa Suomen talonpoikia Lallista Kyösti Kallioon. Porvoo 1952.
- Heckscher Eli F., Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, del I:2. Stockholm 1936.
- Heikkinen Antero, Yksilö ja yhteisö Renvallin ajattelussa. Historiallinen Aikauskirja 1983.
- Heikkinen Antero, Kirveskansen elämää. Keuruu 1988.
- Heitz Gerhard, Der Zusammenhang zwischen den Bauernbewegungen und der Entwicklung des Absolutismus in Mitteleuropa. Teoksessa Europäische Bauernrevolten der Frühen Neuzeit. Hrsg. Winfried Schulze. Frankfurt am Main 1982.
- Hilton Rodeny H., Bond Men Made Free. Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381. London 1973.
- Hilton Rodney H., The English Peasantry in the Later Middle Ages.

- The Ford Lectures for 1973 and Related Studies. Oxford 1975.
- Holi Paavo, Mierunmiehet – Parikkalan, Kurkijoen ja Jaakkiman lahjoitusmaiden talonpoikaislevottomuuksien johtajat 1779–1783. Suomen historian pro gradu. Tampereen yliopisto 1990. Painamaton.
- Holi Paavo, Mierunmiehet ja Parikkalan Koitsanlahden hovi. Museoviesti 1–1993.
- Hovi Kalervo, Talonpoikaissotien typologiasta. Turun Historiallinen Arkisto 34. Turku 1980.
- Hovi Kalervo, Eurooppalaisten talonpoikaissotien typologia. Faravid 5. Rovaniemi 1981.
- Huizinga Johan, Keskiajan syksy. Porvoo 1951 (1923).
- Immonen Toivo, Kurkijoen seutu Ruotsin vallan aikana vv. 1570–1710. Erikoispainos teoksesta Kurkijoen kihlakunnan historia. Piekšämäki 1958.
- Imsen Steinar, Bondemotstand og statsutvikling i Norge ca. 1300 til ca. 1700. Heimen 2–1990.
- Isberg Alvin, Karl XI och den livländska adeln 1684–1695. Lund 1953.
- Itkonen Erkki, Kieli ja sen tutkimus. Helsinki 1966.
- Jokipii Mauno, Porin kreivikunta. Historiallinen Aikakauskirja 54. Helsinki 1953.
- Jokipii Mauno, Suomen kreivi- ja vapaherrakunnat I. Historiallisia Tutkimuksia XLVIII. Forssa 1956.
- Jokipii Mauno, Mieromies – der karelische Volksführer. Suomalais-Ugri-laisen Seuran Aikakauskirja 61. Helsinki 1959a.
- Jokipii Mauno, Vanhan Ruoveden historia I. Vammala 1959b.
- Jokipii Mauno, Suomen kreivi- ja vapaherrakunnat II. Historiallisia Tutkimuksia 48,2. Helsinki 1960.
- Jokipii Mauno, Feodalismen i Finland under nya tiden. Teoksessa Kustbygd och centralmakt 1560–1721. Studier i centrum-periferi under svensk stormakstid. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 546. Helsingfors 1987.
- Jokipii Mauno, Johan Adler Salvius – diplomaatti ja sotarahoituksen hoi-taja 30-vuotisen sodan aikana. Teoksessa Sitä kuusta kuuleminen. Jorma Ahvenaiselle omistettu juh-lakirja. Studia Historica Jyväskylän-sia 41. Jyväskylä 1990.
- Jutikkala Eino, Nastolan talonpoikaissrettelöt vv 1773–75. Historiallinen Aikakauskirja 1931.
- Jutikkala Eino, Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana I. Historiallisia Tutkimuksia 15,1. Helsinki 1932.
- Jutikkala Eino, Suomen talonpojan historia. Porvoo 1942. (2. p. Helsinki 1958).
- Jutikkala Eino, Tutkimus Kustaa II Aadolfin ajan rälsistä. Historiallinen Aikakauskirja 1952.
- Jutikkala Eino, Ilmaston muutosten vaikutuksia Pohjoismaiden väestö- ja asutushistoriaan. Societas Scientiarum Fennica, årsbok – vuosikirja LI B N:o 7 1972–1973. Helsinki 1975.
- Jutikkala Eino, Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria. Porvoo 1978 (1965).
- Jutikkala Eino, Feodalismi Suomessa. Historiallinen Arkisto 72. Forssa 1977.
- Jutikkala Eino, Talonpoika, aatelmies, kruunu. Maapolitiikkaa ja maanomistusoloja Pohjoismaissa 1550–1750. Juva 1983.
- Jutikkala Eino, Kuolemalla on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääriiviivoja. Porvoo 1987.
- Juvonen Jaana, Vanhan Tohmajärven historia. Piekšämäki 1990.
- Kalela Jorma, Narratiivi ei ole kertomus. Historiallinen Aikakauskirja 1991.
- Kalela Jorma, Historia, kertomus, historiantutkimus. Teoksessa Menneisyyden merkitys. Historian suuret ja pienet kertomukset. Historian- ja yhteiskuntaopin opettajien vuosikirja XXI. Joensuu 1992.
- Kamen Henry, The Iron Century. Social Change in Europe 1550–1660. London 1971.
- Kamen Henry, Die europäischen Volksaufstände 1550–1660 und die struktur der Revolten. Teoksessa Europäische Bauernrevolten der frühen Neuzeit. Hrsg. Winfried

- Schulze. Frankfurt am Main 1982.
- Katajala Kimmo, Säätyläisiä ja nousukkaita. Veronvuokraus osana Käiskalmen läänin sääty-yhteisöä vuosina 1683–1700. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja n:o 95. Joensuu 1990.
- Katajala Kimmo, Talonpoikaisnousut Suomessa Ruotsin vallan aikana. Teoksessa Maaseutuväkeä, hengen ja ruumiin kulttuuria. Toim. Tapio Hämynen ja Antti Laine. Historian tutkimuksia N:o 8. Joensuun yliopisto, Humanistinen tiedekunta. Joensuu 1991.
- Katajala Kimmo, Bondeoroligheterna i Finland, lokalsamhället och statens växande ekonomiska fordringar. Teoksessa Harald Winge (red.), Lokalsamfunn og övrighet i Norden ca. 1550–1750. Oslo 1992.
- Katajala Kimmo, Bondesjälvstyrelsens former. Historisk Tidskrift för Finland I–1993.
- Katajala Kimmo ja Hirvonen Sari, Käiskalmen läänin maakirja vuodelta 1637. Teoksessa Voprosy izučeniija i izdanija pisovych knig i drugih istoriko-geografičeskikh istočnikov. Petrozavodsk 1991.
- Kaukianen Yrjö, Miksi periferia kapi noi? Historiallinen Aikakauskirja 1980.
- Kauppinen Pekka, Pitäjän rajojen mail la. Kitee ja Rääkkylä vuoteen 1870. Jyväskylä 1994.
- Kerkkonen Martti, Elimäen talonpoikaislevottomuudet v. 1773. Historiallinen Aikakauskirja 1931.
- Kerkkonen Veikko, Etelä-Suomen kaupunkien kruununverot 1614–1650. Historiallisia Tutkimuksia 30. Helsinki 1945.
- Keränen Jorma, Uudisraivauksen ja rajasotien kausi. Teoksessa Kainuun historia I. Kajaani 1986.
- Kirkinen Heikki, Karjala idän ja lännen välissä II. Historiallisia Tutkimuksia. Joensuu 1976.
- Kirkinen Heikki, Maanomistus Venäjän Karjalassa 1400- ja 1500-luvuilla. Historiallinen Arkisto 84. Jyväskylä 1984.
- Kirkinen Heikki ja Könönen Aulis V. A., Pohjois-Karjalan historia I. Joensuun korkeakoulun julkaisuja, sarja A no. 5. Joensuu 1975.
- Knuutila Seppo, Mitä sivakkalaiset itsestään kertovat – kansanomaisen historian tutkimuskoe. Teoksessa Yhteiskunta kylässä, tutkimuksia Siivakasta ja Rasimäestä. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja N:o 61. Joensuu 1984.
- Knuutila Seppo, Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksina. Jyväskylä 1992.
- Koistinen Olli, Muistoja Nurmeksenseurakunnasta. Karjalatar 28.1. 1909.
- Kopanev A.I., Materialy po istorii krestjanstva konca XVI i pervoj poloviny XVII v. Materialy i soobsceniija po fondam otdela rukopisnoj i redkoj knigi biblioteki akademii nauk SSSR. Eripainos 1966.
- Korhonen Arvi, Suomen itärajan syntehistoriaa. Porvoo 1938.
- Korhonen Arvi, Käräjäpöytäkirjat historiallisina lähteinä. Teoksessa Käräjäpukareita ja käräjäjuttuja. Historian aitta X. Forssa 1945.
- Korhonen Arvi, Eerikki Antinpoika. Porvoo 1953.
- Koskinen Yrjö, Muutamia lisätietoja nälkä-vuosista 1695–1697. Historiallinen Arkisto I. Helsinki 1866.
- Kovalenko Gennadi, Feodaalisen Venäjän luokkataistelu ja talonpoikaissodat nykyisen neuvostoliittolaisen historian kirjoituksen kannalta. Painamaton esitelmä.
- Kujala Lauri, Pohjanmaan puolustus Suuren Pohjan sodan aikana. Forssa 1953.
- Kunzle David, World Upside Down: The Iconography of a European Broadsheet Type. Teoksessa The Reversible World. Symbolic Inversion in Art and Society. Ed. Barbara A. Babcock. London 1978.
- Kuujo Erkki, Käiskalmen historia. KÄKI-Säätiö 1958.
- Kuujo Erkki, Taka-Karjalan verotus v. 1710. Historiallisia Tutkimuksia 52. Forssa 1959.
- Kuujo Erkki, Mierontiellä. Historiallinen Aikakauskirja 1960.
- Kuujo Erkki, Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana. Helsinki 1963.
- Kuujo Erkki, Sortavalan kaupungin historia. Jyväskylä 1970.

- Kuusi Matti, Ilomantsilainen häväistysruno vuodelta 1686. Teoksessa Kalevalaseura vuosikirja 45. Helsinki 1965.
- Könönen Tahvo, Pälkjärven pitäjäs'. Sarja Aarni. Kuopion isänmaallisen seuran toimituksia III. Kuopio 1891.
- Laasonen Pentti, Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 72. Kuopio 1967.
- Laasonen Pentti, Suomen kirkon historia 2. Vuodet 1593–1808. Porvoo 1991.
- Ladurie Emmanuel Le Roy, *The Peasants of Languedoc*. Illinois 1976 (1966).
- Ladurie Emmanuel Le Roy, *Montailou, ranskalainen kylä 1294–1324*. Keuruu 1985.
- Ladurie Emmanuel Le Roy, *The French Peasantry 1550–1660*. Oxford 1987.
- Ladurie Emmanuel Le Roy, *Karnevaalit. Kynttelinpäivästä 1579 piina- viikolle 1580*. Juva 1990.
- Laitinen A.A.A., *Impilahden pitäjän ja seurakuntain historia*. Sortavala 1938.
- Langholm Sivert, *On the Scope of Micro-History*. Scandinavian Journal of History 1–2. 1976.
- Lappalainen Jussi T., *Kaarle X Kustaan Venäjän-sota*. Jyväskylä 1972.
- Lappalainen Jussi T., *Elämää Suomen sotaväessä Kaarle X Kustaan aikana*. Studia Historica Jyväskyläensia 12. Jyväskylä 1975.
- Lehtipuro Outi, *Yhteisöntutkimus ja folkloristiiikka*. Sanajalka 13–1971. Suomen Kielen Seuran Vuosikirja. Helsinki 1971.
- Lempa Heikki, *Yhteiskuntahistorian umpikuja – historian unohdettu kerronnallisuus*. Historiallinen Aikakauskirja 1990.
- Leskinen Heikki, *Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria*. I konsontit. Helsinki 1963.
- Letto-Vanamo Pia, *Suomalaisen asianajolaitoksen synty ja varhaiskehitys*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja, N:o 181. Vammala 1989.
- Levi Giovanni, *On Microhistory*. Teoksessa Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*. Padstow, Cornwall 1991.
- Levi Giovanni, *Aineeton perintö. Maanajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa*. Helsinki 1992.
- Lindegren Jan, *Ökade ekonomiska krav och offentliga bördor 1550–1750*. Teoksessa Harald Winge (red.), *Lokalsamfunn og övrighet i Norden 1550–1750*. Oslo 1992.
- Lindeqvist K.O., *Pielisjärven talonpoikien ja vuokraaja Salomon Enbergin välisistä riidoista 1680-luvun loppupuoliskolla*. Teoksessa *Historiallisia Tutkimuksia J. R. Danielsson-Kalmarin täydyessä 60 vuotta*. Helsinki 1913.
- Lindeqvist K.O., *Suistamon talonpoikien ja heidän vuokraajansa välisiä riitajuttuja 1600-luvun lopulla*. Historiallinen Aikakauskirja 1914.
- Loit Aleksander, *Kampen om feodalrântan. Reduktionen och domänpolitiken i Estland 1655–1710*. Studia Historica Upsaliensia 71. Uppsala 1975.
- Loit Aleksander, *När kronans jord blev böndernas*. Teoksessa Revera Margareta, Torstendahl Rolf toim., *Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige*. Motala 1979.
- Lottes Günther, *Popular Culture and the Early Modern State in 16th Century Germany*. Teoksessa *Understanding Popular Culture*. Ed. Steven L. Kaplan. Berlin 1984.
- Luther Georg, *Arrendatorsfamiljerna i Tohmajärvi*. Genos 1:1985.
- Luukko Armas, *Pari pohjalaista ammattikäräjöitsijää 1600-luvulta*. Teoksessa *Käräjäpukareita ja käräjajuttuja*. Historian aitta X. Forssa 1945.
- Luukko Armas, *Etelä-Pohjanmaan historia I–II*. Vaasa 1987 (1950).
- Luukko Armas, *Etelä-Pohjanmaan historia III*. Vaasa 1987 (1945).
- Luukko Armas, *Heikki Vakkuri*. Teoksessa *Suomen talonpoikia Lallista Kyösti Kallioon*. Porvoo 1952a.
- Luukko Armas, *Martti Tuomaala*. Teoksessa *Suomen talonpoikia Lallista Kyösti Kallioon*. Porvoo 1952b.
- Luukko Armas, *Pohjanmaan 1600-*

- lunun porvariston synty ja alkuperä. Historiallinen Aikakauskirja 1955.
- Luukko Armas, Mikä oli nuijasota? Historiallinen Aikakauskirja 1978.
- Macfarlane Alan, *Reconstructing Historical Communities*. Cambridge 1977.
- Magnusson Lars, *Reduktionen under 1600-talet. Debatt och forskning*. Malmö 1985.
- Magtstaten i Norden i 1600-tallet og de sociale konsekvenser. Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres Odense 1984. Bind I. Odense 1984.
- Manning Roger, *Village Revolts. Social Protest and Popular Disturbances in England 1509–1640*. Oxford 1988.
- Manninen Ilmari, *Kuvia Karjalan menneisyydestä. Pielisläiset ja ilomantsilaiset sotapolulla v. 1708*. Karjalainen 1919.
- Manninen Ilmari, *Pohjoisen Karjalan vanhanaikainen talous historiallisten lähteiden mukaan*. Historiallisia Tutkimuksia V. Helsinki 1922.
- Markkanen Erkki, *Nuijakapinan alku Rautalammilla – Aika, paikka ja kapinoitsijat*. Scripta Historica VI. Tornio 1980.
- Markkanen Erkki, *Vanha Rautalampi ja nuijasota*. Teoksessa *Rautalammien kirja*. Toim. Jukka Kukkonen. Hämeenlinna 1985.
- Melander K.R., *Suomen ynnä Käksälmen läänien ja Inkerin veroista vuosilta 1617–1634*. Historiallinen Arkisto XIV.2. Helsinki 1896.
- Melander K.R., *Vuokraukset ynnä talojen lyhennykset Suomessa, Käksälmen läänissä ja Inkerissä vuosina 1617–34*. Historiallinen Arkisto XVI. Helsinki 1900.
- Mousnier Roland, *Peasant uprisings in seventeenth-century France, Russia and China*. New York 1970.
- Muchembled Robert, *Popular Culture and Elite Culture in France 1400–1750*. Louisiana 1985.
- Mullett Michael, *Popular Culture and Popular Protest in Late Medieval and Early Modern Europe*. Kent 1987.
- Muroma Seppo, *Suurten kuolovuosien (1696–1697) väestömenetyksessä Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 161. Jyväskylä 1991.
- Mäkelä Anneli, *Nastolan historia I*. Jyväskylä 1979.
- Männikkö Kyllikki, *Feodalismien käsite historian tutkimuksessa*. Historiallinen Arkisto 71. Forssa 1978.
- Mäntylä Ilkka, *Suurvaltakausi*. Teoksessa *Suomen historian pikkujättiläinen*. Porvoo 1987.
- Mäntylä Ilkka, *Kruunu ja talonpojan nälkä*. 1690-luvun katovuosien verotulojen vähennys Pohjanmaalla ja esivallan vastatoimenpiteet. Scripta Historica XIII. Kuusamo 1988.
- Naumanen Maire, *Talonpoikainen kuninkaissaikäynti Suomesta vuosina 1600–1623*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto 1969. Painamaton.
- Nenonen Marko, *Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620–1700*. Historiallisia Tutkimuksia 165. Jyväskylä 1992.
- Nilsson Sven A., *Reduktion eller contribution*. Teoksessa *Svenskt 1600-tal*. Malmö 1977.
- Nilsson Sven A., *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesambälle*. Studia historica Upsaliensia 161. Uppsala 1990.
- Oja Aulis, *Kolmen markan mustelma*. Teoksessa *Käräjäpukareita ja käräjäjuttuja*. Historian Aitta X. Forssa 1945.
- Oja Aulis, *Turun hovioikeuden vuotta 1827 vanhempi arkisto*. Historiallinen Aikakauskirja 1956.
- Oksanen Eeva-Liisa, *Anjalan kartanoläänin talonpoikien oikeustaistelu 1600-luvulla*. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1979. Painamaton.
- Oksanen Eeva-Liisa, *Anjalan historia*. Myllykoski 1981.
- Oksanen Eeva-Liisa, *Elimäen historia*. Kotka 1985.
- Olofsson Sven Ingemar, *Övre Norrlands historia under Gustaf Vasa och hans söner*. Teoksessa *Övre Norrlands historia I*. Umeå 1962.
- Palaste Onni, *Simo Hurta (romaani)*.

- Hämeenlinna 1978.
- Peltonen Matti, Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Tampere 1992a.
- Peltonen Matti, Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa. Historiallisia Tutkimuksia 164. Vammala 1992b.
- Piipponen Veikko, Talonpoikaiskapinoista Karjalassa v. 1696–1697. Historiallinen Aikakauskirja 1911a.
- Piipponen Veikko (W. P.), Kuvauksia Käkisalmen läänin oloista vuosina 1695–97. Karjalatar 1911b.
- Pirinen Kauko, Lappeen talonpoikaiskapina v. 1551–1553. Historiallinen Aikakauskirja 1939.
- Pirinen Kauko, Mauno Nyrhi. Teoksessa Suomen talonpoikia Lallista Kyösti Kallioon. Porvoo 1952.
- Pirinen Kauko, Savon kirvesmiehet ja Käkisalmen Karjalan populistit. Kotiseutu 1963.
- Pirinen Kauko, Yksilön ja hänen yhteisönsä suhde Pentti Renvallin historiantkirjoituksessa. Historiallinen Aikakauskirja 1983.
- Priha Päivi, Raavaan valituskirjeet 1500-luvulla, erityisesti verotuskysymysten esiintyminen niissä. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -työ. Helsingin yliopisto 1967. Painamaton.
- Pulma Panu, Fattigvärd i frihetstidens Finland. En undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle. Historiallisia Tutkimuksia 129. Helsinki 1985.
- Rantatupa Heikki, Narvan marssista maaorjuuden lakkauttamiseen. Teoksessa Näkökulmia Baltian maiden historiaan ja kulttuuriin. Jyväskylä 1989.
- Renvall Pentti, Pitäjätieteiden kokoukset. Teoksessa Yhteiskunnallisen järjestäytymisen historiaa. Historian Aitta IX. Jyväskylä 1939.
- Renvall Pentti, Eräitä huomioita 1500-luvun loppuvuosikymmenien talonpoikailevottomuuksista. Historiallinen Aikakauskirja 1945.
- Renvall Pentti, Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B humaniora, osa XXXIII. Turku 1949a.
- Renvall Pentti, Kuninkaanmiehiä ja kapinoitsijoita Vaasa-kauden Suomessa. Turku 1949b.
- Renvall Pentti, Suomen kansanedustuslaitoksen historia I. Suomen kansanedustuksen vaiheet 1850-luvun puoliväliin. Ruotsin vallan aika. Helsinki 1962.
- Revera Margareta ym., Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige. Red. Margareta Revera, Rolf Torstendahl. Motala 1979.
- Revolte und Revolution in Europa. Hrsg. Peter Blickle. Historische Zeitschrift, Beihefte 4. München 1975.
- Roos John E., Uppkomsten av Finlands militiebeställningen under indelningsverkets nyorganisation 1682–1700. Historiallisia Tutkimuksia XVIII. Helsinki 1933.
- Rosaldo Renato, From the Door of His Tent: The Fieldworker and the Inquisitor. Teoksessa Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography. Ed. James Clifford, George E. Marcus. Los Angeles 1986.
- Rosén Jerker, Svensk historia I. Tiden före 1718. Stockholm 1962.
- Ruismäki Liisa, Kauhajoen historia. Jyväskylä 1987.
- Räisänen Alpo, Kainuun murteiden ja nimistön opas. Kajaani 1982.
- Räisänen Alpo, Kuhmon murrekirja. Kotiseudun murrekirjoja 12. SKS:n toimituksia 581. Tampere 1993.
- Saarenpää (Cederberg) A. R., Kuvauksia Pohjois-Karjalan maataloudellisista oloista I. vuoden 1800:n vaiheille. Mikkeli 1912.
- Sabean David, Die Dorfgemeinde als Basis der Bauernaufstände in Westeuropa bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts. Teoksessa Europäische Bauernrevolten der frühen Neuzeit. Hrsg. Winfried Schulze. Frankfurt am Main 1982.
- Salminen V., Jaakkiman pitäjän historia I. Käkisalmi 1923.
- Saloheimo Veijo ym., Pielisjärven historia I. Kuopio 1954.
- Saloheimo Veijo, Rautalammin historia. Vammala 1980 (1958).
- Saloheimo Veijo, Pohjois-Karjalan

- asutusmuodot 1600-luvulla. Joensuu korkeakoulun julkaisuja. Sarja A no 2. Joensuu 1971.
- Saloheimo Veijo, Muuttoliikkeet Pohjois-Karjalassa 1600-luvulla. Joensuu korkeakoulu. Karjalan tutkimuslaitos. Julkaisuja n:o 8/1974. Joensuu 1974.
- Saloheimo Veijo, Pohjois-Karjalan historia II. Joensuu Korkeakoulun julkaisuja. Sarja A no 6. Joensuu 1976.
- Saloheimo Veijo, Pohjois-Karjalan historia III. Joensuu 1980.
- Šaskolski I. P. ja Žerbin A.S., Talonpoikaisliikkeitä 1500-luvun Suomessa ja sen peruspiirteet. Historiallinen Aikakauskirja 1980.
- Schulze Winfried, Bäuerlicher Widerstand und feudale Herrschaft in der frühen Neuzeit. Neuzeit im Aufbau. Darstellung und Dokumentation. Hrsg. Richard van Dülmen, Jörn Rüsen und Winfried Schulze. Band 6. Stuttgart-Bad Cannstatt 1980.
- Schöttler Peter, Historians and Discourse Analysis. History Workshop. Spring 1989.
- Scott James C., The Moral Economy of the Peasant. Rebellion and Subsistence in Southeast Asia. Massachusetts 1976.
- Scott James C., Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance. Massachusetts 1985.
- Scott Jim (James C.), Everyday Forms of Peasant Resistance. The Journal of Peasant Studies 2–1986.
- Scott, James C., Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts. Ann Arbor, Michigan 1990.
- Sievers Leo, Revolution in Deutschland. Geschichte der Bauernkriege. Würzburg 1978.
- Timolin Albin, Petrus Bång, biografisk studie. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia X. Helsinki 1912.
- Smedberg Staffan, Frälsebonderörelser i Halland och Skåne 1772–76. Studia Historica Upsaliensia XX-XIX. Uppsala 1972.
- Sommarsström Hugo, Finland under striderna mellan Sigismund och Hertig Karl I. Klas Flemings tid. Västervik 1935.
- Soom Arnold, Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert. Lund 1954.
- Starostina Tatjana V., Mirskaja tselobitnaja Zaonetskih pogostov 1677 g. Voprosi Istorii 1–1961.
- Steinmetz Max, Die dritte Etappe der frühbürgerlichen Revolution. Der deutsche Bauernkrieg 1524 bis 1526. Teoksessa Der Bauernkrieg 1524–26. Bauernkrieg und Reformation. Hrsg. Rainer Wohlfeil. München 1975.
- Stevenson John, Popular Disturbances in England 1700–1870. Suffolk 1979.
- Stone Lawrence, The bourgeois revolution of seventeenth-century England revisited. Past and Present 1985. N:o. 109.
- Stone Lawrence, The Past and the Present Revisited. Worcester 1987.
- Suolahti Gunnar, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo 1919.
- Suvanto Seppo, Satakunnan historia III. Keskiaika. Satakunnan kirjateollisuus 1973.
- Söderberg Johan, Rättväsendets utbyggnad i Sverige. Lokala konsekvenser och reaktioner 1550–1750. Teoksessa Lokalsamfunn og Övrighet i Norden. Red. Harald Winge. Oslo 1992.
- Taussi-Sjöberg Marja, Staten och tingen under 1600-talet. Historisk Tidskrift 2–1990.
- Thompson E.P., Die 'sittliche Ökonomie' der englischen Unterschichten im 18. Jahrhundert. Teoksessa Wahrnehmungsformen und Protestverhalten Studien zur Lage der Unterschichten im 18. und 19. Jahrhundert. Frankfurt am Main 1979.
- Thompson E. P., De engelska massornas moraliska ekonomi. Teoksessa E. P. Thompson, Herremakt och folklig kultur. Malmö 1983.
- Thompson E. P., The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century, Teoksessa E. P. Thompson, Customs in common. Lontoo 1991 (1971).
- Thompson E. P., The Moral Economy Reviewed. Teoksessa E. P. Thomp-

- son, Customs in Common. Lontoo 1991b.
- Tiihonen Seppo ja Tiihonen Paula, Suomen hallintohistoria. Helsinki 1984.
- Tiihonen Seppo ja Ylikangas Heikki, Virka, valta, kulttuuri. Suomalaisen hallintokulttuurin kehitys. Helsinki 1992.
- Tingström Bertel, Sveriges Plätmynt 1644–1776. En undersökning av plätmyntens roll som betalningsmedel. Studia Historica Upsalien-sia 135. Uppsala 1985.
- Tommila Päiviö, Suomen historian-kirjoitus. Tutkimuksen historia. Porvoo 1989.
- Тšernjakova Irina A., Naselenie Olo-netskovo kraja v XVII veke. Teok-sessa Voprosi Istorii Evropeiskovo Severa. Petrosavodsk 1988.
- Tuomi Maija-Liisa, Suur-Liperin his-toria. Joensuu 1984.
- Turpeinen Oiva, Nälkä vai tauti tap-poi. Kauhunvuodet 1866-1868. His-toriallisia Tutkimuksia 136. Jyväskylä 1986.
- Ursin Martti, Kuudennusmieslaitok-sen alkukehitys Suomessa. His-toriallinen Arkisto 57. Turku 1961.
- Walter John, A "Rising of the peo-ple"? The Oxfordshire rising of 1596. Past and Present 1985. N:o 107.
- Vilka Matti, Parikkalan historia, osa II. Käkisalmi 1928.
- Vilkuna Asko, Papinheitto. Kotiseutu 1953.
- Vilkuna Asko, Isännäksi ja emännäksi nostaminen. Kotiseutu 1959.
- Villstrand Nils-Erik, Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför ut-skrivningarna av foltkol till den svenska krigsmakten 1620–1679. Åbo Akademis förlag, Ekenäs 1992.
- Wirilander Kaarlo, Suomen upseeris-to 1700-luvulla. Historiallisia Tutki-muksia 34. Forssa 1950.
- Wirilander Kaarlo, Herrasväkeä. Suo-men säätyläistä 1721–1870 His-toriallisia Tutkimuksia 93. Forssa 1974.
- Virrankoski Pentti, Suur-Kalajoen his-toria I. Kakkola 1956.
- Virrankoski Pentti, Tuomiokirjojen käyttö historiantutkimuksessa. Tu-run Historiallinen Arkisto XXII. Turku 1970.
- Virrankoski Pentti, Pohjois-Pohjan-maan ja Lapin historia III. Oulu 1973.
- Voionmaa Väinö, Suomen karjalaisen heimon historia. Porvoo 1969 (1915).
- Voionmaa Väinö, Keskiajan kansan-kapinat Suomessa. Historiallinen Aikakauskirja 1916.
- Vänskä Raimo, Liperin, Outokum-mun ja Tuupovaaran Ruotsin val-lan aikaisten rahojen kätököt ja löy-töpaikat asutushistoriallisine taustoi-neen. Suomen historian lauda-turtyö. Joensuun korkeakoulu 1982. Painamaton.
- Vänskä Raimo, Rahaa rajalle idän ja lännen voimavirroissa. Rahan käy-töstä ja kätkenästä Pohjois-Karja-lassa ennen isonvihan aikaa. Suo-men historian lisensiaattitutkielma. Joensuun yliopisto 1993. Painama-ton.
- Ylikangas Heikki, Nuijasota. Keuruu 1977.
- Ylikangas Heikki, Nuijasota suomalai-sena ja yleiseurooppalaisena ilmiö-nä. Historiallinen Aikakauskirja 1980a.
- Ylikangas Heikki, Rautalammin kapi-na. Scripta Historica VI. Tornio 1980b.
- Ylikangas Heikki, Perimmäinen selitys Renvallin historianfilosofiassa. His-toriallinen Aikakauskirja 1983.
- Ylikangas Heikki, Valta ja väkivalta keski- ja uudenajan taitteen Suo-messa. Juva 1988.
- Ylikangas Heikki, Eurooppalaisten ta-lonpoikaiskapinoiden historialliset yhteydet. Teoksessa Vapaus, veljeys ja vallankäyttö. Toim. Pekka Kosonen ja Anneli Levo-Kivirikko. Hel-sinki 1989.
- Ylikangas Heikki, Mennyt Meissä. Suomalaisen kansanvallan his-toriallinen analyysi. Porvoo 1990a.
- Ylikangas Heikki, Nuijasota euroop-palaista taustaa vasten. Teoksessa Onko vallankäyttö mahdollinen. Toim. Kimmo Ketonen ja Veli-Matti Ruotsalainen. Turku 1990b.
- Ylikangas Heikki, The Historical Con-nections of European Peasant Re-

- volts. *Scandinavian Journal of History* 1991. Vol 16. No 2.
- Ylönen Aulikki, Jääsken kihlakunnan historia I, vuoteen 1700. Forssa 1957.
- Zagorin Perez, *Rebels and rulers, 1500–1660. Volume I. Society, states, and early modern revolution. Agrarian and urban rebellions.* New York 1982.
- Ågren Kurt, *Adelns bönder och kronans. Skatter och besvär i Uppland 1650–1680.* *Studia Historica Upsaliensia XI.* Nordstedts 1964.
- Åkerblom K.V., *Korsholms historia, första delen.* Vasa 1941.
- Åström Sven-Erik, *Fibnlands roll i stormaktstidens riks- och krigsekonomi. Teoksessa Magtstaten i Norden i 1600-tallet og de sociale konsekvenser. Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres Odense 1984. Bind I.* Odense 1984.
- Österberg Eva, *Agrar-ekonomisk utveckling, ägostrukturer och sociala oroligheter: de nordiska länderna ca 1350–1600.* *Scandia 2–1979.*
- Österberg Eva, *Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige. Konflikt – kompromiss – politisk kultur.* *Scandia 1–1989.*
- Österberg Eva, *Folklig mentalitet och statlig makt. Perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige.* *Scandia 1–1992.*

LIITE 1.

Vuokratut kruununhovit, sijaintipitäjä ja vuokra-alueen obsaluku 1683–1700

422

Hovi/tila	Pitäjä	obsat
Asila	Tiurula	18
Kurenranta	Jaakkimanvaara	4
Haparainen	Sakkola	18
Kemie	Tohmajärvi	47
Kiviniemi	Sakkola	3
Kopsala	Tiurula	11
Koukunniemi	Tiurula	9
Kruunupori	Kurkijoki	57
Lamminniemi	Liperi	88
Lapinlahti	Sakkola	3
Lieksa	Pielisjärvi	19
Mekrijärvi	Ilomantsi	8
Mikli	Kurkijoki	5
Mustola	Tiurula	15
Mäkrä	Rautu	2
Niukkala	Uukuniemi	13
Nyypori	Joukio	111
Petäjärvi	Sakkola	4
Suur-Pyhä	Pyhäjärvi	28
Rautu	Rautu	52
Ristolanranta	Tiurula	12
Sakkola	Sakkola	13
Petkola	Tiurula	8
Sortavala	Sortavala	100
Suistamo ja Salmi	Suistamo ja Salmi	82
Suorlahti	Kitee	5
Tervu	Kurkijoki	60
Valkiamärki	Pyhäjärvi	10
Villala	Uukuniemi	22
Äimäjärvi	Suistamo	15

LIITE 2.

Muutamien Käkisalmen pohjoisen läänin hovien viljelysten tuoton arvo, talonpoikien veron arvo, vuokra-alueen vuokra ja vuokrauksen laskennallinen voitto (hopeatalareina)

	1.	2.*)	3.	4.	5.	6.
Sortavala	562	3 273	0,17	2 540	+733	+1 295
Tohmajärvi	193	2 009	0,10	1 585	+424	+617
Kytänniemi	335	1 726	0,19			
Liperi	215	2 814	0,08			
Kuronlahti	190	2 050	0,09			
Kruunupori+Tervu	808	4 467	0,18	5 200	-733	+75
Pielisjärvi (1684)		1 275		1 275	±0	hovin tuotto

Luokitus:

1. hovin viljelysten tuotto rahana
2. talonpoikien kaikkien verojen ja maksujen arvo rahana
3. hovin tuoton suhde talonpoikien veroon
4. vuokra
5. talonpoikien veron arvon ja vuokran erotus (veronkannosta odotettavissa oleva voitto, josta vuokraajan oli maksettava vielä kruunulle tulevat ylimääräiset verot)
6. Hovin tuoton ja veronkannon laskennallisen tuoton summa (hovin ja verotuksen vuokrauksesta odotettavissa oleva voitto)

*) summassa mukana myös kruunulle tilitettävät ylimääräiset verot.

Lähteet: Käkisalmen läänin tilit 1683, VA 9743, s. 724–733; Käkisalmen läänin tilit 1685, VA 9748, s. 844–847.

LIITE 3.

Muutamien Käkisalmen pohjoisen läänin hovien karjavarallisuus 1671–1685

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	ny.
Kruunupori/ Kurkijoki	1671	7	–	25	20	9	40	21	44	23	12	–	83,5
	1681	3	5	4	34	17	17	46	20	48	10	15	92,1
	1683	3	6	17	34	14	7	13	18	31	22	7	89,8
	1684	3	–	18	33	22	–	26	19	29	14	2	81,6
	1685	2	–	14	23	27	–	20	–	24	8	–	65,5
Tervu/ Kurkijoki	1671	–	–	–	22	23	27	45	25	41	12	13	80,7
	1683	2	17	9	40	20	8	30	16	26	9	4	105,7
	1684	2	23	6	38	24	–	46	14	32	13	4	107,1
	1685	1	13	17	34	14	5	15	–	12	8	–	79,0
Kytänniemi/ Kitee	1681	1	–	–	7	2	5	8	–	–	–	–	13,5
	1682	1	–	4	8	5	5	10	8	–	–	–	20,8
	1683	1	–	2	9	5	11	11	11	–	–	–	24,2
Sortavala	1681	1	8	–	19	1	2	–	–	–	20	–	36,7
	1683	1	8	5	18	1	2	–	–	–	11	–	32,9
Lamminniemi/ Liperi	1681	2	–	1	11	3	14	20	–	–	5	7	30,0
	1682	5	2	15	17	2	5	25	10	–	19	12	50,7
	1683	5	2	10	17	2	2	28	5	–	19	11	46,1
Kuronlahti/ Salmi	1681	–	7	–	13	9	–	13	14	9	–	20	40,1
	1683	1	12	–	12	6	7	20	21	12	21	22	55,5

424

Luokitus:

1. Sonneja, 2. Härkiä, 3. Mullikoita, 4. Lehmiä, 5. Hiehoja, 6. Vasikoita, 7. Lampaista, 8. Karitsoja, 9. Vuohia, 10. Sikoja, 11. Porsaita, ny = nautayk-sikkö

Lähteet: Jokipii 1956, s. 293; Kruunuporin inventaarioluettelo 15.9.1681. VA 9739, s. 447–448v mf; Kuronlahden hovin inventaarioluettelo 9.9.1681. VA 9739, s. 658v–659. mf; Liperin hovin inventaarioluettelo 15.9.1681. VA 9739, s. 616. mf; Käkisalmen läänin tilit 1983, VA 9743, s. 896–928; Käkisalmen läänin tilit 1684, VA 9746, s. 991–995. Nautayksikön laskutavasta ks. Luukko 1987 (1945), s. 154. Lampaat, karitsat ja vuohet on laskettu yhteen, samoin sonnimullikat ja vasikat. On huomattava, että laskelmista puuttuvat hevoset.

LIITE 4.

Muutamien Käkisalmen pohjoisen läänin hovien kylvöt ja sadot pellosta sekä kaskaista 1670–1690 (kylvö/sato, täysinä tynnyreinä)

		ruis	ohra	kaura	vehnä	yhteensä
Kruunupori/	1670	14/-	8/-	27/-		44/-
Kurkijoki	1681	14/-	10/-	20/-	4/-	48/-
	1684	-/54	-/64	-/150	-/6	-/274
	1685	-/68	-/60	-91	-/3	-/222
Tervu/	1670	21/-	4/-	26/-		51/-
Kurkijoki	1684	-/73	-/40	-/85		-/198
	1685	-/50	-/44	-/97		-/191
Sortavala	1681	19/-	16/-	6/-		41/-
	1684	-/150	-/128	-/30		-/308
	1685	25/35	15/36	11/29		51/100
Kuronlahti	1681	8/-	11/-	22/-		41/-
Salmi	1682	13/-	11/-	22/-		46/-
	1683	-/33	-/35	-/25		-/93
Tohmajärvi	1682	4/-	10/-	16/-		30/-
	1683	-/9	-/45	-/39		-/93
	1684	-/36	-/36	-30		-/102
	1685	-/29	-/34	-/34		-/97
Lamminniemi	1681	5/-	5/-	13/-		23/-
/Liperi	1684	-/22	-/53	-/37		-/112
	1690	6/20	12/32	9/36		27/88
Kytänniemi/	1681	6/-	9/-	21/-		36/-
Kitee	1684	-/32	-/62	-/93		-/187
Suorlahti/	1690	5/21	11/20	25/40		36/81
Kitee						

425

Lähteet: Satojen osalta: Käkisalmen läänin tilit 1683, VA 9743, s. 724–733; Käkisalmen läänin tilit 1684, VA 9746, s. 831–835; Käkisalmen läänin tilit 1685, VA 9748, s. 841. Kylvöjen osalta: Jokipii 1956, s. 279; Kruunuporin hovin inventaarioluettelo 15.9.1681, VA 9739, s. 437–448. mf; Salmin, Suistamon ja Sortavalan kesä- ja syyskäräjät 2.–6.10.1694, s. 120. gg 13; Kuronlahden hovin inventaarioluettelo 15.9.1681, VA 9739, s. 616. mf; Liperin kylvö- ja satoluettelo vuodelta 1690, VA 9766, s. 1192. mf; Kiteen kylvö- ja satoluettelo vuodelta 1690, VA 9766, s. 1178. mf.

LIITE 5.

Kuvernöörille, kuninkaalle ja lääninherroille tehtyt valitukset 1684–1694

n:o	pitäjä	kuka	kenestä	kenelle	milloin
1.	Joukio	4 talonp.	J. Törne	kuningas kuvern.	kun. siirsi ku- vern. 15.10.1684
2.	Kurkijoki	rahvas ja 2 khraa	H. Printz	kuvern.	12.1684 2.1685
3.	Jaakkima	30 talonp.	J. Hoppen- stång	Margar. Bielke	4.7.1685
4.	Pyhäjärvi	rahvas	A. J. Orbinski	kuvern.	käräjät 28.2.1685
5.	Kitee	1 talonp.	L. M. Eosander	kuvern.	tutkintamääräys 5.4.1684
6.	Pielisj.	2 talonp. (arrendaattori)	khra ja pitäjän olot	kuvern.	kuvern. välip. 11.9.1686
7.	Sortavala	11 talonp.	J. Methers	kuningas valtiop.	syksy 1686
8.	Pyhäjärvi	1 talonp.	L. C. Custor	läänitysherra	talvi 1686/ 1687
9.	Tiurula	9 talonp.	C. H. Bock	kuvern.	22.2.1687
10.	Pielisj.	12 talonp.	S. Enberg	kuvern.	siirto käräjiin 22.2.1687 14.8.1687
11.	Pielisj./ Sortavala	3 porvaria	S. Enberg	kuningas kuvern. kuningas	1687
12.	Suistamo	rahvas	M. Armander/ C. Sahlo	hovioik. komissio	1.–4.10.1688
13.	Suistamo	rahvas	C. Sahlo	kuvern.	määräys 24.9.1690
14.	Kitee	apupappi/ rahvas	L. M. Eosan- der/H. Net- honius	Lars Fle- ming	?
15.	Kurkijoki	1 talonp. ja rahvas	H. Printz/ M. Babbe	kuvern.	vastaus 21.4.1691
16.	Sakkola	37 talonp.	R. Custer	kuningas kuvern.	kevät 1691 6.12.1692 18.1.1693
17.	Joukio	2 talonp.	J. Törne	kuvern.	välipäätös 5.4.1693
18.	Sakkola	2 talonp.	R. Custer	kuvern.	kesä 1694

LIITE 6.

Talonpoikaistilojen varallisuusjakautuma 1600-luvun lopulla (arviorup-
lia %)

Ruplia	0	1	2	3	4	yht
Kurkijoki 1682	7,7	33,4	25,7	11,9	21,4	100,1
Kurenranta 1685	12,0	36,1	26,5	13,3	12,4	99,9
Sortavala 1685	17,2	38,3	29,4	9,2	5,8	99,9
Suistamo ja Salmi 1682	42,9	33,9	11,3	7,7	4,2	100,0
Pielisjärvi 1686	48,1	34,3	10,1	5,1	2,4	100,0
Liperi 1682	26,4	43,3	21,2	5,2	4,0	100,1
Kitee 1682	26,2	42,2	17,3	9,3	4,8	99,9

Lähteet: Arvioluetelot VA 9741, s. 720–729 mf; VA 9751, s. 834–836 mf; VA 9749, s. 679–
687 mf; VA 9741, s. 734–740 mf; VA 974, s. 665–675 mf; VA 9751, s. 843v–857 mf; VA
9739, s. 711–713 mf.

LIITE 7.

Vanhat rahat, painot ja mitat

Rahayksiköt

Ruotsalainen raha:

v. 1624 1 kuparitalari = 32 kupariäyriä = 768 kuparipenninkää

1 kupariäyri = 24 kuparipenninkää

1 hopetalari = 3 kuparitalaria (1665)

1 karoliini = 1/2 hopeataralia = 2 markkaa

Markka oli laskennallinen yksikkö, talarin ja markan suhde oli 1:4 eli yksi

markka vastasi kahdeksaa äyriä

1 riikintalari eli riksi = 2 hopeataralia

Venäläinen raha:

v. 1534 1 hopearupla = 100 hopeakopeekaa = 200 hopeatenkaa

Venäläisen ja ruotsalaisen rahan suhde:

1 rupla = 3 talaria

1 kopeekka = 1 äyri

428

Pinta-alamitat

1500-l. 1 aatra = 3 obsaa = 3 jousta

1 tynnyrinala = 0,462 ha

v. 1622 1 obsa = 30 tynnyrinalaa

Vain tynnyrinala on pinnanalan mitta. Obsa, jousi ja aatra ovat verotekniisiä termejä, joihin vaikutti maan laatu, omaisuus ja muu vauraus.

Pituusmitat

1 vanha peninkulma = n. 6 km

1 peninkulma (1649) = 10 689 m

1 peninkulma = 10 virstaa

1 virsta = n. 1069 m

1 syli = n. 1,78 m

1 kyynärä = n. 60 cm

Vetoisuusmitat

1 viljatynnyri = n. 146,5 litraa

1 kappa = n. 4,6 l

1 tynnyri = 32 kappaa

1 tervatynnyri = n. 125 l

Painomitat

1 leiviskä = 8,5–10 kg

1 naula = n. 425 grammaa

1 parmas heiniä = n. 408 kg

1 kesäkuorma = n. 204 kg

1 parmas = 2 kesäkuormaa

SUMMARY

FOODRIOT IN KARELIA: Leaseholders and Peasant Resistance
1683–1697

1. HOW TO UNDERTAKE RESEARCH OF FOODRIOTS?

429

The history of peasant rebellions has been the focus of numerous studies in historical literature and social sciences. However, except perhaps for the works of Heikki Ylikangas (see bibliography) Finnish historical research has not usually extended above the level of mere description. Similarly, international research into the conflicts between the establishment and the peasantry can be classified into only a few categories. Any animated discussion that has occurred over peasant uprisings has been mainly to do with different methodological approaches, especially between the marxist and the "Western" viewpoint. The former has placed most of its emphasis on the importance of economic development while the latter concerns itself with the formation and development of the early modern state outside class conflicts. In some sense, both viewpoints are equally right and wrong mainly because of their gross over-simplification of the facts surrounding the causes of peasant-uprisings. Instead, the latest inclination of researchers has been to examine the stubbornness of the peasantry in the face of interference by the Crown at the local and municipal level.

A Finnish social scientist, Risto Alapuro, has stated that the questions of political mobilization can be researched from the basis of two very different theories; "the breakup of society" and the theory of "solidarity". According to the first and more traditional hypothesis, individual factors lead to uprisings, such as the weakening of social ties in society and a break-down of social control. These factors can also stem from a sudden change in

society, which causes traditional rules to lose their efficiency and eventually results in conflict. The occasion can be a famine, a tax-reform, changes in local government or the worsening economic or social status of the peasantry.

The "solidarity-theory" seeks other reasons for violent conflicts mainly on the basis of collective or group activities that are not rooted in sudden social change, but in the interests of the crowd. The perceptions of differing groups in society to what is happening around them, especially at the local level, rather than what affects them from above, has a more immediate effect of directing the actions of groups. It depends on a whole set of conditions between the differing factions in the community if violence exists or not.

This study is divided into two, the major part of the work being to explore the causes and conditions which led to the uprising of the years 1696–1697 in the province of Käkisalmi (see Map 1. p. 14.). Another main topic of the study was to examine the various forms of the peasant resistance and its manifestations which preceded the open revolt. The riot and the obduracy of the peasants was examined from the standpoint of the most influential and important methods in the methodological research of the subject.

The theoretical arguments about the origins of the rebellions must be examined from as many angles as possible. This manifold approach can produce a variety of answers, all pointing in opposite directions but these need not necessarily overburden the reader. Rather, the work seeks to give the reader an understanding of the fact that the rebellion by the peasantry in 17th century Karelia was not simply the natural progression or outcome of a whole train of events. Their society was not necessarily stuck in some timeframe from which there was a cause and an effect. Instead, the study is partly concrete but also theoretical. It tries to grasp the complexity of the background of the political decision making of the state, but it also concentrates on the peasants in the villages, their daily life and outlook.

The study shows that everyday symbols in the lives of the peasants can provide clues to their present state of mind and how they relate to their masters. Understanding the minds of the peasants is a precondition for understanding their activities and outlook. In his methodological work about interpretative anthropology, Clifford Geertz has proclaimed culture as a symbolic system of

meanings. In a similar vein the Russian researcher, Aaron Gurevich, has stressed the significance of the symbolic contents of activities.

In her studies about the villages near the Swedish border in the 16th century, Eva Österberg has made interaction and discourse between the peasant community and the state the main subject of her research. An interactive relationship created a variety of scheming activities among the peasants. A study of local conflict is required to unravel this complex relationship between the peasants and the state. The interpretation about strategies (at the level of the family) has also been developed by Giovanni Levi in his work, "L'eredità immateriale".

The minutes of the local assize courts are the most important sources in the study of rebellion in Karelia. A large number of records relate to the uprising and the preceding recalcitrance shown by the peasants. Unfortunately, the minutes of the court of appeals were destroyed when the town of Turku went up in flames in the year 1827. Today, we have only fragmentary knowledge about the final sentences handed out to the rebels.

431

The minutes of the court are problematic when one considers the criteria for explaining and verifying the historical methodology generally used by historians. There are many problems with the minutes; each case is unique, and it was a sum of many varying occurrences if most of the crimes ever came before the court. Therefore, only a few groups of the records in the minutes can be analyzed by quantitative methods. The assize court handled not only crimes; most of the cases dealt with quarrels or were administrative by nature. These administrative cases can be quantified.

The descriptive nature of the records in the minutes of the assize court is not only a problem for the researcher. Although the magnitude of these records is difficult, they do give us a rich portrayal of the daily life in the past. The researcher is forced to muse over the subject, the structure of his study, the manners of presentation and the conventions of historical consciousness displayed by aesthetic problems of narrativity.

Other main sources of this study are the written complaints that the peasants brought to the King, to his governor or to the landlord. In these documents the peasants complained about high taxation, the work and duties in the manors and the maltreatment meted out to them by civil officers. The complaints were not written by the peasants themselves but instead they used

the services of a special scribe. Robert Muchembled has criticised the use of documentary sources in analyzing the mentalities of the peasantry. According to him these describe the attitudes of the literacy elites more than the demands of the peasantry.

Winfried Schulze has proclaimed that a researcher meets in these records, "a silent peasant". Instead, Schulze turns his attention to documents covering fiscal affairs which concern the local economy and communities. Only these can make the peasant "speak". The most important records dealing with the economics of the mansion and the subsistence of the peasantry are registers which hold receipts from the Crowns provincial accounts.

The viewpoints of the Crown can be studied by examining the exchange of letters between the governor and the King. Also, the governors' correspondence with the lower civil officers has partly survived. The resolutions and letters issued by the King covering his Finnish provinces are available in the copies of the Register Book of Carl XI, which are preserved in the State Archives of Finland.

432

2. KARELIA UNDER THE GREAT POWER OF SWEDEN

Russia ceded the provinces of Käkisalme and Ingria to Sweden in the Peace of Stolbova year 1617. The provinces were ruled as a conquered territory and the governing system was different than other parts of the realm. The inhabitants of the region were never granted the right to be represented in the Swedish Diet, which was an assembly of representatives from the four estates. The most important difference between the realm and the conquered region was in landownership. All of the conquered land was owned by the Crown. So there was no independent landowning peasantry in the area. The Crown owned all the farms and the peasants were its tenants. A peasant had no right to sell or to use his farm under pledge to pay off his debts. Neither was his plot inheritable.

The highest administrator in the provinces was the governor in

the town of Narva (nowadays in Estonia). In every province there was a bailiff of the Crown. He was in charge of the area and kept local accounts for the Crown. The taxes were partly collected by the bailiffs of the local manors and partly by the peasants who had to bring the grain to the Crown's granaries. In the parishes there were shrieves and local military officers. A local court of assizes sat twice a year. Two or three parishes had common assizes, the judge made his journeys twice a year around the province. In each parish the local priest commanded great authority. In the town of Käkisalmi most of the military forces of the province were situated in a stone-citadel.

The valuation of property and the annual yield of peasants was the main basis for taxation in the northern part of the province of Käkisalmi. In good times the peasants had to pay more than usual and in years of crops failure they were assessed at lower rates. In the other parts of the realm the most important tax was land-ownership. Every year a peasant paid the same amount of tax from this land. Furthermore, all of the peasants had to pay, so-called, additional taxes, which were mostly for the wages of local civil-officers and for the upkeep of the provincial militia. The peasants under the manor had to pay installments in the form of some natural products, such as flax, butter, hay and firewood, which were called "small parcels". The peasants also had a duty to work for the manor. In the southern part of the province the peasants had to labour more for the manor than was the case in the more northern parts.

At the beginning of the 17th century the inhabitants of the province were mainly Karelian Orthodox. The wars between Sweden and Russia in the middle of the century caused most of them to migrate eastwards to Russia. Throughout the period there was a steady flow of Finnish Lutherans from the West, taking the place of the former Karelian Orthodox inhabitants. The total amount of inhabitants in the province of Käkisalmi, in the 1690s, is estimated to be about 50 000 persons.

The institution of fiefs expanded rapidly in the middle of the 17th century. Fiefs existed in these provinces as they did elsewhere under the Swedish Crown. The feudal lords did not live or even visit their fiefs in these eastern outlying areas. Special overseers, who were called "inspectors", "hopmen" or "amtmen" took care of the fiefs and mansions. The fief system broke down during the Great Reduction in 1681. The fiscal crisis of the state and the personal interests of the Kings decreased the powers of the

nobility and led to a situation where the Crown took back most of the fiefs and manors.

Almost all the manors and peasants under the manorial system in the conquered territory were given to the leaseholders, or "arrendators". A contract between the Crown and the lessee gave the leaseholder tenure to the mansion and also to the farms of the peasants under the manor. In the province of Kākisalmi the leaseholders belonged to the local gentry. They leased from the Crown the right to collect the taxes of the peasants.

434

Leasing of the reduced fiefs in the conquered provinces was the most practical and profitable way for the Crown. It would have been very expensive for the crown if it had to pay civil officers to take care of the manors and collect the taxes. The Crown was already in the middle of a fiscal crisis in the state finances. Variable harvests caused changes in the amount of the peasants' assessments from year to year. Since a strict state budget was maintained (each item of income was paired with an item of expenditure), it was not convenient from the state's point of view that the income from taxes changed so frequently. The amount of rent the leaseholder had to pay was the same each year. So the fixed rent was very suitable for the budget of the state. Besides the Crown did not have to pay the wages for the civil officers and it could transfer the risk of bad harvests to the leaseholder.

The leasing system caused much quarreling between the leaseholder and the peasants. The conflict culminated during the years of Great Famine of 1696–1697 when the peasants in the north rose up against the manors.

3. THE RIOT

The year 1696 was already the third year of crop-failure. Many peasants starved and many others were driven into begging. Beggars roamed the countryside spreading diseases. The years 1696–1697 turned into total catastrophe. A great number of hungry and sick people died on the wayside. Finland lost possibly one third of her inhabitants during these years.

In springtime 1696 rumours spread quickly among the peasants that the King had granted an amnesty in taxation for the previous

two years in the northern districts of Käkisalmi. It was believed that during the summer the King might send inspectors, or assessors as they were called. They would lower future taxes. The taxing system would change and a peasant would only need to pay the same assessment of his land each year. As a result of the gossips the peasants did not do any more work on the lands of the manors and many stopped paying taxes.

The person who began the rumours was a peasant named Lauri Kilappa. He lived near a hamlet of Kurkijoki. During the summer of that year the peasant delegates from most of the northern parishes made several visits to Kilappa where they held assemblies. Also a delegation was sent to the town of Viipuri, on the Gulf of Finland, in order to inquire about the expected assessors. But nothing did happen and no inspectors ever came to meet the peasants. In autumn Lauri Kilappa decided to travel to Stockholm. He wanted to meet the King and find out if any kind of inspection would be arranged. He wandered through the parish of Suistamo collecting money for the journey.

During the summer the peasants of the most northern parish, Pielisjärvi, were mutinous. They violently threatened the acursed bailiff, Simon Affleck. At the beginning of December this hatred against the leaseholders of the manors and the bailiffs burst out into the open. Some of the peasants tried to assassinate Simon Affleck but they failed. Soon afterwards the peasants looted the two mansions of the parish. The smaller mansion in the village of Nurmes was robbed. In the manorial "headquarters" in the village of Lieksa Affleck managed to repel an attack of about 60 peasants in a small gunfight. The peasants stole only three cows, sheep and horses. One of the horses was very valuable because the owner was Simon Affleck himself. The bailiff did not feel safe and before Christmas he left his mansion.

Leaders of the mutinous peasants travelled around the parish. They persuaded the peasants to go for the "big robbery", as they called it. The horse of Simon Affleck was hauling the sleigh of two mutineers, Antti Meriläinen and Matti Eskelinen. Very early in the morning, the second day of Christmas, over 80 peasants assembled near the manor. When the bailiff of the mansion was elsewhere they rushed straight into the yard. All the property, crops and animals were robbed as well as the manor house which was smashed to ruins from the inside. The loot was taken to the nearby village where it was divided up. Some of the peasants even came from the furthest parts of the parish and everyone got his share.

While the peasants of Pielisjärvi were robbing the mansion of Lieksa, about 100 armed peasants of the parish of Suistamo gathered on the church hill near the mansion of Impilahti. Their plan was to assail the mansion. Just before gathering the peasants tried to kill Olof Walling, the bailiff of the mansion. In the village an arrow was shot at his shoulder. The wound was serious but not fatal. The peasants noticed, however, that some soldiers had arrived at the manor to protect the leaseholder, Christian Sahlo, so the crowd scattered.

In the parish of Liperi about 40 peasants met on the church hill at the end of January 1697. Gossip about the success of the peasants in Pielisjärvi had spread. The crowd marched towards the mansion of Lamminniemi. In a short skirmish one of the attackers was killed but several defenders of the manor were overwhelmed. The leaseholder of the manor Simon Hoppenstång was absent. If he had been there the crowd would have almost certainly slaughtered him. About 80 peasants took part in the pillaging.

The outbreak of looting spread to the parish of Kitee. A bailiff Jören Mollenius and his aides were assailed in the village of Oravisalo. The attackers, fifteen armed peasants, attacked the bailiff. They tied him up and robbed his property, and made off with his tax assessments as well. The rioters made off to the village of Rasivaara, some miles away. There they waited for more peasants to join them in their planned assault on the nearby mansions of Muljula, Suorlahti and Kytänniemi. Later it was said that almost one hundred peasants had gathered at the village when the military arrived.

By the beginning of January, news about the rebellious peasants had reached the governor. A detachment of fifty-six soldiers was ordered to the rebellious provinces. Their task was to put down the riot. On the first day of February the military arrived at the village of Rasivaara. The rebels shot an arrow at two soldiers and one of them died immediately. The patrol fell back and most of the mutineers had a chance to flee. When the military returned to the village they slayed an innocent tailor and plundered his property. The military passed on to the parish of Liperi. Their aim here was to find the rebels who had plundered the mansion. Many of the peasants were rounded up. Many innocent peasants who had taken no part in the rioting suffered at the hands of the soldiers. Many belongings were stolen and the soldiers' captives were badly abused. Ten peasants were executed without any

judgement or sentence. The terror continued when part of the military went on to Pielisjärvi. In the parish of Suistamo many peasants were also robbed by the soldiers.

The riots and the repercussions at the hands of the soldiers were minutely examined in the assemblies of a special court. This took place at the end of March 1697 in Käkisalmi. The court passed death sentences on forty-five peasants. Perhaps as many as ten of these were commuted so that about thirty-five peasants were executed as rioters, that is if they were still alive after the maltreatment and poor conditions in the dungeons. Some of the soldiers were also sentenced to death because of the terror. The leader of the patrol, lieutenant Arendt Reiher, was executed because he had ordered the slaying of peasants in Liperi.

4. THE LEASEHOLDER MEETS THE PEASANT

The process of the formation of the early modern state has been a key factor in interpreting the spread of peasant rebellions in Western historical sciences, although there has been some discrepancy of thought. One view lays great emphasis on the demands and pressures which the absolutist territorial state put on the peasants. According to this view, the state was gradually acquiring a more efficient system of bureaucracy and machinery of government. Another viewpoint examines the importance of exploitation of the peasants by the nobility. In this hypothesis "exploitation" is an important factor, where the state and the nobility are seen in affiliation. It is possible that both of these visions are explicable only when earlier rebellions are considered. However the circumstances of the Swedish realm at the end of the 17th century seem to make these views too clumsy and poorly articulated.

In the history of Scandinavia the conception of feudalism points to the period of fiefs in the 17th century, not to the medieval vassalage. During the era of Swedish hegemony in the 17th century the institution of fiefs was partly a system of paying wages. According to the theory of feudalism, which was

formulated by middle of the 17th century, only the nobility were subjects of the Crown (*immediate*). The peasants were only indirect subjects to the Crown (*mediate subditi*) through their landlord. The Crown was the supreme landowner and so it could donate the fiefs and assessments of the peasants to the gentry. This conception about the hierarchy in society was characteristic of how the gentry perceived their situation in the 17th century.

One possible angle is to regard the Crown as a machinery of the civil officers instead of the personification of the King. This has been a favoured approach in Swedish historical research. Only the nobles could choose careers as civil officers. The situation changed during the 17th century. Among the most important civil officers the amount of those from lower ranks in society, who had acquired a title was noticeably rising. Their background was usually bourgeois. One other way to achieve a distinguished social rank was a career as an officer in the military. It was not possible for the Crown and the King to overlook the interests of these two expanding groups.

The Great Reduction at the beginning of the 1680's brought the feudalistic era of fiefs to its end. The Reduction increased the amount of free peasants. But not all commoners were discharged from the service of manors. Especially in the conquered territories the leaseholders were regarded as the rightful landlords. This meant that the previous relationships between manors and peasants continued for some time afterwards. The situation in the fiefs changed after the Reduction. The overseer used to get his income from the landlord. The mansion and its economy were not important in providing his means of subsistence. During the Reduction, the change to a system of leasing of peasants' assessments altered the configuration. The leaseholder paid to the Crown a lease which was as big as the average tax-assessments of the peasantry. In good years of harvest he could benefit from the tax-assessments. In bad times, however, the leaseholder did not have enough income (money and grain) from the taxes of peasants to pay rent to the Crown. Thus, only the mansion, its cattle and the fields provided the raw means of living and subsistence for the leaseholder.

Many new mansions were founded especially during the 1660's. After the Great Reduction in the 1680's many older mansions were repaired and many more continued to be built. Some of the manors in the Käkisalme district seemed to produce as much barley and grain as the manors elsewhere in Finland. A large part

of their farming also involved dairy and cattle breeding. Oats was farmed intensively because it was largely used as animal fodder. The founding of new mansions and the repairing of older ones was quite demanding for the peasantry because they had to do most of the work. The peasants were obliged to fulfill a certain amount of working days for the mansion. The fields of the manor were cultivated by the peasants. A particular kind of farming, slash-and-burn, was used for cultivation of forests in the north of Scandinavia. The trees and bushes were hewn and after one or two years they were burned. The seeds were sown into ashes. Such plots could be harvested only two or three times. This method demanded a lot of work and the peasants were also obliged to do this for the mansions.

The peasants did not know or did not accept their status as a tenant of the Crown. Until the period of leaseholders they had freely sold their houses and belongings as an inheritance. The leasing system changed the situation. The leaseholders attempted to increase their incomes from the tax-assessments. The contract with the Crown gave them the power to control the establishment of new farms in the forests. The clash of interests with the peasants, who were defending their customs and supposed traditional rights was inevitable.

Near the mansion, some leaseholders traded with goods from their small warehouses, although such trade was generally forbidden in the countryside. Parts of the products which they had collected as taxes were also sold in towns and boroughs. In Northern Karelia, the peasants had a special privilege for trading in the countryside of Sweden and Russia. This privilege, based on local traditions, was guaranteed in the peace-treaties made between Russia and Sweden. Otherwise it would have been impossible for the peasants to pay taxes. Quarrels between the peasant merchants and the shopkeeping leaseholders were common. The conflict became even worse when some of the leaseholders tried to deny this privilege from the local peasantry. The system of leasing of taxes also brought to a head the old causes of the conflicts and created many others.

The backgrounds of leaseholders were reflected in the big structural and ideological processes which were underway in Swedish society during the 17th century. The leaseholders were part of the gentry outside the nobility. They had strong ties to the merchant class in towns. Only these groups occupied those state

offices which otherwise had been kept for the nobility. One noteworthy asset that the gentry could call upon was their tight network of kinship ties. The leaseholders maintained close, regular contacts with each other and the gentry. This did not help the peasantry with any complaints that they might make through the local administration, much of which was made up of the local gentry. The leaseholders represented the Crown and the authorities at the local level. They made sure that their subjects strictly kept to their assessments, demands and regulations.

The gentry and the nobility had certain perceptions of the peasantry. Sometimes they regarded the peasantry as being stupid, faithful and crude. When a peasant cheated a person of the gentry, however, the commoner was seen as cunning, unreliable and shrewd. These perceptions also seemed to be partly reflected in the attitudes of leaseholders towards their peasants. This way of thinking can also be seen in the attitudes of the high civil officers of the Crown. The governor of the conquered eastern provinces once referred to the peasants even as "barbarians".

The leaseholder was not there only as a suppressor of the peasantry, but he was also paternalistic towards them too. Although the "arrendators" tried to profit from their peasants they were also their patrons who took care of his subjects. For instance, in common arguments over the rights of cultivation in the common forests between two different villages the leaseholders would defend the rights of their own peasants in the assizes. In this situation, both the leaseholder and the peasant shared a common interest. During the years of bad harvests the leaseholders sold corn at low prices for their peasants. Although the aim was to make sure that incomes from the assessments kept flowing it also derived from moral patronalistic duties as well. The leasing contract obliged not only the leaseholder to look after the mansion but also to supervise the welfare of the peasants. It was a matter of honour to take care of the "property" that the Crown had leased to them.

The leaseholders also had authority over local questions. During the 1680's the peasants demanded changes to the tax system. In the beginning both the King and the governor supported them in their demands. However, the leaseholders succeeded in inducing the governor to oppose the tax reform. The governor changed the mind of the King and no reform was then accomplished. As an absolute ruler the King made the resolutions

himself. But in local questions he was led by his civil officers.

The world-view of the early modern day peasant has usually been described by historians as if the peasant had shared the perceptions of the four ranks of society and the justification that it was preordained by God. The peasants are described as humble subjects. But this humbleness had its limits. The continuous protests of the peasantry appear in various guises and tells us that this view is not necessarily tenable.

5. PEASANT AGAINST THE POWERS THAT BE

441

The peasant resistance and relationship to the authorities has been described in this study as an interaction. This can be seen in the concrete patterns of discourses like the reiterated forms of speech, the formulation of records but also the flowing accounts of symbolic behaviour. All these forms of defiance can be seen in opposing dichotomies. The most important pairs of conceptions are: violence versus unviolence, activity versus passivity, actions in group versus actions of an individual. The resistance showed itself in different ways. Most common was inconspicuous and nonviolent (James Scott has called it "Schweikian") defiance: unobedience, false-compliance or feigned ignorance and slander. There are many times when a researcher must interpret the documentary records to discover the true dimension of resistance in the acts of peasants. For instance, those who had been sued for opposing the landlord or the leaseholder did not enter the court. This is explained in the minutes of the court so that the common crowd was made out to be bad and vile. For that reason only those who knew themselves guilty did not come to court. But the behaviour of the opposer can also be interpreted in another way. The one who knew he would be sentenced did not come to the court. Yet he did not necessarily feel guilty himself.

Sometimes the conflict bursted out into open violence. Usually this took place when a peasant assailed a distrainer. In a few cases a small group of peasants opposed the distrainers. Here the basis of organization was always based on neighbourhood or kinship

relations. One can see in these cases an outline of planning, decision making and also leadership. They are like the pinnacle of organized activities. Open violence, homicides and murderous attempts, which sometimes took place, attest to the true extent of the threats of murder. The violence was an extreme form of behaviour that the peasants used against the hated bailiff or leaseholder. Only during the Karelian rebellions in the years of the Great Famine were the murder attempts part of wider collective activities. In other cases there were activities by an individual or by just a very small group.

The peasants were also able to organize collective large-scale protests such as strikes against the manor, or boycotts against some of the taxes. Complaints to the governor and to the King were organized amidst greater effort at cooperation. Open rioting was one potential possibility. Making complaints was a traditional right of the peasants. Good planning was essential in making a collective complaint to the governor or to the King. It was necessary to have assemblies, collect money for the long journey and the peasants did have to elect the delegates of the parish to bring the complaint to Narva or to Stockholm. Although this took a lot of time and it was difficult and expensive to organize, the peasants used this possibility to protest quite often. Strikes against the taxes and against the work of the manor were often tied up with the activities of complaints. They sometimes organized cooperation between peasants who came from faraway places.

The peasantry had the possibility to influence local questions in the assize court. The peasants usually had six jurymen as their representatives in the court. In the northern part of the province of Käkisalmi the peasants were not always satisfied with the jurymen. The defiant peasants felt that the jurymen were the tools of leaseholders. It seems that the leaseholders wielded a lot of influence in the election of the jurymen. On the other hand the assize court was not the right forum to decide such things like tax-reform which the peasants demanded. The peasants had to appeal to higher levels of the state machinery. The only legal way was, therefore, to appeal directly to the king, who found the ever lasting queue of complainants irritating and so he tried to limit this custom. At the beginning of the 1680's the King ordered that the assize court and the governor to examine the complaints. Only then was it permitted to bring the complaint to the King. Without paying any attention to the repudiations of the King the

peasant delegates from the eastern corner of the realm brought their complaints to Stockholm.

It has been a largely accepted view in Finnish historical research that the peasantry had no interests in sending representatives to the Swedish Diet because of the costs. The records from the province of Käkisalmi clearly show that the peasantry was prepared to pay remarkably high fees if they felt that they had sufficient grounds for doing so. They hoped that the complaints would be examined during the Diet. The Diet was seen as some kind of justice insurance net. The Diet did not examine these complaints from the conquered territories. Since the peasants of these provinces were not granted the right to sit in the Diet, the King had to ponder what to do with their complaints.

As Emmanuel Le Roy Ladurie has pointed out, the resistance and obstinacy were usually anchored to the already existing local institutions of the peasantry. In the province of Käkisalmi the written complaints to the governor or to the King were conspired and planned in the assemblies of the common people. They were called "tuuma" (originally from the Russian word "duma", as in the purpose of an assembly). The participants were bound to follow the decisions. Assemblies of the common people were an important form of independent decision-making and almost a form of self-government for the peasants of Karelia. The Crown could not control these assemblies and they opposed the Crown's "official" local administrative system. The assemblies were the peasants' own, illegal and almost secret organizations.

The written complaints were delivered by the peasant representatives which were elected in the assemblies of the common people. These men were known by a special name, "mieromies" (a man of the crowd, a man of the village people). There has been a discussion among historians about the status of these men in their community. Two different suppositions has been proclaimed about the origins of the assemblies of the common people. It has been said that the institution had Karelian origins dating from the 16th century. Another view points out that the system was generated in crisis only in the last half of the 17th century for local and temporary needs. However these assemblies can be seen as part of the Finnish tradition of using peasant representatives. We have some knowledge from the 15th and 16th centuries concerning Finnish areas about the assemblies of the common people. The name "mieron tuuma" is found only from Karelia during the 17th and 18th centuries. The early modern

state acquired these assemblies through the meetings of parishes. This new institution was led by the local vicar and it displaced the independent assemblies of the common people. The Crown's influence and power strengthened at the local level. But from the most eastern provinces the authorities could still find a tradition of self-government of the peasantry at the end of the 17th century.

It has been said that those who were elected in the assemblies of the common people were leaders of their people. On the other hand there has been tendencies to see them as only the carriers of complaints. The records seem to support both views. The delegates were never leaders of the common people for long. In a situations of crisis their advice was listened to and often also obeyed. In the assize court those elected performed as the leaders of the peasant opposition and they were also respected as the leaders of the common people. The peasants who were elected to be the "mieromen" and the leaders of the riot were usually men of wealth. Often they had some links to the vicars of the parishes. Some of them were trustees like churchwardens. They also had regular contacts with the free peasant trade. The peasant community was to some extent differentiated socially and economically by the trade. The acquisition of literacy, which was obtained by trading, was important but not necessary for the leaders of the local peasant opposition.

444

6. THE REBELLIOUS MIND

A peasant of the early modern age had his own perceptions of the world. Only small excerpts of it has remained in the pages of the records. According to this world-view the individuals and the institutions were not always located in the "official" hierarchy of society. The symbolic meanings of the objects and their activities had a great importance for their understanding. Not all of the peasants collectively shared the opinions and attitudes against "the powers". However the basis of this mentality was generally comprehended through the symbols and motives of peasant humour and irony.

The historical records almost always present a peasant as a humble subject of the King. However the peasants' comprehens-

ions about the King were ambiguous. An "Almighty Good King" was a theme that was heard in the rumours and gossip of peasants. "The Myth of a Good King" is known all over Europe and also in many other parts of the world. On the other hand the "Good King" was one weapon of the demagogy of the peasant opposition. The peasants could threaten the leaseholders and civil officers by complaining to the King. We can find very few critical voices against the King among the peasantry. Severe punishment of the lese-majesty most definitely closed their mouths. The peasants did not relate their thoughts to the authorities. Only from records during times of war can we find direct slanders against the King.

The peasants were able to turn the order and the values of the local hierarchy upside down with their humour, scorn and derision. In some cases a peasant could deride and scorn the leaseholder as his subject. A desperate hate could be felt by the peasants against the leaseholders. A peasant is the one who feeds the master of the manor. The servants of the manor, soldiers helping in tax-collection and also the jurymen who were obliged to execute the distrains had to hear the derision and abuse that they were the "dogs" of the landlord. The scorning was rough and rude, the peasants seem to have had hate and bitterness as their most external feelings for their leaseholders. Murder threats were not exceptional. The objects which symbolized the powers of the manors had an important bearing in the manifestation of the riot. Some of the power was transferred from the owner to the object or to the animal. The symbol of the power like a horse, a signet ring or the levying of taxes in the hands of a peasant manifested the riot and leadership. This was the significance of the horse of Simon Affleck for the leaders of the riot. They spread their demagogy by showing the horse of their the principal enemy.

The most important reasons for the resistance of the peasants was the amount of work for the mansion. The tax system caused lots of quarrels and its reform was one of the main demands of the peasants in the province after the Great Reduction. The peasants were looking for a future out of past traditions. That is why the peasant revolts and the mentality of the peasantry are said to have been conservative, directed at holding on to images of the past. It is possible to interpret this phenomenon as a result of pragmatic selecting of strategies. From their past the peasantry chose suitable features to justify their demands. The past was not only a model but also a justification for the demands of the peasantry. The peasants had no ideology as a guiding light. Their demands

were concrete. The peasant activities were led by an attempt to protect their subsistence and their perceptions about what was rightful.

7. THE GROUNDS FOR THE RIOT

446

When pondering the grounds of local peasant resistance one must remember that at the end of the 17th century the weather was poor for agriculture. For the peasants the time was a climate-catastrophe. The economical depression and subsistence problems of the peasantry have a certain link to the uprisings. But this itself was not the main reason. The depression itself and the hunger did not cause the riot. The famine touched the whole realm but the rebellion broke out only in Karelia. As E. P. Thompson has stressed: the cultural activities can not be explained purely with the economical stimulus.

The basis of the rebellions were built not only on economic depression but also on the experience of injustice. The Crown helped the peasants in times of dire straits by decreasing the burden of taxes in the 1680's. At the beginning of the 1690's the contracts between the Crown and the leaseholders were formulated so that no relief from the lease and by extension from the peasants taxes was permitted anymore. The years of the Great Famine 1696–1697 were a terrible catastrophe for the inhabitants of all the realm. However the famine was not the real reason for the riot. The jurymen of those times also observed this while they were contemplating the reasons for the rebellions, the famine was also knocking on the doors of wealthy peasants, but it had not yet entered into the wealthy houses in the autumn of 1696. The rioting peasants were robbing only the mansions. The vicarages and houses of the peasant traders were left in peace although here there was also much corn. If only the famine would have been the cause for the riot, this kind of selection would not have been done. The mass power of the rioters came naturally from the poor peasants who were already living in hunger and their subsistence was in danger. But they were not the ones who raised the banner of rebellion. It was done by the wealthy middle classes of the peasantry.

The peasant opposition was often in cooperation with the vicars of the parishes. The initiators were most often the peasants. It seems that some of the vicars were also active in helping the opposers and the rioters because they had their own quarrels with the leaseholders. The support of the vicars given to the obstinate peasants must have helped the decision making of those who hesitated. However the compliance of the vicars was not a necessity for the peasant resistance. In the parishes where the vicars were loyal to the authorities the peasant opposition was able to organize their grievances and other forms of resistance. In the 17th century the gentry thought that the peasants were not able to organize a riot themselves. The riots were always led and the peasants were encouraged to rebel by persons from the upper classes. This idea can still be found from modern historical studies. Only recently have the researchers laid stress upon the peasants' own ability to express their opposition.

In some European case studies the village has been regarded as an important unit for the political activities of the peasantry. A village in the east of Finland was not that type of settlement that would have been able to organize any kind of political activities. A central level of the local political organizing was the parish in the 17th century. In the parishes the peasants tried to find the collaborators. The leaseholders and the vicars often had arguments which were based on the economic contradictions and competition of their social status in the local community. The trade of the leaseholders was a big blow for the bourgeois of the small towns. On the other hand they could profit from the peasant trade. This was the kind of network in which the peasant opposition had to find allies.

The peasantry was able to organize cooperation also between the parishes. Before the riot in the years 1696–1697 the peasant delegates gathered several times in meetings from almost all over the province of Käkisalmi. It is possible that there were some links between the parishes of Pielisjärvi and Suistamo during the riot. Cooperation between the peasants from the parishes Liperi and Kitee also seems obvious. The travelling peasant traders in the countryside were important to establishing a network of rumours and communication which made the extensive movement of rebellion possible.

Transl. Daniel Austin

TABULATIONS, MAPS, FIGURES AND TABLES

Tabulations

1. The Wealth of the Representatives of the Parish Pielisjärvi From the Year 1696 347

Maps

1. The Province of Käkisalmi, the Mansions and Crown Properties at the end of the 17th Century 14
2. The Villages of the Parish Pielisjärvi and the Regional Division Used in the Comparision of the Wealth 342
3. The Regional Backgrounds of the Rebels in Pielisjärvi 350
4. The Regional Backgrounds of the Rebels in Liperi 352

448

Figures

1. The development of cattle breeding in neat units in some manors of the province of Käkisalmi 1671–1685 ... 110
2. The Dimensions of the Peasant Resistance 138
3. The type of Complaints Made to the King, the Governor and to the Landlords 179
4. Tax Arrears Relative to the wealth of the Leased Manors in the Years of Crops Failure 1685–1699 304

Tables

1. Size of the Leased Areas in the Province of the Käkisalmi 108
2. Social Status of the Leaseholders and the Location of the Leased Mansions 1683–1700 124
3. Complaintments and the use of the Peasant Delegates in the 17th Century 235
4. Wealth of the Peasants Under the Mansion of Kurenranta 1685 244
5. Wealth of the Peasants of the Parish Sortavala 1685 247
6. Wealth of the Peasants of the Parishes Suistamo and Salmi 1682 248
7. Wealth of the Peasants of the Parish Kurkijoki 1682 254
8. Wealth of the Peasants of the Parish Pielisjärvi 1686 256
9. Wealth of the Peasants of the Parish Pielisjärvi 1686, Regional Comparision 342

10. Wealth of the Peasants in the Villages Haapajärvi, Nurmes and Ylikylä 1686	343
11. Harvest from the Fields and Forests in the Parish of Pielisjärvi 1690, Regional Comparision	344
12. Wealth of the Pielisjärvi Rebels of the Years of Great Famine 1696–1697 According to the Parish Registries of 1682 and 1686	349
13. Wealth of the Liperi Rebels of 1697 According to the Parish Registry of 1682	353

Hakemisto

Hakemisto käsittää tekstin ja alaviitteiden tekstiosat. Maiden, maakuntien ja läänien nimiä ei ole merkitty. Tutkijoiden ja kirjailijoiden nimet on kursivoitu.

450

- Aalto, Seppo* 48, 133, 207, 235
Affleck, Simon 15, 16, 18, 19, 20, 24, 44, 56, 57, 99, 139, 156, 215, 222, 313, 336, 356, 357, 358, 360, 364, 380, 395
Aguilhon, Maurice 37
Ahmovaara 19, 345
Ahocius, Anders 195, 281, 284
Ahocsio, Eljas 188
Ahokainen, Abraham Tuomaanpoika 255
Ahonen, Juhani 26, 386
Ahtiainen, Heikki 320
Airanne 195
Akkanen, Yrjö 169
Alandt, Arens 153
Alanen, Aulis J. 45
Alapuro, Risto 53, 59, 262
Alattu 248, 320
Alhemia, Catharina 390
Alhemius, Matthias 286
Alho, Olli 144
Alholm, Antti 268
Alholm, Erik 15, 18, 210, 212, 213, 233, 386
Alholm, Florentz 273, 291
Amnorinus, Johan Martinpoika 187, 244, 281, 288, 289
von Andersson Alexander 152
Andersson, Sven 312
Anjala 42
Antikainen, Pekka 368
Antti Torkkelinpoika 368
Arkangel 268
Arnander, Christina 128, 391, 392
Arnander, Magnus 23, 86, 128, 147, 155, 220, 221, 286, 321, 329, 330, 332, 405
Arnander, Måns 22, 370, 388, 391
Arnander, Otiliana 128
Aromäki 186
Arponen, Heikki 320
Artéus, Gunnar 83
Asila 94, 107, 119, 128, 301
Asker, Björn 82
Aunus 191, 221, 268, 393
Auvinen, Juhani 374
Auvoni, Johan 156
Avonius, Sigfred 149

Babbe, Maria 306, 324, 325, 327, 399
Bagge, Johan 146
Bahtin, Mihail 144, 151
Barthes, Roland 141
Bercé, Yves-Marie 37, 172
Bergh, Olof 147
Besoldus, Vitus Casparus 205, 212, 281
Bielke, Gustaf 107
Bielke, Margareta 115, 190, 191, 192, 194, 243, 288
Bielke, Sten 89
Biörk, Lars 157
Biörkman, Jacob 129
Biörn, Lauri (Lars) 222, 257, 276
Biörn, Pekka (Per) 257
Biörnman, Maria Antintytär 201, 278
Björn, Ismo 266, 267
Blickle, Peter 37, 172, 241

- Bloch, Marc* 84
Blomstedt, Kaarlo 41
 Bock, Christer Hindrich 107, 146,
 198, 199, 230, 234, 245
Bois, Paul 37
 Boisman, Diderich 73, 125, 148,
 198, 201, 203, 204, 219, 250,
 260, 297, 310, 325, 326, 327,
 389
 Boisman, Hendrich 195, 291
 Boisman, Jacob 128, 130, 312
 Boisman, Katarina 128
 Boisman, Róthgiert 152, 153, 158
 Bouman, Erich 149
 Brahe, Pietari 43, 72, 84, 104,
 114, 131, 149, 177, 205, 222,
 260, 330, 405
 Brahea 255, 257, 260, 267, 272,
 274, 275, 276, 279, 316, 406
 Brandskiöld, Sigerdt 148
 Brennman, Michel 30, 366
 Bruun, Samuel 337, 364
 Bryggare, Pauli 376
Brännman, Erik 97
 Busch, Ellert 369, 370, 372, 389,
 390
 Bång, Petrus 195, 196, 208, 288
 Böllia, Ivar 107
- Cederberg, A. R.* 56, 270
Christie, Agatha 62
Čistožonov, A. N. 35
 Cronberg (Buraeus), Börje
 Oloffsson 107
 Cronstierna, Henrik 72, 98, 106,
 124, 129, 130, 151, 159, 177
 Cröell, Samuel 218
- Daalman, Zacharias 210, 215
- Ehrnrooth, Johan 126, 128, 215,
 318, 326, 327
 Elimäki 42, 45, 46, 47, 50, 51, 52,
 139, 173
 Elisenvaara 186, 254, 255, 326
 Emmerling, Arnoldt 159
 Enberg, Salomon 19, 56, 87, 114,
 116, 121, 125, 128, 130, 131,
 200, 201, 203, 205, 206, 207,
 210, 211, 213, 214, 215, 222,
 223, 224, 229, 256, 257, 260,
 261, 265, 268, 272, 275, 276,
 278, 282, 283, 284, 302, 303,
 306, 314, 315, 316, 317, 318,
 333, 335, 355, 360, 375 377,
 399
Engels, Friedrich 35
Englund, Peter 126, 133
 Enkkua 169
 Eosander, Zacharias Månsson
 193, 200, 242, 250
 Ericus 198
 Eskelinen, Matti 15, 19, 20, 355,
 356, 361, 365, 377, 386, 387
 Eskelinen, Pekka 25, 369, 383,
 392
- Ferdinand 33
 Fersen von, Otto Wilhelm 24, 55,
 273, 302, 309, 319, 324, 326,
 381, 388
 Finne, Björn 145, 157, 302
 Fleming, Herman 176
 Fleming, Lars 177
 Fock, Hindrich Hansson 107
Forsström, O. A. 55, 59
 Forstadius, Henrik 390, 391
Frantz, Günther 33, 34, 172
 Freese, Carl 25, 271
 Freudenfeldt, Georg 126, 128
- Gadde, Gustaf 167, 312
 Galle, Johan 107
 de la Gardie, Jakob 71, 96, 97
Geertz, Clifford 60
 Gersdorpf, Mauritz 388
Gogol, Nikolai 144
Grill, Erik 97
 Gröön, Victor 124, 127, 219, 266,
 302
Gurevich, Aaron 60
 Göökman, Måns 129, 157
- Haan, Carl 369, 372, 389, 393
 Haapajärvi 15, 16, 17, 18, 19, 21,
 114, 340, 342, 346, 347, 356,
 357, 375
 Haapalainen, Jooseppi 382
 Haapalainen, Juhani 370
 Haapalainen, Pekka 382

- Haapalainen, Tapani 21
 Haapasalmi 29
 Haatainen, Matti 368, 371, 375
 Haitermaa 308, 310
 Hakkarainen, Olli 20, 382
 Halikko 47
 Hallitius, Lars Laurentii 200, 204,
   205, 209, 215, 216, 232, 260,
   276, 281, 282, 283, 284, 286,
   288, 289, 355
 Halonen, Pekka 21, 365
 Hannukainen, Yrjö 199, 234
Hanssen, Börje 60
 Haparainen 107, 128, 307, 312
 Happonen, Heikki 26
 Happonen, Sipi 25, 26
 Harakka, Pauli 335, 347, 348
 Haraldsson, Johan 17
 Haritonof, Hodar 248, 249, 320,
   321
 Harlenius, Jöran 149, 201
 Hartikainen, Lauri 79, 380
 Hartikainen, Vasili 368
 Hartz, Reinholdt 289
 Hassel, Erich 187, 281
 Hassi, Heikki 199
 Hassinen, Suni 191
 Hastinen, Antti 376
 Hattu, Pekka 168, 169
 Haukilainen, Matthias 249, 251
 Haukkaselkä 338
 Haverinen, Jaakko 252, 253
 Heikki Erkinpoika 369
 Heikki Ristonpoika 389
Heikkinen, Antero 65
 Heilinoja 286
 Heiskanen, Olli 335, 346
Heitz, Gerhard 35
Hekscher, Eli F. 113
 Helylä 148
 Hermigier, Herman 149, 201
 Herranen, Olli 345
 Hietanen, Antti 203, 204, 205,
   207, 210, 214, 216, 217, 220,
   241, 256, 257, 260, 274, 281,
   284, 314, 315, 316, 317, 318,
   319
 Hiitola 104, 246
Hilton, Rodney 34, 53
 Hippola 338, 376
 Hiqvinius, Erik 383
 Hirvonen, Jussi 27, 383
 Hirvonen, Lauri 230
 Hirvonen, Tahvo 252
 Hodar Gauronpoika 322
 Hodar Hodarinpoika 193, 314
 Hodar Iivananpoika 376
 Hodar Simananpoika 320, 322
 Holappa, Martti 320
 de Holl, Reinholdt 290, 291
 Holopainen, Matti 319, 321
 Honkanen, Pekka 21
 Hopia, Matti 170
 Hoppenstång, Jacob 107, 115,
   190, 191, 192, 193, 194, 243,
   299, 300, 302, 308
 Hoppenstång, Simon 25, 26, 30,
   86, 92, 125, 129, 130, 146, 157,
   193, 200, 231, 251, 253, 266,
   270, 361, 373, 390, 391, 392,
   394
 Hoppenstång, Simon Simonin-
   poika 30, 369, 370, 371, 372,
   391, 393
 Horn, Henning Rudolph 125,
   126, 127
 Hovatta Saavanpoika 229, 230
 Hovi, Kalervo 49
 Huhtervu 187
 Huhtilampi 377
 Huikuri, Pertti 368
 Huiskanen, Tapani 242
Huizinga, Johan 134
 Hukkanen, Mikko 29
 Hulkkonen, Pekka 205, 207, 222,
   257, 267, 274, 316, 318
 Hulkkonen, Tuomas 222, 257,
   267, 276, 317
 Huovinen, Tuomas 27, 380, 383
 Huunonen, Jaakko 188
 Hyttinen, Antti 372, 373
 Hyttinen, Paavo 383
 Hyvärinen, Lauri 193, 335, 348
 Hyvärinen, Heikki 270, 272, 335,
   347, 348, 364
 Hyvönen, Heikki 222, 267, 268,
   272, 275, 276
 Hämeenlahti 28
 Härkepaesus, Pehr 215, 232, 288,
   289, 318

Hästesko, Märten 25, 115, 125,
 388, 390
 Höksölä 146, 157
 Höljakkä 15, 18, 356
 Höppö, Pekka 169
 Höytiäinen 372

 Ihalainen, Niilo 374
 Ihalainen, Olli 376
 Ihojärvi 186
 Iiliäinen, Erkki 246
 Iiliäinen, Heikki 246
 Iiliäinen, Matti 198, 199, 245,
 246
 Iiliäinen, Simo 230, 231, 246
 Iitti 47
 Iivari Samuelinpoika 17, 389
 Ijäs, Erkki Mikonpoika 195, 196,
 247, 248, 401
 Ikalapori 43
 Ikonen, Erkki 216, 256, 265, 267,
 281, 315, 345
 Iljala 106
 Ilkka, Jaakko 42
 Illianus, Johan 143
 Ilomantsi 17, 19, 22, 43, 44, 45,
 72, 78, 87, 98, 99, 106, 119,
 125, 128, 130, 149, 158, 159,
 177, 200, 201, 210, 228, 239,
 266, 267, 278, 289, 290, 296,
 317
 Immonen, Joonas 27, 28, 29, 377,
 385
 Immonen, Juhani 153
 Immonen, Matti 369, 370
 Immonen, Tuomas 29, 354
 Immonen, Yrjö 149
 Impilahti 22, 23, 106, 116, 139,
 147, 152, 155, 156, 219, 320,
 322, 329, 334, 335, 336, 337,
 338, 339, 365, 381, 393
 Inkeri 22
 Inkinen, Juhani 168
 Isokyrö 43
 Ivangorod 314

 Jaakkimanvaara 45, 107, 115, 117,
 133, 153, 186, 187, 189, 190,
 193, 194, 196, 228, 231, 239,
 243, 244, 246, 273, 274, 281,
 282, 288, 289, 290, 291, 293,
 296, 299, 302, 326, 387, 401
 Jaakko Knuutinpoika 265
 Jaakko Tuomaanpoika 166
 Jaaranen, Matti 21, 382, 387
 Jaatinen, Heikki 368
 Janaslahti 116
 Jankko Mikonpoika 250, 251
 Joensuu 47
 Johansdotter, Elisabet 129, 130,
 132
 Jokikylä 345
 Jokiainen 47
Jokipii, Mauno 72, 84, 109, 112,
 113, 114, 117, 118, 119, 120,
 151, 152, 218, 236, 237, 238,
 239
 Jonkeri 154, 259
 Joonas Eerikinpoika 166
 Jortikka, Juhani 145
 Jortikka, Mikko 164
 Jortikka, Risto 164, 165
 Jouhkola 374
 Joukio 72, 74, 76, 137, 148, 184,
 228, 239, 249, 251, 274, 289,
 290, 291, 296
 Juhani Ragwaldinpoika 265
 Juhani Sipinpoika 155
Jutikkala, Eino 51, 84, 85, 160, 176,
 262, 299, 330
 Juuka 19, 229, 300, 340
Juvonen, Jaana 152
 Juvonen, Pekka 27, 28
 Jälkkönen, Antti 308, 309, 310,
 311, 312
 Jälkkönen, Simo 308, 309
 Jämsä 235
 Jämsäläinen, Juhani 373
 Jääski 40, 50, 105, 146, 147
 Jöns Antinpoika 191
 Jöns Pietarinpoika 376
 Jönsson, Gabriel 150
 Jönsson, Otto Reinholdt 23

 Kaarle XI 72, 81, 92
 Kaarle XII 396
 Kaavi 26, 386
 Kaikkonen, Heikki 21, 379
 Kaikkonen, Juhani 335, 346,
 347

- Kainulainen, Heikki 369, 372, 373, 389, 390, 391, 393
 Kainutar, Kaisa 132
 Kaiponen, Jooseppi 25, 26, 383
 Kajaani 43, 72, 131, 154, 200, 205, 267, 268, 269, 270, 276
 Kajoo 27, 345
 Kakkinen, Heikki 376
 Kakkinen, Matti 26, 371, 380, 383, 391
 Kalajoki 43
Kalela, Jorma 65
 Kalliosalo 187
Kamen, Henry 34
 Kangaskylä 186
 Karhunen, Erkki 168
 Karhunen, Jussi 383
 Karjalainen, Pekka 146, 147
 Karonen, Heikki 163, 164
 Karonen, Juhani 165
 Karonen, Marketta 163
 Karonen, Matti 162, 163, 164
 Karonen, Yrjö 164
 Karttunen, Heikki 25, 26, 357
 Karttunen, Lasse 25, 26, 353, 355, 357, 370, 374, 383
 Karttunen, Olli 374
 Karttunen, Sipi 368
 Karvinen, Olli 143
 Kauhajoki 43
Kaukiainen, Yrjö 339
Kauppinen, Pekka 152
 Keinonen, Antti 369
 Kemie 44, 106, 112, 132, 377
 Kerimäki 30, 367, 377, 387
 Kerisyrjä 23, 270, 272, 319, 320, 335, 338, 347
 Kesvalahti 187, 255
 Kesälahti 274, 290, 381
 Ketolainen, Matti Matinpoika 265
 Kietäväinen, Olli 151
 Kilappa, Lauri 56, 57, 70, 328, 334, 335, 336, 337, 338, 346, 347, 348, 359, 363, 364, 365, 379, 382, 384, 385, 396
 Killkman, Daniel 273
 Kilpeläinen, Antti 382
 Kilpeläinen, Heikki 21, 335, 346, 347, 375, 382, 384, 385
 Kilpeläinen, Heikki Heikinpoika 15
 Kilpeläinen, Niilo 24
 Kilpeläinen, Reko 382
 Kilpolansaari 265
 Kinahmonsaari 201, 214, 361, 372
 Kinnarinniemi 184
 Kinnunen, Heikki 27, 29, 149, 252, 253, 387
 Kinnunen, Klemetti 149, 252, 253
 Kirkkojoki 86
 Kirves, Olli 170
 Kitee 27, 31, 43, 72, 76, 92, 98, 106, 112, 113, 115, 120, 122, 129, 130, 133, 146, 148, 149, 155, 157, 158, 159, 177, 193, 194, 200, 228, 231, 241, 242, 243, 249, 250, 251, 252, 253, 261, 268, 269, 270, 274, 282, 296, 298, 300, 301, 334, 336, 339, 348, 354, 355, 357, 358, 361, 362, 364, 366, 367, 376, 377, 379, 380, 381, 384, 385, 387, 388, 389, 392, 393, 401, 408
 Kiteenlahti 354
 Kitelä 129, 157
 Kiuru, Pekka 164
 Kiuru, Tuomas 163, 164
 Kiuru, Valpuri 164
 Kivijärvi 41
 Kivilahti 87
 Kiviniemi 128
 Klimppo, Tahvo 284
 Klöfwer, Karl Erikinpoika 17
 Klöfwerskiöld, Carl 161
 Klöfwerskiöld, Robert Erich 161, 162, 163, 165, 166, 167, 173, 175, 228, 307, 310
 Klöverblad, Johan 107
Knuuttila, Seppo 144, 151
 Kohonen, Elin Matintytär 376
 Kohonen, Heikki 21, 24, 377, 387
 Kohonen, Juhani 21, 24, 379, 387, 388
 Koikkalainen, Heikki 27, 28, 29, 30, 31, 354, 355, 358, 362, 366, 367, 377, 387
 Koiranen, Sipi 164
 Koitere 22

Koitonsehkä 153, 265
 Koitsanlahti 45, 106, 155, 396
 Kokkola 198
 Kokkonen, Lauri 321
 Kokkonen, Niilo Matinpoika 335,
 346, 347
 Kokkonniemi 115, 191, 243, 244
 Kolitsa, Antti 163, 164
 Kolitsa, Matti 163, 164
 Kolvasjärvi 259
 Kompero 86
 Kontioleppälahti 156
 Konttilansalmi 26, 353, 369
 Koppelojärvi 15, 16, 21, 24, 346,
 347, 375
 Kopsala 31, 107, 119, 146, 198,
 199, 246
 Korhonen, Esko 26
 Korhonen, Heikki 345
 Korpisalmi 259
 Korpiselkä 193
 Kortelainen, Mikko 154
 Koskinen, Yrjö 52, 91
 Kosonen, Simo 376
 Kosti, Anna Ristontytär 145
 Kostiainen, Martti 156
 Kotilainen, Lauri 335
 Kotilainen, Lauri Simonpoika
 346, 347
 Kotilainen, Matti 200, 201, 203,
 204, 205, 207, 210, 213, 214,
 216, 217, 220, 224, 238, 241,
 256, 257, 258, 259, 260, 274,
 281, 314, 316, 317, 318, 319,
 333
 Kotilainen, Olli 258
 Kotilainen, Pekka 156, 213, 220,
 234, 331
 Koukkari, Matti 16
 Koukunniemi 107
Kovalenko, Gennadi 262
 Kristiina 71, 84, 98, 177, 273
 Krook, Niels 286
 Kruunupori 72, 106, 109, 112,
 114, 119, 120, 122, 288, 300,
 301, 302, 336
 Kuhkaa 187
 Kuhmoinen, Simana Iivanan-
 poika 149
 Kuhnoinen, Melchior 191

Kuitia 47
 Kukkola 191
 Kumola 187
 Kuninkaanristi 164
 Kuohatti 377
 Kuokkanen, Abram 215
 Kuokkastensalmi 18, 19, 345
 Kuolismaa 17
 Kuopio 352
 Kuparinen, Juhani 163, 164
 Kuparinen, Lauri 162, 163
 Kuparinen, Mikko Yrjönpoika 166
 Kuparinen, Pauli 161, 163, 166
 Kuparinen, Pekka 163, 164
 Kuparinen, Riitta 163
 Kuparinen, Yrjö 163, 164
 Kurenranta 107, 115, 117, 133,
 190, 194, 243, 244, 281, 288,
 299, 302
 Kurki, Pekka 334, 364
 Kurkijoki 16, 56, 70, 72, 74, 76,
 106, 109, 111, 112, 115, 119,
 124, 125, 127, 145, 147, 186,
 187, 188, 189, 190, 191, 194,
 207, 209, 220, 223, 225, 228,
 237, 239, 243, 246, 248, 254,
 255, 261, 266, 270, 274, 279,
 281, 282, 286, 288, 290, 296,
 306, 324, 325, 328, 331, 334,
 335, 336, 337, 338, 346, 348,
 359, 363, 384, 399, 401
 Kuronlahti 87, 106, 109, 112, 115,
 120
 Kustaa II Aadolf 79, 93, 94, 218
 Kustaa III 45
 Kustaa Vaasa 85
 Kustor, Leonhardt Caspar 145,
 148, 302, 307
 Kustor, Patrik 31, 392, 393
 Kustor, Reinholdt 307, 308, 309,
 310, 311
Kuujo, Erkki 58, 89, 92, 105, 238,
 239, 267, 272, 313
 Kuurnankoski 275
Kuusi, Matti 278
 Kylvänsaari 387
 Kymijoki 46
 Kyrö 42
 Kytänniemi 28, 31, 106, 112, 120,
 122, 133

- Kytösyryjä 23, 335, 338, 347
 Käki, Martti 150
 Käkisalmi 22, 23, 25, 30, 44, 66,
 74, 86, 93, 107, 125, 128, 130,
 131, 152, 160, 163, 166, 168,
 169, 170, 177, 181, 184, 192,
 198, 203, 204, 206, 208, 209,
 211, 214, 215, 219, 220, 221,
 222, 232, 234, 250, 251, 253,
 270, 273, 281, 287, 288, 289,
 297, 303, 317, 324, 335, 370,
 377, 378, 380, 381, 382, 383,
 384, 385, 387, 389, 392, 393,
 396
 Kärkkäinen, Matti 335, 345, 346,
 347
 Kärkkäinen, Matti Matinpoika
 336, 346, 347
 Kärpänen, Klemetti 151
 Käsämä 353, 357, 368, 374, 380
 Kööpenhamina 234

Laasonen, Pentti 282
 Laatokka 107, 243, 270
Ladurie, Emmanuel Le Roy 38, 65,
 66, 172, 173
 Lahdenpohja 273
 Laitioinen 376
 Lamminniemi 25, 27, 31, 106,
 109, 111, 112, 120, 121, 122,
 231, 334, 339, 353, 361, 362,
 366, 367, 368, 369, 370, 371,
 372, 373, 374, 379, 380, 383,
 388, 389, 392
 Lamppu, Antti 163, 164
Langholm, Sivert 61
 Lankinen, Heikki 148
 Lapinlahti 107, 312
 Lappalainen, Hodar 154
Lappalainen, Jussi T. 78, 333
 Lappalainen, Matti 364
 Lappee 41
 Lappeenranta 201, 257, 269, 270,
 337
 Lapua 43
 Lapvesi 188
 Larinsaari 19
 Lasse Lassenpoika 368
 Laukkanen, Antti Juhaninpoika
 184
 Laukkanen, Juhani 184, 185
 Laukkanen, Juhani Antinpoika
 184
 Laukkanen, Juhani Juhaninpoi-
 ka 184
 Laukkanen, Mikko 185
 Lauri Yrjönpoika 23
 Lavanniemi 372
 Lehikoinen, Pentti 200, 283
 Lehtinen, Erkki 53
 Leinikylä 107, 108
Leino, Eino 395, 396
 Leistenius, Olof 389, 391, 392
Lempa, Heikki 65
 Lempinen, Mikko 26, 386
 Leppälahti 106, 130, 131, 186,
 278
 Leppäsilta 348
Leskinen, Heikki 239
 Leskinen, Saava 369, 370, 374
Levi, Giovanni 60, 62, 65
 Lieksa 15, 16, 18, 19, 44, 113, 114,
 116, 133, 139, 156, 200, 201,
 204, 209, 210, 215, 222, 229,
 256, 257, 259, 265, 266, 267,
 269, 272, 276, 277, 303, 315,
 317, 340, 341, 345, 350, 356,
 365, 375, 376, 377, 386, 406
 Lihavainen, Iivana 370, 377
 Lihavainen, Lehvo 353
 Liisa (Antti Meriläisen vaimo) 20,
 356, 379
 Lillie, Aksel 106, 159, 177, 178,
 193
Lindeqvist, K. O. 56, 57
 Lindhjelm, Anders G. 269
 Linnanen, Pauli 191
 Lintujärvi 269
 Lintunen, Matti 377
 Linwävare, Lars (Lasse Pellavan-
 kutoja) 369
 Liperi 25, 27, 29, 30, 31, 72, 76,
 78, 79, 86, 92, 106, 109, 111,
 112, 119, 120, 122, 125, 129,
 130, 146, 150, 156, 176, 200,
 228, 229, 230, 231, 237, 243,
 249, 266, 268, 269, 270, 289,
 300, 301, 317, 328, 334, 336,
 339, 342, 348, 351, 353, 354,
 355, 357, 361, 362, 364, 365,

- 366, 367, 368, 370, 371, 373,
374, 375, 377, 378, 379, 380,
381, 383, 384, 387, 388, 392,
393, 394, 396, 408
- Lipinlahti 15, 24, 200, 283, 355,
379
- Lipponen, Heikki 15, 335, 336,
346, 347, 375, 382
- Lipps, Th.* 144
- Liuhalanniemi 114
- Liukkunen, Mikko 266
- Lius, Pekka 169
- Loit, Alexander* 93
- Loponen, Yrjö 150
- Loskjöld, Erik 318
- Louhivaara 345
- Luikonlahti 26
- Lunkulansaari 106
- Luther, Martti 33
- Luukkonen, Juhani 21, 379
- Luz, Hannu 188
- Lyypekki 394
- Lång, Johan 15, 18, 23, 24, 150,
201, 215, 365, 386
- Lång, Märten 130, 150, 267
- Lötjönen, Juhani 29, 30, 31, 339,
354, 366, 367, 380, 384, 388,
392, 393, 394
- Lötjönen, Maria Antintytär 29,
380
- Maasjärvi 268
- Mahanen, Juhani 375, 382
- Mahanen, Olli 382
- Makariinvaara 149
- Makkonen, Antti 149
- Maljasalmi 26, 353
- Mannikainen, Pietari 203, 219,
221, 248, 249
- Manning, Roger* 293
- Manttilainen, Matti 370, 383
- Maria (Magnus Arnanderin vai-
mo) 23
- Markkanen, Erkki* 41
- Martens, Hans 369, 372, 389, 390
- Martikainen, Erkki 18, 21, 365,
379
- Martikainen, Matti 374
- Martikainen, Pekka 345
- Martti Laurinpoika 373
- Matikainen, Antti 321
- Matikainen, Heikki 192
- Matikainen (Passari), Lauri 191,
192, 193
- Matikainen (Passari), Olli 192
- Matikainen, Sipi 192
- Matilainen, Juhani 322, 323
- Matkaselkä 231, 334
- Matti Hannunpoika 335, 338,
347, 348, 385
- Maura Ulassiantytär 185
- Mauritz, Johan 30, 392, 393
- Mecklenburgilainen, Albrecht 40
- Mekrijärvi 106, 107, 119, 128,
130
- Melander, K. R.* 119
- Mellin, Berendt 159
- Meriläinen, Antti 19, 20, 21, 200,
201, 283, 355, 356, 357, 361,
365, 379, 380, 382
- Meriläinen, Olli Antinpoika 15,
17, 19, 21, 24, 356, 365, 375,
379
- Mether, Anders 128, 369, 370,
371, 372, 389, 393, 394
- Mether, Henrik 128
- Mether, Johan 87, 106, 112, 116,
124, 125, 128, 130, 131, 143,
146, 195, 276, 277, 278, 284,
285, 319, 322
- Mether, Katarina 128
- Miettinen, Mikko 26, 373, 380,
383
- Miihkalinpoika, Ollukka 146
- Miinala 106, 277
- Mikkonen, Juhani 376
- Mikkonen, Lauri 379
- Mikli 107
- Mikonaho 369
- Mikrilä 186, 255
- Mitro Waskinpoika 186
- Moisander, Matthias 158, 193,
194, 195, 196, 197, 314, 401
- Molenius, Erich 291
- Mollenius, Jöran 27, 28, 29, 339,
348, 354, 358, 362, 367, 387
- Monnius, Hinrik 284
- Mononen, Pekka 28, 377, 385
- Mousnier, Roland* 33, 34, 56, 207
- Muchembled, Robert* 64, 67

- Muhniemi 46
 Muhos 377, 387
 Mujejärvi 19
 Muljula 27, 28, 29, 31, 106, 149,
 159, 252, 253, 339, 354, 377,
 386, 392
 Multanen, Pekka 354
Muroma, Seppo 295
 Mustola 107, 146, 148, 155, 301
 Mustonen, Erkki 383
 Mutalainen, Mikko 163, 164, 166
 Mutka, Juhani 274, 278
 Månsson, Zacharias 122
 Mäkrä 302
 Määttänen, Juhani 23
 Mönningvaara 346, 347
 Mörner, Carl 218
- Namier, L. B.* 61
 Narva 24, 66, 73, 98, 104, 130,
 166, 169, 177, 186, 187, 188,
 200, 207, 208, 241, 255, 272,
 283, 290, 309, 314, 320, 324,
 387
 Nastola 46, 47
 Naukkarinen, Juhani 354, 367,
 384, 385, 386
 Naukkarinen, Olli 354
 Naukkarinen, Pekka 354
 Neiglick, Anders 389
 Neiglick, Georgius 194
Nenonen, Marko 143
 Nethonius, Hindrich 27, 29, 115,
 129, 130, 241, 250, 251, 253,
 354
 Nevalainen, Maunu 345
 Nevanlinna 25, 181, 203, 204,
 208, 209, 220, 222, 269, 270,
 276, 277, 302, 309, 321, 322,
 348
 Nielsson, Johan 168, 307, 310
 Noisniemi 157, 312
 Nokia 42
 Nokkanen, Risto 309, 311, 312
 Nolo, Esko Pekanpoika 169
 Nousiainen, Olli 374
 Nurmes 17, 18, 19, 24, 25, 44,
 114, 116, 213, 220, 234, 331,
 336, 340, 342, 346, 347, 379,
 395
- Nurmijärvi 348
 Nypelö, Yrjö 157
 Nyypori 72, 77, 106, 137, 146,
 151, 156, 184, 228, 266, 268,
 289, 290, 291, 300, 301, 302
 Närsäkkälä 193
- Oinonen, Pauli 345
Oja, Aulis 145
 Ollikainen, Heikki 15, 21, 382
 Ollikainen, Olli 22, 379
 Olsson, Åke 277
 Operonniemi 246
 Oravaniemi 319, 321
 Oravilahti 354
 Oravisalo 27, 29, 354, 357, 362,
 366
 Orbinski, Albrecht Johan 143,
 145, 167, 168, 169, 170, 171,
 173, 302, 307, 310
 Orivesi 29, 335
 Osnabrygg, Pähl 369, 370, 372,
 389
 Otsanlahti 286, 287
 Oulu 205, 257, 269, 270, 274, 377
- Paakkunainen, Tuomas 44, 194,
 290
 Paasonen, Erkki 23, 248, 249,
 319, 320, 321, 322
 Pakarinen, Juhani 252
 Pakarinen, Lauri 146, 157
Palaste, Onni 57
 Palm, Roland 30, 31
 Palmia, Martti 376
 Pankajärvi 257, 259
 Papelonsaari 357
 Pappilansalmi 31
 Parcher, Erik 219
 Pardanus, Matthias 219, 281, 286,
 289
 Pardanus, Matthias Matthiae 289
 Parikkala 45, 239
 Parnu, Juhani 21
 Partanen, Lauri 21
 Partanen, Mikko 21
 Partanen, Paaki 317
 Partanen, Reko 15, 210, 212, 220,
 233, 272
 Parviainen, Jaakko 86

- Parviainen, Juhani 258, 259
 Parviainen, Marketta 258
 Parviainen, Romana 86
 Pasanen, Antti 372, 389, 393
 Pasanen, Heikki 372, 373, 383, 389, 390
 Pasanen, Lasse 368, 369
 Pasanen, Tuomas 372, 373, 389, 390
 Pauli Tuomaanpoika 255
 Peijonniemi 377
 Pekka Antinpoika 165
 Pekka Pekanpoika 374, 377
 Pekka Yrjönpöika 249, 250
 Pellikka, Mikko 336
Peltonen, Matti 61, 293
 Pentti Jaakonpoika 153
 Penttinen, Juhani 367
 Perttunen, Juhani 345
 Pesonen, Mikko 17
 Pesu, Juhani 147, 332, 333
 Pesu, Klemetti 78
 Petrelius, Nicolas 210
 Petri, Jören 249
 Petrinus, Peer 186, 187, 188, 189, 209, 225, 281, 282, 286, 287, 288, 289
 Petäjärvi 107, 161, 163, 166, 167, 173, 175
 Pielisensuu 122
 Pielisjoki 283, 335
 Pielisjärvi 15, 17, 18, 19, 23, 24, 25, 27, 42, 43, 44, 45, 50, 56, 57, 63, 72, 76, 78, 87, 104, 113, 116, 117, 118, 119, 125, 127, 128, 130, 133, 154, 156, 158, 177, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 237, 243, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 274, 275, 276, 279, 281, 282, 283, 284, 286, 288, 291, 296, 297, 300, 301, 302, 305, 306, 313, 315, 317, 318, 319, 323, 324, 328, 330, 331, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 353, 354, 355, 356, 357, 359, 360, 361, 362, 364, 365, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 386, 387, 389, 391, 394, 395, 396, 399, 405, 406, 408
 Piimälähti 252
 Piiparinen, Yrjö 188
 Piipponen, Marketta (Margareta) 258
Piipponen, Veikko 55, 56
 Pikkarainen, Antti 365
 Pikko (Picko), Risto 312
 Piper, Hindrich Berendsson 89
 Piper, Hindrich Hindrichsson 89, 91, 101, 190, 194, 206, 260, 290, 332
 Pirhonen, Antti 246
 Pirhonen, Esko 127, 157, 168, 251, 307
 Pirhonen, Pietari 246
 Pirhonen, Risto 198, 245, 246
 Pirhonen, Simo Pekanpoika 195, 247
Pirinen, Kauko 75
 Pitkänen, Tuomas 155
 Pitkänen, Yrjö 155
 Pitkäranta 147, 332
 von Plater, Fabian 98, 99, 290
 Polvijärvi 19
Poršnev, Boris 33, 34
 Porokylä 114
 Printz, Hindrich 74, 112, 119, 122, 124, 186, 187, 188, 189, 190, 194, 281, 286, 287, 288, 306, 324, 358, 399
 Proko Jaakonpoika 153
 Puhakka, Pekka 201, 205, 212
 Puhos 155
 Puittinen, Reko 154
 Pumppu, Heikki 369
 Punnanen, Pekka 370
 Putaansaari 372
 Putkonen, Martti 285
 Puurunen, Mikko 30, 366
 Pyhäjärvi 74, 107, 128, 143, 145, 153, 154, 161, 167, 168, 171, 173, 228, 251, 253, 282, 299, 302
 Pylkkänen, Yrjö 376

- Pyykkönen, Antti 21
 Pählsson, Thomas 17, 124, 129,
 130, 320, 323
 Pähkinälinna 314
 Pälkjärvi 43, 45, 72, 98, 106, 130,
 149, 150, 154, 156, 159, 177,
 228, 274, 278, 290, 296, 298
 Pärnä 93, 273, 274
 Pöllänen, Jussi 374
 Pöppö, Matti 308
 Pösö, Heikki Ollinpoika 187, 255
 Pöysti, Simo 154
- Raahе 270
 Raappana, Juhani 200
Rabelais François 144
 Rahunen, Antti 27, 380
 Rahunen, Pekka 370, 380
von Ranke, Leopold 33
 Rantasalmi 23, 30, 367
 Rantonen, Mikko 345
 Rasivaara 29, 30, 252, 339, 354,
 357, 362, 366, 367, 370, 380,
 384, 390
 Rautalahti 155
 Rautalampi 41, 42
 Rautiainen, Antti 222, 276, 277
 Rautiainen, Erkki 345
 Rautu 74, 107, 150, 157, 228, 297,
 299, 301, 302, 313
 Recolenius, Petter 369, 371, 372,
 391, 392, 393
 Regnhardt, Ernest Hindrich 163,
 165, 166
 Reiher, Arendt 367, 368, 369,
 374, 375, 390, 391, 394
 Rekkänen, Ontrei 266
Renvall, Pentti 40, 53, 56, 134, 207,
 227, 234, 235, 357, 362, 363
 Repola 259, 268, 269, 396
 Reponen, Juhani 367
 Riekkala 149
 Riihilahhti 357, 368, 372, 374
 Riika 177
 Riikonen, Antti 367
 Riikonen, Juhani 169
 Riikonen, Liisa 376
 Riiska 297
 Riitta Antintytär 374
 Ristilahi 335
- Rodiwanof, Kauro 150
 Romana Miihkalinpoika 150, 155
Ronimus, J. V. 79
Roos, John E. 218
 Ropso, Matti 336, 348
Rosaldo, Renato 66
 Rouhiainen, Antti 25, 26, 353,
 355, 357, 368, 371, 383
 Rouhiainen, Matti 371, 372
 Rungonsuo 186, 328, 334
 Ruokojärvi 219, 281, 338
 Ruokolahti 184
 Ruokolainen, Pekka 335, 336,
 348
 Ruokolainen, Pekka Ollinpoika
 193
 Ruotsalainen, Matias 150
 Ruuna, Pekka 308
 Ruuna, Rossi (Brusius) Pekanpoi-
 ka 308, 309, 311
 Ruuska, Kaappo 368
 Ruuskanen, Juhani 373
 Ruuth, Barthold 354
 Ruuth, Jacob 98, 151, 152, 159,
 160, 193, 354
 Ryggius, Johan 149
 Rytkönen, Antti 229
 Rytty, Pauli 146, 307
 Rytäri, Juhani 166, 167
 Räihävaara 186
 Räisälä 74, 133, 228, 298, 299, 381
 Räisälänranta 164
 Räsänen, Heikki 26, 383, 387
 Räsänen, Klemetti 25
 Rääkkylä 269, 339, 348, 354
- Saapru 169
 Saastamoinen, Matti 203, 205,
 207, 213, 214, 256
 Saastamoinen, Tahvo 24, 233
Sabean, David 37
 Sahlö, Christian 22, 23, 86, 106,
 116, 128, 130, 139, 147, 215,
 220, 221, 232, 277, 278, 286,
 306, 319, 320, 321, 322, 323,
 324, 329, 339, 376, 379, 381,
 399, 405
 Sahlö, Christina 128
 Sahlö, Maria 129
 Sairanen, Heikki 338

Sakkola 74, 107, 128, 167, 168,
 173, 228, 237, 251, 299, 300,
 301, 307, 308, 309, 312
 Salmi 22, 23, 72, 78, 86, 87, 98,
 106, 109, 111, 112, 115, 119,
 120, 128, 147, 158, 159, 177,
 228, 229, 237, 239, 243, 248,
 267, 268, 270, 274, 277, 295,
 298, 300, 319, 332, 335, 336,
 348, 364, 365, 379, 384, 393
Saloheimo, Veijo 57, 76, 92, 98, 152,
 227, 229, 230, 264, 265, 266,
 267, 271, 306, 343, 344
 Sapattinen, Jyrki 269
 Saramo 347
 Saramojärvi 19, 21
Sarmaja, Heikki 59, 262
 Savikylä 345
 Savilahti 106
 Savitaival 345
 Savolainen, Olli 44
 Savonselkä 28
 Schultz, Brita 129
 Schultz, Kristiina 129
 Schultz, Petter 129, 132, 133, 143,
 250, 251, 253, 371
Schulze, Winfried 67
Schöttler, Peter 141
Scott, James C. 135, 136, 140, 293
 Sejanen, Tahvo 21, 365
 Selkie 150
 Selkonen, Petri 369
 Seppä, Pauli 184
 Serlachius, Johannes 381
 Sidoroff, Oksenti 268
 Sieklahti 273
 Sihvo, Matti 42
 Sikovaara 345
 Silvennoinen, Jaakko 157
 Silvennoinen, Pauli 215
 Simana Jaakonpoika 153
 Simanainen, Jaakko 230
 Simanoff, Jorma 86
 Simanoff, Nirkko 86
 Simanoff, Pönttö 86
 Sinkko, Beata Matintytär 249, 251
 Sinkko, Gustaf 148, 149, 178, 242,
 249, 250, 251, 252, 253, 254,
 282
 Sinkko, Juhani Matinpöika 249
 Sinkko, Matthiae 249
 Sinkkonen, Antti 191, 193, 194,
 196, 231, 243, 244, 245, 281,
 288
 Sinkkonen, Juhani Martinpoika
 192
 Sinkkonen, Martti 191, 231, 243,
 244
 Sinkkonen, Martti Martinpoika
 192
 Sipi, Laurinpoika 168
 Siponen, Iisakki 379, 382
 Siponen, Niilo 21, 379
 Sirviö, Jooseppi 382
 Sirviö, Juhani 375
 Skinnari, Taavetti 156
 Skytte, Antti 368, 369
 Slöör, Henrik 128
Smedberg, Staffan 180
 Snikkari, Tuomas 149
 Soanlahti 152
 Sokero, Matti 185, 186
 Solkka 267, 269
Sommarström, Hugo 53
 Sorjonen, Risto 345
 Sormunen, Matti 17, 18
 Sormunen, Olli 17, 19, 335, 346,
 347
 Sormunen, Reko 24
 Sormunen, Reko Ollinpoika 335,
 346, 347
 Sormunen, Reko Pertinpoika
 335, 346, 347
 Sormunen, Reko Rekonpoika
 336, 346, 347
 Sorola 187
 Sorsa, Matti 25, 31, 352, 355, 357,
 370, 383
 Sortavala 19, 43, 72, 74, 76, 78, 87,
 98, 106, 109, 110, 111, 112,
 116, 117, 118, 120, 124, 128,
 130, 131, 143, 147, 148, 149,
 179, 195, 201, 209, 219, 220,
 222, 228, 229, 232, 237, 242,
 243, 246, 247, 248, 249, 250,
 260, 264, 266, 267, 269, 270,
 271, 272, 273, 274, 276, 277,
 278, 279, 281, 284, 285, 288,
 289, 291, 297, 298, 300, 303,
 306, 317, 321, 322, 335, 336,

- 337, 364, 375, 376, 384, 387,
401
- Sorvainen, Pekka 377
- Sotkamo 259, 350, 396
- Sotkuma 79, 266
- Spencer, H.* 144
- Sperling, Göran 86, 91, 92, 94,
101, 102, 103, 104, 105, 117,
130, 186, 187, 191, 194, 196,
197, 198, 203, 204, 206, 207,
208, 232, 260, 264, 271, 272,
273, 277, 279, 280, 288, 295,
300, 314, 328, 331, 332, 399
- Sprengporten, Y. M. 46
- Stael von Hollstein, Johan 124
- Stare, Mats 27, 28, 29, 387
- Stark, Johan 219
- Steen, Richardt 373
- Stevenson, John* 48
- Sülle, Sven 44, 129, 302
- Stolbova 71
- Stolpe, Johan 99, 129, 130, 241,
250, 253, 278, 290
- Stålar, Arvid 235
- Stone, Lawrence* 65
- Suhonen, Juhani *Matinpoika*
346, 347
- Suikki, Joonas 155
- Suistamo 78, 98, 117, 124, 128,
130, 133, 153, 155, 156, 158,
203, 219, 220, 228, 229, 231,
232, 234, 237, 239, 243, 248,
249, 265, 266, 268, 270, 272,
274, 277, 281, 286, 288, 289,
291, 295, 298, 300, 306, 319,
320, 322, 323, 324, 328, 329,
335, 339, 347, 348, 355, 362,
364, 365, 376, 379, 381, 382,
385, 399, 408
- Suistamolainen 150, 220
- Sumeria 106, 116, 155, 319
- Sundius, Henrik 129, 268, 371
- Sune Haakoninpoika 40
- Suojärvi 43, 80, 158, 159, 228,
274, 289, 290, 296
- Suokas, Juhani 163, 164
- Suolahiti, Gunnar* 61, 129
- Suorlahi 27, 28, 29, 31, 106, 112,
115, 122, 129, 133, 155, 251,
339, 354, 383
- Sutthoff, Helena 129
- Suur-Pyhä 107, 145, 148, 167,
169
- Suvanto, Seppo* 41
- Swahn, Petter 336, 337, 338, 364
- Sykkö, Jaako 17
- Sykkö, Olli 17
- Sykkö, Risto 17
- Sykkö, Simo 17
- Sylvester, Staffan 23, 289
- Syskyjärvi 376
- Syskyänjoki 154
- Sysmänylä 26, 386
- Särkijärvi 374
- Säynejärvi 193
- Sääminki 27
- Taipale 150, 368, 369, 377
- Tapaninen, Olli 21
- Tapaninen, Simo 21
- Tarnala 156
- Tartto 98
- Tarvainen, Heikki 143
- Taskinen, Sipi 252
- Taube, Claes Johan 107, 126,
128
- Taube, Elsa Elisabet 128
- Taube, Eva Kristiina 128
- Taube, Herman Reinholdt 128,
129
- Taube, Ottiliana 129
- Taussi-Sjöberg, Marja* 136, 227
- Teppana Jaakonpoika 266
- Terenttilä 307
- Tervajärvi 187
- Tervonen, Reko 186, 187, 188,
189, 190, 191, 254, 255, 274,
279, 288, 324, 325, 326, 327,
328, 331
- Tervonen, Simo 254, 326
- Tervu 106, 109, 112, 115, 119,
120, 122, 186, 255, 306, 324,
327, 336
- Thesleff, Petter 318
- Thomasson, Claes 155, 320
- Thompson, E. P.* 292, 293
- Thoranius, Märten 195, 209, 281,
284, 285, 288, 289
- Tiili, Erkki 380, 383
- Tiili, Jussi 371, 383

- Tiili, Lasse 380, 383
 Tirkkonen, Risto 248, 320
 Tirri, Matti 287
 Tiurula 31, 74, 94, 98, 107, 119,
 128, 146, 148, 155, 196, 198,
 228, 230, 234, 245, 246, 251,
 265, 289, 291, 296, 297, 300,
 381, 384
 Tohmajärvi 44, 50, 72, 98, 106,
 112, 113, 118, 120, 129, 130,
 132, 143, 152, 153, 158, 177,
 181, 194, 228, 237, 266, 268,
 274, 289, 290, 297, 298, 300,
 301, 302, 305, 336, 371, 374,
 377, 396
 Toiviainen, Mauno 392
 Toiviainen, Mikko 157
 Tolvanen, Kalle 27, 28, 354, 377,
 385
 Tolvanen, Matti 231
 Tolvanen, Pekka 28, 354, 377,
 385
 Torikka, Lauri Eskonpoika 223
 Torikka, Matti 223
 Torkkeli, Antti 163
 Torsberg, Elias 215
 Torsti, Abraham 277, 278
 Tukholma 42, 43, 44, 46, 47, 66,
 102, 104, 131, 158, 176, 177,
 184, 185, 190, 191, 193, 194,
 196, 204, 205, 206, 207, 208,
 209, 210, 215, 216, 217, 220,
 234, 255, 256, 257, 258, 259,
 272, 274, 282, 288, 290, 301,
 313, 314, 315, 316, 317, 324,
 325, 331, 337, 338, 363, 364,
 384, 401, 402
 Tulemajärvi 266, 268
 Tungell, Niels 167
 Tuononen, Hilippa 345
 Tuononen, Kauro 345
 Turku 63, 98, 152, 220, 223, 315,
 317, 318, 319, 324, 334, 336,
 359, 361, 384
 Turkulainen, Olli 203, 219, 248,
 249
Turpeinen, Oiva 295
 Turunen, Juhani 259, 376
 Turunkorva 396
 Turutar, Margareta 368
 Tuulivaara 259
 Tuusniemi 369
 Tyler, Wat 329
 Täckling, Olof 154, 250, 251
 Tähkäpää, Simo 163, 164
 Töllikkö, Yrjö 183, 184
 Törne, Johan 137, 146, 184, 185,
 290, 302
 Uimonen, Lauri 367, 371, 374
 von Unger, Gertrud 42
 Urpiainen, Paavo 257
 Urpiainen, Pauli 215, 216, 256
 Urpiainen, Valpuri 258, 259
 Uskela 47
 Uuksuvaara 322
 Ukuniemi 72, 73, 74, 76, 104,
 137, 177, 228, 265, 290, 296,
 300
 Vaasa 43
 Vainolampi 370, 371
 Vaivio 156
 Vakkosalmi 106
 Valkiamäki 107, 128
 Valtimo 340
 Variksela 277
 Varis, Olli 148
 Varpasalo 27, 354, 357, 358
 Varpasenranta 21
 Varpasenvaara 379
 Vartiainen, Juhani 26, 386
 Vartiainen, Lasse 368
 Vartiainen, Pekka (Liperi) 26, 27,
 231, 373, 380, 383
 Vartiainen, Pekka (Pielisjärvi) 15,
 16, 43, 154, 220, 232, 233, 272,
 283, 288
 Vartiainen, Reko 276
 Vauhkonen, Pauli 319
 Veijalainen, Pauli 190, 191, 220,
 223, 255, 288
 Veijalainen, Sipi (Sigfried) 255
 Vesikko, Risto 162
 Viensuu 18, 19, 20, 21, 22, 212,
 356, 365, 379
 Viiliäinen, Olli 24
 Viinijärvi 122
 Viipuri 40, 181, 195, 196, 215,
 232, 250, 257, 258, 259, 263,

- 269, 270, 289, 313, 336, 337,
364, 384
Vilkuna, Asko 238
Villala 104, 265, 301
Villstrand, Nils-Erik 136, 293
Virrankoski, Pentti 64
Voionmaa, Väinö 40
Voutilainen, Antti 25
Voutilainen, Pekka 372
Vuokko 18, 19, 21, 336
Vuonisolahti 201, 256, 258, 259,
345, 379
Vähäkyrö 43
Väisänen, Erkki 382
Väisänen, Juhani 21
Väisänen, Martti 15, 16, 17, 335,
346, 347
Väisänen, Matti 335, 346, 347,
382
Väisänen, Pekka 382
Vänskä, Erkki 229
Vänskä, Petteri 230
Vänskä, Raimo 266
Värtsilä 44, 152, 156, 158
Värälä 45, 46
Vätikkä 186
Vöyri 43
- Wallbergius, Peer 149
Walling, Benjamin 23, 156, 365,
379
Walling, Olof 22, 156
Wallius, Petter 272
Walter, John 261
Wargentín, Joachim 129, 377, 386
Wasiliof, Ivan 266
Wasiliof, Sofron 149
- Waski Hyöhilänpoika 137, 185,
186
von Wellingk, Otto 273, 387
Wendalius, Anna 278
Wendalius, Markus Laurentii
200, 201, 210, 233, 257
Wernberg, Daniel 318
Wilckius, Erich 276
Winberg, Petter 184
Wittenberg, Johan 176
Wrede, Rabbe Gottlieb 46, 173
- Yetyinen, Heikki 231, 232, 335,
336, 337, 338, 348, 355, 364,
365, 382, 383
Ylikangas, Heikki 35, 41, 50, 52,
53, 55, 59, 142, 160, 262, 339,
340, 378, 379
Ylikylä 19, 231, 270, 272, 340, 342,
343, 346, 347, 348, 386
Ylivieki 345, 346, 347
Yläkeyrittä 342
Yrjö Tanelinpoika 376
- Zagorin, Perez* 172
Zimmerman, Wilhelm 33, 35
- Ågren, Kurt* 180
Åkeson, Åke 313
- Äimäjärvi 124, 153, 156
- Örn, Lars 107
Örneholma 107
Örtken, Simon 152
Österberg, Eva 61, 62